

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Domagoj Sremić

**ŠKOLSTVO U MARTINSKOJ VESI KAO
PRIMJER STRUKTURALNIH
PROMJENA U OSNOVNOM ŠKOLSTVU
U SJEVEROZAPADNOJ HRVATSKOJ
1874. – 1941.**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Domagoj Sremić

**ŠKOLSTVO U MARTINSKOJ VESI KAO
PRIMJER STRUKTURALNIH
PROMJENA U OSNOVNOM ŠKOLSTVU
U SJEVEROZAPADNOJ HRVATSKOJ
1874. – 1941.**

DOKTORSKI RAD

Mentori: prof. dr. sc. Damir Agičić

izv. prof. dr. sc. Ivica Šute

Zagreb, 2019.

University of Zagreb

Faculty of humanities and social sciences

Domagoj Sremić

**EDUCATIONAL SYSTEM IN
MARTINSKA VES AS AN EXAMPLE OF
STRUCTURAL CHANGES IN PRIMARY
SCHOOL EDUCATION IN THE NORTH-
WEST CROATIA FROM 1874 – 1941**

DOCTORAL THESIS

Supervisors: prof. dr. sc. Damir Agičić

assoc. prof. dr. sc. Ivica Šute

Zagreb, 2019

ZAHVALE

Svaki pisani rad, pa tako i ovaj, podrazumijeva autorovu suradnju s brojnim osobama radi stručno-sugestivne pomoći i moralne podrške kako bi on u svojoj punini mogao biti ostvaren. Stoga zahvaljujem svima koji su mi pomogli pri njegovoj izradi, ponajprije mentoru prof. dr. sc. Damiru Agičiću zbog prihvaćanja mentorstva i davanja smjernica oko nacrtu i izrade doktorskog rada, kao i prof. dr. sc. Ivici Šuteu, prof. dr. sc. Iskri Iveljić i dr. sc. Dinku Županu za stručne i metodološke savjete. Svim u radu navedenim državnim i crkvenim ustanovama u kojima sam tražio i proučavao arhivsko gradivo i stručnu literaturu zahvaljujem na kooperativnosti, a ponajviše kolegici Nadi Sarkotić iz Državnog arhiva u Sisku, Verici Pleši, ravnateljici Osnovne škole Braća Radić u Martinskoj Vesi, pokojnoj časnoj sestri Korneliji i časnoj sestri Jeleni Ikić iz matičnog samostana Družbe sestara milosrdnica u Zagrebu, dr. sc. Štefki Batinić, ravnateljici Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu i Neli Kušanić, ravnateljici Državnog arhiva u Sisku na ustupanju arhivske građe te velikoj stručnoj i moralnoj podršci. Zahvaljujem se šogoru Andreju Pucoviću na pomoći oko tehničkog oblikovanja i uređenja teksta, kao i kolegicama iz Gimnazije Sisak – prof. Nikolini Mesić na lekturi teksta te prof. Sandri Nekoli na prijevodu sažetka na engleski jezik.

Veliku zahvalnost izražavam baki Katici Vrban, teti Ani Horvat i posthumno teti Katici Golob na njihovim prisjećanjima i svjedočanstvima te ustupanju slikovnog materijala koji su „iz prve ruke” pripomogli rekonstrukciji školske stvarnosti u Martinskoj Vesi 20-ih i 30-ih godina XX. stoljeća, kao i drugima koji su mi bilo kakvom pomoći, sugestijom ili ustupanjem građe (knjiga, fotografija, slika) pomogli obogaćivanju rada.

Kolegama, prof. Domagoju Štefančiću i dr. sc. Slaveni Ružiću, ovom prilikom izražavam zahvalnost za potporu i angažman oko upisa poslijediplomskog doktorskog studija povijesti.

Na kraju, no ne i manje bitnu, veliku zahvalnost upućujem članovima svoje uže i šire obitelji i prijateljima, ponajprije supruzi Ivani, punici i roditeljima koji su mi svojom svakodnevnom podrškom, razumijevanjem i strpljivošću pripomogli ostvariti ovaj doktorski rad.

Ovaj rad posvećujem svima koji su svojim radom i zalaganjem pridonijeli razvoju školstva u Martinskoj Vesi od samih organiziranih početaka pa sve do danas.

PODACI O MENTORIMA

Prof. dr. sc. Damir Agičić rođen je u Davoru 13. lipnja 1963. godine. Studij povijesti i komparativne književnosti završio je 1988. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a magisterij iz povijesti stekao je 1992. godine. Na istom je fakultetu i doktorirao 1997. godine obranom disertacije *Hrvatsko-češke veze i odnosi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*. U međuvremenu je završio i poslijediplomski studij povijesti na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti.

Od 1989. radi kao asistent na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, zatim od 1999.–2004. kao docent, od 2004.–2009. kao izvanredni profesor te od 2009. godine kao redovni profesor. U statusu vanjskog suradnika održavao je nastavu na Pedagoškom fakultetu u Puli, a predavao je i na Filozofskom fakultetu u Splitu (na zajedničkom studiju Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Sveučilišta u Splitu) te na poslijediplomskim studijima povijesti na Hrvatskim studijima i Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Od 2003. predstojnik je Katedre za svjetsku povijest novog vijeka. Između 2004. i 2006. bio je pročelnik Odsjeka za povijest i predstojnik Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Bio je član Vijeća područja humanističkih i društvenih znanosti Sveučilišta u Zagrebu te koordinator Povjerenstva za unapređenje kvalitete nastave na Filozofskom fakultetu.

Autor je, koautor i urednik brojnih udžbenika i priručnika za nastavu povijesti u osnovnim i srednjim školama, kao i sveučilišnih priručnika za razdoblje XIX. i početka XX. stoljeća u izdanju Srednje Europe, Profila i FF Pressa. Sudjelovao je i kao urednik opće povijesti novog vijeka u prvim svescima *Hrvatske enciklopedije* Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Aktivni je sudionik brojnih seminara i znanstvenih skupova u zemlji i inozemstvu, od kojih se u Hrvatskoj svojom važnošću ističe „Kliofest”.

Godine 2003. s grupom suradnika pokrenuo je časopis *Povijest u nastavi* kojemu je do 2008. bio glavni i odgovorni urednik, kada postaje glavni i odgovorni urednik časopisa *Historijski zbornik*. Oba časopisa izdaje *Društvo za hrvatsku povjesnicu* kao središnja udruga hrvatskih povjesničara. Član je Predsjedništva Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti, Upravnog odbora *Društva za hrvatsku povjesnicu* i drugih strukovnih udruga.

Izv. prof. dr. sc. Ivica Šute rođen je u Zagrebu 8. ožujka 1974. godine. Osnovnu i srednju školu, Centar usmjerenog obrazovanja za upravu i pravosuđe, završio je u Zagrebu. Godine 1992. upisao je studij jednopredmetne povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na kojemu je diplomirao 22. prosinca 1997. Poslijediplomski studij povijesti na Filozofskom fakultetu upisao je 1998. na čijem Odsjeku za povijest od 16. studenoga 1998. radi kao znanstveni novak na projektu *Politika i gospodarstvo u Hrvatskoj od 1900. do 1950. godine*. Magistrirao je 24. srpnja 2002. na temu magistarskog rada *Položaj i obilježje trgovine u Banovini Hrvatskoj (1939. – 1941.)*. Njegovi su znanstveni i istraživački interesi prvenstveno usmjereni prema proučavanju hrvatske nacionalne povijesti u XX. stoljeću te gospodarske i socijalne povijesti u XIX. i XX. st.

Član je Organizacijskog odbora Međunarodnog kulturnopovijesnog simpozija „Mogersdorf” i od 2000. godine tajnik Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Potpredsjednik je Centra za ekonomsku i socijalnu povijest pri istom Zavodu te član uredništva časopisa *Gospodarska povijest*. Dobitnik je godišnje nagrade Društva sveučilišnih nastavnika i drugih znanstvenika u Zagrebu u akademskoj godini 1999./2000. za znanstveni rad iz povijesti, područje humanističkih znanosti, koji je objavljen u akademskoj godini 1999./2000. Doktorirao je 15. studenoga 2006. s temom *Organizacija i djelovanje Gospodarske Sloge (1935. – 1941.)*.

Zaposlen je na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u svojstvu izvanrednog profesora.

SAŽETAK

Ovaj doktorski rad nastoji prikazati razvoj osnovnoškolskog obrazovanja u Martinskoj Vesi i njegove specifičnosti 1874. – 1941. godine. To je bilo moguće postići uzimajući u obzir činjenicu kako tamošnji organizirani oblici poučavanja sežu u 1852. godinu kada je osnovana opća pučka škola. Kao glavni orijentiri njegova etapnog razvoja uzeta su tri školska zakona koja su donesena u tom razdoblju: Zakon o pučkim školama iz 1874., Školski zakon iz 1888. i Zakon o narodnim školama iz 1929. godine po čijim je modelima hrvatsko školstvo bilo organizirano. Svaki od njih predstavljao je temelj strukturalizacije osnovnoga školstva koje se u sjeverozapadnoj Hrvatskoj razvijalo u okviru državnih zajednica Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno, Kraljevine Jugoslavije. U svakoj je etapi najprije razrađen i predstavljen društveno-politički okvir, zatim sadržaj školskog zakona te opisan utjecaj školskog zakonodavstva na specifične lokalne prilike martinskoveške školske zajednice.

U Hrvatskoj je austrougarski obrazovni model dominirao ne samo do konca 1918., nego i u narednom desetljeću postojanja Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije, čiji je odgojno-obrazovni model primjenjivan sve do pojave Školskog zakona 1929. godine. Iako su politički centri moći posredno utjecali na njegov razvoj kroz nametanje raznih zakonskih odredbi, hrvatsko se školstvo u suštini oblikovalo autonomno i prema vlastitim mogućnostima. Za analizu tog sustava koji je iz svoje heterogenosti težio ka ujednačavanju i jedinstvenosti, odabrana je Opća pučka škola, odnosno, Državna narodna škola u Martinskoj Vesi koja je mogla zadovoljiti kriterije studije u kontekstu „dugog trajanja”. Prema elementima školskog sustava kao što su: učitelji, učenici, roditelji, školske vlasti, pohađanje nastave, disciplina, školski prostor, nastavni plan i program izvedena je rekonstrukcija cjelokupnog života ove seoske škole i njezin slojevit suodnos s lokalnom općinskom i župnom zajednicom. Kontinuirana organiziranost školstva u Martinskoj Vesi dokazana je provedbom svih školskih zakona, što su sustavno nadzirale hijerarhijski ustrojene školske vlasti obiju država. To je ujedno pokazatelj kako je hrvatsko školstvo u potpunosti bilo podređeno provedbi državne politike, primjerice, njegovanju kulta cara i kralja, vjernosti Kruni te propagiranju narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca.

Osim državnih zakonodavnih struktura bitan utjecaj na ovu školu izvršila je i Katolička Crkva putem svećenika i redovnica-učiteljica, dajući odgojno-obrazovnom radu dominantan vjerski

pečat, posebice u Djevojačkoj školi. Specifičnost je od 1900. godine predstavljalo i odvojeno školovanje muške od ženske školske mladeži kroz Dječачku i Djevojačku školu.

Školski život u Martinskoj Vesi detaljno je prikazan na osnovi povijesnih izvora i literature, ali i rekonstruiran iskustvima triju starijih osoba u razdoblju 30-ih godina XX. stoljeća. Ta „usmena povijest” obogaćena je i brojnim dosad neobjavljenim slikovnim materijalom, što predstavlja određeni doprinos i poticaj daljnjem istraživanju lokalne povijesti i obogaćivanju spoznaja o školskoj stvarnosti navedenog razdoblja.

SUMMARY

The aim of this doctoral dissertation is to reconstruct the development of primary school education in Martinska Ves, with all its specific qualities, in the period from 1874 to 1941. It was possible to achieve that because of the fact that organised methods of teaching there date from 1852, when the first primary school was founded. Three school laws passed at that time were taken as the framework of the stages of its development. These were Primary school law from 1874, School law from 1888 and Public school law from 1929, which served as models for the Croatian school system. Each one of them served as the basis for primary education system, which, in the north-western Croatia, developed within Austro-Hungarian monarchy, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Kingdom of Yugoslavia. Each stage introduces and elaborates the social and political framework, the contents of school laws and describes the influence of school laws on some peculiar local circumstances of the Martinska Ves school community.

The Austro-Hungarian model of education dominated in Croatia not only by the end of 1918, but also in the following decade, during the Kingdom of SHS and the Kingdom of Yugoslavia. Its model of education was in use up to 1929, when the school law appeared. Although the development of the Croatian school system was indirectly influenced by political centres of power by imposing various law provisions, it was basically shaped autonomously and according to its own possibilities. The Martinska Ves primary or public school was used for the analysis of the system, which, through its heterogeneity aimed for homogenization, and thus could meet the criteria of the study in the context of “long lasting“. The entire life of this village school and its multilevel-correlation with local and parish community was reconstructed on the basis of school system elements such as: teachers, pupils, parents, school authorities, school attendance, discipline, school facilities, curriculum etc. The continuous organized quality of the Martinska Ves school system was proved by the implementation of all school laws, which was systematically supervised by both school governments, hierarchically organized. It also shows that Croatian school system was completely subordinate in order to implement the state policy, eg. to sustain the cult of the emperor and the king, the loyalty to the Crown and to promote unity of the Serbs, Croats and Slovenes. Not only did state legislative bodies make an influence on this school, but also did the Catholic church through its priests and nun teachers, leaving its imprint on education,

especially in girls' schools. Another specific quality was that from 1900 boys and girls were educated separately, in boys' and girls' schools.

The study of the school life in Martinska Ves is based on historical sources and literature, but also on the experiences of three elderly persons from 1930s. The so called "oral history" has been enriched with numerous photos unpublished so far, which is certainly a great contribution and encouragement for further research of the local history and for the better knowledge of educational realities of the period.

KLJUČNE RIJEČI / KEY WORDS

Ključne riječi:

Prosvjeta, školstvo, školski zakoni, Martinska Ves, Martinska Posavina, opća pučka škola, osnovna škola, narodna škola, dječja škola, djevojačka škola, Austro-Ugarska Monarhija, Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevina Jugoslavija, centralizacija, modernizacija, selo, seljaci, učenici, učitelji, časne sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskog

Key words:

education, educational system, school system, school law, Martinska Ves, Martinska Posavina, primary school, public school, boys' school, girls' school, Austro-Hungarian Monarchy, The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, The Kingdom of Yugoslavia, centralization, modernization, village, villagers, pupils, teachers, Sisters of Mercy of St Vinko Paulski

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Obrazloženje teme.....	1
1.2. Izvori i historiografija.....	4
2. PRIRODNO-ZEMLJOPISNE ODREDNICE MARTINSKE POSAVINE	12
3. POVIJESNI RAZVOJ MARTINSKE VESI I OKOLNOG PODRUČJA	14
3.1. Predmoderno razdoblje	14
3.2. Moderno razdoblje (XIX. stoljeće)	18
4. DRUŠTVENI RAZVOJ U BANSKOJ HRVATSKOJ 1860. – 1880. GODINE	19
4.1. Politički okvir	19
4.2. Karakteristike života na hrvatskom selu od sredine XIX. stoljeća do 1880. godine.....	23
4.3. Karakteristike Mažuranićevih modernizacijskih reformi i njihove posljedice	26
4.3.1. Reforma seoskih zadruga i pitanja urbarijalnih odnosa.....	28
4.3.2. Reforma pučkoga školstva.....	30
5. PROVEDBA AUSTRIJSKIH OBRAZOVNIH ODREDBI I ZAKONSKIH REGULATIVA NA PODRUČJU SJEVEROZAPADNE HRVATSKE OD SREDINE XVIII. STOLJEĆA DO 1874. GODINE	32
5.1. Školske reforme u Habsburškoj Monarhiji u XVIII. i XIX. stoljeću	33
5.2. Stanje školstva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj krajem XVIII. i na početku XIX. stoljeća .	35
6. ZAKON O PUČKIM ŠKOLAMA I PREPARANDIJAMA U KRALJEVINI HRVATSKOJ I SLAVONIJI IZ 1874. GODINE	42
7. POČECI ORGANIZIRANOG ŠKOLSTVA U MARTINSKOJ VESI.....	46
7.1. Osnivanje pučke škole.....	46
8. UTJECAJ PRVOG ŠKOLSKOG ZAKONA NA ORGANIZACIJU OPĆE PUČKE ŠKOLE U MARTINSKOJ VESI U RAZDOBLJU 1874. – 1888. GODINE.....	53
8.1. Osnivači i uprava škole	53

8.1.1. Općinska uprava i Školski odbor.....	53
8.1.2. Županijska i zemaljska nadzornička djelatnost	55
8.1.3. Prosvjetna djelatnost Crkve	56
8.2. Struktura škole.....	58
8.2.1. Školski razredi i brojčano stanje učenika	58
8.2.2. Pohađanje škole	61
8.2.3. Dužnosti roditelja i njihova suradnja s tijelima škole.....	61
8.2.4. Školska disciplina	62
8.2.5. Školska zgrada.....	63
8.3. Učitelji.....	63
8.4. Nastavni plan i program	67
8.5. Ispiti i nagrade	68
8.6. Opetovnica	69
9. RAZVOJ OSNOVNOG ŠKOLSTVA U VRIJEME KHUENOVA REŽIMA 1883. – 1903. GODINE.....	72
9.1. Društveno-političke prilike	72
9.2. Položaj seljaka u vrijeme Khuenove vladavine.....	78
9.3. Odgojno-obrazovna djelatnost Antuna i Stjepana Radića.....	79
9.3.1. Socijalna pedagogija braće Radić.....	83
10. ŠKOLSKI ZAKON OD 31. LISTOPADA 1888. GODINE.....	87
10.1. Okolnosti oko donošenja Školskog zakona.....	87
10.2. Opće karakteristike Školskog zakona	88
11. ORGANIZACIJA OSNOVNOG ŠKOLSTVA U MARTINSKOJ VESI NAKON 1888. GODINE.....	92
11.1. Provedba uprave i nadzorništva nad školom.....	92
11.2. Dužnosti i položaj učitelja.....	95
11.3. Inicijative oko izgradnje školske zgrade	98
11.4. Pohađanje nastave i brojčano stanje učenika	99
11.5. Uporaba Naučne osnove za niže pučke škole	101

11.6. Školski ispiti i nagrade	104
11.7. Opetovnica	106
11.8. Zdravstvena skrb o učenicima.....	107
12. RAZDVAJANJE NIŽE PUČKE ŠKOLE U MARTINSKOJ VESI NA DJEČAČKU I DJEVOJAČKU NIŽU PUČKU ŠKOLU	109
13. STANJE ŠKOLSTVA OD NARODNOG POKRETA 1903. DO PROPASTI AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE 1918. GODINE	118
13.1. Politička previranja do Prvog svjetskog rata.....	118
13.2. Politički i kulturni program Hrvatske pučke seljačke stranke.....	121
13.3. Korelacija Khuenova školskog zakona s dominantnim političkim strujanjima u Hrvatskoj do 1918. godine	122
13.4. Reformna strujanja prosvjete i osnovnog školstva do Prvog svjetskog rata.....	124
13.5. Odraz reformnih nastojanja na osnovno školstvo u Martinskoj Vesi do Prvog svjetskog rata.....	128
13.6. Političke okolnosti raspada Austro-Ugarske Monarhije te stvaranja Države SHS i Kraljevine SHS.....	138
13.7. Povezanost školstva s ratnim prilikama 1914. – 1918. godine	140
14. HRVATSKO ŠKOLSTVO U KRALJEVINI SHS (1918. – 1929.).....	145
14.1. Političke i gospodarske prilike	145
14.2. Organizacija školstva i prosvjetne politike	150
14.3. Djelokrug Ministarstva prosvjete i njegov odnos prema hrvatskom školstvu	159
14.4. Uloga Stjepana Radića kao ministra prosvjete.....	160
14.5. Refleksija prosvjetne politike Kraljevine SHS na osnovno školstvo u Martinskoj Vesi u razdoblju 1918. – 1929. godine	164
14.5.1. Organizacija i uprava škole	164
14.5.2. Školska nadzorništva	166
14.5.3. Položaj učitelja	169
14.5.4. Kretanje broja učenika i pohađanje škole.....	174
14.5.5. Opetovnica.....	179
14.5.6. Nastavni plan i program	179

14.5.7. Odras politike na funkcioniranje školstva	180
14.5.8. Uloga Katoličke Crkve u odgojno-obrazovnim aktivnostima martinskoveške školske mladeži 1918. – 1929. godine.....	181
15. RAZVOJ ŠKOLSTVA OD ŠESTOSIJEČANJSKE DIKTATURE DO SLOMA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE (1929. – 1941.).....	183
15.1. Političke i gospodarske prilike	183
15.2. Kulturno-prosvjetna politika Kraljevine Jugoslavije (1929. – 1939.).....	186
15.3. Političko-administrativni ustroj Savske banovine.....	188
16. ZAKON O NARODNIM ŠKOLAMA OD 5. PROSINCA 1929. GODINE	190
16.1. Teorijski rascjep između „herbartovaca” te pobornika <i>Nove škole</i> i <i>Škole rada</i> u pitanju školske organizacije i didaktičko-metodološke prakse	193
17. REALIZACIJA PROSVJETNIH NASTOJANJA I MOGUĆNOSTI DRŽAVNIH NARODNIH ŠKOLA U MARTINSKOJ VESI S ODREDBAMA SLUŽBENE DRŽAVNE PROSVJETNE POLITIKE.....	196
17.1. Politika i lokalna prosvjeta.....	198
17.2. Uprava, nadzor i uzdržavanje škola	198
17.3. Ostale narodne škole na području martinskoveške školske općine.....	213
17.4. Provedba nastavnog plana i programa	215
17.5. Školski vrt	221
17.6. Higijenski propisi i zdravstveno stanje učenika.....	227
17.7. Izleti i ekskurzije	228
17.8. Problematika vremenskog trajanja redovne nastave i status opetovnice	229
17.9. Učenici	234
17.10. Suradnja s roditeljima.....	240
17.11. Učitelji.....	242
17. 12. Izvanškolski rad učitelja i briga za narodno prosvjećivanje	253
17.13. Povezanost škole i vjerskog života u Martinskoj Vesi.....	253

18. PROSVJETNA POLITIKA BANOVINI HRVATSKE	260
18.1. Organizacija Banske vlasti i Odjela za prosvjetu.....	260
18.2. Odraž stanja narodnih škola u Banovini Hrvatskoj na narodne škole u Martinskoj Vesi	263
18.3. Odnos broja školskih obveznika i polaznika te inicijative za osnivanjem novih vrsta seoskih škola	265
18.4. Školske zgrade.....	266
18.5. Učitelji.....	269
18.6. „Etnologizacija” školstva i poučavanje u narodnom duhu.....	272
18.7. Nastavni plan i program	275
18.8. Izvanškolski rad učitelja i seljačka prosvjeta	279
19. ZAKLJUČAK.....	281
20. IZVORI I LITERATURA	288
20.1. Izvori	288
20.2. Literatura	295
21. PRILOZI	304
22. POPIS SLIKA (ŠKOLSKI ARHIV, DRŽAVNI ARHIV, SAMOSTANSKI ARHIV, ŠKOLSKE SPOMENICE, PRIVATNI POSJED)	389
23. ŽIVOTOPIS.....	393

1. UVOD

1.1. Obrazloženje teme

Ovaj doktorski rad pod nazivom *Školstvo u Martinskoj Vesi kao primjer strukturalnih promjena u osnovnom školstvu u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1874. – 1941.* problematizira i istražuje čimbenike koji su uvjetovali specifičan razvoj školstva u seoskoj sredini Martinske Vesi u relativno dugom 67-godišnjem razdoblju kako bi bilo moguće uočiti brojne promjene u načinu funkcioniranja osnovne škole i učvršćivanja njenog statusa u narodu. Brojne promjene kroz koje je škola u XIX. stoljeću prolazila, poput nepismenosti, otpora seljaka prema organiziranom obrazovanju, nedostatku školskog prostora i učiteljskog osoblja postepeno su rješavane i prevladavane osobitom zauzetošću brojnih pojedinaca entuzijasta koji su nastojali stvoriti njen ugled i omogućiti spoznaju o nužnosti njena postojanja. Okosnice cjelokupne rekonstrukcije martinskoveškog školskog života predstavljaju čak tri školska zakona koja su nametnuta kao obavezni model dosega razine znanja i pismenosti potrebne za nužnu preobrazbu hrvatskog društva u cjelini. Tzv. „Mažuranićev” školski zakon iz 1874. godine predstavlja prvi pokušaj organiziranog djelovanja i prodora u šire slojeve društva, posebice među seljake, među kojim je, doduše djelomično i u izoliranim slučajevima, već otprije provođeno selektivno i nesustavno obrazovanje.

Pojam „školstvo”¹ odnosno „obrazovanje” nadilazi pojam „prosvjete”² jer nužno proizlazi iz njegovih aktivnosti kao organizirani oblik poučavanja koji je prevladao stihijske mjere i nastojanja pojedinaca za povećanjem opće razine pismenosti. I dok prosvjeta kao nerazrađeni skup prosvjetnih nastojanja proizlazi iz prosvjetiteljskih nastojanja XVIII. stoljeća, školstvo je kao napredniji i organizirani model poučavanja rezultat modernizacijskih procesa započetih u XIX. stoljeću.

¹ Pojam „školstvo” predstavlja skup, odnosno sustav specijaliziranih ustanova za odgoj i obrazovanje u nekoj zemlji. U sebi integrira sve stupnjeve obrazovanja, od predškolskog pa sve do visokoškolskog. Definirani cilj školstva je provedba standardiziranoga obrazovanja, tj. vođenog procesa intelektualnog formiranja osobnosti i njenog strukovnog obrazovanja, iz čega proizlazi zaključak kako je ta vrsta obrazovanja formalna jer se odvija utvrđenim nastavnim redoslijedom i uz pomoć stručnjaka (učitelja, nastavnika i profesora), a praćena je ljestvicom obrazovnog napredovanja i osposobljenosti iskazanoj u svjedodžbama i diplomama (vidi: Vujić, Antun i suradnici, *Hrvatski leksikon*, II. sv., Naklada Leksikon, Zagreb, 1996., str. 525.)

² „Prosvjeta” je pojam koji podrazumijeva organizirani rad javnih ustanova, organizacija i udruga na obrazovanju ljudi te podizanju opće kulture stanovništva. Pojam je nastao krajem XVIII. st. kao rezultat prosvjetiteljskih nastojanja i težnji građanske inteligencije da širokim narodnim slojevima, u prvom redu seljaštvu, pruže osnove pismenosti – čitanje, pisanje, računanje (vidi: Vujić, Antun i suradnici, *Hrvatski leksikon*, II. sv., Naklada Leksikon, Zagreb, 1996., str. 322.)

Pod kategorijom "strukturalne promjene" podrazumijevam promjene unutar školstva koje se mogu pratiti na strukturalnim razinama. Pojam strukture preuzimam u onom obliku kako ga je definirala Mirjana Gross, a odnosi se na dugotrajnije konfiguracije koje su ustrojene kroz međuovisnost faktora različitih područja. Metodologija putem koje ću istraživati strukture unutar školstva od sredine XIX. do sredine XX. stoljeća zasniva se na metodologiji strukturalne historije

*Strukturalna je historija metoda istraživanja koja se može primijeniti na sva područja ljudskog života. Strukture su, primjerice, ustavni oblici, načini vladanja, pravni sustavi, svjesni i nesvjesni oblici ponašanja, običaji, generativno držanje, dakle sve pojave koje razmjernom dugotrajnošću nadilaze iskustvo sudionika određenih događaja.*³

Svojom analizom pokušat ću pratiti strukturalne promjene unutar školstva te kako su se one odražavale na školu u Martinskoj Vesi. Osnovne strukture koje ću pratiti na makrorazini su promjene u školskom zakonodavstvu od sredine XIX. do sredine XX. stoljeća, zatim promjene političkih vlasti i promjene u modernizacijskom smislu. Na mikrorazini analizirat ću događaje unutar škole kroz različite školske prakse, a kroz analizu učenika i učiteljskog osoblja pokušat ću rekonstruirati određena kretanja na mikrorazini. Pri tome mikrohistorijsku analizu vidim kao nadopunu makrohistorijskoj analizi onako kako je to zamislila Mirjana Gross:

*Mislim da se naš istraživački posao ne smije svesti na makrohistoriju kao na jednostranu rekonstrukciju povezanosti povijesnih struktura niti na kulturne oblike isto takvim jednostavnim svođenjem na razumijevanje subjekta povijesti, na suosjećanje s njima, uz odbacivanje pojmova i teorija, što je čest slučaj u mikrohistoriji. Ona bi, dakle, morala biti dopuna, a ne suprotnost makrohistorije.*⁴

Opća pučka škola u Martinskoj Vesi osnovana je 1852. godine pod utjecajem neoapsolutističkih intervencija u školstvo koje su bile izrazite tijekom pedesetih godina. Iako je tada formalno na snazi bila Školska naredba iz 1845. godine, neoapsolutističke vlasti su nizom manjih naredbi regulirale razvoj tadašnjeg školstva i dale im početni modernizacijski oblik.⁵ To potvrđuju i školske statistike koje su od 1855. u većoj mjeri pouzdane. Prema njima

³ Gross, Mirjana (1996.): *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*, Novi liber i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 371.

⁴ Isto, str. 372.

⁵ Gross, Mirjana (1985.): *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850. – 1860.*, Globus/Zagreb i Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, str. 279.

se broj katoličkih pučkih škola u razdoblju 1854. – 1858. povećao s 251 na 298, a broj učenika koji je polazio školu s 20 486 na 27 729.⁶ No, tek donošenjem prvog modernog školskog zakona u Hrvatskoj, 1874. godine, možemo govoriti o potpunoj modernizaciji školstva, zbog čega sam upravo 1874. godinu uzeo kao godinu prve etape strukturalnih promjena. Ta prva etapa razvoja 1874. – 1888. obilježena je daljnjim institucionaliziranjem škole u seoskom prostoru i stvaranjem uvjeta za poduku seljačke mladeži. Iako nije postojao oštri diskontinuitet između Školskog zakona iz 1874. i Školskog zakona iz 1888. godine, kao početak druge etape ipak sam uzeo tu godinu zbog dugotrajnosti Školskog zakona iz 1888. godine. Druga etapa trajala je u razdoblju 1888. – 1929., a zbog specifičnih društveno-političkih prilika na lokalnoj i državnoj razini, moguće ju je podijeliti i pratiti u čak četiri podetape:

1. od donošenja tzv. „Khuenovog” školskog zakona, 1888. – 1900.,
2. od razdvajanja Opće pučke škole na Dječjačku i Djevojačku školu 1900. do početka Prvog svjetskog rata 1914. godine,
3. razdoblje Prvog svjetskog rata 1914. – 1918. i
4. od stvaranja Kraljevstva SHS 1918. pa sve do početka Šestosiječanjske diktature 1929. godine.

Treća etapa razvoja školstva u Martinskoj Vesi obilježena je donošenjem i provedbom Zakona o narodnim školama od 5. prosinca 1929. do propasti Kraljevine Jugoslavije krajem ožujka 1941. godine. Podijeljena je u dvije podetape:

- a. od 1929. do uspostave Banovine Hrvatske u kolovozu 1939. i
- b. razdoblje Banovine Hrvatske (1939. – 1941.).

Za ostvarenje cilja i hipotezi istraživanja usmjerenih na rekonstrukciju djelovanja osnovne škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1874. – 1941. u vidu opisa i analize društveno-političkih okvira te pojedinih odgojno-obrazovnih segmenata u najvećoj je mjeri korištena deskriptivna metoda kao rezultat obrade objavljene literature i usmenih iskaza starijih osoba, a analitička, sintetička i komparativna metoda za obradu i objašnjavanje izvorne građe iz ljetopisa, matičnih knjiga, zapisnika i zakonskih akata. Kvantitativna istraživačka metoda korištena je pri izradi demografskih tablica ukupnog kretanja stanovništva posavskih sela te broja školskih obveznika po školama i razrednim odjeljenima u svrhu analize uspješnosti njihove integracije u postojeći lokalni odgojno-obrazovni sustav. Istom metodom predloženo je i učiteljsko

⁶ Isto, str. 289. – 291.

osoblje u svrhu transparentnosti njihove spolne zastupljenosti i vremenskog obavljanja učiteljske službe. Kvalitativnom metodom realizirana je interpretacija djelovanja učitelja, znanstvenika, svećenika, časnih sestara i drugih osoba koje su svojom pedagoškom zauzetošću doprinijele općem dobru obrazovanja učenika, zatim suradnja i međudobro prosvjetnih vlasti s lokalnom martinskoveškom školskom zajednicom, stručno-pedagoško usavršavanje školskog osoblja i promocija škole u širem okruženju. Sva istraživanja impostirana su u širi kontekst opće primjenjivosti austro-ugarskih i jugoslavenskih školskih zakonskih akata s naglaskom na kontinuitete i diskontinuitete pojedinih obrazovnih odlika i tendencija, poput odnosa i isprepletenosti svjetovnog i crkvenog utjecaja na moderiranje školskog sustava, razdvajanja mješovite škole na dječjačku i djevojačku školu te razinu suradnje u obrazovnom trokutu škola-obitelj-crkva.

Ovim istraživanjem nastoji se pridonijeti boljem poznavanju odgojno-obrazovnih prilika u sjeverozapadnoj Hrvatskoj te funkcioniranju austro-ugarskog i jugoslavenskog obrazovnog sustava na konkretnom primjeru škole u Martinskoj Vesi, komparirajući ga s drugim školama sjeverozapadne Hrvatske. Na temelju sustavnog upoznavanja i proučavanja zavičajne prošlosti kroz prizmu školstva izvedeni su zaključci u kolikoj je mjeri škola odigrala ulogu u razvoju mjesta i okolice na podizanju razine pismenosti, kulture i kvalitete života te općenito, naglašena nužnost njezina postojanja za temeljni razvoj društva u cjelini.

1.2. Izvori i historiografija

Budući da školstvo u Martinskoj Vesi do sada nije bilo sustavno obrađivano, znanstveni pristup toj problematici zahtijevao je određeni trud i napor u prikupljanju i obradi izvorne građe (pisanih povijesnih izvora i slikovnih priloga), ali i literature koja se bavi školstvom u zadanom razdoblju kako bi se glavna tema uklopila u širi kontekst. Izvorna je građa, uzevši u cjelini, bila sasvim dovoljna za rekonstrukciju funkcioniranja škole, iako su neki segmenti poput statističkih pokazatelja vođeni nesustavno pa ponegdje nedostaju konkretni brojevi podaci. Osnovni su izvori za interpretaciju glavne teme školske spomenice. Spomenica Opće pučke/dječjačke škole u Martinskoj Vesi čuva se u Državnom arhivu u Sisku, sređena je i u odličnom fizičkom stanju.⁷ U njoj su detaljno vođeni zapisi o školi 1874. – 1932. s detaljnim retrogradnim izvještajem na osnivanje škole iz 1852. godine. Arhivski fond navedene škole uz Spomenicu obuhvaća ukupno 140 knjiga (Glavni imenik, Knjigu nadzorničkih izvješća,

⁷ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875.–1959., *Spomenica [1852] 1875.-1932.*

Razredne knjige i Ispitna izvješća) koje obrađuju povijest škole 1900. – 1945. godine. U arhivu matičnog samostana Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog u Zagrebu nalazi se Kronika (Spomenica) Djevojačke pučke škole u Martinskoj Vesi, također u solidnom fizičkom stanju.⁸ Vođena je od njenog osnutka 1900. pa sve do 1941. godine, ali ne toliko iscrpno kao Spomenica Opće pučke/djevojačke škole. Ipak, usporedno se mogu pratiti zapisi o brojnim događajima u razdoblju 1900. – 1932. godine. Dragocjen izvor podataka predstavljaju i Osobnici časnih sestara koji uz fotografiju pružaju i mnoštvo podataka o svakoj pojednoj sestri i njihovoj učiteljskoj službi. Arhiv Osnovne škole Braća Radić u Martinskoj Vesi iz istraživanog razdoblja posjeduje jedino Glavni imenik, tj. Matičnu knjigu u koju su upisivani svi školski obveznici 1880. – 1900., a 1900. – 1942. godine samo muški obveznici. Ovaj izvor posjeduje dragocjene podatke o socijalnim karakteristikama učenika (datum i mjesto rođenja, mjesto stanovanja, ime oca i njegovo zanimanje, godinu upisa i polaska u školu, godinu otpusta iz škole, uzrok prijevremenog otpusta iz škole, početak i kraj pohađanja opetovnice te razne opaske glede socijalnog statusa učenika). Uz njih, „Matica” pruža prvorazredan uvid u lepezu tradicionalnih muških i ženskih imena, kao i prezimena, karakterističnih za pojedina posavska sela. Ova je knjiga u fizički lošem stanju te zahtijeva stručnu konzervatorsku obradu.⁹ U župnom arhivu Župe sv. Martina biskupa u Martinskoj Vesi čuva se pozamašan fond knjiga iz XVIII. i XIX. stoljeća koje svjedoče o bogatoj župničkoj biblioteci župnikâ iz toga doba, kao i utemeljitelja Opće pučke škole Stjepana Tolvajčića i njegova nasljednika Vilima Švelca. Te činjenice upućuju na njihovu intelektualnu osviještenost u pogledu potrebe osnivanja škole u Martinskoj Vesi, što su svojim inicijativama sredinom XIX. stoljeća i ishodili. Župno arhivsko gradivo koje je poslužilo za izradu doktorata jesu matične knjige („Matricule”) i „Stanje duša” („Status animarum”) iz kojih se iščitavaju detaljni podaci o broju rođenih/krštenih i umrlih, kao i rodoslovlje svih obitelji po selima župe Martinska Ves. U popisu kuća i stanovnika Martinske Vesi Desne navedena su i imena nekih učitelja te zabilješke o njima koje su poslužile za interpretaciju njihova značenja i djelovanja u lokalnoj martinskoveškoj zajednici. U Matičnom uredu u Martinskoj Vesi, koji je 2012. godine premješten u Matični ured Sisak u Sisku, čuvaju se matice rođenih/krštenih i umrlih u župi Martinska Ves u razdoblju 1896. – 1919. i 1919. – 1945. koje su se do 1945. godine nalazile u Župnom uredu.¹⁰ Za upotpunjavanje saznanja o

⁸ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog

⁹ *Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah opće pučke škole u Martinskoj Vesi počam od šk. god. 1880./81. do šk. god. 1941./42.*, arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves

¹⁰ Matica umrlih 1896. – 1919. u Župi sv. Martina biskupa u Martinskoj Vesi, Matični ured Martinska Ves/Sisak

nekim segmentima života župe vezane uz utjecaj na lokalno školstvo i djelovanja pojedinih svećenika u tom pogledu korištena je građa iz Nadbiskupskog arhiva u Zagrebu.¹¹ Hrvatski školski muzej u Zagrebu posjeduje najveći arhivski fond zakona, zakonskih akata, službenih novina prosvjetnih vlasti, kao što su *Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu*, *Prosvetni glasnik* i *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, objavljenih povijesnih izvora (školski zakoni), periodike i časopisa *Napredak*, *Školski prijatelj* i *Hrvatski učitelj* te literature za cjelokupno istraživano razdoblje 1874. – 1941. godine. Pohranjena građa zahtijevala je dodatan napor u selektiranju brojnih statističkih podataka, zakona, naredbi i knjižne građe. Jednu od tamošnjih najvrednijih edicija predstavlja *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije* u jedanaest svezaka autora Antuna Cuvaja koja prezentira cjelokupno hrvatsko školstvo do 1911. godine.¹²

U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu nalaze se pohranjena tri fonda prosvjetne i školske građe za zadano razdoblje. Prva je vezana za razdoblje 1929. – 1939. i predstavlja građu Prosvjetnog odjeljenja Kraljevske banske uprave Savske banovine¹³ selektiranu u deset osnovnih serija: ured načelnika, opće poslovno dopisivanje, nadzor škola, statistika, narodno prosvjećivanje, naklada školskih knjiga i tiskanica, zaklade, izgradnja i obnova školskih zgrada i vrtova, personalni poslovi i financijski poslovi. Drugi fond okuplja građu Odjela za prosvjetu Banovine Hrvatske u razdoblju 1939. – 1941¹⁴ s posebnim odsjekom za pučku prosvjetu. Treći fond su *Personalije*, odnosno dosjei prosvjetnih djelatnika koji omogućuju uvid u njihovu obrazovnu i stručnu afirmaciju.¹⁵ Ovi arhivski fondovi vrlo su obimni po pitanju količine građe koja je u vrlo nesređenom, a poneki i u lošem fizičkom stanju, što otežava sustavno i kronološko istraživanje. Osim toga, podataka za Srez (Kotar) Sisak vrlo je malo, a u njemu nema nikakvih podataka za škole u Martinskoj Vesi, osim dva podatka o učiteljima u razdoblju 1930. – 1935. godine.¹⁶

Uz navedeno arhivsko gradivo izvornu građu za proučavanje školstva predstavljaju i tiskani školski zakoni iz 1874., 1888. i 1929. godine s pripadajućim naredbama i odredbama odjelnih predstojnika u Vladinim službenim glasilima, kao što su *Službeni glasnik* i *Prosvetni glasnik*

¹¹ Matica umrlih svećenika Zagrebačke nadbiskupije, Matica I. (1788. – 1911.), Nadbiskupski arhiv, Zagreb

¹² Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, I-XI. sv., Tisak Kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb, 1907. – 1913.

¹³ HR-HDA-147. Savska banovina. Prosvjetno odjeljenje, 1929. – 1939.

¹⁴ HR-HDA-159. Banovina Hrvatska. Odjel za prosvjetu 1939. – 1941.

¹⁵ HR-HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika

¹⁶ Vidi: HR-HDA-147.9. PROSO, Personalni poslovi, 1930. – 1939., 9.4. Popisi učitelja 1930. – 1935., kut. br. 310.

te stručnim časopisima *Napredak*, *Školski prijatelj* i dr. Važan izvor za proučavanje i razumijevanje dotične problematike predstavljaju i novine koje su svojevrsno „društveno ogledalo” određenog vremena sa zanimljivim interpretacijama proteklog i postojećeg stanja školstva te njegovim budućim vizijama. Za ovo istraživanje korišten je sisački tjedni list *Hrvatske novine* te novine koje su izlazile u Zagrebu, primjerice, *Gospodarski list*, *Dom*, *Katolički list* i dr.

Važan segment u pogledu prikupljanja, obrade i vrednovanja povijesnih izvora predstavlja i usmeno istraživanje troje starih ljudi iz Martinske Vesi Desne koji su iznijeli svoja sjećanja u duhu „usmene povijesti” (tzv. „oral history”), što je poslužilo kao nadopuna saznanja o školskim prilikama u Martinskoj Vesi u razdoblju 1929. – 1941. i komparacija iskazanog s dokumentiranim podacima u pisanim izvorima i literaturi.

Sustavno i sveobuhvatno istraživanje hrvatskoga školstva XIX. stoljeća pa sve do početka Prvog svjetskog rata dao je već spomenuti Antun Cuvaj u svojem monumentalnom izdanju *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije* u jedanaest svezaka. U njima se mogu pronaći gotovo sve relevantne činjenice za razvoj školstva pa se tako fragmentarno nailazi i na razvoj školstva u Martinskoj Vesi.¹⁷ Nakon toga uslijedilo je pasivno razdoblje po pitanju enciklopedijske obrade školstva sve do pojave knjige *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* 1958. godine skupine autora na čelu s glavnim urednikom Dragutinom Frankovićem.¹⁸ U njoj je na pregledan način obuhvaćena cjelokupna povijest hrvatskoga školstva od vremena narodnih vladara pa sve do 1958. godine. Iako ideološki i društveno prevladana, vrijednost je ove knjige u njenoj kronološkoj dosljednosti, slojevitom pristupu obradi i valorizaciji pedagoške teorije i školske prakse te iscrpnoj bibliografiji.

U novijoj povijesnoj literaturi autori se u vrlo kratkim crtama osvrću na hrvatsku prosvjetu i školstvo do početka Drugog svjetskog rata i to uglavnom u kronološkom obliku na kraju pojedine interpretirane cjeline. Tako se Hrvoje Matković u svojoj knjizi *Povijest Jugoslavije*,¹⁹ u kojoj sintetizira jugoslavensku povijest 1918. – 1991., jedino u poglavlju o kulturi međuratnog razdoblja vrlo kratko referira na prilike u jugoslavenskoj prosvjeti i

¹⁷ Tako Cuvaj prvi iznosi činjenice o izdavanju *Arithmetike horvatszke*, prvog matematičkog priručnika na hrvatskom jeziku, ambiciozno namijenjenog za upotrebu na prostoru cijele Banske Hrvatske. Uz to, on u više navrata ističe činjenicu da se na širem sisačkom području u XVIII. stoljeću škola, između ostaloga, nalazila i u Martinskoj Vesi, što upućuje na još stariju tradiciju organiziranih oblika poučavanja i prije službenog osnutka opće pučke škole, 1852. godine.

¹⁸ Franković, Dragutin (ur.): *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958.

¹⁹ Matković, Hrvoje (2003.): *Povijest Jugoslavije*, Naklada Pavičić, Zagreb, str. 216-218.

školstvu. U vrlo sličnom obimu, ali s preciznijim podacima i prilikama o isključivo hrvatskom školstvu u razdoblju 1918. – 1941., donosi III. svezak enciklopedijskog izdanja *Povijest Hrvata*²⁰ grupe autora s glavnim urednikom Ivom Perićem.

U pedagoškom časopisu *Anali za povijest odgoja* u izdanju Hrvatskog školskog muzeja autori se većinom bave fragmentarnim, tj. užim, tematskim interpretacijama školstva. Primjerice, Sonja Gaćina-Škalamera u 13. izdanju ovog časopisa iz 2014. godine interpretirala je Mažuranićev Prvi školski zakon iz 1874. godine,²¹ dok se Ivo Perić 2007. godine pozabavio širom tematikom obrade školskih normativnih akata i stanjem školstva u Banovini Hrvatskoj (1939. – 1941.).²² Cjelovitiji prikaz razvoja hrvatskoga školstva u XX. stoljeću baziran na kombiniranom kronološko-esejskom principu dala je Štefka Batinić u svom članku *Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću*, objavljenom u *Analima* 2003. godine.²³

Učiteljskim osobljem bavile su se Štefka Batinić i Sonja Gaćina-Škalamera prikazanima u obimnom katalogu *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849. – 2009.*,²⁴ a Dunja Modrić-Blivajs u svojoj se doktorskoj disertaciji *Zagrebački srednjoškolski profesori u doba režima Khuena Héderváryja*, obranjenom 2012. također bavila tom tematikom. Spolnu zastupljenost u hrvatskom školstvu u razdoblju 1868. – 1918. problematizirao je Dinko Župan u knjizi *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Bansknoj Hrvatskoj (1868. – 1918.)*.²⁵ Ta knjiga prerađena je verzija njegove doktorske disertacije pod nazivom *Obrazovanje žena u Bansknoj Hrvatskoj (1868-1918.)* koju je 2006. obranio na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i predstavlja jednu od najnovijih doktorskih disertacija koja se bavi tematikom školstva. Reformama obrazovnog sustava Banske Hrvatske u XIX. stoljeću bavila se Ida Ograjšek-Gorenjak,²⁶ a Suzana Jagić prosvjetnom politikom u osnovnom školstvu na području

²⁰ Perić, Ivo (ur.): *Povijest Hrvata, III. knjiga, Od 1918. do danas*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 124-126.

²¹ Gaćina-Škalamera, Sonja, „Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju”, u: Batinić, Štefka (ur.): *Anali za povijest odgoja*, vol. 13, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2014., str. 99-133.

²² Perić, Ivo, „Školski normativni akti i stanje školstva u Banovini Hrvatskoj (1939-1941.)”, u: Gaćina-Škalamera, Sonja (ur.): *Anali za povijest odgoja*, vol. 7, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2007., str. 55-67.

²³ Batinić, Štefka, „Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću”, u: Rapo, Vesna (ur.): *Anali za povijest odgoja*, vol. 2, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2003., str. 49-69.

²⁴ Batinić, Štefka i Gaćina-Škalamera, Sonja (2009.): *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849. – 2009.* (katalog), Hrvatski školski muzej, Zagreb

²⁵ Župan, Dinko (2013.): *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Bansknoj Hrvatskoj (1868. –1918.)*, Učiteljski fakultet u Osijeku, Osijek-Slavonski Brod

²⁶ Ograjšek-Gorenjak, Ida (2007.): *Reforma obrazovnog sustava kao jedno od ključnih društvenih pitanja XIX. stoljeća*, Radovi Zavoda za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 39, br. 1, Zagreb, str. 57-96.

Hrvatskoga zagorja u razdoblju 1918. – 1941. u istoimenom doktorskom radu²⁷ obranjenom 2012. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Školstvo u Sisku i u široj okolici obrađeno je kroz niz kataloških i monografijskih prikaza, od kojih se ističe katalog *220 godina škola u Sisku*²⁸ autorice Božene Kraguljac te monografije *Povijest školstva u Petrinji 1700. – 2000.*²⁹ autora Ivice Golca i *Razvoj školstva u Gorama (1772. – 2010.)*³⁰ autora Blaža Tominovića. Njihova obrada školske problematike uvelike je pripomogla konceptualizaciji i strukturalizaciji ovoga rada koji tako upotpunjuje mozaik obrađenih škola na sisačkom području.

Iz navedene literature vidljivo je da u posljednje vrijeme među povjesničarima postoji interes prema povijesti hrvatskoga školstva XIX. i XX. stoljeća, iako su neke teme dominantno prisutne, prvenstveno prosvjetno-pedagoška uloga braće Radić i percepcija njihove misije kao „učiteljâ hrvatskog seljačkog naroda”, što je i u ovom radu naglašeno, budući da su i sami bili učenici Opće pučke škole u Martinskoj Vesi. Njihovom ulogom u afirmaciji seljaka kroz pedagoški rad i obrazovanje bavili su se mnogi povjesničari i pedagozi poput Nedjeljka Kujundžića,³¹ Branke Boban,³² i dr. Obojica Radića dala su velik doprinos u skretanju pozornosti na nužnost preobrazbe postojećega hrvatskoga školstva u svom vremenu, no primjetno je vrlo jednostrano tumačenje njihove uloge, kako među povjesničarima, tako i u hrvatskoj javnosti, u vidu pripisivanja gotovo svih zasluga u tom pogledu Stjepanu Radiću,³³ nepravedno pritom zapostavljajući brata Antuna³⁴ što se u ovom radu nastojalo ispraviti. Kako je jedna od glavnih tema ovoga rada odgoj i obrazovanje seljaka, saznanja o tome crpljena su iz literature o društvenim odnosima u Hrvatskoj u XIX. i početkom XX. stoljeća. Nešto stariju literaturu po tom pitanju predstavlja knjiga *Selo i seljaci* Josipa Predavca³⁵ u kojoj je na idejnim temeljima dr. Antuna Radića iznio detaljne osobitosti seljačkog života i

²⁷ Jagić, Suzana (2012.): *Prosvjetna politika u osnovnom školstvu Hrvatskog zagorja 1918. – 1941.*, neobjavljeni doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

²⁸ Kraguljac, Božena (2001.): *220 godina škola u Sisku*, Gradski muzej Sisak, Sisak

²⁹ Golec, Ivica (2000.): *Povijest školstva u Petrinji 1700. – 2000.*, Matica hrvatska u Petrinji, Petrinja

³⁰ Tominović, Blaž (2010.): *Povijest školstva u Gorama (1772. – 2010.)*, Matica hrvatska u Petrinji, Petrinja

³¹ Kujundžić, Nedjeljko (1990.): *Pedagogija braće Radić*, Školske novine, Zagreb

³² Boban, Branka (1994.): „Rezultati dosadašnjih istraživanja o Antunu i Stjepanu Radiću”, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, str. 255-274.

³³ Stjepanu Radiću i njegovu djelu poklanjano je puno više pozornosti, što je zasigurno posljedica njegove političke eksponiranosti. Sustavniju analizu njegova opusa dala je Branka Boban, vidi: Boban, Branka (1989.): „Stjepan Radić – opus, utjecaj, dodiri”, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, str. 147-210.

³⁴ Životom i djelom Antuna Radića sustavno su se bavili Božidar Murgić i Ivo Perić, vidi: Murgić, Božidar (1937.): *Život, rad i misli dra Ante Radića*, Hrvatska politička biblioteka, Tiskara Danica, Zagreb i Perić, Ivo (2002.): *Antun Radić*, Biblioteka Povjesnica, Dom i svijet, Zagreb

³⁵ Predavec, Josip (1934.): *Selo i seljaci*, Socijalna biblioteka, I. knjiga, Zagreb

njihova poimanja društvene zbilje. Povjesničarke Mirjana Gross i Agneza Szabo, baveći se društvenim razvojem u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 60-ih i 70-ih godina XIX. stoljeća, dotaknule su se i problematike poljoprivrede i života na selu, tumačeći i analizirajući složene odnose tradicionalnog svijeta s modernizacijskim tokovima koji su ga nužno zahvatili sa svim pozitivnim i negativnim posljedicama, poput problematike raspada seljačkih zadružnih obitelji, borbe s ostacima feudalizma u vidu urbarijalnih odnosa, Mažuranićeve reforme pučkoga školstva i dr.³⁶ Općeniti uvid u društveno-političku situaciju u hrvatskim zemljama u razdoblju 1860. – 1914. daje i nešto stariji sveučilišni povijesni udžbenik *Povijest hrvatskoga naroda 1860. – 1914.*,³⁷ a povjesničarka Božena Vranješ-Šoljan, baveći se povijesnom demografijom, analizirala je demografsku sliku Banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena 1850. – 1910.³⁸ U najnovije vrijeme povjesničarka Suzana Leček bavila se hrvatskim selom sjeverozapadne Hrvatske zagrebačkog Prigorja i Hrvatskog zagorja u međuratnom razdoblju, dotičući se i prilika u školstvu na tom području.³⁹ Ista autorica u koautorstvu s etnologinjom Tihanom Petrović-Leš prikazala je prosvjetne prilike u Banovini Hrvatskoj te utjecaj etnologije i njenu interpolaciju u hrvatske prosvjetne strukture u kratkom periodu 1939. – 1941. godine.⁴⁰

Novije spoznaje o stanju školstva u Hrvatskoj u doba Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije 1918. – 1941. prikazali su srpski povjesničar Ljubodrag Dimić i pedagog Vladeta Tešić u knjizi *Ministarstvo prosvete i ministri Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije 1918. – 1941.*, dajući općeniti osvrt na društveno-političku situaciju zemlje i odnos vlasti spram prosvjetne politike, kao i na djelokrug nadležnog *Ministarstva prosvete*. Uz to, kronološki su prikazani školsko-prosvjetni i pedagoški propisi, kao i kronološki pregled ministara prosvjete i njihove pojedinačne biografije, što istraživaču dodatno pruža detaljan uvid u stanje školstva i uvelike olakšava obradu podataka. Međutim, idealiziranje i relativiziranje pojedinih osoba i događaja, kao i nedovoljno artikulirana kritika političkih elita spram zapostavljanja kulturno-prosvjetnih potreba daju poprilično jednostrani pristup

³⁶ Gross, Mirjana i Szabo, Agneza (1992.): *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina XIX. stoljeća*, Globus nakladni zavod, Zagreb, str. 300-315., 369-414.

³⁷ Šidak, Jaroslav i suradnici (1968.): *„Povijest hrvatskoga naroda 1860. – 1914.“*, Školska knjiga, Zagreb

³⁸ Vranješ-Šoljan, Božena (2009.): *Stanovništvo Banske Hrvatske. Demografska slika Banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena od 1850. do 1910.*, Educa, Zagreb

³⁹ Leček, Suzana (2003.): *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, Srednja Europa, Zagreb

⁴⁰ Leček, Suzana i Petrović-Leš, Tihana (2010.): *Znanost i svjetonazor. Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939. – 1941.*, Srednja Europa, Zagreb

školsko-prosvjetnoj problematici toga razdoblja.⁴¹ Dimić je i autor opsežne trosveščane monografije *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, koja je nastala na temeljima njegove istoimene doktorske disertacije iz 1993. godine, usmjerene na sustavna istraživanja rada Ministarstva prosvete u čelnim srbijanskim prosvjetnim i znanstvenim institucijama.⁴² Najnoviju studiju o stanju osnovnoga školstva u Hrvatskoj u međuratnom razdoblju (1918. – 1941.) predstavlja knjiga povjesničarke Mire Kolar-Dimitrijević pod nazivom *Sigismund Čajkovac, pionir osnovnoškolskih reformi i posavske krajiške zadruga*,⁴³ koja kroz prizmu biografije spomenutog učitelja i pedagoga iscrpno prikazuje reformna nastojanja na području prosvjete i školstva s posebnim naglaskom na uvođenje osmogodišnjeg osnovnoškolskog obrazovanja. Autorica ukazuje na političke utjecaje Stjepana Radića i Hrvatske seljačke stranke kao agense Čajkovčevih namjera da hrvatsko školstvo prilagodi stvarnim potrebama hrvatskoga naroda, dajući kao prilog svome tekstu nekoliko kompletnih govora i javnih predavanja što ih je on održao na skupštinama Hrvatskog pedagoško-književnog zbora.

⁴¹ Dimić, Ljubodrag i suradnici (2000.): *Ministarstvo prosvete i ministri Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije 1918. – 1941.*, Pedagoški muzej Beograd, Beograd

⁴² Dimić, Ljubodrag (1997.): *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, I. – III. svezak, Beograd

⁴³ Kolar-Dimitrijević, Mira (2017.): *Sigismund Čajkovac, pionir osnovnoškolskih reformi i posavske krajiške zadruga*, Povijesno i športsko društvo Hrvatski sokol Vinkovci, Vinkovci

2. PRIRODNO-ZEMLJOPISNE ODREDNICE MARTINSKE POSAVINE

Martinska Posavina obuhvaća prostor dijela Sisačke Gornje Posavine, čije je središte Martinska Ves kao mikroregionalni centar po kojem je i dobila ime. Smještena je u aluvijalnoj ravnici srednjeg toka rijeke Save, između Siska i Zagreba, a svojim osobitostima pripada jugoistočnom dijelu veće, turopoljske regije. Glavna je karakteristika tog nizinskog, pretežno agrarnog prostora aluvijalna ravan Save⁴⁴ koja je okružena Odranskim poljem na zapadu te Črnc-poljem i Lonjskim poljem na istoku, predstavljajući reljefno najniži prostor u središnjem dijelu Hrvatske.⁴⁵ Sava, Odra i Lonja ovdje imaju blagi pad korita što uzrokuje sporo otjecanje vode, česte poplave i dugo zadržavanje vode na staništu, u prosjeku od 30 do 100 dana godišnje. Periodična naplavljivanja koja uvjetuju zamočvarenost zemljišta najčešća su u proljeće i jesen, a o njima je ovisan razvoj cjelokupnog biljnog i životinjskog svijeta. Isparavanjem vode fine čestice sedimenata postupno se talože kao glina, oblikujući slabo propusno tlo koje se relativno brzo zagrijava. Promjene režima savskih voda između visokog i niskog vodostaja iznose u prosjeku devet metara. Sava u pravilu nabuja u proljeće kada se otapa snijeg u slovenskim planinama (proljetni maksimum visokog vodostaja) i u jesen zbog obilnih kiša (jesenski maksimum visokog vodostaja). Ljeti je zbog suše otjecanje vode najmanje.⁴⁶

Život uz rijeku Savu kroz povijest zbog čestih je poplava uvjetovao nužnost rješenja obrane od poplava kroz kanaliziranje i redukciju viška vode gradnjom nasipa i oteretnih (drenažnih) kanala. O vodoprivrednim rješenjima u Posavini raspravljano je od davnina jer je to bio ključ opstanka na ovom području. Među najstarija nerealizirana rješenja regulacije Save za plovidbu i uređenje vodnih prilika na području Martinske Posavine treba ubrojiti prijedlog brodarstvenog mjernika Ignatija Pongratza iz 1793. godine, čiji su prijedlozi sadržavali korekciju savskog korita izvedbom prokopa kod Mahova, Tišine i sisačkog naselja Galdovo.⁴⁷ Drugi elaborat radio je kraljevski brodarstvenik-mjernik barun Zornberg u razdoblju 1840. – 1844. Njegov je prijedlog bio da se na savskom riječnom koritu od Oborova do Bobovca prokopa jedanaest okuka, između ostaloga i kod Mahova, ali i taj je projekt ostao

⁴⁴ Kovač, Miroslav (1994.): *Hrvatski posavac – autohtoni konj Hrvatske*, I. izdanje, Areagrafika, Zagreb, str. 12.

⁴⁵ Roglić, Josip (1974.): „Obilježja prirodne osnove, Reljef”, Središnja Hrvatska (opći dio), u: *Geografija SR Hrvatske*, knjiga br. 1, Školska knjiga, Zagreb, str. 51.

⁴⁶ Schneider-Jacoby, Martin (1992.): „Park prirode Lonjsko polje – raznolikost uvjetovana poplavljanjem”, u: *Ekološki glasnik*, godište III., br. 1-2, 1993./1994., Zagreb, str. 25.

⁴⁷ Vujasinović, Branko (1971.): *Historijat hidrotehničkih i melioracijskih radova u dolini rijeke Save, Savjetovanje o Posavini*, Poljoprivredni fakultet, Zagreb, str. 42.

neostvaren. Jedini je realizirani projekt u XIX. stoljeću onaj martinskoveškog župnika Stjepana Tolvajčića, na čiju je inicijativu podignut nasip oko Martinske Vesi Desne za obranu od visokih zaobalnih odranskih voda. Iz navedenog se vidi kako je rijeka Sava odredila i uvjetovala razvoj naseljenosti uz njezin tok u „niznim naseljima”, prilagodivši cjelokupni život svom godišnjem vodnom režimu. Veličinu tih seoskih naselja odredili su različiti intenziteti agrarnog iskorištavanja prostora, plavljenja Save te prometne dostupnosti. U političko-administrativnom smislu ovo područje danas pripada općini Martinska Ves, obuhvaćajući sela Ljubljanicu, Martinsku Ves Desnu, Trebarjevo Desno, Željezno Desno, Željezno Lijevo, Luku Lijevu, Trebarjevo Lijevo, Martinsku Ves Lijevu, Mahovo i Setuš.

3. POVIJESNI RAZVOJ MARTINSKE VESI I OKOLNOG PODRUČJA

3.1. Predmoderni razdoblje

Najstariji podaci o selima Martinske Posavine potječu iz XII. stoljeća. To razdoblje razvijenog srednjeg vijeka obilježeno je razvojem feudalnih društvenih odnosa te novom strukturom političko-teritorijalne organizacije prostora.⁴⁸ Većina tih naselja nalazila se u sastavu moslavačkog vlastelinstva koja je svoju kuriju za ovaj dio imala u okolici sela Mahova. Godine 1175. kralj Bela III. darovao je posjed Moslavinu svom uglednom ratniku Makariju koji je obnašao dužnost podbana. U daljnjim ispravama spominju se njegovi sinovi i potomstvo.⁴⁹ Iz njih je moguće pobliže odrediti granice moslavačkog vlastelinstva:

*Istočna granica Moslavine tekla je Kamenicom, zatim Paklenicom i Voloderom, otuda Lonjom i po toj rijeci do Sepčine pa potom do Save kojom je išla dalje na zapad. Kod ušća Mrtve Odre prelazila je Savu i po Odri tekla s desne strane Save do Žive Odre i po njoj dalje uz vodu do Ruče, tako da je Makarijevićima pripadalo cijelo Međuodorje. Kod utoka potoka Ruče granica je prelazila Savu i unišla u potok Črnc te po toj vodi stigla na rijeku Čazmu i tu je uz tu vodu pošla na sjever. Uz Črnc i Čazmu Moslavina je međašila s Ivanićem, a po Odri sa zagrebačkim Kaptolom.*⁵⁰

U XIV. stoljeću vlastelinstvo Moslavina prelazi u vlasništvo Čupora Moslavačkih koji ga posjeduju sve do kraja XV. stoljeća. Pavao Čupor je 1444. godine novim doseljenicima izdao povlasticu kojom ih na dvanaest godina oslobađa od svih daća i nameta zbog krčenja zemljišta i gradnje kuća, a potvrdio ju je vlastelin Petar Erdödy 1517. godine.⁵¹

Feudalni posjed Martinska Ves, zvan *Martinska Čret*, po prvi se puta navodi 1328. godine u spisima zagrebačkog prebendara Ivana Tkalčića.⁵² Selo Martinska Ves na desnoj obali Save osnovano je očito prije toga jer je okolni feudalni posjed nosio ime naselja. U *Kronici Ivana Arhiđakona* iz 1334. godine, kao prvom cjelovitom popisu župa Zagrebačke biskupije, također se navodi ime sela *Marthonfalwa* s tamošnjom crkvom sv. Martina biskupa na posjedu obitelji Čupor:

⁴⁸ Slukan-Altić, Mirela (2004.): *Povijesni atlas gradova, II. svezak – Sisak, Zrinski, Čakovec*, str. 26.

⁴⁹ Pešut, Dragutin (1993.): *Župa Martinska Ves*, Tiskara Škaler, Zagreb, str. 8.

⁵⁰ Pavičić, Stjepan (1968.): *Moslavina i okolica*, Zbornik Moslavina, knjiga I., Kutina, str. 43-44.

⁵¹ Adamček, Josip (1987.): *Bune i otpori – seljačke bune u Hrvatskoj u XVII. stoljeću*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, str. 204.

⁵² Pešut, str. 9.

Nakon izumiranja obitelji Čupor kralj Vladislav II. Jagelović svojom je darovnicom iz 1493. godine moslavačko vlastelinstvo darovao ostrogonskom nadbiskupu Tomi Bakaču Erdödyju.⁵⁴ U njoj se, između ostaloga, navode sela: *Marthonfal, Dubrowschak, Laiblana, Loka, Mahovo, Zwethus, Trebaryewo i Selezno*.⁵⁵ Obitelji Čupor i Erdödy započinju sustavno naseljavanje svojih podložnika koji su krčili šume i obrađivali zemlju. O tome svjedoče brojni toponimi, poput Krče, Krčevine ili Krči. Krčenje, tj. raščišćavanje šuma i paljenje šikara, bio je jedini način dobivanja plodnog zemljišta u močvarnoj posavskoj ravnici. Postojanje župe na ovom području već u četrnaestom stoljeću te upotreba imena *Martin*, upućuje na povezanost velikaških obitelji Čupora i Erdödyja s crkvenim teritorijalno-administrativnim poslovima. Naime, te obitelji iz Ugarske u Posavinu prenose kult, tj. štovanje svetoga Martina, čija nazočnost u imenu crkve i glavnog sela vrlo jasno pokazuje i otkriva identitet prenositelja njegova kulta te pravac širenja iz Ugarske u ove hrvatske krajeve.⁵⁶ Budući da je Martin bio vrlo štovani ranokršćanski svetac u Ugarskoj, spomenute velikaške obitelji, i same mađarskog porijekla, nameću ga kao glavnog sveca na ovom području. Koliku je on važnost tada imao, govori činjenica da je upravo njemu posvećena crkva, a i ime naselja, od prvotnog Marthonfalwa, te kasnijeg Martinszka Vesz, doslovce značilo Martinovo selo. Zbog rasprostranjenosti kulta sv. Martina po većem dijelu zapadnoeuropskoga kulturnog kruga, ugarskim velikašima uspjelo je njegovo nametanje prilikom kulturne kolonizacije hrvatskog područja, što je ujedno koristilo i njima samima da svoju vlast prikažu i kao svojevrstu vjersku misiju. Kasnija uporaba riječi vas, koja zamjenjuje mađarsku riječ falu,⁵⁷ nastaje složenica toponima Martinska Ves, a što sve upućuje na njegovu prilagodbu slavenskom jezičnom elementu kao dominantnom na ovom području.⁵⁸

U drugoj polovici XVI. stoljeća zbog osmanskih upada i zauzimanja hrvatskoga teritorija, dolazi do promjene teritorijalnog ustrojstva moslavačkog vlastelinstva kada se za njegov posavski dio počinje pojavljivati ime Novigrad. Sjedište tog posjeda bilo je u kuriji Novigrad, u blizini današnjeg sela Suše. Stalna osmanska opasnost nalagala je prenamjenu kmetskih

⁵³ *Statuta Capituli Zagradiensis 1334-1354.*, Kaptolski arhiv Zagreb, Prot. 821., str. 39v.

⁵⁴ Bedić, M. (1993.): „Donacija kralja Vladislava Tomi Bakaču Erdödyju, 1493. godine”, u: *Sisački tjednik*, br. 46/1993., od 28. siječnja 1993., str. 10.

⁵⁵ To su današnja sela: Martinska Ves, Dubrovčak Lijevi, Ljublanica, Luka Lijeva, Mahovo, Setuš, Trebarjevo Desno i Željezno Desno.

⁵⁶ Zardija-Kiš, Antonija (2003.): „Martinska tradicija u Sisačko-moslavačkoj županiji”, u: *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak III. – IV.*, 2002/2003., str. 187.

⁵⁷ Mađarska riječ koja označava pojam sela.

⁵⁸ Praslavenska riječ vas, odnosno ves istovjetna je današnjem pojmu selo.

podložnika u vojnike graničare, čime su dijelom oslobođeni tlake i nekih podavanja. Nakon jenjavanja osmanskih napada u XVII. stoljeću grofovi Erdödy ponovno okupljaju kmetove, a povratnici i novi doseljenici dobivaju kolonizacijske povlastice s jedinom obavezom davanja desetine u naturi svojim zemaljskim gospodarima.⁵⁹ U vrijeme bana Tome Bakača Erdödyja (1584. – 1614.) ustalilo se kmetsko plaćanje novčanih daća sobaša i košćenog.⁶⁰ Općenito povećanje feudalnih daća dogodilo se u vrijeme Jurja Erdödyja, što u mnogo dramatičnijem obliku nastavlja provoditi Jurjev brat Emerik koji vlastelinstvom upravlja u razdoblju 1640. – 1690. godine. Tada posebno dolazi do povećanja naturalne rente, uz istodobno smanjenje značaja novčanih davanja.⁶¹ Upravo će ta rekomutacija feudalne rente biti glavni razlog izbijanja pobune posavskih kmetova u XVII. stoljeću.⁶² Broj seljačkih kućanstava se sredinom XVII. stoljeća znatno smanjio zbog raseljavanja dijela pučanstva uslijed Erdödyjeve odmazde i upada vlaških graničara unajmljenih radi smirivanja seljačkih pobuna. Uz to, ekonomska osnovica seljačkih gospodarstava u konačnici je oslabljena vlastelinskim prvokupom tržišnih viškova. Pored toga, seljaci su bili sputavani dopuštenim ograničenim područjem kretanja, brojnim porezima i mitnicama podignutim na trgovačkim putovima i mostovima. Prava koja su feudalci koristili, a koja su proizlazila iz regalnog prava, bila su: pravo prijevoza preko rijeka, pravo mlinarenja, pravo ribarenja, pravo lova te pravo krčmarenja.⁶³ Posavina je u poljoprivredno-proizvodnom smislu bila prepoznatljiva po svinjogojstvu jer su prirodno-zemljopisni uvjeti za to bili najpovoljniji zbog obilja žira u šumama hrasta lužnjaka. Također, ispaša na pašnjacima i obilje vodenih površina predstavljali su idealne uvjete za njihovo držanje. Stoga je bila razumljiva orijentacija seljaka prema svinjogojstvu, što pak objašnjava činjenicu kako je svinjska desetina bila glavno podavanje vlastelinu.

Osamnaesto je stoljeće na ovom području obilježeno daljnjom diobom obradivog zemljišta zbog povećavanja broja stanovnika. Na novigradskom vlastelinstvu stvaraju se novi alodiji s novim kurijama, čime Novigrad gubi primarni značaj. Većinu posjeda držala je još uvijek

⁵⁹ Adamček, *Bune i otpori*, str. 204-205.

⁶⁰ Isto, str. 209.

⁶¹ Adamček, Josip (1985.): *Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII. stoljeću (Građa)*, Arhiv Hrvatske, Zagreb, str. 177.

⁶² U historiografiji su posebno obrađene tri bune posavskih kmetova, poznate još i kao „bune Posavaca”. Najveća je među njima bila prva buna (1653. – 1659. god.). Druga je izbila 1664., a treća je trajala od 1670. – 1671. godine. U žalbama koje su predložene hrvatskom banu i Saboru seljaci opširno iznose terete koje im je nametnuo grof Emerik Erdödy. Podsjećaju i na žrtve koje su podnijeli pri gradnji sisačke tvrđave i njezine obrane od Osmanlija 1593. godine. Također ističu i feudalne olakšice koje su nakon toga dobili, a koje im sada njihov feudalac želi uskratiti.

⁶³ Adamček, *Bune i otpori*, str. 205.

obitelj Erdödy, no s vremenom sve veći značaj dobiva niže lokalno plemstvo. Ono je najviše bilo koncentrirano u Mahovu, Setušu, Ljublanici i Luki Lijevoj.

Poljoprivreda je, kao gospodarska osnovica, imala autarkične značajke, što znači da je svako seljačko gospodarstvo proizvodilo u okviru svojih mogućnosti i s točno određenim ciljem kako bi što manje bilo ovisno o proizvodima koji se na gospodarstvu nisu mogli napraviti ili proizvesti. Te su aktivnosti uključivale proizvodnju hrane i odjeće, kućanskih pomagala, poljoprivrednog alata, a tradicionalno su bile podijeljene na ženske i muške. Glavar obitelji donosio je konačne odluke u najvažnijim situacijama.⁶⁴ Tako hijerarhijski organizirana seljačka zadružna obitelj bila je stabilni nukleus unutar seljačkog društvenog sloja, a njen život i opstanak podržavali su i zemaljski gospodari kojima je bilo u interesu spriječiti destabilizaciju seljačkih gospodarstava raznim procesima njihova zemljišnog i društvenog usitnjavanja.⁶⁵

Odredbe urbarijalnih regulacija tijekom XVIII. stoljeća pokazivale su postepenu tendenciju smanjivanja i olakšavanja raznih seljačkih nameta i podavanja,⁶⁶ što je seljacima u konačnici omogućilo da se u kasnijim razdobljima, naročito u XIX. stoljeću, postepeno i samostalno uključe u moderne tokove proizvodnje i prodaje. Takav društveni razvoj moderiran je s najviših instanci Monarhije u duhu prosvijećenog apsolutizma koji je za opći napredak života kao nužnost predviđao opsežne obrazovne reforme kojim bi bili zahvaćeni svi slojevi društva.

⁶⁴ Starješina je imao glavnu ulogu u rješavanju određenih životnih situacija, primjerice kod kupnje i prodaje te udaje i ženidbe pojedinih članova obitelji.

⁶⁵ Jedna od mjera koja je pritom poduzimana bila je odredba kojom je cjelokupno gospodarstvo nasljeđivao najstariji sin, dok su mlađa braća nakon svoje punoljetnosti u pravilu morala napustiti obitelj i osnovati novu.

⁶⁶ Primjerice, Privremeni urbar za Bansku Hrvatsku od 8. studenog 1755. zabranjivao je sve prekomjerne oblike radne rente (lovnu tlaku, prijevoz, prerađu vlastelinske kudjelje i sl.), no istodobno je povećana naturalna i novčana renta.

3.2. Moderno razdoblje (XIX. stoljeće)

Prema teritorijalno-administrativnoj podjeli hrvatskoga teritorija u XIX. stoljeću, Civilna Hrvatska i Slavonija bile su podijeljene na osam županija. Civilnoj Hrvatskoj pripadale su Zagrebačka, Varaždinska, Križevačka, Bjelovarska i Riječka županija, a Slavoniji Požeška, Virovitička i Srijemska županija.⁶⁷ Za model problemskog pristupa građi strukturalnih promjena u osnovnom školstvu u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u razdoblju 1874. – 1941. godine bit će ponajprije uzeta najprostranija Zagrebačka županija, kojoj je teritorijalno pripadala Martinska Ves i okolna sela Hrvatske Posavine, a u nekim segmentima istraživanja i Varaždinska županija kao sastavni dio Banske, odnosno Civilne sjeverozapadne Hrvatske.

⁶⁷ Gross, Szabo, str. 311.

4. DRUŠTVENI RAZVOJ U BANSKOJ HRVATSKOJ 1860. – 1880. godine

4.1. Politički okvir

Druga polovica XIX. stoljeća obilježena je neoapsolutističkim razdobljem od 1849. do obnove ustavnog stanja, 1860. godine. Hrvatska je i dalje tretirana kao austrijska pokrajina koja je dodatno bila opterećena neriješenim državno-pravnim odnosima s Ugarskom. Austrijski modernizacijski procesi i nastojanja, naročito u ekonomsko-proizvodnom smislu, pojavile su se i u Hrvatskoj, koja je apsolutno bila nespremna na takve odnose, budući da su ju opterećivali ostaci tradicionalnih institucija utemeljenih na feudalnom poimanju društva. To je napose pogađalo seljaštvo, a kapitalistički faktori nisu mu pružali dostatnu pomoć za ekonomski boljitak niti vodili računa oko unapređenja agrarne proizvodnje. Ni u drugim privrednim granama stanje nije bilo bolje.⁶⁸ Svi ti procesi određivali su politički smjer u Hrvatskoj u najvažnijim događajima poput zasjedanja Hrvatskoga sabora 1861. i 1865., zatim dualističkog uređenja Austro-Ugarske Monarhije 1867., sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. te revizije Nagodbe 1873. godine.

Saborsko zasjedanje 1861., kao i njegove odluke i stremljenja, u potpunosti su još očitovali duh ilirizma i narodnog pokreta iz 1848. godine. To je i razumljivo jer je neoapsolutizam samo nasilno potisnuo sva zahtijevanja naroda koja se nisu ispunila te revolucionarne godine, a to su težnja za ujedinjenjem hrvatskih zemalja, upotreba hrvatskog imena i jezika u javnosti, ekonomska i kulturna izgradnja zemlje, podizanje škola, afirmacija seljaštva kao nove društvene snage i ostalo. U političkom pogledu postojala su tri oštro suprotstavljena smjera koja su se oslanjala na Beč ili Peštu, a treća opcija razmišljala je bez oslonca na ova dva moćna politička središta podunavske Monarhije. Tako su u Saboru došle do izražaja četiri političke stranke: Strossmayerova Narodna stranka, Samostalna narodna stranka na čelu s nekadašnjim ilircima Ivanom Mažuranićem, Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim te dijelom katoličke hijerarhije u Hrvatskoj na čelu s nadbiskupom Jurjem Haulikom, Stranka prava na čelu s Antom Starčevićem i Eugenom Kvaternikom te Unionistička stranka na čelu s Levinom Rauchom i ostalim mađaronima. Budući da je prema mišljenju bečke Vlade rad Sabora zastranio i radio protiv državnih interesa, vlasti su zabranile njegov rad kroz naredne četiri godine. Za to vrijeme jedina veza između Hrvatske i Beča bila je institucija Hrvatsko-

⁶⁸ Primjerice, obrt i trgovina bili su slabo razvijeni, kao i mreža prometnica, a prirodna bogatstva poput ruda i drva značajno su eksploatirali strani faktori.

slavonskog dvorskog dikasterija, nadležna za unutrašnje, pravosudne i bogoštovno-nastavne poslove. On je kasnije preimenovan u Hrvatsku dvorsku kancelariju čijim je kancelarom bio i ban Ivan Mažuranić.

Ponovno zasjedanje Sabora sazvano je u srpnju 1865. po istom izbornom redu kao prethodni Sabor, samo sada znatno izmijenjen po brojčanom sastavu. U njega su većinom ušli virilisti skloni Dvoru – razni crkveni velikodostojnici te unionisti. Unatoč tome, u Civilnoj Hrvatskoj Vladina politika nije naišla na odobravanje kao u Krajini. Nakon tih događaja Ivan Mažuranić podnio je ostavku na čast kancelara.⁶⁹

Daljnji tijek hrvatske politike smjerao je k pokušaju postizanja samostalnosti ili autonomije u odnosu na Ugarsku koja je Hrvatsku uza se sve čvršće vezivala. Entuzijazam hrvatskih političara „podgrijava” je činjenica o dubokoj krizi Habsburške Monarhije kroz koju je ona 60-ih godina XIX. stoljeća prolazila. Naime, nakon privremenog opoziva Veljačkog patenta, kralj Franjo Josip I. donosi manifest od 20. rujna 1865. kojim ponovno pokušava obnoviti ustavno stanje kako je to uradio nekoliko godina ranije Listopadskom diplomom. Ta unutrašnjopolitička pitanja izvirala su iz vrlo uznemirene vanjskopolitičke situacije u kojoj se Austrija našla, prvenstveno pritisnuta daljnjim jačanjem Pruske i njenom prevlašću u Njemačkom savezu. Takvo stanje oslabljene Austrije pogodovalo je Ugarskoj koja je to iskoristila za daljnji pritisak na Austriju s tendencijom postizanja sve veće samostalnosti. Iako je austrijsko-pruski rat 1866. za Austriju nepovoljno završio, ona se brzo snašla pa je vladar žurno započeo pregovore s vodećim ugarskim političarom Ferencem Deákom, što je ubrzo dovelo do Nagodbe 1867. godine. Habsburška Monarhija tada postaje „dvojna” monarhija, sastavljena od dva ravnopravna dijela – austrijskog i ugarskog, povezana, osim Krune, zajedničkim poslovima poput vanjske politike, trgovine, vojske i financija. O svim tim zajedničkim poslovima odluke su donosile delegacije koje su naizmjenice zasjedale u Beču i Budimpešti.

Hrvatski političari u tim najvažnijim pitanjima za daljnji opstanak i preuređenje Monarhije nisu imali nikakvog udjela. Već u samom poimanju političkih odnosa prema Austriji hrvatske stranke bile su podijeljene u pitanju treba li se čvršće vezati uz nju ili ne te tako unaprijed spriječene u pružanju svakog mogućeg političkog otpora. Što se tiče pitanja odnosa s Ugarskom, kralj je još prije ratne krize naredio Hrvatskom saboru da se uredi to pitanje. Međutim, nakon Austro-ugarske nagodbe ugarski pritisak na Hrvatsku još se više pojačao, ne

⁶⁹ Šidak et al., str. 27.

pristajući ni na kakvu hrvatsku autonomiju te blokirajući svaku mogućnost uključivanja hrvatskih zastupnika u vodeća tijela Monarhije. Takvo stanje ponovno je privremeno ujedinilo obje narodne stranke u borbi za hrvatska prava. Međutim, u Hrvatskom saboru, u kojem su vodeću riječ imali unionisti sve do izbora 1871., provodili su politiku popuštanja mađarskim zahtjevima. No, među njima ipak je bilo i onih koji su Hrvatskoj nastojali osigurati stanovitu političku i financijsku samostalnost u zajedništvu s Ugarskom, poput Lazara Hellenbacha i grofa Julija Jankovića.⁷⁰ Narodna stranka nije imala političke snage ni posebno razrađeni stav po tom pitanju te nije predstavljala nikakvu važnu opoziciju vodećoj saborskoj većini.

Konačno je 30. siječnja 1868. u Saboru izabrana regnikolarna deputacija od dvanaest članova koja je do 24. srpnja iste godine vodila pregovore s ugarskom regnikolarnom deputacijom. Težište u ovim pregovorima stavljeno je na financiranje autonomne uprave i zakonodavstva te na stupanj ovisnosti hrvatskog bana o Ugarskoj vladi. Najteža pitanja poput financijske autonomije te pitanja pripadnosti grada Rijeke riješena su u korist Ugarske, a dodatni udarac ionako skućenoj hrvatskoj samostalnosti predstavljala je odredba koja je predviđala da hrvatski zemaljski organi vlasti neposredno moraju izvršavati odredbe središnje Vlade. Kao posljedica provođenja Nagodbe u djelo ukinuta je Hrvatska dvorska kancelarija sa sjedištem u Beču, a Kraljevsko namjesničko vijeće u Zagrebu, kao dotadašnji neposredni organ uprave, zamijenjeno je Kraljevskom hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom vladom, raspoređenom u tri odjela: Odjel za unutrašnje poslove i poslove proračuna, Odjel za bogoštovlje i nastavu te Odjel za pravosuđe.

Tako se može zaključiti da je Hrvatsko-ugarska nagodba, koja je postala temelj državnopravnog položaja Hrvatske do kraja Monarhije, bila samo instrumentom njenog daljnjeg podčinjavanja Ugarskoj, što je administracija na čelu s Levinom Rauchom kao namjesnikom banske časti u razdoblju od 8. prosinca 1868. do 26. siječnja 1871. revno i činila.

Iako su Kraljevine Hrvatska i Slavonija na osnovi Nagodbe zadržale neka obilježja državnosti, to nije bilo dostatno za državnu samostalnost koju je dio hrvatske političke elite priželjkivao jer su po zajedničkim poslovima bile ovisne i podređene ugarskim ministarstvima financija, prometa, trgovine i vojske, a u rješavanju ključnih državnih pitanja ovisne o Ugarskoj vladi i njenom ministru-predsjedniku.

⁷⁰ Isto, str. 38.

Negativne posljedice Hrvatsko-ugarske nagodbe pokazale su se na mnogim područjima društvenog života pa tako i u školstvu koje je bilo znatno zaostaliije u odnosu na školstvo Austrije i Ugarske. Prema toj nagodbi Hrvatska je uživala samoupravu u svim poslovima nastave.⁷¹ Međutim, u praksi ta je autonomija bila samo formalna jer je konačne odluke kontrolirao Ugarski sabor, a odobravao vladar. Nagodbenjački sporazum još je u jednome bitno ometao razvoj hrvatskoga školstva. Naime, prema hrvatskom autonomnom proračunu, koji je bio vrlo skroman, izdvajanja za školstvo bila su minimalna, a često i nedostatna. Sabor i Vlada neprestance su nametali nove poreze koji su teško opterećivali lokalnu upravu. Povrh toga, teret izdržavanja škola, poglavito osnovnih, prenesen je na općine, koje svojim skromnim budžetom često nisu bile kadre saizdati ni školsku zgradu, a kamoli opremiti ih za redoviti odgojno-obrazovni rad.

Ban Levin Rauch u Sabor dovodi većinu pobornika Hrvatsko-ugarske nagodbe te počinje progoniti pripadnike Narodne stranke koja je izrazila svoj negativan odnos prema Nagodbi te pripremala političku borbu protiv tog, Hrvatskoj nametnutog, novonastalog stanja. Iako sustavno onemogućavani u političkoj djelatnosti, dio prvaka te stranke na čelu s Matijom Mrazovićem, Josipom Miškatovićem, Ivanom Perkovicem i Ivanom Vončinom nastavljaju kulturnim radom svoju borbu protiv omraženog Rauchova režima. Godine 1869. Ivan Perkovac u Zagrebu pokreće list *Vienac*, a Josip Miškatović i Ivan Vončina u Vojnom Sisku list *Zatočnik*, koji postaje glavno sredstvo izražavanja političkog mišljenja „narodnjaka” te kritike vladajućeg Rauchova mađaronskog režima. Nakon sloma toga režima na saborskim izborima 1871. godine došlo je do ponovnog uspona Narodne stranke, a nepopularni unionisti doživljavaju sve veće političke neuspjehe. Kada je doskora 3. lipnja 1871. godine ukinuta Đurđevačko-križevačka krajina, a na mjesto nje uređena Bjelovarska županija, to je omogućilo da i na tom prostoru budu provedeni izbori, a Narodna stranka dobije još veći broj mandata. Tako uređen Sabor s dominantno nastrojenim protivnicima Nagodbe, nipošto nije išao na ruku vrhu Monarhije koji je upravo tada pripremao dalekosežne ustupke Česima. Zbog toga je saborsko zasjedanje sustavno odgađano. Shvativši ta bečka izigravanja, Čelni odbor Narodne stranke odlučio je poslati pismenu predstavku kralju, angažiravši Ivana Mažuranića za njeno sastavljanje. Taj tekst uskoro je preimenovan u Manifest za narod u kojem se indirektno osuđuju sve stavke Nagodbe. On je i u Ugarskoj i na Bečkom dvoru dočekan s najžešćom osudom, a njene potpisnike zamalo stajao hapšenja i zatvora jer ih se pokušalo dovesti u izravnu vezu s Kvaternikovom bunom u Rakovici, organiziranoj u

⁷¹ Franković, str. 117.

razdoblju 8. – 11. listopada 1871. godine. Te okolnosti onemogućile su daljnje djelovanje Narodne stranke te osigurale austro-ugarski dualizam u Hrvatskoj za dulje vrijeme.⁷²

Konac 1871. godine obilježio je nešto povoljnije odnose Ugarske spram Hrvatske te donio mogućnost revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe zahvaljujući spretnim i promišljenim pregovaračkim postupcima što ih je s hrvatske strane vodio pjesnik Petar Preradović, a s mađarske ministar vanjskih poslova i ministar-predsjednik Menyhert Lonyay. Potonji je, kako bi učvrstio svoj položaj u Ugarskom saboru, uputio službeni poziv za pregovore, što je omogućilo reviziju Nagodbe. Ona je u načelu bila odobrena, no unionisti su svim silama željeli spriječiti njeno donošenje. Već 1872. godine dobila je kraljevu sankciju, no u znatno izmijenjenom obliku od prvotno proklamiranog teksta. Njeni najžešći kritičari iz redova narodnjaka, Milan Mikanec i Franjo Rački, oštro su se suprotstavili njenoj zakonskoj osnovi jer

*ne zadovoljuje niti pravu niti potrebi Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.*⁷³

Međutim, Sabor je nadmoćnom većinom glasovao za priznanje zakonske osnove revizije Nagodbe među kojima su bili i „starounionisti”, tzv. rauchovci, a među najuglednijim i najutjecajnijim političarima koji su ju podupirali bio je i Ivan Mažuranić koji je konačno imenovan banom nakon odstupanja Antuna Vakanovića s te dužnosti 29. rujna 1873. godine.

4.2. Karakteristike života na hrvatskom selu od sredine XIX. stoljeća do 1880. godine

Zemljišno-posjedovni odnosi prema kojima su bili uređeni odnosi među seljacima tradicionalno su počivali na tzv. kućnim zadrugama čije su stvaranje poticali sami feudalci.⁷⁴ Urbarijalni zakon, koji je austrijska vlast donijela još 1836. godine, donio je nove odredbe u odnosima između seljaka i vlastelina, a odnosile su se na veličinu selišta te poimanje svakog sela kao zasebne seoske općine na čijem je čelu stajao sudac uz potvrdu i odobrenje zemaljskog gospodara. Spomenuti zakon zadrugama je također omogućio popravljivanje njihova vlastitog pravnog položaja, dobivši mogućnost diobe selišta. Zadruga je tada zadobila status pravne osobe unutar koje je svaki njezin član dobio svoj udio u pravu uživanja, što je sve potaknulo procese njihova dijeljenja i polaganog raspadanja. Iako su vlastelini nastojali spriječiti taj proces jer stvaranjem patuljastih zadruga njihovi članovi nisu bili sposobni

⁷² Šidak et al., str. 48.

⁷³ Isto, str. 74.

⁷⁴ Vranješ-Šoljan, str. 77.

podmiriti urbarijalne obaveze, on se više nije mogao spriječiti zbog raznih načina njihova dijeljenja, uključujući i ono potajno.

Proglas bana Josipa Jelačića od 25. travnja 1848. godine oslobodio je seljake od stoljetne podređenosti i stigmatizacije inferiornog društvenog sloja. No, njihovi problemi time nisu bili posve riješeni budući da su se mnogi vlastelini oglušili na taj proglas, a seljacima koji su njime bili zahvaćeni na teretu su i dalje ostale porezne obaveze prema državi te otkup poljoprivrednog zemljišta od feudalaca. Taj je proglas neminovno imao dalekosežni značaj budući da su, makar ispočetka samo nominalno, društveni slojevi izjednačeni, a seljacima omogućeno uključivanje u moderne društvene procese od kojih je institucionalni odgoj i obrazovanje bio najpotrebniji.

Viši slojevi iluzorno su očekivali kako će se odmah po ukidanju feudalnog sustava seljaštvo relativno brzo osloboditi tradicionalnih podjela među sobom po pitanju hijerarhizacije članova obitelji, njihove pojedinačne uloge te, što je najvažnije, tradicionalne obrade zemlje i uključivanja u moderne poljoprivredne tendencije. S tim u vezi, građanstvo i inteligencija općenito, željeli su potaknuti duševnu naobrazbu seljaka, ukloniti tradicionalne stereotipe te stvoriti potrebe za drukčijim načinom života, tj. prilagoditi ih građanskom društvu.⁷⁵ Stoga se kod seljaka poticala pučka prosvjeta, a moderne pučkoškolske tendencije, na koje je tek znatnije utjecao Mažuranićev školski zakon donesen 1874. godine, nastojale su u konačnici težište pouke djece usmjeriti na efikasnost poljoprivredne proizvodnje. Stoga se pristupalo osnivanju školskih vrtova, tzv. cjepiljnaka, gdje su dječaci već odmalena naučili vještine i nove spoznaje u obradi tla, ne bi li se na taj način educirali po najnovijim spoznajama i uveli u norme napredne zemljoradnje.⁷⁶ To svakako treba sagledati sa šireg aspekta modernizacije ukupnog hrvatskog društva kako bi ono stvorilo uvjete barem djelomične gospodarske samostalnosti u odnosu na Austriju i Ugarsku.

Šezdesetih godina XIX. stoljeća u dijelu seljačkih gospodarstava opaža se porast proizvodnje, ali još uvijek u okvirima tradicionalnog načina obrade zemlje. Bogatiji seljaci kupovali su zemlju od bivših plemićkih zemljoposjednika te počeli oponašati gradski način života raznim društvenim manirama. Tako je ovaj vid modernizacije bio samo jednostran jer, s druge strane, to isto imućnije seljaštvo nije ulagalo u nove proizvodne metode koje bi dovele do veće efikasnosti poljoprivredne proizvodnje. Tome u prilog govori činjenica da je oko 87% svih

⁷⁵ Gross, Szabo, str. 300.

⁷⁶ Isto, str. 300.

plugova u Hrvatskoj i Slavoniji početkom 70-ih godina XIX. stoljeća još bilo napravljeno od drveta.⁷⁷ No i to je već bio pomak što je zadavao početni otklon od autarkične poljoprivrede.

Raslojavanje sela, s obzirom na mogućnost i način obrade zemlje, bio je sve veći i prethodio je drugoj velikoj problematici, a to je dioba i raspadanje zadruga. Tijek njihova raspadanja bio je najbrži u siromašnim i gusto naseljenim županijama sjeverozapadne Hrvatske, tj. u Zagrebačkoj i Varaždinskoj županiji. U tijeku raspada zadruga većina seljaka bila je primorana raditi težačke poslove kod imućnijih seljaka, vlastele i župnih dvorova, čime se njihov materijalni položaj nije bitnije poboljšao.

U strukturi obradivih površina na području sjeverozapadne Hrvatske prevladavale su oranice, na kojima je u dominantnoj mjeri bio zasijan kukuruz, a za njim su značajno zaostajali raž i pšenica. Okopavine poput krumpira, repe i zelja bile su tek neznatno zastupljene. Takav nerazmjer u proizvodnji poljoprivrednih kultura bio je isti i u potrošnji. Naime, seljačko se stanovništvo većinom prehranjivalo žitaricama skromnih prinosa poput raži, prosa i heljde, dok je krumpira kao hranjive namirnice u kriznim godinama često nedostajalo. Stoga se često javljao fenomen gladi koji je pratila kronična neishranjenost, a time i veća podložnost brojnim bolestima. Taj strah od gladi bio je sastavni dio mentaliteta seljaka koji se protegnuo do duboko u XX. stoljeće⁷⁸ te je bio jedan od glavnih razloga njihove uznemirenosti upravo u razdoblju 1850. – 1880. godine kada je u pravilu svaka godina bila „gladna godina”. Stoga su i razumljiva nastojanja Hrvatske zemaljske uprave za ukupnim poboljšanjem poljoprivrede. Nadalje, visoku stopu nataliteta anulirala je visoka stopa mortaliteta upravo zbog gladi i neotpornosti ljudskog organizma na bolesti.⁷⁹ Zato je potreba za ljudskom radnom snagom bila velika, a često se nadomještala dječjim radom, što je bio glavni uzrok slabog i neredovitog pohađanja škole i uočeno još prije donošenja Mažuranićeva školskog zakona 1874. godine.⁸⁰

Međutim, glad nije bila samo posljedica nerodnih godina i neefikasnosti zemljoradnje. Seljaci su morali prodavati svoje proizvode po vrlo niskim cijenama jer su bili pritisnuti brojnim dugovima koji su često nemilosrdno utjerivani. Zapreke za poboljšanje života na selu bile su i

⁷⁷ Isto, str. 105.

⁷⁸ Usmeno svjedočanstvo Katice Golob, rođ. Vrban (rođ. 1919. god.) iz Martinske Vesi Desne.

⁷⁹ Vranješ-Šoljan, str. 94.

⁸⁰ U § 44. i 49. toga Školskog zakona jasno je naznačeno da su sva duševno i tjelesno sposobna djeca dužna pohađati pučku školu, a za njeno namjerno izbjegavanje ili pak prikrivanje školskih sposobnjaka unutar obitelji, roditeljima ili njihovim zamjenicima predviđene su novčane globe ili zatvor, vidi: *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Narodna tiskara Ljudevita Gaja, Zagreb, 1874., str. 11-12.

u dugotrajnom nepovoljnom rješavanju zemljišno-posjedovnih odnosa u vidu segregacije šuma i pašnjaka, vlasništva nad vinogradima te ubiranja brojnih daća poput vinske desetine, što je sve postalo podlogom za brojne sporove, razbojstva i osvete seljaka prema imućnijim slojevima. Zato se Ivan Mažuranić, nakon što je imenovan banom, ponajprije morao prihvatiti stvaranja uvjeta za opću modernizaciju, ali je sa seljacima to bilo naročito teško jer je ponajprije trebalo proći dugotrajno vrijeme prilagodbe novim oblicima poljoprivredne proizvodnje te društvenim odnosima koji su se bazirali na prosvjeđivanju i osvješćivanju postojećega teškog stanja.

Još od Zahtjevanja naroda i Jelačićeva ukidanja kmetstva 1848. godine preobrazba društva putem reformi bila je imperativ Narodne stranke. Međutim, neoapsolutistički režim te nespremnost i podijeljenost hrvatske političke elite kočili su njihov napredak, a goruće društvene probleme ostavljale do daljnjega neriješenima. Svako suprotstavljanje režimu nailazilo je na cenzuru i strogo kažnjavanje pa se tako činovništvu zorno sugeriralo odanost i poslušnost. U takvim skućenim uvjetima za političku, gospodarsku i općenito društvenu inicijativu nije se moglo mnogo očekivati oko brzog provođenja modernizacijskih reformi u hrvatskom društvu. Vladajućim krugovima u Ugarskoj bilo je pak u interesu privesti Hrvatsku barem osnovnom redu kako bi se opravdala Nagodba iz 1867. godine te stvorilo barem prividno povoljno društveno stanje na cjelokupnom teritoriju tzv. Translajtanije. Osim toga, kaotično stanje u Hrvatskoj Mađarima nije nipošto odgovaralo jer je u konačnici to i za nju u stanovitoj mjeri predstavljalo kočnicu sveukupnog bržeg gospodarskog razvoja.⁸¹

Ivan Mažuranić pokazao se kao najpogodnija osoba za provođenje reformi u Hrvatskoj jer je s nužnošću njihovih provođenja bio osviješten i upoznat još od 1848. godine, a dužnost hrvatskog dvorskog kancelara u njemu je dodatno osnažila birokratski duh.

4.3. Karakteristike Mažuranićevih modernizacijskih reformi i njihove posljedice

Imenovanje Ivana Mažuranića hrvatskim banom bilo je osnovni preduvjet preuređivanja Hrvatske u modernu građansku državu, unatoč sputavanju nagodbenjačkih okvira i njenih ublažavanja revizionističkim zahtjevima. Konzervativni unionisti te predstavnici aristokracije i plemstva nisu bili kadri odgovoriti izazovima modernog vremena, kao ni pokrenuti opsežne reforme koje bi društvo poput hrvatskog izdigle iz bijede i siromaštva, teritorijalno i duhovno

⁸¹ Vranješ-Šoljan, str. 106.

ujedinile te ga pripremile za izazove modernizacije poput tržišne ekonomije, industrijalizacije, urbanizacije, svijesti o značaju obrazovanja i ostalo. Njegovim dolaskom na vlast potkraj 1873. godine nije prestala borba tzv. „rauhovaca” protiv politike Narodne stranke. Unatoč točno utvrđenim banskim kompetencijama utanačenim revizijom Nagodbe, Ugarska je vlada u praksi i dalje zadržala pravo nadzora nad svakom zakonskom osnovom koju je obnašatelj te dužnosti donio, kao i nad odlukama Hrvatskog sabora, što je rezultiralo posvemašnjom mogućnošću utjecaja na krajnji ishod svake vladareve odluke koji se više nije usuđivao proturječiti cjelokupnom ugarskom političkom mnijenju.

Već u prvoj godini obnašanja banske dužnosti Mažuranić je nailazio na naizgled nepremostive probleme, no nije odustajao zahvaljujući potpori velikog dijela inteligencije koja ga je okruživala. On i ostali prvaci Narodne stranke željeli su pomoću reformi ostvariti svoj glavni državnopravni cilj, a to je učvršćenje i jačanje autonomije u odnosu na Ugarsku, stvoriti modernu pravnu državu koja će prvenstveno štititi osobu i osiguravati imetak, poticati moderne oblike proizvodnje te učvrstiti nacionalnu kulturu s dominantnim građanskim predznakom.⁸² U Mažuranićevo vrijeme tako se počelo stvarati građansko društvo, no seljaštvo tim procesima uglavnom nije bilo zahvaćeno. Razlog takvom stanju prvenstveno treba tražiti u još uvijek prisutnom tradicionalnom načinu života te slaboj ekonomskoj osnovici koja nije bila poticajna za nove oblike njihova društvenog angažmana.

U razdoblju 1872. – 1875. Hrvatski je sabor izglasao trideset i šest reformnih zakonskih osnova koje je bilo moguće provesti unutar nagodbene autonomije, a koje su obuhvaćale upravu, sudstvo, ustavni sustav, krivično i građansko pravo, preobrazbu seljačkih zadruga te školstvo. Prva reforma koja je sustavno provedena bila je reforma uprave i sudstva, čija je osnovna svrha bila odvajanje sudstva od uprave, ali ju je ugarska strana ocijenila opasnom i ubrzo zaustavila jer je stremila k učvršćenju hrvatske autonomije i njenom proširivanju u odnosu na ugarske ingerencije nad Hrvatskom.⁸³

Preduvjet uspješnosti Mažuranićevih reformi bila je centralizacija uprave koja je banu davala veliku moć. Ona je bila i preduvjet i nužnost radi golemog birokratskog aparata koji je trebalo angažirati i nadzirati, a i sama je svojom obrazovanošću postala u to vrijeme idealom državnog suvereniteta. Iako je Vlada smatrala hrvatske gradove i trgovišta osnovnom

⁸² Na to ih je u Saboru neprestance podsjećala Makančeva malobrojna oporba koja je bila dopuna narodnjačkoj politici, upozoravajući ju da je borba za slobodu hrvatskoga naroda spram ugarskog ugnjetavačkog i dalje na snazi, unatoč prividnim ugarskim simpatijama prema uspješnom provođenju reformi u Hrvatskoj.

⁸³ Gross, Szabo, str. 373.

pokretačkom snagom modernizacije, stvarno kaotično stanje u njima jedva da je davalo ikakav oslonac takvom mišljenju. U malim mjestima inteligencija je bila malobrojna i u nemogućnosti pokretanja bilo kakve promjene društvenoga stanja. Osim toga, trgovci i obrtnici, koji su često bili i njihovi zastupnici, bili su slabo obrazovani ili čak nepismeni pa su stoga i modernizaciju društva smatrali nečim stranim i odbojnim.

Ban Mažuranić ključnom je reformom smatrao uređenje uprave i efikasnu podjelu teritorija na manje jedinice. Najveći značaj u tome ima *Zakon ob ustroju uprave politične*, potvrđen 15. studenog 1874. godine. To je bio jedan od niza pokušaja organizacije uprave nakon 1848. godine. Tom zakonu pogodovala je činjenica tradicionalne podjele teritorija na županije, što je u prethodnom razdoblju u vrijeme neoapsolutističkog režima ukinuto, a 1861. godine ponovno uvedeno. Novina koju je Mažuranićeva vlada pri tome donijela bila je raspodjela županija na podžupanije kao moderne upravne jedinice sa svojim skupštinama. Podžupanije su dijeljene na kotareve, a oni pak na općine kao najmanje teritorijalno-administrativne jedinice. Iako ta reforma uprave nije prošla glatko zbog neprestanog protivljenja Ugarske, ona je bila uvjet za daljnju liberalizaciju ustanova i proširenje građanskih prava.⁸⁴ Pod ovim potonjima podrazumijevala se sloboda tiska te pravo okupljanja i udruživanja.

4.3.1. Reforma seoskih zadruga i pitanja urbarijalnih odnosa

Jedna od najdelikatnijih reformi povezana sa seljacima bila je reforma zadruga i pitanje urbarijalnih odnosa. Rad na njihovoj zakonskoj osnovi s prekidima obavljan je šezdesetih godina, a izglasan tek 1870. te prihvaćen 1871. godine. Seljaci su, kako je već rečeno, do sredine XIX. stoljeća živjeli u zadružnim obiteljima (zadrugama) koje su kao tradicionalne ustanove bile utemeljene na zajedničkom vlasništvu. Veće zadružne obitelji u sjeverozapadnoj Hrvatskoj znale su brojiti i do osamdeset članova, srednje oko pedeset, a male oko trideset.⁸⁵ Društvene mijene i modernizacijski tokovi koji su nužno morali zahvatiti i selo bili su nespojivi s tom tradicionalnom institucijom utemeljenom na običajnom pučkom pravu zajedničkog vlasništva. Ona je sada stajala u izrazitoj suprotnosti s modernim shvaćanjem građanskih prava te prava osobnog vlasništva. Naime, Zakonodavni odbor bio je mišljenja kako je većina seljaka, koja je živjela u zadrugama, bila primorana ući u njih te su na taj način lišavani svih društvenih prava jer su samo starješine zadruga mogli sudjelovati u javnim

⁸⁴ Isto, str. 384.

⁸⁵ Predavec, str. 226.

poslovima. Zbog tog manjka u pravu slobodnog raspolaganja imovine zadrugama je spočitavano i kršenje etičkih normi.

Urbarijalni odnosi također su provodeni s mnogo trzavica. Zemljišno rasterećenje proglašeno 1848. zakonski je regulirano patentima 1853. i 1857. godine. Ukinuta je jurisdikcija i vrhovno vlasništvo gospoštija nad seljačkim urbarijalnim zemljištem te uvedena nominalna ravnopravnost svih državljana pred zakonom. Selišta su se oslobađala od davanja daća gospoštijama te su pretvarana u privatno vlasništvo seljaka. To je izazvalo žestoku borbu između bivših seljačkih podložnika i gospode koja je grčevito nastojala zaustaviti taj proces i težila očuvanju preostataka feudalnih odnosa. Plemićki posjednici sada su još jedinu šansu za ostvarenje svojih ciljeva i nametanja daća vidjeli u produženju i povećavanju davanja od izvanselišnih zemalja što je izazivalo njihova nemilosrdna utjerivanja. Brojne nedorečenosti u agrarnom zakonu, njegovo izigravanje od strane gospode te neobrazovanost i neupućenost seljaka išli su na njihovu štetu iako su ukinuta brojna davanja poput vinske i crkvene desetine, zatim pravo krčmarenja te kraljevsko pravo ribarenja i mlinarenja. Župničko lukno ostalo je i dalje na snazi pa treba konstatirati da je potpuna likvidacija feudalnih odnosa još bila nemoguća i da su ti ostaci feudalnih vremena sve do 70-ih godina XIX. stoljeća snažno kočili racionalizaciju i modernizaciju poljoprivrede te seljačkog života uopće. Vlastela je, uvidjevši krupne posjedovne promjene, zahtijevala komasaciju zemljišta te segregaciju šuma i pašnjaka ne bi li izvukla što veće koristi od toga. Prema izvještajima Banske konferencije u vezi zadruga i urbarijalnih odnosa vidljivo je da ta pitanja do Mažuranićeva vremena nisu riješena.⁸⁶ Stoga je on dao izraditi novu osnovu urbarijalnih odnosa te pripremiti osnove o komasaciji zemljišta, segregaciji šuma i pašnjaka te o otkupu i regulaciji regalnih prava gospode. I taj nacrt vodio se načelom postupnosti jer je pokušavao udovoljiti seljacima te stvoriti uvjete da se unaprijedi ukupna hrvatska ekonomija i prekinu razne manipulacije sa seljacima. Zakonska je osnova tako postupno dokinula feudalni sustav u Hrvatskoj te primorala plemiće da se odreknu svojih prihoda od nezaslužanih daća i prilagode modernom gospodarenju na svojim imanjima od kojih će prihod dobivati isključivo vlastitim ulaganjima i radom. Komasaacija rasparceliranih i preusitnjenih seljačkih posjeda uglavnom nije provedena, a segregacija šuma i pašnjaka dovršena je uglavnom na štetu seljaka.

Mažuranićeva je vlada tako postepeno stvorila uvjete za modernizaciju i unapređenje poljoprivrede, a uvidjela je da će to dugoročno postići tek obrazovanjem zemljoradnika. Stoga

⁸⁶ Isto, str. 395.

se reforma osnovnoga, tj. pučkoga školstva, s tim nastojanjima dovodi u izravnu vezu jer je sredinom XIX. stoljeća većina hrvatskoga puka pripadala seljačkom sloju, gotovo 90%.⁸⁷

4.3.2. Reforma pučkoga školstva

Nužnost obrazovanja donjih slojeva stanovništva bila je, dakle, nužna za njihovo integriranje u modernu državu utemeljenu na kapitalističkoj privredi u kojoj su vladali jasni tržišni zakoni proizvodnje i potrošnje. Na toj osnovi svi slojevi stanovništva trebali su imati jednake uvjete i prava za ostvarivanje ekonomskog prosperiteta, a opće pučke škole trebale su slijediti taj princip unificiranosti. Administracija je stoga pripremala zakonsku osnovu za Prvi školski zakon kojemu bi osnovno načelo bilo svima omogućiti obrazovanje po istom principu. Iako je imao izrazito vjersku osnovu zbog dotadašnjeg velikog utjecaja katoličkog svećenstva na obrazovanje, nastojao je osigurati preduvjete postepene sekularizacije modernoga školstva te ravnopravno školovanje muške i ženske djece.

Mažuranićeva obrazovna reforma, čija je kruna *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, prolazila je, kao i ostale reforme, kroz mnoge kušnje i otpore. U konačnici je ona omogućila povećanje broja djece kao školskih obveznika te postepeno iskorjenjivanje nepismenosti, posebice kod seljaka.⁸⁸ No, modernizacija nastave koju je zakon posebice osmislio izostala je u većini pučkih škola, napose u seoskim sredinama, zbog nedostataka financija kojima su oskudijevali ionako siromašni općinski budžeti, dodatno pritisnuti skupljanjem i plaćanjem državnog poreza.

Sagledavajući sveukupnost i nužnost Mažuranićevih reformi, može se zaključiti kako je njegova Vlada u samo dvije godine, točnije do kraja 1875. godine, razvila vrlo razgranatu reformnu djelatnost sa zavidnim rezultatima. Ugarska vlada joj nije pravila znatnije smetnje u njihovu provođenju iz glavnog razloga što su one zaista bile nužne, no budno se pazilo da one budu u zadanim okvirima i da svojom pretencioznošću ne preteknu ugarske inicijative. Osim toga, Mažuranićeve poteze odobravao je i Beč jer se preobražaj Hrvatske odvijao u skladu s liberalnim zakonodavstvom koje je najprije naišlo na primjenu u austrijskim zemljama

⁸⁷ Vranješ-Šoljan, str. 75.

⁸⁸ Godine 1875. u Civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji postojalo je 673 javnih (općih) i privatnih pučkih škola, a 1885. godine taj je broj narastao na 1217, vidi: Gross, Mirjana i Szabo, Agneza (1992.): *Prema hrvatskome građanskom društvu – društveni razvoj u Civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Globus nakladni zavod, Zagreb, str. 410-412.

dualističke Monarhije. Iz toga se pak nazire Mažuranićev oslonac na Beč koji je pomoću njega interpolirao svoj utjecaj u Hrvatskoj, rastačući tako mađarsku hegemoniju nad njom. No, to je bilo osjetno samo u određenim dociranjima koja su Beču bila potrebna da u ključnim momentima ograniči ugarska nastojanja, ne mareći pritom nešto značajnije za hrvatsku dobrobit. To je napose vidljivo iz budućih događaja, kada je nakon uplitanja Ugarske vlade u oduzimanje Međimurja, Mažuranićeva vlada naposljetku popustila pod ugarskim pritiskom te je, lišena sudjelovanja u donošenju sudbonosnih odluka za Hrvatsku, primorana gledati izravna kršenja dotad postignutih sporazuma i nagodbi.

5. PROVEDBA AUSTRIJSKIH OBRAZOVNIH ODREDBI I ZAKONSKIH REGULATIVA NA PODRUČJU SJEVEROZAPADNE HRVATSKE OD SREDINE XVIII. STOLJEĆA DO 1874. GODINE

Korjenite promjene u razvoju školstva na teritoriju Habsburške Monarhije po prvi puta su se očitovale u vrijeme vladanja Marije Terezije (1740. – 1780.) u skladu s merkantilističkim nastojanjima ekonomskog jačanja države. Hrvatska je pritom bila marginalno položena zemlja u koju su ekonomske silnice centra ipak dopirale, namijenivši joj tranzitnu ulogu. Kao protagonistica prosvijećenog apsolutizma, vladarica je donijela nekoliko uredbi koje su imale značajno socijalno te kulturno-prosvjetno značenje. Godine 1770. izdala je dekret u kojem se školstvo oslobađa isključivog utjecaja Katoličke Crkve i svećenstva na oblikovanje školstva te je time omogućila svjetovnjacima upliv u prosvjetne strukture. Tako je očitovala centralistički pristup uređenja Monarhije kao i posredno ostvarenje germanizacije, što je u Hrvatskoj vrlo nepovoljno prihvaćeno. Iako je kraljica 1745. godine obnovila stare slavonske županije, orijentiranost njihova plemstva prema Ugarskoj dovela je do toga da se vlast hrvatskih institucija u stvarnosti očitovala samo u Zagrebačkoj i Varaždinskoj županiji.

Pojačana sekularizacija društva nastupila je dolaskom Josipa II. na vlast. Njegova odluka o ukidanju isusovačkog reda 1773. godine značajnije je pomaknula težište prosvjetne politike s crkvenog prema svjetovnom modelu. Brojnim apsolutističkim patentima u biti su uzdrmani kruti feudalni principi, poglavito u pogledu školstva i njegove rezerviranosti samo za pripadnike najvišeg, plemićkog staleža te je otvoren put za približavanje društvenih slojeva putem opće školske obveze. Od centralizacije i germanizacije koju su provodili habsburški vladari hrvatsko je plemstvo nastojalo obraniti svoje povlastice jačim vezanjem uz ugarsko plemstvo.⁸⁹ To je ujedno označilo i početak ugarske prevlasti u Hrvatskoj te težnje ugarskih vladajućih struktura da posvema ovladaju hrvatskim društvom. Marginalizacija hrvatskog plemstva očitovala se i naseljavanjem stranog etničkog elementa u hrvatske krajeve, naročito u Slavoniji. Takav razvoj događaja pridonio je jačem položaju hrvatskoga građanstva, no ono je zbog stranih obrtnika i trgovaca često potpadalo pod strane političke i kulturne utjecaje. Nakon što su ti utjecaji u vidu germanizacije i mađarizacije počeli prevladavati nad hrvatskim interesima upravo kod građanstva pojavit će se otpor u vidu buđenja i jačanja hrvatske nacionalne svijesti te briga za nacionalne interese.

⁸⁹ Franković, str. 51.

Josipovi nasljednici Leopold II. (1790. – 1792.) i Franjo I. (1792. – 1835.) bili su pristaše staroga poretka te su progonili pobornike novih društvenih i liberalnih kretanja. Brojni ratovi što ih je Austrija poduzimala iscrpljivali su državnu blagajnu, a to se odrazilo i na Hrvatsku. U tim okolnostima ovdašnji feudanci pojačali su izrabljivanje seljaka što je ponovno dovelo do mnogih buna. Njih su sada pripremali i provodili pripadnici građanske inteligencije – književnici, profesori i studenti, kanalizirajući tako nezadovoljstvo seljaka u željenom smjeru.

Francuska uprava nad dijelom Hrvatske početkom XIX. stoljeća donijela je prodor demokratskih i liberalnih ideja iz Ilirije u Hrvatsku, nailazeći pritom na simpatije građanstva. Ona je njima nastojala osnažiti hrvatske krajeve, kako u gospodarskom, tako i u kulturno-prosvjetnom pogledu. Potonje je u to doba sporo napredovalo jer seljaštvo nije bilo sklono idejama koje mu je nametala vlast zbog slabe obrazovanosti i razumijevanja transformacije društvenih odnosa uslijed njegove primjene. Francuska uprava, iako liberalnija od austrijske, smatrana je odveć stranom pa je dodatno pridonijela jačanju domoljubne svijesti i otpora tuđinskoj vlasti u Hrvatskoj.⁹⁰

Politička i ostala društvena zbivanja početkom XIX. stoljeća nisu pogodovala širenju obrazovanja na sve slojeve društva, no u redovima građanstva javlja se kulturno-prosvjetna inicijativa, potaknuta i zahvaćena ponešto zakašnjelim prosvjetiteljskim idejama.⁹¹ Tako se počela formirati nacionalna svijest te realizirati naponi oko uspostave samostalne hrvatske politike s tendencijom okupljanja svih hrvatskih krajeva u jedinstvenu cjelinu. Bio je to početak ilirskog pokreta u kojem su do punog izražaja došle težnje za vlastitom kulturnom i prosvjetnom afirmacijom poglavito u pitanju korištenja narodnog jezika koji je u skladu s ilirskom ideologijom svoju punu primjenu trebao naći na svim stupnjevima obrazovanja.⁹²

5.1. Školske reforme u Habsburškoj Monarhiji u XVIII. i XIX. stoljeću

U drugoj polovici XVIII. stoljeća u Habsburškoj Monarhiji nije postojao neki opći školski sustav po kojem bi se osnovne škole osnivale i djelovale. Njih su do tada osnivali Gradovi, Općine, plemići i crkveni redovi koji su samostalno određivali odgojno-obrazovna pravila.

⁹⁰ Isto, str. 55.

⁹¹ To je podrazumijevalo vjersku ravnopravnost, uporabu narodnog jezika te postepeno izjednačavanje svih staleža.

⁹² Iveljić, Iskra (2010.): *Banska Hrvatska i Vojna Krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*, Leykam international, Zagreb, str. 81.

Država tada još nije imala neposrednog utjecaja na razvoj školstva. Prve inicijative u tom smjeru davala je kraljica Marija Terezija koja je osnivanje i organiziranje državnih osnovnih škola u njemačkim zemljama nastojala provesti po već uhodanom modelu. Od mnoštva prijedloga državna administracija odlučila se za onaj opata Ivana Ignjata Felbigera⁹³ koji je 1774. godine sastavio prvu državnu naredbu za organizaciju i djelovanje osnovnih škola pod nazivom *Opći školski red za njemačke normalne glavne i trivijalne škole* čiji originalni njemački naziv glasi *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt-und Trivialschulen in sämtlichen kaiserlichen-königlichen Erbländern*. Ta naredba temelji se na odgoju kao najvećoj vrijednosti i zalogu uspješne izgradnje stabilnih osobnosti te ostvarivanja općeg blagostanja u državi. Ovdje do izražaja dolaze Felbigerove prosvjetiteljske tendencije – sve su škole prema tom redu, naime, trebale mladež podučiti osnovnom obrazovanju koje se sastojalo od osnovnih vještina čitanja, pisanja i računanja. Pored njih, neizostavna je bila i poduka iz katekizma, odnosno vjeronaučne poduke.

Društveni i materijalni položaj učitelja ovom naredbom nije bio posebno zahvaćen. Učiteljstvo je kao i do tada bilo zavisno od općine koja je izdržavala školu. Iako je država formalno preuzela brigu o školstvu, u njezinu se upravljanju i dalje osjećao dominantan utjecaj svećenstva koje je vršilo nadzor nad djelovanjem škola i svjetovnih učitelja.

Još je jedna prosvjetna naredba donesena u vrijeme vladavine Marije Terezije. Riječ je o *Općem školskom i naučnom sustavu za Ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene strane*⁹⁴ koji je izdan 1777. godine. Ta naredba bila je namijenjena i prilagođena Ugarskoj i Hrvatskoj zbog negodovanja njihovih staleža spram germanizatorskih tendencija uočljivih u spomenutom Felbigerovu Općem školskom redu. Iz tog je razloga i napisan na latinskom jeziku. Iako se i u ovoj prosvjetnoj naredbi osjećala stanovita germanizacija, njena upotreba ipak je bila raširena po Ugarskoj i Banskoj Hrvatskoj, a obuhvaćala je školski sustav od osnovne škole do sveučilišta te razrađeni nastavni program. Prema njoj su osnovne škole percipirane kao narodne⁹⁵ i to seoske za potrebe seljaka na kojima je poučavao jedan učitelj te narodne škole u manjim gradovima s dva učitelja. Prema ovom školskom sustavu iz 1777. godine škole su bile državne ustanove. U njemu su već bili naznačeni novi pedagoški i društveni principi, poput

⁹³ Felbigeru je povjerena izrada prosvjetne naredbe, u svrhu koje je napisao mnoge udžbenike i priručnike za učitelje.

⁹⁴ Njegov originalni latinski naziv glasi: *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provintias eidem adnexas*.

⁹⁵ Tzv. „*Scholae vernaculae*”.

opće obaveze za polazak škole, vjerske tolerancije te nastavni program prilagođen mjestu i strukturi pučanstva.⁹⁶

S vremenom je uočen niz nedostataka u ovom Općem školskom sustavu pa je na inicijativu Ugarskog sabora 1806. godine izrađena nova naredba pod nazivom *Opći školski i naučni sustav za Ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene strane* čiji originalni latinski naziv glasi *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. U njoj su doneseni nastavni planovi i programi za sve vrste škola, upute za upravljanje njima te upute za rad sa školskim pomagalicama. Obrazovna novina ove naredbe je što ona po prvi puta predviđa i naglašava organizaciju ženskih svjetovnih škola te izobrazbu učiteljica. U osnovnim je školama, pored ostalog, predviđeno i učenje narodnog jezika. Odgojni propisi bili su usmjereni na poštivanje i provođenje stroge discipline u vjerskom duhu, a što je podrazumijevalo i tjelesno kažnjavanje.

Sve ove naredbe i odredbe u svojoj su biti vrlo slične, što je i razumljivo budući da ih je odobravalno bečko državno središte. Iako su bile prožete duhom vremena u kojem su nastale, naznačile su postepeno i mukotrpno probijanje novih obrazovnih tendencija poput pedagoškog obrazovanja učitelja, sekularizacije školskog sustava te upotrebe narodnog jezika.⁹⁷

5.2. Stanje školstva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj krajem XVIII. i na početku XIX. stoljeća

Opisane opće obrazovne tendencije na nivou cjelokupne Habsburške Monarhije naišle su na specifični odaziv i primjenu u sjeverozapadnim dijelovima hrvatskih zemalja, odnosno na prostoru tadašnje Zagrebačke i Varaždinske županije kao dijelovima Banske Hrvatske. Opće uvjerenje kako seljacima nije potrebno obrazovanje vrlo se sporo gubilo iz sfere svijesti nositelja i organizatora obrazovanja. Stoga se organizacija školstva među zapostavljenim seljacima vrlo teško i sporo probijala. No, terezijanske obrazovne uredbe potaknule su obrazovni rad među svim slojevima stanovništva što su ga provodile najviše hrvatske političke instance.⁹⁸ Nakon objave Školskog i naučnog reda 1777. godine Nikoli pl. Škrlecu Lomničkom, kao vrhovnom školskom ravnatelju za Hrvatsku, povjerena je briga za

⁹⁶ Franković, str. 62.

⁹⁷ Franković, str. 64.

⁹⁸ Tako, primjerice, Marija Terezija već 1767. godine upućuje Hrvatsko kraljevsko vijeće da se skrbi oko boljeg odgoja i obrazovanja djece i mladeži.

organizaciju osnovnih škola, dok je na dužnost vrhovnog školskog ravnatelja imenovan kanonik Antun Mandić. No, prosvjetna nastojanja vlasti često su nailazila na teško premostive prepreke poput siromaštva u selima, nedostatak školskih prostora i opreme, nemogućnost regulacije redovitog pohađanja škole te nepoštivanje učiteljskog kadra od strane roditelja i vlasti. U seoskim školama težište poučavanja stavljeno je na čitanje, pisanje i računanje, a katekizmi i čitanke bili su jedina nastavna sredstva čiji se sadržaj učio napamet.

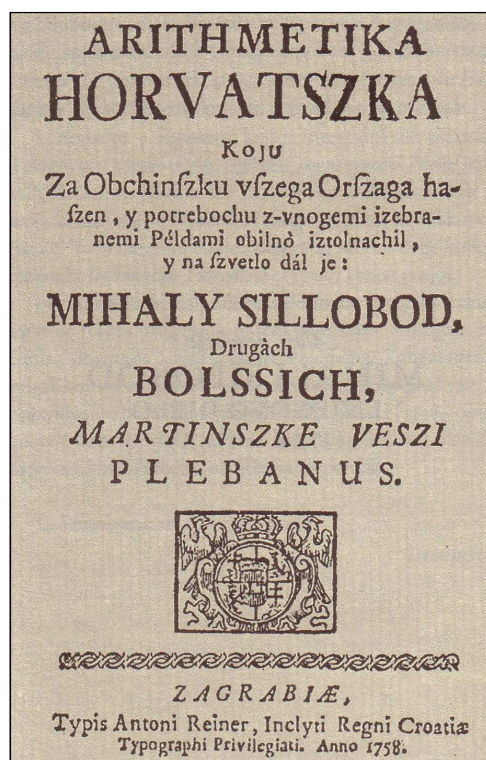
Općenito gledajući, djelovanje osnovnih škola bilo je znatno otežano zbog nedostataka odredbe o uporabnom jeziku. Antun Cuvaj u svojem velebnom djelu *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije* iznosi da je u narodnim školama po selima i u manjim mjestima praksa održavanja nastave bila na narodnom jeziku s preporukom da se s osnovama latinskoga jezika upoznaju samo izabrani dječaci plemenitaša te oni koji su obdareni izvrsnim umom za koje se procjenjuje da će napredovati do latinskih škola.⁹⁹ Primjer za to nalazimo upravo u Martinskoj Vesi kraj Siska u kojoj je svećenik Mijo Šilobod-Bolšić, kao tamošnji župnik u razdoblju 1761. – 1760., objavio godine 1758. prvi školski priručnik za učitelje napisan na kajkavskom hrvatskom jeziku pod nazivom *Arithmetika Horvatszka*. Autor u predgovoru ističe kako je ta knjiga namijenjena za poučavanje priprostih ljudi, očito aludirajući na slabu obrazovanost seljaka, budući da je Martinska Ves bila tipična seoska župa.

Slika 1. Mijo Šilobod-Bolšić, župnik u Martinskoj Vesi u razdoblju 1751. – 1760., autor *Arithmetike horvatszke*; A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, sv. I.

⁹⁹ Vidi: Cuvaj, Antun (1907.): *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, Knjiga prva – od najstarijih vremena do godine 1835.*, Trošak i naklada Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, str. 640.

Dok je građanstvo, ojačano idejama probuđenog građanstva diljem Europe, nastojalo srušiti feudalni poredak, društveno stanje seljaštva i dalje je bilo bez većih pomaka. Međutim, liberalne građanske ideje, naročito sloboda pojedinca, nisu ga posve zaobišle, a ti slojeviti procesi sazrijevanja i preobražaja društvenih odnosa doveli su do sloma feudalizma ukidanjem kmetskih odnosa u revolucionarnoj 1848. godini. Mlada hrvatska građanska inteligencija, koja je i pokrenula ilirski pokret, nastojala je u svoj program uključiti i seljake, računajući na njihovu potporu u ukupnom narodnom gibanju.

Slika 2. Arithmetika horvatszka – matematički priručnik iz 1758. god.; pretisak – privatni posjed

Preduvjet takvog razvoja bilo je obrazovanje. Stoga se sveobuhvatnost ilirskog pokreta očitovala postavljanjem novih temelja društvenog života Hrvatske što je, među ostalim, podrazumijevalo i kulturno-prosvjetnu djelatnost prožetu nacionalnim duhom.¹⁰⁰ Uspjesi borbe hrvatskih rodoljuba i potiskivanje nasrtljive mađarizacije i germanizacije u Hrvatskoj imali su za posljedicu veći interes za izgradnju narodne škole i prosvjete.¹⁰¹

¹⁰⁰ Šišić, Ferdo (1975.): *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, str. 405.

¹⁰¹ Franković, str. 91.

Stanje i brojnost osnovnih škola u vrijeme ilirskog pokreta nisu bili u skladu s djelovanjem iliraca što je zahtijevalo temeljitu reorganizaciju djelovanja. Među prvima koji su progovarali o pučkim školama bio je Ljudevit Farkaš Vukotinović koji u svom djelu *Nešto o školah pučkih* na hrvatskom jeziku progovara o teškim školskim prilikama u Hrvatskoj.

U Metternichovo vrijeme nije bilo značajnijih pomaka u razvoju osnovnoga školstva, za čije su djelovanje sve do 1845. vrijedili propisi prosvjetne naredbe izdane 1806. godine. Unatoč deklariranoj zauzetosti vodeće inteligencije oko općeg narodnog obrazovanja, u stvarnosti je bilo vrlo malo volje da ta ideja zaživi i poprimi šire razmjere kako se ne bi značajnije dirnulo u percepciju zadanog položaja seljaka u društvu. Tu se, među ostalim, krije objašnjenje o rijetkoj zastupljenosti škola po selima Banske Hrvatske. Ukupno gledano, na većini tog prostora koje je obuhvaćala Zagrebačka i Varaždinska županija, postojala je 61 osnovna škola.¹⁰²

Nova naredba koja je sadržavala odredbe za organizaciju osnovnih škola donesena je 1845. godine pod nazivom *Sustav početnih učiona*, čiji originalni latinski naziv glasi *Systema scholarum elementarium*. Izradio ju je ugarski dvorski kancelar grof György Apponyi na osnovu odluke Ugarsko-hrvatskog vijeća koja je uz pojedine izmjene bila na snazi sve do donošenja Prvog školskog zakona 1874. godine. Prema toj naredbi osnovne škole dijelile su se prema mjestu i broju razreda i to na „niže”, ako su imale samo I. i II. razred, i na „više”, ako su uz I. i II. postojali još i III. i IV. razred. Nižu školu morali su završiti svi polaznici. U svakom su razredu učenici učili materinski jezik, a u seoskim se školama na njemu odvijala cjelokupna nastava. Nadzor nad djelovanjem osnovnih škola vršilo je Ugarsko namjesničko vijeće kao najviši organ, a na terenu pokrajinski vrhovni školski ravnatelji. Učiteljsku službu mogao je obnašati samo kvalificirani učitelj, obrazovan u pripravnničkim ustanovama. Troškove osnivanja i izdržavanja škola preuzele su općine uz pomoć školskih patrona, vlastele i imućnijih pojedinaca. Taj novi školski sustav u znatnoj je mjeri pridonio podizanju osnovnih škola i širenju prosvjete u narodu, a upravo je u jeku njegove primjene, 1852. godine, osnovana i Opća pučka škola u Martinskoj Vesi.¹⁰³

Pored najvažnijih vještina pisanja, čitanja i računanja, učenici su u školi upoznavani s dužnostima prema vladaru i državi te s njezinim uređenjem i ustavom. Za žensku djecu

¹⁰² Cuvaj, Antun (1910.): *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, Knjiga treća-od godine 1835. do godine 1851.*, Trošak i naklada Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, str. 17.

¹⁰³ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 2.

organizirana je poduka u ručnom radu, a za dječake u uređivanju školskih vrtova, *cjepilnjaka*, gdje su učili saditi i cijepiti voćke, kao i obrađivati povrtnu kulturu. Od nastavnih pomagala koja su sve više dolazila u uporabu značajno je spomenuti zemljopisnu kartu austrijske carevine.¹⁰⁴

Bečka vlada s ministrom Alexanderom Bachom pristupila je u razdoblju 1850. – 1859. suzbijanju svih nacionalnih i liberalnih tendencija u Habsburškoj Monarhiji. U Hrvatskoj su seljaci bili naročito nezadovoljni provedbenom odlukom o ukidanju kmetstva i feudalnih obveza jer Vlada u stvarnosti nije dokinula nametnute obveze, već ih samo preoblikovala iz obveznih daća u tzv. odštetu pri otkupu zemlje.¹⁰⁵ Novi je režim i u Hrvatskoj počeo stvarati sebi odan birokratski aparat koji je trebao odobravati njegovu djelatnost. Budući da su mnogi podlegli fenomenu karijerizma, kod mnogih je Hrvata otupljena želja za otporom i borbom što je bilo obilježje prve ilirske generacije. U takvim prilikama osnovne škole potpale su pod pojačani nadzor državnih vlasti, a centralizacija birokratskog aparata iz bečkog državnog središta bila je vidljiva i u obrazovnom sustavu. Okosnicu nastave u osnovnim školama još je uvijek činio *trivij*, odnosno čitanje, pisanje i računanje. U školskoj praksi dominiralo je memoriranje gradiva, što je nalagala i sama struktura čitanki.

Banska konferencija, koja je održana nakon proglašenja Ustava, dala je zadatak Saboru da izvrši reorganizaciju osnovnih i srednjih škola. U skladu s tim, ravnatelj Zagrebačke preparandije i glavne učione u Zagrebu, Franjo Klaić, podnio je Saboru 7. svibnja 1861. godine nacrt *Školskog sustava za narodne učione i učiteljišta u Trojedinj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji*. Budući da zakonski nacrt nije bio potvrđen od strane vladara, do 1874. na snazi je bila školska naredba iz 1845. godine. Prema Klaićevom nacrtu, osnovne škole dijelile su se na niže ili početne s tri razreda i više, tj. glavne narodne, s četiri razreda. U nastavi je trebao dominirati narodni jezik, dok je učenje njemačkog jezika napušteno. Po prvi puta uređena su prava učitelja poput plaće i mirovine. Mjesnom župniku povjerena je neposredna uprava mjesne škole, dok je školom ravnao najsposobniji svjetovni učitelj.¹⁰⁶ Nadzor seoskih osnovnih škola na području kotara vršio je duhovni starješina, često s titulom podarhiđakona,¹⁰⁷ kao biskupov izaslanik. Konačno, posljednja regulativa odnosila se na uzdržavanje škole koje su vršile općine. Unatoč svim naporima vlasti, postotak

¹⁰⁴ Franković, str. 98.

¹⁰⁵ Ivšić, Milan (1936.): *Razvitak hrvatskog društva u drugoj polovici XIX. stoljeća*, Tisak Tipografije d.d., Zagreb, str. 6-8.

¹⁰⁶ Tzv. „ravnajući” učitelj.

¹⁰⁷ U kajkavskoj terminologiji ta je titula poznata još i pod pojmom "podjašprišt".

pismenosti hrvatskog stanovništva još je uvijek bio relativno nizak. Primjerice, pismenih je muškaraca bilo oko 23%, a žena tek 11%.¹⁰⁸

Bečki je dvor 1869. godine izdao zakon kojim su utvrđena načela nastavnog rada u osnovnim školama. Nakon očitovanja negativnih nagodbenjačkih tendencija Odbor koji je pripremao zakonsku osnovu konačno ga je sastavio 1870. godine i podastro Saboru pod nazivom *Zakonska osnova o ustrojstvu narodnih škola*.¹⁰⁹ Prema toj zakonskoj osnovi narodne škole dijelile su se na pučke s opetovnicom i građanske. Mogle su biti javne ili privatne, a podizati ih je mogla općina ili druge ovlaštene ustanove. Svaka je općina u tu svrhu trebala oformiti školski odbor kao vrhovni organ koji upravlja školom, a kojega su činili načelnik, župnik i pet općinskih predstavnika. Redovita pouka u pučkim školama sastojala se od Nauka vjere i morala, Čitanja i pisanja, Računstva napamet i u pismenom obliku, Geometrijskog crtanja, slovnice, Vježbanja u govoru, Zemljopisa, Povijesti, Prirodopisa, Uputa u glavna građanska prava i dužnosti, Praktičnih uputa o gospodarstvu i vrtlarstvu, Pjevanja, Gimnastike te Ženskih ručnih djela.¹¹⁰

Godine 1873. hrvatskim banom postaje Ivan Mažuranić, a u tadašnjoj Vladi izrađena je nova zakonska osnova, koja je opet poslužila za novu osnovu, izrađenu 1874. godine. Ta je konačno predložena Saboru na razmatranje i poslužila je pri formuliranju i donošenju Prvog školskog zakona 14. listopada iste godine.

Već je otprije konstatirano kako je vrijeme banovanja Ivana Mažuranića 1873. – 1880. godine obilježeno modernizacijom Hrvatske u pogledu nastojanja oko razvoja samostalnog političkog i kulturnog života, čime su se trebali neutralizirati negativni učinci germanizacije i mađarizacije. Zato se u to doba reformira Zagrebačko sveučilište, potpomaže rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti te donosi niz zakona, među kojima se posebno ističe onaj prosvjetni. Uz to je pripremljen put za realizaciju najvažnijeg hrvatskog geopolitičkog pitanja, a to je bilo skorašnje razvojačenje Vojne krajine i njeno sjedinjenje s ostatkom Hrvatske. Time je poraslo značenje hrvatskog teritorija kao zaokružene trgovačke i prometne cjeline, što je davalo poticaj razvoju građanstva i njegove dominacije u spomenutim sferama. Ekonomske prilike na selu u ovom periodu odaju specifične osobine društvenog razvoja. U poljoprivredi su dominirali veleposjedi koji su većinom bili u stranom vlasništvu.

¹⁰⁸ Franković, str. 123.

¹⁰⁹ Cuvaj, Antun (1910.): *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, Knjiga šesta – od godine 1868. do godine 1875.*, Trošak i naklada Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, str. 333.

¹¹⁰ Isto, str. 337-338.

Nasuprot njima stajala su seljačka gospodarstva kao primjeri tradicionalne i zaostale poljoprivredne proizvodnje.¹¹¹ Stare seljačke zadruge odreda su se raspadale, a mala seljačka gospodarstva jedva su ekonomski opstajala. Mnogi su seljaci pristupili osnivanju zadruga kao zajedničkih proizvodnih zajednica, ali one nisu mogle znatnije spriječiti njihovo osobno osiromašivanje.¹¹²

¹¹¹ Još je uvijek vladao tropoljni sustav obrade tla u kojem je oko 450 000 jutara zemlje svake godine ostajalo na ugaru.

¹¹² Ivšić, str. 14.

6. ZAKON O PUČKIM ŠKOLAMA I PREPARANDIJAMA U KRALJEVINI HRVATSKOJ I SLAVONIJI IZ 1874. GODINE

U vrijeme bana Ivana Mažuranića pokrenuta je 1874. godine inicijativa za izradu novog školskog zakona. Poticaj tome bilo je donošenje novog školskog zakona u Austriji 1869. godine koji je po svojoj naravi bio mnogo liberalniji od prethodnoga. S tim težnjama pristupilo se izradi sličnog takvog zakona i za Hrvatsku, kojoj je on bio prijeko potreban, jer su opći procesi modernizacije hrvatskoga društva nalagali i primjenu novih obrazovnih propisa i standarda koji bi bili u skladu s liberalnim i demokratskim idejama građanskog društva. Stoga su postulati kao što su: omogućavanje obrazovanja cjelokupnom stanovništvu, državni i stručni nadzor nad školama, propisani nastavni sadržaji, obrazovanje učitelja te razdioba crkvene i svjetovne vlasti nad školom, išli u prilog tome.

Vodeći učitelj koji je poveo inicijativu oko nacрта novog zakona bio je Ivan Filipović, a zakonsku su osnovu izradili učitelji Pavao Muhić i Janko Jurković.¹¹³ Ona je dobila pozitivnu kraljevu predsankciju te je potom predana Saboru na raspravu. U saborskoj raspravi do izražaja je došla podijeljenost u mišljenjima i argumentacijama oko davanja primata nad upravom škola. Zagovornici državnog nadzora isticali su dostupnost pučke škole svima bez obzira na vjeru s naglaskom na ostanak vjeronauka kao bitnog obilježja te razine obrazovanja te ograničavanje nadležnosti crkvenih vlasti u pojedinim pitanjima organizacije škola. Njihovi oponenti isticali su pak nužnost crkvene uprave i nadzora nad školama što bi uključivalo selekciju nastavnog gradiva i kontrolu školskih knjiga. Toj saborskoj konferenciji, koja je održana u travnju 1874., predsjedao je sâm ban Ivan Mažuranić uz aktivno sudjelovanje Pavla Muhića i Janka Jurkovića kao predstavnika Odjela za bogoštovlje i nastavu, školskog nadzornika Adolfa Vebera, ravnatelja zagrebačke gimnazije Franje Petračića, zagrebačkog gimnazijskog profesora Ivana Stožira, ravnatelja Zagrebačkih pučkih škola Franje Klaića te učitelja Ivana Filipovića. Uz njih, prisutni su bili i vojnokrajiški školski nadzornici Živko Vukasović i Andrija Knežević.¹¹⁴

Povodom donošenja tog nacрта zakona u Petrinji je 25. – 27. kolovoza iste godine održana Druga opća učiteljska skupština koju je vodio učitelj Ivan Filipović s namjerom upoznavanja učitelja sa sadržajem zakonske Osnove. Najvažnija pitanja za raspravu bila su organizacija

¹¹³ Franković, str. 161.

¹¹⁴ Gaćina-Škalamera, Sonja (2014.): „Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine”, u: Batinić, Štefka (ur.): *Analiza povijest odgoja*, vol. 13, Hrvatski školski muzej, Zagreb, str. 102.

uprave škola kada je trebalo odlučiti hoće li vrhovni nadzor nad njima imati država ili Crkva, zatim pitanja o školskoj stezi,¹¹⁵ o položaju učitelja u društvu, visini njihovih plaća i mirovina te u konačnici, način financiranja škola. Nakon tih temeljnih upoznavanja konačno je Osnova dana na saborsku raspravu na kojoj je precizirano kako bi se nadzor nad školama vršio hijerarhijski, počevši od mjesnog odbora, preko županijskih nadzorništava pa sve do Vlade sa stručnim organima. Škole bi se dijelile na opće pučke s četiri razreda i građanske s najmanje tri razreda. Djeca s navršenom šestom godinom života dosegla bi tzv. *sposobnjačku dob*, a s navršenih sedam godina bili bi tzv. *školski obveznici*. Zamišljeno je da bi ta osnovna škola trajala četiri godine, a opetovnica, kao obavezna nastava nakon završetka obrazovanja u sklopu koje bi se ponavljala i utvrđivala stečena znanja, dvije godine.

Nakon rasprava na različitim nivoima konačno je Hrvatski sabor 14. listopada 1874. usvojio *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Objavljen je u *Sborniku zakonah i naredabah valjanih za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*.¹¹⁶ Otisnut je u obliku posebne knjižice u Narodnoj tiskari Ljudevita Gaja.¹¹⁷

Sam Zakon sadrži 195 paragrafa podijeljenih u devet poglavlja:

1. Opće odredbe
2. Struktura opće pučke škole
3. Struktura građanske škole
4. Odredbe o preparandijama
5. Produženo obrazovanje učitelja
6. Privatne pučke škole
7. Učitelji na javnim pučkim školama
8. Uprava pučkih škola
9. Završne odredbe.

¹¹⁵ Raguž, Mirko (2010.): "Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji", u: *Senjski zbornik*, vol. 37, Senjsko muzejsko društvo - Gradski muzej Senj, Senj, str. 89.

¹¹⁶ Gaćina-Škalamera, str. 100.

¹¹⁷ Vidi: *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Narodna tiskara Ljudevita Gaja, Zagreb, 1874.

Prvi paragraf ovog Zakona jasno naznačuje glavne odgojno-obrazovne zadatke i ciljeve pučke škole:

*Pučkoj je školi zadaćom, da djecu religiozno i ćudoredno odgaja, duševne im i tjelesne sile razvija, te ih u potrebitom za građanski život obćem znanju i umienju podučava.*¹¹⁸

Ovaj Zakon pratilo je donošenje niza popratnih odredbi i naredbi od kojih se ističu: *Školski i nastavni red za pučke učione u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, objavljen također u *Sborniku zakonah i naredbah valjanih za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju* od 19. kolovoza 1875. godine¹¹⁹ te *Naredba od 8. rujna 1875. ob upravi pučkih školah u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*.¹²⁰ *Školski i nastavni red* donosi propise podijeljene u deset poglavlja:

1. O polasku škole
2. O vremenu obuke
3. O otpustu iz škole
4. O školskom zaptu (propis za red i disciplinu u školi)
5. O učiteljskim dužnostima
6. O učiteljskim sjednicama
7. O školskim razredima
8. O nastavnim ciljevima
9. O ispitima i školskim svjedodžbama
10. O nastavnim sredstvima

Naredba donosi i pojašnjenja o ulozi Školskog odbora te dužnostima mjesnog školskog nadzornika.

Iz ukupne analize ovog zakona vidljivo je kako su se pučke škole dijelile na opće pučke i građanske te mogle biti javne ili privatne. Obrazovanje je bilo predviđeno isključivo na hrvatskom jeziku, određeni su predmeti po godištima obrazovanja te naglašeni zadaci učitelja i upravnih organa. Za mjesta u kojima su do 1874. godine radile dvije konfesionalne škole preporučeno je spajanje u jednu javnu školu. U svim javnim školama učitelji su morali biti

¹¹⁸ *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Narodna tiskara Ljudevita Gaja, Zagreb, 1874., str. 3.

¹¹⁹ Vidi: *Školski i nastavni red za pučke učione u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Tiskara Narodnih novinah, Zagreb, 1875.

¹²⁰ Vidi: *Naredba od 8. rujna 1875. ob upravi pučkih školah u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Tiskara Narodnih novinah, Zagreb, 1875.

one vjeroispovijesti koje je bila većina učenika. Crkva je i dalje bila nadležna za nastavu vjeronauka i knjige koje su se koristile u toj nastavi

*Mažuranićeva sekularizacija obrazovnog sustava prije svega se odnosila na državno preuzimanje uprave i nadzora nad školama, dok religijski karakter školstva nije doveden u pitanje, ali i to je bio veliki pomak u modernizaciji jer je ipak došlo do ključne funkcionalne diferencijacije kojom je država preuzela glavnu brigu o odgoju i obrazovanju.*¹²¹

Brojne dosadašnje analize ovog Zakona slažu se u zaključku kako je on postavio osnovu za razvoj modernog hrvatskog školstva s naglašenim svjetovnim predznakom i državnim pečatom na koji su se u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u sljedećim razdobljima, sve do 1941. godine pozivali i u praksi provodili svi novi školski zakoni, naredbe i odredbe.¹²²

Oživotvorenje *Prvog školskog zakona* iz 1874. i njegova primjena, kao i *Školskog zakona* iz 1888. godine te *Zakona o narodnim školama u Kraljevini Jugoslaviji* iz 1929. godine nastojat će se dalje u ovom radu komparativnom metodom prikazati na primjeru Opće pučke škole u Martinskoj Vesi¹²³ u razdobljima 1874. – 1888., 1888. – 1929. te 1929. – 1941. godine. Pri tome je važno naglasiti kako će se njihova primjena interpretirati slijedeći zadana poglavlja školskih zakona, a sve poradi cjelovitije obrade i sistematiziranja građe te analize pojedinih problemskih pitanja i specifičnih situacija vezanih uz strukturalne promjene kroz koje je Osnovna, tj. Pučka škola u Martinskoj Vesi na temelju njih prolazila.

¹²¹ Župan, Dinko (2002.): "Utjecaj Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji", u: *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, br. 2/2002., Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, str. 282.

¹²² Raguž, str. 91.

¹²³ Za djelovanje ove škole od velike su važnosti saznanja iz Školske spomenice koja je sustavno bilježena upravo od donošenja propisanih odredbi temeljem spomenutog školskog zakona iz 1874. godine.

7. POČECI ORGANIZIRANOG ŠKOLSTVA U MARTINSKOJ VESI

7.1. Osnivanje pučke škole

Temeljnomo analizom i vrednovanjem Mažuranićeva školskog zakona može se početi sustavno praćenje razvoja pučkog školstva na području Martinske Vesi koje je impulse za tu djelatnost dobivalo iz obližnjeg Siska kao većeg administrativnog, kulturnog i prosvjetnog središta.¹²⁴ Tamo je, naime, već 1770. godine postojala škola koja je evidentirana u popisu što ga je naložila vladarica Marija Terezija.¹²⁵ Razumljivo je da je sisačka sredina prednjačila u razvoju školstva u odnosu na svoju seosku okolicu zbog bogate odgojno-obrazovne tradicije što ga je Zagrebački kaptol na svom sisačkom posjedu kroz stoljeća razvijao.¹²⁶ U Martinskoj Vesi, pak, kao seoskoj sredini u kojoj je poučavanje mladeži najvjerojatnije postojalo i prije polovice XIX. stoljeća i to u okvirima tamošnje župne crkve, nakon donošenja naredbe *Sustava početnih učionica* 1845. godine i *Školske naredbe* 1851. godine pristupilo se osnivanju stalne opće pučke škole. Od 1851. godine glavni nadzor nad školama u Banskoj Hrvatskoj imala je "Zemaljska školska oblast" koja je bila nadležna na području koje je prije pokrivalo ugarsko namjesništvo.¹²⁷ To tijelo sastojalo se od tri člana, a jedan od članova bio je savjetnik za pučke škole. On je trebao voditi brigu o stanju osnovnih škola, redovito ih obilaziti, podnositi prijedloge za poboljšanje rada škola, izvještavati o djelovanju učiteljskih skupština i sudjelovati u njihovoj organizaciji.¹²⁸ U studenom 1851. za savjetnika i nadzornika osnovnih škola imenovan je kanonik Stjepan Ilijašević, koji je tu dužnost obnašao do 1857. godine. Radi što uspješnije provedbe reorganizacije školstva Zemaljska školska oblast još je u lipnju 1851. izdala naredbu kojom je odredila način popisa pučkih škola i regulirala proceduru osnivanja novih škola.¹²⁹ Pod utjecajem te naredbe osnovana je i pučka škola u Martinskoj Vesi. Tom naredbom predložene su mjere poboljšanja položaja učitelja. Njima je u svim

¹²⁴ Tematikom pučkog školstva u Sisku u novije vrijeme sustavnije su se bavili Lojzo Buturac, Nada Križanić, Božena Kraguljac i dr. O tome postoje brojni radovi, vidi: 1. Buturac, Lojzo (2003.): "Počeci osnovnoga školstva u Sisku", u: *Tkalčić – godišnjak za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb; 2. Kraguljac, Božena (2001.): *220 godina škola u Sisku*, Gradski muzej Sisak, Sisak; 3. Križanić, Nada (1997.): "Pučko školstvo u Sisku do 1945. godine", u: *Arhivski vjesnik*, god. 40., Zagreb

¹²⁵ Križanić, Nada (1997.): „Pučko školstvo u Sisku do 1945. godine”, u: *Arhivski vjesnik*, god. 40., Zagreb, str. 201.

¹²⁶ O tome vidi: Kekez, Hrvoje i Grgić, Stipica (2017.): *Kaptolski Sisak 1215. – 2015.*, Zbornik radova sa skupa "Kaptolski Sisak 1215. – 2015." održanoga u Sisku, 19. rujna 2015. godine, Ekološki glasnik, Sisak

¹²⁷ Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, str. 279.

¹²⁸ Župan, Dinko (2002.): *Pučko školstvo u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića*, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 26.

¹²⁹ Isto, str. 27.

seoskim školama morao biti osiguran besplatan smještaj i minimalna plaća od 300 forinti godišnje. Od dodatnih poslova učiteljima je bio dopušten posao orguljaša, a zabranjen posao seoskih bilježnika i zvonara. Inzistiranje na stručnosti i boljem ekonomskom stanju učitelja nije osiguravalo i autonomiju nastavničkog djelovanja. Učitelji su u svom radu imali ograničenu slobodu jer su im crkvene vlasti striktno određivale način i područje njihovog obrazovnog i odgojnog rada. Crkvene vlasti svoj su utjecaj nad školstvom još više povećale nakon 1855. kada je Konkordatom i pravno regulirana crkvena uprava nad školama.¹³⁰

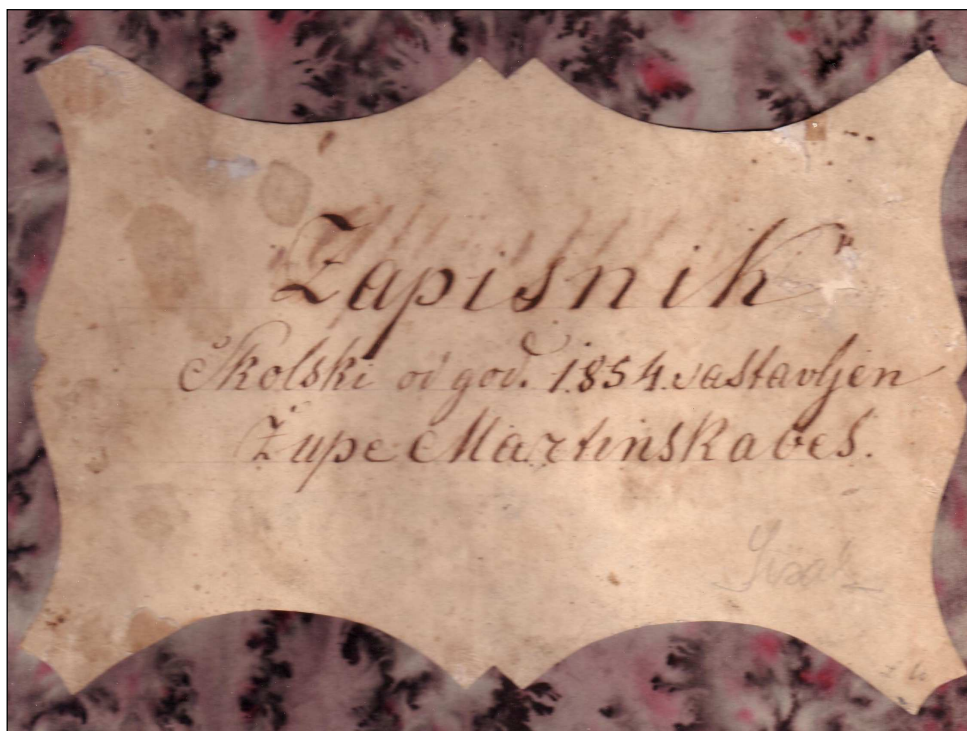
*Unatoč tome, neoapsolutističko školstvo predstavljalo je važnu prekretnicu u modernizaciji školstva. Iako je i u tom periodu stanje u školstvu bilo daleko od poželjnog (slabo pohađanje nastave, mali broj škola, neadekvatne učionice itd.), ipak se može sa sigurnošću govoriti o povećanju broja škola i učenika u tom razdoblju.*¹³¹

To potvrđuje i osnivanje škole u Martinskoj Vesi koja je bila rezultat početnih modernizacijskih neoapsolutističkih tendencija na prostoru tadašnje Hrvatske. O samom osnivanju škole detaljno svjedoči *Zapisnik Opće pučke škole u Martinskoj Vesi* čije je vođenje započeto 1874. godine što je posljedica Odredbe Školskog i nastavnog reda iz 1875. godine.¹³² Te Odredbe proizašle su pak iz Mažuranićeva *Prvog školskog zakona* donesenog te iste godine, a koji točno propisuje vođenje školske dokumentacije. Učitelj Ivan Kovačić, koji je prvi počeo voditi Spomenicu škole, na početnim stranicama kronološki reda osobe i događaje važne za osnutak i rad škole u razdoblju 1852. – 1875. od kada redovito po školskim godištima iscrpno izvještava o njenu radu. Na samom početku donosi prijepis *Zakladnice narodne učione u Martinskoj Vesi* iz 1852. godine kojom je utemeljena tamošnja pučka škola:

¹³⁰ Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, str. 278-279.

¹³¹ Župan, *Pučko školstvo u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića*, str. 31.

¹³² Vidi: *Školski i nastavni red za pučke učione u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, V. poglavlje, §40., Tiskara Narodnih novinah, Zagreb, 1875.

Slika 3. Naslovnica školske Spomenice u Martinskoj Vesi iz 1874. godine; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Spomenica [1852] 1875. – 1932.

Mi na mjestu g. c. kr. podžupana sisačkog c. k. kot. perovodja Josip Gregorić, kotarski nadglednik pučkih učiona i ravnatelj narodne škole martinskoveške Stjepan Tolvajčić, občine Setuš glavar Vjekoslav Gorup, iste občine tajnik Vladimir Bedeković i zakleti starešine Grga Matijašec iz Martinske Vesi s on kraj Save, Tomo Šemper iz Martinske Vesi s ov kraj Save, Ivo Tustec iz Željezna, Gjuka Jurišanec iz Luke, Gjuka Matijašec iz Trebarjeva s on kraj Save, Mato Buić iz Trebarjeva s ov kraj Save, Mato Margušić iz Mahova, Stevo Magjerić iz Setuša, svim kojim se dolikuje obznajući dajemo tvrdnu vëru, da u Martinskoj Vesi godine 1852. dne 23 meseca prosinca držasmo sjednicu i u njoj uvaživši prešnu potrebu narodne prosvete, usled vruće želje i jednodušne prošnje župljana zajedno obćinara Setuških na temelju školske sustave od godine 1845. u smislu naredbe visoke cesarsko kraljevske hrvatsko-slavonske školske oblasti od 18. lipnja 1851., br. 5624, zaključismo i ustanovismo sljedeća:

1. Za župu Martinsku Ves sastojeću iz selah Martinska Ves, Luka, Trebarjevo, Mahovo, Setuš, Ljubljana, Željezo utemeljuje se narodna učiona u Martinskoj Vesi kao stolnom mjestu ove župe.

2. *Župljani se obvežuju o svom trošku dovoljno prostranu školsku zgradu zajedno s pristojnim stanom za učitelja iz tvrdog gradiva polag osnove po političkoj oblasti u sporazumljenju sa c. kr. zem. graditeljstvom izradjene i odobrene podignuti i na isti način ne samo učionicu svim potrebnim školskim pokućtvom providiti, nego takodjer i školsku zgradu, kad uztreba popravljati.*
3. *Plaća učitelja zajedno mjestnog orguljaša osim malo prije naznačena bezplatna stana opredjeljuje se u godišnjih tri sto forintih srebra u gotovu novcu, ova pako ima se u obćinski porez uračunati, i zato svake godine u proračunu obćinskih potreboćah uvrstiti s porezom ujedno pobrati i iz obćinske blagajne učitelju uz njegovu namiru u mjesečnih rokovi uredno odbrojiti.*
4. *Svake godine učitelj ima dobiti 12 fatih drva, koja će mu obćina za vremena u jesen o svom trošku nabaviti, usjeći i dovesti.*

Za neporečni obstanak ove naše narodne učione i veću siegurnost njezina učitelja, ova u četiri jednoglasna istopisa sastavljenu zakladnicu radostno izdajemo i potvrđujemo podpisom naših imena i udarcem naših službenih pečata, u Martinskoj Vesi, 23. prosinca 1852.¹³³

Zakladnicu su ovjerile više vlasti u Sisku:

Da je ovo narodne pučke učione utemeljenje gori izloženim načinom učinjeno, ovijem se od strane c. kr. podžupanskog ureda sisačkog, kao i istinitost podpisah, dotično stavljenje krstova priznaje i tvrdi. U Sisku, dne 28. svibnja 1853.,¹³⁴

kao i državne vlasti u Zagrebu:

Zakladnica ova odobrava i potvrđuje se time od strane c. kr. hrvatsko-slavonske zemaljske školske oblasti. U Zagrebu, dne 8. lipnja 1853.¹³⁵

Iz daljnje Kovačičeve rekonstrukcije povijesti škole do 1875. godine saznaje se o njemu samome da ga je Cesarsko-kraljevsko vrhovno ravnateljstvo zbog učiteljske revnosti i vrsnosti u postizanju obrazovnih rezultata razriješilo učiteljske službe u Bregima¹³⁶ te 2.

¹³³ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 1-1v.

¹³⁴ Isto, str. 1v.

¹³⁵ Isto, str. 1v.

¹³⁶ Danas se to mjesto zove Posavski Bregi.

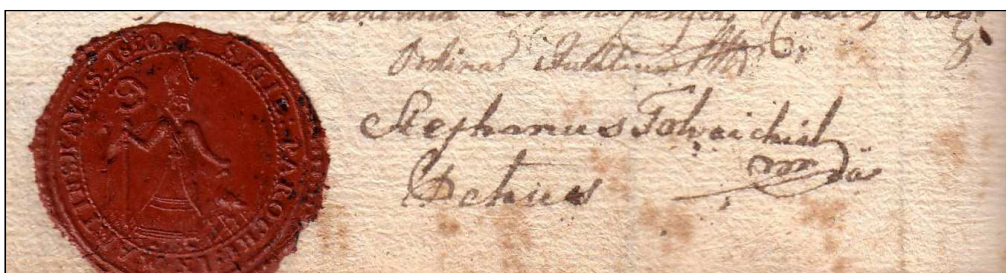
ožujka 1855. predložilo, a 5. ožujka iste godine i imenovalo za *pravog učitelja Martinskoveškog*.¹³⁷

O stvorenim preduvjetima za početak nastave obaviješten je i martinskoveški župnik Stjepan Tolvajčić kojeg učitelj Kovačić eksplicitno ističe kao glavnog inicijatora i začetnika organiziranog školstva u Martinskoj Vesi:

*Škola je utemeljena nastojanjem tadanjeg mjestnog župnika, podjašprišta i nadzornika pučkih škola kotara sisačkog te mjestnog ravnatelja Stjepana Tolvajčića.*¹³⁸

Nije neuobičajeno da je učitelj isticao i pomoć lokalnih velikaša u podizanju školske zgrade budući da je u to doba postojala redovita suradnja između duhovne i svjetovne vlasti:

*Školsku sgradu utemeljila je i sgradu sagradila župna občina o svom trošku a gradivo-drvo-za gradjenje školske zgrade dade iz svoje šume bezplatno blagouživajući grof ljubljanički Kajetan Erdödy – vlastelin gospoštije Ljubljana, koj bje do svoje smrti, a po smrti ovoga do razpadnuća istog vlastelinstva, njegov zet Marquis Palavicini i patronom škole.*¹³⁹

Slika 4. Potpis župnika Stjepana Tolvajčića (1830. – 1856.), prvog ravnatelja Opće pučke škole u Martinskoj Vesi te nadglednika pučkih škola u Sisačkom kotaru; župni arhiv u Martinskoj Vesi

Prvo školsko predavanje započelo je 7. svibnja 1855. u prostorijama župne žitnice dok nova školska zgrada ne bude stavljena u funkciju. Te godine za poduku je bilo spremno šezdesetero djece, a škola je bila ustrojena u trirazrednu u kojoj se poučavalo Čitanje, Pisanje,¹⁴⁰

¹³⁷ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 1v.

¹³⁸ Isto, str. 2v.

¹³⁹ Isto, str. 2v.

¹⁴⁰ Za poduku iz čitanja i pisanja učitelj Kovačić navodi skupni naziv *pisočatnja*.

Računstvo, Zemljopis, Svilarstvo i Voćarstvo u skladu s Naredbom iz 1855. godine na temelju koje su sastavljeni propisani nastavni predmeti.¹⁴¹

Školu je već 18. rujna 1855. obišao i pregledao cesarsko-kraljevski savjetnik i nadzornik narodnih škola za Hrvatsku i Slavoniju dr. Stjepan Iljašević,¹⁴² što pak upućuje na zaključak o povezanosti, brizi i upućenosti centralnih državnih institucija s konkretnim prilikama na terenu.

Nova školska zgrada dovršena je 1856. tako da su se predavanja u školskoj godini 1856./1857. već mogla u njoj odvijati. Zanimljiv je Kovačičev podatak, tj. zaključak kako se već te školske godine, kada je bilo upisano preko 400 školskih obveznika obaju spolova, razmišljalo ne samo o proširivanju postojećih učionica, nego i o povećanju broja učitelja, ali to je realizirano tek 1876. godine dolaskom učiteljice Vladke Karakaševe.¹⁴³ Veliki broj polaznika škole bio je rezultat rasprostiranja školskog područja koje je obuhvaćalo Martinsku Ves Desnu i Lijevu, Željezno Desno i Lijevo, Luku Desnu i Lijevu, Trebarjevo Desno i Lijevo, Mahovo, Setuš i Ljubljanicu.¹⁴⁴

Tablica 1. Broj stanovnika po selima u Župi sv. Martina biskupa u Martinskoj Vesi 1880. godine

(Izvor: *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevinah Hrvatske i Slavonije i repetitorij miesta*, Zagreb, 1889.)

SELO	BROJ KUĆA	BROJ STANOVNIKA
Mahovo	124	684
Martinska Ves Lijeva	104	600
Luka Lijeva	102	566
Setuš	91	514
Martinska Ves Desna	91	498
Trebarjevo Desno	87	480
Željezno Desno	72	438
Trebarjevo Lijevo	28	160
Ljubljаница	18	95
Željezno Lijevo	4	97
Luka Desna	3	51
UKUPNO	734	4 183

¹⁴¹ Vidi: *Naredba cesarsko-kraljevskog ministarstva za bogoštovlje i nastavu od 2. studenoga 1855.*, br. 15980/3256, Izdanje cesarsko-kraljevskog hrvatsko-slavonskog namjesništva u Zagrebu.

¹⁴² HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 3.

¹⁴³ Isto, str. 9.

¹⁴⁴ Isto, str. 3v.

Uz šture podatke o sebi učitelj Ivan Kovačić navodi i iskušenja kroz koja je prolazio u svom odgojno-obrazovnom radu, primjerice, nemarnom polasku djece u školu i roditeljskoj nebrizi u vezi toga, izostanku mjerodavnih vlasti u pogledu financiranja škole i dr.¹⁴⁵

Nakon smrti župnika Stjepana Tolvajčića župom Martinska Ves je 1857. – 1871. upravljao svećenik Vilim Švelc zajedno s kapelanom Jankom Borovečkim¹⁴⁶ kojeg učitelj Kovačić u Povjesnici škole spominje kao jednog od inicijatora i potpisnika školske valovnice, odnosno porezne prijave. Zalaganjem župnika Švelca ustrojen je školski vrt i utemeljena školska knjižnica kojoj je darovao mnoštvo vlastitih knjiga.¹⁴⁷ Njegovo veliko zalaganje za narodnu prosvjetu zorno je vidljivo iz grobnog natpisa koji je 1871. sastavio njegov kolega i sisački učitelj Ferdo Hefe:le:

*Domovina sažaliva, što joj humak tuj pokriva, ono srdce, onu volju, što sticaše dobu bolju. Zlatnim perom, liepom knjigom, bijaše mu vazda brigom, da seljaka siromaka, podigne iz tužnog mraka!*¹⁴⁸

Slika 5. *Tractatus Paedagogiae* s potpisom župnika Vilima Švelca (1857. – 1871.) i pečatom Opće pučke škole u Martinskoj Vesi za čiju je knjižnicu darovao mnoštvo vlastitih knjiga; župni arhiv u Martinskoj Vesi

¹⁴⁵ O tim problemima učitelj Ivan Kovačić pisao je u časopisima *Napredak* i *Školski prijatelj*; vidi: *Napredak – časopis hrvatskog pedagoško-književnog zbora*, br. 20/1864., Zagreb, str. 314. i *Školski prijatelj – časopis Učiteljske zajednice*, br. 1/1867., Zagreb, str. 127-128.

¹⁴⁶ Gručić, Karlo (1944.): „Župa Martinska Ves nekoć i danas”, u: sisački tjedni list *Hrvatske novine*, br. 41/1944., od 14. listopada 1944., Gradski muzej Sisak, Sisak, str. 2.

¹⁴⁷ Na brojnim knjigama stoji potpis župnika Vilima Švelca (vidi sliku 5.)

¹⁴⁸ Gručić, str. 2.

8. UTJECAJ PRVOG ŠKOLSKOG ZAKONA NA ORGANIZACIJU OPĆE PUČKE ŠKOLE U MARTINSKOJ VESI U RAZDOBLJU 1874. – 1888. GODINE

8.1. Osnivači i uprava škole

8.1.1. Općinska uprava i Školski odbor

Prema temeljnim odredbama Zakona iz 1874. godine škola u Martinskoj Vesi bila je opća pučka škola javnog karaktera koju je morala uzdržavati školska Općina.¹⁴⁹ Ona je morala utemeljiti i školsku blagajnu u kojoj se skupljao novac od školskih fondova i zaklada, novčanih globa, dohotka od školske zemlje, kamata od školske zaklade, rabata od nabavljenih školskih knjiga te darova namijenjenih školi. Osim školske blagajne u Općini se morala utemeljiti i školska zaklada u kojoj se skupljao novac od plaća redovitih učitelja za plaćanje privremenih učitelja te novac od novčanih globa i raznih darova. Školskom blagajnom i zakladom trebao je upravljati Školski odbor koji su činili općinski vijećnici, a po naputku Zemaljske vlade.

Najvažniji organ općinske uprave nad školom bio je Školski odbor, ujedno i vrhovni upravljajući organ škole, sastavljen od načelnika općine, dva do pet općinska vijećnika razmjerno zastupanih iz svih mjesta dotične općine, učitelja, župnika i patrona.¹⁵⁰ Školski odbor biran je na mandat od tri godine s tim da su župnik, učitelj i patron bili virilni članovi.¹⁵¹ Nadalje, dužnosti Školskog odbora su predlaganje učitelja na službu, briga za adekvatno materijalno stanje škole, upravljanje školskom zakladom i blagajnom, vršenje nadzora nad polaskom djece u školu te posredovanje u razmiricama između roditelja i učitelja.¹⁵² Odbornici su bili dužni sastajati se najmanje jednom mjesečno, a svoje funkcije obavljati besplatno.

Već za školsku godinu 1875./1876. kroničar i ravnajući učitelj Ivan Kovačić u školskoj Spomenici navodi članove Školskog odbora:

¹⁴⁹ U § 28. toga Zakona stoji da je svaka školska općina dužna o svom trošku podizati i uzdržavati svoje opće pučke škole, a u § 41. da je svaka seoska školska općina dužna za svoju pučku školu nabaviti školske knjige i druga nastavna sredstva.

¹⁵⁰ Vidi § 147. Školskog zakona.

¹⁵¹ To znači da su po snazi i ugledu svoje funkcije automatski ulazili u Školski odbor bez posebnog biranja.

¹⁵² Vidi § 154. Školskog zakona.

*Školski občinski odbor bijaše sastavljen iz sljedećih i to: g. Dragutin Murat – župe upravitelj kao mjestni školski nadzornik, g. Josip Tomazetić – odbornik, ujedno podpredsjednik iz Setuša, g. Stjepan Miković – odbornik iz Desne Martinskevesi, g. Mijo Hulenčić – odbornik iz Leve Martinskevesi, g. Mirko Jagatić – odbornik iz Desne Luke i Ivan Kovačić – mjestni učitelj kao perovodja.*¹⁵³

Odmah nakon prvog sastanka Odbora donesen je zaključak o vrsti i namjeni škole:

*Obća pučka škola u Martinskojvesi ustrojena je na obospolnu cielodnevnu te uvrstjena u III. plaćevni razred.*¹⁵⁴

Te iste školske godine Školski odbor uvidio je prijeku potrebu namještenja još jednog učitelja jer je tada bilo ukupno 176 djece sposobne za polazak škole,¹⁵⁵ od kojih gotovo polovica ženskih. Stoga je poslan dopis Kraljevskoj sisačkoj podžupaniji s nakanom raspisivanja natječaja za učiteljicu.¹⁵⁶ Dana 13. prosinca stigao je pozitivan odgovor na dopis nakon čega se Odbor ponovno sastao i donio sljedeći zaključak:

*Pošto je zastupstvo općine ove uvidjelo prieku nuždu i potrebu jošte jedne školske sile, to bude jednoglasno zaključeno, da se izabere za školsku općinu Martinskaves jedna učiteljica... Ujedno se u tu svrhu stvara zaključak, da dočim kroz ovaj trošak u iznosu 400 forinti narastao jeste veći občinski namet, to se neka isti na toliko poveća, koliko potreština se ukazala bude, koje povišenje neka se sl. kr. podžupanija svojim uplivom ustanoviti izvoli. Konačno bude zaključeno, da se sl. kr. podžupanija umoli, da razpiše natječaj za popunjenje istog mjesta.*¹⁵⁷

Osim manjka učiteljskog kadra pojavile su se i poteškoće oko dolaska djece u školu zbog udaljenosti nekih sela od Martinske Vesi. Zato se pojavila ideja o osnivanju još dviju škola na teritoriju iste Općine:

*Ovim paragrafom bude nazočnom zastupstvu općine Martinskaves predložen drugi zaključak istog školskog odbora u pogledu jošte dviju škola koje bi se u mjestu Luki i Setuš ustanoviti imale.*¹⁵⁸

Općina je pozdravila te inicijative, ali zbog pomanjkanja financijskih sredstava i novih poreza, bilo joj je nemoguće upustiti se u te projekte te ih je do daljnjega prolongirala. Kako bi namaknulo barem dio sredstava za tu svrhu, općinsko zastupstvo tražilo je dopuštenje

¹⁵³ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 7.

¹⁵⁴ Isto, str. 8v.

¹⁵⁵ Takva djeca, duševno i tjelesno zdrava, a koja su bila sposobna pratiti nastavu, nazivana su „sposobnjaci”.

¹⁵⁶ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 7v.

¹⁵⁷ Isto, str. 8-8v.

¹⁵⁸ Isto, str. 8v.

kotarskog sjedišta u Sisku da se Općini Martinska Ves podijeli pravo održavanja sajмова. Učitelj Kovačić o tome u Spomenici škole izvještava:

*Bude zaključeno sljedeće: Pošto je zastupstvo ove obćine uvidjelo, da ovoj obćini predstojidu i opet novi tereti, kad bi se napomenute škole u tako kratkom vremenu podigle, to zaključí ovaj odbor, da se u tom pogledu za sada ne stvori nikakav zaključak, već da se odgodi na dođuću godinu, pošto goji nadu da će okolnosti g. 1876. ukazati dohodak ove obćine, pošto i onako misli polučiti tu sreću, da bude ovoj obćini podieljeno pravo držanja sajмова, kroz koje bi dohodci ove obćine se na veliko povisili.*¹⁵⁹

Iz navedenog citata može se zaključiti kako je razvoj lokalnog školstva potaknuo razvoj lokalnog gospodarstva u vidu održavanja stočnih sajмова u Martinskoj Vesi Desnoj nekoliko puta godišnje i to u pravilu na godišnjicu posvećenja župne crkve sv. Martina u mjesecu srpnju, na blagdan Preobraženja Gospodnjeg u kolovozu i na blagdan Sv. Martina biskupa u studenom. Općina je na taj način ubiranjem ulazne sajmišne pristojbe stjecala novčane prihode kojima je djelomično uzdržavala školu. Na sajmovima je vršena prodaja i raznih potrepština poput lončarije, svakovrsne užadi, pletenih košara i dr. Sajmovi su redovito održavani do 1954. godine kada je na tom zemljištu u središtu sela blizu općinske zgrade izgrađena trgovina i zadružni kompleks u vlasništvu novoosnovane Poljoprivredne zadruge Martinska Ves Desna.¹⁶⁰

8.1.2. Županijska i zemaljska nadzornička djelatnost

Osmo poglavlje Školskog zakona iz 1874. godine pod nazivom *Ob uprave pučkih školah* jasno razlikuje, osim općinske, još i županijsku, zemaljsku i crkvenu upravu nad pučkim školama te propisuje njihovu nadležnost.¹⁶¹ Iako su sve one bile povezane po hijerarhijskoj osnovi, ipak je na razini svakodnevnog života škole najvidljiviji bio utjecaj općinske i crkvene uprave. Školsko nadzorništvo, koje je brinulo za provođenje pedagoško-didaktičke zadaće škole, bilo je hijerarhijski ustrojeno, počevši od mjesnog školskog nadzornika, preko kotarskog i županijskog pa sve do zemaljskog školskog nadzornika. Svi su oni barem jednom godišnje morali inspicirati škole te dostavljati zapisnike svojim pretpostavljenima.

¹⁵⁹ Isto, str. 8v.

¹⁶⁰ Usmeno svjedočanstvo Katice Vrbanić. Ona se sjeća kako se na tim sajmovima nije prodavala samo stoka, nego i perad. Uz to, bili su postavljeni i šatori u kojima se moglo kupiti i svakovrsno jelo (pečeno meso, kobasice i sl.). U ljetnim mjesecima je na radost školske djece na sajam redovito dolazio i slastičar, tzv. *sladoledar*, koji je u zamjenu za jaja dijelio kuglice sladoleda.

¹⁶¹ Vidi §146-192. školskog zakona.

Školu u Martinskoj Vesi prvi puta je pregledao 22. studenog 1875. školski nadzornik Zagrebačke županije Ivan Filipović.¹⁶² Daljnjim uvidom u školsku Spomenicu vidljiv je redoviti godišnji pregled škole od strane županijskog školskog nadzornika i to potkraj školske godine, primjerice:

*Škola je pregledana po kr. nadzorniku pučkih škola pogl. g. Ivanu Filipoviću na 8. srpnja.*¹⁶³

Zbog pozitivnog stanja škole i svečanog ozračja koje je vladalo prilikom nadzorničkog posjeta, ova škola dobila je preporuku Visoke kraljevske zemaljske vlade što joj je omogućilo postati članom-utemeljiteljem Matice hrvatske u Zagrebu.¹⁶⁴ Osim županijskih školskih nadzornika škola bilježi i posjete ostalih uglednih svjetovnih osoba, primjerice, velikog župana Zagrebačke županije Stjepana Kovačevića 19. svibnja 1887. godine te odjelnog predstojnika Kraljevske zemaljske vlade za unutarnje poslove Jovana Živkovića 20. prosinca iste godine.¹⁶⁵ Njihova je svrha dolaska bila uvjeriti se u napredak školstva koje se trebalo razvijati u skladu s vladajućom politikom, što je bila općenita praksa.

8.1.3. Prosvjetna djelatnost Crkve

Iako je novim Školskim zakonom 1874. godine Crkvi oduzet isključiv nadzor nad organizacijom školstva, ono nije bilo posve odijeljeno od nje. Štoviše, njen utjecaj poglavito u osnovnom školstvu i dalje je u velikoj mjeri zadržan. Stoga su neki vodeći učitelji poput Ivana Filipovića javno izražavali svoje nezadovoljstvo te zahtijevali reviziju Zakona.¹⁶⁶ Ni katoličko svećenstvo njime nije bilo posve zadovoljno jer je težilo preusmjeravanju pučkih škola ka dominantnom konfesionalnom karakteru. Svoje nezadovoljstvo izražavali su pasivnošću i apstinentcijom u Školskim odborima. Zbog toga je intervenirao i sam ban Ivan Mažuranić, pojasnivši kako svećenici nemaju pravo pobijati novi Školski zakon koji nipošto djecu ne otklanja od vjere i Crkve, nego mu u njegovoj provedbi trebaju biti

¹⁶² HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 9.

¹⁶³ Izvještaj za šk. god. 1884./1885., vidi: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 14.

¹⁶⁴ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 10v.

¹⁶⁵ Isto, str. 15v.

¹⁶⁶ Franković, str. 166.

žudjenom krepkom podporom.¹⁶⁷

Nakon mnogih intervencija svećenstvo je ipak privoljelo njegovu provedbu te i dalje ostalo prisutno u vodećim organima pučkih škola. Osim vjerske poduke, koja je uz postepenu sekularizaciju nastavnoga gradiva još uvijek bila dominantna, župnicima i katehetama pripadalo je pravo obavješćavanja viših crkvenih vlasti o religioznom i ćudorednom stanju škole. Više crkvene vlasti, najčešće biskupi, također su redovito posjećivali škole prilikom kanonske vizitacije ili pak podjeljivanja krizme te se osobno uvjeravali u njihovo stanje.

U martinskeškoj školi u ovom razdoblju dužnost mjesnog školskog nadzornika obnašao je mjesni župnik. Prema *Naredbi ob upravi pučkih školah* iz 1875. godine zadaća mjesnog školskog nadzornika bila je kritičkim sudom pratiti učiteljsko nastavno djelovanje te njihovo savjetovanje u pogledu što pravilnijeg i savjesnijeg obavljanja pedagoško-didaktičkih poslova.¹⁶⁸ Školski kroničar ističe naročitu zauzetost župnika Jurja Matosovića oko dobrobiti ove škole. On je, naime, u više navrata za školu uspio ishoditi određenu svotu novca iz *Zaklade kralja Franje Josipa I. za potporu siromašnim školama*:

*Ove godine (1879./1880.)¹⁶⁹ izhodio je takodjer mjestni župnik i nadzornik školski Gjuragj Matosović potporu iz zaklade Franje Josipa I. za potporu siromašnih škola, svotu od 20 forinti...*¹⁷⁰

Tim je novcem škola bila pretplaćena za člana-utemeljitelja Hrvatskog pedagoško-književnog zbora u Zagrebu. U školskoj godini 1880./1881. zagrebački kanonik Ivan Miković, rodom iz Martinske Vesi Desne, namijenio je školi „vječnu zakladu” od 1/5 financijskih sredstava sa svoga tamošnjeg imanja. Školski odbor prihvatio je tu ponudu, no njegovom skorom smrću, 17. lipnja 1882., ostale su nedorečene pravne formalnosti oko školskog uživanja spomenute zaklade. One su tek riješene školske godine 1888./1889. raspravama na sjednicama Općinskog vijeća i Školskog odbora te odobrene odlukom Zemaljske vlade od 8. lipnja 1889. godine.¹⁷¹

Dobrotovorne priloge i zaklade školama namjenjivali su imućni svjetovni i crkveni dostojanstvenici, kako bi njima materijalno pripomagali redoviti rad škole, ali i siromašne

¹⁶⁷ Cuvaj, Antun (1910.): *Grada za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, Knjiga šesta – od godine 1868. do godine 1875.*, Trošak i naklada Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, str. 456.

¹⁶⁸ Vidi: *Naredba od 8. rujna 1875., br. 4069., ob upravi pučkih školah u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, službeno izdanje, Tiskara Narodnih Novinah, Zagreb, 1875.

¹⁶⁹ Op.a.

¹⁷⁰ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 10.

¹⁷¹ Isto, str. 16v-17v.

učenike kojih je bilo mnogo. Te su donacije, osim materijalne, imale i svoju duhovnu dimenziju jer su se njima pojednici željeli otkupiti za svoje grijeha, a redovita obaveza primatelja bila je povremena molitva za spas donatorove duše i prikazivanje svetih misa kroz određeni broj godina na tu nakanu.

8.2. Struktura škole

8.2.1. Školski razredi i brojčano stanje učenika

Zakonske odredbe i njihova provedba po pitanju pohađanja škole u Martinskoj Vesi vrlo se zorno očitovale. Školske godine 1874./1875. bilo je upisano 72 učenika, a već sljedeće za 37 više, dakle, ukupno 109 učenika. Trebalo je proteći nekoliko godina kako bi propisi zaživjeli u narodu jer je bio nerazmjern broj upisanih učenika od broja onih koji su stvarno i redovito pohađali školu.¹⁷² Toliki broj školske djece nalagao je nužnost zapošljavanja još jednog učitelja. Naime, u Zakonu je stajalo da

*ako se na kojoj obćoj pučkoj školi s jednim učiteljem tri godine zasebice prijavi preko 80 učenikah, onda treba namjestiti i drugu učiteljsku silu.*¹⁷³

Školski odbor obavijestio je Kraljevsko nadzorništvo za pučke škole u Zagrebačkoj županiji o brojčanom stanju školske djece u martinskoveškoj školi na što je ono 17. listopada 1876. odgovorilo dopisom:

*Visoko vladni odjel za bogoštovje i nastavu imenovao je odpisom od 4. listopada t. g., br. 4867 sadanju učiteljicu u Brestovcu Vladku Karakaševu učiteljicom na tamošnjoj novoustrojenoj djevojačkoj obćoj pučkoj školi... Dotična sada biva premještena na obću pučku školu u Martinsku Ves.*¹⁷⁴

Budući da je Opća pučka škola u Martinskoj Vesi na samom početku bila organizirana u trirazrednu školu samo s jednim učiteljem,¹⁷⁵ sada se u skladu s §22. Školskog zakona učiteljici Vladki Karakaš povjerava I. i II., a učitelju Ivanu Kovačiću III. i IV. razred s

¹⁷² Primjerice, šk. god. 1876./1877. upisano je bilo čak 353 školskih sposobnjaka, no samo ih je 85 redovito pohađalo nastavu.

¹⁷³ Vidi §20. Školskog zakona iz 1874. godine.

¹⁷⁴ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 9. (usp. §14-17, u: *Naredba od 4. listopada 1876., br. 4566, kojom se izdaje propis o namještenju učiteljskoga osoblja na pučkih školah u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Tiskara Narodnih novinah, Zagreb)

¹⁷⁵ Vidi: *Statistika narodnjega školstva u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji*, Tisak Dragutina Albrechta, Zagreb, 1875., str. 108.

posebnim naglaskom kako se učiteljici mora omogućiti da i u III. i u IV. razredu žensku mladež poučava ručnom radu poput pletenja, vezenja i šivanja. U otpisu Kraljevskog nadzorništva dalje stoji kako se sada za tako ustrojenu školu mora uporabiti i odgovarajuća naučna osnova.

Tablica 2. Odnos broja školskih sposobnjaka i redovitih polaznika Opće pučke škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1874. – 1888. god.

(Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932*, str. 7-16.)

Školska godina	Ukupan broj školskih sposobnjaka	Redoviti polaznici škole (upisani)		Ukupan broj redovitih polaznika (upisanih)	% redovitih polaznika (upisanih)
		Muški	Ženski		
1875./1876.	350	62	23	85	24
1876./1877.	353	64	19	83	24
1877./1878.	362	77	81	158	44
1878./1879.	382	99	61	160	42
1879./1880.	383	115	30	145	38
1880./1881.	392	52	28	80	20
1881./1882.	374	88	25	113	30
1882./1883.	372	55	16	72	19
1883./1884.	289	62	15	77	27
1884./1885.	311	80	32	112	36
1885./1886.	335	58	17	75	22
1886./1887.	340	98	55	153	45
1887./1888.	320	123	96	219	68

Iako je iz tablice 2 vidljiv veliki broj školskih sposobnjaka, redovitih ili upisanih polaznika „svagdanje” škole bilo je relativno malo u odnosu na taj broj, svega 34%, što je rezultat još uvijek neizgrađene svijesti o značenju obrazovanja među seljacima. Broj stvarnih polaznika nastave, odnosno njihov postotak u odnosu na ukupan broj školskih sposobnjaka, bio je i manji jer nisu svi upisani učenici redovito pohađali nastavu. Analizom brojčanih podataka o broju školskih obveznika i broju upisanih učenika u susjednim pučkim školama u Palanjk i Dubrovčaku Lijevom (tablica 3 i 4) evidentan je znatno veći postotak upisanih, nego u Martinskoj Vesi u istom razdoblju 1875. – 1888. U Palanjk je on iznosio 77%, a u Dubrovčaku Lijevom 51% iz čega proizlazi zaključak da takav niski postotak pohađanja nastave nije bio uobičajena praksa u svim školama sjeverozapadne Hrvatske. Za martinskoveško školsko područje to se može objasniti postojanjem rijeke Save koja je uistinu

predstavljala veliku prirodnu barijeru, zatim udaljenost pojedinih naselja do škole u Martinskoj Vesi itd.

Tablica 3. Odnos broja školskih sposobnjaka i redovitih polaznika Niže pučke škole u Palanjk u razdoblju 1874. – 1888. god.

(Izvor: HR-DASK-145: Niža pučka škola u Palanjk, *Spomenica škole: 1859. – 1947.*, str. 33-62.)

Školska godina	Ukupan broj školskih sposobnjaka	Ukupan broj redovitih polaznika (upisanih)	% redovitih polaznika (upisanih)
1875./1876.	79	69	87
1876./1877.	102	69	68
1877./1878.	117	89	76
1878./1879.	113	79	70
1879./1880.	102	79	77
1880./1881.	104	82	79
1881./1882.	100	68	68
1882./1883.	92	62	67
1883./1884.	85	69	81
1884./1885.	89	79	89
1885./1886.	100	89	89
1886./1887.	126	104	83
1887./1888.	149	105	70

Tablica 4. Odnos broja školskih sposobnjaka i redovitih polaznika Pučke škole u Dubrovčaku Lijevom u razdoblju 1875. – 1888. god.

(Izvor: HR-DASK-361: Pučka škola Dubrovčak Lijevi, *Spomenica škole 1875-1972*, str. 3-6.)

Školska godina	Ukupan broj školskih sposobnjaka	Ukupan broj redovitih polaznika (upisanih)	% redovitih polaznika (upisanih)
1875./1876.	188	76	40
1876./1877.	187	99	53
1877./1878.	189	93	49
1878./1879.	198	86	43
1879./1880.	196	97	49
1880./1881.	139	95	68
1881./1882.	158	102	65
1882./1883.	168	111	66
1883./1884.	171	103	60
1884./1885.	200	98	49
1885./1886.	217	90	41
1886./1887.	203	72	35
1887./1888.	206	89	43

8.2.2. Pohađanje škole

U prethodnom poglavlju konstatirano je kako veliki broj školskih sposobnjaka uopće nije bio upisan u školu niti ju je pohađao, iako je to u §44. Školskog zakona jasno naznačeno.¹⁷⁶ Razlog upisa i redovitog pohađanja nastave malog broja djece ležao je u nedovoljnoj svijesti o značenju obrazovanja, nemaru roditelja i njihovu hotimičnom zatajivanju djece poradi prijeko potrebne dječje radne snage na obiteljskim gospodarstvima. Uz to, postojali su i valjani razlozi nepohađanja nastave, primjerice, nasljedne ili zarazne bolesti, tjelesna slabost ili duševna neuravnoteženost.¹⁷⁷ Svaki izostanak djeteta trebao je imati valjanu ispriku, a za njihovo neopravdavanje bile su predviđene kazne za roditelje, kao što su novčane globe ili zatvor, no to se u pravilu vrlo rijetko provodilo.

U Glavnoj školskoj matici zabilježen je veći broj razloga otpusta iz škole koji su bili materijalne, tjelesne ili duševne naravi, primjerice: *gluhoniem, radi bolesti nogu, radi siromaštva, radi skrajnjeg siromaštva, radi tuposti, tupoglavost, radi potrebe kućnog gospodarstva, radi slabosti tjelesne* itd.¹⁷⁸

8.2.3. Dužnosti roditelja i njihova suradnja s tijelima škole

Uvidjevši prijeku potrebu uvođenja reda u redovit polazak škole, ban Ivan Mažuranić donio je 6. listopada 1875. godine *Naredbu o polasku škole*. U njenom predgovoru konstatira kako je upravo nemar, ravnodušnost i nedisciplina u dotadašnjem polasku škole glavni razlog njezina neprihvatanja u narodu. Stoga potiče učitelje i ostale organe škole da se revno zauzmu za kontroliranje polaska škole sve sposobne djece.¹⁷⁹ Naredba u 25 paragrafa precizira koja su djeca obavezna svaki dan polaziti školu, a koja su zbog valjanih razloga te obaveze oproštena.¹⁸⁰ Učitelji i Školski odbor obvezali su se na svakidašnju evidenciju prisutne,

¹⁷⁶ §44. Školskog zakona kaže da sposobnost za pohađanje škole počinje s navršenom šestom, a obvezanost na polazanje škole s navršenom sedmom godinom života.

¹⁷⁷ §47. Školskog zakona nalaže da tjelesno slabu ili duševno nezrelu djecu Školski odbor može na duže ili kraće vrijeme oprostiti od polaska škole, a u *Školskom i nastavnom redu od 4. listopada 1875.* u poglavlju "Ob otpustu iz škole", §11. jasno izriče da se izrazito slabom djetetu, za kojega se pretpostavlja da ne bi moglo očekivano tjelesno ili umno napredovati, izda otpusnica s jasnim obrazloženjem.

¹⁷⁸ Vidi rubriku „Uzrok otpusta”, u: *Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah opće pučke škole u Martinskoj Vesi počam od šk. god. 1880./81. do šk. god. 1941./42.*, arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves

¹⁷⁹ Vidi: *Naredba od 6. listopada 1875., br. 4613, kojom se za pučke učione u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji izdaju ustanove o polasku škole*, tiskara Narodnih novinah, Zagreb, 1875.

¹⁸⁰ Vidi: §10. *Naredbe od 6. listopada 1875. „O polasku škole”.*

odnosno, izostale djece te se od njih tražilo da po tom pitanju surađuju s roditeljima. Radi lakše evidencije, roditelje se poticalo da prije početka svake školske godine prijave svoje dijete nadležnim školskim organima, a nemogućnost njihova polaska opravdaju valjanim razlozima. Za one koji se ogluše na ove odluke bile su predviđene novčane kazne ili kazne zatvorom,¹⁸¹ no prije njihova izvršavanja nadležna školska tijela bila su im dužna izdati opomenu.¹⁸² U ovom periodu učitelj Kovačić u školskoj Spomenici ne ostavlja ni jednu opširniju opasku kojom bi se žalio na evidentno slab odaziv djece u redovitom polasku škole, kao ni o roditeljskom ignoriranju školske obaveze. O tome će biti pisano tek u predstojećem periodu.

8.2.4. Školska disciplina

Mažuranićev školski zakon više ne utjeruje disciplinu u školi fizičkim kaznama,¹⁸³ što je davalo novi smjer organiziranom odgoju i obrazovanju u školama.¹⁸⁴ Od učitelja se tražilo da mladež odgajaju prvenstveno primjerom samodiscipline i ozbiljnosti te ustrajnom strpljivošću što iziskuje sama narav te profesije.¹⁸⁵ Izgleda da su tendencije postavljanja discipline u školi prošle kroz neku vrstu evolucije – od strogih fizičkih kazni preko nešto blažih kao što su opomena i ukor.¹⁸⁶ No učitelji su kazne poput stajanja u klupi, šamaranja, šibanja, čupanja za kosu, klečanja ili stajanja u kutu prostorije, pa čak i na kukuruzu, rabili još do duboko u XX. stoljeće.¹⁸⁷

Prema dostupnim izvorima učitelji se u martinskoveškoj školi nisu posebno žalili na školsku disciplinu, osim neredovitog pohađanja škole, a uzrok tome nalazili su prvenstveno u slaboj suradnji državnih tijela koja su bila zadužena za suradnju sa školom. Učitelj Ivan Kovačić još 1856. godine bilježi da

¹⁸¹ Vidi §49. Školskog zakona.

¹⁸² Vidi §12., u: *Naredba od 6. listopada 1875., br. 4613, kojom se za pučke učione u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji izdaju ustanove o polazku škole*, tiskara Narodnih novinah, Zagreb, 1875.

¹⁸³ Župan, Dinko (2017.): *Biti učenik u Hrvatskoj u dugom 19. stoljeću* (katalog), Hrvatski institut za povijest u suradnji s Hrvatskim školskim muzejom, Zagreb, str. 22.

¹⁸⁴ Za disciplinu se u drugoj polovici XIX. stoljeća rabio pojam *zapt*.

¹⁸⁵ O problemu discipline u školi još 1868. godine piše list *Školski prijatelj*, dakle i prije donošenja Mažuranićevog školskog zakona 1874. godine; vidi: *Školski prijatelj – časopis za promicanje pučkoga školstva*, broj 1., od 10. travnja 1868., tečaj I., Zagreb, 1868. god., str. 2-8.

¹⁸⁶ Vidi §22. i 23. *Školskog i nastavnog reda od 14. srpnja 1875. godine*.

¹⁸⁷ Usmeno svjedočanstvo Katice Vrban, rođ. Repač (rođ. 1925. god.) i Ane Horvat, rođ. Repač (rođ. 1930. god.) iz Martinske Vesi Desne.

*dokle mu se išlo s nadležne strane na ruku i škola marljivo pohadjana, bijaše mu uspjeh vrlo dobar, no poslije kad'no bi s one strane otkud bi mu pomoć pružana biti imala zapreke stavljene, a po tom i dieca školu nemarno polaziti počela, a učitelj veselje i volju gubivao, naravski je, da je i napredak padao.*¹⁸⁸

8.2.5. Školska zgrada

Nastava u Općoj pučkoj školi u Martinskoj Vesi od 1874. godine održavana je u staroj zgradi koja je za potrebe obrazovanja podignuta u proljeće 1856. godine.¹⁸⁹ Već prvih godina škola doživljava preinake budući da je imala svega dvije učionice koje svojom veličinom nipošto nisu mogle primiti upisani broj školske djece.¹⁹⁰ Tako se s podučavanjem nastavilo sve do opće reforme školstva 1874. godine, no ona nije bitnije utjecala na materijalni položaj škole i općine koja ju je financirala. Zbog trošnosti školske zgrade i skučenosti prostora mnoga su djeca dobila trajan otpust iz škole. U *Glavnom imeniku (matici)* u rubrici „Uzrok otpusta” počesto se navodi razlog „Opušten radi pomanjkanja prostora”.¹⁹¹ O rješavanju tih problema općinski Školski odbor i učitelj Ivan Kovačić u više su navrata predlagali Kraljevskoj kotarskoj oblasti u Sisku da Općinskom poglavarstvu u Martinskoj Vesi izda naredbu za izgradnju nove školske zgrade.¹⁹² Uvjeti poučavanja u martinskoveškoj školskoj zgradi bili su, dakle, krajnje skromni i loši, iako je to pitanje u Školskom zakonu izneseno krajnje pretenciozno.¹⁹³

8.3. Učitelji

Školski zakon iz 1874. godine tretirao je učitelje u javnim pučkim školama kao javne činovnike koji su imali status privremenog, namjesnog ili stalnog¹⁹⁴ učitelja, odnosno status

¹⁸⁸ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 4.

¹⁸⁹ Isto, str. 3.

¹⁹⁰ Bilo je preko 400 školskih sposobnjaka oba spola, vidi: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 3v.

¹⁹¹ vidi: *Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah opće pučke škole u Martinskoj Vesi počam od šk. god. 1880./81. do šk. god. 1941./42.*, arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves

¹⁹² Taj projekt ostvaren je tek 1900. godine.

¹⁹³ Vidi §36-39. školskog zakona.

¹⁹⁴ Za tzv. *stalne* učitelje rabili su se još nazivi *definitivni* ili *pravi* učitelj.

ravnajućeg učitelja.¹⁹⁵ Učitelje je dekretom postavljao, premještao i otpuštao županijski školski nadzornik ili Vladin opunomoćenik.¹⁹⁶

Slika 6. Pečat Opće pučke škole u Martinskoj Vesi; župni arhiv u Martinskoj Vesi

Prvi učitelj Opće pučke škole u Martinskoj Vesi bio je Ivan Kovačić, rođen 10. lipnja 1830. u selu Obrež kod Svetog Ivana Zeline, a umro u Martinskoj Vesi 30. listopada 1910. godine.¹⁹⁷ O njemu je zapisano mnoštvo podataka u školskoj Spomenici. Na službu u Martinsku Ves došao je dekretom od 18. ožujka 1855., koji je potpisao mjesni župnik i nadzornik pučkih škola sisačkoga kotara Stjepan Tolvajčić:

Kotarskih pučkih učiona nadzorništvo sisačko. Učitelju u Bregih Ivanu Kovačiću. Gospodine! Podnešenom amo pod dne 25. veljače te godine molbenicom – na temelju sposobnosti Vaše za učitelja i organistu nuz pohvale vriednih svjedočba, predloženi biste odovuda c. kr. vrhovnom učionah ravnateljstvu dne 2. ožujka t. g. br. 38 za izabranog pravog učitelja Martinskoveškog – usljed toga kao bivši dosadanji učitelj u Bregih imenujete se i potvrdjujete se od dne 5. ožujka t. g. br. 157 po c. kr. vrhovnom učiona ravnateljstvu - pravim učiteljem u Martinskojvesi. Koje naimenovanje i odobrenje uz povratak svjedočba Vaših, jakostjom ovoga pisma Vam se odovouda priobćuje. Martinskaves dne

¹⁹⁵ Usp. Šematizam sveukupnog učiteljskog osoblja, Zagreb, 1884. god., str. 50.

¹⁹⁶ Vidi §109-114. Školskog zakona.

¹⁹⁷ Učitelj Ivan Kovačić bio je oženjen domaćom djevojkom Marom Tumpak. Pokopan je na župnom groblju u Martinskoj Vesi 31. listopada 1910. Sprovodne obrede vodio je mjesni župnik Franjo Lovrec; vidi, u: *Matica umrlih od 1896. – 1919. godine u Martinskoj Vesi*, Matični ured u Martinskoj Vesi, str. 188.

18. ožujka 1855. Stipan Tolvajčić, v. r. pučkih učiona kotara sisačkog nadziratelj i podjašprišt – župnik Martinskoveški. M. p.¹⁹⁸

Prosvjetne vlasti već su ga na početku karijere, 60-ih godina XIX. stoljeća, uočile kao revnog i savjesnog učitelja što potvrđuje njegovo odlikovanje za učiteljsku izvrsnost. Tom prilikom martinskoveškoj pučkoj učioni uručeno je pohvalno priznanje.¹⁹⁹

Kako je martinskoveška pučka škola 1874. godine uređena kao trirazredna obospolna škola, bio je dostatan samo jedan učitelj. Rastom broja školskih obveznika i redovito upisane školske djece pokazala se potreba za zapošljavanjem još jednog učitelja. Budući da je ženske mladeži bilo podjednako kao i muške, jer je Školskim zakonom iz 1874. godine u pravima po pitanju obrazovanja izjednačena s njima, Školski odbor odlučio se za zapošljavanje učiteljice:

*Godine školske 1876/1877. imenovana je učiteljica Vladka Karakaševa, ovdje kao takova prva. Rodom je iz Bruvna iz bivše ličke pukovnije (regimente, ličko-otočkog okružja). Rodila se 18. prosinca 1851. Dekretovana je 4. listopada te je poprimila službovanje početkom mjeseca studena iste godine i to u I. i II. razredu, dočim je učitelju predan III. i IV. razred.*²⁰⁰

Slika 7. Zgrada učiteljskih stanova u Martinskoj Vesi izgrađena 1859. godine; privatni posjed

¹⁹⁸ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 1v-2.

¹⁹⁹ Vidi: *Napredak – školski časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži*, br. 20/1864., Tiskara Dragutina Albrechta, Zagreb, str. 314.

²⁰⁰ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 9.

Ova učiteljska kadrovska situacija bila je sasvim uobičajena i u skladu sa zakonskim propisima.²⁰¹ Školski zakon unio je, dakle, stanovitu ravnopravnost spolova kako pri upisu školske mladeži i omogućavanju obrazovanja, tako i pri zapošljavanju učiteljskog osoblja.²⁰² Te mogućnosti precizira Naredba s propisom o namještanju učiteljskog osoblja na pučkim školama.²⁰³ Odjel za bogoštovlje i nastavu svojim se otpisom od 4. listopada 1876. godine očitovao o zapošljavanju Vladke Karakaš kao učiteljice u Martinskoj Vesi, pozivajući se pritom na §22. Školskog zakona s napomenom da

*kod razdiobe učevnih satih ima se pako na to obazrieti, da se učiteljici omogući u ručnom poslu podučavati žensku mladež takodjer i III. i IV. razreda.*²⁰⁴

Poduka u ručnom radu zorno se očitovala u događaju iz 1879. godine kada je nastojanjem učiteljice Karakaš škola dobila svoj prvi svileni školski barjak koji su izradile učenice kao praktičan rad pod njenim nadzorom:

*Školske ove godine 1878./1879. načinjen je svileni školski barjak... nastojanjem mjestne učiteljice Vladke Karakaševe... Posveta barjaka toga obavljena bi 8. lipnja 1879. prije sv. mise svečano u prisuću sve školske mladeži i velike množine pobožnog župljanstva.*²⁰⁵

Općenito gledajući, učiteljice su se u to vrijeme mogle udavati, a da pritom nisu gubile pravo na posao, no apsurdno je da će ta mogućnost biti ukinuta novim Školskim zakonom iz 1888. godine. O ugledu učitelja Ivana Kovačića svjedoči proslava njegova 30-godišnjeg učiteljskog službovanja koju je 1. kolovoza 1885. njemu u čast organizirao ravnatelj sisačke Građanske škole Antun Cuvaj prilikom održavanja Učiteljske skupštine Sisačke podžupanije.²⁰⁶

²⁰¹ U §22. Školskog zakona stoji da se u I. i II. razredu muških i obospolnih općih pučkih škola mogu zaposliti i učiteljice i podučiteljice, s pojašnjenjem kako su u tom slučaju dužne poučavati svu žensku djecu od I. do IV. razreda ručnom radu i kućanskim poslovima.

²⁰² Vidi §132. Školskog zakona.

²⁰³ Usp. §5., u: *Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu, od 4. listopada 1875., br. 4566, kojom se izdaje propis o namještanju učiteljskoga osoblja na pučkih školah u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*

²⁰⁴ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 9.

²⁰⁵ Isto, str. 9v-10.

²⁰⁶ Vidi: *Napredak – časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži*, Glasilo Hrvatskog pedagogijsko-književnog sбора, tečaj XXVI., br. 28., od 1. listopada 1885., Zagreb, str. 455-457.

8.4. Nastavni plan i program

Novi nastavni plan i program za opće pučke škole ponešto je proširen u odnosu na učenje po *Sistemi* iz 1855. godine²⁰⁷ kada se na temelju I. slovničke čitanke, koja je vrijedila za sva tri razreda, učilo Pisanje, Čitanje, Računanje, Zemljopis, Svilarstvo i Voćarstvo.²⁰⁸ Školski zakon iz 1874. godine propisao je sljedeće nastavne predmete: Vjeronauk, Hrvatski jezik (čitanje, pisanje, vježbe u govoru), Računanje, Zemljopis, Povijest, Fiziku, Prirodopis, Krasopis, Geometrijsko oblikoslovlje, Pjevanje, Gimnastiku, Praktične upute u najvažnija gospodarska umijeća za dječake te Praktične vježbe za ženska ručna djela i Kućanstvo za djevojčice.²⁰⁹ Njima je trebalo osposobiti svu mladež za ovladavanje temeljnim intelektualnim vještinama poput čitanja, pisanja i računanja, a u skladu s tradicionalnom strogom podjelom poslova na muške i ženske.²¹⁰ Primjerice, dječake je trebalo naučiti praktičnom radu u vrtu – cjepilnjaku²¹¹ i uputiti ih u najnovije spoznaje o obradi zemlje i vođenju gospodarstva, dok su djevojčice trebale ovladati vještinama u izradi ručnih djela poput pređenja, tkanja, pletenja, vezenja i šivanja te kućanskih poslova, poput kuhanja.²¹²

Prema *Naukovnoj osnovi* od 24. kolovoza 1875. u martinskoveškoj školi na snazi je bila *Naukovna osnova za obće pučke škole s jednom učiteljskom silom*. Budući da je već 1876. škola dobila i drugog učitelja, upotrebljavana je *Naukovna osnova za obće pučke škole sa dvie učiteljske sile*.²¹³ Tzv. „učevni predmeti” bili su: Vjeronauk, Hrvatski jezik, Računstvo, Realna obuka u koju su spadali Zemljopis, Povijest, Prirodosnanstvo i gospodarstvo, zatim Krasopis, Geometrijsko oblikoslovlje, Crtanje, Pjevanje, Tjelovježba i Ženski ručni rad.

²⁰⁷ Vidi: Naredba c. k. ministarstva za bogoštovje i nastavu, izdana po c. k. hrv.-slav.-dalm. namjesništvu, od 2. studenoga 1855., br. 3256, Zagreb, 1855. god.

²⁰⁸ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 3.

²⁰⁹ Usp. §54. Školskog zakona.

²¹⁰ Župan, Dinko (2013.): *Mentalni korzet-spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868-1918.)*, Učiteljski fakultet u Osijeku, Osijek – Slavonski Brod, str. 25.

²¹¹ Dječaci su u školskom vrtu učili cijepiti i saditi voćke te na gredicama uzgajati povrće. Školski vrt u Martinskoj Vesi, u posavskom kejkavskom dijalektu znan kao „cepinak”, otvoren je još 1858. godine, nastojanjem mjesnog župnika Vilima Švelca koji ga je rasporedio na manje dijelove – ploče čija je organizacijska struktura ostala desetljećima nepromijenjena.

²¹² Vještina kuhanja u školi nije imala svoju praktičnu, nego samo teoretsku osnovu.

²¹³ Vidi: *Naredba od 24. kolovoza 1875., br. 2949, kojom se izdaju naukovne osnove za obće pučke i gradjanske škole u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Tiskara Narodnih novinah, Zagreb, 1875.

Tablica 5. Tjedni raspored sati u općoj pučkoj školi s dva učitelja

(Izvor: *Naredba od 24. kolovoza 1875., br. 2949., kojom se izdaju naukovne osnove za obće pučke i građanske škole u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Službeno izdanje, Tiskara Narodnih novinah, Zagreb, 1875., str. 24.)

Nastavni predmeti	I. odjel				II. odjel			
	I. razred		II. razred		III. razred		IV. razred	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Vjeronauk	2	2	2	2	2	2	2	2
Hrvatski jezik	14	10	8	6	7	5	9	7
Računstvo	5	5	4	3	4	3	4	3
Prirodopis i fizika	-	-	-	-	2	1	2	1
Zemljopis i povijest	-	-	-	-	2	1	2	2
Krasopis	-	-	4	2	3	2	3	2
Geometrija i risanje	-	-	2	2	2	2	3	2
Pjevanje	-	-	4	4	4	4	4	4
Tjelovježba	4	4	2	4	2	2	2	2
Ženski ručni rad	-	4	-	6	-	6	-	6
Ukupan broj sati	22	22	23	24	25	25	28	28

Redovita nastavna sredstva i pomagala bile su knjige, bilježnice i olovke koje je općina bila dužna nabaviti na početku svake školske godine. Od ostalih sredstava martinskoveška škola bilježi zidnu kartu Austro-Ugarske Monarhije, planetarijum,²¹⁴ te molitvenike koje je redovito nabavljao mjesni župnik.

8.5. Ispiti i nagrade

Školska godina je prema zakonu trajala deset mjeseci, a započinjala je u pravilu 1. listopada. Prije toga proveden je popis školskih obveznika te njihov upis u školu.²¹⁵ Glavni praznici trajali su oko dva mjeseca, tj. od sredine srpnja do sredine rujna. Budući da je martinskoveško školsko područje bilo seoskog karaktera, za takva područja zakon je predvidio više slobodnih dana tijekom proljetne sjetve i jesenskih radova jer su djeca bila potrebna kao radna snaga na domaćinstvima. Na kraju svakog polugodišta²¹⁶ održavani su ispiti koji su bili javnog karaktera. Poželjno je bilo da na njihovu održavanju prisustvuju i roditelji kako bi se uvjerali u

²¹⁴ Planetarijum je kupljen novcima iz *Zaklade kralja Franje Josipa I. za potporu siromašne mladeži*. Radi se o iznosu od 20 forinti koje je isposlovao župnik Juraj Matosović od Zagrebačke županijske skupštine; vidi, u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 9v.

²¹⁵ Vidi II. poglavlje „O vremenu obuke” *Školskog i nastavnog reda* od 14. srpnja 1875. god.

²¹⁶ Za današnji pojam *polugodište* u to se vrijeme rabio naziv „pôljeće”.

napredak svoje djece i škole općenito. Ispite je održavala komisija sastavljena od učitelja, mjesnog školskog nadzornika i nekoliko članova Školskog odbora. Tzv. *prvopôljetni ispiti* održavani su u pravilu tijekom mjeseca ožujka, a godišnji od kraja lipnja do početka kolovoza:

*Ispiti obavljani su ove godine i to: prvopôljetni na 8. ožujka, a drugopôljetni na 28. srpnja.*²¹⁷

Uspjesi ispita rangirani su u „prvi red s odlikom”, „prvi red”, „drugi red” i „treći red”.²¹⁸ Najbolji učenici nagrađivani su nabožnim sličicama, molitvenicima i knjigama.

8.6. Opetovnica

Opetovnica ili opetovna škola bilo je produženo školovanje koje su učenici bili dužni pohađati još dvije godine nakon završetka redovite opće pučke škole. Bila je zamišljena na način da se ponovi znanje stečeno u redovitoj općoj pučkoj školi te proširuje prema praktičnim životnim potrebama i vještinama.²¹⁹ Svoju zakonsku regulativu opetovnica dobiva izdavanjem *Propisa ob opetovnoj obuci*.²²⁰ Nastava se u pravilu održavala nedjeljom,²²¹ iako je zakonom bilo predviđeno dva puta tjedno po dva sata. Učitelji su ovu nastavu bili dužni besplatno održavati, a zbog takve nepovoljne zakonske regulative njeno održavanje nije bilo poticajno pa je u konačnici sve to rezultiralo slabom efikasnošću i neredovitim pohađanjem učenika. Otpor prema opetovnici vršili su i sami roditelji jer su ju smatrali nepotrebnom povrh redovitog školovanja te gubitkom vremena za učenike. Zbog toga su učitelji u izvještajima često konstatirali da je polazak opetovnice „nadasve slab”, što je vidljivo i u martinskoveškoj školi (vidi tablicu 6).

²¹⁷ Izvještaj za šk. god. 1881./82.; vidi, u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 13.

²¹⁸ Izvještaj za šk. god. 1886./87.; vidi, u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 15v.

²¹⁹ Usp. §56-58. i 63-66. školskog zakona.

²²⁰ Vidi, u: *Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovje i nastavu od 20. prosinca 1875., br. 5749., kojom se izdaje Propis ob opetovnoj obuci pri obćih pučkih školah u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji.*

²²¹ Otuda još i naziv „nedjeljna škola”.

Tablica 6. Broj upisanih učenika Opće pučke škole u Martinskoj Vesi u opetovnu školu u razdoblju 1875. – 1888. god.

(Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 7-16.)

Školska godina	Broj upisanih u opetovnicu	Muški	Ženski
1875./1876.	24	-	-
1876./1877.	28	-	-
1877./1878.	28	-	-
1878./1879.	10	-	-
1879./1880.	9	-	-
1880./1881.	31	21	10
1881./1882.	45	-	-
1882./1883.	36	-	-
1883./1884.	22	-	-
1884./1885.	18	-	-
1885./1886.	22	14	8
1886./1887.	21	16	5
1887./1888.	32	26	6

- Napomena: za prazna polja u tablici nema podataka.

Gledajući u cjelini, razdoblje banovanja Ivana Mažuranića bilo je doba afirmacije Prvog hrvatskog školskog zakona donesenog 1874. godine. On se pozitivno odrazio na organizaciju osnovnog školstva u cijeloj sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a napose u Zagrebačkoj županiji gdje je dužnost županijskog školskog nadzornika vršio izrazito predani učitelj Ivan Filipović.²²² Budući da je on bio jedan od glavnih kreatora toga zakona, bilo mu je stalo do njegove provedbe u školama o čemu jasno svjedoče činjenice njegove redovite godišnje kontrole mnogih škola u županiji, između ostalih i Opće pučke škole u Martinskoj Vesi. Iako je nailazio na velike otpore, osobito u crkvenim krugovima, Zakon je omogućavao vjersku

²²² Ivan Filipović bio je jedan od najutjecajnijih učitelja svojega vremena. Rođen je 1823. u Velikoj Kopanici, a umro u Zagrebu 1895. godine. Gimnaziju je završio u Vinkovcima, a pedagoški tečaj u Srijemskoj Mitrovici. Još kao gimnazijalac oduševio se za ilirske ideje te postao uvjereni borac za nacionalnu slobodu. Kao učitelj službovao je u Vinkovcima, Novoj Gradiški, Požegi i Zagrebu. U razdoblju 1875. – 1886. vršio je službu školskog nadzornika Zagrebačke županije. Jedan je od pokretača i osnivača Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, a zbog predanog učiteljskog rada dobio je nadimke „otac hrvatskih učitelja” i „učitelj učitelja”. Među najznačajnija Filipovićeva nastojanja spada rad oko revalorizacije hrvatskog učiteljstva i reformiranja osnovnoškolskog obrazovanja koji je razlagao na općim učiteljskim skupštinama 1871., 1874. i 1878., kao i u novoosnovanom Savezu hrvatskih učiteljskih društava 1886. godine. Suradnik je i pokretač više časopisa pedagoške tematike, kao što su: *Bosiljak*, *Hrvatski sokol*, *Prosvjeta*, *Književna smotra* i dr., a istaknuo se i kod donošenja Prvog školskog zakona te u poticanju izgradnje Hrvatskog učiteljskog doma u Zagrebu 1889. godine. U svojim se djelima i razmatranjima zalagao za slobodnu i samostalnu školu sa značajnim odmakom od crkvenog utjecaja. Zbog neumornog i predanog pedagoškog rada jedna od državnih nagrada Republike Hrvatske za zasluge u odgojno-obrazovnom radu nosi njegovo ime.

obuku u školama, a suradnja između župe i škole uglavnom je bila neprekinuta i u skladnom suodnosu.

Premda pretenciozan i u nekim svojim odredbama izvan stvarnih mogućnosti provedbe „na terenu”, Školski zakon unio je red u dotadašnje hrvatsko školstvo, učinio ga barem nominalno obaveznim, a lokalne općinske vlasti prisilio na veće izdatke i obaveze prema materijalnom uzdržavanju škola. Sve je to utjecalo na stalan rast broja osnovnih škola, a ozbiljnošću prosvjetnoga kadra i dosljednim provođenjem zakonskih odredbi narod, napose seljaci, počeli su školstvo i obrazovanje ozbiljnije shvaćati. Bitan pomak zbio se i na području kvalitativnog stjecanja znanja. Stvaranje temeljnog reda u organizaciji školstva nužno je nalagalo i primjenu novih metoda poučavanja gradiva. Ono se više nije učilo samo napamet mnogostrukim ponavljanjem, nego je težište pomaknuto na razumijevanje gradiva primjenom načela zornosti s krajnjim ciljem poticanja mišljenja i logičke prosudbe. Osim učioničke nastave kojom su se razvijale dječje duševne snage, pažnja u odgoju i obrazovanju posvećena je i tjelesnom razvoju djece uvođenjem gimnastike te praktičnim poslovima u školskom vrtu. Ovakav smjer poučavanja podrazumijevao je i nalagao nabavu novih nastavnih sredstava i pomagala koja su nastavu učinila zornijom, dinamičnijom i zanimljivijom. Teškoće u provedbi Zakona, poput manjka učiteljskog osoblja, školskih zgrada i prostorija, nastavnih sredstava te općenito, financiranja škola, kočile su njegovu cjelovitu provedbu i primjenu što je bio izazov novom Školskom zakonu donesenom 1888. godine.

9. RAZVOJ OSNOVNOG ŠKOLSTVA U VRIJEME KHUENOVA REŽIMA 1883. – 1903. GODINE

9.1. Društveno-političke prilike

Zbog sustavnog ugarskog kršenja Hrvatsko-ugarske nagodbe, kao i izigravanja financijske nagodbe, ban Ivan Mažuranić odustaje od daljnje borbe protiv mađarizacije Hrvatske te podnosi ostavku. Na banskoj dužnosti nasljeđuje ga unionist grof Ladislav Pejačević u razdoblju 1880. – 1883. godine. Zbog znatnog utjecaja unionista na Narodnu stranku koja se nije oduprla sve izraženijoj mađarizaciji hrvatskog činovništva, dio njenih zastupnika na čelu s Matijom Mrazovićem i Franjom Račkim odijelio se od njih i osnovao Neodvisnu narodnu stranku. Osim mađarizacije činovnika očitovanu kroz tečaj i učenje mađarskog jezika 1883. godine mađaroni na čelu s ravnateljem financijske uprave Antalom Dávidom pokreću izmjenu hrvatskih natpisa na grbovima financijskih organa s dvojezičnim mađarsko-hrvatskim natpisima. To je izazvalo žestoke reakcije i osudu većine hrvatskih političara, a ban Ladislav Pejačević zbog tih incidenata podnosi ostavku. Kako su svi protesti Ugarskoj vladi upućeni zbog takvog razvoja događaja u Hrvatskoj bili uzaludni, pokušao je oslonac na Beč. No, kralj je tiho podupirao ugarsku hegemoniju ne bi li otupio svaki pokušaj hrvatskog otpora i Mađare učinio privremeno zadovoljnim. Ugarski incident s dvojezičnim pločama u Zagrebu dodatno je potaknuo velike seljačke protumađarske nemire u Varaždinskoj i Zagrebačkoj županiji. Ugarski ministar-predsjednik Kálmán Tisza stoga je zatražio od Ministarskog savjeta da se u Hrvatskoj uvede komesarijat s ciljem gušenja narodnog pokreta. Ponovnom uspostavom nezakonitih grbova i uvođenjem komesarijata grubo su kršene odredbe Hrvatsko-ugarske nagodbe s ugarske strane što je izazvalo otpor cjelokupne hrvatske javnosti pa Tisza popušta uvođenjem tzv. „nijemih grbova”. Bio je to samo privremeni i prividni slom mađarizacijske politike u Hrvatskoj jer će 1883. godine za hrvatskog bana biti postavljen grof Dragutin Károly Khuen-Héderváry koji će, postavši izravnim predstavnikom Ugarske vlade, rigidnim sredstvima provoditi mađarizacijsku politiku.

Takav razvoj hrvatskih političkih prilika vodio je u daljnju eskalaciju sukoba između Hrvata i Mađara što je, uostalom, bilo i glavno obilježje politike cjelokupne Monarhije – od austro-ugarskih sukoba, koji su potaknuli stvaranje dualističke monarhije, do ugarsko-hrvatskih sukoba u ugarskom dijelu Monarhije. Khuenov režim u Hrvatskoj poticao je pak hrvatsko-srpske antagonizme što mu je olakšavalo političku opstojnost.

Međuzavisnost velikomađarske politike, čiji je predstavnik u Hrvatskoj bio Khuen-Héderváry, ogledala se u suradnji s Bečkim dvorom preko kojega je vojnim putem mogla ugušiti pobune nemađarskih naroda u Translajtanijskoj, a s druge strane, proširiti svoj daljnji trgovački utjecaj u jugoistočnoj Europi. Stoga će Khuen, kao izraziti eksponent dualističke politike, imati vrlo dobre odnose s Bečkim dvorom koji mu je i omogućio tako dugotrajno obnašanje banske vlasti u Hrvatskoj. Svaka politička djelatnost koja je bila usmjerena na kritiku i otpor protiv njegova režima bila je onemogućavana i proglašavana nelegalnom. Od samog početka opoziciju su mu činile tri grupacije: Stranka prava, Neodvisna narodna stranka (tzv. „obzoraši”) i Narodna stranka. Kako bi oslabio i rastočio hrvatski nacionalni otpor, Khuen Narodnu stranku pretvara u poslušni instrument svoje vlasti, koju su sada činili probrani i režimu odani činovnici. Uz to, u nju je uvučen i stanovit broj pripadnika srpskog građanstva na koji se Khuen oslanjao u borbi protiv hrvatskog građanstva. Neodvisna narodna stranka, nastala 1880. godine odcjepljenjem od Narodne stranke, po pitanju odnosa spram Austrije i Ugarske bila je jedinstvenija i manje popustljiva od Narodne stranke. Napadala je nagodbenjački program, a njezin politički program zahtijevao je potpunu autonomiju Hrvatske, Dalmacije i Rijeke unutar ugarskog dijela Monarhije. Ona je prva formulirala tzv. „trijalistički koncept” preuređenja Austro-Ugarske Monarhije. Treću grupaciju predstavljala je Stranka prava. Nastala na temelju Starčevićeve ideje o samostalnoj hrvatskoj državi, propagirala je stajalište kako se hrvatsko nacionalno pitanje može riješiti samo propašću Monarhije. Odbijala je bilo kakve državničke poslove s Austrijom i Ugarskom, a Nagodbu kao ustavni okvir smatrala nezakonitom. Čekajući povoljne međunarodne uvjete koji bi pripomogli rješavanju hrvatskog pitanja, Starčević se okreće unutrašnjim društveno-političkim faktorima, tj. Srbima i njihovu približavanju, okupljajući i organizirajući otpor protiv Monarhije kao zajedničkog neprijatelja.

Ban Khuen-Héderváry pod svaku je cijenu nastojao spriječiti i ujedinjenje hrvatskih zemalja, poglavito Dalmacije s Banskom Hrvatskom. U Slavoniji je poticao regionalno „slavonstvo” s ciljem denacionalizacije Hrvatske i pretvaranja njenog teritorija u ugarske županije. Povezano s time, u Hrvatskoj je sustavno onemogućavan ekonomski razvoj. Opozicijski pojedinci i njihove tvrtke nisu imali mogućnosti napredovanja jer ih je Khuen manipulacijom i izigravanjem zakona sve odreda potkopavao, a dodatna negativna okolnost bila je ta što nisu imali dovoljno vlastitog kapitala za pokretanje bilo kakve gospodarske inicijative.

Kako bi dodatno pojačao pritisak na Hrvatsku, Khuen odlučuje dodatno izgraditi svoj aparat sile kroz sustav pritiska i korupcije, ponajprije reformiranjem zakonodavne djelatnosti u

smjeru još žestće mađarizacije. Radilo se o reorganizaciji sudstva i uprave kojima je glavna zadaća bila da putem poslušnog činovništva u hrvatskom narodu na svim razinama unište svaki otpor prema režimu. I novi izborni zakon što ga je donio, trebao je u Saboru stvoriti ozračje poslušnosti banskom autoritetu, a visoki izborni cenzus kojim je bilo obuhvaćeno samo 2% stanovništva, omogućio je samo probranim, režimski sklonim pojedincima, pravo izlaska na izbore. No i tu je bilo dodatnog mjesta za manipulaciju budući da je glasanje bilo javno pa je bilo kakvo izražavanje otpora unaprijed bilo onemogućeno.

Početkom 90-ih godina XIX. stoljeća pojavile su se prve naznake krize dualizma izazvane novim društvenim okolnostima. Daljnji razvoj kapitalističkih odnosa potaknut imperijalističkim tendencijama pridonio je ekonomskom jačanju ne samo vodećih, već i potlačenih naroda, što je pridonijelo jačanju njihova nacionalnog otpora. U okviru Austro-Ugarske Monarhije to je pak značilo otpor odozdo u smislu konfrontacije Hrvatska – Ugarska te Ugarska – Austrija. Ugarska je, naime, držala srednji put u Monarhiji istodobno tlačeći i potiskujući Hrvatsku, a s druge strane, krčila je sebi put k apsolutnoj premoći. Njena Nezavisna stranka težila je ne samo slabljenju dualizma, već i postizanju što veće nezavisnosti od Beča. Vladajući austrijski krugovi također nisu bili zadovoljni dualizmom jer je on omogućavao Ugarskoj neprestano davanje ustupaka. Razumljivo je da se početna kriza dualizma početkom 90-ih godina počela osjećati i u Hrvatskoj, no nedovoljno kako bi se spriječilo njeno daljnje iscrpljivanje.

Nakon što je do kraja 80-ih godina izgradio i učvrstio svoj režim, Khuen je u narednom periodu bio zaokupljen njegovim održanjem. Njegova metoda „čvrste ruke” kojom je upokoravao Hrvatsku proćula se do Bečkog dvora gdje je sve više osvajao kraljeve političke simpatije. Vladar ga je pokušao iskoristiti za daljnje suzbijanje ugarskih hegemonističkih interesa na račun Austrije, nudeći mu položaj ugarskog ministra-predsjednika. Međutim, Khuen u Ugarskoj nailazi na jednodušan otpor te se vraća u Hrvatsku u kojoj dirigira političko stanje koje se kreće u zaoštavanju hrvatsko-srpskih odnosa.

Sredinom 90-ih godina dolazi do daljnje krize dualizma izazvane, među ostalim, češkim nacionalnim pokretom. „Češko pitanje” postaje dominantno nacionalno pitanje u austrijskom dijelu Monarhije, jednako kao hrvatsko u ugarskom dijelu. Zbog toga će postepeno doći do zbližavanja hrvatskih i čeških elita što će utjecati na daljnji razvoj slavenske uzajamnosti u Monarhiji. Ugarske težnje za što većom samostalnošću kulminirale su 1902. godine kada je gotovo postignuto raskidanje jedinstvene carinske zone te osamostaljivanje ugarske vojske.

Takav razvoj događaja hrvatska opozicija pratila je s velikom nevjericom jer ni jedan rasplet događaja ne bi pogodio Hrvatskoj. Naime, pobjedom Mađara svekoliki pritisak na Hrvatsku još bi se više pojačao, dok bi pobjeda Beča označila prolongiranje rješavanja hrvatskog pitanja. Ta opozicija krajem 90-ih očitovala je svu svoju političku potrošenost kroz neprestano bavljenje državnom politikom, međusobnim borbama te sukobom sa Srbima. Sve to omogućilo je stasavanje novog naraštaja građanske inteligencije koja će, uz izražavanje nezadovoljstva Khuenovom politikom, težište svog djelovanja s državno-pravne problematike pomaknuti na područje znanosti, kulture i umjetnosti.²²³

Studenti, koji su 16. listopada 1895. prilikom posjeta kralja Franje Josipa I. Zagrebu na Trgu bana Jelačića spalili mađarsku zastavu kao upozorenje na mađarska nasilja u Hrvatskoj, osuđeni su na zatvorske kazne i izbačeni sa Zagrebačkog sveučilišta. Taj sukob omogućio im je odlazak u Prag, dakle, u austrijski dio Monarhije, gdje je također tinjao plamen slavenskog nezadovoljstva prema austrijskoj germanizatorskoj politici. Hrvatski sveučilištarci, predvođeni Stjepanom Radićem, tada već istaknutim borcem protiv Khuenova režima i mađarizacije koji je već ranije došao u Prag, na Praškom sveučilištu nadahnjivali su se idejama profesora Tomáša Garriguea Masaryka, koji ih osvještava u pogledu opasnosti njemačkog *Dranga*, kao i nužnosti usmjeravanja djelovanja građanske politike prema potrebama širih slojeva naroda, što je podrazumijevalo sveobuhvatni socijalni i kulturni rad.²²⁴

Ta ideja socijalne pravde već se ranije javila i zaokupila hrvatske socijaliste pa im se time Napredna omladina veoma približila. Dodirna točka bila im je i hrvatsko-srpska suradnja i sloga koju su Radić i ostali studenti prihvatili i razvili opet pod utjecajem Masarykove ideje slavenske solidarnosti.²²⁵ To je 1896. godine dovelo do osnivanja Ujedinjene hrvatske i srpske omladine. Popuštanje hrvatsko-srpskih sukoba nipošto nije pogodovalo Khuenovu režimu koji je svoju politiku „željezne ruke” u Hrvatskoj temeljio i na hrvatsko-srpskom sukobu i podijeljenosti.²²⁶ Uz to, Napredna omladina je, uvidjevši nepromjenjivost političkog stanja, odlučila djelovati na politiku u širokom luku, odnosno posredno kroz kulturu. Uvidjevši kako široke slojeve naroda, u prvom redu seljake, ne mogu odmah uvesti u politički i društveni

²²³ Šidak et al., str. 154.

²²⁴ Isto, str. 153.; opš. vidi poglavlje „Hrvatski studenti i profesor Tomáš Garrigue Masaryk”, u: Agičić, Damir (2000.): *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće*, Ibis grafika, Zagreb, str. 159-164.

²²⁵ Ta solidarnost bila je nužna kako bi se Slaveni zajednički lakše suprotstavili nadirućem njemačkom *Drangu*, odnosno prodoru na Bliski istok preko slavenskoga teritorija u srednjoj i jugoistočnoj Europi.

²²⁶ Jedino će Frankova frakcija Stranke prava svojom učestalom antisrpskom propagandom pogodovati Khuenovoj politici.

angažman zbog neobrazovanosti i izborne politike dirigerane imovinskim cenzusom, odlučuju se na kulturno-prosvjetni rad koji je dugoročno trebao donijeti pozitivne rezultate. Na tim će se postulatima temeljiti daljnja socijalna i kulturna politika braće Antuna i Stjepana Radića.

Stara hrvatska državopravna opozicija prema tim se idejama neprijateljski odredila. Zbog kritike njihove nedjelotvornosti, slabog otpora Khuenovu režimu te anticrkvenih stavova,²²⁷ Napredna omladina nailazila je na niz poteškoća u svom djelovanju. No, sva ta razmimoilaženja postala su drugorazredna u odnosu na Khuenovu politiku koju je trebalo zbaciti i zadati joj završni udarac, a to se jedino moglo postići na izborima s ujedinjenom opozicijom. Na izborima 1897. godine pojavit će se prve pukotine u Khuenovoj politici prema Hrvatskoj te će se odnosi bitno pomaknuti. Naime, opozicija osvaja trećinu mandata za Sabor, a uspjeh koalicije „domovinaša” i „obzoraša” postignut je zahvaljujući imućnijem seljaštvu koje je bilo pod utjecajem klera.²²⁸ To im je omogućilo da optuže Khuena za protukatoličku djelatnost i u Hrvatskoj. Međutim, sve to nije bilo dovoljno za njegovo uklanjanje, ali je istodobno očitovalo novu političku snagu, *klerikalizam*, što je podrazumijevalo težnju svećenstva da zadobije veći utjecaj u politici i kulturi.

Khuenu potkraj 90-ih godina ide u prilog daljnji sukob između hrvatskog i srpskog građanstva. Iako ga mlade političke snage i s jedne i s druge strane vide kao glavnog krivca teškog gospodarskog stanja, dio nacionalistički orijentiranog srpskog građanstva izazivao je sukobe, zahtijevajući priznanje srpske nacije u Hrvatskoj i njenu ravnopravnost s hrvatskom. Vrhunac tih sukoba predstavljao je novinski članak objavljen u zagrebačkom listu *Srbobran*, nakon čega su uslijedile masovne demonstracije protiv Srba. Stjepan Radić bio je jedan od rijetkih političara koji su osudili te izgrede. No narušeni odnosi ponovno će se uspostaviti već sljedeće godine.

Novi saborski izbori 1901. godine odvijali su se uz spletke i nasilja Khuenove administracije i pristaša, kada oni još jednom postižu svoju pobjedu. To je nagnalo Naprednu omladinu da se pregrupira i konstituiru političku grupaciju *Napredna omladina* s ciljem konkretnog političkog djelovanja. U prilog tome išlo je i približavanje stare opozicije mladom političkom naraštaju s krajnjim ciljem postizanja izbornog uspjeha. Na taj je način Napredna omladina postala ogranak „domovinaško-obzoraške” opozicije, dobivši 1902. godine naziv *Hrvatska*

²²⁷ Radićev „antiklerikalizam” izvire iz Masarykova zbog velikog otpora svećenstva modernim strujanjima u politici i kulturi, prije svega *Moderni*. Budući da je dio svećenstva sudjelovao u političkim i kulturnim zbivanjima, razumljiv je njihov antagonizam prema Radićevim idejama.

²²⁸ Svećenstvo je u Hrvatskoj provodilo antiugarsku kampanju, povezano s događajima u Ugarskoj, u kojoj su izbili veliki sukobi između Katoličke Crkve i Vlade zbog tzv. *anticrkvenih zakona*.

opozicija. Njen tajnik postaje Stjepan Radić koji je između Napredne omladine i stare opozicije držao „srednji” put. Naime, on se s naprednjacima sukobljava zbog njihove isključive usredotočenosti na radničko pitanje i probleme grada, a kod stare opozicije nepomirljiv je s njihovom isključivošću bavljenja hrvatskom državnom pravnom politikom. Radić tako svojim propagiranjem socijalnog i kulturnog rada među širokim narodnim slojevima te hrvatsko-srpskom slogom postaje most povezivanja starih i novih političkih snaga koje će se jedino složnošću i jedinstvenošću moći suprotstaviti Khuenovu režimu.

Godina 1903. bila je prijelomna u Hrvatskoj jer je donijela Khuenov konačan pad. To nije prouzročila sada složna hrvatska opozicija, nego sukob Beča i Pešte oko sve izraženijih ugarskih težnji o posvemašnjoj nezavisnosti od Austrije. Ugarska Nezavisna stranka na čelu s Ferenczom Kossuthom zahtijevala je samostalnu trgovačku, carinsku i vanjsku politiku te posebnu mađarsku vojsku, što je ugrozilo temelje dualističke monarhije te ju dovelo do posljednje faze opstanka. Situacija se u Hrvatskoj posve promijenila ujedinjenjem opozicije u Hrvatsku stranku prava koja je sada tražila sjedinjenje svih hrvatskih zemalja te rješavanje hrvatsko-srpskih sukoba. Kada je nestalo tih faktora nestabilnosti, trajno je narušen i poredak koji je austrijskim i velikomađarskim krugovima osiguravao političku moć u Hrvatskoj.

Situacija se naročito zaoštrila nakon što su Napredna omladina i socijalisti pokrenuli pitanje obnove financijske nagodbe između Hrvatske i Ugarske. Istaknuti su jasni zahtjevi za financijskom samostalnošću Hrvatske kao i za općim pravom glasa i demokratizacijom političkog života. U Zagrebu su već u ožujku 1903. godine započele prve demonstracije koje su se nakon vojne intervencije na željezničkom kolodvoru u Zaprešiću, zbog skidanja ugarske zastave koju su izveli seljaci, počele širiti i po ostalim dijelovima Hrvatske. Osim gradskih područja Varaždina, Križevaca, Senja, Karlovca i Samobora, nezadovoljstvo se znatno proširilo i na seoska područja Hrvatskog zagorja, Međimurja, Gorskog kotara i bjelovarsko-križevačkog kraja pa se stoga može govoriti o širokom narodnom pokretu u kojem su sudjelovali gotovo svi slojevi stanovništva. Treba naglasiti kako je ova pobuna protiv Khuenova režima sada zadobila naročito tešku i raširenu notu upravo kod seljaka, iako većina političara s njihovom snagom nije uopće računala. Razlozi iskazivanja njihova nezadovoljstva u tim razmjerima ne mogu se još eksplicitno tražiti u društveno-političkom osvješćivanju i organiziranju, nego u teškoj ekonomskoj situaciji kojom je selo bilo pritisnuto. Kako bi ugušio pobunu, režim upotrebljava i vojnu silu. U lipnju Khuen-Héderváry napušta banski položaj jer ga je kralj Franjo Josip I. imenovao ugarskim ministrom-predsjednikom, ne bi li svojim prokušanom politikom „čvrste ruke” suzbio ugarsku opoziciju i njene opstrukcije.

Tako je završila dvadesetgodišnja represivna vladavina u Hrvatskoj koja je ostavila negativan trag ugarske vlasti kroz nekoliko naraštaja. Iako Khuenovi nasljednici na banskom položaju više neće u tolikoj mjeri zloupotrebljavati svoj položaj i primjenjivati represalije, mađarizacija i provokacije od strane Ugarske i dalje će se nastaviti. Narodni pokret 1903. godine Hrvatskoj nije donio neke bitnije pomake u njenom položaju u Monarhiji. On je u otporu po prvi put pokazao složnost i snagu svih društvenih slojeva, poglavito seljačkog, na čijoj će afirmaciji upravo tada pojačano raditi braća Antun i Stjepan Radić. K tome će i prestanak hrvatsko-srpskog sukoba u bitnome pridonijeti razvoju suradnje među tim narodima, koja će Austro-Ugarskoj Monarhiji doskora postaviti još teže premostivo „pitanje” od „hrvatskog pitanja”, naime, „južnoslavensko pitanje”.

9.2. Položaj seljaka u vrijeme Khuenove vladavine

Hrvatska je početkom 90-ih godina XIX. stoljeća zajedno sa Slavonijom imala najveći postotak poljoprivrednog stanovništva u cijeloj Austro-Ugarskoj Monarhiji, što je očitovalo njezinu gospodarsku zaostalost u odnosu na razvijenije dijelove države u kojima su dominantne bile trgovačke, obrtničke i industrijske djelatnosti.²²⁹

Hrvatsko-ugarskom nagodbom hrvatsko je selo bilo pogođeno neprekidnim rastom poreza, što se kod seljaka izražavalo neprestanim nezadovoljstvom, a zanimljivo je kako je Khuenova vladavina u Hrvatskoj 1883. – 1903. godine omeđena seljačkim nemirima.²³⁰ Opterećenost neprestanim nametanjem novih poreza ubrzala je procese raslojavanja na selu, prvenstveno raspadanjem kućnih zadruga, jer se posjed time usitnjavao do mjere apsolutne nerentabilnosti i nedostatnosti za puko preživljavanje u ionako autarkično usmjerenoj poljoprivredi.²³¹ Zakoni koji su doneseni u pogledu zadruga bili su međusobno oprečni i unosili dodatni nemir i zbrku. Primjerice, Mažuranićeva vlada nastojala je ubrzati njihov raspad, dok ih je Khuenov režim nastojao održati kako bi se zaustavila daljnja proletarizacija seljaštva. Međutim, njihovo dijeljenje više se nije moglo spriječiti. Seljačka gospodarstva, koja su se pravno vodila kao zadruge, nisu stoga mogla prodavati svoje parcele, što ih je ograničavalo u pogledu akumulacije kapitala. Kada je 1889. godine donesen tzv. *Khuenov zadružni zakon*, u

²²⁹ Godine 1890. u Hrvatskoj i Slavoniji od 100 stanovnika njih 85 bavilo se poljoprivredom; vidi, u: Šidak, str. 319., tabela 1.

²³⁰ Šidak et al., str. 128.

²³¹ Prema strukturi zemljišnog posjeda iz 1895. godine, u Hrvatskoj i Slavoniji prevladavao je sitni posjed do 5 jutara, koji je činio 44% svih posjeda, a zauzimao svega 8,5% površine.

Hrvatskoj je bilo 38 970 tajno podijeljenih zadruga, što je predstavljalo oko 2/3 svih zadruga, nad kojima još desetljećima nije bio proveden pravni postupak.²³²

U uvjetima zaostale privrede koja je dodatno bila ograničena negativnim političkim utjecajima razvoj industrije, trgovine i obrtničkih djelatnosti koje bi davale impulse poljoprivrednoj proizvodnji, jedva da je bio moguć. Procesom uključivanja seljačkih gospodarstava u razmjenu dobara donekle se razvilo jedino sitnotrgovačko građanstvo. Razvojem prometnica postepeno će jačati trgovinska razmjena dobara na relaciji selo – grad, što će dovesti do pretvaranja trgovaca u sve važnije faktore razvoja robno-novčane privrede na selu.²³³ Povoljna situacija za selo u tom pogledu nastupit će 1900. godine osnivanjem Hrvatske poljodjelske banke, čime je stvorena mogućnost razvoja kreditnog zadrugarstva.²³⁴

9.3. Odgojno-obrazovna djelatnost Antuna i Stjepana Radića

Masovne demonstracije i valovi nezadovoljstva što ih je hrvatski narod po cijeloj Banskoj Hrvatskoj 1903. godine očitovao protiv Khuenove vladavine u stanovitoj su mjeri i rezultat angažiranih političara – braće Antuna i Stjepana Radića. Iz dosadašnjih spoznaja o njihovu životu i djelu stvara se općeniti zaključak kako su uvjerenim političkim i kulturnim djelovanjem utjecali na afirmaciju hrvatskog seljaštva, želeći ga iz objekta pretvoriti u punopravni subjekt hrvatske politike, neprestano ističući potrebu pučke prosvjete.

Masovne demonstracije početkom XX. stoljeća u cjelini su očitovale zrelu političku svijest hrvatskoga naroda zbog nezadovoljstva vladajućom politikom u Hrvatskoj. Temeljni pak problemi narodnog nezadovoljstva, kao što su financijska ovisnost od Ugarske i nametanje mađarskog jezika Narodnim pokretom 1903. godine nisu riješeni, no upravo se u postavljanju i težnjom za jedinstvenim zauzimanjem stava protiv ugarskog režima ogleda narodno jedinstvo u traženju jasnih nacionalnih ciljeva i strategija te prenošenje težišta daljnje političke borbe na slavensku uzajamnost u Austro-Ugarskoj Monarhiji. U tim previranjima pojavit će se Antun Radić koji će uz brata Stjepana postati jedna od najznačajnijih osoba hrvatske društveno-političke scene na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Iako je svaki

²³² Šidak et al., str. 129.

²³³ Lokalni trgovci počet će se baviti lihvarskim pozajmicama novca seljacima, čime će biti pokrenut postepeni rast domaćih kreditnih ustanova.

²³⁴ Ti ekonomski procesi na selu potaknuti su, između ostaloga, ukazivanjem Stjepana Radića na socijalne probleme sela te katoličkog svećenstva koje je svojim kapitalom omogućilo stvaranje te banke.

pojedinačno prošao vlastitu obrazovnu formaciju, njihovo je djelovanje u cijelosti prožeto uzajamnošću i nadopunjavanjem sve do Antunove smrti 1919. godine.

Cjelokupna njihova zajednička djelatnost bila je usmjerena na odgoj i obrazovanje seljaka koji su živjeli u minimalnim socio-ekonomskim uvjetima,²³⁵ što im je i priskrbilo naziv *vođa i učiteljâ hrvatskoga seljačkoga naroda*.²³⁶ Budući da su i sami potekli sa sela, točnije, iz Trebarjeva Desnog blizu Siska,²³⁷ a prosvjetnim se radom i idejama izdigli do razine nacionalnog značaja, u ovom radu bit će pobliže razjašnjena njihova stajališta prvenstveno o pučkom školstvu i prosvjeti. Pri tom treba imati u vidu činjenice da je Antun Radić po svom pozivu bio učitelj koji je svojim idejama narodne prosvjete utjecao na brata Stjepana, a ovaj ih je kao politolog i političar nastojao dodatno razraditi i provesti u djelo. U tim činjenicama treba tražiti osnovicu Radićeva pragmatičnog prihvatanja dužnosti ministra prosvjete u Kraljevini SHS od 17. studenog 1925. do 15. travnja 1926. godine.

Djelovanje i značenje Antuna Radića u novije je vrijeme tek djelomično prikazano i stoji u sjeni znatno poznatijeg brata Stjepana, kojemu se u pravilu pripisuju gotovo sve inicijative prema seljacima, seljačkoj stranci, organizaciji seljačkih političkih skupština.²³⁸ Međutim, analizom Antunove pisane ostavštine ispostavlja se da je baš on bio začetnik brojnih inicijativa svoga brata Stjepana koji je njegove misli i ideje sugestivno predočavao svojim slušateljima i sugovornicima. Tako je među njima stvorena neraskidiva misaono-idejna poveznica presudna za daljnje djelovanje.

²³⁵ Kujundžić, str. 18.

²³⁶ Natpis na spomeniku podignutom ispred njihove rodne kuće u Trebarjevu Desnom 1937. godine.

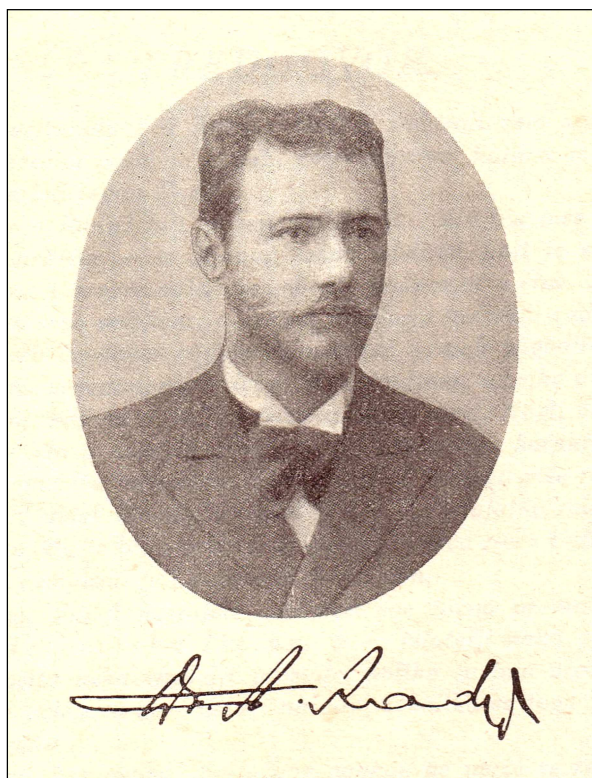
²³⁷ Antun Radić rođen je 11. lipnja 1868., a brat mu Stjepan 1871. god. Roditelji su im bili Imbro i Jana Radić.

²³⁸ Pregled bibliografije o Antunu Radiću i njegovu stvaralaštvu priredila je Branka Boban u znanstvenom radu pod nazivom: „Rezultati dosadašnjih istraživanja o Antunu i Stjepanu Radiću”, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, 1994., str. 225-270.

Prvi cjeloviti uvid u opus književnih, znanstvenih i publicističkih djela Antuna Radića ostvarili su dr. Vladko Maček i Rudolf Herceg, izdajući 1936. godine njegova *Sabrana djela* u 19 svezaka; vidi: Vladko Maček i Rudolf Herceg: *Sabrana djela dr. Antuna Radića*, I-XIX. sv., Zagreb: Tiskara Seljačke sloge, 1936.

Od starije literature valja još izdvojiti knjigu Božidara Murgića; vidi: Murgić, Božidar (1937.): *Život, rad i misli dr. Ante Radića*, Hrvatska politička biblioteka, Tiskara Danica, Zagreb.

Jedinu noviju iscrpniju literaturu o Antunu Radiću predstavlja knjiga Ive Perića, objavljena 2002. godine; vidi: Perić, Ivo (2002.): *Antun Radić*, Biblioteka Dom i svijet, Zagreb.

Slika 8. Dr. Antun Radić (1868. – 1919.); Murgić, *Život rad i misli dr. Ante Radića*, Zagreb

Antun Radić susreo se već u rodnom selu Trebarjevu Desnom s društvenim šikaniranjem seljaka, poput nemogućnosti vlastitog političkog zastupanja, arogancije i podcjenjivanja od strane državnih vlasti i činovništva. Glavni izlaz iz te situacije Radić vidi u njihovu prosvjećivanju i obrazovanju. Pučke škole, koje su bile podignute nakon ukidanja feudalizma sredinom XIX. stoljeća, bile su po njegovu mišljenju jedva dostatne za temeljno opismenjavanje seljaka, a kamoli za njihovo političko osvješćivanje i osamostaljivanje.

Već kao zagrebački gimnazijalac susreo se s vladajućim političkim ozračjem koje je bilo u opreci s njegovim odgojem i usađenim mu domoljubnim i rodoljubnim vrijednostima. Nakon diplome i položenog doktorata filozofije²³⁹ godine 1893. biva imenovan profesorom na osječkoj, požeškoj i varaždinskoj gimnaziji, a 1895. godine na Velikoj gimnaziji u Zagrebu.²⁴⁰ Tamo djeluje do 1897. godine kada dekretom biva premješten u Gospić, no odlučno odbija premještaj, što je rezultiralo njegovim suspendiranjem iz prosvjetne službe. Njegova kratka petogodišnja profesorska karijera obilježena je sukobom s vladajućim režimom, što je sve

²³⁹ Antun Radić doktorirao je na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, 1892. godine, s temom *O nekim eshatološkim motivima u hrvatskoj književnosti*; vidi, u: Murgić, str. 13.

²⁴⁰ To je današnja Gornjogradska gimnazija.

imalo sputavajući utjecaj u njegovu odgojno-obrazovnom djelovanju. Takav razvoj događaja presudno će utjecati na njegov daljnji društveno-politički angažman. Prisilnim uklanjanjem Radića iz profesorske službe počinje njegov uspon i zapažen odgojno-obrazovni rad na polju seljačke prosvjete brojnim inicijativama što ih je poduzeo u sklopu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti,²⁴¹ Matice hrvatske te novinarskog i političkog rada. Ta nastojanja mogu se povezati s težnjom kulturnog ujedinjenja svih hrvatskih zemalja kao temeljem budućeg političkog ujedinjenja, što je bilo oprečno forsiranju pokrajinskih partikularizama od strane vladajućih austro-ugarskih krugova koji su na taj način vladali Hrvatskom. Antunu Radiću, koji je tim svojim inicijativama zapravo bio pokretač institucionalnog proučavanja narodne baštine u vidu etnološke znanosti,²⁴² glavni je cilj bio pomiriti inteligenciju i seljački narod čiju je kulturu inteligencija morala usvojiti budući da je bila odgojena u tuđinskom duhu.²⁴³ U svojim člancima Radić pojam „narod” poistovjećuje s pojmom „seljaštvo”, što je vjerojatno odraz njegova iscrpnog proučavanja ruske književnosti.²⁴⁴

Položaj seljaka u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti prožimaju sav Radićev književni, politički i znanstveni rad. Njegova sklonost interpretaciji i poučavanju nagnat će ga da kroz pisanu riječ, čiju moć on duboko shvaća, proдре u najdalje i najdublje slojeve naroda kao pokretač misli i djela. Tako će 1899. godine pokrenuti novine *Dom* u vlastitoj nakladi²⁴⁵ u kojima će kroz pisanje po modelu pučke literature jednostavnim pedagoško-didaktičkim stilom seljacima razlagati kulturne i političke teme sa svrhom jačanja njihova duha i samosvijesti.²⁴⁶ U pet godina izlaženja toga lista Antun Radić uglavnom je iznio i razradio sva svoja kulturna i politička stajališta, zadobivši kod seljaka potpuno povjerenje i autoritet. To je imalo dalekosežne pozitivne učinke na njihovu postepenu političku emancipaciju koja se najjasnije očitovala kroz osnivanje Hrvatske pučke seljačke stranke 1904. godine.

²⁴¹ U suradnji s Akademijom nastala je *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, kao predložak po kojem bi se ispitivali kazivači po svim hrvatskim krajevima. Ona će biti tiskana u II. svesku *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*; vidi, u: Radić, Antun, „Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu”, u: Radić, Antun (ur.), *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, II. sv., JAZU, Zagreb, 1897.

²⁴² Radić je utemeljenjem znanstvenog pristupa proučavanja seljačke kulturne baštine, kojoj u srži leži kršćanstvo i jezično dijalektalno bogatstvo, želio dokumentirati sadržaj metodološki i kritički obraditi, pokušavajući ga na taj način predstaviti i približiti građanstvu koje je na nju gledalo s prezirom smatrajući ju primitivnom i sebi inferiornom.

²⁴³ Šidak et al., str. 157.

²⁴⁴ Na Radića su naročito djelovali tzv. ruski „narodni pisci” poput A. S. Puškina koji se u svom romanu *Kapetanova kći* bavi problematikom potlačenih seljačkih masa, slikovito prikazanoj kroz Pugačovljevu bunu iz 1773. godine.

²⁴⁵ Već u samom nazivu lista očituje se njegova namjena seljacima: *Dom – list hrvatskomu seljaku za razgovor i nauk*.

²⁴⁶ Vidi: Radić, Antun (ur.): „Naprijed, naprijed!” (čl.), u: *Dom – list hrvatskomu seljaku za razgovor i nauk*, br. 23/II, str. 355-356.

9.3.1. Socijalna pedagogija braće Radić

Osim u političkim i kulturnim, socijalna naglašenost dominantna je i u Radićevim pedagoškim nastojanjima i razmatranjima. Zajedno s bratom Stjepanom pobornik je specifične hrvatske varijante tzv. „socijalne pedagogije” jer su obojica teoriju i praksu odgoja i obrazovanja shvaćali u funkciji razvoja društva.²⁴⁷ Iz te opće ideje proizlazi i narav njihove pedagogije te organizacijski sustav odgoja. Smatrajući službenu školu slugom vladajućih elita koje djeluju protiv naroda, oni traže temeljitu reformu školstva u smjeru prestrukturiranja u sustav narodnog prosvjeđivanja gdje svatko svakoga odgaja.²⁴⁸ Pritom obitelj, kao prvi i glavni faktor poštenoga odgoja u kojem podjednako trebaju sudjelovati i muškarci i žene s jednakim pravima, ima naglašeno mjesto.

Već je otprije konstatirano kako su Radići smatrali školu „prozorom u svijet”, napose osnovnu (pučku) školu, koja dijete poučava temeljnim intelektualnim vještinama:

*Narodna (pučka) ili mala škola – to je prvi put i način, kojim se narod vodi u svijet, jer je to prvo, što mu otvara oči, da vidi i ono, čega do sad nije vidio. Doista je istina, što se često čuje od neškolanih, a umnih ljudi: da je čovjek slijep, koji ne zna čitati. Tko zna čitati, taj pozna čovječji trag, koji je star stotine i tisuće godina, jer pismo i nije drugo, nego trag čovječji, trag čovječje misli. Zato, gdje se drži do prosvjeđenja, troši se mnogo na narodne škole.*²⁴⁹

Jedan od temeljnih zadataka narodne seoske škole trebalo bi biti i razvijanje svijesti o hrvatskoj domovini s krajnjim ciljem njenog duhovnog i teritorijalnog jedinstva. Pri tome oni odjeljuju odgoj kao samostalnu komponentu u izgradnji pojedinca, a u obrazovanju pak strogo odjeljuju prosvjetu od školstva i nipošto ta dva pojma ne poistovjećuju. Antun Radić formulira značenje odgoja kao umijeća emancipacije ljudi. Prema njemu, to je proces neprekidnog podizanja čovjeka na njegovoj moralnoj vertikali iz čega proizlazi nekoliko bitnih odgojnih zadataka koje bi na razini osnovne škole trebalo provesti:

- a) Odgoj za uspješnu komunikaciju (materinski jezik)
- b) Odgoj za čovječstvo (tradicija, običaji, pravičnost)

²⁴⁷ Termin *socijalna pedagogija* prvi je oblikovao Paul Natorp 1898. godine u svom djelu *Sozialpädagogik*. On tu granu pedagogije definira kao odgoj za zajednicu uz pomoć zajednice. Njegov odgojni ideal je zajednica u kojoj se odgojem dovode u red opći i pojedinačni interesi, a pojedinac će svoju osobnost pokazivati samo socijalizacijom i funkcioniranjem u društvu.

²⁴⁸ Kujundžić, str. 62.

²⁴⁹ Radić, Antun: „Narodne škole kod nas i drugdje” (čl.), u: *Dom – list hrvatskomu seljaku za razgovor i nauk*, br. 18., 1902. god., str. 284, u: Murgić, Božidar (1937.): *Život, rad i misli dr. Ante Radića*, Hrvatska politička biblioteka, Tiskara Danica, Zagreb, str. 55.

- c) Odgoj za umjetničku kreaciju (razvijanje estetskih sposobnosti učenika)
- d) Odgoj zdrava čovjeka (igre, šport).

No odgojne smjernice pučke škole sasvim su suprotno smjerale pa su stoga nailazile na Radićevu kritiku. Oba brata zalažu se za tzv. aktivnu i funkcionalnu školu koja učenike treba pripremiti za život, a to podrazumijeva zornu i praktičnu nastavu. Stoga traže da se statični i zastarjeli programi u duhu herbartovske škole moderniziraju i popune sadržajima iz najnovijih znanosti

*koje uzdižu ljudsku vertikalu i tako povećavaju ljudsku slobodu.*²⁵⁰

Oni ovdje ljudsku slobodu dovode u međuovisnost sa slobodom stjecanja znanja ka krajnjem cilju slobode djelovanja i stvaralaštva izraženoj u geslu „*Prosvjetom k slobodi!*” No, to se u institucionaliziranom odgoju i obrazovanju kakvo su propagirale tadašnje škole nije moglo postići budući da je školstvo bilo zavisno od mnogih društvenih faktora, u prvom redu od politike, jer je mlade ljude trebalo pripremiti za odgovorne podanike kralju i monarhiji. Razvojnu školsku politiku prema načelu „*Prosvjetom k slobodi!*” Radići smatraju zalogom razvoja nerazvijenih nacija poput hrvatske, vidjevši u intenzifikaciji prosvjete polugu njenog bržeg razvoja.

Antun Radić mišljenja je da je pučko školstvo namjerno zapostavljano i držano u podložničkom položaju spram vladajuće politike jer shvaća da kvalitetno obrazovanje rezultira samosviješću, a time i potencijalnim otporom protiv oligarhije:

*Kad svjetlo ide svuda, onda ide i u politiku, to se razumije. A kad bi u našu politiku došlo malo svjetla, a joj, što bi se sve vidjelo! Zato se neki boje pučke prosvjete i zato se kod nas prosvjeta slabo širi u narodu. Napokon još jedna velika stvar, a to je ovo: naše pučke škole nisu onakve, kakve bi našem narodu bile potrebne.*²⁵¹

On je kroz članke u listu *Dom* izradio nacrt za reformu pučkog školstva prilagođenog stvarnim potrebama seljaka, a ne po mjeri odnarođene i sluganski nastrojene društvene elite, kako ju je on doživljavao. Da bi škola seljaku bila korisna, ističe kako bi u svakom selu trebala biti škola u kojoj bi podučavali pismeni seljaci i „školani” učitelji i to samo zimi, a kroz cijelu godinu samo nedjeljom nakon mise.

²⁵⁰ Kujundžić, str. 44.

²⁵¹ Radić, Antun: „Pučka prosvjeta” (čl.), u: *Dom – list hrvatskomu seljaku za razgovor i nauk*, br. 15., 1900. god., str. 227-228., u: Murgić, Božidar (1937.): *Život, rad i misli dr. Ante Radića*, Hrvatska politička biblioteka, Tiskara Danica, Zagreb, str. 51.

Stjepan Radić, kao svojevrsni prvi i najvjerniji Antunov učenik i suradnik, anticipirao je i samostalno razradio brojne ideje u pogledu seljačke naobrazbe. On ističe da bi suvremeni programi morali biti prezentirani u sažetom i sintetskom obliku „po mjeri učenika”, posebno u osnovnoj (pučkoj) školi, koji djecu moraju naučiti vještinama čitanja, pisanja i računanja jer su temelj za svako daljnje uvođenje u svijet povijesti, rada, kulture i stvaralaštva.²⁵² Kao ključnu komponentu provedbe ovako zamišljenog sustava odgoja i obrazovanja, Radići ističu učitelje. Oni bi prvenstveno trebali imati slobodu djelovanja jer je to temelj uspjeha njihova poslanja. Zbog toga su se odlučno protivili metodičkom sputavanju nastavnika koji su sve morali raditi po propisima i uputama, što je u njima gušilo stvaralački duh i otvorenost novim idejama k pristupanju učenicima. Prema njihovu poimanju, uspješni narodni učitelj koji je uzor i autoritet u zajednici, mora posjedovati sljedeće kompetencije:

a) znanstvenost, tj. vladanje gradivom,

b) pedagoško-psihološko-komunikativne kompetencije, što podrazumijeva vještinu izlaganja i tumačenja gradiva i

c) čovječnost, tj. želju da se znanjem pomogne mladima.²⁵³

Temeljem navedenih Radićevih postavki i percepcije školstva u okviru političkih odrednica, može se zaključiti kako su njihove teze i traganja za naprednim školstvom, koje bi bilo u službi razvoja i boljitka hrvatskoga naroda, u ondašnjem društveno-političkom miljeu bile teško ostvarive i često nerealne. Međutim, njihovim izlaganjem oni su postali nezaobilazni u oblikovanju pedagoške misli i stremljenja na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće koja je snažno djelovala na modernizaciju škola i obrazovnu politiku u sljedećim razdobljima.

Zadatke koje su postavili kao imperativ za moguću izradu školskog zakona za ondašnju su Hrvatsku bili napredni, preidealizirani i daleko ispred svog vremena. Uloga škole u emancipaciji učenika i razvoju svih njegovih osobnosti, poticanju samoučenja te razvojna, posrednička i nenametljiva uloga učitelja u odgojno-obrazovnom procesu samo su neki od postavljenih ideala koje bi u budućnosti trebalo nastojati realizirati. Njihovo shvaćanje slobodnog, znanstveno orijentiranog i neideologiziranog školstva kao generatora ubrzanog razvoja hrvatskoga društva bilo je u opreci s podaničkim i ideološkim karakterom škole koju je kao takvu trebalo prevladati i preoblikovati u funkciju osvješćivanja hrvatskoga naroda.

²⁵² Kujundžić, str. 45.

²⁵³ Isto, str. 53.

Osnovna škola stoga je imala bitnu ulogu budući da je ona učeniku omogućavala temeljne spoznaje društva i osposobljuje ga za neposredan rad ili više školovanje uz uvjet aktivne obrade informacija vježbanjem i operativnim stjecanjem znanja te neprestanom orijentacijom prema vrednotama življenja.

10. ŠKOLSKI ZAKON OD 31. LISTOPADA 1888. GODINE

10.1. Okolnosti oko donošenja Školskog zakona

Odlaskom Ivana Mažuranića s banskog položaja u Hrvatskoj su nastupila duboka previranja praćena pojačanim nastojanjima mađarizacije te promjene u teritorijalno-administrativnom smislu. Već 1881. godine Vojna krajina pripojena je Banskoj Hrvatskoj, a njeni dijelovi uključeni u postojeće županije. Tim činom opet je postavljeno pitanje izrade novog školskog zakona te njegove prilagodbe novim društveno-političkim datostima u smislu unifikacije za cijelo to područje.

Khuenova vlada tendenciozno je provela novu reformu školstva koja ga je u mnogočemu unazadila u odnosu na Mažuranićevo doba. Radi se prvenstveno o dodatnim restrikcijama u pogledu financiranja i opremanja škola, političke i spolne diskriminacije prosvjetnog kadra, sve to gledano kroz prizmu provođenja opće politike mađarizacije Hrvatske. Svaka politička djelatnost smatrana je nezakonitom pa se stoga nacionalno svjesna inteligencija, koja je općenito bila ovisna o državnim organima, okrenula samo dopuštenom kulturnom radu. U njemu je pak dio njih proširio mjesto izgradnji nacionalne kulture kao „modus” otpora protiv omraženog režima što u konačnici upućuje na porazan zaključak o prisutnosti hrvatske autonomije jedino u toj sferi društvenog djelovanja.²⁵⁴

Smatrajući školstvo proširenim dijelom administrativnog sustava, Khuen će ga prilagoditi i sasvim podčiniti svome režimu što će ga konačno provesti u djelo na osnovi školskog zakona donesenog 1888. godine.²⁵⁵ Netom prije njegova dolaska na položaj hrvatskog bana 1882. godine pokrenuta je revizija postojećeg Zakona s ciljem izrade novog. Izneseni prijedlozi nisu težili poboljšanju školstva, nego njegovu apsolutnu podložnost režimu, primjerice, kraće vrijeme obavezne školske obuke, smanjenje učiteljskih plaća, povećanje godina učiteljske službe i dr.

Prema reviziji Mažuranićeva školskog zakona negativno se izjasnio Hrvatski pedagoško-književni zbor koji 1884. godine priređuje proslavu povodom desetgodišnjice njegova donošenja. Kako bi učvrstili učiteljski položaj kojega je Khuen nakanio degradirati, na toj proslavi jedan od vodećih učitelja, Ivan Filipović, predložio je da se sva učiteljska društva

²⁵⁴ Šidak et al., str. 122.

²⁵⁵ Znakovito je kako je taj zakon objelodanjen u palači u ugarskom gradu Gödöllö.

ujedine u Savez hrvatskih učiteljskih društava te odmah prihvate njegova pravila ne bi li se dobilo na vremenu u utrci sa službenom administracijom.²⁵⁶

Pravila *Saveza* u 38 paragrafa potvrđena su 20. svibnja 1885. godine rješenjem Kraljevske zemaljske vlade,²⁵⁷ a već sljedeće godine održana je njegova prva opća skupština kojoj su prisustvovali i učitelji iz bivšeg vojnokrajiškog područja. Zbog vrlo kritičkog odnosa spram novog Zakona, Ivan Filipović trajno je umirovljen 1887. godine te je time slomljen glavni stup otpora i omogućeno njegovo nesmetano donošenje.²⁵⁸ Za zemaljskog školskog nadzornika imenovan je tada Antun Cuvaj koji je u potpunosti bio naklonjen režimu.

10.2. Opće karakteristike Školskog zakona

Zakonska osnova pripremana je početkom 1888. godine i najprije je predstavljena saborskom Školskom odboru, kojemu je prisustvovao sam ban Khuen-Héderváry i predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu dr. Stjepan Spevec. Nakon njihova odobrenja, 26. svibnja iste godine, konačno je pripremljena i dana Saboru na raspravu. Iako njezine temelje i uporišta treba tražiti u Školskom zakonu iz 1874. godine, novim Zakonom smjera se dati školama praktičniji karakter te veće pogodnosti konfesionalnim i srpskim autonomnim školama. *Osnova* je konačno prihvaćena, a Zakon potvrđen 31. listopada 1888. s punim nazivom *Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*.²⁵⁹

Taj školski zakon sadrži 215 paragrafa podijeljenih u deset poglavlja:

1. Općenite odredbe (§1-15.)
2. O nižoj pučkoj školi (§16-62.)
3. O višoj pučkoj školi (§63-68.)
4. O učiteljskoj školi (§69-89.)
5. O produženom obrazovanju učitelja (§90-95.)
6. O konfesionalnim i srpskim autonomnim školama (§96-103.)

²⁵⁶ Franković, str. 172.

²⁵⁷ Cuvaj, Antun (1911.): *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, svezak VII., od 31. svibnja 1875. do 31. listopada 1888.*, Drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje, Trošak i naklada kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, str. 351-354.

²⁵⁸ Franković, str. 175.

²⁵⁹ Vidi: *Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Tisak Ignatza Granitza, Zagreb, 1888.

7. O privatnim pučkim školama (§104-109.)
8. O učiteljima na javnim pučkim školama (§110-173.)
9. O upravi pučkih škola (§174-213.)
10. Prijelazne i završne odredbe (§214-215.)

I ovaj zakon, kao i prethodni, kao osnovnu zadaću pučke škole ističe odgoj te ga stavlja ispred znanja i umijeća:

*Pučkoj je školi zadaćom da djecu religiozno i ćudoredno odgaja, duševne im i tjelesne sile razvija te ih u najpotrebitijem za građanski život znanju i umienju podučava.*²⁶⁰

Naredbom od 15. srpnja 1889. propisan je školski i nastavni program za pučke škole, podijeljen u jedanaest poglavlja, koji je, kao i prethodni Zakon, predstavljao njegovu detaljniju razradu:

1. O pohađanju nastave
2. O trajanju nastave
3. O otpustu iz škole
4. O školskoj disciplini („zaptu”)
5. O dužnosti učitelja
6. O učiteljskim sjednicama
7. O školskim razredima
8. O nastavnim ciljevima
9. O ispitima i školskim svjedodžbama
10. O nastavnim sredstvima
11. Zaključne odredbe

Novi Zakon donosi promjene u klasifikaciji pučkih škola. One su se do tada dijelile na opće i građanske, a sada na niže i više pučke škole koje su se razlikovale po tome što su niže bile

²⁶⁰ Isto, str. 3.

obavezne, a više fakultativne.²⁶¹ Već u zakonskoj osnovi predlagano je da nastava u nižoj pučkoj školi traje pet godina jer bi četvrti razred trebao trajati dvije godine. Nakon tog obaveznog školovanja slijedila je opetovnica koja je trajala dvije godine i također je bila obavezna. Preporučeno je i odjeljivanje muške od ženske mladeži gdje su za to postojali materijalni uvjeti. Općenito, ovaj Zakon u mnogočemu je konzervativniji od starog, naročito u pogledu učitelja i njihova izjednačavanja u plaćama²⁶² te povisivanju godina radnog staža potrebnog za ostvarivanje mirovine s trideset na četrdeset godina. Nadalje, prema učiteljicama je bio izrazito diskriminirajući jer je zadirao u sferu njihova privatnog života u smislu zabrane udaje ili znatno ograničenih prava u slučaju udaje pa se stječe dojam da je zakonodavac želio regulirati cjelokupan život učitelja.

Niža pučka škola praktički je svedena na „trivij” prije Mažuranićeva zakona s ciljem rasterećenja, prema banovu mišljenju, nepotrebnih znanja i vještina, osim čitanja, pisanja i računanja, dok je bivšim građanskim, a sada „višim pučkim školama” određen nov, praktičan pravac jer su uz opću naobrazbu učenike trebale osposobiti za stručno znanje u obrtu, gospodarstvu i trgovini.

Iako katoličke crkvene vlasti ni ovim zakonom nisu bile posve zadovoljne,²⁶³ on je u biti omogućio veći utjecaj i povezanost Crkve sa školstvom pomnim reguliranjem učeničkih i učiteljskih dužnosti u pogledu vjeronauka, prisustvovanja misama i procesijama na određene blagdane i praznike, obavljanja orguljaške službe učitelja i dr. Naročita prava dobile su konfesionalne i srpske autonomne škole,²⁶⁴ kojima je dopuštena upotreba srpskog jezika i ćiriličnog pisma, čime je srpski narod u Hrvatskoj izjednačen u pravima s većinskim hrvatskim narodom. Iz te zakonske regulative dade se najočitije raspoznati narav Khuenova režima u Hrvatskoj koji je računao i poticao sukobe i netrpeljivost između Hrvata i Srba kako bi se što uspješnije i duže održao na vlasti. Nadalje, hrvatsko je školstvo ovim zakonom još neposrednije stavljeno pod izravnu državnu kontrolu kroz stupnjevitu upravu mjesnog, kotarskog, županijskog i zemaljskog školskog nadzorništva.²⁶⁵ Naročita pažnja poklanjana je

²⁶¹ Raguž, Mirko (2016.): „Zakon od 31. listopada 1888. ob uredjenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji”, u: *Senjski zbornik*, vol. 41-42, Senjsko muzejsko društvo – Gradski muzej Senj, Senj, 2016., str. 466.

²⁶² Vidi §119. Školskog zakona.

²⁶³ Franković, str. 176.

²⁶⁴ Vidi 6. poglavlje Školskog zakona.

²⁶⁵ Hartmann, Stjepan (1893.): *Školski zakon od 1874. i od 31. listopada 1888. ili školsko pitanje u nas*, Tisak troškom piščevim, Zagreb, str. 741.

izobrazbi učitelja koja je s dvije produžena na četiri godine kako bi kandidati postigli kvalitetniji stupanj obrazovanja i ovladali praktičnim vježbama.²⁶⁶

Ovako formuliran zakon preživio je Khuenov politički pad u Hrvatskoj 1903. te se zadržao do propasti Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine. Nastankom nove države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, on se u Hrvatskoj primjenjivao sve do 1929. kada su središnje vlasti donijele novi unificirani *Zakon o narodnim školama* u koji su bile integrirane mnoge odrednice bivšeg školskog zakona.

²⁶⁶ Raguž, *Zakon od 31. listopada 1888.*, str. 486.

11. ORGANIZACIJA OSNOVNOG ŠKOLSTVA U MARTINSKOJ VESI NAKON 1888. GODINE

Ravnajući učitelj i ljetopisac Ivan Kovačić u Spomenici škole izvještava o donošenju novog Školskog zakona:

*Novi školski zakon stvoren je u saboru hrvatskom pod banom preuzv. g. grofom Khuen-Héderváry-om godine 1888. Stupio je u život na 25. prosinca iste godine.*²⁶⁷

Kako je već naglašeno, na njegovoj je osnovi provedena razdioba pučkih škola na niže i više pučke škole, a dotadašnja Opća pučka škola u Martinskoj Vesi klasificirana je kao Niža obospolna pučka škola. Općenito uzevši, nastava je u nižim pučkim školama organizirana u četiri razreda s dvije godine obavezne opetovnice.

11.1. Provedba uprave i nadzorništva nad školom

Glavni zadatak svih školskih nadzorništava, od mjesnog do zemaljskog nivoa, bio je urediti školstvo u skladu s vladajućom politikom, odnosno u potpunosti ga podrediti državnim interesima. I u ovom, kao i u prethodnom razdoblju, školski su inspektori redovito godišnje posjećivali i kontrolirali stanje školstva u Martinskoj Vesi:

*Gospodin kraljevski zemaljski školski nadzornik Stipetić inspicirao je školu na 2. svibnja 1890.*²⁶⁸

Isto tako

*školu je inspicirao kraljevski županijski školski nadzornik g. Dragutin Dürr na 14. travnja 1891.*²⁶⁹

Školski odbor u tom je smislu imao temeljnu zadaću, a njegovi su članovi birani na tri godine.²⁷⁰ Osim virilnih članova,²⁷¹ u pravilu je izabirano šest članova. Kotarske vlasti rješavale su sporove između školskog osoblja i mjesnog školskog nadzorništva te provodile odluke županijske vlasti. To se, primjerice, vidi iz nesuglasica koje su izbile 1884. godine

²⁶⁷ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 16.

²⁶⁸ Isto, str. 18.

²⁶⁹ Isto, str. 18.

²⁷⁰ Usp. §178. Školskog zakona i HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 16v.

²⁷¹ Virilisti su bili članovi koji su snagom autoriteta i naravi svoje dužnosti automatski ulazili u Školski odbor kao što su: učitelj, župnik, koji je u pravilu bio mjesni školski nadzornik te upravitelj općine.

između učitelja Ivana Kovačića i župnika Maksimilijana Šnapa u pogledu ubiranja godišnje naknade u naravi za obavljanje Kovačićeve orguljaške službe.²⁷² Župnik je ta beriva osporio i tužio učitelja županijskoj vlasti. Ova je pak stala u obranu učitelja priznavši mu pravo na takvu nagradu

*jer se ona ne protivi ustanovama postojećega školskog zakona.*²⁷³

No, županijska vlast smatrala je da te dadžbine nisu primjerene učiteljskom zvanju te da si učitelj njihovim ubiranjem ruši ugled pa određuje da će se od tada nagrada učitelju isplaćivati isključivo u novcu.²⁷⁴ Ova odluka poslana je dalje na provedbu Kotarskoj oblasti u Sisku, a zatim dalje prema Općinskom zastupstvu u Martinskoj Vesi koje je 23. prosinca 1890. godine vijećalo i zaključilo da će se

*učitelju u ime orguljaške službe umjesto dosadašnjih podavanja u naravi izplaćivati ubuduće nagrada godišnjih 60 forinti.*²⁷⁵

Stupnjevit odnos između vrhovne školske vlasti – Vladina Odjela za bogoštovlje i nastavu te županijske i kotarske vlasti pa sve do Školskog odbora jasno se ocrtava iz provedbe zakona. Primjerice, 1892. godine razmatrano je pitanje određivanja početka i kraja školske godine te trajanja praznika, što je zabilježeno u školskoj Spomenici:

*Slavna kr. kotarska oblast priposlala je na ovaj školski odbor od 2. travnja 1892. znanja i ravnanja radi sljedeću naredbu upravnog odbora županijskoga; Naredba br. 306/1892. Upravnog odbora županije zagrebačke u pogledu velikih školskih praznika – Kr. kot. oblasti u Sisku. Upravni odbor županije zagrebačke u svojoj redovitoj sjednici od 4. ožujka 1892. pod čl. 294 zaključio je – na osnovu ustanove §8. školskoga i nastavnoga reda od 15. srpnja 1889., br. 6 798, da se naredba vis. kr. zem. vlade odjela za bogoštovlje i nastavu od 18. listopada i 9. studena 1891., br. 7 757 i 12 953 kojim se prenašaju veliki školski praznici na mjesec srpanj i kolovoz za sva srednja učilišta i sve niže i više pučke škole, koje se nalaze u mjestu, gdje postoji kakovo srednje učilište – protegnuti imaju i na sve niže i više pučke škole u području županije zagrebačke, uz provedbu prelaza od stare naredbe na novu kako je navedenim naredbama određeno. Po tom ima se godine 1892. školska godina zaključiti 15. srpnja, a buduća školska godina, naime, 1892/3., započeti 16. rujna iste godine, a zaključiti 30. lipnja 1893.*²⁷⁶

²⁷² Godišnja naknada sastojala se od ubiranja deset forinti i pečenke od svake kuće u župi Martinska Ves.

²⁷³ Otpis Odjela za bogoštovlje i nastavu od 21. lipnja 1890., br. 5053.

²⁷⁴ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 19.

²⁷⁵ Isto, str. 19.

²⁷⁶ Isto, str. 19v.

Odnos škole s Crkvom odvijao se u tijesnoj povezanosti i suradnji. Osim što je martinskoveški župnik obavljao dužnost mjesnog školskog nadzornika, česte školske inspekcije viših crkvenih vlasti bile su odraz nastojanja da se školstvo prožme religioznim duhom. Tako je u Spomenici škole zabilježen posjet zagrebačkog nadbiskupa Jurja Posilovića, dana 23. lipnja 1895., kada je pohodio župu Martinska Ves prilikom redovite kanonske vizitacije. Tom prigodom posjetio je školu te se vlastoručno upisao u školsku Spomenicu. Učitelj Ivan Kovačić potom je iscrpno opisao nadbiskupov život, iz čega se doznaje da je njegov otac bio rodom iz sela Željeznog Desnog koje je pripadalo Župi i školskoj Općini Martinska Ves.²⁷⁷ Isto tako, za šk. god. 1899./1900. stoji izvješće da je u lipnju 1900. godine martinskovešku školu pohodio župnik Gjuro Ortner iz Sela u svojstvu zamjenika podarhiđakona (podjašprišta, op.a.) te se o vjerskom napretku mladeži veoma povoljno izrazio.²⁷⁸ Iako je još Mažuranićevim školskim zakonom Katoličkoj Crkvi oduzet isključivi nadzor i uprava nad školama, novi Zakon potvrđuje stare i učvršćuje nove odnose između Crkve i države, koja je sada preuzela cjelokupnu školsku upravu, što crkvenom osoblju nije bilo po volji. Crkvi je, uz katehizaciju putem školskog vjeronauka, omogućen utjecaj i putem obaveznog prisustva učitelja i školske mladeži ispovijedima, misama i procesijama na blagdan Božića, Uskrsa, Sv. Alojzija Gonzage i obilježavanja kraljeva i kraljčina rodendana,²⁷⁹ što je regulirano Školskim zakonom.²⁸⁰

Povrh svega navedenog, iznesen je prigovor crkvenih vlasti na račun Školskog zakona iz 1888. godine zbog onemogućavanja potpune crkvene uprave i nadzora nad školama.²⁸¹ To je bilo djelomično očekivano zbog pojačane sekularizacije društva, kao i zbog napete društveno-političke situacije u Austro-Ugarskoj. Na taj je način hrvatsko školstvo u potpunosti postalo oruđem državne vlasti i centralizacije.

²⁷⁷ Vidi, u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 21v.

²⁷⁸ Vidi, u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 26.

²⁷⁹ Vidi izvještaj za šk. god. 1899./1900., u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 25v.

²⁸⁰ Vidi: §206-213. *Školskog zakona i školski i nastavni red za pučke škole u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji od 31. srpnja 1889.*, II. poglavlje, §10.

²⁸¹ Raguž, *Zakon od 31. listopada 1888.*, str. 485.

11.2. Dužnosti i položaj učitelja

Privremenim učiteljem u nižoj pučkoj školi mogao je postati svaki kandidat koji je završio učiteljsku školu i položio ispit zrelosti, a za status definitivnog učitelja trebalo je položiti odgovarajuće ispite i steći svjedodžbu osposobnicu. To se u pravilu ostvarivalo nakon dvogodišnjeg stažiranja na nekoj od pučkih škola.²⁸² Privremene i definitivne učitelje imenovala je Zemaljska vlada na osnovi natječaja i stupnjevutih podnesaka, počevši od Školskog odbora koji je ustanovljavao potrebu za učiteljem na pučkoj školi pa preko kotarske i županijske uprave koje su te zamolbe knjižile i slale ih na razmatranje najvišoj instanciji – Vladinu Odjelu za bogoštovlje i nastavu.

Učitelji u javnim pučkim školama i Zakonom iz 1888. godine tretirani su kao državni činovnici.²⁸³ Od njih se stoga očekivala apsolutna poslušnost u izvršavanju svih Vladinih naredbi jer bi i na najmanji znak protivljenja ili bilo kakvog drugog oblika otpora ostajali bez službe ili dekretom premješteni u pasivnije krajeve od onog u kojem ih je zatekla kazna. Zato ih se već na učiteljskim školama kreiralo po državnom modelu u svrhu vjernosti i predanog služenja kralju i Monarhiji. Nastupivši u službu, učenicima su morali u tome biti uzor te ih svojim primjerom poticati na takvo ponašanje. Tako je u učiteljima već na samom početku karijere otupljivana oštrica bunta i nezadovoljstva.

Khuenov režim naročito je bio strog i bezobziran prema učiteljskom osoblju – ne samo da je snizio njihova prava od dotadašnjih, nego je uporno inzistirao na njihovu podređenom položaju u materijalnom i društvenom pogledu. Prema rangiranju, učitelji su se dijelili na definitivne, privremene i namjesne.²⁸⁴ Unatoč razlikama u godinama staža te položenim potrebnim ispitima, svi su svrstani u jedan plaćevni razred te im je određena jedinstvena plaća od 400 forinti.²⁸⁵ Uz temeljnu plaću, Zakon je učiteljima odredio besplatno uživanje učiteljskoga stana te drva za ogrjev koja je općina bila dužna nabaviti. Istodobno, sužen im je djelokrug učiteljskih i izvanškolskih aktivnosti. Tako ni jedan učitelj nije smio obavljati službu koja bi ga kompromitirala i smanjivala mu ugled pa se sva izvanškolska djelatnost svela samo na obavljanje orguljaške službe u crkvi.²⁸⁶ Ta tradicionalna uloga učitelja ostala je

²⁸² Vidi: *Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, od 15. srpnja 1889., br. 7189, kojom se izdaje propis ob izpitih za učiteljsku službu na nižih pučkih školah*, Službeni glasnik, Zagreb, 1889.

²⁸³ Vidi §110. Školskog zakona.

²⁸⁴ Za namjesne učitelje upotrebljavao se termin *suplent*.

²⁸⁵ Vidi §119. Školskog zakona.

²⁸⁶ Vidi §116. Školskog zakona.

i u narednom razdoblju nepromijenjena. U martinskoveškoj školskoj Spomenici još je učitelj Ivan Kovačić 1882. godine zapisao kako je svirao na novosagrađenim Hefererovim orguljama u župnoj crkvi sv. Martina biskupa u Martinskoj Vesi.²⁸⁷ Nadalje, učitelj Ivan Benković u Ljetopisu za šk. god. 1895./1896. navodi kako je upravo on potaknuo višeglasno pjevanje u crkvi te osnovao mješoviti župni zbor i kvartet.²⁸⁸

Već je rečeno kako su pojedine zakonske točke prema učiteljima bile izrazito spolno diskriminirajuće i nepovoljne. I dok je §127. Školskog zakona formulirao kako je žensko osoblje izjednačeno s muškim glede svih materijalnih prava i novčanih pristojbi, već se u §152. duboko zadire u njihov privatan život i status, naročito u pogledu udaje. Taj paragraf eksplicitno kaže da će se smatrati kako se učiteljica dobrovoljno odrekla učiteljske službe ako se uda. U tadašnjem neravnopravnom odnosu između učiteljeva prava ženidbe i netolerirane učiteljčine udaje još je uvijek izražen patrijarhalan duh, ne samo hrvatskoga, nego i europskoga društva u cjelini. To je razdoblje u kojem žene tek izlaze iz anonimnosti i preuzimaju javne službe. Čini se da se gubitak učiteljske službe nije odrazio na svaku udanu učiteljicu. Primjer takve je Vladka Karakaš koja je učiteljicom u Martinskoj Vesi postala 1876. godine, a koju ravnajući učitelj Ivan Kovačić šk. god. 1884./1885. spominje kao Vladku Putarek. Ona se, naime, udala za općinskog pisara Mirka Putareka i u tom statusu nekoliko godina obnašala učiteljsku službu u Općoj pučkoj školi u Martinskoj Vesi. Vladinom naredbom od 30. rujna 1895., br. 14 673, imenovana je učiteljicom Niže pučke škole u Kraljevčanima. Iz njezina je slučaja vidljivo da nisu sve učiteljice udajom nužno gubile učiteljsku službu niti je se dobrovoljno odricale.²⁸⁹

Učiteljima nije pogodovala ni zakonska odredba prema kojoj se radni staž potreban za ostvarivanje mirovine produžuje s trideset na četrdeset godina.²⁹⁰ Ove uvjete prvi je u martinskoveškoj školi zadovoljio učitelj Ivan Kovačić koji je umirovljen 1895. godine. O svom 40-godišnjem radnom stažu, kao i o pisanju školske Spomenice koju je redovito i iscrpno vodio,²⁹¹ svjedoči sljedeći izvještaj:

²⁸⁷ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 13.

²⁸⁸ Isto, str. 23.

²⁸⁹ Usp. HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 14v. i *Učiteljski koledar za prestupnu godinu 1892.*, Knjigotiskara i litografija C. Albrechta, Zagreb, 1892., str. 58.

²⁹⁰ Vidi §149. i 150. Školskog zakona.

²⁹¹ Naredbom od 2. svibnja 1880., br. 241, određeno je vođenje školske spomenice za koju je bio odgovoran ravnajući učitelj. Školski i nastavni red od 31. srpnja 1889. u 5. poglavlju, §46., također navodi da je ravnajući učitelj odgovoran za redovito vođenje uredovnih spisa i knjiga, u prvom redu školske spomenice.

*Školska ova godina, naročito zimski i dva proljetna mjeseca bijahu najnepovoljniji u ovih 40 godina učiteljavanja moga i to radi vanredne mećave i vode te bolesti difterije, koja je redala od sela do sela redomice po čitavoj ovoj župi, od koje bolesti pomrije mnogo djece među kojima i troje školske mladeži. Bijaše dakle ova školska godina po napredak škole veoma nepovoljna.*²⁹²

Školske godine 1895./1896. došlo je do potpune izmjene učiteljskog osoblja u Nižoj pučkoj školi u Martinskoj Vesi. Ravnajućeg učitelja Ivana Kovačića naslijedio je učitelj Ivan Benković koji je dekretom od 8. listopada 1895. imenovan tamošnjim *pravim* učiteljem. Dotadašnja učiteljica Vladka Karakaš premještena je u Nižu pučku školu u Kraljevčanima, a naslijedila ju je Viktorija Radović. Učitelj Benković i učiteljica Radović primljeni su na službu u martinskovešku školu nakon provedenog natječaja objavljenog u Vladinu *Službenom glasniku* u kojem se, uz objavljena slobodna radna mjesta učitelja i učiteljice, navodi kako povrh istih plaća u iznosu od 800 kruna, učitelj još uživa stan, drva, vrt i livadu od tri rali te posebnu nagradu za orguljanje, dok učiteljica uživa stanarinu od 200 kruna i drva.²⁹³ Učiteljica Radović službovala je u Martinskoj Vesi samo godinu dana jer je već 1. rujna 1896. ovdašnjom učiteljicom imenovana Marija Časka.²⁹⁴ Ona će ovdje također službovati samo jednu školsku godinu, dočim će ju dekretom od 1. listopada 1897. zamijeniti Katarina Kovačić, dotadašnja učiteljica u Klinča Selima.²⁹⁵

Radi trajnog usavršavanja učitelja u njihovu zvanju, svaka je škola posjedovala knjižnicu s učeničkim i nastavničkim odjelom. Knjige i časopisi redovito su nabavljani:

*Škola je dobivala sve propisane časopise, knjige Matice hrvatske, Pedagogijsko-književnog zbora i Jeronimskog društva.*²⁹⁶

²⁹² HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 21v.

²⁹³ *Službeni glasnik kralj. hrv.-slav.-dalm. vlade, Odjela za bogoštovje i nastavu*, Godina 1896., Tiskara Ignatza Granitza, Zagreb, 1896., str. 95.

²⁹⁴ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 24.

²⁹⁵ *Školski kalendar za šk. god. 1898./1899.* navodi pučku školu u Martinskoj Vesi u pripadajućem sisačkom kotaru. Kao učiteljsko osoblje navedeni su Ivan Benković i Katarina Kovačić; vidi: *Školski kalendar za godinu 1898./1899. za profesore, učitelje srednjih zavoda, viših i nižih pučkih škola sa potpunim šematizmom školstva Hrvatske i Slavonije, potpunim upisnikom i nužnim skrižaljka*, Tiskara i naklada Lavoslava Hartmanna, Zagreb, str. 83.

²⁹⁶ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 24v.

11.3. Inicijative oko izgradnje školske zgrade

Još se u razdoblju 1874. – 1888. godine u Martinskoj Vesi javio problem smještaja velikog broja školskih obveznika koji je danomice rastao. Zbog nemogućnosti adekvatnog smještaja onih koji su redovito pohađali nastavu, učitelji su bili prisiljeni provoditi strogu selekciju te brojnim od njih izdati otpusnice.²⁹⁷ Taj problem nastavio se i u razdoblju 1888. – 1900. iako je Školski odbor više puta apelirao na više instance vlasti da se poduzmu konkretne mjere izgradnje nove školske zgrade. U tu svrhu upućen je 17. kolovoza 1893. godine dopis Kotarskoj oblasti u Sisku:

*Školski ovaj odbor uviđajući, da je današnja školska zgrada u tako trošnom stanju, da sa zdravstvenog a i prostornog gledišta ne odgovara svrsi kako bi morala a broj školskih sposobnjaka, kojih danas imade 479 raste godimice sve to više, predlaže da se sl. kr. kot. oblast svojom odredbom kod općinskog zastupstva upravne općine Martinska Ves djelovati blagoizvoli, da se što skorije gradnja nove školske zgrade u izgled stavi, a pogledom na veliki broj uškolovane djece i uškolovati se imajuće u budućoj godini, da se po smislu §18. školskog zakona namjesti treća učiteljska sila u osobi učitelja još ove godine, a za školske prostorije najmi privatna zgrada poput ostalih mjesta tim više, što ove godine imade 206 uškolovane djece a i prostor školske sobe za III. i IV. razred, brojem 81 u te razrede upisane djece nipošto ne odgovara.*²⁹⁸

Kotarska oblast usvojila je ovaj prijedlog te ga zatim poslala na razmatranje županijskoj komisiji koja se također s time složila, ali zbog nedostatka financijskih sredstava vlast nije bila u mogućnosti pokriti ni dio troškova. Stoga je izdan poziv upućen svim stanovnicima martinskeške školske Općine sa svrhom osnivanja društva za podizanje škole čiji bi članovi svojom članarinom doprinijeli prikupljanju potrebnih financijskih sredstava

*da se pogledom na veliki broj školskih sposobnjaka, kojih je više od polovine bez blagodati školske naobrazbe što više posjednika i žitelja pozove, da kao članovi toga društva pridonesu ma i malu svotu, koja bi poslužila za podignuće školske sgrade toli potrebne u ovoj općini.*²⁹⁹

²⁹⁷ U Glavnom imeniku (matici) školskih sposobnjaka niže pučke škole u Martinskoj Vesi kod pojedinih upisanih učenika za šk. god. 1899./1900. još uvijek kao uzrok otpusta iz škole stoji pomanjkanje prostora; vidi: „Glavni imenik školskih sposobnjaka niže pučke škole u Martinskoj Vesi počev od šk. god. 1899./1900., rođenih 1892. godine”, slovo D, Komad IV., str. 2., u: *Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah Opće pučke škole u Martinskoj Vesi počam od šk. god. 1880./81. do šk. god. 1941./42.*, arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves

²⁹⁸ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 20v.

²⁹⁹ Isto, str. 21.

Školski odbor usvojio je ovaj prijedlog, no je li ikada to društvo zaista i osnovano, nije nigdje zapisano ni evidentirano.

Iz navedenog se može izvesti zaključak kako je Općina Martinska Ves zaista bila siromašna te je tražila državnu pomoć, čemu uslijed slabog stanja državnih financija nije moglo biti udovoljeno pa je zato traženo zamjensko rješenje i oslonac na vlastitu lokalnu inicijativu.

Izgradnja nove školske zgrade bit će poduzeta i realizirana tek 1901. godine uz pripomoć mjesne župe i Zemaljske vlade. No nastava će u njoj uvelike biti rasterećena jer će se u međuvremenu obospolna Niža pučka škola u Martinskoj Vesi razdijeliti na Dječачku i Djevojačku, a nastavu u istom prostoru pohađat će samo dječaci.

11.4. Pohađanje nastave i brojčano stanje učenika

Prema Vladinoj naredbi o pohađanju škole³⁰⁰ svaka je škola na svom školskom području bila dužna najmanje mjesec dana prije početka nove školske godine obaviti popis djece sposobne za pohađanje škole.³⁰¹ Pritom treba razlikovati *sposobnjake* i *obveznike*.³⁰²

Niža pučka škola, u čijem je rangju bila i škola u Martinskoj Vesi, bila je organizirana u četiri razreda s time da su učenici četvrtog razreda nastavu pohađali dvije godine.³⁰³ Prema odredbama Školskog zakona u I. i II. razredu predavala je učiteljica, a u III. i IV. razredu učitelj. Školski zakon iz 1888. godine potvrdio je odrednicu Zakona iz 1874. prema kojoj jedan učitelj može poučavati najviše osamdeset učenika, a ako broj upisanih učenika tri godine premašuje tu brojku, može se zaposliti još jedan učitelj.

³⁰⁰ Vidi: „Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. vlade, odjela za bogoštovje i nastavu, od 25. rujna 1889., br. 9 951, kojom se za pučke škole u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji izdaju ustanove *Ob polazu škole*”, u: *Službeni glasnik kralj. hrv.-slav.-dalm. vlade odjela za bogoštovje i nastavu*, Godina 1889., Tiskara Ignatza Granitza, Zagreb, 1889., str. 78.

³⁰¹ Isto, §2.

³⁰² *Sposobnjaci* su bila sva ona djeca koja su od 6. godine života bila duševno i tjelesno sposobna pohađati nastavu, a *obveznici* su bila sva djeca od navršene 7. do 12. godine.

³⁰³ Učitelji su drugu godinu 4. razreda u izvješćima i u spomenicama redovito bilježili kao 5. razred.

Tablica 7. Broj polaznika Niže pučke škole u Martinskoj Vesi po razredima, u razdoblju 1888. – 1900. god.

(Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 16-25v.)

Školska godina	Redoviti polaznici										Ukupno
	I. r		II. r		III. r		IV. r		V. r		
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	
1888./'89.	42	12	17	14	15	12	12	5	-	-	129
1889./'90.	51	15	18	9	15	20	9	7	-	-	144
1890./'91.	42	31	21	11	18	15	16	13	-	-	167
1891./'92.	52	32	31	16	17	8	14	13	-	-	183
1892./'93.	52	33	25	12	25	11	16	9	-	-	183
1893./'94.	49	16	26	18	25	12	25	14	-	-	185
1894./'95.	48	23	24	23	23	10	24	24	-	-	199
1895./'96.	47	35	23	21	22	7	15	13	7	7	197
1896./'97.	46	52	23	26	22	7	14	10	8	7	215
1897./'98.	35	31	39	30	20	8	12	5	5	3	188
1898./'99.	32	28	35	16	30	30	12	9	3	2	197
1899./'00.	34	24	39	29	29	17	19	18	-	-	209

Iz tablice 7 vidljiv je veći broj muških polaznika od ženskih. Ukupan broj upisanih polaznika iz godine u godinu uglavnom je bio u porastu s manjim padom krajem toga razdoblja. Drugu godinu IV. razreda, odnosno V. razred, djeca u razdoblju 1888. – 1895. nisu polazila zbog otpora roditelja koji su to smatrali suvišnim. Tek je kasnije postignut njegov polazak, no s vrlo malim odazivom, unatoč predviđenim kaznama za roditelje zbog nemara i zapostavljanja škole.

Unatoč znatno većem broju školskih obveznika od broja upisane djece, primjetan je postepeni rast njihova ukupnog broja u odnosu na razdoblje 1874. – 1888. Razlog tome je već dugo postojanje škole, ali i organizirana nastojanja vlasti u pogledu obrazovanja. Za razliku od starog, novi Zakon niže pučke škole tretira kao obavezne, što nije zanemariv razlog redovitijeg „uškolavanja” djece.

Iako je ukupan broj djece na školskom području Niže pučke škole u Martinskoj Vesi iz godine u godinu rastao, mnogi od njih proglašeni su nesposobnima zbog duševnih ili tjelesnih smetnji, a osim njih „oprost od škole” zatražila su i brojna siromašna djeca.³⁰⁴

³⁰⁴ Zakon je omogućio tzv. oprost od polaska pučke škole privremeno ili trajno onoj djeci koja su bolovala od zarazne ili neizlječive bolesti te zbog tjelesne mane ili duševne bolesti. U Kirinovoј knjizi *Uređenje pučke*

Uvidom u Glavnu školsku maticu kao razlozi otpusta djece iz škole navode se sljedeći razlozi: *oprošten radi velikog siromaštva i potreba pri gospodarstvu, siromaštvo, lazar, radi slabosti tjelesne, šepava, radi slaba uzrasta, radi sveudiljne bolesti i čestog otikanja vratnoga, tupoglav, radi sušice, duševno nesposoban, boležljiv, suludost, tjelesno nesposoban, neizlječiva bolest očiju i kljast.*³⁰⁵

Roditelji su bili dužni surađivati s tijelima škole, ponajviše u slučajevima kada je dijete izostalo iz škole, što su morali opravdati u roku od osam dana.³⁰⁶ Ako se ustanovilo da je dijete zanemareno ili hotimično od strane roditelja spriječeno u dolasku u školu, slučaj bi bio dan na razmatranje Školskom odboru koji je u pravilu roditeljima slao opomenu. Tek kada i to ne bi polučilo uspjeha, Zakon je predvidio kažnjavanje takvih roditelja novčanom globom ili kaznom zatvora.³⁰⁷

Zakonom iz 1888. godine također je izmijenjeno vremensko trajanje školske godine i velikih školskih praznika. Vladinom naredbom od 9. studenog 1891. o trajanju školske godine određeno je da u nižim pučkim školama ona započne 1. rujna, a završi 30. lipnja.³⁰⁸ Trajanje glavnih školskih praznika određeno je na dva mjeseca i to tijekom srpnja i kolovoza.³⁰⁹ Škola u Martinskoj Vesi s tim je naredbama upoznata preko Županijske i Kotarske oblasti.³¹⁰

11.5. Uporaba Naučne osnove za niže pučke škole

Pod pojmom „naučna osnova” podrazumijeva se detaljno razrađeni nastavni plan i program pojedinih predmeta po razredima, odnosno godištima. Već u §1. Školskog zakona stoji kako je zadaća pučke škole da djecu podučava najnužnijim znanjima koja će im u životu koristiti,

nastave navodi se desetak takovih razloga; vidi, u: Kirin, Josip (1897.): *Uređenje pučke nastave u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji sa naputkom o školskoj administraciji na temelju Školskog zakona od 31. listopada 1888. i naredaba Kraljevske zemaljske vlade*, Troškom i nakladom Kraljevske Matice, Zagreb, str. 34.

³⁰⁵ Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah Opće pučke škole u Martinskoj Vesi počam od šk. god. 1880./81. do šk. god. 1941./42., arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves

³⁰⁶ Vidi: „Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, od 25. rujna 1889., br. 9 951, kojom se za pučke škole u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji izdaju ustanove *Ob polazu škole*”, u: *Službeni glasnik kralj. hrv.-slav.-dalm. vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu*, godina 1889., Tiskara Ignatza Granitza, Zagreb, 1889., str. 78., §10.

³⁰⁷ Isto, §12-16.

³⁰⁸ „Naredba visoke kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade odjela za bogoštovlje i nastavu od 9. studenog 1891. kojom se izdaje propis *Ob trajanju školske godine*”, u: *Službeni glasnik kralj. hrv.-slav.-dalm. vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu*, godina 1891., Tiskara Ignatza Granitza, Zagreb, 1891., str. 88.

³⁰⁹ Kirin, Josip (1897.): *Uređenje pučke nastave u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji sa naputkom o školskoj administraciji na temelju Školskog zakona od 31. listopada 1888. i naredaba Kraljevske zemaljske vlade*, Troškom i nakladom K. Matice, Zagreb, VIII. poglavlje, str. 57.

³¹⁰ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 19v.

ne budu li bila u mogućnosti nastaviti školovanje. To je označilo svojevrsno rasterećenje nastavnog programa za niže pučke škole, čemu se prišlo zbog kritike starog Školskog zakona koji je djecu opterećivao nepotrebnim i nepraktičnim znanjima.³¹¹

U *Naučnoj osnovi* za niže pučke škole izdanoj u naredbi od 24. srpnja 1890. propisani su sljedeći predmeti: Nauk vjere (katolički ili pravoslavni), Čitanje i razumijevanje čitanoga s vježbama u govoru, Računstvo i geometrijsko oblikovanje, Zemljopis, Povijest, Prirodosnanstvo, Gospodarstvo,³¹² Ženski ručni rad i kućanstvo, Krasopis, Risanje, Svjetovno i crkveno pjevanje te Gimnastika.³¹³ Osim navedenih predmeta ocjenjivalo se i vladanje („ćudorednost”) te pohađanje nastave („polazak škole”).

Ova naučna osnova ponešto je izmijenjena novom naučnom osnovom za niže pučke škole temeljem Vladine naredbe od 13. prosinca 1895. godine. Ona polaže osobitu važnost čitanju, pisanju i računanju kako bi svi učenici ovladali tim temeljnim intelektualnim vještinama. Takvo pojednostavnjivanje dovelo je do stanovitog zastoja napretka i degradiranja postignutog nivoa što su ih pučke škole do tada postigle. Minimum znanja protegnuo se i na ostale predmete pa je tako najniži stupanj obrazovanja vraćen na nivo prevladanih „trivijalki”.

Predviđeni predmeti u novoj naučnoj osnovi bili su sljedeći: Nauk vjere (katolički ili pravoslavni), Hrvatski ili srpski jezik, Računstvo i geometrijsko oblikovanje, Krasopis, Risanje, Svjetovno i crkveno pjevanje, Ručni rad i kućanstvo, Gimnastika i Radnje u školskom vrtu,³¹⁴ a izbačeni su Zemljopis, Povijest, Fizika i Prirodopis.

Zbog tih čestih dopuna i preinaka Školskog zakona bilo je nužno izdati temeljitiju interpretaciju starih te pojašnjenja izmijenjenih zakonskih odredbi, što je prvi pokušao učiniti Josip Kirin svojim priručnikom *Uređenje pučke nastave* 1897. godine.

Analizom naučne osnove otkriva se tendencioznost prosvjetnih vlasti u osposobljavanju učenika za ovladavanje znanjima na polju gospodarstva, što se najbolje moglo očitovati radnjama u školskom vrtu. Osim što §14. Školskog zakona propisuje kako uz svaku školu mora biti vrt za praktično vježbanje učenika u gospodarstvu, poklanjanjem pažnje izvanučioničkoj nastavi želio se izbalansirati odnos s učioničkom nastavom, ali i školi dati

³¹¹ Raguž, *Zakon od 31. listopada 1888.*, str. 471.

³¹² U sklopu predmeta „gospodarstvo” učile su se osnove voćarstva, vrtlarstva, pčelarstva i svilarstva.

³¹³ Vidi: „Naučne osnove za niže i više pučke škole u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji”, u: *Službeni glasnik kralj. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade odjela za bogoštovlje i nastavu*, Godina 1890., Tisak Ignatza Granitza, Zagreb.

³¹⁴ Vidi: „Naredba visoke kralj. hrv.-slav.-dalm. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, od 13. prosinca 1895., br. 17 667, kojom se izdaje Naučna osnova za niže pučke škole”, u: *Službeni glasnik kralj. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade odjela za bogoštovlje i nastavu*, Godina 1895., Tisak Ignatza Granitza, Zagreb.

pečat praktičnosti čime bi se u narodu smanjilo zaziranje od škole te brisanja percepcije o njenoj nefunkcionalnosti i nepotrebnosti u svakodnevnom životu, poglavito na selu. Ta nastojanja mogu se sagledati i cjelovitije u smislu stvarnog podizanja kvalitete i napretka hrvatskog gospodarstva, čemu je škola svakako trebala i mogla značajno pridonijeti.

Aktivnosti u školskom vrtu zabilježene su i prezentirane javnosti. Naime, na Gospodarsko-šumarskoj izložbi održanoj 1891. godine u Zagrebu učitelj Ivan Kovačić sudjelovao je izlaganjem voća, jabuka i krušaka koje je s učenicima uzgojio i odnjegovao u školskom vrtu:

*Na jubilarnoj gospodarsko-šumarskoj izložbi održanoj od 15. kolovoza do 15. listopada 1891. u Zagrebu, koja je slavno po hrvatski narod izpala, bio je ovdešnji ravnajući učitelj Ivan Kovačić za izloženo voće nagradjen sa tri dukata u zlatu uz diplomu sa velikom kolajnom te je istom prigodom odlikovana i škola sa diplomom.*³¹⁵

Ove aktivnosti svakako su donijele ugled školi i učitelju Kovačiću, jer je upravo

*učitelj dužan osobitu brigu posvetiti školskom vrtu i to ne samo radi same školske obuke, već i radi unapređenja voćarstva u opće.*³¹⁶

Zanimljivo je kako se sve do danas za dio školskog vrta koji je nekada služio za cijepljenje i uzgoj voćaka održao naziv „cepinak”, u duhu posavskog kajkavskog narječja.³¹⁷

U školskoj Spomenici i drugim analiziranim dokumentima školska učila, koja su trebala pospješiti učenje i učioničku nastavu učiniti zornijom, poput zidne ploče, zidnih zemljovida Austro-Ugarske Monarhije, Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije te pojedinih njihovih županija, brojalicâ, zidnih slika za voćarstvo i vjeronauk³¹⁸ za martinskovešku školu nisu nigdje posebno navedena pa nema uvida u njihovo stvarno posjedovanje. To donekle začuđuje jer je kroničar za šk. god. 1891./1892. zabilježio kako je u Zagrebu bila upriličena izložba učila

*koja je krasno ispala,*³¹⁹

³¹⁵ Usp. HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 18v. i *Gospodarski list – organ hrv.-slav. gospodarskoga društva*, god. XXXIX., br. 24, od 17. listopada 1891., Zagreb, str. 186-188.

³¹⁶ Kirin, *Uređenje pučke nastave*, str. 128-129.

³¹⁷ Do šk. god. 1899/1900. školski vrt obuhvaćao je površinu od 2 390 hvati.

³¹⁸ Kirin, str. 110-111.

³¹⁹ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 20.

ali ne i to je li škola propisno opskrbljena nastavnim sredstvima i pomagalicama. Iz ovoga se dade zaključiti kako je učiteljstvo Niže pučke škole u Martinskoj Vesi pratilo prosvjetna događanja na državnom nivou i na njima sudjelovalo.

11.6. Školski ispiti i nagrade

Budući da je školska godina bila razdijeljena na prvo i drugo polugodište, tzv. „pôljeće”, po njihovu završetku održavani su javni komisijski ispiti kojima su mogli nazočiti i roditelji ispitivanih učenika kako bi se uvjerili u njihov napredak i napredak škole općenito. U ožujku su u pravilu održavani ispiti nakon završetka I. polugodišta, a krajem lipnja ili u srpnju godišnji ispit. Potonji su u Martinskoj Vesi redovito održavani na kraju svake školske godine.

U skladu s propisima učenici su postizali uspjeh i svrstavani u sljedeće kategorije:

- a) Prvi red s odlikom – učenici koji su s odličnim ocjenama položili sve ispite;
- b) Prvi red – učenici koji su s vrlo dobrim i dobrim uspjehom položili ispite;
- c) Drugi red – učenici koji imaju jednu ili dvije negativne ocjene;
- d) Treći red – učenici koji imaju tri ili više negativnih ocjena;

Uz ispitane i klasificirane učenike bilježio se i broj onih koji su ostali neispitani. Ovi opći „redovi” ustanovljeni su *Okružnicom* Kraljevskog namjesničkog vijeća od 8. srpnja 1864., a uz neznatne preinake integrirani su u sustave školskih zakona 1874. i 1888. godine. Svaki od tih općih redova u sebi je sadržavao određene klasifikacije glede pohađanja škole, ponašanja, napretka u svladavanju gradiva i marljivosti. Najboljim učenicima, tj. onima koji su dobili „prvi red s odlikom”, za nagradu su dijeljene knjige, što je ustanovljeno još 1862. godine.³²⁰ Prema današnjim kriterijima to bi bili učenici koji su prošli s odličnim uspjehom. Ovi „redovi” podjeljivani su učenicima sve do 1929. godine.

³²⁰ Cuvaj, Antun (1910.): *Grada za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, Svezak V., od 20. listopada 1860. do 20. travnja 1868.*, Drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje, Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, str. 149.

Tablica 8. Uspjeh učenika Niže pučke škole u Martinskoj Vesi na godišnjem ispitu po školskim godinama, u razdoblju 1889. – 1900. godine

(Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str.18-26.)

Školska godina	Ukupno učenika	Uspjeh na godišnjem ispitu				Neispitanih
		Prvi red s odlikom	Prvi red	Drugi red	Treći red	
1889./1890.	144	31	56	28	16	13
1890./1891.	139	33	48	22	15	21
1891./1892.	183	36	62	23	17	45
1892./1893.	184	38	94	15	16	21
1893./1894.	183	20	95	44	15	9
1894./1895.	185	27	92	33	7	26
1895./1896.	184	32	83	21	7	9
1896./1897.	216	31	86	24	33	42
1897./1898.	185	44	115	19	2	5
1898./1899.	196	45	109	19	14	9
1899./1900.	254	37	145	54	2	16

Iz tablice 8 vidljivo je da je najveći broj ispitanih učenika klasificiran u „prvi red”, što je za opći uspjeh škole u razdoblju u prosjeku iznosilo 19% godišnje i bilo zadovoljavajuće. Prema današnjim mjerilima ocjenjivanja taj bi se uspjeh mogao usporediti s vrlo dobrim (4) i dobrim (3) uspjehom. „Drugi red” predstavljao bi slab ili dovoljan (2) uspjeh, a „treći red” nedovoljan uspjeh ili pak neocijenjenost. Prema tadašnjem austrijskom (germanskome) sustavu ocjenjivanja brojeane oznake za današnji hrvatski sustav ocjenjivanja bile su obrnutog slijeda i vrednovanja uspjeha. To znači da je ocjena „1” označavala odličan uspjeh, „2” vrlo dobar, „3” dobar, „4” dovoljan i „5” nedovoljan uspjeh. Svi učenici, osim onih koji su klasificirani u „treći red”, u pravilu su upisivani u višu godinu školovanja, iako nije bilo striktno propisano pod kojim se uvjetima razred obavezno morao ponavljati. Pri tom je, prema usmenom svjedočanstvu, ključnu ulogu igrala preporuka učitelja roditeljima o ponavljanju razreda kako bi njihovo dijete što kvalitetnije svladalo gradivo. U kategoriju „neispitanih” ulazili su oni učenici koji su veći dio godine izbjegavali nastavu ili se nisu pojavili na godišnjem ispitu u lipnju. Prema brojčanim pokazateljima takvih je učenika u analiziranom razdoblju 1889. – 1900. bilo oko 11% godišnje. Za usporedbu, Niža pučka škola u Palanjkju kod Siska u

istom promatranom razdoblju bilježi prosječno 51% učenika s prvim redom, a svega 5% godišnje neispitanih.³²¹

11.7. Opetovnica

Opetovna škola ili opetovnica trajala je dvije do tri godine, a morali su ju pohađati svi učenici koji su završili nižu pučku školu, a nisu planirali nastaviti daljnje obrazovanje. Iako je bila obavezna, odaziv učenika bio je vrlo slab i zbog činjenice da je IV. razred trajao dvije godine. Već samom svojom svrhom da ponovi i utvrdi najvažnije gradivo stečeno za vrijeme redovnog školovanja, kao i vremenski termin u kojem je održavana, a to je bilo nedjeljom prije ili nakon župne mise što joj je još priskrbilo i naziv „nedjeljna škola”,³²² opetovnica je doživljavala bojkot djece i roditelja u punom smislu te riječi. Tu još treba pridodati činjenicu kako su učitelji pučkih škola u opetovnici bili dužni besplatno poučavati,³²³ što je na njih svakako djelovalo ponižavajuće i nestimulativno.

Tablica 9. Kretanje broja učenika Niže pučke škole u Martinskoj Vesi upisanih u opetovnicu, u razdoblju 1883. – 1900. godine

(Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str.18-26.)

Školska godina	Broj upisanih u opetovnicu	
	I. godina	II. godina
1888./1889.	22	13
1889./1890.	16	19
1890./1891.	16	19
1891./1892.	20	20
1892./1893.	24	18
1893./1894.	18	20
1894./1895.	18	20
1895./1896.	25	14
1896./1897.	35	16
1897./1898.	27	9
1898./1899.	21	11
1899./1900.	34	11

³²¹ HR-DASK-145: Niža pučka škola u Palanjkju, *Spomenica škole: 1859. – 1947.*, str., str. 168-211.

³²² Predavanja u opetovnici održavana su nedjeljom prije ili nakon župne svete mise pa je ta škola zvana još i „nedjeljnom školom”.

³²³ Vidi §60. Školskog zakona.

Iz priložene tablice 9 vidljivo je kako je više od polovice broja redovitih polaznika škole nakon završenog četvrtog razreda nastavilo pohađati opetovnicu (usp. s tablicom 7).

11.8. Zdravstvena skrb o učenicima

Značajan aspekt uspješnog provođenja nastave u XIX., ali i do polovice XX. stoljeća, bila je školska higijena, odnosno zdravstvena skrb o učenicima. U XIX. stoljeću svijest o čistoći okoliša, životne sredine i osobne higijene vrlo je sporo prodirala među stanovništvo Hrvatske, napose u seoskim sredinama. Stoga je mladež već od najranije dobi bila najugroženija skupina stanovništva čija je smrtnost bila velika, a njihov se gubitak nastojao nadoknaditi većim brojem djece po bračnom paru. Između 25-30% djece rođene u XIX. stoljeću nije imalo šansu doživjeti školsku dob zbog različitih bolesti, loših higijenskih uvjeta, siromaštva i ostalih negativnih čimbenika.³²⁴

Epidemije poput boginja, šarlaha, kolere, difterije, sušice (tuberkuloze), crnih kozica, ospica i hripavca periodično su bile proširene,³²⁵ a zahvaćale su i školsku djecu, od kojih neke sa smrtnim ishodom:

*Zdravstveno stanje školske mladeži ove šk. god. 1897./1898. nije bilo povoljno. Školska obuka bila prekinuta radi škrlata od 1. II. do 20. II. te od 10. III. do 1. IV. t. g. Žrtvom smrti bijahu: supruga učitelja i dijete, 1 učenica I. razreda, 1 učenica II. razreda, 1 učenik i 1 učenica iz opetovnice. Školska obuka trajala stoga do 26. VII. t. g. otpisom županijske oblasti. Docjepljivanje obavljeno je 26. lipnja t. g. po Dr. A. Gutshyju, kr. kot. liječniku.*³²⁶

Stoga je organiziranje javnoga zdravstva bilo od prijeke važnosti kako bi se te bolesti obuzdale i stavile pod kontrolu. Tako je za mladež martinskeveške pučke škole organizirano redovito godišnje cijepljenje koje je provodio sisački kotarski liječnik, što je sve bilo u skladu s Vladinim zdravstvenim propisima i naredbama. Zemaljska vlada izdala je 1892. godine Naredbu o higijenskim propisima za sve škole u Hrvatskoj i Slavoniji,³²⁷ koji su obuhvaćali informacije o zaraznim bolestima te savjete i propise o preventivnim mjerama na školskom

³²⁴ Vranješ-Šoljan, str. 28.

³²⁵ Sve navedene bolesti zabilježene su kod školske djece u Martinskoj Vesi.

³²⁶ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 24v.

³²⁷ Vidi: „Naredba kr. zem. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, od 3. ožujka 1892. Br. 161, kojom se izdaju higijenski propisi za sve škole u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji”, u: *Službeni glasnik kralj. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu*, Godina 1892., Tisak Ignatza Granitza, Zagreb.

igralištu i u zatvorenim školskim prostorijama. Toj naredbi prethodila je ona iz 1889. godine, kojom je izdan naputak o suzbijanju čestih zaraznih bolesti u školama: boginja, ospica, šarlaha, difterije, hripavca i očnih oteklina.³²⁸

³²⁸ Kirin, str. 64-68.

12. RAZDVAJANJE NIŽE PUČKE ŠKOLE U MARTINSKOJ VESI NA DJEČAČKU I DJEVOJAČKU NIŽU PUČKU ŠKOLU

Jedna od najznačajnijih promjena u strukturi školstva u Martinskoj Vesi dogodila se 1900. godine kada da je došlo do razdvajanja dotadašnje Niže obospolne pučke škole na Dječaćku i Djevojačku nižu pučku školu. Inicijativu je dao svećenik i zagrebački kanonik dr. Andrija Jagatić, koji je bio rodom iz Luke Desne s područja župe Martinska Ves.

Slika 9. Dr. Andrija Jagatić (1851. – 1900.) – osnivač Djevojačke škole milosrdnih sestara sv. Vinka u Martinskoj Vesi. Pastoralni centar „Dr. Andrija Jagatić”, Martinska Ves

Pučka škola u Martinskoj Vesi kroz drugu polovicu XIX. stoljeća bilježila je konstantni napredak dobrim dijelom zahvaljujući župnicima i svećenstvu koje joj je svojim donacijama nastojalo osigurati financijska sredstva. Ta nastojanja nastavlja i dr. Jagatić, pripomažući njen redoviti rad kroz financiranje školske zaklade koju je ustanovio kanonik dr. Ivan Miković. On

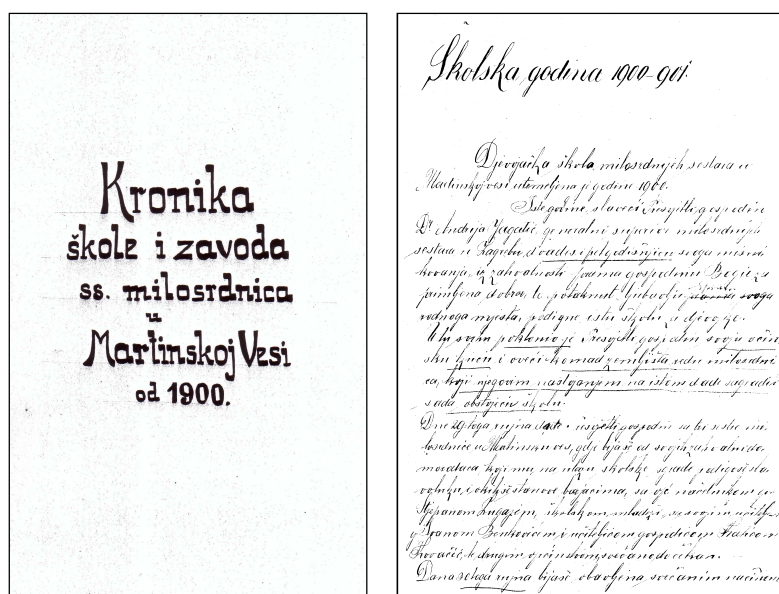
je bio rodom iz Martinske Vesi Desne. Godine 1880. ustanovio je vječnu zakladu za školu namijenivši joj dio prihoda sa svojeg tamošnjeg posjeda.³²⁹

No za martinskovešku školu od najveće je važnosti bilo Jagatićevo nastojanje da uz pomoć sestara milosrdnica osnuje Djevojačku pučku školu:

*Dr. Andrija Jagatić, superior časnih sestara sv. Vinka u Zagrebu, rodom Lučanin, slavio ove 1900. godine 25-godišnjicu svoga misnikovanja. U zahvalu za dobivene u to doba milosti i iz ljubavi spram rodnog si mjesta, odlučio podignuti školu za djevojke. U tu svrhu pokloni svoj roditeljski dom i oveće zemljište redu sestara milosrdnica te iz vlastitih sredstava sagradio krasnu dvorazrednu djevojačku školu.*³³⁰

Dozvola za osnivanje škole dobivena je od Zemaljske vlade, koja je dozvolila

*da se dvorazredna obospolna niža pučka škola u Martinskoj Vesi rastavi u dvije dvorazredne po spolovima odijeljene niže pučke škole tako, da na dječjačkoj nižoj pučkoj školi preuzmu obučavanje učitelji svjetovnjaci, a na djevojačkoj nižoj pučkoj školi učiteljice sestre milosrdnice.*³³¹

Slika 10. Naslovnica i početna stranica Spomenice Djevojačke škole u Martinskoj Vesi; Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog

³²⁹ Vidi, u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 16v-18v.

³³⁰ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 26.

³³¹ *Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovje i nastavu, od 31. listopada 1900.*, Godina 1900., Tiskara Ignatza Granitza, Zagreb, str. 188.

Razdvajanje školske mladeži po spolovima treba sagledati iz nekoliko aspekata. Taj čin nije prouzročen samo pukom željom dr. Jagatića, već se nalagao i kao nužnost zbog velikog broja upisane djece koji je uvelike premašivao standardni okvir odnosa broja djece i broja učitelja. Stoga je to rasterećenje bilo dobrodošlo, što je svakako pridonijelo kvaliteti nastave, a poboljšalo i evidenciju školske mladeži, tzv. „sposobnjaka”, jer je unatoč dugogodišnjoj tradiciji školstva u Martinskoj Vesi u to doba među seljacima još uvijek bila raširena utaja djece, odnosno izbjegavanje školovanja zbog potrebne dječje radne snage na domaćinstvima.³³² Međutim, puno važniji aspekt osnivanja djevojačke škole bila je Jagatićeva djelatnost u duhu Prvog hrvatskog katoličkog kongresa, koji je održan u Zagrebu 1900. godine s namjerom vjerskog buđenja hrvatskoga naroda,³³³ naročito mlađe generacije s težnjom još dubljeg vjerskog prožimanja, sve do njegove potpune preobrazbe u kršćansko društvo.³³⁴ Zbog kompleksnosti i sveobuhvatnosti taj proces tražio je zauzetost kako svećenstva, tako i laika. Njegova djelatnost naročito se manifestirala u radu s mladima, posebice sa školskom mladeži, kod koje se nastojalo podići i učvrstiti razinu vjerskog obrazovanja i življenja te ga povezati s domoljubljem.

Andrija Jagatić je, kao član Centralnog nadbiskupijskog odbora za pripravu kongresa, a uz to i kao visokopozicionirani i ugledni svećenik,³³⁵ kanonik, bivši urednik *Katoličkog lista* te bliski suradnik zagrebačkog nadbiskupa Jurja Posilovića i vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera, koji su ujedno bili i pokrovitelji ovog kongresa,³³⁶ iskoristio taj utjecaj, konkretiziravši kongresna nastojanja upravo osnivanjem Djevojačke pučke škole u Martinskoj Vesi pod svojim pokroviteljstvom. Time je ovdašnje školstvo ponovno dobilo jaču duhovnu dimenziju kroz školsku upravu Djevojačke škole i učiteljsko djelovanje časnih sestara, a što je djelomično izgubilo reformnim prosvjetnim nastojanjima Mažuranićevim školskim zakonom.

³³² Školski zakon iz 1888. nije predviđao razdvajanje muške od ženske djece već na samom početku osnovnoškolskog obrazovanja, kao što je to isticao zakon iz 1874. godine, nego tek od dvanaeste godine života. Stjepan Hartmann u svojoj knjizi *Školski zakon od 1874. i od 31. listopada 1888. ili školsko pitanje u nas*, objavljenoj 1893. godine, osvrnuo se na tu činjenicu ističući je kao veliki problem u odgojno-obrazovnom i ćudorednom smislu. Ti njegovi stavovi bili su oblikovani pod utjecajem crkvenih krugova, no zakon iz 1874. kasnijim je naredbama i preinakama odobravao mješovite razrede, ako će se time pospješiti kvaliteta rada. Pritom je određeno da učiteljica ima pravo poučavati u I. i II., a učitelj u III. i IV. razredu.

³³³ Korenić, Stjepan (1900.): *Prvi hrvatski katolički sastanak*, Tiskara C. Albrechta (Jos. Wittasek), Zagreb, str. 138.

³³⁴ Poticaj tim nastojanjima pružio je sam vrh Rimokatoličke crkve, kojom je tada upravljao papa Lav XIII. (1878. – 1903.), koji je svojim enciklikama osuđivao zablude modernoga društva, posebice ateizam i liberalizam, kao glavne opasnosti europskog kršćanskog identiteta.

³³⁵ Jagatić se te jubilarne 1900. godine posebno skrbio i oko duhovne pripreme za jubilarno hodočašće u Rim, o čemu je opširno pisao i izvještavao cijele godine u glasilu *Marijin cvjetnjak*.

³³⁶ Strecha, Mario (2008.): *Mi smo Hrvati i katolici...*, *Prvi hrvatski katolički kongres 1900.*, Golden marketing-Tehnička knjiga i FF press – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 94.

Nakon odobrenja Kraljevske županijske oblasti u Zagrebu u kolovozu 1900. pristupilo se izgradnji zgrade Djevojačke škole koja je prema odredbi trebala biti završena u vrlo kratkom roku kako bi nastava u obje škole mogla početi u isto vrijeme, točnije 1. listopada 1900. godine. Nastava je zaista i započela u zadanom terminu, a dan ranije, 30. rujna, škola je svečano posvećena. U svečanosti je sudjelovao i dr. Jagatić:

Djevojačka škola milosrdnijeh sestara u Martinskoj Vesi utemeljena je godine 1900. Iste godine slaveći presvijetli gospodin dr. Andrija Jagatić, generalni superior milosrdnijeh sestara u Zagrebu, dvadesetpetgodišnjicu svoga misnikovanja, iz zahvalnosti prama Gospodinu Bogu za primljena dobra te potaknut ljubavlju spram svoga rodnoga mjesta, podigne istu školu za djevojke. U tu svrhu poklonio je Presvijetli gospodin svoju očinsku kuću i oveći komad zemljišta redu milosrdnica, koji njegovim nastojanjem na istom dade sagraditi sada obstojeću školu. Dne 29. rujna dođe Presvijetli gospodin sa tri sestre milosrdnice u Martinsku Ves, gdje bijaše od svojih zahvalnih domorodaca, koji mu na ulazu školske sgrade podigoše slavluk i okitiše stanove barjacima, sa načelnikom g. Stjepanom Žugajem, školskom mladeži, sa svojim učiteljima g. Ivanom Benkovićem i učiteljicom gospođicom Katicom Kovačić, te drugim vječinstvom, svečano dočekan. Dana 30. rujna bijaše obavljena svečanim načinom posveta nove škole. Oko 10 sati krenuo je Presvijetli gospodin u pratnji dvaju svećenika, mjestnim upraviteljem župe vlč. gospodinom Antunom Abjanovićem i vlč. gospodinom Mirkom Dovranićem, kroz špalir školske mladeži iz župnoga dvora u crkvu, gdje je započeo svečani obred i odaklen je procesija krenula u novu školu. Pošto je obred obavljen bio, pozdravila je Presvijetloga gospodina lijepim govorom učenica IV. razreda Katica Jančir, predavši mu lijepu kitu cvijeća. Uz mnoštvo naroda bijaše prisutan i Kraljevski kotarski predstojnik gospodin Ladislav Domjanić, koji se je u ime općine svečano zahvalio plemenitom darovatelju za tako plemenito djelo. Među prisutnim bijaše i narodni zastupnik dr. Grga Tuškan. I mjesni učitelj Ivan Benković zahvalio se je u ime školske mladeži, predavši je ujedno sestrām milosrdnicām, a upravitelj župe zahvalio se je u ime župljana. Procesija je krenula natrag u crkvu, gdje je Presvijetli gospodin služio uz asistenciju svetu misu i izrekao narodu krasnu propovijed. Tako bijaše utemeljena djevojačka škola milosrdnijeh sestara, na kojoj odmah od poglavarstva samostanskog u Zagrebu bijahu namještene dvije učiteljice i to Eugenija Randić za I. i II. razred i sestra Aquilina Čuić za III. i IV. razred.³³⁷

Određeno je da će u toj školi kao učiteljice službovati dvije časne sestre, a teret njihova uzdržavanja, odnosno financiranja u obliku svojevrzne nagrade u iznosu od 800 kruna na godinu bez drugih doplataka, preuzela je Općina. Uz to, Općina se obvezala i za nabavu drva za školu te svih potrebnih nastavnih sredstava i pomagala.

³³⁷ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana Sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 1-2.

Red sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog jedan je od najznačajnijih ženskih crkvenih redova koji od samog svog početka djelovanja u Hrvatskoj ima vrlo važnu ulogu u odgoju i obrazovanju djevojaka. One u Hrvatsku stižu 1848. godine na poziv zagrebačkog biskupa Jurja Haulika koji je u njihovu samostanu u Zagrebu osnovao školu za odgoj ženske mladeži. Time je njihov odgoj nastojao zadržati u okrilju Crkve, što je vidljivo u njegovoj poslanici *O nastavi i uzgoju mladeži*, objavljenoj 1869. godine. Budući da su časne sestre milosrdnice poučavale u pučkim školama još prije donošenja Prvog školskog zakona 1874. godine, taj Zakon, kao i drugi iz 1888., dozvoljava im daljnje učiteljsko djelovanje na temelju odgovarajuće kvalifikacije za obavljanje učiteljske službe. Kako Vladin Odjel za bogoštovlje i nastavu nad njima nije imao vlast, tj. nije ih dekretima mogao postavljati ni raspoređivati, suradnja između Vladina Odjela i Predstojništva reda milosrdnih sestara morala je postojati. Takav odnos za posljedicu imao je specifično financiranje njihovih učiteljica jer nisu mogle dobivati državnu plaću, nego samo pristojnu novčanu nagradu, čiju je visinu odredio sporazumni dogovor između Predstojništva reda i dotične školske općine. Iz izvora je vidljivo kako su ti odnosi u Martinskoj Vesi u početku bili uspješno sređeni.

Tako su od 1. listopada 1900. u Martinskoj Vesi istodobno postojale dvije niže pučke škole zajedno s pripadajućim opetovnicama. U Dječjačkoj školi i dalje su ostali predavati svjetovni učitelji Ivan Benković i Katarina Kovačić, a u Djevojačkoj školi službu su preuzele časne sestre Eugenija Randić za I. i II. te Aquilina Čuić za III. i IV. razred.³³⁸

Predstojnik Vladina Odjela za bogoštovlje i nastavu odobrio je 17. listopada 1900. učiteljima Dječjačke pučke škole sljedeća primanja: plaću u iznosu od 800 kruna, stanarinu u iznosu od 200 kruna ili učiteljski stan na korištenje, 6 hvati ogrjevnih drva te polovicu školskog vrta, oranice i livade. Jednoj sestri milosrdnici također je odobrena plaća u iznosu od 800 kruna.

Već sljedeće godine, točnije 20. travnja 1901., Djevojačku je školu posjetio kraljevski županijski školski nadzornik Juraj Prejac koji je bio posve zadovoljan zatečenim stanjem škole:

³³⁸ *Školski šematizam za 1903. godinu* već spominje Nižu dječjačku i Nižu djevojačku školu u Martinskoj Vesi, kao i gore navedene učitelje i učiteljice; vidi, u: Gollner, Julije (1902.): *Posebni koledar i šematizam pučkih škola i učiteljskog osoblja u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji za prostu godinu 1903.*, Tečaj drugi, Vlastita naklada, Zagreb, str. 83.

*Djevojačku pučku školu u Martinskoj Vesi inspicirao sam danas, te konstatovao veoma dobar napredak i uzornu disciplinu.*³³⁹

Slika 11. Zgrada Djevojačke škole u Martinskoj Vesi izgrađena 1900. godine; privatni posjed

Godine 1901. općinsko zastupstvo u Martinskoj Vesi, po svemu sudeći potaknuto dobrotvornom gestom kanonika dr. Andrije Jagatića, odlučilo je konačno izgraditi novu školsku zgradu za potrebe Dječjačke pučke škole. U sporazumu s mjesnim župnikom Martinom Dogšom Općina je zamijenila 250 hvati župnog za 500 hvati općinskog zemljišta. Na istom župnom zemljištu izgrađena je dvorazredna zgrada uz financijsku pomoć Zemaljske vlade u iznosu od 4 000 kruna. Gradnju je poduzeo sisački poduzetnik Stiić za svotu od 12 000 kruna. Zgrada je dovršena i svečano posvećena 29. rujna 1901. godine.³⁴⁰

Sljedeće školske godine najviši prosvjetni dužnosnici izvršili su nadzor nad objema školama da se uvjere u njihov općeniti napredak:

³³⁹ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Kontrolna knjiga 1901. – 1959.*, str. 1.

³⁴⁰ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 28v.

*Dne 7. lipnja 1902. počastio je svojim visokim posjetom i inspicirao ovu školu presvijetli gospodin Armin Pavić – odjelni predstojnik zemaljske vlade za bogoštovlje i nastavu u pratnji zemaljskog školskog nadzornika Ante Cuvaja, kr. kotarskog predstojnika presvijetlog gosp. Metela Ožegovića i prečasnog gosp. dr. Mije Medjimurca – vicearcidjaka i župnika sisačkoga, mjesnog šk. nadzornika g. Martina Dogše te domaće općinske gospode.*³⁴¹

Slika 12. Zgrada Dječake škole u Martinskoj Vesi izgrađena 1901. godine; privatni posjed

Gledajući iz perspektive razvoja školstva, razdoblje banovanja Khuen-Héderváryja i Školski zakon koji je u to vrijeme donesen, unijeli su bitne promjene u strukturu i percepciju hrvatskoga školstva te mu dali novi zamah i snagu. U tom razdoblju broj osnovnih (pučkih) škola neprestano je rastao,³⁴² što je bio rezultat dugotrajnog i upornog zalaganja brojnih društvenih skupina i čimbenika oko afirmacije osnovnog obrazovanja. Broj učitelja u pučkim školama tada je također rastao. Od 1 910, koliko ih je bilo 1888. godine, broj im je do 1903. narastao na 2 490. Unatoč tome, u pojedinim područjima osjećao se njihov manjak pa su osim

³⁴¹ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 7.

³⁴² Primjerice, 1888. godine u Hrvatskoj i Slavoniji bilo je 1 248, a 1902. već 1 412 osnovnih škola.

onih koji su završili četverogodišnju učiteljsku školu,³⁴³ namještane i udane učiteljice s "privremenim" statusom, kao i završeni maturanti srednjih škola.

Školskim zakonom iz 1888. godine učiteljske su škole postale četverogodišnje. Na kraju četvrtog razreda polagao se ispit zrelosti te stjecao status *privremenog* učitelja. Nakon dvogodišnje učiteljske službe učitelj je mogao pristupiti stručnom ispitu nakon kojeg mu je izdana *svjedodžba oспособnica* kojom je stekao pravo na stalno namještenje u učiteljskoj službi. Učitelji nižih pučkih škola nakon nekog su vremena stekli pravo polaganja ispita za učitelje na višim pučkim školama.

Pohađanje škole također je bitno poraslo u odnosu na ranije razdoblje Prvog školskog zakona.³⁴⁴ U tom smislu i Niža dječjačka pučka škola u Martinskoj Vesi u ovom razdoblju općenito bilježi ukupan porast broja redovitih polaznika. Tako je školske godine 1889./1890. od ukupno 232 školska obveznika njih 134 ili 57% redovito pohađalo nastavu, dok se školske godine 1899./1900. taj postotak popeo na čak 71%.

Iako su osnovne škole napredovale u kvantitativnom smislu, njihova kvaliteta i opseg znanja tendenciozno je smanjivana samo na usvajanje najnužnijih intelektualnih vještina.³⁴⁵ Jedinstvenom nastavnom *Osnovom*, donesenom 1895. godine, degradiran je obrazovni napredak osnovne škole na nivo prije donošenja školskih zakona. Zbog nezadovoljstva učiteljstva tom *Osnovom*, Vlada je 1899. godine pokrenula pitanje izrade nove. U raspravu se uključio i Savez hrvatskih učiteljskih društava te 1900. sazvao izvanrednu skupštinu na kojoj je jednoglasno odbačena postojeća minimalna nastavna osnova. Predložena je izrada nove na temelju najnovijih pedagoških istraživanja s naglaskom na odgojni aspekt nastave te stupnjevitost psihološkog razvoja djece. Izrađeni novi nacrt nastavne *Osnove* Vlada je razmotrila tek 1904., a godinu dana kasnije je odobrena.

Khuenov položaj i ponašanje u Hrvatskoj u dugom dvadesetgodišnjem razdoblju posljedica je političke nedosljednosti i manipulacije na svim razinama Austro-Ugarske Monarhije. Ugarska, koju su njezine političke elite vidjele kao homogenu državu od Karpata od Jadrana,

³⁴³ Vidi, u: Batinić, Štefka i Gaćina-Škalamera, Sonja (2009.): *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849. – 2009.*, Hrvatski školski muzej, Zagreb, str. 17-18.

³⁴⁴ Školske godine 1888./1889. broj školskih obveznika u Hrvatskoj i Slavoniji iznosio je 214 378, a od tog broja njih 127 107 ili 59% redovito je polazilo školsku obuku. Školske godine 1902./1903. broj školskih obveznika iznosio je 267 489, a redovitih polaznika bilo je 174 405 ili 65%.

³⁴⁵ U Frankovićevoj knjizi *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* nalazi se podatak kako je Izidor Kršnjavi, predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu u razdoblju 1891. – 1896. na konferenciji školskih nadzornika 1894. godine održao predavanje u kojem je istaknuo kako je zadaća pučke škole da, osim vjeronauka, djecu uči samo čitanju, pisanju i računanju; vidi, u: Franković, str. 179.

nastojala je dokinuti hrvatsku autonomiju i državnost. No, unatoč jakim pritiscima nije imala dovoljno snage do kraja je uništiti i izbrisati. Khuenov režim kršio je odreda sva politička i mnoga druga prava u Hrvatskoj, no ta će represija u konačnici samo dodatno ojačati njen otpor i pregrupirati postojeće društveno-političke snage tako da će u Narodnom pokretu 1903. godine hrvatski narod pokazati još veću političku zrelost, jedinstvenost i odlučnost u zbacivanju omraženog režima.

13. STANJE ŠKOLSTVA OD NARODNOG POKRETA 1903. DO PROPASTI AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE 1918. GODINE

13.1. Politička previranja do Prvog svjetskog rata

Padom Khuenove vladavine u Hrvatskoj i Narodnim pokretom 1903. završilo je razdoblje Khuenova nedemokratskog režima koji se odrazio i na školstvo, zahtijevajući potpunu poslušnost prosvjetnih službenika. Naravno, politička poslušnost i indoktrinacija škole osjećala se i u narednom razdoblju. Primjerice, školska je mladež na kraljev i kraljičin rođendan te spomendan smrti morala prisustvovati svetim misama, a svaka je učionica na zidu morala imati izvješenu sliku kralja Franje Josipa I. i kartu Austro-Ugarske Monarhije.

Međutim, smanjena je društvena napetost koju je ban Khuen izazivao svojom mađarizacijom, bahatošću te podgrijavanjem sukoba između Hrvata i Srba. Na bansku stolicu dolazi umjereniji Teodor Pejačević koji je do kraja svog mandata 1907. godine pokušao normalizirati politički život poštivanjem temeljnih građanskih prava, primjerice, ukidanjem cenzure, dozvolom javnog okupljanja i dr.

Za vrijeme njegova banovanja donošenjem Riječke i Zadarske rezolucije formira se *Politika novoga kursa* koja rezultira stvaranjem Hrvatsko-srpske koalicije i njenom pobjedom na saborskim izborima 1906. godine. Mađarizacija Hrvatske time nipošto nije pobijedena niti je postala stvar prošlosti jer već 1907. Ugarska vlada donosi *Željezničku pragmatiku*,³⁴⁶ kojom su Mađari, između ostaloga, ponovno pokušali na hrvatskim željeznicama uvesti mađarski jezik kao službeni. Potaknuli su ju velikoaustrijski krugovi, želeći slomiti politiku novoga kursa. Taj čin izravno se kosio s Hrvatsko-ugarskom nagodbom, što je rezultiralo novim valom hrvatskog nezadovoljstva i prekida političkog savezništva označenoga Riječkom rezolucijom iz 1905. godine.

Najveći politički, gospodarski, ali i kulturni problem Hrvatima je predstavljala razjedinjenost hrvatskih zemalja, kojima je takva sudbina u dualistički uređenoj monarhiji s dva centra moći, Bečom i Budimpeštom, u konačnici bila namijenjena sve do njenog raspada 1918. godine. Političke snage, odnosno predstavnici pojedinih hrvatskih zemalja, nisu uopće ni imali priliku službeno se sastajati i zajednički oponirati bečkom centralizmu i ugarskom hegemonizmu jer su u Monarhiji postojala dva odvojena zakonodavna tijela koja su nastupala i djelovala praktički samostalno. Riječ je o Carevinskom vijeću za *Cislajtaniju*, u kojeg su ulazili

³⁴⁶ Vidi, u: Šidak et al., str. 233.

hrvatski predstavnici iz Dalmacije i Istre, te Ugarski sabor za *Translajtaniju* koji je okupljao poslanike iz Banske Hrvatske i Slavonije.

Oživljavanjem političkog pluralizma i proširenjem političke scene nakon Khuenova odlaska iz Hrvatske očitovao se nov zamah hrvatske politike. Osim politike novoga kursa, koja je označila sasvim nove političke tendencije kod dijela hrvatskih političara predvođenih Franom Supilom i Antom Trumbićem u vidu suradnje s hrvatskim Srbima i mađarskom oporbom, na samom početku XX. stoljeća jačaju struje političkog katoličanstva, liberali i agraristi.

Starija literatura za političku grupaciju političkog katoličanstva rabi pojam *klerikalizam*. *Političko katoličanstvo* nastalo je krajem XIX. stoljeća po uzoru na kršćansko-socijalne stranke u Austriji i Sloveniji te zastupalo intenzivniji angažman svećenstva u politici. Nakon Narodnog pokreta 1903. kao imperativ postavlja osnivanje samostalne katoličke političke organizacije. Poticaj njegovu jačanju u Hrvatskoj dao je Hrvatski katolički kongres, održan od 3. do 5. rujna 1900. godine u Zagrebu, koji je iznjedrio Hrvatski katolički pokret s organiziranim djelovanjem klerika i laika u svrhu promicanja katoličke vjere i kulturnih vrijednosti koje iz nje proizlaze na sva područja društvenog djelovanja.

Katolički pokret prvotno je nastao u njemačkim zemljama sredinom XIX. stoljeća u nastojanju da se Katolička Crkva obrani od liberalnih strujanja koje su njenu ulogu u društvu percipirale kao nositelja starog, konzervativnog društva s feudalnim karakteristikama, a vjeru općenito proglašavale nazadnom. U vrijeme pojave tzv. *katoličkog hrvatstva* na samom početku XX. stoljeća glavni cilj političkog katoličanstva u Hrvatskoj bio je nastojanje da se sva područja društvenog života podrede kontroli svećenstva. Već na samom početku svoga djelovanja ono nastoji surađivati s režimskom mađaronskom Narodnom strankom te Frankovom pravaškom grupacijom iz čije će suradnje nastati politička protuteža kasnijoj vladajućoj Hrvatsko-srpskoj koaliciji.³⁴⁷

Liberalni politički pravac proklamirala je Napredna stranka sastavljena od Napredne omladine, čije je političko djelovanje stavljalo naglasak na sitan svakodnevni rad za potrebe širih slojeva naroda u svrhu konačnog rješenja nacionalnog pitanja.³⁴⁸

Agrarističku političku struju zastupala je Hrvatska pučka seljačka stranka osnovana 1904. godine. Osnivači su joj braća Antun i Stjepan Radić, rodom iz Trebarjeva Desnog. Rodivši se i odrastajući u seoskoj sredini Hrvatske Posavine, zarana su uvidjeli probleme na koje je seljaštvo nailazilo. Od samog osnutka HPSS programski je bila usmjerena na prosvjeđivanje

³⁴⁷ Isto, str. 219.

³⁴⁸ Vidi, u: Lovrenčić, Rene (1972.): *Geneza politike „novog kursa“*, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, str. 174-178.

narodnih seljačkih masa te gospodarski razvoj na osnovi svekolikog hrvatskog jedinstva u skladu s povijesnim hrvatskim državnim pravom. Stranka je neprestano isticala zahtjev za demokratizacijom političkog života te suradnju Hrvata i Srba. Zbog svojih socijalnih traženja i kritike Crkve, stranka se ubrzo našla na meti kritika crkvenih krugova te je proglašena antiklerikalnom. I dok braća Radić kritiziraju institucionalne postavke Crkve u društvu, istodobno percipiraju kršćanstvo kao temeljni i neraskidivi dio seljačkog identiteta i narodne kulture. Suprotno od stajališta Hrvatsko-srpske koalicije, čija će proklamirana politika hrvatsko-srpske suradnje označiti novi smjer u hrvatskoj politici, braća Radić razvijaju vlastite stavove po pitanju uređenja i opstanka Monarhije. Budući da i oni vide u njemačkom *Drang nach Osten* opasnost za slavenske narode, propagiraju suradnju svih Slavena u Monarhiji, koji bi trebali djelovati u smjeru pretvaranja Austrije u federaciju s dominantnim slavenskim elementom. Ta austroslavistička koncepcija federativno preuređenog okvira Austro-Ugarske Monarhije trebala je biti najbolja i najrealnija obrana od njemačkog ekspanzionizma. Istodobno, Stjepan Radić bio je upoznat i s velikosrpskim težnjama koje su vidjele širenje srpske države na razvalinama Monarhije, a u čiji bi sastav bile uključene i hrvatske zemlje.³⁴⁹

Već spomenuta Hrvatsko-srpska koalicija, kao najutjecajnija politička grupacija u prvoj dekadi XX. stoljeća, nastala je na temelju djelatnosti dalmatinskih političara Frana Supila i Ante Trumbića koji su nastojali da kompletna hrvatska politika krene u smjeru ujedinjenja hrvatskih zemalja u jednu političku cjelinu. Taj „novi smjer” bio je dvojak: s jedne strane predviđao je suradnju s Mađarima zbog bojazni od velikonjemačke politike u koju je bila uključena i Austrija, a s druge su željeli normalizaciju odnosa i ponovnu suradnju sa Srbima. Nakon smirivanja Narodnog pokreta 1903. odnosi između hrvatskog i srpskog građanstva počeli su se normalizirati. Uviđajući kako je mađarska hegemonija i njima sve veća zapreka za ostvarivanje gospodarskog napretka, srpsko građanstvo počelo je gledati na hrvatsko u sasvim drugom svjetlu te razvijati suradnju za ostvarivanje zajedničkih interesa. Iako je tijekom 1903. godine bilo više znakova suradnje između hrvatske i srpske omladine, glavni impuls razvoja hrvatsko-srpske suradnje dolazio je iz Srbije. Naime, u lipnju te godine ubijeni su Aleksandar Obrenović i njegova supruga koji su bili nositelji proaustrijske politike. Srbija se sada željela osloboditi ovisnosti o Austro-Ugarskoj, a političke snage s takvim programom sve su više jačale. Stoga je vladavina Karađorđevića označila ne samo promjenu kraljevske dinastije na srpskom prijestolju, nego i potpuni zaokret srbijanske vanjske politike. Razvojem

³⁴⁹ Šidak et al., str. 220.

takve situacije ni srpsko građanstvo nije više moglo računati na povlašteni položaj kojega je uživalo u vrijeme Khuenove vladavine pa se okreće suradnji s Hrvatima. U stvarnosti se provodila zakulisna politika jačanja hrvatsko-srpske suradnje u vidu destabiliziranja Austro-Ugarske koju je podupirala srbijanska politika s krajnjim ciljem pripajanja južnoslavenskih dijelova Monarhije svojoj velikosrpskoj državi kada za to budu stvoreni uvjeti. Hrvatski političari u Koaliciji nisu znali ili nisu željeli znati za takav razvoj političke situacije, no srpske stranke poput Srpske narodne samostalne stranke i Srpske narodne radikalne stranke s njome su zasigurno bile upoznate.³⁵⁰ Krajnji cilj Politike novoga kursa mogao bi se sažeti u koncepciji stvaranja samostalne južnoslavenske države do koje je trebalo doći postepenim putem kroz razvijanje i poticanje kriznih austro-ugarskih političkih žarišta, suradnjom Hrvata i Srba te sporazumima s Mađarima i Talijanima koji su također bili ugroženi od njemačkog Dranga.³⁵¹

13.2. Politički i kulturni program Hrvatske pučke seljačke stranke

Pojava Hrvatske pučke seljačke stranke 1904. godine na hrvatskoj političkoj sceni rezultat je dugogodišnje pripreme braće Antuna i Stjepana Radića u kulturno-prosvjetnom i društveno-ekonomskom smislu, osnovana u vrijeme kad i Napredna stranka, dakle u prosincu 1904., od dijela Napredne omladine koja više nije željela djelovati u okviru Stranke prava. Njena socijalna baza bila je pak sastavljena isključivo od seljaka koji će puno teže ostvarivati svoju političku ulogu od naprednjaka. Razlog tome leži u imovinskom cenzusu koji je znatno sužavao biračko pravo i time automatski isključivao većinu seljaka iz politike. To zalaganje za uvođenje općeg prava glasa bio je Antunu i Stjepanu Radiću jedan od glavnih motiva osnivanja političke stranke. Svjesni da jedino legitimnim putem seljaci mogu pristupiti političkoj borbi, započeli su sustavan socijalni, ekonomski i kulturni rad među njima, što je u konačnici dovelo do izgradnje njihove samosvijesti i političke samostalnosti. Stare građanske stranke, slijedeći državnopravnu tradiciju, tu djelatnost u svojim programima nisu ni predviđale³⁵² pa se tu Radićima otvorio prostor za politički manevar kojim će, neopterećeni zastarjelim političkim metodama i neučinkovitom borbom povijesno-pravne doktrine, stvoriti novi politički program socijalnog i kulturnog napretka utemeljenog na socijalnoj jednakosti i liberalnoj ideji o pravu narodnog samoodređenja. Vizionarstvo Antuna Radića u tom se

³⁵⁰ Isto, str. 215-216.

³⁵¹ Isto, str. 221.

³⁵² Isto, str. 220.

razdoblju nazire analizom njegovih članaka u vlastitim novinama *Dom*, u kojima daje naznaku skorog kraja Khuenova režima 1903. godine, koju je kasnije ocijenio kao godinu „hrvatskog političkog preporoda”.³⁵³ Neposredni je pokretač tog društvenog gibanja Stjepan Radić koji se još 1895. godine istaknuo spaljivanjem mađarske zastave na zagrebačkom Trgu bana Jelačića, a 1902., uslijed žestokih protusrpskih demonstracija, oštrom retorikom pobijanja mađarizacije.³⁵⁴

Slijedom tih društveno-političkih zbivanja potaknuta je misao o osnivanju Hrvatske pučke seljačke stranke u kojoj su braća Radić vidjela najjače uporište borbe za realizaciju vlastite socijalne politike. Antun, koji je bio njezin idejni tvorac, dao joj je formu i znanstvenu podlogu temeljenu na hrvatskom državnompravnom i pučkom seljačkom temelju, koja je trebala poslužiti za njegov daljnji razvoj vizije hrvatske države kao zajednice s dominantnim seljačkim slojem.³⁵⁵ Socijalni dio programa HPSS-a predviđao je da se seljaštvu kao najbrojnijem društvenom sloju prilagodi ukupna gospodarska politika, čijim bi se agrarnim aspektom stvorilo društvo modernije organiziranih većih seljačkih posjeda, od čega bi imali korist i seljaci i hrvatsko društvo u cjelini. S takvim stavom stranka je među seljacima dobila na izrazitoj popularnosti, no njezina socijalna prenaplašenost naišla je na brojne kritike kod građanskih stranaka.

13.3. Korelacija Khuenova školskog zakona s dominantnim političkim strujanjima u Hrvatskoj do 1918. godine

Kroz cijelo razdoblje od Khuenova odlaska iz Hrvatske pa sve do raspada Austro-Ugarske temelj školskog sustava u Hrvatskoj bio je Školski zakon koji je on odobrio 1888. godine. Razlozi njegove dugotrajne uporabe su dvojaki: u prvom redu, njime je uspješnije provedena manipulacija školskim sustavom i prosvjetnim kadrom kao činovništvom bespogovorno

³⁵³ Radić, Antun (1903.): *Hrvatska 1903. godine*, Dom – list hrvatskomu seljaku za razgovor i nauk, br. 21, 1902. god., str. 340-341.

³⁵⁴ Radići su kritizirali i ostale nepravilnosti, u prvom redu financijsku nagodbu, s vrlo malim udjelom kojega je Hrvatska dobivala za pokrivanje svojih troškova. Njome je hrvatski narod bio bezobzirno eksploatiran, a veleposjedima, industrijom, rudarstvom, šumarstvom i bankarstvom uglavnom su upravljali Austrijanci i Mađari. Uz to, agrarno pitanje ostajalo je uvijek otvoreno i nedorečeno, a njegovo rješavanje otezala je činjenica što je gotovo 30% poljoprivredne površine bilo u posjedu nekolicine svjetovnih i crkvenih veleposjednika. Tome treba pridodati i veliku razliku u načinu obrade veleposjeda i sitnih seljačkih posjeda. Za razliku od već uvelike mehanizirane obrade veleposjedničke zemlje, seljačka gospodarstva još su uvijek bila na razini primitivne manualne obrade, što je u konačnici rezultiralo niskim prinosima. Vrlo niski seljački tržišni viškovi onemogućavali su im stjecanje financijskih sredstava za ionako velike porezne namete pa je opće osiromašenje pučanstva postalo akutan problem iz kojega su se mnogi nastojali izvući iseljavanjem u prekomorske zemlje.

³⁵⁵ Murgić, str. 94.

odanim državnoj politici. Nadalje, taj je Zakon sada, u nešto promijenjenim društveno-političkim okolnostima, tendenciozno sagledan u sasvim novom svjetlu. Nastavši s namjerom destabilizacije hrvatsko-srpskih odnosa, dao je Srbima velika prava. Kada je nakon 1903. barem prividno, a potom na neko vrijeme i stvarno hrvatsko-srpskih sukoba nestalo, takva koncepcija zakona u duhu hrvatsko-srpske sloge i ravnopravnosti više je nego dobrodošla. Iako podozrivo gledajući na zbližavanja Hrvata i Srba u Austro-Ugarskoj, državna vlast očito nije polagala naročitu pažnju niti pravila pritisak na razvoj i usmjeravanje hrvatske prosvjete jer su austrijski krugovi bili zaokupljeni svojim programom širenja,³⁵⁶ a velikomađarski krugovi u prevelikoj aroganciji spram Hrvatske i hrvatskih prilika nisu u tome vidjeli neku opasnost. Vjerojatno je promađarsko stajalište Politike novog kursa, koju je Hrvatsko-srpska koalicija protežirala, išla u prilog tome.³⁵⁷

Pobjeda Hrvatsko-srpske koalicije na izborima 1906. godine omogućila joj je sastavljanje Vlade, no zbog brzog sloma Politike novog kursa i u Dalmaciji i u Hrvatskoj, uskoro biva raspuštena. U relativno kratkom vremenu Vlada je pokazala interes za rješavanje mnogih pitanja, između ostalog i prosvjete. U školama je nastojala spriječiti daljnje širenje mađarizacije i germanizacije, a poduzete su i inicijative za gradnju novih pučkih škola.³⁵⁸ Prosvjetne vlasti u Hrvatskoj podupirale su tu politiku, ali bilo joj je i oponenata poput Antuna i Stjepana Radića. Već i sama pomisao na Školski zakon koji je ozakonio ban Khuen-Héderváry njima dvojici je bila odbojna, a budući da nisu podržavali ni politiku Hrvatsko-srpske koalicije, razumljiva je njihova permanentna kritika. Oni taj zakon više ne sagledavaju kao odgojno-obrazovni dokument, već djeluju u vidu osvjetljavanja i osvješćivanja zamki za hrvatski narod koje je taj zakon cijelo vrijeme u sebi sadržavao.

Slom Politike novog kursa prouzročili su vrhovi Monarhije u Beču, nezadovoljni hrvatsko-srpskom suradnjom i njihovim simpatijama s Ugarskom upravo u vrijeme kada su Beč i Budimpešta počinjali nove pregovore oko financijske nagodbe. Tom suradnjom velikoaustrijski imperijalizam bio bi uvelike nagrižen jer je u određenom trenutku mogao ojačati ugarski položaj u nagodbenim pregovorima. Osim Beča, sumnjičava i nepovjerljiva prema hrvatsko-srpskoj suradnji počinje biti i sama Ugarska jer su mađarski političari uvidjeli kako Hrvatsko-srpska koalicija oslabljuje njihov ukupni utjecaj u Hrvatskoj. To je i Ugarskoj također remetilo namjere prodora na Jadran pa je svaka daljnja suradnja postala neodrživa.

³⁵⁶ Šidak et al., str. 228.

³⁵⁷ Isto, str. 229.

³⁵⁸ Franković, str. 240.

Konačno je takav razvoj događaja 1907. godine rezultirao padom Vlade Koalicije i slomom Politike novog kursa. No hrvatsko-srpska suradnja prevladat će te neuspjehe i zbog takvog austrijskog i ugarskog držanja u njima će ojačati želju za samostalnom južnoslavenskom teritorijalnom jedinicom unutar Austro-Ugarske Monarhije. Tako će u narednom periodu trijalistička koncepcija preuređenja Austro-Ugarske postati minimalni, a jugoslavenski okvir, uz potporu Kraljevine Srbije, maksimalni politički program Hrvatske. Godine 1908. Austro-Ugarska je provela aneksiju Bosne i Hercegovine, što su hrvatski i srpski nacionalistički krugovi ogorčeno dočekali jer su ju i jedni i drugi u budućnosti vidjeli u sastavu svoje države.³⁵⁹ U Hrvatskoj je taj čin još više zaoštrio društveno-političku situaciju pa je Beč, na kojega su se hrvatske političke snage nakon pada Vlade Hrvatsko-srpske koalicije sve jače oslanjale, silom ugušio demonstracije, a na banski položaj postavljalo sebi odane ljude. Novi ban Pavao Rauch započinje progon studenata i pripadnika Hrvatsko-srpske koalicije, što će se naročito razbuktati u insceniranom Veleizdajničkom i Friedjungovom procesu u Zagrebu i Beču, kojima je Monarhija nastojala pred međunarodnom javnošću opravdati čin aneksije Bosne i Hercegovine kao nužan čin obrane njezine teritorijalne cjelovitosti. Oba ova procesa imala su u biti namjeru uništenja južnoslavenske uzajamnosti i ujedinjenja, no postigla su suprotan učinak.

Nova strujanja u političkom i društvenom životu početkom XX. stoljeća odrazila su se na znanost i umjetnost koje se sada teže proširiti među širokim narodnim slojevima. Tako 1907. godine dolazi do osnivanja Pučkog sveučilišta u Zagrebu, a po njegovu uzoru osnivaju se i u ostalim većim hrvatskim gradovima. Ogranci tih pučkih sveučilišta prodiru i u seoske sredine gdje se pučka prosvjeta najviše širi putem narodnih knjižnica i čitaonica.

13.4. Reformna strujanja prosvjete i osnovnog školstva do Prvog svjetskog rata

Opisana politička nestabilnost kojoj je Hrvatska od strane Austrije, a napose Ugarske, bila ciljano izložena, negativno se odrazila i na stanje prosvjete i školstva. Njihov razvoj ponajprije su kočile financijske neprilike koje su bile izravna posljedica politike Ugarske vlade.

Ukupan broj pučkih škola u Hrvatskoj i Slavoniji bio je nedovoljan u odnosu na broj stanovnika. Primjerice, prema popisu stanovnika 1905., Hrvatska i Slavonija imale su 2 560

³⁵⁹ Šidak et al., str. 240.

903 stanovnika i 1 480 nižih pučkih škola, što znači da je na jednog učitelja otpadao 71 učenik.³⁶⁰ Nerazmjjer između broja učenika i broja učitelja bio je osnovni uzrok relativno visoke nepismenosti jer su učitelji bili preopterećeni pa učenici nisu dobivali potrebnu pažnju i usmjeravanje u nastavi. Učitelji su stoga često pribjegavali nepropisnim razlozima otpuštanja učenika nakon završenog I. ili II. razreda, čime su nastojali rasteretiti svoj rad. Tako kratko obrazovno razdoblje nije imalo nikakvog dugotrajnog učinka u stjecanju znanja.

Nazadovanje školstva prouzročeno financijskim poteškoćama nastojalo se kompenzirati reformama u smjeru širenja prosvjete među narodom te eksperimentiranjem s novim nastavnim metodama. Zbog neefikasnosti školstva i preranog otpuštanja, brojni su ostali nepismeni, što se pak nastojalo nadomjestiti otvaranjem knjižnica i čitaonica koje su trebale zamijeniti škole. Teoretičari nastave u to doba naročitu pažnju poklanjaju nastavnim metodama koja naglašavaju načela zornosti, doživljaja i dječjeg iskustva s ciljem postizanja većeg odgojnog efekta nastave umjesto dotadašnjeg pukog stjecanja znanja. *Nastavna osnova* za osnovne škole iz 1895. aktualna je bila do 1905. godine kada je Savez hrvatskih učiteljskih društava na poticaj Vlade donio novu osnovu u koju su bili integrirani neki do tada ispušteni predmeti poput prirodopisa, zemljopisa i povijesti. Nova *Osnova* prvenstveno je zahvatila niže pučko školstvo, a bila je podijeljena na tri razine:

- a) niži stupanj s učenicima I. razreda,
- b) srednji stupanj s učenicima II. i III. razreda i
- c) viši stupanj s učenicima IV. i V. razreda.

Njome je također postignuto stupnjevanje znanja u Prirodopisu, Zemljopisu i Povijesti, što je učiteljima omogućilo i olakšalo slobodnu kreaciju opsega znanja iz tih predmeta.

Uz *Nastavnu osnovu* za niže pučke škole donesena je i *Osnova* za njima pripadajuće opetovnice, čija se percepcija odgojno-obrazovnog rada i svrha također promijenila. Zbog slabog pohađanja i u ovom razdoblju nastojalo se prenamijeniti njenu svrhu te pomaknuti težište s ponavljanja i učvršćivanja teoretskih znanja na praktično obrazovanje. Dječacima je stoga priređivana dodatna obuka iz Gospodarstva u školskom vrtu, a djevojčicama iz raznih vještina kućanskih poslova.

Novi zadaci koji su stavljeni pred nižu pučku školu i opetovnicu iziskivali su dodatno obrazovanje i angažman učitelja pa je Savez hrvatskih učiteljskih društava, odmah po

³⁶⁰ Franković, str. 246.

donošenju nove nastavne osnove, počeo organizirati učiteljske tečajeve na kojima su predavanja održavali brojni pedagoški stručnjaci. Jedan od najutjecajnijih pedagoga na prijelazu stoljećâ bio je Stjepan Basariček, čija je pedagoška teorija i praksa utjecala na pedagošku izobrazbu pučkoškolskih učitelja od 70-ih godina XIX. stoljeća do kraja postojanja Austro-Ugarske Monarhije.³⁶¹ Njegovi udžbenici³⁶² bili su zasnovani na teorijskoj osnovi njemačkog pedagoga Johanna Friedricha Herbart³⁶³ zbog sustavnosti, preglednosti i jasnoće pedagoške misli i analize koju je vrlo jasno razradio i prilagodio hrvatskim prilikama. Zbog usvajanja Herbartova pedagoškog sustava³⁶⁴ i modernog pristupa odgojno-obrazovnoj svrsi škole, Basariček je naišao na stanovit otpor predstavnika crkvene i skolastičke pedagogije³⁶⁵ te kritiku braće Radić. No i drugi utjecajni profesori i pedagozi poput sveučilišnog profesora Franje Markovića i ravnatelja Zagrebačke učiteljske škole, Đure Arnolda, prihvatili su Herbartov pedagoški sustav pa je tako opća pedagoška i metodička izobrazba budućih učitelja pučkih škola, ali i gimnazijskih profesora, bila utemeljena na njegovoj pedagoškoj teoriji.³⁶⁶ Tijekom godinâ Prvog svjetskog rata Basariček sve više odstupa od ukalupljene Herbartove pedagogije i stupnjevanja usvajanja znanja, a svoje pedagoško proučavanje usmjerava novim pedagoškim shvaćanjima utemeljenim na biološkim spoznajama. Herbartov pedagoški sustav ozbiljno je uzdrmala voluntaristička spoznajna teorija koja se zasnivala na volji kao pokretaču svakog djelovanja. Ta misao rezultirala je tzv. *pedagoškim naturalizmom* koji traži individualni pristup svakom djetetu, tj. njegovoj prirodi te time određuje uporabu specifičnih nastavnih metoda i sredstava, kao i odgojne ciljeve. Tako je nastao *pedagoški ekspresionizam* koji ističe slobodu u djetetovom izražavanju iskustvenih doživljaja iz okoline kroz umjetničko izražavanje, usmena izlaganja, pismene sastavke, crtanje i ručni rad. Ta i brojne druge teorije, zbog specifičnih uvjeta u kojima se hrvatsko društvo i školstvo nalazilo, nisu mogle naići na znatniju primjenu pa je tako Hrvatska početkom XX. stoljeća ostala na marginama europskih

³⁶¹ Batinić, Gaćina-Škalamera, *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849. – 2009.*, str. 24.

³⁶² *Teorija pedagogije ili nauk ob uzgoju* (1876.); *Kratko izkustveno dušoslovje* (1877.); *Uzgojoslovje* (1880.); *Povijest pedagogije* (1881.); *Obće obukoslovje* (1882.) i *Posebno obukoslovje* (1884.).

³⁶³ Johann Friedrich Herbart bio je njemački filozof, pedagog i psiholog, rođen 1776., a umro 1841. godine. Filozofiju je studirao u Jeni, a doktorirao u Göttingenu, gdje je i započeo sveučilišnu karijeru predavajući filozofiju i pedagogiju. Među prvima je počeo primjenjivati psihološke postavke u pedagogiji, čime je znatno utjecao na njen daljnji razvoj. Tako ju on dijeli na teorijsku i praktičnu. Razvivši naučavanje o odgojnoj nastavi, postavio je četiri stupnja u organizaciji nastave – jasnoću, asocijaciju, sustav i metodu. U svojim djelima ističe kako je najveća svrha odgoja krepost, tj. poklapanje volje s etičkim normativima.

³⁶⁴ Herbartova pedagogija u praktičnom se radu učitelja temelji na ideji formalnih metodičkih stupnjeva, koje Basariček predstavlja u svom djelu *Obće obukoslovje*. Svaku metodičku jedinicu on dijeli na pet metodičkih stupnjeva – analizu, sintezu, asocijaciju, usustavljivanje spoznaja i metodu, tj. vježbanje uporabe stečenog znanja koji su primjereni zakonu duševnog razvitka učenika pa bi ih se stoga svaki učitelj u svome radu trebao pridržavati; vidi, u: Basariček, Stjepan (1882.): *Obće obukoslovje*, Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb., str. 71-72.

³⁶⁵ Prvenstveno zbog toga što iz filozofije odbacuje naučavanje o Bogu kao neznanstveno.

³⁶⁶ Batinić, Gaćina-Škalamera, str. 22.

reformnih pedagoških primjena „novoga odgoja”. Za *školu rada*, odnosno školu koja će nastavu povezivati sa životom i kod djeteta aktivirati njegove stvaralačke snage, zalagali su se Antun i Stjepan Radić, Davorin Trstenjak, Vjekoslav Košćević i drugi. Njima je bila bliska i teorija *slobodne škole*, što je u prvom redu odraz pedagoškog i metodičkog preispitivanja u načinu djelovanja hrvatskog odgojno-obrazovnog sustava, ukalupljenog između crkvenog i državnog utjecaja.

Sve spomenute ideje i reformna strujanja u pedagogiji bili su zastupljeni u novoj naučnoj osnovi za niže pučke škole donesenoj 1905. godine. Njezina je najznačajnija karakteristika povezivanje gradiva i korelacija među predmetima, napose u uočavanju uzročno-posljedičnih veza, što je u konačnici trebalo otkloniti dominantni nastavni verbalizam. Tom *Osnovom* bitno se promijenila i uloga učitelja koji učenicima više nisu trebali samo tumačiti gradivo, već ih i poticati na niz aktivnosti oko otkrivanja spoznavanja i usustavljivanja stečenih znanja iskustvenim i radnim putem. U tu svrhu su se za postizanje tih boljih učinaka nastave propagirali novi oblici učenja poput izleta i ekskurzija, što je školstvu i prosvjeti u teškim političkim i financijskim uvjetima davalo novi polet i snagu.

Osim stjecanja praktičnih znanja u školskom vrtu, nova nastavna osnova tražila je i stilsko dotjerivanje školskih knjiga, u prvom redu udžbenika i čitanki, što je bila zadaća povjerenstva koje su činili već spomenuti Stjepan Basariček, Davorin Trstenjak i dr.³⁶⁷

Novi pristup nastavi tražio je i veću suradnju roditelja sa školom. I dok je većina škola u XIX. stoljeću iskusila ozbiljan problem roditeljskog otpora u vidu slanja djece na svakodnevnu školsku obuku, oni u postkhuenovsko doba dobivaju stanovitu ulogu u odgojno-obrazovnom procesu. Da bi ih zainteresirali, potaknuli i osvijestili im nužnost školovanja djece, učiteljstvo je roditelje uključivalo u razne školske projekte, poput nazočnosti na roditeljskim sastancima, godišnjim završnim ispitima, roditeljskim društvima u okviru kojih su organizirana predavanja o aktualnim odgojno-obrazovnim pitanjima i spoznajama itd.

Iz svih ovih nastojanja proizlazi zaključak kako je ova reforma školstva u godinama prije i tijekom Prvog svjetskog rata bila nužna jer je još uvijek aktualni „Khuenov” školski zakon iz 1888. godine u mnogim svojim segmentima bio već zastario i prevladan. To je posebno vidljivo u percepciji i zadaći učiteljstva. Ono je ponajviše bilo sputavano svojom slabom materijalnom osnovicom na koju je Savez hrvatskih učiteljskih društava godinama upozoravao, no bez uspjeha. Konkretno mjere poduzete su nakon učiteljske skupštine

³⁶⁷ Franković, str. 251.

Slunjskog kotara 25. ožujka 1911. kada je odlučeno da će svi učitelji toga kotara stupiti u pasivan otpor putem štrajka, za čijim se postupcima povelu i učiteljstvo ostalih kotareva.³⁶⁸ Stoga je novoimenovani ban Slavko Cuvaj nastojao poboljšati materijalno stanje učiteljstva povisivši mu desetpostotni doplatak na 25% od temeljne učiteljske plaće.³⁶⁹

Drugo važno pitanje u pogledu učitelja bilo je pitanje njihove naobrazbe. Mnogi su bili mišljenja kako je dotadašnja četverogodišnja učiteljska škola nedostatna za stjecanje potrebitih znanja u odgojno-obrazovnom sustavu punom novih teorijskih i praktičnih izazova, a čuli su se zahtjevi i za njihovim akademskim obrazovanjem. Primjerice, na skupštini Saveza hrvatskih učiteljskih društava 1908. godine Josip Binički odlučno se založio za akademsko obrazovanje učitelja. Učitelji su negodovali zbog niza nelogičnosti, proturječja i provokacija koje je Školski zakon iz 1888. godine nametnuo, poput kontrolnih knjiga u koje su školski nadzornici upisivali učiteljske mane i nedostatke pedagoško-didaktičke naravi i sl.

Od početka XX. stoljeća pa sve do 1914. godine broj pučkih škola, napose nižih, polagano je rastao i obuhvaćao sve više školskih obveznika. Školske godine 1913./1914. u Hrvatskoj i Slavoniji bilo je 1 536 javnih pučkih škola s 413 509 školskih obveznika i 293 505 stvarnih polaznika školske obuke.³⁷⁰

13.5. Odras reformnih nastojanja na osnovno školstvo u Martinskoj Vesi do Prvog svjetskog rata

Kako je već konstatirano, osnovno školstvo u Martinskoj Vesi od 1900. godine funkcioniralo je paralelno kroz postojanje Dječjačke i Djevojačke škole. Objema školama svojstvena je bila suradnja s Općinom, mjesnom župnom upravom te s državnim službenicima – kotarskim, županijskim i zemaljskim nadzorništvo. Kroničari obiju škola uredno izvještavaju o naredbama Vladina Odjela za bogoštovlje i nastavu, što ukazuje na upućenost mjesnog učiteljstva te njihovu primjenu.³⁷¹ Redovit godišnji nadzor kotarskog predstojnika te županijskog, a povremeno i zemaljskog školskog nadzornika, bili su garancija provedbe zakona, a njihov odnos s učiteljstvom pozitivan i katkada prijeko potreban u svrhu uvođenja reda pri redovitom pohađanju nastave i uspostave suradnje s roditeljima. Primjerice, za šk.

³⁶⁸ Cuvaj, *Grada*, sv. IX., str. 658.

³⁶⁹ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 39.

³⁷⁰ Franković, str. 249.

³⁷¹ Vidi, u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 32v.

god. 1908./1909. zabilježeno je kako su djeca vrlo neredovito polazila školu i opetovnicu, podržavana u tome od strane roditelja pa su časne sestre imale silnih problema pri uvođenju reda. Obratile su se kotarskom predstojniku koji se zauzeo oko tog problema:

*Redovita školska obuka vrlo je zapinjala prva tri školska mjeseca radi nemarnog polaza svagdanje i opetovne škole. Mnogi roditelji, kojim bijahu djeca uškolana u I. razred, branjahu se, da su djeca još preslaba i nezrela. Drugi opet ne htjedoše pustiti djecu u V. razred, jer da je taj razred suvišan. Najviše se usprotiviše roditelji opetovničkih obvezanika III. tečaja. Uslijed takovog nereda trpila je obuka silno, osobito u I. razredu. Ali energičan postupak vrlog i radinog kotarskog predstojnika dr. Matanića učini kraj tom neredu. Vrli taj muž stekao si je velikih zasluga na polju školstva u ovom kraju. Na svojim uredovnim ekskurzijama svagda bi se svratio u školu i propitkivao očinskom brižljivošću za polazak škole, zdravstveno stanje djece i za sve školske potreboće. Veleučeni gospodin Matanić znao bi tom zgodom ljubaznim načinom dječicu bodriti i upućivati na marljivi polazak i marni napredak. Danas mjeseca siječnja 15. 1909. akoprem vlada ciča zima – polazak je veoma marljiv. Sve je to zasluga našeg kotarskog predstojnika! Bog ga poživio!*³⁷²

I učitelji dječjačke škole imali su sličnih problema koje je kotarski predstojnik dr. Tomislav Matanić uspješno riješio.³⁷³

Iz zapisa u školskoj Spomenici vidljivo je kako je od školske godine 1907./1908. opetovnica produžena na tri godine, no posljednja, treća godina, bila je loše posjećena:

*Od upisane djece došla su malom iznimkom gotovo sva u školu te su istu tijekom godine prilično marljivo polazila, jedino nekoji opetovničari III. tečaja, što su bili po kr. županijskoj oblasti uškolani, nijesu uza sve prijave školu polazili.*³⁷⁴

Očito je redovitost pohađanja nastave iz godine u godinu varirala jer se već za školsku godinu 1911./1912. bilježi kako je

*mladež obuku marljivo polazila.*³⁷⁵

Iako je, generalno gledajući, hrvatsko učiteljstvo bilo nezadovoljno nadzorničkom kontrolom njihova rada,³⁷⁶ iz navedenog primjera pedagoške prakse u martinskoveškim pučkim školama

³⁷² *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana Sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 25-26.

³⁷³ Usp. HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 35v.

³⁷⁴ Isto, str. 37v-38.

³⁷⁵ Isto, str. 39.

nadzornička djelatnost u mnogim je slučajevima bila dobronamjerna i dobrodošla. Kao primjer takve prakse ističe se opservacija županijskog školskog nadzornika Šime Dorića, upisana 18. listopada 1909. u kontrolnu knjigu Djevojačke pučke škole:

*Pregledao sam djevojačku školu, te sam našao polazak posve marljiv, disciplina bi mogla biti bolja. Čitanje ide u nekim razredima slabije; osobito pri tom ima se paziti na pravilnost i naglasivanje. Nepoznate riječi tumačiti i štivo uvijek dobro s djecom razglabati. U stvarnoj obuci III. r. ima se postupati od bližega k daljem, ne početi morem itd., nego što je blizu djeteta. Računstvu III., IV. i V. god. ima se posvetiti što veća pažnja, jer je slabo do sada bila obrađena. Nastavnice pri ispitivanju neka mirno pitaju, nipošto sa žestinom, jer se time djeca plaše, pa se niti polučuje uspjeh. Diktati neka se preduzmu tako, da na kraju bude uvijek izvedeno pravilo, i sve neka je prema naučnoj osnovi.*³⁷⁷

Slične afirmativne i poticajne primjedbe iznio je i županijski školski nadzornik Đuro Cipšić prilikom inspekcije Djevojačke škole 22. lipnja 1910.:

*Pregledavajući danas školu opazio sam ovo: I. i II. godište: ispravak pismenih vježba neka bude po razredu, a ne pojedince, jer koliko si učitelj olakša tim posao, toliku veću vrijednost ima to za djecu, koja pri tom ispravku sudjeluju. Kod čitanja II. razreda djeca progutavaju zadnje slovke rečenice, tobož da snizuju glas ispred točke. III., IV. i V. godište: ovaj odjel nema "naučne osnove", pa se tako dogodi, da se ista iscrpivo ne obradi, kao što se zbilo sa slovničkim gradivom jezikoslovne obuke. Kod zemljopisne stvarne obuke valja orijentiranje u prostoru više vježbati, a to onda prenijeti zgodno na zemljovid. Nastavnički rad u oba odjela je napredan i uspješan.*³⁷⁸

Školski nadzornici, od županijskih do kotarskih, bili su državni činovnici i kao takvi zaduženi za kontrolu prosvjetnog rada učitelja, što im je službeno omogućeno Školskim zakonom iz 1888. godine. Njihovo djelovanje bilo je od 1894. u nadležnosti Kraljevske zemaljske vlade, a imenovanja i premještanja učestaliya u doba većih društveno-političkih previranja u državi.³⁷⁹ Stoga ne čudi antagonizam brojnih učitelja prema njima, jer su u nadzornicima vidjeli oličenje državnog aparata koji je često represivno djelovao prema nekim učiteljima, kažnjavajući ih premještajima, snižavanjem osnovice plaće te prijevremenim ili prisilnim umirovljenjem uz brojne nepovoljne uplive državnih vlasti u privatni život učitelja (zabrana udaje, ograničenje i namjerno onemogućavanje rješavanja imovinsko-pravnih pitanja i dr.). U razdoblju do 1918.

³⁷⁶ Milan Rojc – Vladin odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu, ukinuo je kontrolnu knjigu pod nazivom *Knjiga opaženih mana i nedostataka pedagoško-didaktičke naravi* na zahtjev Opće učiteljske skupštine, održane 1907. godine.

³⁷⁷ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Kontrolna knjiga 1901. – 1959.*, str. 3-4.

³⁷⁸ Isto, str. 4-5.

³⁷⁹ Jagić, str. 136.

godine u martinskoveškim školama nije zabilježen ni jedan sukob ili nesuglasica između učitelja i školskih nadzornika, nego je u izvještajima, dapače, taj odnos uvijek intoniran u pozitivnom smislu. Spomenice bilježe posjete predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu Armina Pavića, zemaljskog školskog nadzornika Antuna Cuvaja te županijske školske nadzornike: Ivana Filipovića, Petra Maričića, Dragutina Dürra, Martina Švacova, Mihovila Plešu, Đuru Prejca, Miloša Drakulića, Šime Dorića, Đure Cipšića, Mihovila Švacova i Vase Banovića, Matije Valića, kao i kotarske predstojnike dr. Tomislava Matanića i Milana Ključeca.

Brojne inicijative koje su dolazile iz same Vlade i Vladina Odjela za bogoštovlje i nastavu, kao i od vrhovnog Saveza hrvatskih učiteljskih društava u pogledu suzbijanja nepismenosti, kontrole školskih obveznika i poticanja na njihovo redovito pohađanje nastave, suradnje s roditeljima, rasterećenja učitelja u pogledu broja djece i suzbijanja bolesti mogle su se u martinskoveškim školama temeljitije i efikasnije provesti upravo zbog odijeljenosti mladeži po spolovima. Iako je postotak „uškolane” djece na razini Hrvatske bio nezadovoljavajući, suzbijanje nepismenosti na ovoj lokalnoj razini bilo je vrlo uspješno jer je zbog povećanja broja školskih obveznika općina Martinska Ves odlučila podići još jednu pučku školu u Setušu:

*Ove školske godine 1909./1910. ustrojena je nova škola u Setušu, te otpadoše iz područja ove učione selo Setuš i Ljubljanica.*³⁸⁰

Ova inicijativa bila je logična i prijeko potrebna jer je Setuš od Martinske Vesi bio udaljen oko sedam kilometara, a uz to djeca su još morala skelom ili čamcem prelaziti Savu, što je sve veoma otežavalo redovito pohađanje nastave. Selo Ljubljanica bilo je pak od Martinske Vesi udaljeno 3,5 km i uz to se nalazi na desnoj obali Save, ali kako je smještena na suprotnoj savskoj obali od Setuša, djeci je bilo brže skelom prijeći Savu i doći do škole.

Nadalje, kako bi se smanjio broj nepismenih radi bolje kontrole školskih obveznika i polaznika, ali i radi same učinkovitosti nastave, bilo je prijeko potrebno smanjiti broj djece po jednom učitelju. To se rasterećenje jedino moglo postići zapošljavanjem još jednog učitelja u svakoj školi. Iako je na skupštini Saveza hrvatskih učiteljskih društava 1911., jednoglasno zatraženo da se limit ograniči na najviše osamdeset učenika po jednom učitelju,³⁸¹ to se u Martinskoj Vesi nije dogodilo, iako je Školski odbor školske godine 1912./1913. Općinskom

³⁸⁰ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 36v.

³⁸¹ Franković, str. 258.

vijeću priopćio problem prenatrpanosti škole i istaknuo prijedlog za njenim proširenjem kako bi se barem u tom pogledu olakšalo redovito i propisno odvijanje nastave:

*Broj školske mladeži ove je godine vrlo velik te se teškom mukom obdržavala cjelodnevna obuka, budući da je škola prenatrpana. Po ravnanju učitelju stavljen je u sjednicu od 9. III. 1913. prijedlog školskom odboru za proširenje škole. Školski odbor uviđa potrebu proširenja i ustupa predmet općinskom zastupstvu, gdje će stvar vjerojatno zapeti zbog znatnih troškova.*³⁸²

Statistički pokazatelji Dječjačke pučke škole za školsku godinu 1912./1913. daju podatke kako je u učioni I. i II. razreda sveukupno bilo 112 djece, a isto toliko i u učioni III., IV. i V. razreda. Dakle, ta brojka uvelike premašuje limitiranu brojku 80, što ukazuje na prenatrpanost razreda i preopterećenost učitelja, a time i na smanjenje ukupne kvalitete nastave te efikasnost stjecanja i primjene znanja. Zbog toga su učitelji i ovdje pribjegavali otpuštanju učenika iz škole kad god je to bilo moguće. Primjerice, šk. god. 1912./1913. od ukupno 52 upisana polaznika Dječjačke škole, njih devetero bilo je otpušteno iz škole, a kao razlozi navode se „skrajnje siromaštvo”, „tjelesna i duševna nesposobnost” i dr.³⁸³

Kako bi se roditelje osvijestilo o važnosti i nužnosti redovitog, ali i opetovnog obrazovanja, učitelji su uz pomoć mjesnog župnika, ujedno i mjesnog školskog nadzornika, redovito organizirali roditeljske sastanke i prisustvovanje godišnjim završnim ispitima. U *Kronici Djevojačke pučke škole* za šk. god. 1908./1909. zapisano je kako su godišnjem ispitu, održanom 26. lipnja 1909., prisustvovali svi članovi Školskog odbora te „lijepi” broj roditelja školske djece kako bi se uvjerali u njihov napredak.³⁸⁴ Osnovano je i *Materinsko društvo Presvetog Srca Isusova* koje je okupljalo majke ženske školske mladeži. Točan datum osnutka toga društva nije poznat. Njegova svrha bilo je okupljanje majki na molitvu i razgovor oko razne problematike ženske školske mladeži koji su vodile i moderirale časne sestre učiteljice.³⁸⁵

³⁸² HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932...*, str. 39v-40.

³⁸³ Vidi, u: *Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah Opće pučke škole u Martinskoj Vesi počam od šk. god. 1880./81. do šk. god. 1941./42.*, Arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves

³⁸⁴ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 27.

³⁸⁵ Prema usmenom svjedočanstvu Katice Vrban i Ane Horvat iz Martinske Vesi Desne, temeljem opet ranijeg svjedočanstva Marije Repač iz Martinske Vesi Desne.

Tablica 10. Kretanje broja upisanih u Nižu dječaku pučku školu u Martinskoj Vesi, u razdoblju 1900. – 1914. godine

(Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str.26v-41v.)

Školska godina	Broj upisanih							
	Dječaka škola					Opetovnica		
	I.r.	II. r.	III.r.	IV.r.	V.r.	I.	II	III.
1900./1901.	44	32	37	29	8	30	-	-
1901./1902.	38	37	34	28	11	17	9	-
1902./1903.	53	41	35	29	16	15	21	-
1903./1904.	53	40	40	29	14	28	19	-
1904./1905.	51	40	33	31	12	25	19	-
1905./1906.	57	43	38	29	18	32	19	-
1906./1907.	55	46	46	35	14	31	22	-
1907./1908.	48	53	51	42	16	27	29	18
1908./1909.	48	51	48	33	22	43	22	21
1909./1910.	89	50	50	36	19	36	37	19
1910./1911.	67	63	48	23	19	43	26	2
1911./1912.	62	61	49	34	9	51	33	1
1912./1913.	52	60	55	40	17	30	37	1
1913./1914.	58	54	53	41	25	36	21	1

Suradnja škole s mjesnom crkvenom zajednicom nije bila samo formalno-pravne naravi, primjerice, prisustvovanje svetim misama na blagdane Božića, Uskrsa, Tijelova, prosnih dana, Markova, Alojzijeve i dr., nego je iz nje vidljiv i utjecaj na odgoj (kao primjer toga utjecaja je i štovanje sv. Alojzija Gonzage – zaštitnika školske mladeži) do kojega je župnicima bilo naročito stalo. Na kraju godišnjeg ispita u Djevojačkoj školi 26. lipnja 1909. jedna od učenica izrekla je zahvalu župniku Martinu Dogši kojega je školska mladež veoma cijenila jer mu je

*bilo vazda najviše na srcu čudoredni napredak ženske mladeži... Školsko nadzorništvo zbog toga je više puta izražavalo zadovoljstvo glede uspjeha, reda i discipline.*³⁸⁶

Da bi se nastava mogla nesmetano odvijati, a učenici redovito pohađati nastavu, bilo je prijeko potrebno provoditi prevenciju od bolesti i epidemija. Obje su škole svake školske godine raskuživane kako bi školske prostorije bile u skladu s higijenskim normativima predviđenima zakonom. To je svakako smanjivalo mogućnost kolektivne zaraze, ali ne i

³⁸⁶ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 40.

njihovo potpuno suzbijanje. Higijena ljudi u obiteljskim kućama na selu početkom XX. stoljeća jedva da je postojala u današnjem poimanju. Usmena svjedočanstva govore o tome kako su životinjske izmetine ponekad upotrebljavane kao materijal za laštenje kućnih podova, što je danas nezamislivo. U razdoblju 1900. – 1914. umrlo je sedam polaznika Dječake i jedanaest polaznica Djevojačke škole. Vjerojatno bi te brojke bile i veće da nije organiziran redoviti polugodišnji pregled i cijepljenje djece koje je obavljao kotarski liječnik Antun Gutschy. Djeca su ponajviše obolijevala od epidemije dobraca (istoznačnica hripavcu), škrleta (istoznačnica šarlahu), difterije i sušice (istoznačnica tuberkulozi).

Uz već spomenute težnje učiteljstva oko rasterećenja u pogledu maksimalnog broja djece koju bi kvalitetno mogli poučavati, vrlo važno pitanje na brojnim učiteljskim skupštinama bila je loša materijalna osnovica učiteljstva na koju su se u više navrata žalili i učitelji u Martinskoj Vesi. Oni su i sami bili upoznati s dogovorom opće pasivne učiteljske rezistencije dogovorene na skupštini Saveza hrvatskih učiteljskih društava 1911. godine, no konstatiraju njezin neuspjeh zbog ključnog problema nesloge učiteljstva. Nadalje, bili su svjesni kako im društvo općenito ne pruža potrebnu potporu, što je Vladi bilo jamstvo njihova popuštanja i mirenja s nemogućnošću promjene situacije. Ali, optimizam, toliko potreban u učiteljskom zvanju i ovaj je puta zorno iskazan, doduše u pijetetnom tonu:

*Učiteljstvo se je osvjedočilo, da pravih prijatelja i zagovornika ne ima, ostalo je posve osamljeno, pa kako ovdje, tako i diljem domovine sve je bilo protiv učitelja patnika, kad se podigao i tražio ono što ga po pravdi pripada. Ali, tako svijet plaća. Možda će i učiteljstvu jednom svanuti bolji dani.*³⁸⁷

Konkretni podaci o uspjehu provedbe učioničke nastave po predmetima dostupni su jedino za Djevojačku školu i to razdoblju 1916. – 1945. godine.³⁸⁸ Analizom formulara imenika šk. god. 1916./1917. vidljivi su sljedeći traženi podaci o pojedinoj učenici/učeniku: redni broj i broj glavnoga imenika, prezime i ime, vjera, dob, rodno mjesto, ime i značaj oca ili skrbnika, stan, nazočnost na nastavi po danima u mjesecima, ukupan broj izostanaka, broj ispričanih i neispričanih izostanaka, vladanje, napredak po predmetima – Nauka vjere, Hrvatski ili srpski jezik, Računstvo i geometrija (oblikoslovlje) s crtanjem, Stvarna obuka (Zemljopis, Povijest, Prirodopis), Krasnopis, Gimnastika i Ručni rad za djevojčice. U III. i IV. razredu učilo se još i Risanje (crtanje) slobodno, Pjevanje (svjetovno i crkveno), Kućanstvo te Gospodarstvo i Gospodarski ručni rad za dječake. Zadnja rubrika u imeniku su bilješke. Za „čudoredno

³⁸⁷ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 39v.

³⁸⁸ Vidi fond: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Razredni imenici Djevojačke škole I. – IV. r. 1916. – 1945.*, knj. br. 2-60.

vladanje” odnosno, današnjim rječnikom „vladanje”, rabila se opisna ocjena „pohvano” („p”) i „veoma pohvalno” („vp”). Kako je već rečeno, napredak po predmetima bilježio se brojčanim podacima (1, 2, 3, 4, 5) po austrijskom (germanskome) sustavu, što znači da je brojčano vrednovanje bilo obrnuto od današnjeg hrvatskog vrednovanja. Npr. ocjena „1” označavala je najvišu, odličnu ocjenu, „2” je označavala vrlo dobru ocjenu itd. (vidi sl. 13.).

Analizom ispitnog izvješća za niže pučke škole iz šk. god. 1900./1901. vidljivi su sljedeći ispitivani predmeti: Nauk vjere (čitanje crkv. slov. pisma), Čitanje i razumijevanje čitanoga s vježbama u govoru, Računstvo i geometrijsko oblikoslovlje, Krasopis, Risanje, Svjetovno i crkveno pjevanje, Ručni rad (Slöjd) i Kućanstvo, Gimnastika i Radnje u školskom vrtu. Oni su u pravilu ocjenjivani skraćenicama „nd” (nedovoljan), „dv” (dovoljan), „db” (dobar), „vd” (vrlo dobar) i „odl” (odličan). Uz predmete, postojale su rubrike za ocjenu vladanja („čudorednost”), pohađanja nastave („polazak škole”), opravdane i neopravdane izostanke, razne opaske i opći red napretka (I. red s odlikom, I. red, II. red i III. red). Kod onih učenica martinskoveške Djevojačke škole koje su bile neocijenjene radi bilo kojeg razloga, u rubrici „opazke” ili preko svih rubrika pisalo je „neocijenjena radi nepolaska škole”.³⁸⁹

Tablica 11. Uspjeh učenica Niže djevojačke pučke škole u Martinskoj Vesi na godišnjem ispitu po školskim godinama u razdoblju 1900. – 1914. godine

(Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Ispitna izvješća Djevojačke pučke škole I. – IV. r. 1900. – 1942.*, knj. br. 61-90.)

Školska godina	Ukupno učenica	Uspjeh na godišnjem ispitu				Neispitanih
		Prvi red s odlikom	Prvi red	Drugi red	Treći red	
1900./1901.	106	50	42	7	2	5
1901./1902.	148	60	63	11	5	9
1902./1903.	140	60	62	6	3	9
1903./1904.	168	62	83	14	2	7
1904./1905.	152	64	70	15	1	2
1905./1906.	154	56	76	12	-	10
1906./1907.	180	61	80	14	2	23
1907./1908.	204	70	96	31	-	7
1908./1909.	178	61	94	20	-	3
1909./1910.	176	57	88	21	3	7
1910./1911.	179	75	73	23	-	8
1911./1912.	178	58	92	16	-	12
1912./1913.	163	48	96	13	-	6
1913./1914.	172	68	71	19	3	11

³⁸⁹ Vidi fond: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Ispitna izvješća Djevojačke škole I. – IV. r. 1900. – 1942.*, knj. br. 62.

Niža pučka škola u *Martinskoj vesi*

ISPITNO IZVJEŠĆE

o napredku učenika *I. II. III. IV.* razreda

tečajem

I. i II. póljeća školske godine *1900-1901.*

Prijegled učenika za školsku godinu *1900-1901.*

Póljeće	Početkom póljeća bilo ih	Tečajem póljeća izostalo ih	Tečajem póljeća umrlo ih	Tečajem póljeća pristalo ih	Svršetkom póljeća bilo ih	Po vjeri					Obći red				Neispitanih	Privatista	Koncem lanjske škol- ske godine bilo ih	Koncem ove školske godine	Prema lanjskoj go- dini bilo ih	
						katolika	sjednjenih	nesjednjenih	protestanata	izraelćana	prvi s odlikom	prvi	drugi	treći					više za	manje za
I.	<i>100</i>	-	-	-	<i>100</i>	<i>100</i>	-	-	-	-	<i>36</i>	<i>40</i>	<i>1 1/2</i>	<i>3</i>	<i>9</i>	-				
II.	<i>100</i>	<i>3</i>	-	-	<i>100</i>	<i>100</i>	-	-	-	-	<i>50</i>	<i>42</i>	<i>7</i>	<i>2</i>	<i>5</i>	-				

Martinska d. 18. veljače 1901.

Potpisi:

Za I. póljeće:

Martini Dogař
(opisaničar)

Martinska d. 18. lipnja 1901.

Za II. póljeće:

Ljuba Agnoljina Čičić

Tiskarica formulara 16.

Ljuba Eugeniya Randić

Ljuba Agnoljina Čičić

Kr. zemaljska tiskara u Zagrebu.

Ljuba Eugeniya Randić

Slika 14. Naslovnica obrasca ispitnog izvješća iz šk. god. 1900./1901.; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Ispitna izvješća Djevojačke škole I. – IV.r. 1900. – 1942.

13.6. Političke okolnosti raspada Austro-Ugarske Monarhije te stvaranja Države SHS i Kraljevine SHS

Okidač za početak Prvog svjetskog rata bilo je ubojstvo austrougarskog prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i njegove supruge Sofije u Sarajevu 28. lipnja 1914.³⁹⁰ Odmah je proglašeno izvanredno stanje koje je poremetilo normalan život pa tako i redovito održavanje nastave. Nakon što je Austrija objavila rat Srbiji 28. srpnja 1914., u Hrvatskoj je počeo još žešći progon pripadnika Hrvatsko-srpske koalicije, naročito Srba. U takvim okolnostima vodeći hrvatski političari Frano Supilo, Ante Trumbić, Ivan Meštrović, Hinko Hinković i dr., odlaze u emigraciju gdje u Parizu 1915. godine osnivaju Jugoslavenski odbor.³⁹¹ Taj Odbor postaje poluslužbeno predstavništvo južnoslavenskih naroda u inozemstvu.³⁹² Svojim političkim vezama i komunikacijom sa silama Antante i Kraljevine Srbije³⁹³ pregovarali su oko stvaranja buduće zajedničke južnoslavenske države nakon što je postalo očito da je raspad Austro-Ugarske Monarhije neizbježan.

Sukob Supilove jugoslavenske federalističke linije s velikosrpskom centralističkom koncepcijom zaoštrio je njihove međusobne odnose. Ukazujući na opasnost talijanskog ekspanzionizma očitovanim kroz Londonski ugovor, kao i velikosrpskog šovinizma, Supilo je inzistirao na primarnoj odluci oko uređenja unutrašnjeg poretka buduće južnoslavenske države. Međutim, ostali članovi Odbora, ne želeći riskirati njegovo slabljenje pred silama Antante, odbacili su Supilovo mišljenje, što je rezultiralo njegovim istupanjem iz Odbora.

Južnoslavenski političari unutar Austro-Ugarske nisu podržavali ovakva nastojanja Jugoslavenskog odbora, štoviše, zadali su mu dodatni udarac potpisivanjem Svibanjske deklaracije i traženjem trijalističkog preustroja Monarhije. Velikosrpski pak planovi privremeno su usporeni događajima u Rusiji u kojoj je 1917. srušen svemoćni carizam koji je u potpunosti podržavao Pašićevu politiku. Srbija je sada bila prisiljena okrenuti se pregovorima koji su u srpnju 1917. doveli do potpisivanja Krfske deklaracije između

³⁹⁰ O tom događaju detaljno izvještavaju kroničari obiju martinškoveških škola; usp. HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinškoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 41v. i *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinškoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 33.

³⁹¹ Macan, Trpimir (1999.): *Povijest hrvatskoga naroda*, Školska knjiga, Zagreb, str. 300.

³⁹² Misli se na južnoslavenske narode unutar Austro-Ugarske Monarhije.

³⁹³ Kraljevinu Srbiju i njene vodeće političare poput Nikole Pašića sile Antante podržavale su u provedbi prekrajanja granica u jugoistočnoj Europi nakon Prvog svjetskog rata u smjeru realizacije velikosrpske državne i političke zamisli. Stoga oni nisu dopuštali da Jugoslavenski odbor bude međunarodno priznat kao pravni zastupnik južnoslavenskih naroda u Austro-Ugarskoj kako ne bi osujetio velikosrpske planove.

srbijske Vlade i Jugoslavenskog odbora. Iako se njome predviđalo ujedinjenje na temelju unitarističke osnove narodne jednakosti i samoodređenja hrvatskog, slovenskog i srpskog naroda te jamčila provedba ustavnosti, demokratskih načela i parlamentarizma, doskora se pokazalo da će sva ta obećanja pod srpskom dinastijom Karađorđevića biti izigrana i poništena.³⁹⁴

Hrvatska javnost nije odobravalala potpisivanje Krfske deklaracije jer je najprije trebalo uspostaviti ujedinjenu Hrvatsku koja bi ravnopravno mogla pregovarati sa Srbijom. Tenzijama je pridonosila i bečka politika koja je do samog kraja Monarhije ustrajala na dualističkoj politici ni ne pomišljajući na rješenje „hrvatskog pitanja” u vidu ujedinjenja svih hrvatskih zemalja u jednu cjelinu. Takvoj bečkoj politici konačno je zadan udarac donošenjem Zagrebačke deklaracije 3. ožujka 1918., ali od njenih se načela uskoro odustalo zbog političkog pragmatizma spram Srbije. Jedino je Stjepan Radić ostao dosljedan svojem idealu o uspostavi hrvatske države s vlastitom državnošću, najprije u okviru Austro-Ugarske, a u slučaju njenog raspada, u samostalnom opstojanju. Naime, već od samih početaka Radić je zazirao od jugoslavenske ideje, sluteći u njoj opasnost od velikosrpske hegemonije.

Početkom listopada 1918. u Zagrebu je osnovano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba kao njihovo najviše političko predstavništvo u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Događaji koji su uslijedili ojačali su njegov autoritet. Kada je car Karlo 16. listopada 1918. proglasio svoj *Manifest*, koji je bio zadnji pokušaj spašavanja Monarhije te nakon ugarskih odbijanja njenog trijalističkog preustroja, Narodno vijeće oba je događaja proglasilo opstrukcijama usmjerenima prema svim Južnim Slavenima u Monarhiji te zatražilo njihovo bezuvjetno sjedinjenje u jednu državnu cjelinu. Ta deklaracija Narodnog vijeća od 19. listopada 1918. prethodila je odluci Hrvatskoga sabora od 29. listopada iste godine, kojom je proglašen konačan prekid svih državnopravnih odnosa s Austrijom i Ugarskom. Stvorena je *Država Slovenaca, Hrvata i Srba* na osnovi državno-povijesnog načela i načela narodnog samoodređenja. Daljnji događaji vezani uz tu državu išli su u smjeru inzistiranja na njenom privremenom državnopravnom karakteru u smislu provizorija, poglavito kod srpskih političara u Hrvatskoj na čelu sa Svetozarom Pribićevićem, koji je priželjkivao njeno sjedinjenje s Kraljevinom Srbijom u jedinstvenu državu, kako je to već bilo naglašeno Krfskom deklaracijom. Tome se žestoko usprotivio Stjepan Radić, inzistirajući da se Država SHS proglasi posve samostalnom. Srbijska diplomacija uz potporu i pritisak sila Antante

³⁹⁴ Macan, str. 302.

ishodila je da predstavnici Kraljevine Srbije, delegacije Narodnog vijeća Države SHS i predstavnici Jugoslavenskog odbora u Genevi 9. studenog 1918. potpišu Deklaraciju kao temeljni dokument koji će omogućiti sjedinjenje dviju država u novu zajedničku federativnu državu. No, Srpska je vlada kasnije odbacila i Krfsku i Ženevsku deklaraciju te preko utjecajnog Svetozara Pribićevića požurivala bezuvjetno sjedinjenje Države SHS s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Stoga je 24. studenog 1918. dio Središnjeg odbora Države SHS na čelu s Pribićevićem žurno otišao u Beograd pripremiti čin ujedinjenja.

Stjepan Radić osudio je takve njihove postupke, proglasivši ih nelegitimnima i izdajom hrvatskih nacionalnih interesa. Unatoč tome, centralističko-unitarističko ujedinjenje, kojem hrvatski narod nikada nije dao legitimitet,³⁹⁵ provedeno je proglasom regenta Aleksandra Karađorđevića 1. prosinca 1918. godine. Nova država, pod imenom *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca* hrvatskom je narodu ponovno donijela podčinjenost i nepravdu u političkom smislu, kao i u prijašnjoj habsburškoj državi.

13.7. Povezanost školstva s ratnim prilikama 1914. – 1918. godine

Zbog dugotrajnosti ratovanja sve je više muškaraca odlazilo na bojišta, ostavljajući svoje obitelji bez nužne radne snage. Žene su stoga zamjenjivale muškarce u dotad isključivo muškim zanimanjima, što je postepeno dovelo do njihove društvene emancipacije. U okolnostima ratnih nevolja narod općenito nije bio raspoložen za odgojno-obrazovni rad koji mu se tada činio posve suvišnim. Polazak škole u periodu 1914. – 1918. bio je vrlo zanemaren zbog ostajanja mnoge djece na imanjima kao prijeko potrebne radne snage, a i redovitost održavanja nastave često je bila onemogućavana zbog odlaska brojnih učitelja na ratišta. Iz povijesnih izvora vidljivo je da je hrvatsko školstvo preko Vlade, kao njenog moderatora, bilo u apsolutnoj službi države i njenih potreba.

Ratne prilike osjećale su i obje martinske škole. Prve ratne 1914./1915. školske godine nastava je redovito započela 1. rujna, a broj upisane djece redovito je pohađao nastavu, no s vremenom je izostajao sve veći broj djece. Vojna obveza nije zaobišla ni ravnajućeg učitelja Dječacke škole Mihovila Telišmana koji je čitavu školsku godinu 1914./1915. proveo na ratištu. Za cijelo to vrijeme školsku je obuku sama vodila učiteljica Terezija Vlašić kojoj je povjereno i upravljanje školom. Kako bi joj se olakšao rad, stigla je odredba o poludnevnoj

³⁹⁵ Hrvatski sabor nikada nije odobrio čin ujedinjenja, smatrajući ga politički i moralno neprihvatljivim.

školskoj obuci. Djevojačka je škola početkom rata također uredno provodila školsku obuku, ali redovit nastavni plan i program stavljen je u drugi plan jer su djevojčice za ratne svrhe morale tkati vreće za pijesak i ostale potrepštine:

*Kako je te godine nastao rat, školska je mladež prema želji kr. zem. vlade marljivo plela za vojnike zimske dokoljenice, narukvice i kape.*³⁹⁶

Škole su bile upoznate sa svim naredbama i okružnicama kojima je Vladin Odjel za bogoštovlje i nastavu opteretio niže pučke škole. Njihov popis redovito je vođen u Spomenici Dječacke pučke škole, a može ih se klasificirati prema moderiranju nastave u izvanrednim ratnim uvjetima³⁹⁷ i pružanju raznih oblika pomoći vojnicima.³⁹⁸

Tablica 12. Kretanje broja upisanih u Nižu dječacku pučku školu u Martinskoj Vesi u razdoblju 1914. – 1918. godine

(Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932., str. 42-46v.)*

Školska godina	Broj upisanih u Nižu dječacku pučku školu po razredima					Opetovnica	
	I.	II.	III.	IV.	V.	I. tečaj	II. tečaj
1914./1915.	58	53	51	40	16	55	29
1915./1916.	54	51	38	35	22	-	-
1916./1917.	60	50	43	24	12	55	30
1917./1918.	61	38	38	26	8	-	-

Sve ove naredbe učiteljstvo je nastojalo realizirati. Primjerice, školske godine 1915./1916. zabilježeno je kako je mladež Dječacke škole po naredbi i uputama Vladina Odjela za

³⁹⁶ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 35.

³⁹⁷ Primjerice: *Naredba br. 2 512, od 23. VIII. 1915. glede početka škole u svagdanjoj i opetovnoj školi*, *Naredba br. 5 205, od 19. II. 1916. glede oprosta učitelja od vojne službe*, *Naredba br. 2 146, od 12. VIII. 1916. glede početka školske godine*, *Naredba br. 11 179, od 1. V. 1917. glede završetka školske godine* i *Naredba br. 29 371, od 1. XI. 1917. kojom se određuje ratni doplatak učiteljstvu.*

³⁹⁸ Primjerice: *Naredba br. 26 029, od 31. VIII. 1915. o priređivanju vreća za ratne svrhe*, *Naredba br. 2 814, od 27. IX. 1915. o organizaciji poljskih radova za vrijeme rata*, *Naredba br. 61 427, od 2. I. 1916. glede sakupljanja kupinovog lišća za vojsku*, *Naredba br. 14 134, od 28. X. 1916. glede sabiranja božićnih darova vojnicima* i *Naredba br. 3 249, od 29. XI. 1916. glede sabiranja doprinosa za invalide.*

bogoštovlje i nastavu sabrala 50 kg kupinova lišća za čaj koji je razdijeljen vojnicima.³⁹⁹
Kako je vrijeme odmicalo, a

*rat neprestano dalje bez nade u konac traje...*⁴⁰⁰

redovitost pohađanja škole na početku školske godine bila je sve slabija zbog ostanka djece na ispomoći na vlastitim domaćinstvima. Stanje se postepeno popravljalo do u kasnu jesen oko polovice studenoga, odnosno nakon završetka berbe kukuruza.⁴⁰¹ Uza sve to, bilo je i mnogo slučajeva hotimičnog izbjegavanja nastave, čemu su, prema mišljenju učitelja, podjednako bili kriva i djeca i roditelji.

Opća nestašica hrane i proizvoda, napose odjeće te povezana s time velika skupoća, mnogim obiteljima predstavljala je ozbiljan problem, što je bio još jedan od razloga izbjegavanja nastave:

*Rat još sveudilj traje, a život je sve skuplji, naročito skupa je odjeća i obuća, što takodjer utječe i na polaz škole siromašne djece. Odjeća za dijete stoji 800-900 kruna, šešir 100 kruna, cipele 200-300 kruna, a i više.*⁴⁰²

Unatoč svim ovim nepogodnostima, redovita nastava u martinskoveškim pučkim školama za čitavo vrijeme trajanja rata nije prekidana. Tome su svjedočila i županijska nadzorništva koja su redovito potkraj školske godine vršila kontrolu škole.⁴⁰³ Na kraju školske godine održavani su godišnji ispiti, no kako je više od polovice upisane djece neredovito pohađalo nastavu, ostali su na koncu neispitani, što im je otežavalo prijelaz u viši razred.

³⁹⁹ Vidi: „Okružnica br. 3 457, od 21. ožujka 1916. u pogledu sabiranja kupinova lišća za pravljenje čaja potrebitog za vojsku”, u: *Službeni glasnik kr. zem. hrv.-slav.-dalm. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu*, Godina 1916., Tisak kr. zemaljske tiskare, Zagreb, str. 110.

⁴⁰⁰ Zapis za šk. god. 1916./1917.; vidi, u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 44v.

⁴⁰¹ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 45v.

⁴⁰² Isto, str. 46. Usporedbe radi, učitelji su dobivali redovitu plaću u iznosu od 800 kruna, a školske godine 1916./1917. dobili su ratni doplatok od 50 kruna mjesečno, kao i 500 kruna pripomoći za nabavu odijela.

⁴⁰³ Županijski školski nadzornik Šime Dorić posjetio je i pregledao Dječjačku školu u svibnju 1917., a Djevojačku 6. lipnja 1918. godine te bio zadovoljan zatečenim stanjem u objema školama.

Tablica 13. Kretanje broja upisanih u Nižu djevojačku pučku školu u Martinskoj Vesi u razdoblju 1914. – 1918. godine

(Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Ispitna izvješća Niže djevojačke pučke škole I. – V. razreda 1900. – 1942.*, knj. br. 91-98.)

Školska godina	Broj upisanih u Nižu djevojačku pučku školu po razredima					Opetovnica	
	I.	II.	III.	IV.	V.	I. tečaj	II. tečaj
1914./1915.	49	42	39	25	15	8	10
1915./1916.	71	36	48	27	13	7	6
1916./1917.	66	39	43	20	12	12	5
1917./1918.	59	31	30	20	13	13	10

Svi učenici redovito su prisustvovali svetim misama na crkvene blagdane te na imendane i spomendane kraljevskog para. Novina u tom ratnom periodu bile su mise i procesije koje su služene i održavane na nakanu prestanka rata i za što skoriju uspostavu mira.

Iz primjera martinskoveških škola vidljivo je kako je tamošnje školstvo bilo u apsolutnoj službi države i njenih institucija. Osim po redovitom izvršavanju naredbi, to se vidi i u postupanju prilikom smrti kralja Franje Josipa I., 21. studenog 1916. Sva je školska mladež, zajedno s učiteljima i općinskim službenicima prisustvovala misama zadušnicama za pokojnog vladara kojem se u prekomjernom laudativnom obliku iskazivalo poslušnost i pokornost,⁴⁰⁴ a što je posredno odobravalo njegove ratne inicijative, apsolutnu ispravnost svih njegovih odluka te naposljetku, opravdanje sudjelovanja Hrvata u ratu za Austro-Ugarsku Monarhiju koja je percipirana kao „mila domaja”. Ista retorika primijenjena je nešto kasnije i na njegova nasljednika Karla IV.⁴⁰⁵ Pred sam kraj rata, u prvoj polovici 1918., na područje općine Martinska Ves primljeno je 120 siromašne djece i ratne siročadi iz Dalmacije. Zbog nedostatka prostora i učitelja nastavu za njih nije bilo moguće organizirati.⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 40-42.

⁴⁰⁵ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 44v.

⁴⁰⁶ Isto, str. 46.

Tablica 14. Uspjeh učenica Niže djevojačke pučke škole u Martinskoj Vesi na godišnjem ispitu po školskim godinama u razdoblju 1900. – 1914. godine

(Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Ispitna izvješća Niže djevojačke pučke škole I. – IV. r. 1900. – 1942.*, knj. br. 91-98.)

Školska godina	Ukupno učenica	Uspjeh na godišnjem ispitu				Neispitanih
		Prvi red s odlikom	Prvi red	Drugi red	Treći red	
1914./1915.	169	57	61	21	-	30
1915./1916.	188	50	51	23	-	64
1916./1917.	176	39	56	34	-	47
1917./1918.	153	45	47	6	3	52

Iz tablice 14 vidljiv je puno veći broj neispitanih učenica tijekom ratnog razdoblja u odnosu na razdoblje 1900. – 1914. god., što je bio rezultat kaotičnog stanja prouzročenog odlaskom muškaraca na ratišta i zanemarivanjem redovitog pohađanja nastave zbog prijeke potrebe na poljoprivrednim gospodarstvima.

14. HRVATSKO ŠKOLSTVO U KRALJEVINI SHS (1918. – 1929.)

14.1. Političke i gospodarske prilike

Proglašenjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918., Hrvatska je lišena državnosti koju je dotad u različitim oblicima baštinila više od tisuću godina.⁴⁰⁷ Razlog ove konstatacije leži u činjenici što je Hrvatska u novostvorenoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba pronasla dugo očekivanu samostalnost nakon pada Austro-Ugarske Monarhije. Ali njezin provizorni status bio je podložan manipulacijama od strane Kraljevine Srbije, koja je uz pomoć sila Antante, a bez pitanja hrvatskih državnopravnih čimbenika, provela ujedinjenje tih dviju državnih cjelina autoritarnim činom monarhističkog centralizma.

Odmah po ujedinjenju regent Aleksandar u svome proglasu obratio se Srbima, Hrvatima i Slovencima kao „jednom narodu s tri plemena”, negirajući time hrvatsko nacionalno ime i državnost. Kraljevina SHS postala je, dakle, višenacionalna država koja je stvorena protiv volje velikog dijela hrvatskog naroda, na što je već upozoravao Stjepan Radić, kao neželjeni epilog događajima koji su se na hrvatskoj političkoj sceni zaredali 1917. i 1918. godine. Lišen bilo kakve uvjetovanosti, Radić je čin ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom shvaćao kao čin prijevare i izdaje hrvatskoga naroda. Već u prvoj novoosnovanoj Vladi Kraljevine SHS, u čiji se rad uplitao i sam regent Aleksandar,⁴⁰⁸ pokazala se supremacija Srba u odnosu na Hrvate i ostale narode.⁴⁰⁹ Vrlo utjecajnu poziciju u Vladi imao je Svetozar Pribićević, koji je ujedno bio najagilniji hrvatski političar u pogledu sjedinjenja „prečanskih krajeva” s Kraljevinom Srbijom.

Nakon osnivanja zajedničke Vlade pristupilo se upravno-teritorijalnoj organizaciji koja je išla za ukidanjem samostalnosti i autonomnosti pojedinih južnoslavenskih teritorija. U Banskoj Hrvatskoj ukinuta je Zemaljska vlada, raspuštena su samoupravna tijela u općinama te smijenjeni režimu nepoćudni općinski i gradski čelnici, što je sve imalo obilježja centralističko-birokratskog hegemonizma. Provedbu takve politike u Hrvatskoj vršila je žandarmerija koja je od samog početka postojanja Kraljevine SHS provodila teror nad političkim neistomišljenicima, ali i nad stanovništvom općenito. Bila je strogo centralizirana, neovisna o lokalnoj upravi i podređena direktno ministru unutarnjih poslova i vojske.

⁴⁰⁷ Perić, Ivo (ur.): *Povijest Hrvata od 1918. do danas*, III. knjiga, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 9.

⁴⁰⁸ Godine 1921. Aleksandar Karađorđević postaje kraljem.

⁴⁰⁹ Vlada je imala 21 ministra, od toga 5 Hrvata. Najutjecajniji među njima bio je Ante Trumbić, koji je obnašao dužnost ministra vanjskih poslova.

U Hrvatskoj je institucija bana predstavljala zadnje oličenje samostalnosti, no i ta je funkcija doskora svedena na običan činovnički položaj, a Banska uprava, kao nekadašnje autonomno i samoupravno tijelo, sužena na samo tri odjela. Pod banskom upravom ostali su Odjeli unutrašnjih poslova, pravosuđa i bogoštovlja. Hrvatska prosvjeta više nije bila u domeni Banske uprave, odnosno samouprave, nego direktno podložna direktivama iz beogradskog *Ministarstva prosvete*. Zbog niza nepravednih režimskih postupaka prema hrvatskom narodu, kao što su batinanje, povećanje poreza, oduzimanje stoke za potrebe vojske, markiranje krunskih novčanica i njihova zamjena za dinar u odnosu 4:1, javio se ogorčen otpor i borba koju je vlast gušila silom. U takvim uvjetima bio je otežan i rad hrvatskih političkih stranaka čija je zajednička karakteristika bila borba protiv centralizma i očuvanje hrvatske samostalnosti. Najznačajnije političke stranke u to doba bile su Starčevićeva Stranka prava, Hrvatska pučka stranka, Hrvatska stranka prava i Hrvatska pučka seljačka stranka. Osim njih, postojale su i stranke regionalnog karaktera poput Pokrajinskog težačkog saveza Dalmacije, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije i dr. Njihova živa politička djelatnost najprije je došla do izražaja uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu 28. studenog 1920. kada im je gotovo svima u središtu pozornosti bilo stajalište prema unutrašnjem uređenju države te povezano s time, rješavanje hrvatskog nacionalnog pitanja. U toj borbi ponajviše su se isticale Hrvatska stranka prava, koja je ostala dosljedna ideji o hrvatskoj samostalnosti na temelju povijesnog hrvatskog državnog prava te Radićeva Hrvatska republikanska seljačka stranka, koja je oštro ustala protiv režimske politike. HPSS je tražila konfederativnu jugoslavensku državu u kojoj bi Hrvatska uživala potpunu nezavisnost. Na ovoj političkoj koncepciji Stjepan Radić je inzistirao sve do 1925. godine. Rezultati izbora u sjeverozapadnoj Hrvatskoj donijeli su joj premoćnu pobjedu s 55,80% glasova, što joj je osiguralo pravo na 50 zastupničkih mandata u skupštini. Ojačana tom pobjedom, stranka je u nazivu ispustila pojam „pučka”, zamijenivši ga pojmom „republikanska”. Niječući pravnu valjanost državnog uređenja i Ustava te odbijajući kralju dati prisegu, zastupnici HRSS-a odbijali su ući u Narodnu skupštinu kao najviše predstavničko tijelo države. Oni su smatrali da je davanje prisega kralju neprimjereno prije donošenja Ustava jer je to *de facto* označavalo priznavanje monarhije i prije njegova donošenja.

Ustav Kraljevine SHS, znan još i kao *Vidovdanski ustav* konačno je donesen u lipnju 1921. prema kojemu je država definirana kao ustavna i parlamentarna monarhija s velikim kraljevim ovlastima. Te ovlasti protezale su se iznad Narodne skupštine kao najvišeg zakonodavnog

tijela pa je ovim Ustavom parlamentarizam praktički poništen. Državna uprava u potpunosti je organizirana centralistički, što je vidljivo iz upravne podjele zemlje na oblasti te ukidanje pokrajinskih uprava. Time je vlast omogućila komadanje bivših pokrajina te nastojala izbrisati dotadašnje povijesne granice hrvatskih zemalja, što je u konačnici trebalo rezultirati oslabljenom hrvatskom svijesću o suverenitetu i autonomiji koju je u raznim oblicima baštinila do 1918. godine.⁴¹⁰ Oblasna podjela Kraljevine SHS podržavala je unitarističke nacionalno-jezične tendencije i konstrukcije poput „troimenog naroda” i „jednog naroda s tri plemena”, u čijoj je pozadini stajala prikrivena velikosrpska hegemonija,⁴¹¹ koja se na jezično-nacionalnom planu postepeno trebala provoditi i očitovati posebice putem školstva. Tako je u biti ozakonjeno unitarističko-centralističko uređenje države,⁴¹² a tvorci Ustava namijenili su mu zadatak da konsolidira i pravno učvrsti stanje stvoreno na samim počecima postojanja Kraljevine SHS.⁴¹³

Svojim odredbama o ustrojstvu centralističke vlasti i utiranja puta velikosrpskom hegemonizmu, Ustav je državu doveo do vrlo ozbiljne krize očitovane ponajprije kroz suprotstavljanje oprečnih, anticentralističkih snaga.⁴¹⁴ Njihova neprekidna borba za ravnopravnost upozoravala je na trajnu društveno-političku nestabilnost u državi koju je oligarhija, okupljena oko kralja Aleksandra, Dvora i Narodne srpske radikalne stranke, sve bezobzirnije pljačkala, iskorištavala i terorizirala.

Upravo zbog nacionalne neravnopravnosti, borba protiv centralizma značila je i borbu za reviziju Ustava te se povezivala s borbom za reafirmaciju nacionalnih posebnosti i autonomnosti pojedinih naroda unutar zajedničke države.⁴¹⁵ Najizraženija anticentralistička stranka bila je HRSS, koja je zbog svog nacionalnog programa postupno privlačila i hrvatsko građanstvo, posebice kroz isticanje federalizma.⁴¹⁶ Tako se ta stranka od prvotne zaokupljenosti seljačkim socijalnim pitanjima postupno pretvarala u hrvatski nacionalni pokret. U daljnjoj borbi protiv centralizma Stjepan Radić utjecao je na formiranje *Hrvatskog bloka*⁴¹⁷ koji je tražio priznanje hrvatske države, ali u granicama međunarodno priznate Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

⁴¹⁰ Kraljevine Hrvatska i Slavonija podijeljene su na četiri oblasti: Srijemsku, Osječku, Primorsko-krajišku i Zagrebačku. Potonja je obuhvaćala Varaždinsku i dio nekadašnje Zagrebačke županije sa sjedištem u Zagrebu.

⁴¹¹ Kraljevina SHS podijeljena je na 33 oblasti *Zakonom o oblasnoj i kotarskoj samoupravi* iz 1922. godine.

⁴¹² Perić, *Povijest Hrvata*, str. 24.

⁴¹³ Matković, str. 99.

⁴¹⁴ Isto, str. 100.

⁴¹⁵ Isto, str. 153.

⁴¹⁶ *Federalizam* postaje sinonim otpora velikosrpskom nasrtaju na Hrvatsku.

⁴¹⁷ Pristupile su mu Hrvatska republikanska seljačka stranka, Hrvatska zajednica i Hrvatska stranka prava.

HRSS je bila i kritičar teškog gospodarskog stanja u državi zbog raznih korupcionaških i pljačkaških afera vladajuće srbijanske elite, ali i nedostatka volje i ljudskog potencijala koji bi izrazito agrarnu zemlju usmjerili ka gospodarskom razvoju.⁴¹⁸ Usitnjena struktura seljačkih posjeda bila je izvor stalnih socijalnih napetosti jer je kod seljaka veleposjed i preostatak plemstva koji ga je posjedovao izazivao osjećaj nepravde te revolt i netrpeljivost zbog podsjećanja na feudalna vremena. Oni su u novoj državi tražili pravednu raspodjelu veleposjedničke zemlje s težnjom za povećanjem vlastitog zemljišnog posjeda. Ali, srbijanska vlast je osiromašeni i revolucionarni duh hrvatskog seljaštva iskoristila ne samo za likvidaciju preostalog austro-ugarskog plemstva, nego i za destabilizaciju ionako provizorne Države SHS,⁴¹⁹ a regent Aleksandar u siječnju 1919. samo formalno uputio proglas u kojem je obećao pravedno rješenje agrarnog pitanja.⁴²⁰ Proklamirani zakonodavni akti u tom pogledu vrlo su brzo izgubili na prioritetu rješavanja tekućih pitanja nestabilnih vlada u razdoblju 1918. – 1929. godine te se iskorištavaju u političke svrhe. U prvom stadiju izvlašteni veleposjednici dobili su odštetu, ali dobivena zemlja nije pravedno raspodijeljena, nego je dodijeljena srbijanskim bezemljašima i siromašnim seljacima koji su preseljeni, odnosno kolonizirani na pretežito hrvatska područja, čime se ciljano smanjivala hrvatska etnička homogenost. Agrarna reforma nikada do kraja nije provedena, no pozitivno je to što je definitivno ukinula posljednje ostatke feudalnih odnosa. Daljnja politička borba bila je usmjerena na Vladino pacificiranje hrvatskih anticentralističkih snaga zbog ukidanja Zemaljske vlade i uvođenja pokrajinskih uprava koje su bile podređene centralnoj vlasti u Beogradu. Takav razvoj događaja nagnao je Stjepana Radića da potraži vanjsku pomoć i svijet upozna s teškim stanjem Hrvatske, ali nigdje ne nailazi na zainteresiranost. Zbog takve političke agitacije optužen je za antidržavnu djelatnost i uhićen. Nakon zatvora i odricanja od

⁴¹⁸ Kraljevina SHS bila je izrazito agrarna zemlja, a poljoprivreda je u nacionalnom dohotku sudjelovala s 50%. Godine 1921. od nje je živjelo 80% stanovništva, čije je obilježje tradicionalnost i agrotehnička zaostalost. Ponajveći razlog poljoprivredne zaostalosti bio je veliki broj seoskih posjeda manjih od 5 ha. Hrvatska je u tom smislu bila u tek neznatno boljem položaju od prosjeka. Naime, seljaci su činili 73% stanovništva, a njih 44% živjelo je na posjedima manjim od 5 ha, što im je ne samo onemogućavalo ostvarivanje prihoda dovoljnih za život, nego ih permanentno i prisilno vezalo za autarkiju; vidi, u: Maticka, Marijan: *Proučavanje razvoja poljoprivrede i ekonomsko-socijalnog položaja seljaštva u Hrvatskoj 1918. – 1941. u našoj poslijeratnoj literaturi*, u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. I/1974., Zagreb, 1974., str. 84.

⁴¹⁹ Perić, *Povijest Hrvata*, str. 45.

⁴²⁰ Odredbe za pripremu agrarne reforme određivale su raskidanje svih postojećih te zabranu formiranja novih kmetskih i kolonatskih odnosa u hrvatskim zemljama, diobu velikih posjeda i davanje odštete njihovim vlasnicima, oduzimanje imanja habsburškoj dinastiji, podržavljenje svih većih šumskih kompleksa i osnivanje državnog ureda za agrarnu reformu. Njihovim proglašenjem seljaci više nisu sudjelovali u prosvjednim akcijama oko provođenja agrarnih reformi, nego su ta pitanja od tada prešla isključivo u nadležnost državne administracije i vlada, u čijim su se programima do 1931. godine redovito nalazila; vidi, u: Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 141.

republikanskih ideja⁴²¹ Radić potpisuje sporazum sa srbijanskim radikalima pa HRSS ulazi u Vladu i prestaje biti oporbena stranka. *Vlada narodnog sporazuma* imenovana je 18. srpnja 1925. u kojoj je Hrvatska seljačka stranka imala kontrolu nad Ministarstvom trgovine i industrije, agrarne reforme, ruda i šuma te pošte i brzojava, a od 15. studenog 1925. i nad Ministarstvom prosvjete, čijim je ministrom postao sâm Stjepan Radić, zamijenivši dotadašnjeg Velju Vukićevića.⁴²² Uspostavljena suradnja između HSS-a i Narodne srpske radikalne stranke vrlo je teško provedena, a Vlada često upadala u krize zbog Radićevih energičnih poteza u vezi primjene sporazuma u praksi kojega je dio radikala nastojao opstruirati. Do konačnog prekida suradnje došlo je kada je Radić tražio hitnu smjenu visokih državnih činovnika i velikih župana koji su bili umiješani u teror prilikom lokalnih i oblasnih izbora krajem 1926. i početkom 1927. godine. Konačno je 28. siječnja 1927. Hrvatski seljački klub donio zaključak o prekidu suradnje s radikalima te prelazi u oporbu, a ministri iz redova HSS-a 1. veljače 1927. istupaju iz Vlade.⁴²³ Slijedom događaja dolazi do političkog zbližavanja Radićeva HSS-a i Pribićevićeve Samostalne demokratske stranke, koje su te godine osnovale Seljačko-demokratsku koaliciju i tako se zajedno našle u oporbi protiv Vlade Velje Vukićevića.⁴²⁴ Iako njenim osnivanjem nisu prevladane ni eliminirane suprotnosti čelnika dotičnih stranaka, zajednički im je bio nastup prema državnoj politici, uvođenju demokratskih sloboda te jačanju autonomije administrativno-teritorijalnih cjelina.⁴²⁵

Krajem 1927. i početkom 1928. godine zastupnici Seljačko-demokratske koalicije usmjeravaju svoju kritiku na postojeći porezni sustav koji je daleko više opterećivao nesrpske zemlje. Nakon što su u Narodnoj skupštini danomice razotkrivali brojne režimske porezne i druge zlouporabe, članovima Koalicije, a napose zastupnicima HSS-a, otvoreno se prijetilo smrću. Krvavi događaj u beogradskoj Narodnoj skupštini od 20. lipnja 1928., kada je radikalski zastupnik Puniša Račić pucao na zastupnike HSS-a ubivši pritom Pavla Radića i Đuru Basaričeka, a ranivši Stjepana Radića, Ivana Pernara i Ivana Grandu,⁴²⁶ jedinstven je u povijesti europskog parlamentarizma, proveden s ciljem razbijanja Seljačko-demokratske

⁴²¹ HRSS se od tada naziva Hrvatska seljačka stranka (HSS).

⁴²² Dimić, Ljubodrag i suradnici (2000.): *Ministarstvo prosvete i ministri Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije 1918-1941.*, Pedagoški muzej Beograd, Beograd, str. 130.

⁴²³ Perić, *Povijest Hrvata*, str. 35.

⁴²⁴ Pribićević kao oporbenjak uviđa zablude i greške svoje beskompromisne centralističko-unitarističke politike integralnog jugoslavenstva te činjenicu da su kralj i radikali iskoristili njega i njegovu politiku u provođenju velikosrpskog hegemonizma.

⁴²⁵ Pokušaj razbijanja Koalicije i ponovno privlačenje Stjepana Radića u Vladu bile su mjere koje je vlast poduzela ne bi li otupila djelovanje oporbe, čijih je predstavnika u Narodnoj skupštini bilo osamdeset i pet.

⁴²⁶ Marjanović, Milan: „U borbi za sporazum”, u: Radić, Stjepan (ur.): *Spomenica braće Radić*, Biblioteka „Svjedočanstva”, Naklada prof. Stjepan Radić, Zagreb, str. 79.

koalicije. Ovaj atentat u Hrvatskoj doživljen je kao napad na cijeli hrvatski narod, a njime samo još više produbljena kriza hrvatsko-srpskih odnosa.⁴²⁷

Nedugo nakon tih događaja novi predsjednik HSS-a Vladko Maček sudjelovao je zajedno sa Svetozarom Pribićevićem u pregovorima s kraljem Aleksandrom oko budućeg unutrašnjeg ustrojstva države. Mačkova rezolutnost i inzistiranje na federalnom uređenju države ponukale su kralja na konstataciju o sasvim suprotnim gledištima i nejedinstvenom stajalištu hrvatskih i srpskih političara, što mu je bio povod da 6. siječnja 1929. proklamacijom raspusti skupštinu i uvede osobnu diktaturu. Proglašenjem osobne diktature kralj Aleksandar nastojao je riješiti i opravdati nepomirljivost sukoba federalističke i velikosrpske političke koncepcije uređenja države. Zbog toga je u prvi mah HSS odobrila ovo kraljevo uplitanje, no on je tim činom htio osigurati velikosrpski centralizam i hegemoniju. Tim činom završena je prva faza razvoja monarhističke Jugoslavije.

14.2. Organizacija školstva i prosvjetne politike

U opisanim uvjetima političkih borbi uvjeti za razvoj školstva i prosvjete općenito bili su vrlo teški. Želeći Kraljevinu SHS beskompromisno pretvoriti u centraliziranu državu podložnu isključivo srbijanskim interesima, vlast je u prosvjeti i školstvu vidjela svoje pouzdano oruđe za provedbu takve politike putem poslušnog činovničkog aparata.

Hrvatsko školstvo nalazilo se u procesu stagnacije jer je od ukupnih financijskih sredstava za prosvjetu (oko 2% nacionalnog dohotka) za Hrvatsku u razdoblju 1918. – 1929. izdvajana 1/3 tih sredstava.⁴²⁸ Osim toga, isprva su zadržane i naslijeđene forme iz doba Austro-Ugarske na osnovi ranijih zakona i odredbi, poglavito Školskog zakona iz 1888. godine. Jedna od rijetkih promjena u hrvatskom školstvu koja je nastupila ustrojem nove države bila je ukidanje institucije Mjesnog školskog nadzorništva zbog izričitog inzistiranja učiteljstva. To je bilo u skladu s ranijom težnjom nekih istaknutih pedagoga poput Ivana Filipovića i Davorina Trstenjaka za posvemašnjom sekularizacijom školstva i uklanjanjem utjecaja crkvenih struktura na školstvo budući da su pretežno župnici obnašali funkciju mjesnog školskog nadzornika.

⁴²⁷ Macan, str. 309.

⁴²⁸ Jagić, str. 81.

U Beogradu je osnovano *Ministarstvo prosvete*, a 1919. i njegov organ *Prosvetni odbor*. No, hrvatskim školstvom u početku je upravljalo Povjereništvo za prosvjetu i vjere Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju. Naime, nekadašnji Odjel za bogoštovlje i nastavu od 6. listopada 1919. preimenovan je u *Povjereništvo za prosvjetu i vjere u Hrvatskoj i Slavoniji*.⁴²⁹ Zemaljska vlada ukinuta je nakon proglašenja Vidovdanskog ustava 1921., a u srpnju iste godine zamijenila ju je *Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju* te kao takva postojala do 1924. godine. Ona je pak imala svoje *Odjeljenje za prosvjetu i vjere* na čijem je čelu bio pokrajinski namjesnik kojega je imenovao kralj.

Vidovdanskim ustavom izvršena je vertikalna teritorijalna reorganizacija Kraljevine SHS u duhu centralizacije i unitarizacije, a vlasti su putem školskih nadzornika i kotarskih (sreskih) načelnika provodile unifikaciju školskog sustava u duhu takve politike. Prema Ustavu uprava se vršila putem oblasti koje su se dijelile na okruge, kotareve ili srezove, gradove i općine. Potonje su predstavljale najniže rangiranu upravno-političku vlast. Ovakvom hijerarhijskom podjelom vlasti centralnoj je vlasti u Beogradu omogućen lakši nadzor nad lokalnom upravom, što je bilo garancijom efektivnije primjene centralistički oblikovanih zakona i naredbi.

Iako je za oblasnu te niže rangiranu kotarsku upravu isprva predviđena i zajamčena samouprava, to se u desetljeću 1918. – 1929. nije dogodilo. Primjerice, obnašatelja dužnosti velikog župana kao oblasnog predstavnika državne vlasti ili pak kotarskog poglavara izravno je postavljao i smjenjivao ministar unutrašnjih poslova. Već spomenuti političar Svetozar Pribićević, kao jedan od najvatrenijih protagonista centralizma i unitarizma bio je, između ostalog, ministar prosvjete u čak tri mandata: u razdobljima 17. svibnja 1920. – 16. prosinca 1922., 23. ožujka – 27. srpnja 1924. i od 6. studenoga 1924. – 18. srpnja 1925. godine.

No, funkcioniranje središnje uprave otežavala je činjenica što su nakon ujedinjenja 1918. godine zadržana međusobno vrlo različita prosvjetno-upravna područja.

Osnovni zadatak škole bio je odgojiti i pripremiti mladež za narodno jedinstvo te vjernost i odanost kralju, dinastiji Karađorđević i novoj državi. Djeci je tumačena parola o troimenom narodu Srbima, Hrvatima i Slovencima, a ta integrativna ideja jugoslavenstva trebala se putem školstva učvrstiti među mladim generacijama kao zalog dugotrajne opstojnosti nove države. Iza te se ideje u biti skrivala velikosrpska ideologija, a stvarne prosvjetne i školske potrebe poput opismenjavanja stanovništva potisnute su u drugi plan.

⁴²⁹ Franković, str. 308.

Tako se u pogledu prosvjete i školstva percepcija vladajućeg režima nije bitnije promijenila u odnosu na austro-ugarski sustav. Srbizacija prosvjete i školstva pod plaštem unifikacije bit će prisutna kroz cijelo razdoblje postojanja monarhističke Jugoslavije. Primjerice, neposredno prije donošenja Vidovdanskih ustava, 18. travnja 1921., izašla je naredba Ministarstva prosvjete pod nazivom *O držanju predavanja o otadžbini u svim školama* u svrhu izmjene načina poučavanja Zemljopisa i Povijesti nove zajedničke države, koju je donio ministar prosvjete Svetozar Pribićević.⁴³⁰ Isto tako, 6. lipnja 1921. izašla je naredba Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade koja obvezuje svu mladež pučkih škola na obavezno učenje i pjevanje pjesme – srbijanske himne *Bože pravde*. Kao prilog ovoj naredbi u *Službenom glasniku* tiskan je notni zapis spomenute pjesme.⁴³¹ Razvoj prosvjete i školstva bit će usporavan i onemogućavan i zbog nestalnosti prosvjetne politike koja se mijenjala usporedno s promjenama vlada. Naime, u razdoblju 1918 – 1929. promijenile su se dvadeset i četiri vlade, a svaka od njih, kao i političke stranke koje su ih tvorile, imala je u svojem programu integrirane programe kulturne i prosvjetne politike. Najdominantniju srbijansku političku stranku, Narodnu radikalnu stranku, to pitanje gotovo uopće nije zanimalo, nego samo borba za vlast. Sva njihova proklamirana načela o obrazovanju i prosvjećivanju bila su više deklarativne naravi te kao takva nisu našla odraza u političkoj praksi. Iako su uočavali znatne kulturne i prosvjetne razlike na cjelokupnom prostoru države, posebice kulturnu nadmoćnost hrvatskog i slovenskog prostora, radikali su smatrali da je njihovo prevladavanje, tj. niveliranje, moguće postići postepenim prirodnim putem, odnosno bez posebnih intervencija vladajućih političkih struktura. Stoga su nastojali među školskom mladeži djelovati u duhu integralnog jugoslavenstva jer taj dio društva još nije bio opterećen prošlošću i tradicijama. Zbog toga su goruća prosvjetna pitanja konstantno bila u sjeni politike, a u desetljeću nakon ujedinjenja nisu poduzimane nikakve konkretne mjere za njihovo rješavanje. Suzbijanje nepismenosti provodilo se stihijski (1921. godine bilo je 49%, a 1931. 45% odraslih nepismenih osoba), a zbog nezainteresiranosti vlasti i nedostatka novca kod lokalne uprave, ono nije imalo uvjeta zahvatiti šire slojeve.⁴³² Učitelji su stoga samoinicijativno organizirali

⁴³⁰ Vidi, u: „Naredba Ministarstva prosvete od 18. aprila 1921. o držanju predavanja o otadžbini u svim školama”, u: *Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, povjereništva za prosvjetu i vjere*, Godina 1921., Tisak kr. zemaljske tiskare, Zagreb, 1921., str. 145-148.

⁴³¹ Vidi, u: „Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, povjereništva za prosvjetu i vjere, od 6. lipnja 1921., br. 11 684, kojom se izdaje za školsku upotrebu kompozicija himne *Bože pravde*”, u: *Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, povjereništva za prosvjetu i vjere*, Godina 1921., Tisak kr. zemaljske tiskare, Zagreb, 1921., str. 192-193.

⁴³² Školske godine 1919./1920. za školovanje jednog polaznika Narodne škole izdvajano je 17,85 dinara, šk. god. 1924./1925. 334 dinara, a šk. god. 1928./1929. 557 dinara; vidi, u: Dimić, *Ministarstvo prosvete i ministri Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941.*, str. 15.

razna predavanja u svrhu prosvjećivanja naroda, a u vezi s time, lokalne su uprave osnivale knjižnice i čitaonice.⁴³³

Slabom pomaku u razvoju školstva pridonosilo je i postojanje dvaju međusobno suprotstavljenih školskih sustava. U Hrvatskoj je postojala tradicija i samostalnost u provođenju prosvjetne politike koju je nakon 1918. sputavalo srbijansko neorganizirano i stihijsko provođenje obrazovanja, čije se loše posljedice nastojalo prikriti unifikacijom i centralizacijom. Nominalni napor u prevladavanju pokrajinskih razlika nisu provedeni zamišljenim tempom, a ideja integralnog jugoslavenstva zbog nebrige i neefikasnosti državnog vrha nije realizirana ni u prvoj, ni u drugoj fazi razvoja monarhističke Jugoslavije. Zamišljenim uzročno-posljedičnim vezama unifikacije prosvjete kao preduvjeta unifikacije političkog života najveći problem predstavljali su česti prekidi rada Ministarstva prosvjete zbog učestalih smjena vlade i njihovih ministara.⁴³⁴ U razdoblju 1918 – 1929. izmijenilo se čak deset ministara prosvjete (vidi tablicu 15). Neki su na položaju bili vrlo kratko vrijeme, mjesec ili dva, a neki i po dva ili tri puta.

Tablica 15. Kronološki pregled ministara prosvjete Kraljevine SHS 1918 – 1929. godine

(Izvor: Dimić, Ljubodrag (ur.): *Ministarstvo prosvete i ministri Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941.*, Pedagoški muzej Beograd, Beograd, 2000., str. 113.)

Ministar prosvjete	Trajanje mandata
Ljubomir Davidović	3. studenoga 1918. – 16. kolovoza 1919.
Pavle Marinković	16. kolovoza 1919. – 19. veljače 1920.
Miloš Trifunović	19. veljače 1919. – 17. svibnja 1920.
Svetozar Pribićević	17. svibnja 1920. – 16. prosinca 1922.
Miloš Trifunović	16. prosinca 1922. – 27. ožujka 1924.
Svetozar Pribićević	27. ožujka 1924. – 27. srpnja 1924.
Anton Korošec	27. srpnja 1924. – 6. studenoga 1924.
Svetozar Pribićević	6. studenoga 1924. – 18. srpnja 1925.
Velja Vukićević	18. srpnja 1925. – 17. studenoga 1925.
Stjepan Radić	17. studenoga 1925. – 15. travnja 1926.
Miloš Trifunović	15. travnja 1926. – 1. veljače 1927.
Velja Vukićević	1. veljače 1927. – 17. travnja 1927.
Bogdan Marković	17. travnja 1927. – 16. lipnja 1927.

Uspostavom Kraljevine SHS trebao je biti donesen i novi školski zakon koji bi proveo reformne zahtjeve školskoga sustava, ali to se nije dogodilo sve do 1929. godine pa je

⁴³³ U Hrvatskoj su od 1925. na suzbijanju nepismenosti među seljacima djelovali organi *Seljačke sloge*, no njihovo je djelovanje nakon uvođenja kraljeve diktature 1929. godine zabranjeno.

⁴³⁴ Jagić, str. 73.

hrvatski školski sustav ostao nepromijenjen cijelo desetljeće. Prvi nacrt *Zakona o narodnim školama* donesen je 1919.,⁴³⁵ a temeljio se na prerađenom Zakonu o narodnim školama Kraljevine Srbije, što je bilo prvo očitovanje srbizacije školskog sustava u novoj jugoslavenskoj državi.⁴³⁶ Taj nacrt u Hrvatskoj nije bio dobro prihvaćen zbog toga što se nije vodilo računa o specifičnostima austro-ugarskog školskog sustava koji se uvelike razlikovao od srbijanskog, a u kojem je Hrvatska na osnovi jedinstvenog školskog zakona razradila vlastiti razvojni stručno-metodološki put školstva.⁴³⁷ Glavno pitanje u tom *Nacrtu* bilo je pitanje osnovnoškolske naobrazbe i njenog trajanja. Naime, trajanje osnovne škole bilo je različito od pokrajine do pokrajine, a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj ona je trajala pet godina s obaveznom trogodišnjom opetovnicom.⁴³⁸

Kako jedinstveni školski zakon još nije bio donesen, odgojno-obrazovni rad nastojao se izjednačiti putem jedinstvenih nastavnih planova za osnovnu školu. Analizom imenika III. razreda Niže djevojačke pučke škole u Martinskoj Vesi školske godine 1924./1925. praćen je napredak učenica (ali i učenika u Dječjačkoj školi) iz sljedećih predmeta: Nauk vjere (čitanje crkv. slov. pisma), Hrvatski ili srpski jezik, Računstvo i geometrijsko oblikoslovlje s crtanjem, Stvarna obuka (Zemljopis, Povijest, Prirodopis), Krasopis, Risanje (crtanje) slobodno, Pjevanje (svjetovno i crkveno), Gimnastika, Gospodarstvo i Gospodarski ručni rad za dječake, Kućanstvo i Ručni rad za djevojčice.⁴³⁹ Prvi plan i program za niže osnovne škole donesen je 1921. i nije bio prihvaćen pa je novi donesen tek 9. kolovoza 1926., ali i on je doživio neuspjeh. Uslijedio je treći pokušaj 5. listopada 1927. te četvrti 1928. godine, no zbog čestih izmjena vlada i slabe podrške poslanika u Narodnoj skupštini, nisu bili prihvaćeni.⁴⁴⁰ Nemogućnost uspostave jednoobraznog odgojno-obrazovnog rada na području cijele države proizlazila je i iz činjenice nedostatka kapitala kojim bi se tiskali i distribuirali udžbenici i ostale školske knjige u odgovarajućoj nakladi pa je i u ovom vidu unifikacija ostala tek na razini neostvarenih planova.

Pitanje temeljnih reformi obaveznog osnovnog školstva u Hrvatskoj pokrenuo je dr. Sigismund Čajkovac na sjednici Hrvatskog pedagoško-književnog zbora u Zagrebu 1927.

⁴³⁵ U nazivu osnovne škole pridjev „pučka” je ispušten i zamijenjen pridjevom „narodna”.

⁴³⁶ Ministar prosvjete Ljubomir Davidović poslao je povjereniku za bogoštovlje i nastavu pri Pokrajinskoj upravi za Hrvatsku i Slavoniju okružnicu u kojoj sugerira na prihvaćanju nacrtu Zakona o narodnim školama u Kraljevini SHS.

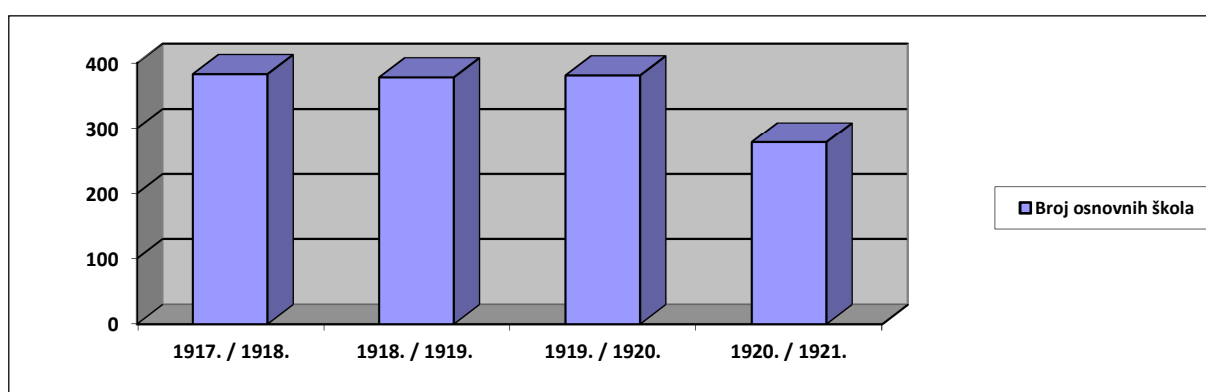
⁴³⁷ Nacrt je, primjerice, predviđao ukidanje opetovnice koju srbijansko školstvo nije poznavalo.

⁴³⁸ Franković, str. 308.

⁴³⁹ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Razredni imenici Djevojačke pučke škole u Martinskoj Vesi I – IV. r. 1916. – 1945., Imenik (razrednica) za šk. god. 1924./1925.*

⁴⁴⁰ Jagić, str. 76.

godine. On je tada po prvi puta izložio plan za provođenje obaveznog osmogodišnjeg školovanja, iako je godinu dana ranije u ministarskom mandatu Stjepana Radića izrađen projekt zakona o narodnim školama. Međutim, on je prerađen i prihvaćen tek 1929., a razlog tolikog otezanja vjerojatno je bio taj što je inicijativa za njegovu izradu pokrenuta s hrvatske strane. Osnovnoškolska obaveza na području sjeverozapadne Hrvatske ostala je uglavnom peterorazredna s pojedinim iznimkama četverorazrednih. Poslije njenog svršetka učenici su bili dužni polaziti opetovnicu koja je trajala dvije do tri godine.⁴⁴¹ Školska obaveza nije se striktno provodila. Iako su za nemarni polazak škole bile predviđene kazne, one se u praksi nisu primjenjivale.

Grafikon 1. Kretanje broja osnovnih škola u Zagrebačkoj i Varaždinskoj županiji u razdoblju 1917. – 1920. godine

(Izvor: 1.) *Službeni glasnik*, VIII/1920., str. 269.; 2.) *Službeni glasnik*, VII/1921., str. 99.; 3.) *Službeni glasnik*, IX/1922., str. 165.; 4.) *Službeni glasnik*, XIX/1923., str. 337.)

Iz grafikona 1 vidljivo je smanjenje broja pučkih škola u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (Zagrebačkoj i Varaždinskoj županiji) u prvim godinama postojanja Kraljevine SHS. Školske godine 1917./1918. u Zagrebačkoj i Varaždinskoj bilo ih je ukupno 383,⁴⁴² 1918./1919. 378,⁴⁴³ 1919./1920. 381,⁴⁴⁴ a 1920./1921. 287.⁴⁴⁵ Takvo stanje proizlazilo je iz činjenice

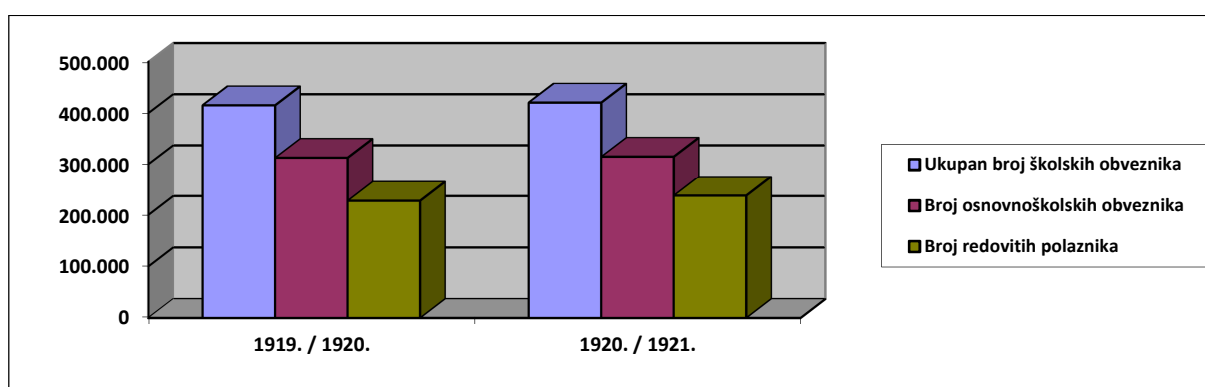
⁴⁴¹ Nastava je u opetovnici održavana četvrtkom ili nedjeljom po dva sata.

⁴⁴² „Statistički podaci o stanju pučkoga školstva u Hrvatskoj i Slavoniji na svršetku šk. god. 1917./1918.”, u: *Službeni glasnik kr. hrv.-slav. zem. vlade, Povjereništva za prosvjetu i vjere*, od 30. lipnja 1920., komad VIII., str. 269., u: *Službeni glasnik kr. hrv.-slav. zem. vlade, Povjereništva za prosvjetu i vjere*, godina 1920., Tisak kr. zemaljske tiskare, Zagreb, 1920.

⁴⁴³ „Statistički podaci o stanju pučkoga školstva u Hrvatskoj, Slavoniji i Međimurju krajem šk. god. 1918./1919.”, u: *Službeni glasnik kr. hrv.-slav. zem. vlade, Povjereništva za prosvjetu i vjere*, od 15. travnja 1921., komad VII., str. 99., u: *Službeni glasnik kr. hrv.-slav. zem. vlade, Povjereništva za prosvjetu i vjere*, godina 1921., Tisak kr. zemaljske tiskare, Zagreb, 1921.

⁴⁴⁴ „Statistički podaci o stanju pučkoga školstva u Hrvatskoj, Slavoniji i Međimurju na svršetku šk. god. 1919./1920.”, u: *Službeni glasnik pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, Odjeljenja za prosvjetu i vjere*, od

nebrige oko uzdržavanja određenog broja škola, što je rezultiralo njihovim zatvaranjem. Istodobno, u kratkom vremenskom intervalu od 1919 – 1921. godine ukupan broj školskih obveznika u Hrvatskoj i Slavoniji porastao je za 5 287. Od toga broja, broj osnovnoškolskih obveznika porastao je za 2 156, dok je broj njihovih redovitih polaznika u samo jednoj školskoj godini porastao za 10 115 (vidi grafikon 2). Slaba materijalna osnovica bila je, dakle, jedan od ključnih čimbenika kočenja napretka školstva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u ovom razdoblju jer je broj školskih obveznika uvelike premašivao materijalne mogućnosti škola u vidu njihova zbrinjavanja i pružanja kvalitetnog obrazovanja.

Grafikon 2. Kretanje ukupnog broja školskih obveznika, broja osnovnoškolskih obveznika i redovitih polaznika pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1919 – 1921. godine
(Izvor: Franković, str. 311.)

U pogledu nastavnog plana i programa nije bilo jedinstvenosti, već su ga vlasti regulirale raznim privremenim propisima. Za cjelokupnu državu donesen je tek 9. kolovoza 1926. godine.

31. svibnja 1922., komad IX., str. 165., u: *Službeni glasnik Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju Odjeljenja za prosvjetu i vjere*, godina 1922., Zaklada tiskare Narodnih novina, Zagreb, 1922.

⁴⁴⁵ „Statistički podaci o stanju pučkoga školstva u Hrvatskoj, Slavoniji i Međimurju na svršetku šk. god. 1920./1921.“, u: *Službeni glasnik pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, Odjeljenja za prosvjetu i vjere*, od 15. studenog 1923., komad XIX., str. 337., u: *Službeni glasnik Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju Odjeljenja za prosvjetu i vjere*, godina 1923., Tisak zaklade tiskare Narodnih novina, Zagreb, 1924.

Tablica 16. Nastavni plan i program za osnovne škole iz 1926. godine

(Izvor: Franković, Dragutin (ur.): *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958., str. 117.)

Predmeti	I. r.	II. r.	III. r.	IV. r.	Svega
Nauk vjere	2	2	2	2	8
Srpsko-hrvatsko-slovenački jezik	7	7	7	7	28
Početna stvarna nastava ⁴⁴⁶	3	4	-	-	7
Zemljopis	-	-	2	2	4
Historija Srba, Hrvata i Slovenaca	-	-	2	3	5
Račun s geometrijskim oblicima	4	4	4	4	16
Poznavanje prirode	-	-	3	3	6
Crtanje	1	1	1	1	4
Lijepo pisanje	1	1	1	1	4
Ručni rad – muški i ženski	2	2	2	2	8
Pjevanje	2/2	2/2	2/2	2/2	4
Gimnastika i dječje igre	272	2/2	2/2	2/2	4
Ukupno sati	22	23	26	27	98

Iako su škole bile državne ustanove, školstvo je bilo pod znatnim utjecajem Crkava,⁴⁴⁷ što je vidljivo iz nastavnog plana u kojem se Vjeronauk (nauk vjere) nalazio na prvome mjestu. Odmah iza njega, a po broju tjednih sati bio je Srpsko-hrvatsko-slovenački jezik, što je bilo očitovanje unitarističkih političkih nastojanja infiltriranih u školski sustav. I naziv dotadašnjeg predmeta *Povijest* preimenovan je u *Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca* u duhu srpske terminološke tradicije s izraženim naglaskom nametanja srpske nacionalne povijesti svim nesrpskim narodima.⁴⁴⁸ Međutim, raskorak između tendencija unifikacije prosvjete u cijeloj državi i stvarne materijalne mogućnosti njenog provođenja bila je velika zbog kroničnog nedostatka financija.⁴⁴⁹ Učiteljstvo je zbog toga često, ali uzaludno, prosvjedovalo, neprestano stavljajući svoj materijalni položaj u prvi plan.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ Predmet „Početna stvarna nastava” obuhvaćala je učenje o neposrednom svijetu koji nas okružuje, odnosno ono što se danas naziva „priroda i društvo”.

⁴⁴⁷ Srpska pravoslavna Crkva imala je znatan utjecaj na središnju vlast u Beogradu.

⁴⁴⁸ Perić, *Povijest Hrvata*, str. 124-125.

⁴⁴⁹ Ministarstvo prosvjete imalo je na raspolaganju samo 2% godišnjeg nacionalnog dohotka.

⁴⁵⁰ U to je ulazilo pitanje visine plaće, stanarine, ogrjeva i doplatka.

Položaj učitelja kao državnog službenika u monarhističkoj Jugoslaviji odvijao se na granici egzistencijalnog minimuma s neprestanim traženjem i promišljanjem idealnog modela nastave i poučavanja. Prosvjetne radnike mimo njihove volje imenovalo je i premještalo Ministarstvo prosvete u Beogradu, a povjereništva za prosvjetu pri pokrajinskim upravama, tj. odjeli pri oblastima te kotarski (sreski) školski nadzornici, vršili su stručni nadzor nad školama. Od 1918. učiteljstvo je u Hrvatskoj bilo organizirano u Savezu hrvatskih učiteljskih društava, no s vremenom nastojanja centralističko-unitarističke politike rezultirala su podvojenošću učiteljstva i u političkom smislu. Tako je u Beogradu osnovano Jugoslovensko učiteljsko udruženje, unutar kojega su hrvatski učitelji surađivali s učiteljima iz ostalih krajeva Kraljevine SHS, dok je Savez hrvatskih učiteljskih društava ostao na liniji odbijanja svake suradnje sa Srbima. Tom podvojenošću vlast je vješto manipulirala i ignorirala učiteljske zahtjeve te otupljivala otpor.

Budući da su prosvjetne vlasti učiteljstvo željele prilagoditi svojim ciljevima, vrlo brzo se započelo s unifikacijom njihova stručnog obrazovanja. Zagrebački profesor Više pedagoške škole, Stjepan Ratković, u svom radu posvećenom obrazovanju učitelja isticao je kako je potrebno postići ravnomjernost u teorijskom i praktičnom stručnom obrazovanju, a opseg znanja u idealnom modelu trebao bi biti na fakultetskoj razini.⁴⁵¹ No on je svjestan da je to svim kandidatima nemoguće postići pa kao rješenje predlaže formiranje petogodišnje srednje učiteljske škole.⁴⁵² Liberalnijem dijelu učiteljskog kadra nije odgovarao dotadašnji uski školski šablonski pedagoški sustav temeljen na „herbartovskom” modelu i Basaričekovoj interpretaciji istoga. Stoga su bili skloni prihvaćanju novih pedagoških pravaca poput *radne škole*, što je podrazumijevalo spremnost učitelja na dodatno učenje i stručno usavršavanje. U krugu ovih nastojanja isticala se težnja za što jasnijim razradama njenih postavki u svrhu pripreme za novu didaktičku orijentaciju te primjene nove metodičke prakse za konačno obrazovanje mladeži. To je uključivalo tumačenje načela rada, samorada i samoobrazovanja, slobodnog duševnog razvoja djece s isticanjem posebnosti dječje prirode i individualne različitosti. Tako je sa stvarnim prikazivanjem principa i različitosti rada osuđen jednostrani

⁴⁵¹ Ljubunčić, Salih: „Pedagogija u Hrvata od 1918. do 1938. godine”, u: Majstorović, R. (1939.): *Pedagoška Jugoslavija*, Pedagoška biblioteka Jugoslovenskog pedagoškog udruženja, Štamparija „Privrednik”, Beograd, str. 34.

⁴⁵² Usp. Batinić, Štefka i Gaćina-Škalamera, Sonja (2009.): *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849. – 2009.*, Hrvatski školski muzej, Zagreb, str. 25. i Ratković, Stjepan: „Novo uređenje srednjih škola”, u: *Napredak – naučno-pedagoška smotra*, Izdaje Hrvatski pedagoško-književni zbor, tečaj LXIII., svezak 9. i 10. (studeni i prosinac 1922.), Tiskara i litografija C. Albrechta, Zagreb, 1922., str. 256-265.

intelektualizam, herbartovski formalizam te puki verbalizam i odsustvo životne stvarnosti u odgojno-obrazovnom radu.⁴⁵³

14.3. Djelokrug Ministarstva prosvjete i njegov odnos prema hrvatskom školstvu

Minimalna ulaganja u školstvo u prvim godinama Kraljevine SHS sprečavala su bržu i efikasniju reformu cjelokupnih prosvjetnih nastojanja.⁴⁵⁴ Oko 90% od ukupnih izdvajanja za prosvjetu odlazilo je za učiteljske plaće, a samo 10% za školsku infrastrukturu i materijalne potrebe škole. U tome treba tražiti razlog civilizacijskog zaostajanja jugoslavenskog društva.⁴⁵⁵ Smisao državne prosvjetne i kulturne politike bio je u ujednačavanju kulturnog napretka cjelokupnog jugoslavenskog društva, no minimalna ulaganja bila su nedovoljna da bi se ta nastojanja realizirala i pokrenula kompleksne modernizacijske i integracijske procese. Djelokrug Ministarstva prosvjete neprestano je prilagođavan potrebama dnevne politike, što je cijeloj instituciji davalo nepostojani karakter. Ministarstvo se već na samom početku moralo suočiti s čak trideset i sedam različitih državnih i pokrajinskih školskih zakona pa je trebalo proći cijelo desetljeće da se donese jedinstveni školski zakon, na čemu je radio Glavni prosvjetni savet s trideset i pet članova, kao tijelo koje je davalo stručno mišljenje i koordiniralo cjelokupni rad.⁴⁵⁶ Prosvjetne vlasti nisu imale dovoljno snage ni mogućnosti da provedu organiziranu prosvjetnu politiku djelomično i zbog otpora njenoj unifikaciji pa je privremenost bila glavna karakteristika cjelokupnog prosvjetnog zakonodavstva.⁴⁵⁷ O toj privremenosti i diskontinuitetu svjedoči i vrlo brojani Vladin birokratski aparat koji se u razdoblju 1918. – 1929. promijenio čak dvadeset i četiri puta, a dužnost ministra prosvjete obavljale osobe potpuno suprotnih političkih nazora.

Do uspostave Šestosiječanjske diktature Ministarstvo prosvjete donijelo je jedino 9. rujna 1919. *Uredbu o uređenju Ministarstva prosvjete*⁴⁵⁸ te izdavalo dva glasila: *Prosvjetni glasnik*⁴⁵⁹ i *Osnovna nastava*.⁴⁶⁰

⁴⁵³ Ljubunčić, str. 39.

⁴⁵⁴ Školske godine 1919./1920. država je za školstvo izdvajala samo 2,38% ukupnih državnih sredstava, a 1928. taj postotak povišen je na 5,71%.

⁴⁵⁵ Dimić, str. 13.

⁴⁵⁶ Do 1929. Glavni prosvjetni savet radio je po odredbama preuzetog zakona u Glavnom prosvjetnom savetu Kraljevine Srbije od 1. studenog 1886. godine.

⁴⁵⁷ U tu domenu ulazili su nastavni planovi i programi, prosvjetne i kulturne ustanove, udžbenici i administracija.

⁴⁵⁸ Ono je imalo tri odjeljenja: opće odjeljenje, prosvjetno odjeljenje s pododjelima za višu, srednju i osnovnu nastavu i narodno prosvjećivanje te odjeljenje za umjetnost.

Prije donošenja *Zakona o narodnim školama* 1929. godine, Ministarstvo prosvete formiralo je godinu dana ranije Odbor za izradu stalnog državnog prosvjetnog programa koji je donio nekoliko zaključaka (rezolucija). U rezoluciji o osnovnim školama istaknuto je da je raspored osnovnih škola u državi vrlo nejednolik te da se mora što prije pristupiti njihovom sistematskom otvaranju. Konstatirano je da je četverogodišnje osnovno školovanje nedovoljno te bi ga zato trebalo podići na višu razinu, tj. moralo bi trajati osam godina i biti podijeljeno u dva tečaja, niži i viši, u trajanju po četiri godine. Sadržaj nastave u nižem tečaju trebao bi biti posvuda jednak, dok bi viši tečaj, čiji je zadatak proširiti i utvrđivati stečena znanja, morao imati više praktičan karakter prilagođen lokalnim i nacionalnim potrebama. S posebnom pozornošću poantirana je obaveza osnovnih škola oko zbrinjavanja siromašne i bolesne djece, kao i ophođenje s darovitom djecom. Rezolucija je dotaknula i druge segmente škole, primjerice, polaganje pažnje aktivnom radu učenika te izgradnji osobnosti. Istaknuto je i nužno nastojanje oko realizacije pedagoškog zahtjeva da se škola sadržajno približi stvarnom životu i životnim potrebama te reforma didaktičko-metodičkih postupaka u obradi nastavnih sadržaja, načina ispitivanja i ocjenjivanja učenika. Osim toga, rezolucija se dotiče suradnje između škole i obitelji, materijalnog položaja učitelja, školske higijene i dr.⁴⁶¹

14.4. Uloga Stjepana Radića kao ministra prosvjete

Politička kriza, koju su početkom 1925. srbijanski radikali izazvali sukobivši se sa Stjepanom Radićem i strpavši ga u zatvor, završila je kraljevim aboliranjem 18. srpnja iste godine. Daljnje političke tendencije išle su za potpisivanjem sporazuma između HRSS-a i Narodne radikalne stranke. Nakon potpisivanja *Akta o sporazumu*, Radić je potpisao *Izjavu o prihvaćanju Vidovdanskih ustava* te se odrekao republikanstva, ispustivši ga iz naziva stranke.⁴⁶² Sporazumom s radikalima HSS prestaje biti oporbena stranka i ulazi u Vladu narodnog sporazuma u kojoj je dobila četiri ministarska mjesta. Iako su ti Radićevi potezi u Hrvatskoj shvaćeni kao izdaja hrvatskih nacionalnih interesa, ova kompromisna taktiziranja bila su nužna za daljnju opstojnost stranke, čuvajući se svake radikalizacije. Jedan od uvjeta

⁴⁵⁹ *Prosvetni glasnik* bio je službeni organ Ministarstva prosvete. Prvi broj u *ujedinjenoj otadžbini sviju naroda naša tri jednokrvna plemena* tiskan je 20. srpnja 1920. godine.

⁴⁶⁰ Počeo je izlaziti 1. siječnja 1925. na inicijativu Svetozara Pribićevića. To je također bio službeni glasnik Ministarstva prosvete – Odeljenja za osnovnu nastavu i narodno prosvjećivanje. List je izlazio do kraja 1925. kada je ukinut zbog mjera štednje. Nakon toga Prosvjetni glasnik ponovno postaje službeno glasilo dotičnog ministarstva.

⁴⁶¹ Dimić, str. 74-83.

⁴⁶² Perić, *Povijest Hrvata*, str. 31.

ulaska HSS-a u Vladu bio je prekid suradnje radikala s Pribićevićevom Samostalnom demokratskom strankom. Time je završio treći Pribićevićev mandat ministra prosvjete te je svrstan u oporbu.

Slika 15. Stjepan Radić, ministar prosvjete u razdoblju 17. studenoga 1925. – 15. travnja 1926.; privatni posjed

Stjepan Radić imenovan je ministrom prosvjete 17. studenoga 1925. i tu dužnost vršio je do 15. travnja 1926. godine. Njegov ministarski mandat obilježen je nastojanjima da prosvjetu i školstvo oslobodi od prekomjerne politizacije i prilagodi ih stvarnim potrebama naroda. To je vidljivo po tome što je Radić već na samom početku djelovanja Hrvatske pučke seljačke stranke iznosio ideje o reformi školstva kao njenu bitnu društveno-političku odrednicu. Narav Radićeve pedagogije pretpostavljala je odgojne i obrazovne komponente koje su prvenstveno morale zaživjeti u školskoj naobrazbi. Osnovna škola je za Radića ustanova u kojoj se dijete po prvi puta upoznaje sa svijetom kulture i znanosti te vještinama kojima mora ovladati kako bi ih moglo primijeniti u kasnijem životu. No, za njihovo ovladavanje bila je potrebna posve nova komunikacija između odgojno-obrazovnih subjekata oslonjena na pravilan odgoj. Nove odgojne imperative Radić formulira i usmjerava prema radišnosti, iskrenosti i čovještvu, koje jedino tim odlikama mogu pridonijeti modernom obrazovanju širokih slojeva stanovništva. Odgoj zasađen na tim temeljima trebao je biti u funkciji razvoja svakoga učenika po mjeri njegovih želja i sposobnosti uz razvijanje afirmativnih oblika razvojne pomoći kao što su podupiranje, hrabrenje, poticanje i motiviranje.⁴⁶³ Stjepan Radić, potpomognut mislima brata

⁴⁶³ Kujundžić, str. 57.

Antuna, isticao je kako je preporoditeljski odgoj moguće postići jedino edukativnim akcijama kojima bi se zahvatilo kompletno društvo. Ta „totalizacija odgoja” nazvana je kasnije „Radićevom socijalnom pedagogijom”.⁴⁶⁴

Ovakve Radićeve vizije odgoja i obrazovanja unesene su još 1921. u program Hrvatske republikanske seljačke stranke i njezin Ustav Neutralne seljačke republike. Prema tom nacrtu, osnovna škola trebala je imati seosko obilježje s osnovnom svrhom postizanja opće pismenosti u narodu.⁴⁶⁵ Stjepan Radić svoj je prosvjetni program prvenstveno namijenio području Hrvatske jer ga i nije mogao realno provesti na cijelom teritoriju Kraljevine SHS gdje su odgojno-obrazovne tradicije i postignuća bila vrlo neujednačena. Po njemu, glavna zadaća narodnih škola trebala je biti iskorjenjivanje nepismenosti i prevladavanje kulturne i prosvjetne zaostalosti,⁴⁶⁶ a radi bržeg postizanja toga cilja predlagao je otvaranje četveromjesečnih tečajeva za nepismene. Uz to, svojim je raspisom od 26. siječnja 1926. upućenim oblasnim školskim nadzornicima, nastojao potaknuti osnivanje nedjeljno-prazničke škole za odrasle u kojima bi predavači priređivali predavanja iz područja narodnog zdravlja, domaće ekonomije, poljoprivrede, moralnog odgoja, prosvjećivanja seoske žene, o građanskim pravima i dužnostima i dr.⁴⁶⁷

Radićevi kritičari optuživali su ga da takvom svojom prosvjetnom politikom guši narodno jedinstvo i zanemaruje ujednačavanje školskih propisa, što je donekle i razumljivo jer je ono za Hrvatsku značilo stanovito nazadovanje u odgojno-obrazovnom pogledu. Zato je Radić za Hrvatsku i tražio autonomiju u oblasti prosvjete.⁴⁶⁸ Međutim, u kratkom ministarskom periodu njegove su ideje ostale nedorađene i uglavnom nerealizirane s iznimkom izrade projekta Zakona o narodnim školama koji će postati temeljem *Zakona o narodnim školama* iz 1929. godine. Radićeva prosvjetna nastojanja nisu naišla na odjek na području martinskoveške školske Općine, a nigdje nije zabilježena ni njegova agitacija među tamošnjim narodom u tom pogledu, kao ni posjet martinskoveškim školama.

Iz svega navedenog proizlazi kako je Hrvatska seljačka stranka imala razvijen kulturno-prosvjetni program koji u Kraljevini SHS zbog unitarizacije nije mogao doći do izražaja. Taj program zasnivao se na hrvatskoj narodnoj kulturi s jasnim naglaskom na njenoj ukorijenjenosti u zapadnoeuropsku kršćansku kultuu pa je stoga bio nepomirljiv prema svakoj

⁴⁶⁴ Isto, str. 77.

⁴⁶⁵ Isto, str. 141-142.

⁴⁶⁶ Jagić, str. 150.

⁴⁶⁷ Isto, str. 152.

⁴⁶⁸ Isto, str. 151.

nivelaciji, a napose protiv stapanja u unificiranu jugoslavensku kulturu s dominantnim srpskim elementom. Zato su percepcije srbijanske historiografije Radićevih prosvjetnih nastojanja ostale negativne do najnovijeg vremena. Srbijanski povjesničar Ljubodrag Dimić, primjerice, u novijim studijama o jugoslavenskoj prosvjeti i školstvu Radića naziva demagoškim manipulatorom narodnih masa koji je školu i prosvjetu iskoristio kao poligon za ostvarivanje procesa hrvatskog nacionalnog grupiranja i izvlačenje političke koristi za svoju stranku i narod iz kojega potječe.⁴⁶⁹ On konstatira da je Radić imao krajnje kritički odnos prema jugoslavenskoj državnoj školi, smatrajući da ona svojom unitarizacijom guši i uništava autohtoni duh hrvatske kulture pa kritizira Radićevu tezu „*Nema kulture bez povijesti, kao ni povijesti bez kulture*” i smatra ju kulturnim ekstremizmom. Nadalje, Dimić konstatira kako su Radić i HSS glorificirali seljačku, narodnu i pučku kulturu kao sinonime za identifikaciju hrvatske kulturne cjelovitosti koja je dovedena do isključivosti i dotaknula granice kulturnog separatizma, što se odrazilo i u njegovim prosvjetnim nastojanjima. Kao takva ona je stajala na putu jugoslavenskoj integraciji koju je školstvo od prosinca 1918. trebalo provoditi.

Dimić upućuje i obezvređujuću kritiku hrvatskom selu i svim nastojanjima da se ono opismeni općenito smatrajući da je ono samoidentični areal, zatvoren vanjskim utjecajima i samodostatan, pa stoga

*nije ni osećalo potrebu da komunicira putem knjige i prosvete.*⁴⁷⁰

Iz dosadašnjih saznanja to se za hrvatsko selo, a napose sjeverozapadno hrvatsko područje, ne može reći, o čemu svjedoči niz seoskih pučkih škola osnovanih još polovicom XIX. stoljeća, kao uostalom i u Martinskoj Vesi, koju je i sâm Stjepan Radić pohađao.

Stjepan Radić ministarsku je dužnost obavljao samo do polovice travnja 1926. i u tako kratkom mandatu nije mogao realizirati postavljene zadatke i ciljeve. Štoviše, upitno je bilo čak i daljnje HSS-ovo sudjelovanje u Vladi zbog niza trzavica s radikalima koji su se isticali po brojnim aferama na financijskom i gospodarskom planu.⁴⁷¹ Nakon Pašićeve ostavke Vladu je formirao Nikola Uzunović, no uz stalne krize nova Vlada uspijeva opstati samo do prosinca 1926. godine.

⁴⁶⁹ Dimić, str. 26.

⁴⁷⁰ Isto, str. 32.

⁴⁷¹ Perić, *Povijest Hrvata*, str. 32.

14.5. Refleksija prosvjetne politike Kraljevine SHS na osnovno školstvo u Martinskoj Vesi u razdoblju 1918. – 1929. godine

14.5.1. Organizacija i uprava škole

Raspadom Austro-Ugarske Monarhije i ulaskom Hrvatske u novu državnu zajednicu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, prosvjeta je u konkretnim prilikama stagnirala, što će se pokazati i na primjeru martinskoveških pučkih škola. Neorganiziranost nadležnog Ministarstva, nezainteresiranost središnje vlasti za poboljšanje školskog sustava, a što se prelijevalo i na niže razine i ogledalo u minimalnim financijskim izdvajanjima za školstvo,⁴⁷² rezultiralo je postepenom stagnacijom dosegnute kvalitete obrazovanja u prethodnom razdoblju. Primjerice, u školskoj godini 1921./1922. uspješnoj mladeži po prvi puta nisu dodijeljene nagrade u knjigama nakon održanog ispita na kraju školske godine. Primarna zaokupljenost vlasti političkom organizacijom zemlje potisnula je brigu za organizaciju prosvjetne politike. Neprestance su ponavljane unitarističke parole narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca koje su škole morale bespogovorno provoditi. Favoriziranjem nove države nastojalo se postepeno izbrisati svaki spomen na bivšu habsburšku državu, o čemu svjedoči zapis u Spomenici Niže dječjačke pučke škole:

*Dne 29. listopada proglašena je naša domovina slobodnom, tj. otcijepila se od Ugarske uz koju je stoljeća bila silom pritisnuta... Država i Kraljevstvo nestaje, pa tako i Austro-Ugarske monarhije, kojoj smo i mi pripadali. U mjesecu prosincu predade Narodno vijeće svoju vlast predstavništvu u Beogradu u kome su bili zastupani izaslanici Hrvata, Srba i Slovenaca. Sva tri naroda združuje se u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, kojem bi prvi kralj Petar Karađorđević, a u njegovo ime vlada regent Alexander.*⁴⁷³

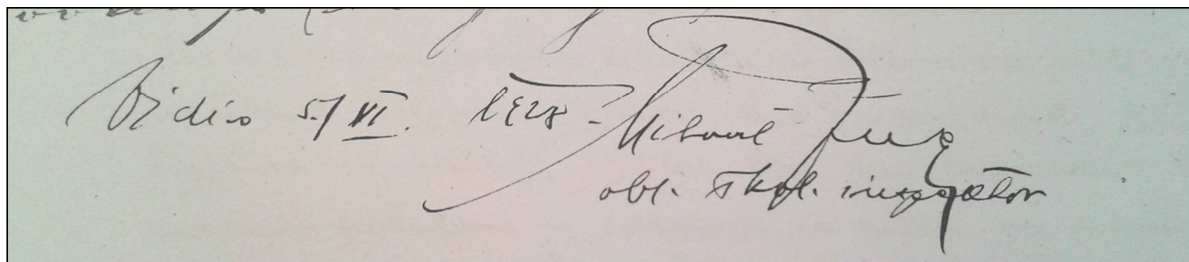
Ovo izvješće o političkim događajima krajem 1918. godine očituje punu obaviještenost školskih vlasti, ali je izostala inače uobičajena euforična retorika svojstvena službenim dokumentima prilikom značajnijih društveno-političkih promjena.

Na početku ovog perioda učitelji su javno iskazivali hrvatske nacionalne osjećaje, što se vidi po zapisu iz školske godine 1924./1925. u kojem učitelj Ljubomir Vranko iznosi kako je na državne praznike uvijek držao kratka predavanja, koja su uvijek bila

⁴⁷² Jagić, str. 80-81.

⁴⁷³ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 46v.

zaslađena narodnom i nacionalnom pjesmom.⁴⁷⁴

Slika 16. Potpis oblasnog školskog inspektora Mihovila Juga u Spomenici Niže dječjačke pučke škole u Martinskoj Vesi 1928. godine; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Spomenica [1852] 1875. – 1932.

Školama je u ovom razdoblju upravljao Školski odbor na čelu s mjesnim župnikom koji postaje njegovim predsjednikom.⁴⁷⁵ Budući da je uloga mjesne Crkve u obrazovanju bila veoma važna, funkcija predsjednika Školskog odbora u Martinskoj Vesi redovito je pripadala župniku Karlu Gruičiću⁴⁷⁶

*koji svakom zgodom pokazuje, koliko mu je na srcu prosvjetni boljitak povjerenog mu stada.*⁴⁷⁷

Nemar i slaba briga općinskog poglavarstva oko Djevojačke škole i samostana ogleda se u opetovanom traženju časnih sestara da im se popravi vrlo trošna kuća u kojoj su živjele. No, ogлуšenjem lokalnih vlasti na to pitanje, njihovo Vrhovno poglavarstvo u Zagrebu odlučilo je povući filijalu iz Martinske Vesi, a školu zatvoriti. Igrom slučaja, zbog visokog vodostaja te uništenog kolnog puta prema Sisku ta je odluka prolongirana, a učestalost molbi župljana upravljenih na Vrhovno redovničko poglavarstvo rezultirala i konačnim odustajanjem od njezine provedbe.⁴⁷⁸ Ovaj slučaj pokazuje višeznačnost odnosa prema školi. U prvom redu, nedostatak financija, zatim izostanak reakcije viših inspekcijskih prosvjetnih službi i na kraju,

⁴⁷⁴ Školski nadzornik je riječ „nacionalnom” jasno precrtao; usp. HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 51v.

⁴⁷⁵ Mjesni župnik je od 1918. izgubio ulogu mjesnog školskog nadzornika, čija je institucija na nivou Hrvatske te godine na zahtjev učiteljstva ukinuta.

⁴⁷⁶ Karlo Gruičić bio je upravitelj župe sv. Martina biskupa u Martinskoj Vesi u razdoblju 1918. – 1938.; vidi, u: Sremić, Domagoj (2007.): *Župa Martinska Ves, Kršćanska sadašnjost*, Zagreb, 2007., str. 107.

⁴⁷⁷ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 47.

⁴⁷⁸ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 58-59.

odnos države prema pripadnicima pojedinih vjerskih zajednica, u ovom slučaju rimokatoličkoj.

Učiteljstvo općenito nije bilo zadovoljno radom Školskog odbora jer je upravna općina, koja mu je bila nadležna, i sama u pravilu bila u financijskoj i svakoj drugoj nemogućnosti bilo što poduzeti za boljitak škole. Stoga se Školski odbor obraćao višim kotarskim (sreskim) i oblasnim vlastima, ali često bez uspjeha. Primjerice, ravnajući učitelj Zlatan Čop još se školske godine 1927./1928. žalio da su uspješnost rada Školskog odbora kočile vlasti jer nisu točno odredile kada se točno mora primjenjivati uredba o mjesnim Školskim odborima donesena 1927., a kada odredbe Školskog zakona iz 1888. godine. Naime, Uredbom o ustrojstvu mjesnih Školskih odbora za osnovne škole iz 1927., predsjednikom školskog odbora automatski je postajao općinski načelnik, što je bilo suprotno tradicionalnom biranju mjesnog župnika za predsjednika Školskog odbora. Između ostaloga, dvostrukom ulogom jedne te iste osobe u smislu istodobnog obnašanja dužnosti općinskog načelnika i predsjednika Školskog odbora zapadalo se u sukob interesa jer nije bilo moguće u isto vrijeme štititi interese škole i Općine.

14.5.2. Školska nadzorništva

Iako je školstvu u Kraljevini SHS nominalno pridavana velika važnost, a osnovne škole u svom nazivu imale integriran pojam „državne” škole, uočljiva je činjenica kako su do sredine 20-ih godina na snazi ostali ne samo školski zakoni i naredbe, već i nazivi hijerarhijski modeliranih školskih nadzornika pa i samog prosvjetnog odjela pri pokrajinskoj Vladi.⁴⁷⁹ Tako se u martinskoveškim školskim Spomenicama bilježe uredni posjeti kraljevskih županijskih školskih nadzornika. Unatoč tim formalnim propustima prosvjetnih vlasti, njihov najbitniji aspekt postojanja – nadzor nad školama, iako nefunkcionalan, nije izostao. Dječaćka, paralelno s Djevojačkom školom, bilježi redovite posjete županijskog školskog nadzornika, a ta je funkcija 1926. godine preimenovana u oblasnog školskog nadzornika. U tom svojstvu zabilježeno je nadzorništvo u školskim godinama 1926./1927. i 1927./1928. Isto tako, od 1926. godine pojam „kotarski” zamjenjuje se pojmom „sreski” pa je u školama zabilježeno nadzorništvo sisačkog sreskog nadzornika.⁴⁸⁰ U razdoblju 1918. – 1929. u

⁴⁷⁹ U Hrvatskoj je školama i dalje upravljalo *Povjereništvo za prosvjetu Zemaljske vlade*, a nadzor nad njima vršili kraljevski županijski školski nadzornici.

⁴⁸⁰ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 52v.

školskim Spomenicama i Kontrolnim knjigama zabilježeni su posjeti županijskih školskih nadzornika Šime Dorića i Srećka Desputa, oblasnog školskog inspektora Mihovila Juga te kotarskih/sreskih školskih nadzornika Franje Medarića i Ivana Migića. Nakon 1918. jugoslavenske su vlasti postrožile centralizaciju državne uprave u odnosu na ranije austro-ugarsko razdoblje pa tako i nadzor nad školstvom. Školskim nadzornicima imenovani su i birani oni učitelji koji su bili provjereni i odani simpatizeri beogradskog režima, a tek rijetki, poput martinskoveškog učitelja Mihovila Telišmana, zbog zasluga i savjesnog obavljanja svojih odgojno-obrazovnih dužnosti. On je 1928. postavljen za vršitelja dužnosti sreskog školskog nadzornika za srez Sisak.⁴⁸¹

Školski nadzornici prolazili su istu obrazovnu formaciju i službovanje prema dekretima kao i ostali učitelji. Za imenovanje i promaknuće na nadzorničku funkciju (županijsku/oblasnu, kotarsku/sresku), osim simpatizerstva državne vlasti, bile su potrebne i odlične godišnje ocjene njihova rada što su ih pak njihovi nadzornici unosili u službeničke dosjee. Tako se primjerice, za županijskog školskog nadzornika Srećka Desputa navodi da je bio jugoslavenske narodnosti i s odličnim godišnjim ocjenama rada. Nakon postavljanja za privremenog i pravog učitelja u Osekovu 1897., dobiva premještaj u Sisak, gdje je 1908. postavljen pravim učiteljem Više pučke škole, a 1916. imenovan i njenim ravnateljem. Godine 1921. postavljen je za županijskog školskog nadzornika kod Kraljevske županijske oblasti u Varaždinu. Tri godine kasnije postavljen je oblasnim nadzornikom osnovne nastave u Oblasti prosvjetnog inspektorata Zagrebačke oblasti.⁴⁸² Iako su inspekcijski nalazi školskih nadzornika često bili presudni za egzistenciju učiteljâ u smislu napredovanja u struci povezanih s visinom primanja te premještaja u nove sredine, rad tih istih nadzornika također su pratili i bilježili referenti i izaslanici predstavnika viših prosvjetnih vlasti Ministarstva prosvjete. Tako su za navedenog Srećka Desputa godišnje nadzorničke ocjene u razdoblju 1926. – 1938. sve odreda bile „odličan”.⁴⁸³ Desput je umirovljen (penzioniran) 1938. godine.

Sličnu stručnu formaciju prošao je i školski inspektor Zagrebačke oblasti Mihovil Jug. Nakon formalnog učiteljskog obrazovanja imenovan je 1898. privremenim, a zatim 1900. i pravim učiteljem u Vrbovcu. Godine 1907. imenovan je pravim učiteljem Više pučke škole u Sisku, a 1911. i njenim pravim ravnateljem. Zbog iznimnih godišnjih nadzorničkih ocjena njegova rada „uredno, napredno, uspješno” u razdoblju 1905. – 1915., godinu dana kasnije imenovan

⁴⁸¹ HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 391.

⁴⁸² Isto, kut. 69.

⁴⁸³ Isto

je županijskim školskim nadzornikom. Godine 1924. od Kraljevske županijske oblasti u Bjelovaru dobiva pohvalno priznanje za revan i savjestan rad kao županijski školski nadzornik u razdoblju 1916. – 1924. nakon čega je privremeno umirovljen. Godine 1925. ponovno je aktiviran u službu te postavljen za inspektora osnovnih škola Zagrebačke oblasti i pridijeljen za rad Gradskom poglavarstvu u Zagrebu za vršenje nadzorničkih dužnosti. Odlukom Ministarstva prosvjete od 9. kolovoza 1926. povjerena mu je dužnost šefa Odsjeka osnovne nastave za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje. Napisao je više djela, od kojih se ističu *Kratka uputa u obrtničko knjigovodstvo s dodatkom o mjembenom pravu i Naše više pučke (građanske) škole. Prilozi za njihovo preustrojstvo.*⁴⁸⁴

Svaki je županijski školski nadzornik, odnosno oblasni inspektor, na različit način opisivao stanje u kojem se pojedina martinskoveška škola prilikom redovite inspekcije nalazila. Neki su izvještaji bili vrlo općeniti, primjerice ovaj županijskog školskog nadzornika Šime Dorića od 15. travnja 1920.:

*Danas dopodne pregledao sam ovu školu. U I. i II. r. obučuje sestra Gonzaga Perić, u III.-V. sestra Agneta Iličić. Obje su radile revno i savjesno s veoma dobrim uspjehom.*⁴⁸⁵

Neki su pak direktno ukazivali na problematiku manjkavosti u odgojno-obrazovnom procesu sa savjetodavnom ulogom, poput ovog županijskog školskog nadzornika Srećka Desputa od 5. lipnja 1923.:

*Pregledao sam danas dvorazrednu djevojačku školu u Martinskoj Vesi. Polazak škole još uvijek nije normalan, jer od 88 upisanih djevojčica 34 nisu ljetos uopće u školu došle. U I. i II. godištu obučava s. Ema Hrupec revno i postizava dobar uspjeh. U čitanju neka djeca jasno izgovaraju riječi bez ponavljanja, a napisivanje rečenica po diktatu neka se preduzimlje s naročitom pažnjom. U III., IV. i V. godištu obučuje s. Darinka Fuček revno i savjesno i postizava dobar uspjeh. U školi vlada potpun red, čistoća i disciplina.*⁴⁸⁶

Sličan izričaj upotrijebio je 5. lipnja 1928. i oblasni školski inspektor Mihovil Jug:

Dne 5. lipnja 1928. pregledao sam osnovnu djevojačku školu u Martinskoj Vesi, gdje sam našao uzoran poredak i čistoću kao i disciplinu. Obučavaju: čč.ss. Lucilla Kraljić u I. i II. god. te Bogumila Zajiček u III. i IV., upraviteljica. Rad je u školi bio sprječavan neredovitim polaskom škole u višim godištim. Nu učiteljice su marnim radom polučile dobar opći nastavnički uspjeh. Na nehaje

⁴⁸⁴ Isto, kut. 150.

⁴⁸⁵ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Kontrolna knjiga 1901. – 1959.*, str. 17.

⁴⁸⁶ Isto, str. 20.

*manjkavosti pedagoško-didaktičke naravi upozorio sam učiteljice usmeno. Glede vođenja uprave dao sam nužne upute.*⁴⁸⁷

Unatoč redovitosti posjete tih nadzorničkih službi, nitko od njih nije poduzeo nikakve konkretne mjere u vezi važnih školskih pitanja, poput neredovitosti pohađanja nastave, općinskog nemara oko materijalnog zbrinjavanja časnih sestara učiteljica, brige oko zdravstvene skrbi nad školskom djecom itd. pa se može zaključiti da su njihove inspekcije bile samo formalne naravi. Istodobno, prosvjetni nadzor nad školama vršile su i crkvene vlasti pa je u tri navrata, točnije, školske godine 1925./1926., 1927./1928. i 1928./1929. zabilježen posjet zagrebačkog pomoćnog biskupa Dominika Premuša.⁴⁸⁸

14.5.3. Položaj učitelja

Položaj učiteljstva u ovom se periodu nije bitnije promijenio u odnosu na austro-ugarsko razdoblje jer su učiteljske plaće bile jedva dostatne za život. Zakonom od 23. srpnja 1919. uređena su učiteljska primanja od 1. prosinca 1919., tako da je plaća stalnog učitelja iznosila 2 400 dinara uz doplatak od 300 dinara. Osim toga, učitelji su, kao i drugi državni činovnici, uživali doplatak na skupoću prema broju članova obitelji. Općenito, lošim materijalnim prilikama u Hrvatskoj u to doba pridonijela je i naredba vlasti kojom su se austro-ugarske krune mijenjale za jugoslavenske dinare u odnosu 4:1, što je rezultiralo općim osiromašanjem pučanstva. Učitelji su se sada žalili na svoja „beriva” jer ih je, osim poslijeratnih neprilika u kojima je nedostajalo materijalnih dobara, zadesila i velika skupoća.⁴⁸⁹ Zbog nepovoljne materijalne situacije dio učitelja napuštao je učiteljski posao, što se odrazilo i na mlađe generacije koje su zbog toga zazirale od učiteljske službe. Iako je Zakonskom odredbom iz 1919. učiteljska služba smanjena na 32 godine, školstvo je zapalo u situaciju nedostatka učiteljskog osoblja. Tako je u Dječачkoj školi zabilježena situacija s učiteljicom Terezijom Vlašić koja se koncem školske godine 1923./1924. na vlastito traženje spremala u mirovinu. No službeno rješenje o umirovljenju protegnulo se i na početak nove školske godine 1924./1925. Kako nova učiteljica još dugo nije bila imenovana, učiteljica Vlašić

⁴⁸⁷ Isto, str. 22-23.

⁴⁸⁸ Usp. HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 53. i 55v., i *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 65.

⁴⁸⁹ Za usporedbu, jedno odijelo stajalo je oko 3 000 kruna ili 750 dinara, a šešir oko 600 kruna ili 150 dinara. Uz to, cijene živežnih namirnica drastično su porasle; vidi, u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 47v-48.

samoinicijativno se povukla, a dječaci I. i II. razreda pohađali su nastavu u Djevojačkoj školi sve do ožujka 1925. kada je u službu nastupila nova učiteljica Josipa Petračić. Ova pak zgoda ponovno upućuje na zaključak o punoj suradnji između dviju martinskoških škola. Sljedeći primjer nadovezuje se na prethodni jer je već sljedeće školske godine 1925./1926. učiteljica Josipa Petračić dekretom Odeljenja za osnovnu nastavu Ministarstva prosvete premještena iz Martinske Vesi u Dapce, a na njeno mjesto postavljena umirovljena učiteljica Katarina Kovačić.⁴⁹⁰ Treći primjer postavljanja umirovljenog učitelja u Martinskoj Vesi dogodio se školske godine 1926./1927. kada je premješteno čak troje učitelja: Franjo Zezula, Stjepko Kraljek i Vatroslav Bohorčić. Potonji je svoje umirovljenje dočekao kao učitelj u Topolovcu kraj Siska, ali očito zbog nedostatka učiteljskog osoblja nastupio je na dužnost učitelja kraljevim ukazom od 28. ožujka 1927., a naredbom ministra prosvjete Velje Vukićevića od 4. travnja iste godine. Budući da je i on u Martinskoj Vesi boravio samo do konca školske godine, izostala je uobičajena statistika i obavijesti u Spomenici škole, umjesto kojih su zapisane njegove osobne impresije.⁴⁹¹

Opaža se kako je s promjenom nove države 1918. godine nastupilo razdoblje česte promjene učitelja. Već je konstatirano kako je prosvjetne radnike imenovalo i premještalo Ministarstvo prosvete često jednostavnim pismenom obaviješću i mimo volje dotičnog učitelja. Međutim, prema zapisima iz školske Spomenice vidljivo je kako je u Martinskoj Vesi do 1929. godine bilo upravo suprotno. Ni jedan učitelj nije bio premješten bez svoje vlastite molbe ili privole. U izvješću za školsku godinu 1920./1921. stoji da je

*Povjereništvo za prosvjetu i vjere premjestilo učitelja Mihovila Telišmana na dječачku gradsku školu u Sisak na vlastitu zamolbu.*⁴⁹²

Uslijed premještanja učitelja te stupanja na dužnost novih, radna mjesta bila su upražnjena, ali time nije prekidana redovita školska obuka. Tako je učiteljica Terezija Vlašić veći dio školske godine 1921./1922. i 1923./1924. predavala u svim razredima Dječачke škole zbog premještaja učitelja ili pak zbog njihove obaveze služenja vojnog roka.

Odnos broja učitelja i učenika bio je tih godina u prosječnom omjeru 1:100, što je uvelike premašivalo granice i standarde uspješnog i efikasnog poučavanja. Općenito je u hrvatskim

⁴⁹⁰ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 52.

⁴⁹¹ Isto, str. 53v-54v.

⁴⁹² Isto, str. 48v.

X-2

22 - page 180

ispovijesti, pra-
skog službovanja

erenstvom ispit

II. tečaja u

II. tečaja;
školi u Čakovcu,

o 1. septembra 1923,
septembra 1923,

Vesí, od 1. mája

ještenje u uči-

— 222 —

u nizim puskim

ar, v. r.
r. v. r.

krajevima učiteljstvo bilo preopterećeno brojem školskih obveznika, dok je u drugim krajevima države taj odnos bio puno povoljniji. Međutim, taj uvjetno rečeno povoljniji odnos često je bio pokazatelj zaostalosti i raširene nepismenosti, odnosno slabog pohađanja škole.⁴⁹³

S promjenom države nije se promijenio odnos prema ženama kao učiteljicama. One su i dalje podučavale u I. i II. razredu niže pučke škole, dok je u višim razredima ta dužnost u većini slučajeva pripadala učiteljima.⁴⁹⁴ U takvim uvjetima preopterećenosti nastavom praćene nebrigom vlasti, nepovoljnim financijskim prilikama i materijalnom oskudicom osnovnih nastavnih sredstava i pomagala,⁴⁹⁵ učitelji su nerijetko zapadali u stanje malodušnosti i fizičke iscrpljenosti. Primjerice, učiteljice Djevojačke škole su se u školskoj godini 1918./1919. žalile zbog nestašice papira, a vlasti su pak naredile da se pismeni zadaci svedu na najmanju moguću mjeru i da djeca pišu po pločicama.

Školske Spomenice bilježe pobolijevanja nastavnika, najčešće od prehlade dišnih putova te čireva. Učitelj Ljubomir Vranko je, primjerice, na kraju školske godine 1924./1925. sâm morao ispitati svu mladež Dječjačke škole jer je učiteljica Josipa Petračić oboljela od čira, a nitko ju od učiteljstva iz obližnjih škola nije došao zamijeniti. Pred sam kraj Prvog svjetskog rata, tj. u listopadu 1918., pojavila se španjolska gripa od koje je umro općinski načelnik Tomislav Golubar. Nedugo zatim pojavile su se i „crne kozice“⁴⁹⁶ kojima se zarazio mjesni župnik i vjeroučitelj Franjo Lovrec te nakon osmodnevnih komplikacija preminuo. Učiteljsku svakodnevicu pratila je bojazan i ogorčenje zbog ravnodušnosti vlasti i nebrige oko preventive opasnih bolesti, o čemu svjedoči zapis časne sestre učiteljice Gonzage Perić u vezi slučaja župnika Lovreca:

*Bio je žrtva svoje službe, a sa strane oblasti nijesu se poduzele nikakve zdravstvene mjere i bolest se širila. Međutim, školska obuka nije obustavljena.*⁴⁹⁷

⁴⁹³ Suzana Jagić u svom doktorskom radu uspoređuje te odnose u kotaru Ivanec u Hrvatskoj sa zaječarskom srezom u Srbiji. Dok je u Bednji (kotar Ivanec) na jednog učitelja otpadalo 119 učenika, dotle je u Leskovcu (srez zaječarski) taj omjer iznosio 1:25; vidi, u: Jagić, str. 114.

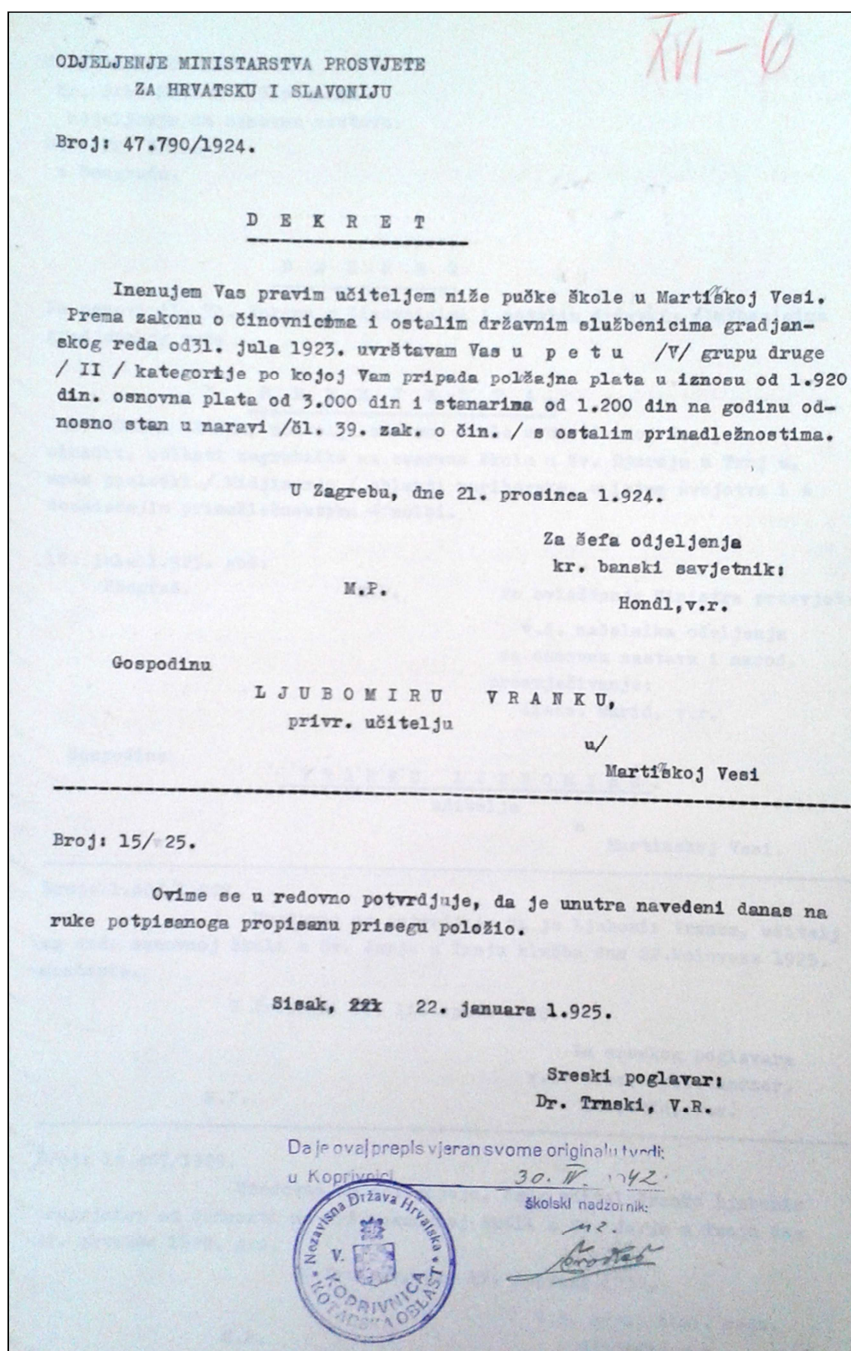
⁴⁹⁴ Usporedi zapise za školsku godinu 1926./1927., u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 53.

⁴⁹⁵ U školskoj godini 1922./1923. najboljim učenicima u Dječjačkoj školi nisu na kraju školske godine dodijeljene uobičajene nagrade u obliku knjiga.

⁴⁹⁶ Bolest crne kozice, poznatija i kao velike ili crne boginje, opasna je zarazna bolest koja pogađa isključivo čovjeka. Poznate su i istražene dvije inačice toga virusa: variola vera maior i variola vera minor. Variola vera minor opasnija je vrsta koja izaziva smrt kod 20 – 40% zaraženih. Virus velikih boginja napada krvne žile u koži, ustima i grlu. Zbog brojnih bubuljica koje nakon nekoliko dana nabubre i izrazito potamne koža izgleda crna i pougljenjena pa odatle hrvatski naziv crne kozice. Bolest je u prošlosti desetkovala stanovništvo mnogih područja ekumene, a konačno je iskorijenjena 1979. godine naporima Svjetske zdravstvene organizacije.

⁴⁹⁷ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 51.

Do 1928., osim od španjolske gripe i crnih kozica, školska mladež periodično je obolijevala od šarlaha, a smrtnost među tom populacijom znatno je smanjena u odnosu na prethodne periode,⁴⁹⁸ iako je Općina Martinska Ves dobila stalnog oblasnog liječnika i ljekarnu tek u rujnu 1927. godine.⁴⁹⁹

Slika 18. Dekret o imenovanju Ljubomira Vranka pravim učiteljem Niže pučke škole u Martinskoj Vesi iz 1924. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 423.

⁴⁹⁸ U razdoblju 1918. – 1929. zabilježen je samo jedan smrtni slučaj dječaka i to u školskoj godini 1927./1928.

⁴⁹⁹ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 55.

14.5.4. Kretanje broja učenika i pohađanje škole

Odnos učenika i roditelja prema pohađanju škole bio je vrlo kaotičan. Gotovo svake školske godine učitelji obiju škola žalili su se na slabo i neredovito pohađanje nastave zbog kraja rata i opće nesigurnosti, a učiteljica Terezija Vlašić u Spomenici Dječjačke škole zapisala je za školsku godinu 1918./1919. sljedeće:

*Polazak škole gotovo nikakav. Novo gradivo teško se preduzimati može, jer u višim razredima dolazi ih od 72 u školu 15-20... Ovakovog nehaja za školu još nije bilo nikada, uzalud sve opomene i prijave, nitko se ne miče.*⁵⁰⁰

Slika 19. Razglednica Martinske Vesi iz 1927. godine; privatni posjed

⁵⁰⁰ Isto, str. 47.

Školske godine 1918./1919. u Dječjačku školu bila su upisana ukupno 173 učenika, a na kraju te godine zbog nepohađanja nastave bilo ih je 86 neispitanih, dakle polovica. Isti problem vjerojatno je bio i u Djevojačkoj školi gdje su 132 upisane učenice redovito pohađale nastavu, ali zbog nedostatka podatka o ukupnom broju upisanih učenica te godine ne može se sa sigurnošću utvrditi točan postotak pohađanja nastave. Zbog takvog nemara reagirao je i općinski načelnik Tomislav Golubar koji je više puta obilazio djecu i opominjao ih da ne izostaju s nastave bez valjanog razloga. Roditeljima je također slao opomene, ali svi njegovi naponi ostali su bez uspjeha.⁵⁰¹ U narednim godinama stanje se nije bitno poboljšalo. Razlog tome valja tražiti u nedostatku muške radne snage zbog njihove česte poslijeratne mobilizacije u svrhu služenja vojnog roka, čime su opet seoska gospodarstva ostajala bez radne snage pa su za to nanovo kompenzirana školska djeca:

*Polaz škole je vrlo slab ili bolje rekuć nikakav. Narod je za školu postao nehajan, općinsko poglavarstvo se na prijave škole gotovo ni uredovati ne usuđuje, a drugi se malo tko osobito sada još za školu i brine. Proživljavamo još uvijek vrijeme ratnih drhtaja, pak uza sve drugo što kroz to vrijeme strada, strada i škola, odnosno mladež, koja će se uzalud kasnije kajati, što će ostati analfabeti.*⁵⁰²

Mnogi roditelji svoju djecu nisu slali u školu jer su se žalili na siromaštvo i skupoću te izgovarali da djeci zbog toga ne mogu priuštiti nužnu odjeću. Učitelji su to prihvaćali kao razlog, međutim, navode zanimljive podatke kako je narod u posavskim selima dosta imućan i može djeci priskrbiti ono najnužnije za školu, ali najbitnije je to što im nedostaje dobre volje i interesa za školu. Upozoravaju na činjenicu da mnogi imućniji roditelji radije šalju svoju djecu na težačke poslove za novac i hranu umjesto u školu, dok se kod siromašnih opaža upravo suprotna pojava veće brige za školovanje. Zanimljivo je kako je problem izbjegavanja i neredovitog pohađanja nastave bio općeprisutan problem na cijelom području sjeverozapadne Hrvatske. Primjerice, na području školskih Općina Donja Stubica, Jakovlje, Kraljevo vrelo, Bistra i Globočec u Hrvatskom zagorju neka djeca uopće nisu pohađala nastavu.⁵⁰³ Razlog tome bio je izraziti ruralni karakter toga područja, ali i udaljenost od gradskih središta te slaba prometna povezanost. Sve to rezultiralo je otporom roditelja prema školi i pohađanju nastave njihove djece. Brojne škole uopće nisu vodile ni evidenciju o pohađanju nastave unatoč opomenama školskih nadzornika, a izostanke djece opravdavale su

⁵⁰¹ Ove načelnikove inicijative zabilježila je časna sestra kroničarka, no za cijelo to razdoblje osim za školsku godinu 1927./1928. za Djevojačku školu nije vođena statistika pa nemamo uvid u stvaran broj izostanaka.

⁵⁰² HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875 – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 47v.

⁵⁰³ Jagić, str. 123.

siromaštvom i prijekom potrebom dječje radne snage na domaćinstvima.⁵⁰⁴ Neke škole su prijave protiv nepolaznika redovito podnosile općinskim poglavarstvima, no ove su ih kažnjavale simboličnim novčanim kaznama tako da je bio čest slučaj da je roditeljima bilo isplativije plaćati malene kazne negoli svoju djecu slati u školu. Takvo stanje ponukalo je Ministarstvo prosvete da znatno povisi kazne. Uz to su najavljene i strože mjere poput zatvorskih kazni, no one su vrlo rijetko primjenjivane.⁵⁰⁵ Najstroža takva kazna upotrijebljena je protiv roditelja u Mariji Bistrici 1925. godine. Članovi Školskih odbora općenito su zazirali od toga i odbijali izvršavati kažnjavanje roditelja nepolaznika jer su u protivnom s njima dolazili u sukobe. I učitelji su često posezali za jednostavnijim rješenjem pa djecu pojedinih konfliktnih roditelja jednostavno nisu evidentirali kao školske obveznike.⁵⁰⁶ No, bilo je i pozitivnih primjera marljivog pohađanja nastave, ali oni su bili više iznimka nego pravilo. Primjerice, Dječjačka i Djevojačka škola u Ivancu bilježile su vrlo marljivo pohađanje nastave, što je bio rezultat strpljivog rada nastavnika. Kao dobar primjer navodi se i osnovna škola u Lepoglavi gdje su djeca privučena dobrom organizacijom školske kuhinje i nesebičnosti upravitelja škole marljivo pohađala nastavu zbog svakodnevnog dobivanja malenog kruščića. Bila je to gesta koja se snažno pozitivno odrazila među pretežno siromašnom i često gladnom školskom djecom.⁵⁰⁷

Uočljiva je činjenica velike razlike između broja upisane muške i ženske djece, pri čemu broj muških višestruko premašuje broj ženskih. Razlog tome opet valja tražiti u izrazito tradicionalnoj percepciji predodređenosti žene za kućanstvo, unatoč jednakim odgojno-obrazovnim naporima koja su već desetljećima poduzimana. Školske godine 1919./1920. otvorena je područna škola u Mahovu ne bi li se na taj način tamošnju djecu i roditelje pridobilo za redoviti polazak škole:

*Ove školske godine otvorena je 1. travnja privremena škola u Mahovu, pošto djeca iz tog sela radi udaljenosti i zločestog puka slabo su školu polazila.*⁵⁰⁸

Škola je bila smještena u jednoj seoskoj kući, a klupe su posuđene od Dječjačke i Djevojačke škole u Martinskoj Vesi od kojih je tako otpalo četrdeset školskih sposobnjaka. U novoustrojenim mješovitim razredima poučavala je učiteljica Mira Lanović.

⁵⁰⁴ Isto, str. 124.

⁵⁰⁵ Isto, str. 125.

⁵⁰⁶ Isto, str. 126.

⁵⁰⁷ Isto, str. 127.

⁵⁰⁸ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 47v.

Učitelji su se također tužili na slabu brigu općinskog poglavarstva jer ništa nije poduzimala po pitanju nemarnog pohađanja škole čemu je, prema njima, pogodovala krivo shvaćena sloboda. U Spomenicama se nejasno navode krivci

*koji narodu navješćuju krivu slobodu, a narod onima koji su mu pravi prijatelji: svećenici i učitelji, ne vjeruje.*⁵⁰⁹

Od školske godine 1925./1926. uočava se drastičan pad broja školske djece jer su sada školskim obveznicima postala tzv. „ratna djeca”, odnosno ona koja su rođena krajem Prvog svjetskog rata i u prvim poratnim godinama.⁵¹⁰

Slika 20. Učitelj Mihovil Telišman i učiteljica Terezija Vlašić s učenicima Niže dječake pučke škole u Martinskoj Vesi 1920. godine; privatni posjed

⁵⁰⁹ Vjerojatno se ovdje radi o nekim državnim činovnicima; usp. HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 47v.-48v. i *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 61.

⁵¹⁰ Vidi grafikon 2 i tablice 13 i 14.

Tablica 17. Kretanje broja redovitih polaznika Niže dječjačke pučke škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1918. – 1928. god.

(Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 46v.-55v.)

Školska godina	Razred					Opetovnica		
	I.	II.	III.	IV.	V.	I.	II.	III.
1918./1919.	54	47	29	28	15	Nema podataka		
1919./1920.	35	34	37	20	6	21	22	11
1920./1921.	37	27	36	23	7	43	8	5
1921./1922.	26	22	18	11	6	12	7	4
1922./1923.	36	31	24	22	10	Nema podataka		
1923./1924.	Nema podataka					Nema podataka		
1924./1925.	Nema podataka					Nema podataka		
1925./1926.	Nema podataka					Nema podataka		
1926./1927.	34	8	5	7	7	17	15	17
1927./1928.	34	30	6	4	3	15	10	6

Tablica 18. Kretanje broja redovitih polaznica Niže djevojačke pučke škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1918. – 1928. god.

(Izvori: 1.) *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 61-65.; 2.) HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Ispitna izvješća I. – V. razreda 1900. – 1942. god.*, knj. br. 99-118.)

Školska godina	Razredi					Opetovnica		
	I.	II.	III.	IV.	V.	I.	II.	III.
1918./1919.	44	30	26	20	12	Nema podataka		
1919./1920.	57	24	25	15	11	Nema podataka		
1920./1921.	43	24	23	15	9	Nema podataka		
1921./1922.	47	47	12	7	2	Nema podataka		
1922./1923.	25	24	20	12	4	Nema podataka		
1923./1924.	17	21	21	12	3	Nema podataka		
1924./1925.	20	7	15	10	6	Nema podataka		
1925./1926.	26	15	8	12	4	Nema podataka		
1926./1927.	36	20	24	8	11	Nema podataka		
1927./1928.	32	28	17	5	4	14	4	3

Analizom postojećih izvora o postotnom iznosu pohađanja nastave između školskih obveznika i školskih polaznika martinskoške Dječake škole u školskoj godini 1922./1923.⁵¹¹ te postotkom pohađanja nastave u Hrvatskoj i Slavoniji u školskoj godini 1919./1920.⁵¹² i Zagrebačkoj oblasti u školskoj godini 1928./1929.⁵¹³ dolazimo do zaključka kako je u razdoblju 1918. – 1929. ovdašnja Dječaka škola s 80-postotnim pohađanjem bila u zadovoljavajućem prosjeku sjeverozapadne Hrvatske. Za Djevojačku školu u istom tom razdoblju ne može se sa sigurnošću utvrditi postotak pohađanja nastave zbog nedostatka ukupnog broja školskih obveznika.

14.5.5. Opetovnica

Opetovna škola pratila je nastavak obaveznog petogodišnjeg školovanja, a kao i u Austro-Ugarskoj Monarhiji, bila je zamišljena kao obavezna škola s tri razreda ili tečaja u kojima su se ponavljala najvažnija stečena znanja u prethodnom obrazovanju. Međutim, njihovo pohađanje i u ovom je razdoblju bilo izuzetno slabo na što su se učitelji svake godine žalili te se zbog toga nisu ni trudili voditi preciznu statistiku o njima.⁵¹⁴

14.5.6. Nastavni plan i program

Nastavni plan i program uspješno je proveden u obje škole unatoč nedostatku udžbenika i radnih materijala početnih godina funkcioniranja nove države. Pripremanje, tiskanje i distribuiranje školskih knjiga bio je vrlo spor proces ne samo zbog nedostatka financija u prosvjetnom resoru, nego i zbog unifikacije gradiva za cijelu državu. U tom smislu, Povjerenstvo za prosvjetu i vjere Kraljevske hrvatsko-slavonske zemaljske vlade izmijenilo je aktualnu nastavnu osnovu iz 1905., izdavši 14. svibnja 1921. Naredbu kojom je u nižim pučkim školama preinačena i dopunjena nastavna osnovu iz predmeta Hrvatski ili srpski jezik, Računstvo i geometrijsko oblikoslovlje, Zemljopis, Povijest i Pjevanje. U općim odredbama naglašeno je da škola treba pripomoći izgrađivanju posebnog jugoslavenskog naroda koji u

⁵¹¹ Te školske godine dječaku školu redovito je pohađalo 123 od ukupno 155 školskih obveznika, dakle 79%; usp. HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 50v. i Špoljar, Zlatko (ur.): *Učiteljski kalendar sa šematizmom narodnih osnovnih škola i učiteljskog osoblja u Hrvatskoj, Slavoniji, Međimurju, Kastavštini i na otoku Krku za običnu godinu 1923.*, Medjimurska tiskara, Zagreb, 1923., str. 57.

⁵¹² Iznosio je 72,8%; vidi, u: Jagić, str. 83.

⁵¹³ Iznosio je 84,6%; vidi, u: Jagić, str. 83.

⁵¹⁴ Vidi tablicu 13 i 14.

sebi uključuje sve veliko i plemenito što su stvorili Srbi, Hrvati i Slovenci te odbaciti sve što bi smetalo njihovu narodnom ujedinjenju. Nadalje, mladeži je trebalo usaditi ljubav prema ujedinjenoj domovini, a to se najbolje moglo provesti putem navedenih predmeta koji su i predloženi za izmjenu i nadopunu.⁵¹⁵ Iz tih razloga knjige su u škole stizale krajem rujna ili čak sredinom školske godine,⁵¹⁶ a učitelji i djeca služili se starim izdanjima kako bi se nastava mogla nesmetano odvijati. Iz njih se moralo izostaviti sve što je upućivalo na staru državu, primjerice, dinastiju Habsburg, Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo i dr., a učitelji su bili upozoreni na zadatak glorificiranja nove države te suzbijanja vjerskih i nacionalnih antagonizama.⁵¹⁷ Budući da je u martinskoješkoj školskoj Općini hrvatsko i rimokatoličko stanovništvo bilo u stopostotnom udjelu, nacionalna i vjerska trvenja nisu zabilježena, ali naredbe i odredbe prosvjetnih vlasti uredno su provođene.

Što se tiče kupovine udžbenika i ostalih knjiga, njih je za svu školsku djecu kupovala Općina iz svog proračuna, a učitelji ih uredno podjeljivali na početku svake školske godine, počevši od školske godine 1922./1923.

14.5.7. Odras politike na funkcioniranje školstva

Odras državne unitarističke i centralističke politike nije očitovan samo na realizaciji zadanog nastavnog plana i programa, nego je on proširen na cjelokupni život škole pa i izvan njega. To se u prvom redu odnosi na obilježavanje i proslavu državnih blagdana poput Dana ujedinjenja 1. prosinca, kraljeva i kraljičina rođendana 17. prosinca i 9. siječnja, kao i rođendan prijestolonasljednika Petra II. 6. rujna. Na te dane školska mladež nije imala redovitu nastavu, nego je bila obavezna prisustvovati svečanim misama, a nerijetko i sudjelovanjem u prigodnim igrokazima koji su tendenciozno veličali državu i kraljevski bračni par. Valja istaknuti kako je i po tom pitanju u novoj državi školstvo bilo instrumentalizirano u smislu veličanja vladara i vladarskog bračnog para. Dok je u Austro-Ugarskoj to predstavljao kralj Franjo Josip I. i kraljica Elizabeta, u Kraljevini SHS to je bio kralj Aleksandar I. i kraljica Marija.

⁵¹⁵ „Naredba kr. hrv.-slav. Zemaljske vlade, povjereništva za prosvjetu i vjere od 14. svibnja 1921., br. 17 504, kojom se preinačuje i dopunjuje normalna nastavna osnova za niže pučke škole u gradovima i selima Hrvatske i Slavonije od 12. svibnja 1905., broj 8 690.”, u: *Službeni glasnik kr. hrv.-slav. zemaljske vlade, Povjereništva za prosvjetu i vjere*, godina 1921., Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb, 1921., str. 175-179.

⁵¹⁶ U školskoj godini 1920./1921. knjige za III., IV. i V. razred uopće nisu stigle.

⁵¹⁷ Jagić, str. 75.

Kao primjer poticanja jugoslavenskog narodnog jedinstva, očitovanog kroz sveslavensku uzajamnost, povezanost i suradnju na vjerskom području, može poslužiti proslava 1100. godišnjice rođenja sv. Ćirila, upriličena 13. veljače 1927. kroz igrokaz u kojem je sudjelovala mladež obiju martinskoveških škola. Iako je ovaj školski prikaz po svemu sudeći bio lišen službene politizacije i aluzije na unitarističku politiku,⁵¹⁸ mogao je tada biti tumačen na različite načine. Iz te perspektive razumljiv je i sustegnuti izvještaj u Spomenici Dječake škole o atentatu srbijanskog radikala Puniše Račića na zastupnike Hrvatske seljačke stranke u beogradskoj Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928. godine. Iako se radilo o nečuvenom činu u povijesti europskog parlamentarizma te ubojstvu i ranjavanju najutjecajnijih hrvatskih političara,⁵¹⁹ koji su pohađali martinskovešku pučku školu, izvještaj o tome u samo jednoj rečenici vrlo je odmjeran i uopćen:

*Dana 20. lipnja 1928. zadesila je pogibija dva naša općinara, dva bivša člana-učenika naše škole, dva velika narodna borca Stjepana i Pavla Radića. Slava im!*⁵²⁰

Ali to je bilo razumljivo zbog bojazni prema inspekciji viših školskih vlasti koje su redovito kontrolirale zapise u školskim Spomenicama kako se pisanim izvještajima ne bi remetila proklamirana ideja o duhovnom i narodnom jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca.⁵²¹

14.5.8. Uloga Katoličke Crkve u odgojno-obrazovnim aktivnostima martinskoveške školske mladeži 1918. – 1929. godine

Katolička je Crkva kroz Nižu djevojačku pučku školu, koju su vodile časne sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskog, značajno pridonijela odgojno-obrazovnom oblikovanju posavske seljačke mladeži, poglavito ženske. Časne sestre naročitu brigu posvećivale su njihovoj duhovnoj izgradnji, što je toj školi davalo izraziti pečat vjerske škole. U školskoj Kronici potanko su navedene i opisane vjerske aktivnosti u kojima su učenice sudjelovale: primanje prve pričesti te priređivanje svečanih akademija i zakuski tim povodom, sudjelovanje na svetim misama svakog radnog dana, pripreme za pojedine blagdane i svetkovine kroz ispovijedi, molitve itd.

⁵¹⁸ Jedna od točaka igrokaza prikazivala je dolazak Hrvata na ove prostore i njihovo pokrštavanje koju je sastavio mjesni župnik Karlo Gručić.

⁵¹⁹ Pavao Radić i Đuro Basariček su ubijeni, a Stjepan Radić ranjen, od čega umire 8. kolovoza 1928. godine.

⁵²⁰ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 55v.

⁵²¹ U kronici djevojačke škole nema pak ni riječi o tom događaju.

I u ovom razdoblju utjecaj Crkve na cjelokupnu lokalnu školsku zajednicu bio je izrazit jer je, primjerice, svaka školska godina započinjala svetom misom i zazivom Duha Svetoga, a završavala misom zahvalnicom i laudativnom pjesmom Tebe Boga hvalimo. Uz to, svi učitelji bili su obavezni za vrijeme velikih blagdana poput Božića, Uskrsa i Tijelova prisustvovati svetoj misi zajedno sa svom školskom djecom. Veliku ulogu i pomoć časnim sestrama u religioznom odgoju i obrazovanju mladeži pružao je i mjesni župnik Karlo Gruičić kao vjeroučitelj koji je na župi i u školi kontinuirano djelovao kroz cijelo vrijeme postojanja monarhističke Jugoslavije te svojom zauzetošću i brigom oko škole, kao i župe općenito, ostavio duboki vjerski i moralni trag.⁵²² O župniku Karlu Gruičiću vrlo su se pozitivno izražavali i njegovi školski suvremenici, što je vidljivo iz zapisa školskih Spomenica.⁵²³ On se napose istaknuo organiziranjem obilježavanja 75. obljetnice postojanja pučke škole u Martinskoj Vesi te izdavanjem albuma nastavnika i vjeroučitelja što ga je tim povodom 18. rujna 1927. predao školi. Na fragmentu (izdvojenom listu) župne spomenice stoji njegovom rukom zapisano kako je prigodom te školske obljetnice dao obnoviti i grob župnika Vilima Švelca s grobnim natpisom kojega je nakon Švelecove smrti sastavio sisački učitelj Ferdo Hefe:

*Domovina sažaliva, što joj humak tuj pokriva, ono srce, onu volju, što stiče dobu bolju. Zlatnim perom, lijepom knjigom, bijaše mu vazda brigom, da seljaka siromaka podigne iz tužnog mraka. Družbo mlada, djelo vrijedi, da ga svatko slijedom slijedi! Slava Vilku Švelcu!*⁵²⁴

Zapažena su i Gruičićeva nastojanja oko poučavanja mladeži crkvenom zborskom pjevanju, kao i priređivanju dobrotvornih predstava prilikom većih crkvenih blagdana, u svrhu prikupljanja financijskih sredstava za pripomoć siromašnoj školskoj mladeži.⁵²⁵

Sva navedena crkvena nastojanja u ovom periodu odrazit će se na dugoročnu privrženost školske mladeži i posavskih seljaka Katoličkoj Crkvi kroz čitavo XX. stoljeće te svjedočiti o specifičnom i drukčijem odnosu između Crkve i školstva od proklamiranih načela.

⁵²² Usmeno svjedočanstvo Katice Golob, Katice Vrbanić i Ane Horvat iz Martinske Vesi Desne.

⁵²³ Usp. Zapis učitelja Vatroslava Bohorčića, u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 54. i zapis učiteljice Bogumile Zajiček, u: *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 63.

⁵²⁴ Spomenica Župe sv. Martina biskupa (fragment), Martinska Ves; (ovaj originalni fragment nalazi se u privatnom vlasništvu Josipa Dinčeca iz Martinske Vesi Desne, a kopija u arhivu Župnog ureda u Martinskoj Vesi).

⁵²⁵ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 55v.

15. RAZVOJ ŠKOLSTVA OD ŠESTOSIJEČANJSKE DIKTATURE DO SLOMA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE (1929. – 1941.)

15.1. Političke i gospodarske prilike

Druga faza razvoja jugoslavenske monarhističke države započela je 1929. godine uvođenjem diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića. Krajem 1928. nove smjernice državne politike počele su se temeljiti na kraljevoj samovolji, a novi predsjednik Hrvatske seljačke stranke, Vladko Maček, zatražio je potpunu promjenu državnog uređenja s težnjom prelaska na federativno uređenje. Međutim, taj prijedlog nije prihvaćen. Kralj Aleksandar je 6. siječnja 1929. *Manifestom* ukinuo parlamentarni sustav i uveo vlastitu diktaturu, označivši sebe kao jedinog zakonodavca. U tome mu je trebala pomoći Vlada izrazito unitarističke orijentacije na čije je mjesto postavio generala Petra Živkovića.⁵²⁶ U listopadu 1929. kralj donosi zakon o podjeli kraljevstva na devet upravnih područja – banovina, čime je razbijena etnička homogenost i nacionalni teritorij hrvatskoga naroda u težnji da se prikaže što veći dio teritorija sa srpskom većinom.⁵²⁷ Banovine nisu imale nikakvu autonomiju, a banovi su bili kralju odani ljudi. Tim umjetnim teritorijalno-administrativnim jedinicama nastojala su se izbrisati povijesna i nacionalna obilježja i razvoj pojedinih pokrajina, poglavito nesrpskih. Postignutim granicama banovina u kojima su Srbi imali većinu, naznačene su granice Velike Srbije, što je bilo glavno očitovanje šestosiječanjske diktature. Država je također promijenila naziv u *Kraljevina Jugoslavija*. Kraljeva diktatura nije riješila državnu krizu nego ju je samo još više produbila. Uz to, pogoršano je i gospodarsko stanje izazvano velikom svjetskom gospodarskom krizom. Hrvatska je 30-ih godina još uvijek bila pretežito agrarna zemlja, a službena politika na sve je moguće načine kočila njen gospodarski razvoj. Poljoprivreda je bila temeljna grana gospodarstva jer se 75% stanovništva bavilo poljoprivredom. Vrlo niska razina investicija odrazila se na zaostajanje hrvatskoga sela, a prijeko potrebna agrarna politika, kojom bi se riješio ranije započeti proces agrarne reforme, u biti nije ni postojala. Zbog nestašice kredita uslijed velike svjetske gospodarske krize, obustavljeni su melioracijski radovi, a i komasacija nije bila provedena. U takvim uvjetima mnoga hrvatska seljačka gospodarstva i dalje su zadržala obilježja autarkije. Dodatno krahiranje hrvatskog gospodarstva prouzročilo je i preseljenje financijskog središta zemlje iz Zagreba u Beograd 1932. godine. Istodobno su gušene građanske slobode, kao i isticanje narodnih imena, zastave

⁵²⁶ Matković, str. 172.

⁵²⁷ Macan, str. 309.

i drugih obilježja. Diktatura je rezultirala nasiljem koje je provodila žandarmerija. Jedna od posljedica bio je nastanak ustaškog pokreta koji je bio izrazito hrvatski nacionalno usmjeren te kao takav nepomirljiv prema daljnjem ostanku Hrvatske u državnoj zajednici sa Srbijom.

Potaknut iz inozemstva, kralj 1931. donosi novi Ustav.⁵²⁸ Narodna skupština ponovno je počela s radom, ali kralj je u biti o svemu sâm odlučivao i imao vrhovnu vlast. Također je njime zadržan centralistički državni ustroj, samo u nešto prikrivenijem obliku.⁵²⁹ Vladko Maček cijelo je to vrijeme provodio i zagovarao pasivnu politiku, tj. „politiku čekanja”, ne želeći izravnu konfrontaciju s velikosrpskim krugovima. Gušenje političkih i općenito, građanskih sloboda, potaknulo je Antu Trumbića da 1932. napiše dokument *Zagrebačke punktacije* u kojem je istaknuta demokracija i narodni suverenitet kao temelj pravednog modernog hrvatskog društva. Afirmirano je i seljaštvo kao njegov temelj.⁵³⁰ Nadalje, osuđena je velikosrpska hegemonija te istaknuto novo uređenje jugoslavenske državne zajednice na temelju ravnopravnosti srpskog, hrvatskog i slovenskog naroda. Na taj dokument Vlada je oštro reagirala, a Vladko Maček uhapšen i osuđen na tri godine zatvora.

Hrvatska seljačka stranka u periodu nakon smrti Stjepana Radića postala je okosnicom hrvatskog političkog života, čije je vodstvo preuzeo spomenuti Vladko Maček. On je gajio zamisao o slobodnoj i samostalnoj Hrvatskoj u preuređenoj Jugoslaviji na temelju federalističkog načela, a politiku vodio između svog programa i srbijanske hegemonije. Iako bez inozemne potpore u svojim zamislima i inicijativama, nastojao je održavati političke veze s europskim silama, no bez učinka. Sasvim suprotno, kralj Aleksandar u svojoj je politici nailazio na tradicionalnu potporu Francuske i velike Britanije, nastavivši provoditi diktaturu i gušiti demokratske slobode.

S porastom nacizma u Njemačkoj nakon 1933. godine jugoslavenska vanjska politika vršila je obrat postepenog zbližavanja s Hitlerom. Francuska je na to oštro reagirala, pozvavši kralja Aleksandra u državnički posjet. To su iskoristile hrvatske i makedonske nacionalističke organizacije koje u francuskom gradu Marseilleu 9. listopada 1934. izvode atentat na njega i na francuskog ministra vanjskih poslova Louisa Barthoua. Nakon tog događaja u Beogradu je do prinčeve punoljetnosti uspostavljeno Namjesništvo⁵³¹ kojem je na čelu bio knez Pavle.

⁵²⁸ Oktroirani ili nametnut kraljevim autoritetom i bez suglasnosti Narodne skupštine.

⁵²⁹ Ustavom je praktički ozakonjena monarhistička diktatura.

⁵³⁰ Macan, str. 309.

⁵³¹ Princ Petar II. Karađorđević imao je tada jedanaest godina.

Slika 21. Spomen-bista braće Radić u Trebarjevu Desnom podignuta 1937. godine (rad kipara Roberta Frangeša Mihanovića); privatni posjed

On je prividno nastojao obnoviti stranačko-politički život zemlje, uključivši u Vladu predstavnike dviju bivših političkih stranaka – Slovenske ljudske stranke i Jugoslavenske muslimanske organizacije.

Za Hrvatsku je i nakon atentata na kralja situacija ostala nepromijenjena jer su na čelo Vlade, koja je jedina mogla učinkovito pristupiti rješavanju hrvatskog pitanja, birani velikosrpsko orijentirani političari poput Bogoljuba Jevtića i Milana Stojadinovića. Tek s taktiziranjem kneza Pavla insceniran je Stojadinovićev pad na izborima 1938.,⁵³² a vlast predana Dragiši Cvetkoviću.⁵³³ Ovaj je dobio zadatak neizostavno riješiti „hrvatsko pitanje” kao najakutniji jugoslavenski unutrašnjopolitički problem.

Naime, Rješenju jugoslavenskog unutrašnjopolitičkog uređenja pogodovala je međunarodna politika pripreme za Drugi svjetski rat. Stoga je Cvetkovićeva vlada i bila formirana 6. veljače 1939. s glavnim ciljem rješavanja „hrvatskog pitanja”. Pod time se podrazumijevalo davanje stanovite autonomije Hrvatskoj, njezino razgraničenje i poseban položaj unutar Kraljevine Jugoslavije. Primjerice, upravna vlast Banovine Hrvatske bila je potpuno nezavisna od središnje vlasti u Beogradu, a položaj bana razlikovao se od položaja ostalih činovnika.

⁵³² Njegova Jugoslavenska radikalna zajednica bila je poražena.

⁵³³ I Cvetković je bio član *Jereze*.

Banovina Hrvatska praktički je egzistirala kao federalna jedinica unutar centralistički uređene monarhije.⁵³⁴

Okolnosti pregovora na liniji Maček – knez Pavle bile su donekle olakšane jer je Maček i dalje bio na liniji očuvanja Jugoslavije. Stoga su i pregovori išli u smjeru federalističke koncepcije preuređenja Jugoslavije i određivanju granica hrvatskog teritorija, što je 26. kolovoza 1939. rezultiralo potpisivanjem sporazuma o osnivanju Banovine Hrvatske i objavljena Uredba o istoj. Njome je utvrđen njezin teritorij, nadležnosti i organizacija uprave. Sporazumom Cvetković-Maček Hrvatska je stekla stanovitu samoupravu i proširenje teritorija na neke kotareve Bosne i Hercegovine. U novoj Vladi Vladko Maček zauzeo je mjesto potpredsjednika.

Banovina Hrvatska imala je upravnu, sudsku i zakonodavnu autonomiju. Vrhovnu upravu predstavljala je *Banska vlast* koju je predvodio dr. Ivan Šubašić. Tom autonomijom uvelike je bio narušen jugoslavenski centralizam i narodni unitarizam, potican od strane velikosrpskih krugova, a postavljene su i osnove federativne jugoslavenske države u kojoj je Banovina Hrvatska imala status federalne jedinice sve do raspada Jugoslavije u travnju 1941. godine.

15.2. Kulturno-prosvjetna politika Kraljevine Jugoslavije (1929. – 1939.)

Unatoč brojnim kulturno-civilizacijskim krugovima koji su utjecali na razvoj pojedinih jugoslavenskih regija, velikosrpska centralistička politika postavila je imperativ kulturne unifikacije cijelog jugoslavenskog prostora. Do tada razdvojene regije pokazivale su velike razlike u međusobnom vrednovanju kulturnih dostignuća pa su kao takve bile nespojive. Posebnu pozornost unitaristi su posvetili jeziku budući da je on jedna od najvažnijih oznaka nacionalne samobitnosti. Treba napomenuti kako unitarističke tendencije nisu išle za kreiranjem novog zajedničkog identiteta pa tako ni jezičnog izričaja, nego se zapravo radilo o postepenom nametanju srpske kulture i jezične tradicije. Otpor takvim kulturno-jezičnim tendencijama dolazio je i iz hrvatskog kulturnog kruga⁵³⁵ jer je iz Beograda dolazilo dominantno uvjerenje o istovjetnosti srpskog i hrvatskog jezika, iz čega je izveden naziv *srpsko-hrvatski jezik*.

⁵³⁴ Matković, str. 208-209.

⁵³⁵ U njemu se napose istaknuo književnik Miroslav Krleža koji je svoj otpor jezičnoj agresiji prema hrvatskom jeziku iskazao objavljivanjem djela *Balade Petrice Kerempuha* 1936. godine, pisanog kajkavskim narječjem.

Prema zamisli beogradskih vlastodržaca, kulturna, jezična i svaka druga unifikacija jugoslavenskog prostora najefikasnije se mogla provoditi putem prosvjete i školstva. Stoga je i glavni zadatak Ministarstva prosvjete bio da provodi takvu unifikaciju bez stvarnog učinka i pitanja moralne opravdanosti za to. Budući da je ideja integralnog jugoslavenstva unaprijed postavljena kao glavni cilj prosvjete i školstva, donošenje konkretnog prosvjetnog programa od strane Ministarstva prosvjete gotovo je u potpunosti izostalo, a njegovo djelovanje postalo ispolitizirano i neučinkovito.⁵³⁶

Nakon uvođenja diktature tendencije unifikacije svekolikog života, pa tako i prosvjete, bile su još izraženije. Kraljevom *Uredbom o uređenju Ministarstva prosvete* od 26. srpnja 1929. naznačen je prvi korak u provođenju tih ideja. Njome je utvrđeno obavljanje rada Ministarstva prosvete u tri odjeljenja: Općem odjeljenju, Odjeljenju za srednju nastavu i Odjeljenju za osnovnu nastavu, u okviru kojih su trebali djelovati odsjeci kao uže organizirane jedinice.⁵³⁷

Odjeljenje za osnovnu nastavu dobilo je zadatak konačno dovršiti *Zakon o narodnim školama* koji je u glavnini bio priređen već 1928. godine. Njime je trebala biti provedena kompletna reforma osnovne škole u trajanju od osam godina s nelogičnom napomenom da bi obavezna osnovna škola trajala prve četiri godine, a sljedeće četiri viša narodna škola, koja je trebala biti neobavezna. Tim se Zakonom konačno pristupilo izjednačavanju obaveznog osnovnog školstva na području cijele države. Treba napomenuti kako je dinamika preuređenja Ministarstva prosvete u razdoblju 1929. – 1939. bila vrlo živa, o čemu svjedoči već spomenuta Uredba. Uslijedilo je ustrojstvo *Glavnog prosvetnog saveta* 1931. godine⁵³⁸ koje je obavljalo velik dio tekućih operativnih poslova Ministarstva prosvete. Ono je bilo stručno-savjetodavno tijelo koje je bilo zaduženo da nadležnom ministarstvu daje mišljenje o svim važnijim pitanjima škole i nastave, primjerice, zakonskim aktima, nastavnim planovima i programima, udžbenicima i drugim školskim knjigama. Članovi Glavnog prosvetnog saveta bili su ugledni profesori Beogradskog sveučilišta, što je vrlo očito odavalo njegov jednoobrazni nacionalni karakter i namjere. Nakon toga, 31. ožujka 1937., konačno je donesena nova Uredba o uređenju Ministarstva prosvete koju je potpisao ministar Dobrivoje Stošović.⁵³⁹ Sve ove uredbe donesene su s jasnim ciljem djelovanja u duhu izgradnje narodnog zajedništva, tj. integralnog jugoslavenstva. Školska politika na taj je način postala dio opće politike u kojoj su svi segmenti školstva i odgoja bili podređeni vladajućem režimu

⁵³⁶ Dimić, str. 70.

⁵³⁷ Isto, str. 47.

⁵³⁸ Vidi: „Zakon o Glavnom prosvetnom savetu od 2. jula 1931. godine”, u: *Prosvetni glasnik*, Beograd, 1931.

⁵³⁹ Dimić, str. 113.

koji je očekivao njihovu bezrezervnu potporu u provođenju jugoslavenskog unitarizma. To i ne čudi kada se analizira nacionalni identitet četrnaestorice ministara prosvjete u razdoblju 1929. – 1941. koji su većinom bili Srbi. U tom kontekstu jasno je forsiranje krilatice koju su sva školska djeca morala svakodnevno klicati: „*Hrvat, Srbin i Slovenac, to je slavni lovor-vijenac!*”⁵⁴⁰ Do izražaja je dolazilo i veličanje kralja te dinastije Karađorđevića kao bitne komponente odgojno-obrazovne politike. Ministri prosvjete upućivali su školske nadzornike da naročitu pažnju posvete poučavanju nacionalnih predmeta, posebice Istorije Srba, Hrvata i Slovenaca i Srpsko-hrvatsko-slovenačkog jezika.⁵⁴¹

15.3. Političko-administrativni ustroj Savske banovine

Šestosiječanjskom diktaturom promijenjen je teritorijalno-administrativni ustroj države. Tako je 21. lipnja 1929. donesen *Zakon o unutrašnjoj upravi u Kraljevini Jugoslaviji* prema kojem je uprava trebala biti strogo centralizirana, a provođena „odozgo”, dakle, iz beogradskog središta putem nižih instanci – banovina, kotareva (srezova) i općina. Dotadašnje oblasti prestale su postojati, a umjesto njih ustrojen je banovinski teritorijalno-administrativni upravni sustav. Na teritoriju Kraljevine Jugoslavije formirano je devet banovina: Savska, Primorska, Dunavska, Drinska, Vrbaska, Zetska, Moravska i Vardarska te Uprava grada Beograda.

Kraljevska banska uprava Savske banovine ustrojena je 3. listopada 1929. u sedam odjeljenja. Jedno od njih bilo je i Prosvjetno odjeljenje s odsjecima za osnovnu, srednju, učiteljsku i stručnu nastavu te narodno prosvjeđivanje. U njegovoj nadležnosti bili su, između ostalih, i poslovi koji su se odnosili na osnivanje i rad narodnih škola u što je spadao nadzor nad učiteljima (njihovo ocjenjivanje i kvaliteta rada) i učenicima (brojnost, zdravstveno stanje), provedba nastavnog plana i programa te analiza polugodišnjih i godišnjih izvješća o stanju svake škole.

⁵⁴⁰ Usmeno svjedočanstvo Katice Vrban iz Martinske Vesi Desne.

⁵⁴¹ *Registar-indeks Prosvetnog glasnika za godinu 1930., ukazi, uredbe, pravilnici, pravila, rešenja, odluke i raspisi Ministarstva prosvete*, Štampa državne štamparije Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1930., str. 1322.

Tablica 19. Kronološki pregled ministara prosvjete Kraljevine Jugoslavije 1929. – 1941.

(Izvor: Dimić, Ljubodrag (ur.): *Ministarstvo prosvete i ministri Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije 1918. – 1941.*, Pedagoški muzej Beograd, Beograd, 2000., str. 113.)

Ministri prosvjete	Trajanje mandata
Božidar Maksimović	06. siječnja 1929. – 05. siječnja 1932.
Dragutin Kojić	05. siječnja 1932. – 05. studenoga 1932.
Radenko Stanković	05. studenoga 1932. – 27. siječnja 1934.
Ilija Šumenković	27. siječnja 1934. – 20. prosinca 1934.
Stevan Ćirić	20. prosinca 1934. – 19. lipnja 1935.
Drago Marušić	19. lipnja 1935. – 24. lipnja 1935.
Dobrivoje Stošović	24. lipnja 1935. – 04. listopada 1937.
Dimitrije Magarašević	04. listopada 1937. – 21. prosinca 1938.
Bogoljub Kujundžić	21. prosinca 1938. – 05. veljače 1939.
Stevan Ćirić	05. veljače 1939. – 26. kolovoza 1939.
Božidar Maksimović	26. kolovoza 1939. – 29. lipnja 1940.
Anton Korošec	29. lipnja 1940. – 14. prosinca 1940.
Miha Krek	14. prosinca 1940. – 27. ožujka 1941.

16. ZAKON O NARODNIM ŠKOLAMA OD 5. PROSINCA 1929. GODINE

Nedugo nakon proglašenja diktature, točnije 5. prosinca 1929., kralj Aleksandar donio je *Zakon o narodnim školama* koji je stupio na snagu 9. prosinca kada je i objavljen u *Službenim novinama*.⁵⁴² Zakonom je predvidio nadležnost nad svim javnim državnim školama u Kraljevini Jugoslaviji u kojima je, prema režimskom izričaju,

*isključivi ili delimični nastavni državni jezik jugoslovenski, tj. srpsko-hrvatski ili slovenački. To je, dakle, zakon o državnim narodnim jugoslovenskim osnovnim školama koje su se u dosadašnjim upravnim područjima nazivale osnovne, pučke, elementarne, ljudske škole.*⁵⁴³

Prijedlog Zakona izradila je Vlada Petra Živkovića u svibnju 1929., a prije kraljeva proglašenja prošao je ratifikaciju Ministarskog saveta i Vrhovnog zakonodavnog saveta.⁵⁴⁴

Zakon o narodnim školama pisan je srpskim jezikom, a sadrži 183 paragrafa podijeljenih u dvanaest glava ili poglavlja:

- I. glava – Opće odredbe (§1-6.)
- II. glava – Vrste narodnih škola i trajanje nastave (§7-16.)
- III. glava – Otvaranje i izdržavanje škola (§17-41.)
- IV. glava – Nastava (§42-55.)
- V. glava – Učenici (§56-69.)
- VI. glava – Nastavnici (§70-106.)
- VII. glava – Staranje o zdravlju učitelja i učenika (§107-111.)
- VIII. glava – Uprava i nadzor (§112-143.)
- IX. glava – Stručna nastavnička vijeća (§144-149.)
- X. glava – Odnos škole prema građanima, obitelji i općini (§150-152.)
- XI. glava – Narodno prosvjećivanje (§153-157.)
- XII. glava – Prijelazne naredbe (§158-183.)

⁵⁴² *Službene novine*, br. 289, od 9. decembra 1929., Štampa Državne štamparije Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1929.

⁵⁴³ Bačić, Nikola (ur.): *Zakon o narodnim školama u Kraljevini Jugoslaviji od 5. decembra 1929. god. s objašnjenjem u vezi sa Zakonom o činovnicima od 31. jula 1923. sa najpotrebnijim postojećim naređenjima, propisima i uredbama za njegovu primenu i s potpunim stvarnim kazalom*, Tisak i naklada knjižare St. Kugli, Zagreb, 1930., str. 3.

⁵⁴⁴ *Registar Prosvetnog glasnika za godinu 1929.*, Štampa Državne štamparije Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1929., str. 1109-1186.

U §1. Zakona ističe se kako su narodne škole državne ustanove čiji je zadatak da nastavom i odgojem u duhu državnog i narodnog jedinstva te vjerske snošljivosti pripreme učenike za odane i aktivne članove državne, narodne i društvene zajednice. Odmah potom naglašena je njihova briga i dužnost podizanja opće kulture i pismenosti s napomenom

*da šire prosvetu u narodu neposredno i posredno saradnjom sa kulturnim ustanovama za narodno prosvjećivanje.*⁵⁴⁵

Glavni ciljevi ovog Školskog zakona donekle se razlikuju od Školskih zakona iz 1874. i 1888. godine. I dok austro-ugarski školski zakoni općenito naglašavaju moralni i religiozni odgoj kao temeljne vrijednosti na kojima se postepeno nadograđuju opća znanja i umijeća koja ih trebaju osposobiti za život, jugoslavenski Školski zakon od odgoja i obrazovanja očekuje izravan doprinos političkim ciljevima poput državnog i narodnog jedinstva. Osobita pažnja posvećena je vjerskom odgoju u duhu vjerske snošljivosti što je i razumljivo budući da je Kraljevina Jugoslavija bila multikonfesionalna država pa je barem nominalni sklad te komponente društvene zbilje u postojećim društveno-političkim okolnostima bio vrlo bitan. Nadalje, od učenika se eksplicitno očekivalo da obrazovanjem postanu poslušni podanici vladajućem režimu, što u austro-ugarskim školskim zakonima ipak nije bilo tako očito naglašeno.

Budući da je Zakon originalno bio napisan ćirilicom, bila je nužna njegova prilagodba pojedinim jugoslavenskim prostorima pa tako i Hrvatskoj, što je početkom 1930. rezultiralo njegovom transkripcijom na latinicu, no srpski je jezični izričaj ostao. Propisano je da je nastava u narodnim školama opća, obavezna i besplatna za svu mušku i žensku mladež, a spolna ravnopravnost izražena je već u §6. koji glasi:

*Reči: nastavnici, učitelji i učenici, u smislu ovoga Zakona obuhvataju i nastavnice, učiteljice i učenice, ako drukčije nije određeno.*⁵⁴⁶

Osnovnoškolska naobrazba regulirana je kroz obavezno pohađanje četverogodišnje nastave⁵⁴⁷ nakon koje su djeca do svoje navršene 14. godine života mogla upisati višu narodnu školu, čiji je program također realiziran kroz četiri razreda. U Zakonu se jasno odjeljuje osnovna obavezna četverogodišnja škola od više narodne škole koja je bila neobavezna i pohađalo ju je tek nešto više od 8% od ukupne populacije školaraca. Ta viša narodna škola predstavljala je

⁵⁴⁵ Bačić, *Zakon*, str. 4.

⁵⁴⁶ Isto, str. 5.

⁵⁴⁷ Prvi, drugi, treći i četvrti razred.

niže razrede gimnazije, građanske ili pak strukovne škole i bila je svojevrstan prijelaz iz osnovne u srednju školu. Stoga ovdje treba izvesti zaključak da termin *osnovna škola* nije istovjetan terminu *narodna škola*, kako bi se izbjegle zabune.⁵⁴⁸ Osim toga, termin *narodna škola* integrirao je i zabavišta i škole za djecu s teškoćama u razvoju, što upućuje na mogućnost njenog sagledavanja i analiziranja u širokom spektru odgojno-obrazovne djelatnosti.⁵⁴⁹ U praksi su osnovne škole ostale četverogodišnje odgojno-obrazovne ustanove⁵⁵⁰ koje su imale zadatak obrazovati djecu za život u raznim djelatnostima (poljoprivredi, zanatstvu, trgovini itd.).

Hrvatsko učiteljstvo bilo je suglasno za uvođenje narodne osmogodišnje škole, što je već 1927. godine zatražio i istaknuo dr. Sigismund Čajkovac na glavnoj sjednici Hrvatskog pedagoško-književnog zbora.⁵⁵¹ Na javnom predavanju održanom 2. veljače 1928. pod nazivom *Osnovna načela novoga školskog zakona*, on je istaknuo potrebu hitne izrade novoga školskog zakona koji bi se zasnivao na novim spoznajama pedagoške i metodičke znanosti i bio u skladu s duhom modernoga vremena kao zalog ukupnog narodnog napretka:

*Prosvjeta najširih slojeva naroda jedini je siguran temelj na kojem se može izgrađivati svaki napredak narodni. Prosvjeta je temeljni uvjet za razvitak svakoga umnog, moralnog i materijalnog napretka naroda... Novim školskim zakonom postaviti će se temelj budućem životu našeg naroda. Nije pusta riječ, već gola istina, da se školom izgrađuje budućnost naroda. Sadašnje škole su budući deceniji našega naroda. Tko to ne uviđa, taj ne bi smio imati učešća, kad se govori, kako treba urediti naš život. Kakav stvoriti školski zakon, takva će nam biti budućnost.*⁵⁵²

⁵⁴⁸ Usp. Perić, *Povijest Hrvata*, str. 125. i Jagić, *Doktorski rad*, str. 156-157., s Bačić, *Zakon*, str. 6.

⁵⁴⁹ Više narodne škole trajale su četiri godine sa zadatkom da djecu spremaju za pojedine zanate. Postojale su samo u trgovištima gdje nije bilo građanske škole ili gimnazije. Nastavni plan i program za njih nikada nije u potpunosti usvojen i proveden te je njihov značaj ostao na razini ranije opetovne škole.

Zabavišta su se u Hrvatskoj razvila samo u većim mjestima i gradovima, a odobrenje za rad dobila su 1931. godine od Ministarstva prosvete. Imala su status javne ustanove, a u pravilu su ih otvarali crkveni redovi.

U školama za djecu s teškoćama u razvoju obuka je trajala šest do osam godina. Takve škole u sjeverozapadnoj Hrvatskoj postojale su samo u Zagrebu i to Zavod za gluhojenu, Zavod za slijepe, Zavod za preodgoj maloljetnika, Škola za duševno zaostalu djecu, Sklonište za napuštenu djecu i Boravište za tjelesno slabu djecu.

⁵⁵⁰ Tome u prilog svjedoči pečat školâ u Martinskoj Vesi iz 1939. godine na kojima piše: *Državna narodna škola u Martinskoj Vesi, Srez sisački, Banovina savska*; vidi, u: HŠM 37203 Odjel za prosvjetu Savske banovine, Izvješća škola za 1938./39., Martinska Ves. Nigdje na pečatu ne piše termin *osnovna škola*. Obvezatnom četverogodišnjem školovanju svjedoče u svojim kazivanjima Katica Vrbanić i Ana Horvat.

⁵⁵¹ Čajkovac, Sigismund, „Osnovna načela novoga Školskog zakona”, u: Tunkl, Antun (ur.), *Napredak – naučno-pedagoška smotra*, Hrvatski pedagoško-književni zbor, tečaj LXVIII, 1927/28. godina, Zagreb, Štamparija i litografija C. Albrecht, 1928., str. 209-215.

⁵⁵² Čajkovac, Sigismund, „Osnovna načela novoga školskog zakona”, javno predavanje Hrvatskog pedagoško-književnog zbora u prosvjetnom tjednu dne 12. veljače 1928., u: Kolar-Dimitrijević, Mira (2017.): *Sigismund Čajkovac, pionir osnovnoškolskih reformi i posavske krajiške zadruga*, Povijesno i športsko društvo Hrvatski sokol Vinkovci, Vinkovci, str. 192.

Čajkovac, nadalje, iznosi i opisuje glavna načela budućeg školskog zakona, kao i glavne zadatke osnovne škole. Pritom kao prioritete ističe intelektualni razvoj učenika, moralni odgoj, praktičnu radnu sposobnost u životu te razvoj nacionalnih osjećaja. Za efikasniju provedbu i proširenje osnovnoga školstva među širokim narodnim slojevima potrebno je da ono bude besplatno i svima dostupno jer posvemašnja prosvijećenost naroda treba biti u interesu cjelokupnog naroda i države. Njegovo pak vremensko trajanje trebalo bi ovisiti o gospodarskoj moći te potrebama i mogućnostima određenoga kraja.

Godine 1938. sva sreska učiteljska društva Savske banovine izglasala su Rezoluciju o definitivnom uvođenju osmogodišnje školske obveze pa je na Svedržavnom učiteljskom kongresu u Zagrebu glavna pozornost pridana upravo toj temi. Ali težnje za produžetkom obaveznog osnovnog školovanja s četiri na osam godina u postojećim nestabilnim političko-gospodarskim uvjetima bile su nerealne, bez ikakve temeljitije pripreme. Zakonom o narodnim školama Ministarstvo prosvete nastojalo je u što kraćem vremenskom periodu unificirati osnovno školstvo i nadvladati brojne probleme poput nedostatka broja učitelja, školskog prostora, kao i postojeće odgojno-obrazovne tradicije, što se pokazalo neprovedivim i iluzornim pa je sve ostalo na deklarativnoj razini želja i htijenja beogradske autoritarne vlasti.

16.1. Teorijski rascjep između „herbartovaca” te pobornika *Nove škole* i *Škole rada* u pitanju školske organizacije i didaktičko-metodološke prakse

Donošenjem Zakona o narodnim školama te Nastavnog plana i programa za više narodne škole 1932. i za narodne osnovne škole 1933. godine, izazvalo je veliku raspravu među učiteljima, pedagozima i teoretičarima škole po pitanju stavova i načina poučavanja u postojećim društveno-političkim prilikama. Od hrvatskih pedagoga tu su se ponajviše istaknuli Sigismund Čajkovac, Josip Škavić, Jure Turić i Antun Tunkl te mnogi učitelji pučkih škola, primjerice Zlatko Špoljar, Nikola Pavić i Mato Lovrak.⁵⁵³ Glavnina polemiziranja svodila se na obranu starog herbartovskog sustava poučavanja koja je u hrvatskoj školskoj praksi već godinama bila ukorijenjena i širila se putem Basaričkovih udžbenika. Taj formalističko-šablonski sustav nastave, naslijeđen iz doba Austro-Ugarske, u početnim je godinama jugoslavenske države ostao dominantna pedagoška praksa i pobjeđivao pobornike *Nove škole* i *Škole rada* koji su, za razliku od njega, zahtijevali nove percepcije

⁵⁵³ Batinić, Gaćina-Škalamera, *Učitelji i učiteljice u Hrvatskoj 1849. – 2009.*, str. 28.

nastave i znatnija materijalna sredstva. No to je tada zbog sveopće krize bilo teško provedivo. Najznačajniji pobornici herbartovskog pedagoškog sustava bili su Josip Škavić i Antun Tunkl.⁵⁵⁴

Nasuprot njima stoje pobornici novih pedagoških pravaca *Nove škole* i *Škole rada*, poput Jure Turića, Stjepana Matičevića, Ante Defrančeskog, Saliha Ljubunčića, Josipa i Mate Demarina, Zvonimira Köhlera, Stjepana Zaninovića, Ljubice Godler, Marijana Markovca i dr.

Nova škola u hrvatsko i jugoslavensko školstvo prodirala je postepeno, polako istiskujući „herbartovsku” školu. Njeni pobornici nastojali su reformirati i modernizirati školu i nastavu te joj dati praktični smjer i karakter, što je u konačnici trebalo podići ukupnu razinu odgojno-obrazovnih nastojanja. Tražena je zornost u nastavi, njena pokretljivost i povezanost s iskustvenim. To je u konačnici u školama pokrenulo praksu organiziranja izleta, terenskih nastavi i ekskurzija kao novih oblika učenja i stjecanja znanja.

Škola rada uvela je u školsku praksu nove metode rada i radne tehnike.⁵⁵⁵ Uz dominantni frontalni rad sve je veća pozornost pridavana grupnom i individualnom radu što je, cjelokupno sagledano, nastavi dalo novi polet i zamah. Učiteljstvo je lišeno šablona i ukalupljenosti te im dana mogućnost vlastite kreativnosti u nastavi. Tražen je individualistički pristup djeci, a time i slobodniji odgoj, što je u praksi pridonijelo širenju dječjih interesa i potaknulo razvoj samostalnog mišljenja. S druge strane, na Novu školu i Školu rada bilo je i prigovora, prvenstveno zbog nesistematičnosti stjecanja znanja i nepostojanja konkretnog plana i programa njihove provedbe pa je sve ostalo na razini pokušaja i puke teoretizacije. Zbog pedocentričnosti pedagoškog pristupa prijetila je i opasnost od preizražajnog jednostranog pristupa.

Sve ove pedagoške ideje u praksi mogle su naići na vrlo slabu primjenu, prvenstveno zbog društveno-političke situacije nasilja i diktature koja se odražavala i na slabu motiviranost učiteljstva te velike gospodarske krize i sveopće oskudice u kojoj se Kraljevina Jugoslavija nalazila. U kulminaciji nezadovoljstva i razočaranja prosvjetnom politikom kojoj je osnovni cilj bio izjednačiti prosvjetno zakonodavstvo na teritoriju cijele države, dr. Sigismund Čajkovac konstatirao je kako se osjeća da je

⁵⁵⁴ Antun Tunkl, za razliku od Škavića, zauzima pomirljiviji i pragmatičniji stav prema novim pedagoškim tendencijama, smatrajući da one u nekom svom segmentu mogu obogatiti i unaprijediti „herbartovski” sustav. On preispituje koliko bi korist u suštini oni mogli imati za organizacijski plan narodne, jugoslavenske orijentirane pedagogije i škole.

⁵⁵⁵ Rad s papirom, žicom, modeliranje itd.

*u Hrvatskoj i Slavoniji golem nazadak naprama prijašnjem vremenu,*⁵⁵⁶

očito aludirajući na austro-ugarski školski sustav.

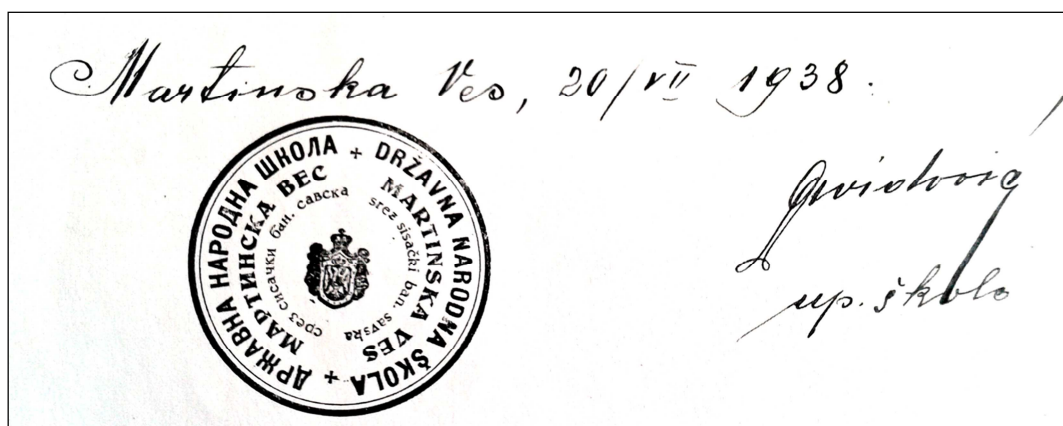
Nove pedagoške ideje prihvaćane su i djelomično realizirane i u martinskoveškim školama, osobito iskustvena nastava. Prema usmenom svjedočanstvu Katice Vrban i Ane Horvat 30-ih godina nastavnici obiju škola organizirali su nekoliko kraćih i jednodnevnih izleta u okolnu prirodu, sela pa čak i u Sisak i Ivanić-Grad.

⁵⁵⁶ „Osmogodišnje školovanje” – predavanje prof. dr. Sigismunda Čajkovca na XVIII. glavnoj skupštini Jugoslavenkog učiteljskog udruženja u Zagrebu, 21. kolovoza 1938., Zagreb, 1938., str. 7., u: Batinić, Štefka (2002.): *Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću*, Anali za povijest odgoja, vol. 2, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2003., str. 53.

17. REALIZACIJA PROSVJETNIH NASTOJANJA I MOGUĆNOSTI DRŽAVNIH NARODNIH ŠKOLA U MARTINSKOJ VESI S ODREDBAMA SLUŽBENE DRŽAVNE PROSVJETNE POLITIKE

Iako je u službene svrhe u razdoblju 1929. – 1939. godine za obje škole u Martinskoj Vesi korišten jedinstveni pečat s natpisom *Državna narodna škola u Martinskoj Vesi, Srez sisački, Banovina savska*, u stvarnosti je školovanje djece i dalje ostalo odvojeno po spolovima, tj. Dječjačka i Djevojačka škola nastavile su s daljnjim zasebnim djelovanjem, dobivši pravo nastavka provođenja odgoja i obrazovanja po dotadašnjem ustaljenom obrascu. Štoviše, takav odvojen način poučavanja muške od ženske djece čak se i preferirao. Zakon je u principu stajao na načelu koedukacije, iako je u Školskom zakonu naglašeno da

*gde prilike dopuste, imaju se odvojiti muška i ženska deca u zasebne muške i ženske škole ili u zasebna odeljenja.*⁵⁵⁷

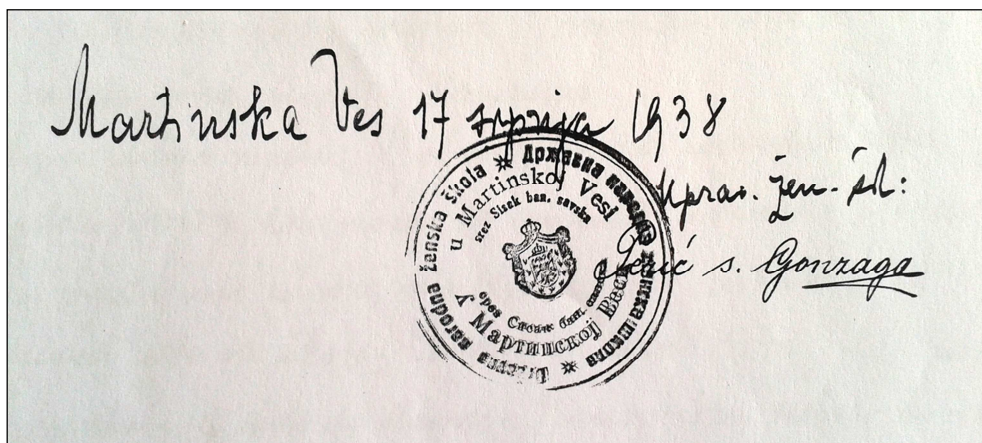

Slika 22. Pečat Državne narodne dječjačke škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1929. – 1939.; HŠM 37 203 Odjel za prosvjetu Savske banovine, Izvješća škola za šk. god. 1938./1939., Martinska Ves

Škole su bile osnovnog tipa s četverogodišnjim trajanjem nakon čega bi djeca u pravilu završavala svoje obrazovanje. Tek rijetki od njih odlazili su na daljnje školovanje u više narodne škole u Sisak ili Zagreb. Tu se prvenstveno radi o djeci pojedinih činovnika, liječnika, žandara, obrtnika ili trgovaca čiji su se roditelji nalazili u Martinskoj Vesi u

⁵⁵⁷ Vidi: §50. Zakona o narodnim školama

navedenim službama. Takvih je u razdoblju 1929. – 1941. u Dječjačkoj školi bilo svega sedmero.⁵⁵⁸ Opetovna škola ili opetovnica novim je Školskim zakonom ukinuta,⁵⁵⁹ ali ti razredi (tečajevi) u školskim su knjigama i dalje vođeni kao *Opetovna škola*. Analizom dostupnih podataka u školskim Spomenicama kao i u upitnicima i anketama za škole u Savskoj banovini u školskoj godini 1936./1937., 1937./1938. i 1938./1939., dolazi se do spoznaje kako su I. i II. razred opetovnice krajem 20-ih i početkom 30-ih godina postepeno pretvarani u razrede više narodne škole, no oni su se do 1938. godine već potpuno ugasili, odnosno nije bilo interesa za upis u višu narodnu školu. Tako je školstvo u Martinskoj Vesi ostalo na razini obavezne četverogodišnje osnovne škole. Stoga je zakonska inicijativa o podizanju obaveznog četverogodišnjeg osnovnog školovanja na osmogodišnje i u ovom slučaju ostala na razini teorija, čemu je konkretno pridonio i otpor samog seoskog stanovništva za daljnjim produžetkom školovanja koje su smatrali nepotrebnim.

Slika 23. Pečat Državne narodne ženske škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1929. – 1939.; HŠM 37 203 Odjel za prosvjetu Savske banovine, Izvješća škola za šk. god. 1938./1939., Martinska Ves

⁵⁵⁸ Vidi, u: Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah Opće pučke škole u Martinskoj Vesi počam od šk. god. 1880./81. do šk. god. 1941./42., Arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves

⁵⁵⁹ Vidi: Prelazna naređenja, Glava XII., §158. Zakona o narodnim školama; U Zakonu je naglašeno da se opetovni razredi moraju pretvoriti u više razrede narodnih škola sa skraćenom nastavom.

17.1. Politika i lokalna prosvjeta

Cilj i sadržaj odgoja i obrazovanja bio je prvenstveno podređen duhu i tendencijama vladajuće politike u vidu integralnog jugoslavenstva, nametanja srpskih kulturnih tekovina te odanosti državi i dinastiji Karađorđevića. Redovito se slavio 1. prosinca kao *Dan ujedinjenja*. Budući da je to bio državni praznik, toga dana nije bilo redovne nastave, nego su učenici i učitelji bili dužni prisustvovati svečanoj svetoj misi. Isto tako, 4. veljače obilježavan je Dan biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Sve su češće upotrebljavane srpske riječi i izrazi. Primjerice, za *misu zahvalnicu*, koja je u katoličkoj liturgiji služena prigodom nekih obilježavanja, proslava i obljetnica, upotrebljavan je pojam *blagodarenje*. To je napose vrijedilo za srpske blagdane Sv. Save 27. siječnja te Sv. Vida (Vidovdan) 28. lipnja kada je prema zakonskom propisu završavala tekuća školska godina. Njegovanje kulta dinastije Karađorđevića ogledalo se u naredbi prema kojoj je svaka učionica morala imati sliku kralja i kraljice na odgovarajućem časnom mjestu, zatim kroz praznike povodom rođendana princa Petra II. 6. rujna i kralja Aleksandra 17. prosinca. Veličanje kulta kralja pokazuje i zgoda krštenja devetog djeteta (sina) seljaka Ivana Plavca iz Željeznog Desnog 9. studenog 1930. godine. Krsni kum tome djetetu bio je sâm kralj, kojega je zastupao njegov opunomoćenik, došavši taj dan vlakom iz Siska. Visokom gostu priređen je veličanstveni doček, a neprestano se klicalo kralju i dinastiji. Dječak je na krštenju dobio ime Matija-Aleksandar, što je zorno trebalo posvjedočiti odanost Posavaca. O tom događaju u školskim su se Spomenicama biranim riječima izrazili ravnajući učitelj Dječачke škole Zlatan Čop i ravnajuća učiteljica Djevojačke škole časna sestra Bogumila Zajiček. Nakon mise u župnom je dvoru priređen svečani objed na kojem su se mogle čuti brojne napitnice i zdravice upućene kralju i zajedničkoj jugoslavenskoj državi.⁵⁶⁰

17.2. Uprava, nadzor i uzdržavanje škola

Zakon je predvidio strogo hijerarhizirani nadzor nad školama u svrhu što efikasnije centralizacije kakav je postojao i ranije. Vrhovnu upravu posredno je vršio ministar prosvjete kroz niže prosvjetne instance Banskih uprava, sreskih načelnika i uprave škola. Neposredni nadzor nad školama vršili su sreski školski nadzornici kao organi upravne vlasti. Pri višim,

⁵⁶⁰ Vidi i usp.: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 58-58v. i *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 68-69.

banovinskim instancama vlasti postojao je Odjel za prosvjetu s odjelnim načelnikom i šefovima Odsjeka za osnovnu i srednju nastavu te banovinskim školskim nadzornikom koji se u školi pojavljivao u rijetkim slučajevima i to više radi političkih, a manje radi odgojno-obrazovnog inspekcijskog nadzora. Svi ti dužnosnici bili su režimu strogo odani ljudi.⁵⁶¹ Zakon je predvidio da svaka narodna škola ima svoga upravitelja kojega je postavljao ministar prosvjete. Termin *ravnatelj* zamijenjen je terminom *upravitelj* pa je i u jezično-terminološkom smislu postojala tendencija odmaka i od samog prizvuka bivšeg austro-ugarskog školskog sustava. U muškim školama upravitelj je uvijek u pravilu bio učitelj, a u mješovitim je to mogla biti i učiteljica.⁵⁶² U skladu s tim Zakonom ravnatelj Dječjačke škole u razdoblju 1929. – 1941. godine bili su isključivo muškarci⁵⁶³ (vidi tablicu 20).

Tablica 20. Popis ravnajućih učitelja Državne narodne dječjačke škole u Martinskoj Vesi, u razdoblju 1929. – 1941. god.

(Izvor: HR-HDA-147, SB PROSO, Popisi učitelja 1929. – 1939, kut. 310.)

Ravnajući učitelj	Razdoblje
Zlatan Čop	1929. – 1932.
Juraj Jurman	1932. – 1936.
Petar Davidović	1936. – 1939.
Gaston Hedžet	1939. – 1941.

Upravitelj je vodio cjelokupni rad škole – nadzirao rad i vladanje učitelja, provedbu redovite nastave, bdio nad odgojem i disciplinom učenika itd. Na kraju svakog polugodišta imao je obavezu izvještavati sreskog školskog nadzornika o eventualnim prijestupima učitelja.

Najviši prosvjetni činovnici u Savskoj banovini bili su banski školski nadzornici.⁵⁶⁴ Tu su službu obnašala dva dužnosnika,⁵⁶⁵ a postavljao ih je, premještao i razrješavao ministar prosvjete. Njihova je dužnost, između ostaloga, bila najmanje jednom godišnje obilaziti dijelove banovine i pohoditi narodne škole. U Martinskoj Vesi posjet načelnika Prosvjetnog odjeljenja Savske banovine u razdoblju 1929. – 1939. zabilježen je, doduše, samo jednom, ali

⁵⁶¹ Franković, str. 331.

⁵⁶² Vidi §113. Zakona o narodnim školama.

⁵⁶³ HR-HDA-147, SB PROSO, Popisi učitelja 1929. – 1939, kut. 310.

⁵⁶⁴ §119. Zakona o narodnim školama

⁵⁶⁵ HR-HDA-147.3, Nadzor škola u Savskoj banovini 1929. – 1939., Brojno stanje školskih nadzornika, učitelja, učiteljica, vjeroučitelja državnih narodnih škola i zabilješka po položajnim grupama za izradu sistematizacije mjesta po činovničkom zakonu, kut. br. 210.

zato su sreski školski nadzornici dvaput godišnje uredno pohađali škole⁵⁶⁶ te se očitovali o njihovu materijalnom stanju i odgojno-obrazovnom napretku.⁵⁶⁷ Njihov posao podrazumijevao je nadgledanje službenog rada učitelja, ravnatelja škole, učiteljskog vijeća i Školskog odbora:

*Danas sam pregledao rad djevojačke osnovne škole u Martinskoj Vesi. U I. i II. r. obučava ss. Perić Gonzaga, a III., IV. i V. r. ss. Zec Jadviga. Polazak škole u nižem odjelenju marljiv je, dočim u višem odjelenju je slabiji, pa se mora nastojati, da djeca marljivo polaze školu. Stoga imade školski odbor u tomu vršiti zakonski propisanu dužnost. Obuka je u oba odjelenja cjelodnevna, disciplina dobra. Nastavnice su vršile marljivo svoju dužnost i postigle vrlo dobar uspjeh.*⁵⁶⁸

*Pregledao sam danas rad u ovoj školi u kojoj radi u I. odjelenju sa 1. i 2. razredom upraviteljica škole ss. Perić Gonzaga a u II. odjelenju sa III. i IV. razredom ss. Matijević Leonila. Škola je u dobrom stanju, čista i uredna. Polazak škole zadovoljavajući. Školska mladež čista i uredna. Obje nastavnice raspolažu solidnom pedagoškom spremom, te svoje teorijsko znanje s uspjehom primjenjuju u nastavi. Vanredno su marljive, točne i savjesne. U primjeni preventivnih, a po potrebi i represivnih sredstava, taktične su i roditeljski blage, pa je odnos između njih i djece vrlo srdačan. Propisanu nastavnu građu obradile su i utvrdile, te je ista potpuna svojina djece. Nastavni ciljevi su postignuti.*⁵⁶⁹

U razdoblju 1929. – 1939. Dječjačku i Djevojačku školu u Martinskoj Vesi posjećivali su sreski školski nadzornici Ivan Migić, Milutin Rešković i Dragutin Rašković. Osim njih, škole su povremeno posjećivali i izaslanici Ministarstva prosvjete čiji je zadatak bio uvjeriti se u postojeće stanje posjećene škole i podnošenje izvještaja Ministarstvu prosvjete o njenom materijalnom i odgojno-obrazovnom stanju. Tako su zabilježeni izaslanici Matija Filjak, Ivan Filković i Josip Stažić. Nakon uvođenja diktature početkom 1929. sreski školski nadzornici su kao državni službenici od osobitog povjerenja morali polagati zakletvu kralju u kojoj su se obavezali na pridržavanje Ustava i provedbu zakona te čuvanje državnog i narodnog jedinstva u skladu s državnim interesima (vidi sl. 24.). I u ovom su periodu za unapređivanje učitelja u školskog nadzornika bile potrebne odlične godišnje ocjene njihova rada. Prvi korak za

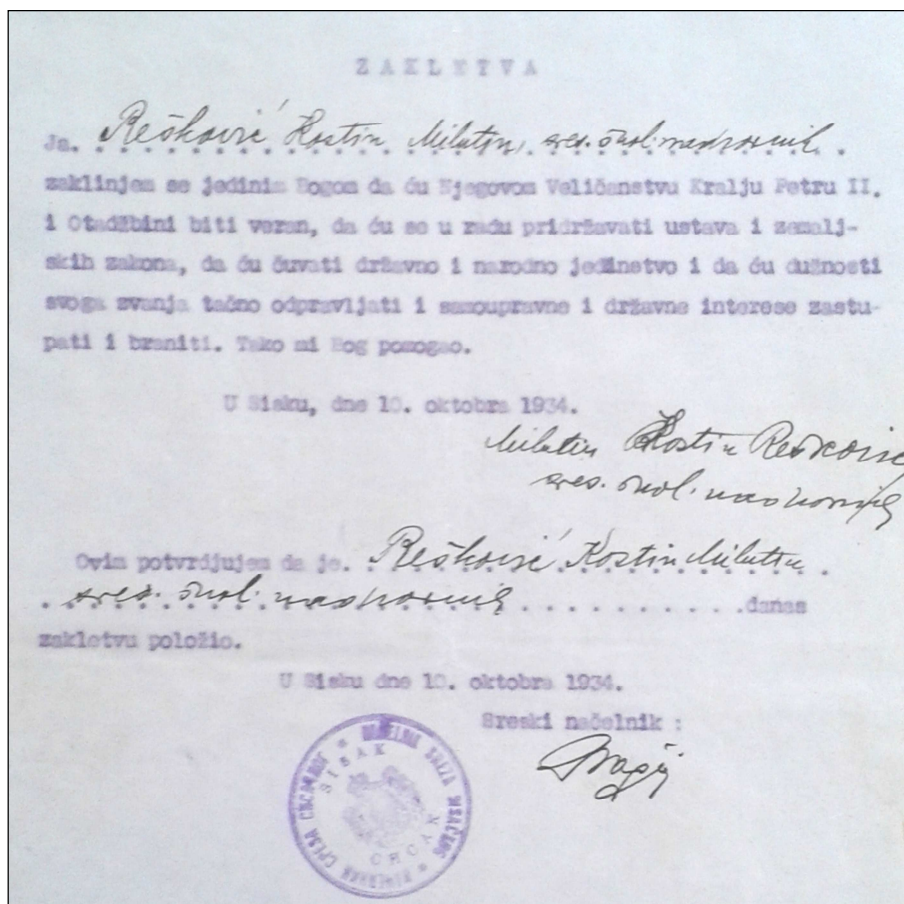
⁵⁶⁶ Vidi zapis za školsku godinu 1931./1932., u : HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 59v-60.

⁵⁶⁷ Školske godine 1928./1929. kao sreski školski nadzornik spominje se Ivan Migić, šk. god. 1931./1932. Milutin Rešković, a šk. god. 1937./1938. Dragutin Rašković.

⁵⁶⁸ Nadzornički izvještaj sisačkog sreskog školskog nadzornika Milutina Reškovića od 4. lipnja 1932.; vidi, u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Kontrolna knjiga 1901. – 1959.*, str. 29.

⁵⁶⁹ Nadzornički izvještaj izaslanika Ministarstva prosvjete Ivana Filkovića od 12. lipnja 1937., prilikom posjete Djevojačkoj školi u Martinskoj Vesi; vidi, u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Kontrolna knjiga 1901. – 1959.*, str. 34.

stjecanje zvanja sreskog školskog nadzornika bio je polaganje Državnog ispita za sreskog školskog nadzornika, kako je to nalagao §116. Zakona o narodnim školama (vidi sl. 25.).

Slika 24. Zakletva sisačkog sreskog školskog nadzornika Milutina Reškovića kralju Petru II. Karađorđeviću i državi iz 1934. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 325.

Nakon toga Ministarstvo prosvjete izdavalo je Rješenje o postavljanju za sreskog školskog nadzornika određenog sreza (vidi sl. 26.). Rad sreskih školskih nadzornika ocjenjivala je Komisija za ocjenjivanje službenika Kraljevske banske uprave i o tome donosila odluku s pripadajućom godišnjom ocjenom rada (vidi sl. 27.).

Primjerice, Dragutin Rašković, koji je svoju učiteljsku karijeru započeo 1915. kao namjesni učitelj u Kobašu kod Slavonskog Broda, nakon službovanja u mnogim školama, 26. svibnja 1938. imenovan je sreskim školskim nadzornikom u Sisku, a tu dužnost obavljao je do 19. prosinca 1939. kada je imenovan učiteljem u Jasenovcu.

D I P L O M A

O DRŽAVNOM ISPITU ZA SRESKOG ŠKOLSKOG NADZORNIKA
ZA VLADE NJегоVOG VELIČANSTVA

P E T R A II
KRALJA JUGOSLAVIJE

Gosp. Filković Ivan nastavnik, podanik Kraljevine Jugoslavije,
vere rimokatoličke, rođen 21. augusta 1901 godine, u Petrinji
sreza petrinjskoga, banovine saskve, sin Jankov
položio je
pred Državnom ispitnom komisijom za zvanje sreskog školskog
nadzornika u Zagrebu 11 i 12 maja 1936 godine.

DRŽAVNI ISPIT ZA SRESKOG ŠKOLSKOG NADZORNIKA
sa opštom ocenom dobar

Ova mu se Diploma izdaje po § 116 Zakona o narodnim školama.

Broj 17	članovi:	Pretsednik
12 maja 1936	Josip Škavić	DRŽAVNE ISPITNE KOMISIJE
Delovodja	Mileta Skendžić	Pretsednik
Luka Degočević		Dr. Kasumović

Ova je ovaj zapis vjeran originalu torodi

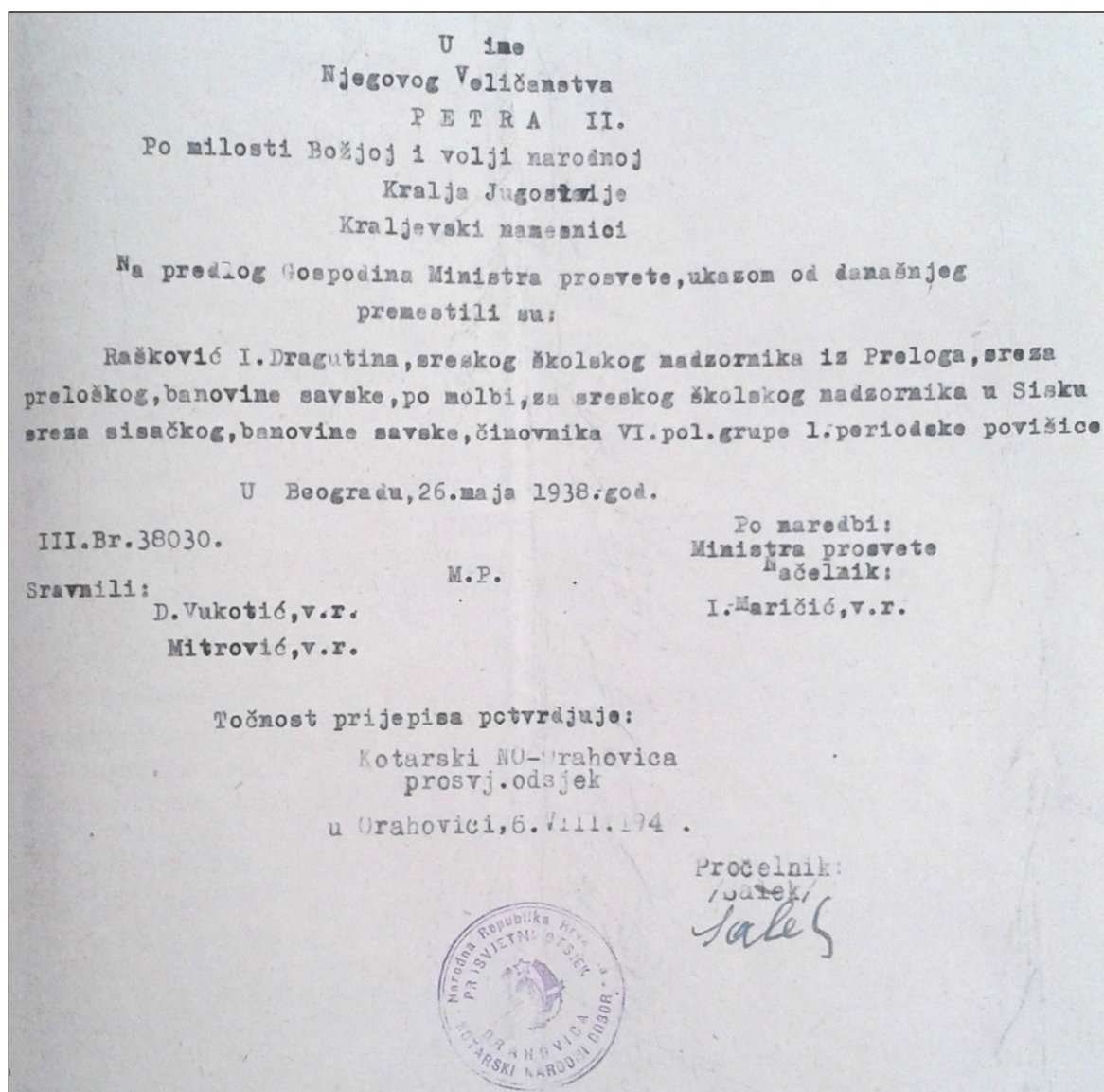
Dr. St. nadzornik:

Dr. Filković

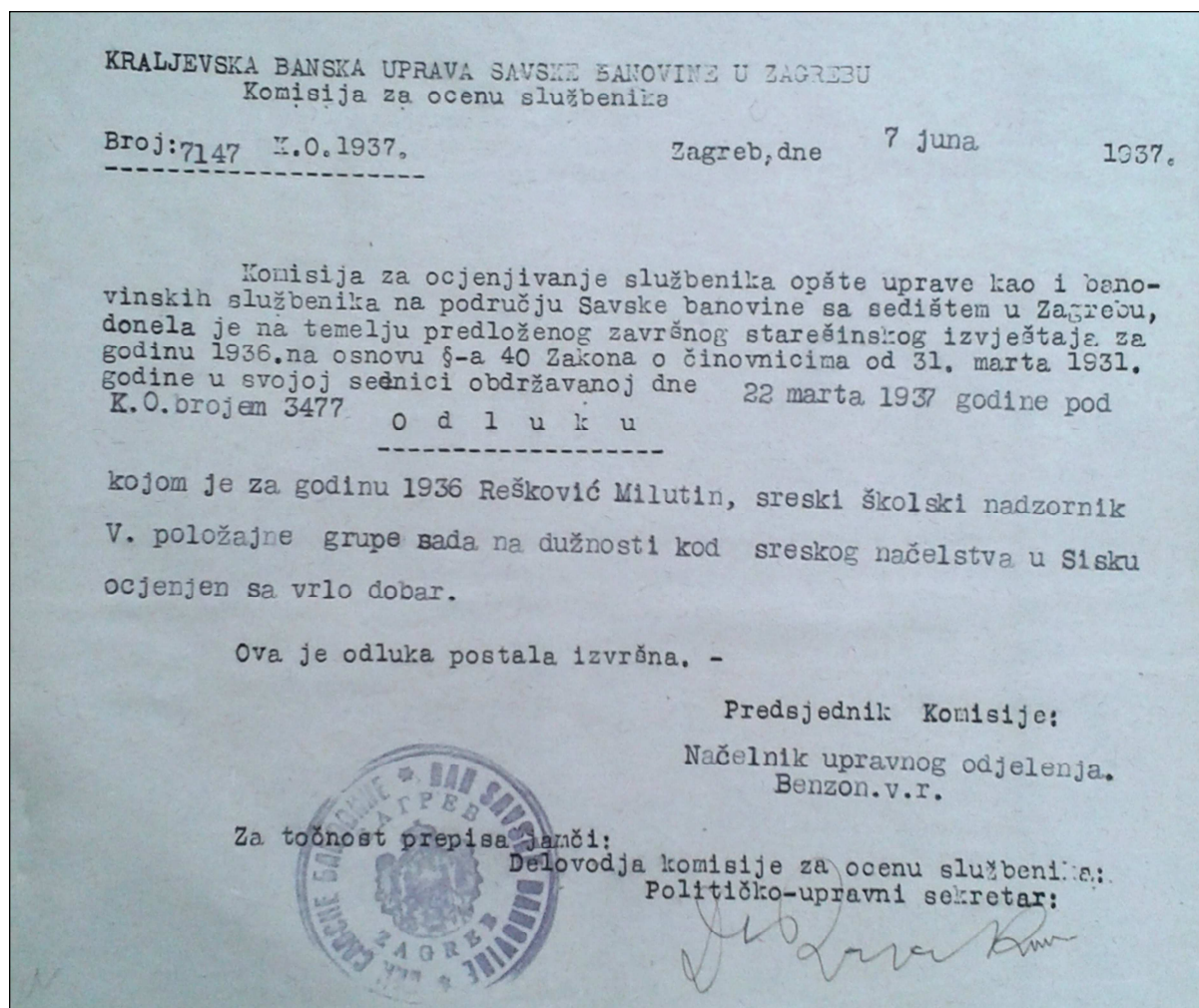
Slika 25. Diploma o državnom ispitu Ivanu Filkoviću za zvanje sreskog školskog nadzornika iz 1934. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 92.

Nakon toga, početkom 1940., dodijeljen je sreskom načelstvu u Brčkom, gdje je obavljao dužnost prosvjetnog referenta, a već 22. kolovoza iste godine zbog nedostatka učitelja premješten je u Špišić Bukovicu kod Virovitice. Zadnji premještaj dobio je 2. listopada 1940. u Retfalu kod Osijeka. Njegovoj nadzorničkoj karijeri svakako su pridonijele odlične godišnje ocjene rada u razdoblju 1915. – 1934.⁵⁷⁰ Iz njegova se primjera može izvesti zaključak kako obavljanje funkcije školskog nadzornika nije bilo stalno, već se po potrebi ukidalo i aktiviralo, a dotičnog učitelja prema potrebi postavljalo u škole za odgojno-obrazovni rad s učenicima.

Slika 26. Rješenje Ministarstva prosvete o postavljanju Dragutina Raškovića za sreskog školskog nadzornika sresa sisačkog, 1938. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 321.

⁵⁷⁰ HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 321.

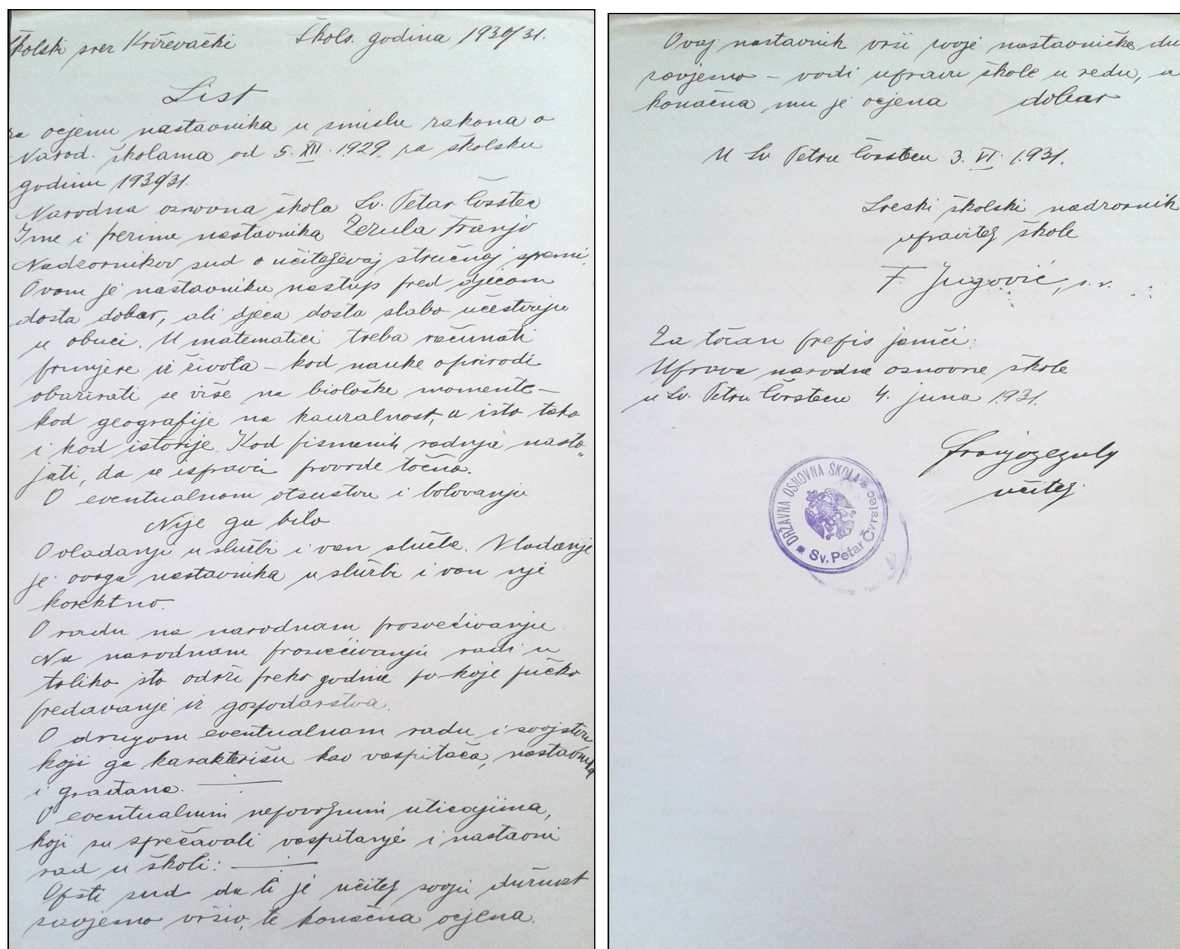

Slika 27. Odluka Komisije za ocenu službenika Kraljevske banske uprave Savske banovine iz 1937. godine o ocjeni rada sreskog školskog nadzornika Milutina Reškovića za 1936. godinu; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 325.

Sličan primjer nalazimo i kod Ivana Filkovića koji je 1938., nakon učiteljskog službovanja u Vlajkovcu, Orahovcu, Hercegovcu i Petrinji, postavljen za sreskog školskog nadzornika u Petrinji, a od 1941. vršio i službu školskog izvjestitelja. Sve godišnje ocjene njegova učiteljskog rada u razdoblju 1922. – 1938. također su bile odlične.⁵⁷¹

Kako je već naglašeno, osim stručne kontrole učitelja i izvedbe odgojno-obrazovnog procesa, zadatak sreskog školskog nadzornika bio je kontrolirati i poticati jugoslavensko opredjeljenje učitelja i učenika, napose u pismenim izvješćima, što je bilo u skladu s državnom idejom unitarizma.

⁵⁷¹ HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 92.

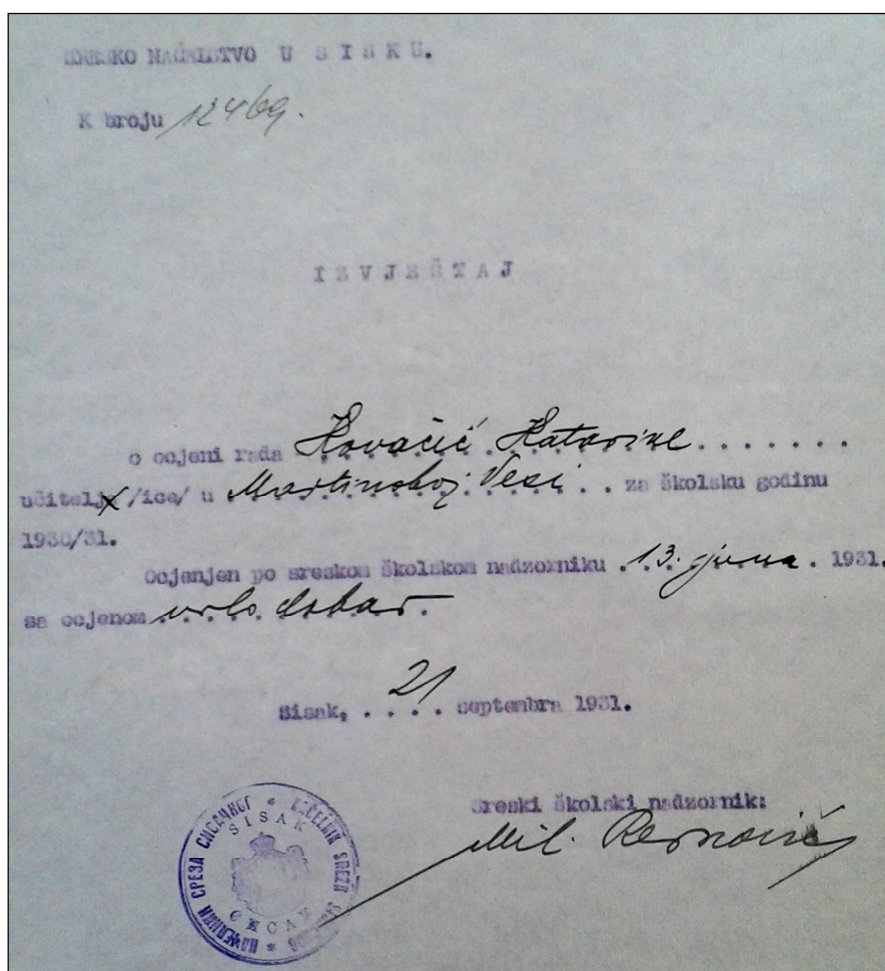

Slika 28. List za ocjenu učitelja Franje Zezule iz 1931. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 438.

Tako je u rukopisnom izvješću pod nazivom *Podaci o školama i nastavnicima za šk. god. 1936./1937. i 1937./1938.* ravnajući učitelj Petar Davidović u rubrici „Narodnost” za sve polaznike Dječjačke škole napisao da su „Jugoslaveni”, no u izvješću za šk. god. 1938./1939. već piše da su svi učenici „Hrvati” i „rimokatoličke vjere”. U isto vrijeme ravnajuća učiteljica Djevojačke škole časna sestra Gonzaga Perić u izvješću za sve polaznice navodi da su po narodnosti „Jugoslaveni”. Oba izvješća potpisao je sreski školski nadzornik Dragutin Rašković.⁵⁷² Ovakve nagle izmjene u deklariranju po narodnosti „Jugoslaven” – „Hrvat” u kratkom vremenskom razdoblju treba sagledati i staviti u kontekst političkog i represivnog popuštanja diktatorskog režima nakon ubojstva kralja Aleksandra i uvođenja Namjesništva 1935. godine. Iako su se i dalje smjenjivale vlade velikosrpske orijentacije (Jevtićeva, Stojadinovićeva), one su nužno morale popustiti u svom nastupu zbog novopostavljenih

⁵⁷² Vidi i usp.: HŠM 37 203 Odjel za prosvjetu Banovine Hrvatske. Izvješća škola za šk. god. 1938./1939. Martinska Ves

pitanja preuređenja države, a time posredno i promjene prosvjetne politike. Politiku „integralnog” jugoslavenstva zamijenilo je tzv. „realno” jugoslavenstvo koje je dozvoljavalo i deklariranje po povijesnoj narodnosnoj osnovi. U Hrvatskoj je to bilo u skladu s pokušajem rješavanja hrvatskog pitanja s poštivanjem povijesnog imena, ravnopravnosti i tradicije u sklopu jednog jugoslavenskog naroda. Prve naznake za takav preokret donio je posjet Vladka Mačeka Beogradu u lipnju 1935. godine.

Slika 29. Izvještaj o ocjeni rada učiteljice Katarine Kovačić iz 1931. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 184.

Školske godine 1936./1937. martinskoveške škole posjetio je referent Ministarstva prosvete Ivan Filković, a školske godine 1937./1938. referent Josip Stažić. Svi do sada spomenuti nadzornici bili su vrlo zadovoljni radom narodnih škola u Martinskoj Vesi, a učitelje su

uglavnom ocjenjivali dobrom, vrlo dobrom pa čak i odličnom ocjenom, što su školski kroničari svakako nastojali istaknuti.⁵⁷³

Dužnost uzdržavanja školâ u razdoblju 1929. – 1936. godine preuzela je martinskoveška Školska općina.⁵⁷⁴ Zakon o narodnim školama odredio je da je Školska općina samostalna upravna jedinica, a njezine ingerencije bile su: gradnja i uzdržavanje školskih zgrada, nabavljanje knjiga i ostalog školskog materijala, briga oko ogrjevnih drva i ostalo. Pri tome je svaka Školska općina bila dužna imati svoj školski fond i račun na kojega je Upravna općina redovito morala uplaćivati tzv. *dvanaestine* budući da Školska općina nije imala stalan izvor prihoda. U mjesni školski fond ubrajani su pokloni, zadužbine i drugi prihodi namijenjeni pomaganju siromašnih učenika, organiziranju izleta i ekskurzija, opremanju knjižnica, opskrbi školske kuhinje, potrebama narodnog prosvjećivanja i dr., sukladno §38. Zakona o narodnim školama. U razdoblju nakon 1929. kada je i na području Jugoslavije uslijedila velika ekonomska kriza, Zakon o narodnim školama svojim je odredbama želio izbjeći njene neželjene posljedice te nastojao efikasnije urediti financiranje škola. Kako je Školska općina financijski potpuno zavisila od Upravne općine, bio je potreban cjelogodišnji ravnomjeran financijski priljev u obliku dvanaestina. Radilo se o mjesečnoj financijskoj uplati Upravne općine na račun Školske općine, koja je taj iznos raspodjeljivala na škole iz čega se nabavljalo sve potrebno za odgojno-obrazovni rad.⁵⁷⁵

Svaka nepravovremena uplata tih dvanaestina značila je stanoviti zastoj u školskoj obuci i redovitim aktivnostima. Primjerice, učitelj Zlatan Čop školske se godine 1931./1932. tužio kako je obuka te godine bila površna zbog nedostatka knjiga, pisaljki i ostalog materijala

*jer Općina uslijed sveopće krize nije mogla isplatiti potrebne dvanaestine.*⁵⁷⁶

Zbog toga su za njihovu neuplatu bile predviđene kazne.⁵⁷⁷ Te iste godine časne sestre učiteljice žalile su se kako se na kraju školske godine najboljim učenicama nisu dijelile nagrade u obliku knjiga jer

*zbog krize Općina nije dala da se u tu svrhu votira i najmanja svota.*⁵⁷⁸

⁵⁷³ Usp. HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 57v. i *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 65.

⁵⁷⁴ Školska Općina je školska upravna jedinica koja se rasprostirala na jednoj ili više upravnih općina ili dijelovima istih.

⁵⁷⁵ Vidi §130. Zakona o narodnim školama.

⁵⁷⁶ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 59v.

⁵⁷⁷ §130. Zakona o narodnim školama.

Ipak, zalaganjem nastavnica, najbolje učenice dobile su zaslužene nagrade. Sljedeće školske godine situacija je po pitanju neuplate dvanaestina ostala ista pa su si djeca sama kupila bilježnice ("teke"), tintu, boje i kredu, a nabavljen je i stanoviti broj starih udžbenika pa je školska obuka nesmetano tekla. Općina je dio novca u iznosu od 300 dinara Djevojačkoj školi transferirala tek u drugom polugodištu.

Slično je bilo i u drugim školama martinskoveške Školske općine i sredinama sjeverozapadne Hrvatske, što upućuje na činjenicu da je neisplata dvanaestina bila opća i raširena pojava. Učitelj u Luki Lijevoj, Branimir Zadrović, eksplicitan je i direktan u izričaju kako je školske godine 1934./1935.

*školska obuka mnogo štetovala radi toga što općina nije školskom odboru dostavljala dvanaestine pa se nije mogao nabaviti potreban materijal za učenje. U ovoj godini je školski odbor primio jedva polovinu od svog predviđenog budžeta.*⁵⁷⁹

Analizom pak podataka za škole u zagorskim kotarevima Pregrada, Klanjec i Novi Marof stječe se sveobuhvatnija slika stvarnog materijalnog stanja hrvatskih škola u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.⁵⁸⁰ U mnogim školama prijeko potrebne dvanaestine uopće nisu bile isplaćivane ili su uplaćivane manjkavo i neredovito. Općine su to opravdavale nemarnim odnosom seljaka prema uplaćivanjima općinskih poreza, no radilo se zapravo o začaranom krugu siromaštva i neimaštine u kojima su se nalazila pojedina područja. Školski su nadzornici prilikom inspekcije i uvida u financijsko stanje školâ u svojim izvješćima često uljepšavali postojeću materijalnu situaciju kako bi se posljedice nove jugoslavenske prosvjetne politike prikazale u što ljepšem svjetlu. Suzana Jagić iznosi porazan podatak kako su financijske mogućnosti Upravnih općina kotareva Novi Marof bile toliko slabe da nisu bile u stanju podmiriti 97% školskih proračuna. Isto stanje bilo je i u kotarevima Ivanec, Krapina i Zlatar.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 73.

⁵⁷⁹ *Spomenica za Državnu narodnu osnovnu školu u Lijevoj Luki 1931. – 1975.*, arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves, str. 4v.

⁵⁸⁰ Jagić, str. 171-175.

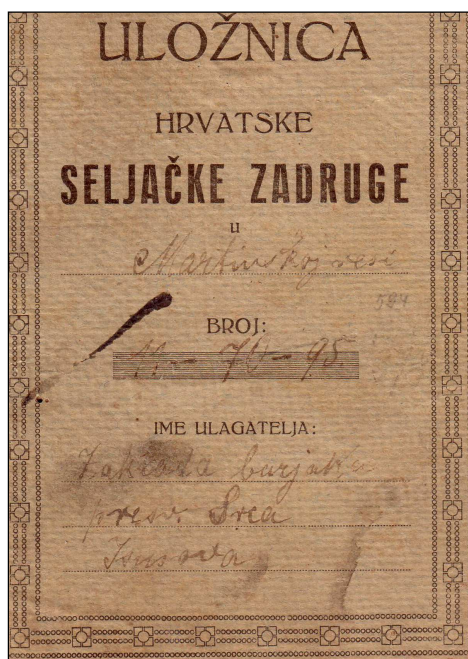
⁵⁸¹ Isto, str. 175.

Slika 30. Kalendar iz 1939. godine s porukom poticanja štednje; privatni posjed

Uslijed krize učitelji su samoinicijativno poduzimali mjere štednje u vidu osnivanja improviziranih školskih štedionica. Tako je učitelj Banimir Zadrović iz novoosnovane Narodne osnovne škole u Luki Lijevoj krajem 1931. godine pri Dječjačkoj školi u Martinskoj

Vesi osnovao *Štedionu malih zadrugara*. Pritom je postignut dvostruki uspjeh – učenike se poticalo na štednju, a ujedno i budio duh zadrugarstva. Toj učiteljevoj inicijativi iste školske godine pridonijela je i gesta Hrvatske seljačke zadruge u Martinskoj Vesi koja je u svrhu uzdizanja zadrugarske svijesti sve odlične i vrlo dobre učenike nagradila s uložnim knjižicama i na svakoj s pologom od pet dinara.

Slika 31. Štedna knjižica Hrvatske seljačke zadruge u Martinskoj Vesi; župni arhiv u Martinskoj Vesi

Neredovitost financiranja škola od strane Općine potrajala je sve do 1936. godine kada je država odlučila prekinuti praksu općinskog financiranja škola i tu obavezu preusmjerila na Banovinsku upravu. Kroničarka Djevojačke škole, časna sestra Gonzaga Perić, zapisala je kako je školske godine 1936./1937. Kraljevska banska uprava preuzela uzdržavanje narodnih škola, izuzev nekih točaka koje su ostale u dužnosti Upravnih općina te uputila na analizu uredbe *Uputstva za poslovanje pri izdržavanju seoskih državnih narodnih škola*.⁵⁸² Tom uredbom, koju je donio ministar prosvjete Dobrivoje Stošović, uzdržavanje narodnih škola preneseno je s Upravnih, odnosno Školskih općina, na banovine kao samoupravna tijela. Sve

⁵⁸² Radi se o *Uredbi o uzdržavanju narodnih škola*, koju je 1936. godine donijelo Ministarstvo prosvete; vidi, u: Lavrnja, Dušan (ur.): *Registar-indeks Prosvetnog glasnika za 1936. godinu – ukazi, uredbe, pravilnici, pravila, rešenja, odluke i raspisi Ministarstva prosvete*, Štampa državne štamparije Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1937., str. 621-624.

ostale dužnosti Upravne općine, poput brige za održavanje školskog zemljišta, igrališta, vrta i putova koji vode u školu i dalje su ostale na snazi,⁵⁸³ uz napomenu kako u zajedništvu sa Školskom općinom, a u skladu s §23. Zakona o narodnim školama, imaju voditi brigu o funkcionalnosti, obnovi i čistoći školskih zgrada, kao i o učiteljskim stanovima.

Novi oblik financiranja škola od strane Banovinske uprave detaljno je razrađen pa je njime predviđena obnova i krećenje školskih zgrada, nabava ogrjevnog drva i sredstava za osvjetljavanje školskih prostorija, održavanje školskog vrta i igrališta, nabava školskog namještaja i učila kao i održavanje istih, pretplata na *Prosvetni glasnik* i preporučene pedagoške listove i periodiku, izdaci za školske proslave i ekskurzije, pomoć za nabavu udžbenika i školskog pribora za siromašnu djecu, nabava knjiga za učeničke nagrade, plaćanje školske posluge, učiteljske stanarine, ogrjevna drva za nastavnike i upravitelja i dr.⁵⁸⁴ Novac za sve ove izdatke nije dostavljen izravno školama, nego su tromjesečni iznosi transferirani upraviteljima škole preko sreskog načelnika i to putem važećih priznanica. Već sljedeće školske godine školski spomenički izvještaji potvrđuju efikasnu provedbu spomenute Uredbe:

*Ove godine Banovinska uprava pribavila je školi sve potrebno.*⁵⁸⁵

Tome u prilog bilježi se i posjet banovinskog načelnika Prosvjetnog odjeljenja Dragutina Perca koji je u školskim godinama 1937./1938. i 1938./1939. posjetio obje martinskoveške škole, došavši se uvjeriti o njihovu stanju i potrebama. Prilikom inspekcije Djevojačke škole u pratnji sisačkog sreskog školskog nadzornika Dragutina Raškovića dana 20. ožujka 1939., obećao je financijsku pomoć od Banske uprave u zamoljenom iznosu od 10 000 dinara za sanaciju krova škole koji je bio u vrlo trošnom stanju.⁵⁸⁶

Najneposredniju upravu i nadzor nad školama vršio je mjesni Školski odbor kao organ školske vlasti unutar jedne Školske općine. Činili su ga: predsjednik Upravne općine, upravitelj narodne škole, koji je ujedno bio i poslovođa Odbora, općinski liječnik i pet osoba iz raznih mjesta školske općine – po mogućnosti roditelji školske djece.⁵⁸⁷ Zakonom je predviđeno da mjesni Školski odbor bira blagajnika između svojih članova te da se redovite sjednice održavaju jednom mjesečno ili po potrebi. Sukladno odredbama Školskog zakona

⁵⁸³ Vidi §22. Zakona o narodnim školama.

⁵⁸⁴ Vidi: Čl. 4. Uredbe o izdržavanju narodnih škola, u: *Prosvetni glasnik*, Beograd, 1936., str. 622.

⁵⁸⁵ Izvještaj za školsku godinu 1937./1938., u: *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 84.

⁵⁸⁶ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 89.

⁵⁸⁷ Vidi i usp. s §123. Zakona o narodnim školama.

godine 1929. izabran je novi sastav Općinskog školskog odbora u Martinskoj Vesi u kojem su članovi bili: općinski načelnik Stjepan Jančir (predsjednik), ravnajući učitelj Zlatan Čop (djelovođa), ratar Ivan Dinčec (blagajnik), liječnik dr. Ivan Galić, župnik Karlo Gručić te tri ratara – Stjepan Radić, Josip Dovranić i Stjepan Petković.

Članstvo u Školskom odboru bilo je pitanje časti pa stoga nitko od njih nije primao honorare ni putne troškove.⁵⁸⁸ Školski odbor vršio je mnoge dužnosti koje su više bile nadzorne prirode, primjerice, vodio je brigu o ispunjavanju svih dužnosti prema školi od strane Upravne općine, sastavljao godišnji proračun škole, vršio nadzor nad upisom sve za školu sposobne djece i pratio njihovo redovito pohađanje nastave, vodio brigu o opskrbi siromašnih učenika, vodio brigu o popravcima na školskoj zgradi i u školskom dvorištu, pomagao upravitelju škole kod priređivanja raznih svečanosti, roditeljskih sastanaka i dr.

Iz povijesnih izvora vidljivo je kako je Školski odbor martinskoveške Školske općine redovito održavao mjesečne sastanke i uglavnom radio na dobrobit škole, ukoliko mu nije smetala činjenica što su mnogi školski odbornici ujedno bili i odbornici Upravne općine. To je napose bio čest slučaj nakon donošenja *Uredbe o ustrojstvu mjesnih i oblasnih Školskih odbora za osnovne i građanske škole* iz 1927. godine, čime se pokušalo unaprijediti njihov rad. Međutim, škole su tako postale direktno podređene izvršnim organima državne vlasti jer je predsjednik Školskog odbora automatski postajao općinski načelnik koji nije biran između članova Odbora. To dvostruko obnašanje dužnosti jednih te istih ljudi svakako je otvaralo mogućnost zloupotrebe njihove pozicije i zapadanja u sukob interesa. Iako takvi slučajevi u martinskoveškoj Školskoj općini u promatranom razdoblju nisu zabilježeni, oni su svakako postojali.⁵⁸⁹

Bilo je i primjedbi na rad Školskog odbora, prvenstveno zbog slabe kontrole djece oko redovitog pohađanja nastave, što je rezultiralo čestim neopravdanim izostancima. Školske su vlasti zbog nastalog nemara određivale kazne učenicima i roditeljima, no to je ostalo bez odjeka jer ih nadležne sreske i banovinske oblasti nisu provodile u djelo.⁵⁹⁰ Nakon što je

⁵⁸⁸ Jagić, str. 158.

⁵⁸⁹ Suzana Jagić navodi primjer općinskog odbornika općine Novi Marof koji je kao predsjednik Mjesnog školskog odbora u Remetincu 1937. godine kroz više mjeseci zadržavao novac od stanarine koji je primao za školski stan izdan u zakup jednoj učiteljici. Novac je potrošio te tako oštetio školsku blagajnu za 2 000 dinara zbog čega je protiv njega pokrenut kazneni postupak na Okružnom sudu u Varaždinu. Spor je riješavan gotovo dvije godine, a završio je izrečenom presudom koja je nalagala vraćanje punog iznosa u roku godine dana; vidi, u: Jagić, str. 158.

⁵⁹⁰ Usp. zapise u školskim Spomenicama za školsku godinu 1930./1931., u: *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 69. i HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 58.

1936. godine uzdržavanje narodnih škola preneseno na Banovinsku upravu, a školama potrebna financijska sredstva stizala preko sreskog školskog nadzornika, funkcija Školskog odbora posve se suzila i postala tek formalna, gubeći tako svoju nekadašnju važnu poziciju u novonastalim prilikama daljnje centralizacije školskog sustava. Konačno mu se krajem 30-ih godina uloga svela samo na obavljanje zadataka izricanja kazni roditeljima čija su djeca neredovito pohađala nastavu.

17.3. Ostale narodne škole na području martinskoveške školske općine

Osim Narodne dječjačke i Narodne djevojačke škole u Martinskoj Vesi do 1929. godine na teritoriju martinskoveške Školske općine postojale su još i narodne škole u Setušu, Željeznom Desnom i Mahovu. Godine 1931. dovršena je školska zgrada u Luki Lijevoj u kojoj je 16. listopada iste godine započela redovita školska obuka koju je vršio učitelj Branimir Zadrović, koji je na ovu novoosnovanu školu po molbi premješten iz Hrastovice (Srez petrinjski). Iz matične Dječjačke škole u Martinskoj Vesi tako se ispisalo 35 učenika, a iz Djevojačke škole 30 učenika. U svakom slučaju, broj učenika za novouspostavljenu Državnu narodnu osnovnu školu u Luki Lijevoj bio je dovoljan za njeno otvaranje i funkcioniranje jer je prelazio brojku od 30 učenika.⁵⁹¹ Prve školske godine 1931./1932. bilo je ukupno 65 školskih obveznika: u prvi razred upisano ih je 20, u drugi 20, u treći 14 i u četvrti 11. Pohađanje nastave isprva je bilo slabo, no uslijed izdavanja opomena i kažnjavanja roditelja redoviti polazak se ustalio.⁵⁹² Časna sestra kroničarka Djevojačke škole u Martinskoj Vesi napominje da se odlaskom lučke djece ukupan broj polaznika smanjio pa je rad s preostalima postao mnogo lakši jer su djeca zbog udaljenosti toga sela mnogo izostajala, što je ometalo redoviti rad.⁵⁹³ Međutim, realnost nepohađanja nastave svih školskih obveznika u vlastitom selu, tj. Luki Lijevoj, više je nego očita činjenica koja ukazuje da udaljenost škole od mjesta stanovanja nije bila glavna i nužna prepreka redovitom pohađanju nastave iz udaljenijih mjesta. Razlozi izostanka djece s nastave bili su višestruki. Osim spomenute udaljenosti mjesta stanovanja od mjesta školovanja i već prije opisanih opiranja roditelja redovitom pohađanju nastave njihove djece zbog još uvijek neizgrađene svijesti o nužnosti obrazovanja za ukupni boljitak društva, postojali su i razni

⁵⁹¹ Vidi §17. Zakona o narodnim školama. Zakon je po tom pitanju bio vrlo fleksibilan jer je dopuštao da se osnovna škola osnuje i s 20 učenika tamo gdje je pristup postojećoj školi bio otežan.

⁵⁹² *Spomenica za Državnu narodnu osnovnu školu u Lijevoj Luki 1931. – 1975.*, arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves, str. 1v.

⁵⁹³ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 72.

fizički razlozi, prepreke i opasnosti koje su vrebale na putu od kuće do škole, poput vremenskih uvjeta (vrućina, hladnoća) i nepogoda (kiša, poledica), rijeka Sava i njene oscilacije visokog i niskog vodostaja itd. Upravo je potonja prepreka, tj. rijeka Sava, bila glavni razlog osnivanja škole u Luki Lijevoj 1931. godine. Naime, pitanje za podizanje tamošnje školske zgrade i otvaranja škole započelo je zbog nesretnog slučaja koji se dogodio 1928. godine kada se na staroj i trošnoj skeli u Martinskoj Vesi otkinuo dio drvene ograde, a više školske djece iz Luke Lijeve koja su se vraćala iz škole, palo u rijeku Savu. Tada se utopio učenik Ivan Mileš.⁵⁹⁴ Upravo u to vrijeme prodavana je šuma u Luki Lijevoj za oveću svotu novaca pa su seoski predstavnici u Općini izjavili da je selo voljno pridonijeti stanovitu svotu za gradnju škole. U tu svrhu zamoljena je i novčana pripomoć Njegova Veličanstva kralja Aleksandra I. i nadležnih vlasti prilikom deputacije koja je s ovih prostora, kao uostalom i iz svih ostalih krajeva države, odlazila u Beograd. U građevnoj glavnici sudjelovala je Zadruga u Luki Lijevoj sa 150 000 dinara, Kraljevska banska uprava sa 100 000, Općinsko poglavarstvo u Martinskoj Vesi s 47 000 i Ministarstvo prosvjete sa 70 000 dinara. Gradnjom školske zgrade rukovalo je Tehničko odjeljenje u Sisku, a gradnju izvršilo građevno poduzeće Mije Popovića u Sisku. Gradnja je otpočela u proljeće 1930., a dovršena u ljetu 1931. godine. Dana 1. listopada 1931. obavljena je posveta školske zgrade kojoj je prisustvovalo izaslanstvo Sreskog načelstva i Tehničkog odjela iz Siska te Općinskog poglavarstva iz Martinske Vesi. Posvetu je obavio martinskoveški župnik i dekan Karlo Gručić.⁵⁹⁵

Međutim, otvaranje narodnih škola po selima martinskoveške Školske općine pokazalo se kao nužnost jer matične škole u Martinskoj Vesi ne samo da nisu mogle primiti i adekvatno zbrinuti sve školske obveznike s područja Školske općine, nego je samoj djeci iz udaljenijih sela, primjerice, iz Setuša, Željeznog Desnog, Mahova i Luke Lijeve dolazak u školu često predstavljao pravi izazov pun opasnosti. Osim opisane tragedije lučke djece prilikom prelaska skelom preko rijeke Save, koju su djeca uz životnu pogibelj po svim vremenskim uvjetima i vodostajima morala prelaziti skelskim prijelazom u Martinskoj Vesi, najteža zapreka bilo je ipak dugotrajno i zamorno pješaćenje. Setuš je naime, od Martinske Vesi udaljen sedam, Mahovo pet, Luka Lijeva tri, a Željezno Desno šest kilometara, što znači da su djeca u jednom danu u prosjeku morala prevaliti oko deset kilometara, a to je u onodobnim uvjetima slabe materijalne opremljenosti (nedostatak obuće i odjeće, slaba ishrana) bila velika zapreka.

⁵⁹⁴ *Spomenica za Državnu narodnu osnovnu školu u Lijevoj Luki 1931. – 1975.*, arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves, str. 1.

⁵⁹⁵ Isto, str. 1-1v.

Takve, naizgled marginalne okolnosti, često su bile glavni razlog izostanka djece u martinskoveškim školama zbog čega je odgojno-obrazovni proces konstantno trpio.

17.4. Provedba nastavnog plana i programa

Zakon o narodnim školama propisao je sljedeće nastavne predmete: Nauk o vjeri s moralnim poukama, Narodni srpsko-hrvatsko-slovenački jezik, Narodna povijest (istorija) s najznamenitijim događajima iz opće povijesti, Zemljopis jugoslavenske države s osnovnim poznavanjem drugih zemalja, Račun s osnovama geometrije i geometrijskog crtanja, Poznavanje prirode, Praktična privredna znanja i umijeća prema potrebama kraja, Higijena, Domaćinstvo, Ručni rad s naročitom primjenom narodnih motiva, Crtanje, Lijepo pisanje, Pjevanje i Tjelesne vježbe po sokolskom sistemu.⁵⁹⁶ Po ovom unificiranom nastavnom planu i programu trebala se izvoditi opća redovna nastava u narodnoj školi na državnom jeziku.⁵⁹⁷ Prema načinu izvedbe nastave, narodne osnovne škole dijelile su se na nepodijeljene i podijeljene prema razredima i školskim odjeljenjima⁵⁹⁸ koja su mogla biti muška, ženska ili mješovita. Predviđeno je bilo da svaki nastavnik ima svoje odjeljenje unutar kojega je mogao poučavati dva razreda zajedno.⁵⁹⁹ Odjeljenje s jednim razredom u pravilu nije moglo imati više od 50, a dvorazredno ili višerazredno više od 40 učenika.⁶⁰⁰

Dječaćka i Djevojačka narodna škola u Martinskoj Vesi pratile su ove ustrojbene školske zakonske odredbe pa je tako svaka od njih imala formirana četiri razreda u dva odjeljenja. U Djevojačkoj školi poučavale su dvije časne sestre učiteljice. U Dječaćkoj školi u odjeljenju I. i II. razreda uvijek je poučavala učiteljica, a u odjeljenju III. i IV. razreda učitelj, što je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj bila već uobičajena praksa raspoređivanja učitelja na spolnoj osnovi.

⁵⁹⁶ Vidi §42. *Zakona o narodnim školama*.

⁵⁹⁷ Vidi §44. i 45. *Zakona o narodnim školama*; u Hrvatskoj je to bio hrvatsko-srpski jezik.

⁵⁹⁸ Školska odjeljenja mogla su biti jednorazredna, dvorazredna ili višerazredna.

⁵⁹⁹ Primjerice, I. i II. ili III. i IV. razred.

⁶⁰⁰ Vidi §49-51. *Zakona o narodnim školama*.

Tablica 21. Nastavni plan i program za osnovne škole iz 1933. godine

(Izvor: Franković, Dragutin (ur.): *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958., str. 334.)

	Predmeti	Razred			
		I.	II.	III.	IV.
1.	Nauk o vjeri s moralnim poukama	1	1	2	2
2.	Narodni jezik	10	9	6	5
3.	Zemljopis	-	-	2	3
4.	Povijest	-	-	1	3
5.	Poznavanje prirode i pouke o zdravlju	-	-	3	3
6.	Račun s osnovama geometrije	5	5	4	4
7.	Crtanje	-	1	1	1
8.	Lijepo pisanje	-	1	1	1
9.	Praktična privredna znanja i umijeća (domaćinstvo i ručni rad)	-	-	3	3
10.	Pjevanje	2/2	2/2	1	1
11.	Tjelesno vježbanje po sokolskom sistemu	4/2	4/2	2	1

Analizom razrednih imenika i ispitnih izvješća Djevojačke škole za šk. god. 1932./1933. utvrđena je razlika u nazivu i broju predmeta s onima propisanim *Zakonom o narodnim školama* iz 1929. godine. Tako se u imeniku i ispitnim izvješćima navode sljedeći predmeti: Nauk vjere, Hrvatski ili srpski jezik, Računstvo i geometrija (oblikoslovlje) s crtanjem, Stvarna obuka, Krasnopis, Risanje (crtanje) slobodno, Pjevanje (svjetovno i crkveno), Gimnastika, Gospodarstvo i gospodarski ručni rad za dječake, Kućanstvo i ručni rad za djevojčice.⁶⁰¹ Po svemu sudeći, trend promjene obrasca imenika kao i ispitnih izvješća nije se mogao iste godine realizirati zbog loše financijske situacije u školstvu pa su još neko vrijeme korišteni stari obrasci koji su preinakama pokušali pratiti zakonske izmjene i dopune nastavnog plana i programa. Primjer preinake i prilagodbe starih obrazaca novim okolnostima je i promijenjeno ime škole u zaglavlju obrasca gdje je precrtan ponuđeni naziv *Niža pučka škola u Martinskoj Vesi* i dopisan *Državna osnovna djevojačka škola u Martinskoj Vesi*.⁶⁰² Novi obrasci imenika i ispitnih izvješća stigli su na područje sjeverozapadne Hrvatske pa tako i u Martinsku Ves tek šk. god. 1933./1934. Ovdje treba uzeti u obzir neefikasnu administraciju, ali i tradicionalne i kulturološke barijere koje su priječile brze promjene i prilagodbe u pogledu unifikacije školskog sustava na čitavom prostoru Kraljevine Jugoslavije.

⁶⁰¹ Vidi: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Ispitna izvješća djevojačke škole I. – IV. r. 1900. – 1942., Ispitno izvješće I. i II. razreda šk. god. 1932./1933.*, knj. br. 127.

⁶⁰² Isto

Dječja, osnovna škola u Martinskoj Vesi
Niza pučka škola u Martinskoj Vesi

Ispitni izvještaj

o napretku učenica *I. i II.* godišta

u

I. i II. polugodištu školske godine *1932/33*

Pregled učenica za školsku godinu *1932/33*

Polugodište	Na početku polugodišta bilo	Tijekom polugodišta izostalo	Tijekom polugodišta umrlo	Tijekom polugodišta pristiglo	Na svršetku polugodišta bilo	Po vjeroispovijesti						Opći red				Neispitanih	Privatista	Na svršetku prošle školske godine bilo	Na svršetku ove školske godine bilo	Prema prošloj godini bilo je		
						rimokatolička	istočno-pravoslavnih	grčko-katolička	evangel.	augsburske	helvetske	izraeličana	prvi s odlikom	prvi vrlo dobar	dobar					treći slab		
																					više za	manje za
I. r.	20	·	·	1	21	21	·	·	·	·	·	·	·	1	8	12	1	·	·	·	·	·
I. r.	20	·	·	·	20	20	·	·	·	·	·	·	·	2	5	10	2	·	·	·	·	·
II. r.	21	1	·	·	20	20	·	·	·	·	·	·	·	1	9	10	1	·	·	·	·	·
II. r.	20	·	·	·	20	20	·	·	·	·	·	·	·	3	6	9	2	·	·	·	·	·

Potpisi:

Za I. polugodište:

Prić sestra Gonraga
učiteljica

Za II. polugodište:

Prić sestra Gonraga
učiteljica

Tiskаница obrazac 18. — Redni broj materij. računa 17.

Slika 32. Obrazac ispitnog izvještaja iz šk. god. 1932./1933.; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Ispitna izvješća Djevojačke škole I. – IV. r. 1900. – 1942., knj. br. 127.

Primjerice, iako je novim Školskim zakonom predviđeno rangiranje uspjeha brojčanim oznakama i od 1 do 5, pri čemu je ocjena 1 (nedovoljan) bila najniža, a ocjena 5 (odličan)

najviša ocjena, još uvijek se napredak izražavao *općim redovima* prema tradicionalnom austro-ugarskom sustavu. Iz ovoga primjera vidljiva je nedosljednost primjene zakonskih odredbi, unatoč desetgodišnjeg postojanja nove južnoslavenske države i popriličnog vremenskog odmaka hrvatskog školstva od školskog sustava koji je oblikovao njegove početke u XIX. stoljeću.

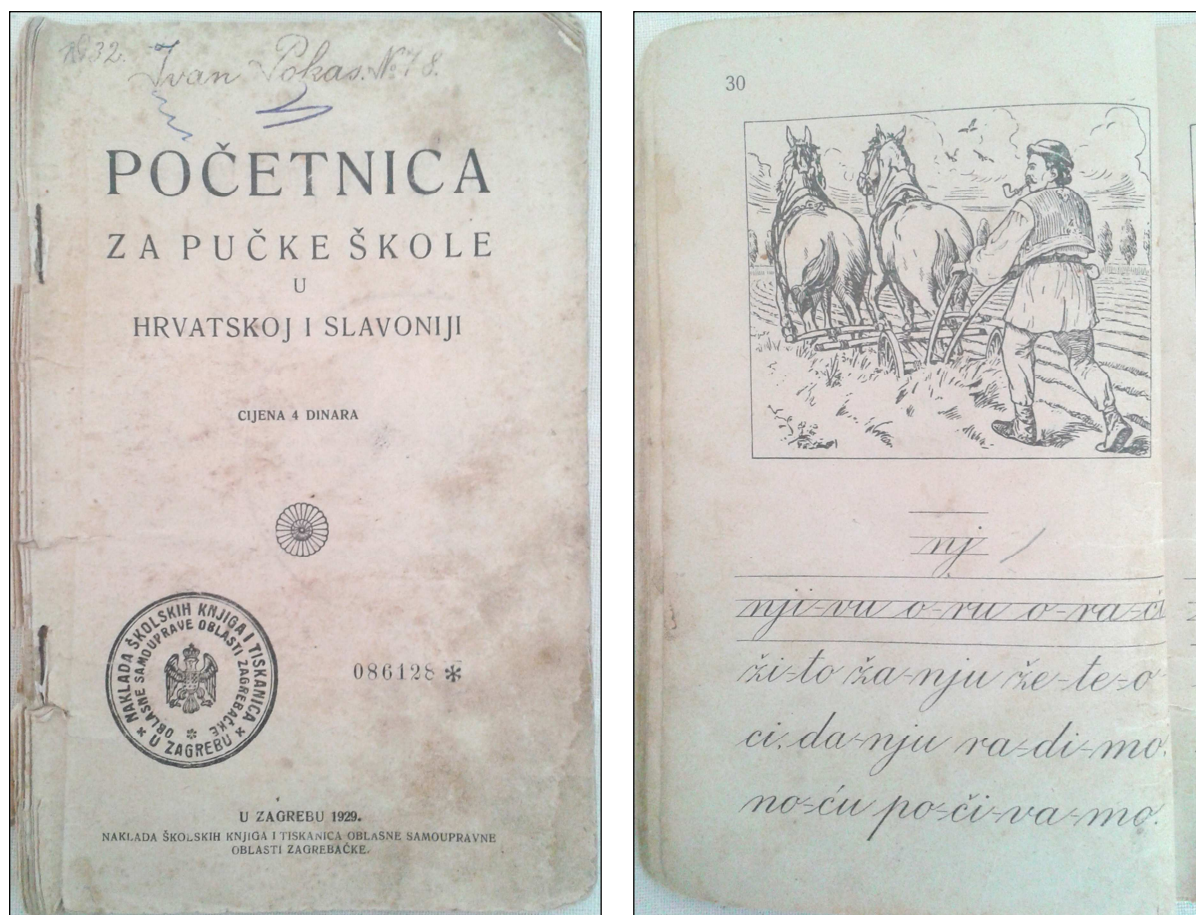
Iako se plan i program zbog materijalne oskudice teško mogao realizirati (udžbenici, pisaljke, tinta, kreda, bilježnice i dr.), svaka je školska godina ipak uspješno privedena kraju. Tako se ravnajuća učiteljica djevojačke škole časna sestra Gonzaga Perić školske godine 1932./1933. i 1934./1935. žalila da djeca nisu dobila ništa potrebno za izvođenje nastave zbog nestašice novca pa su si sama nabavljala sav potreban pribor. Zbog nedostataka nastavnih sredstava i pomagala djeca su si ih često sama morala nabavljati, što je financijski opterećivalo roditelje, a brojnim siromašnim učenicima predstavljalo nezamisliv luksuz. U istim situacijama nalazile su se i susjedne škole. Primjerice, učitelji Narodne osnovne škole u Luki Lijevoj, Branimir Zadrović i Antun Baljak, u Spomenici škole za šk. god. 1936./1937. zapisali su da je nastava na početku školske godine, unatoč nedostatku nastavnih sredstava i pomagala, započela redovno:

*...djeca, ne samo da nemaju knjiga, već nema niti krede da se bilježi na ploči. Za vježbanje u čitanju II. i III. r. rabe se čitanke I. r. koje su još nešto uporabive. Kod tolike neimaštine onoga što je potrebno, gotovo je nemoguće raditi u školi... Unatoč svih poteškoća i prekida rada tijekom školske godine, nastavni program je završen i konačan uspjeh nastave bio je vrlo dobar.*⁶⁰³

O sličnim situacijama o stanju školstva i realizaciji nastavnog plana i programa u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u regiji Hrvatskoga zagorja piše i Suzana Jagić u svojem doktorskom radu. Rezultati provedbe nastavnog plana i programa općenito su bili slabi, a glavni razlozi tome bili su slaba materijalna opremljenost škole, veliki broj školskih obveznika, neodgovarajući higijenski uvjeti kao i česte promjene učitelja. Zbog nemogućnosti adekvatnog svladavanja gradiva uslijed nedostatka nastavnih sredstava i pomagala, brojni učenici nisu dobili prolazne ocjene na ispitima pa su morali ponavljati razred. Učitelji su ulagali velike napore, no rezultati su bili slabi. Izuzetak su bile škole u većim gradskim središtima poput Ivanca i Krapine gdje su rezultati izvođenja nastave bili zadovoljavajući.⁶⁰⁴

⁶⁰³ *Spomenica za Državnu narodnu osnovnu školu u Lijevoj Luki 1931. – 1975.*, arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves, str. 5v-6.

⁶⁰⁴ Vidi, u: Jagić, str. 184-185.

Slika 33. Početnica za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji iz 1929. god.; privatni posjed

Novi nastavni plan za osnovne škole donesen je 1933. s nekim izmijenjenim predmetima u odnosu na one iz 1929. godine (vidi tablicu 21). Primjerice, u predmet Narodni jezik integriran je Prirodopis, Povijest i Zemljopis,⁶⁰⁵ a predmet Tjelesnog odgoja, koji je prije nosio naziv Gimnastika, sada je izmijenjen u Tjelesno vježbanje po sokolskom sistemu. U zaglavlju imenika iz školske godine 1933./1934. promijenjen je obrazac naziva škole iz dotadašnje *Državna osnovna škola* u *Državna narodna osnovna škola*, a u njega su uvedeni sljedeći predmeti: Nauk o vjeri, Narodni jezik, Narodna povijest, Zemljopis, Račun i geometrija s crtanjem, Poznavanje prirode, Ručni rad, Crtanje, Lijepo pisanje, Pjevanje i Tjelesne vježbe, a u III. i IV. razredu još i Praktično privredno znanje i umjenje, Higijena i Domaćinstvo.⁶⁰⁶ Ocjenjivanje po predmetima izražavano je u brojčanim vrijednostima od 1

⁶⁰⁵ Ta tri predmeta u nastavnom planu iz 1929. za I. i II. razred bila su stavljena pod predmet Početna stvarna nastava, a sada su uvrštena u predmet Narodni jezik kao osnova za vježbanje u promatranju, mišljenju, govoru i ručnom radu; vidi, u: Franković, str. 334-335.

⁶⁰⁶ Vidi: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Razredni imenici Djevojačke škole I. – IV. r. 1916. – 1945., Imenik I. i II. razreda šk. god. 1933./1934.*, knj. br. 34.

(nedovoljan) do 5 (odličan). U ispitnom izvještaju iz iste školske godine nazivi pojedinih predmeta nisu istovjetni onima iz razrednih imenika pa su tako uvedeni: Nauka o vjeri s moralnim poukama, Narodni jezik (srpsko-hrvatsko-slovenački), Zemljopis, Istorija, Poznavanje prirode i pouke o zdravlju, Račun s osnovima geometrije, Crtanje, Lijepo pisanje, Praktična privredna znanja i umijeća (domaćinstvo s ručnim radom), Pjevanje i Tjelesne vježbe po sokolskom sistemu. Ocjene iz pojedinih predmeta označavane su skraćenim riječima „odl” (odličan), „vdb” (vrlo dobar), „dob” (dobar) i „dov” (dovoljan).

Od školske godine 1934./1935. u uporabi su bili novi i veći obrasci razrednih imenika (u današnjem A3 formatu) koji su bili dvojezični, na hrvatskom i srpskom jeziku, i dvopisamski, na latinici i ćirilici (vidi sl. 36.). Sadržavali su podatke o učenicima (prezime, ime, dan, mjesec, godinu i mjesto rođenja, prezime, ime, zanimanje i stan roditelja, dnevno i mjesečno pohađanje nastave, broj svih izostanaka te rubrike o opomenama, prijavama i kaznama) i nastavne predmete: Nauk o vjeri s moralnim poukama, Narodni (srpsko-hrvatsko-slovenački) jezik, Narodna povijest (istorija) s najznamenitijim događajima iz opće povijesti, Zemljopis naše države s osnovnim poznavanjem drugih zemalja, Računstvo s osnovama geometrije i geometrijskog crtanja, Poznavanje prirode, Praktična privredna znanja i umijeća prema potrebama kraja, Higijena, Domaćinstvo, Ručni rad s naročitom primjenom narodnih motiva, Crtanje, Lijepo pisanje, Pjevanje i Tjelesno vježbanje po sokolskom sistemu. Izostanci su bilježeni u rubrike s oznakom plus ili minus. Ocjene po mjesecima izražavane su brojčano, a polugodišnje i godišnje skraćenim riječima "odl" (odličan), "vdb" (vrlo dobar), "dob" (dobar), i "sl" (slab).

Početkom školske godine 1937./1938. naslovnice razrednih imenika više nisu bile dvojezične i dvopisamske, nego je za Hrvatsku ponovno upotrebljavano samo latinično pismo i hrvatski jezik.⁶⁰⁷ Obrazac za popunjavanje podataka o učeniku/učenici, kao i o napredovanju (popis predmeta), ostao je isti kao i prijašnjih godina.

Nastavnici-kroničari na kraju su svake školske godine konstatirali da je nastava uredno izvršavana prema propisanom nastavnom planu i programu te kako su školski nadzornici bili vrlo zadovoljni realizacijom nastave i radom učitelja. Također je korišten uobičajeni obrazac izričaja kako je

⁶⁰⁷ Vidi: Razredni imenik I. i II. razreda Djevojačke škole za šk. god. 1938./1939., u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Razredni imenici I. – IV. r. 1900. – 1942.*, knj. br. 43.

ova godina prošla u zajedničkom radu svećenika, učitelja i općine na prosvjetu i dobrobit našeg naroda,⁶⁰⁸

što je bio čest izraz za uljepšavanje prosvjetne stvarnosti.

17.5. Školski vrt

Za potrebe nastavnog predmeta Praktična privredna znanja i umijeća prema potrebama kraja obje narodne škole u Martinskoj Vesi koristile su školski vrt, površine 5 600 m², i rasadnik (cjepilnjak) površine 135 m².⁶⁰⁹ Zakon o narodnim školama u §52. propisao je da uza svaku seosku narodnu školu mora biti školski vrt koji će služiti u općenastavne svrhe, a naročito za nastavu iz prirodnih predmeta Poznavanje prirode i Praktična privredna znanja i umijeća prema potrebama kraja. Dječaci su trebali vršiti praktične vježbe za poljoprivredu, a djevojčice za domaćinstvo (poslovi u kuhinji i ručni rad). To je bilo u skladu s propagiranom pedagoškom praksom tzv. *škole rada* i naročitim zalaganjem profesora učiteljske škole u Zagrebu Stjepana Pirnata koji je svojim radovima o uređenju i ulozi školskih vrtova u nastavi najviše pridonio njihovoj afirmaciji i iskorištavanju u odgojno-obrazovne svrhe.⁶¹⁰ U martinskoveškom školskom vrtu postojala je podjela rada. U proljeće bi dječaci štihačama i kopačama rahlili zemlju i formirali gredice, a djevojčice bi zatim sijale, sadile, plijevile i okopavale razne nasade poput luka, češnjaka, paprike, rajčice, mrkve, peršina, cikle, jagoda i dr. Uz njih su njegovali i višegodišnje grmove ribiza i malina. Sve uzgojeno voće i povrće pripalo je učiteljima i učiteljicama obiju škola, uključujući i župnika kao vjeroučitelja,⁶¹¹ u skladu sa zakonskim propisom.⁶¹²

⁶⁰⁸ Vidi izvještaj za šk. godinu 1929./1930., u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 57v.

⁶⁰⁹ HŠM, 37 202, Dokumentacija o školama – Martinska Ves, Anketni upitnik iz šk. godine 1939./1940.

⁶¹⁰ Franković, str. 361.

⁶¹¹ Usmeno svjedočanstvo Katice Vrban iz Martinske Vesi Desne.

⁶¹² §52. *Zakona o narodnim školama.*

djevojč
Državna narodna osnovna škola u *Martinskoj Vesi*

IMENIK

(RAZREDNICA)

učenica prvog i drugog *godišta*

za

školsku godinu 1933/34.

I. god. polazi 22 učenice

II. " " 21 učenica

Ukupno 43 učenice (+ 3 nego prošle god.)

Perić sestra Gonzaga
razrednica i upr.

Naklada povl. Knjižare S. Jünker, Sisak

302

Slika 34. Naslovnica razrednog imenika I. i II. razreda iz šk. god. 1933./1934.; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Ispitna izvješća Djevojačke škole I. – IV. r. 1916. – 1945., knj. br. 34.

U školskom rasadniku (cjepilnjaku) većinom su radili dječaci, vježbajući se u cijepljenju voćaka, njihovoj sadnji i rasađivanju. Škola je posjedovala zemljište s nasadima jabuka i krušaka u predjelu zvanom *Sopot* koji su formirani i pomlađivani mladicama s „cepinaka”. Nadalje, ministar prosvjete je u svrhu spomenutog predmeta Praktična privredna znanja i umijeća prema potrebama kraja odredio da učenici narodnih škola tri dana u godini vrše pošumljavanje i podižu nasade drveća, a u pojedinim krajevima osnivaju i tzv. školske gajeve.⁶¹³ U Martinskoj Vesi ta se odredba također provodila. Učenici obiju škola obavezno su barem jednom godišnje sadili žirove dobivene od Općine i tako vršili pošumljavanje hrastove šume u predjelu zvanom *Martinščak*. Bio je to dio šumskog kompleksa koji je teritorijalno pripadao Martinskoj Vesi Desnoj, a nalazio se između tog sela i sela Trebarjeva Desnog. U tom predjelu šuma je bila rijetka zbog intenzivne sječe ogrjevnog drva. Školska djeca pošumljavanje su vršila u paru:

*Jena je kopala jamicu, a druga je nuter metala žir i zametala ga z zemlu.*⁶¹⁴

Posebnih školskih gajeva na teritoriju martinskoveške Školske općine nije bilo.

Iako su obje škole još od 1900. godine uživale polovicu vrta i cjepilnjaka, godine 1932. izbio je spor oko prava na uživanje istih. Naime, novi učitelj Josip Octenjak osporio je Djevojačkoj školi pravo na polovicu vrta i cjepilnjaka, zahtijevajući da polovica toga zemljišta pripadne Dječjačkoj školi. Na njegov nagovor Školski je odbor na sjednici održanoj 12. ožujka 1933. odredio da Djevojačka škola ima ustupiti Dječjačkoj školi polovicu svog zemljišta, kojega je do tada uživala pa bi u konačnici Djevojačkoj školi ostala samo ¼ cjepilnjaka za poduku djevojčica. Časne sestre žalile su se Upravnoj općini i sreskom školskom nadzorniku da tu odluku Školskog odbora poništi, što je Općina i učinila, određivši da podjela cjepilnjaka ostane onakvom kakva je bila do tada. No to pitanje ponovno je na sjednici Školskog odbora u svibnju iste godine pokrenuo novi učitelj i upravitelj Dječjačke škole Juraj Jurman. Na toj sjednici Školskog odbora časne sestre nisu bile prisutne, odnosno, nitko ih nije pozvao te nisu mogle ni znati za njeno održavanje. Ovaj put je Općinsko zastupstvo na svojoj sjednici od 24.

⁶¹³ Školski gajevi bili su šumski predjeli koji su pripadali školama.

⁶¹⁴ Usmeno svjedočanstvo Katice Vrban iz Martinske Vesi Desne.

Banovina | *Savska*
 Banovina | *Sisak*
 Srez | *Martinska Ves*
 Školska općina | *Martinska Ves*
 Школска општина | *Martinska Ves*
 Drž. narodna*) *Savska* osn. škola | *u Martinskoj Vesi*
 Држ. народна*) *Savska* осн. школа | *у Мартинској Веси*

Razredni imenik

Разредни именик

učenica *I. i II.* razreda

учени *I. i II.* разреда

u školskoj godini *1934/5.*
 у школској години *1934/5.*

Pregled učenika - Преглед ученика

Mjesec Месец	Na početku mjeseca bilo je На почетку мјесца било је	Tečajem mjeseca je Течајем мјесца је	Na kraju mjeseca bilo je На крају мјесца било је	Po vjerskoj pripadnosti bilo je По вероисповјести било је								Po narodnosti bilo je По народности било је								Po uspjehu bilo je По успјеху било је					Po vladanju bilo je По владању било је				
				pravoslavni православни	rimokatolički римokatolički	grko-katolički грко-katolički	starokatolički старokatolički	evangelici евангелици	muslimani муслимани	počivaoci поживаоци	ostali vjerski pripadnici остали вјерски припадници	Jugoslaveni Југословени	Srbohrvati Србохрвати	ostali Slovenci остали Словени	Nijemci Немци	Mađari Мађари	Rumunji Румуни	ostali narodnosti остали народности	odličnih одличних	vrlo dobrih врло добрих	dobrih добрих	slabih слабих	rdavih рђавих	neuspješnih неуспјешних	odličnih одличних	vrlo dobrih врло добрих	dobrih добрих	slabih слабих	rdavih рђавих
Septembar Септембар	10 22	• •	10 22	• •	10 22	• •	• •	• •	• •	10 22	• •	• •	• •	• •	• •	• •	5 4	4 15	3 6	2 1	• •	1 10	5 10	2 2	• •	• •	• •		
Oktober Октобар	10 22	• •	10 22	• •	10 22	• •	• •	• •	• •	10 22	• •	• •	• •	• •	• •	• •	3 5	6 15	• 1	• •	1 10	7 10	2 2	• •	• •	• •	• •		
Novembar Новембар	10 21	• •	10 21	• •	10 21	• •	• •	• •	• •	10 21	• •	• •	• •	• •	• •	• •	3 5	6 15	• 1	• •	1 10	7 10	2 2	• •	• •	• •	• •		
Decembar Децембар	10 22	• •	10 22	• •	10 22	• •	• •	• •	• •	10 22	• •	• •	• •	• •	• •	• •	3 6	6 15	• 1	• •	1 10	7 10	2 2	• •	• •	• •	• •		
Januar Јануар	10 22	• •	10 22	• •	10 22	• •	• •	• •	• •	10 22	• •	• •	• •	• •	• •	• •	3 6	6 15	• 1	• •	1 10	7 10	2 2	• •	• •	• •	• •		
Za 1. polug. За 1. полугод.	10 22	• •	10 22	• •	10 22	• •	• •	• •	• •	10 22	• •	• •	• •	• •	• •	• •	3 6	6 15	• 1	• •	1 10	7 10	2 2	• •	• •	• •	• •		
Februar Фебруар	10 22	• •	10 21	• •	10 21	• •	• •	• •	• •	10 21	• •	• •	• •	• •	• •	• •	3 4	6 5	• 1	• •	1 10	7 10	2 2	• •	• •	• •	• •		
Mart Март	10 22	• •	10 21	• •	10 21	• •	• •	• •	• •	10 21	• •	• •	• •	• •	• •	• •	3 4	5 1	• •	• •	1 10	7 10	2 2	• •	• •	• •	• •		
April Април	10 22	• •	10 21	• •	10 21	• •	• •	• •	• •	10 21	• •	• •	• •	• •	• •	• •	3 6	5 13	• 1	• •	1 10	7 10	2 2	• •	• •	• •	• •		
Maj Мај	10 22	• •	10 21	• •	10 21	• •	• •	• •	• •	10 21	• •	• •	• •	• •	• •	• •	3 4	4 10	• 1	• •	1 10	7 10	2 2	• •	• •	• •	• •		
Jun Јун	10 21	• •	10 21	• •	10 21	• •	• •	• •	• •	10 21	• •	• •	• •	• •	• •	• •	3 4	4 11	• 1	• •	1 10	7 10	2 2	• •	• •	• •	• •		
Godišnje Годишње	10 21	• •	10 21	• •	10 21	• •	• •	• •	• •	10 21	• •	• •	• •	• •	• •	• •	4 2	4 9	4 10	• •	1 10	7 10	2 2	• •	• •	• •	• •		

*) ... muška, ženska ili mješovita. — *) ... мужская, женская или смешанная.

Mater. računa redni br. 7.

Izdaje Naklada školskih knjiga i tiskarica Savske banovine Zagreb, Vodnikova ulica br. 1.
 Tisak Zgrade tiskare Narodnih Novina, Frankopanska 26, Zagreb.

Slika 36. Naslovnica dvojezičnog i dvopisamskog razrednog imenika I. i II. razreda iz šk. god. 1934./1935.; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Ispitna izvješća Djevojačke škole I. – IV. r. 1916. – 1945., knj. br. 34.

svibnja 1933. prihvatilo zaključak mjesnog Školskog odbora, a 3. srpnja odobrio ga je i sreski načelnik.⁶¹⁵ Tako je Djevojačka škola ostala bez polovice svoga zemljišta i prihoda. Nejasno je, međutim, zbog čega su učitelji Octenjak i Jurman uopće pokrenuli to pitanje vlasništva i parcelacije nad školskim poljoprivrednim zemljištem koje je među školama bila pravedno raspodijeljena još od 1900. godine. Tim činom po prvi puta su značajnije narušeni odnosi među školama pojavom nepovjerenja među učiteljskim osobljem.

Slika 37. Naheklani obrub „zaslena” nastao u sklopu nastavnog predmeta Ručni rad u razdoblju 1935. – 1936. godine (detalj); privatni posjed

Sastavni dio predmeta Praktična znanja i umijeća prema potrebama kraja bio je i ručni rad u sklopu kojega su djevojčice učile i stjecale vještine u heklanju, šivanju, vezenju i pletenju. Ta su im umijeća bila prijeko potrebna za izradu i ukrašavanje odjeće u vremenu kada je proizvodnja domaćih tkanina na selu bila ženskom svakodnevicom.⁶¹⁶

⁶¹⁵ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 74-76.

⁶¹⁶ Katica Vrban sjeća se da se poduka iz ručnog rada odvijala dvaput tjedno u III. i IV. razredu. U sklopu te nastave naheklala je obrub tzv. „špice” za svoju prvu narodnu nošnju, tzv. „zaslen” (vidi sl. 37.). Materijal za ručni rad – igle i konac, djevojčicama su kupovale majke, a sav taj pribor stajao je u velikom ormaru u dnu učionice.

17.6. Higijenski propisi i zdravstveno stanje učenika

Sastavni dio nastavnog plana i programa iz 1929., kao i iz 1933., bila je higijena u sklopu predmeta Pouka o zdravlju koja je uključivala brigu o zdravlju učenika i učitelja.⁶¹⁷ O zdravlju djece i školskog osoblja skrbili su školski liječnici i školske poliklinike. Kako bi se spriječilo širenje bolesti i uspostavilo pravovremeno liječenje, svaki se učenik i učitelj morao dvaput godišnje podvrgći besplatnom liječničkom pregledu. Nastavnik koji je bolovao od tuberkuloze ili koje druge zarazne bolesti bio bi proglašen privremeno nesposobnim za rad, a teret poučavanja njegovih učenika prenesen na ostale učitelje u školi. U Martinskoj Vesi kroz čitavo razdoblje 1929. – 1941. zdravstveno stanje učenika i nastavnika bilo je dosta povoljno. Ravnajuća učiteljica Djevojačke škole časna sestra Bogumila Zajiček za školsku godinu 1930./1931. zapisala je da je zdravstveno stanje školske mladeži povoljno,⁶¹⁸ kao i časna sestra Gonzaga Perić za školsku godinu 1937./1938.⁶¹⁹ Učitelj Zlatan Čop u nekoliko navrata izvješćuje o održavanju redovitih mjesečnih predavanja o higijeni i njihovoj dobroj posjećenosti od strane učenika i roditelja:

*Oblasni liječnik dr. Ivo Galić održao je u školi više higijenskih predavanja, a nekoja i uz kino-aparat, kojega je posudio Higijenski zavod u Zagrebu. Predavanja su bila dobro posjećena.*⁶²⁰

Navedeni propisi i aktivnosti značajno su pripomogli smanjenju smrtnosti školske djece.⁶²¹ Od zaraznih bolesti povremeno je još bio prisutan hripavac. U sklopu školskih zgrada postojali su zahodi koje su školski domari redovito čistili. Njihov posao bilo je i raskuživanje školskih prostorija, krečenje zidova gašenim vapnom te laštenje drvenih podova uljnim sredstvom kako bi se smanjila količina prašine, a uz to daske impregnirale i zaštitile od truljenja. Kako bi školske prostorije dodatno održavali čistima, učenici su često dobivali zadatak da pometu učionice.⁶²²

Godine 1934. izdan je nastavni plan i program za *ambulantne škole* i *školske stanice* za djecu u zabačenim selima s malo školskih obveznika. U njima je bila predviđena obavezna

⁶¹⁷ Vidi VII. poglavlje *Zakona o narodnim školama* (§107-111.)

⁶¹⁸ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 69.

⁶¹⁹ Isto, str. 87.

⁶²⁰ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 56.

⁶²¹ U promatranom razdoblju zabilježena je smrt samo jednog učenika Djevojačke škole u školskoj godini 1939./1940.; vidi, u: *Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah Opće pučke škole u Martinskoj Vesi počam od šk. god. 1880./81. do šk. god. 1941./42.*, Arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves

⁶²² Usmeno svjedočanstvo Katice Vrban i Ane Horvat.

petomjesečna nastava koju su u pravilu izvodili mlađi učitelji s privremenim mjestom službovanja.⁶²³ Takove škole postojale su u brdovitim i teže pristupačnim krajevima poput Hrvatskog zagorja ili Žumberka, a na području martinskoveške Školske općine nije ih bilo, niti je postojala potreba za njihovim osnivanjem.

17.7. Izleti i ekskurzije

Osim utjecaja političkih faktora novost u koncepciji i realizaciji nastave od 1933. godine bili su izleti i školske ekskurzije kao odgojno-obrazovni oblik poučavanja propagiran novim pedagoškim strujanjima *nove škole*. Njima je postignuta zornost u nastavi s iskustvenim modelom učenja, čime je povećana efektivnost usvajanja gradiva. U toplije doba godine učenici martinskoveških škola sve su češće odlazili na kraće ili cjelodnevne izlete na seoski pašnjak i šumu, a ponekad i u susjedna mjesta, primjerice Sisak, Ivanić-Grad, Dubrovčak i dr. Prema riječima navedenih kazivačica, časne sestre učiteljice znale su odvesti žensku mladež na pašnjak („zmajne”) ili u šumu, gdje su ih uz igru i pjevanje pjesmica podučavale atmosferskim procesima i elementima prirodne sredine (biljke i životinje). Sve se odvijalo u narativnom obliku, a učenice su rečeno trebale zapamtiti i u učionici zapisati u svoje bilježnice.

Zanimljiva je podudarnost sjećanja kazivačica i zapisa o jednom ostvarenom izletu iz školske godine 1935./1936. Naime, časna sestra učiteljica Gonzaga Perić vodila je u lipnju 1936. godine učenice na izlet u Sisak, gdje su posjetile tvornicu pića Teslić i upoznale se s radom brojnih pogona (proizvodnja kvasca, alkoholnih pića i dr.)

*uz tumačenje raznih strojeva i izvedbe po g. upravitelju. Tu su se sastale sa učenicama osnovne škole iz Zlatara. U veselom raspoloženju obišle su čitav grad pjevajući narodne pjesme što je građanstvo sa zanimanjem pratilo.*⁶²⁴

Usporedbe radi, školske godine 1937./1938. lučki učitelj Antun Baljak poduzeo je 22. lipnja 1938. đačku ekskurziju u Zagreb gdje su posjetili razne znamenitosti: muzeje, zoološki i

⁶²³ Vidi §18. Zakona o narodnim školama.

⁶²⁴ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 82.

botanički vrt, Mirogoj itd. To je pokazatelj kako su izleti i ekskurzije postali sve više sastavni dio odgojno-obrazovnog plana i procesa.⁶²⁵

17.8. Problematika vremenskog trajanja redovne nastave i status opetovnice

Nelogičnosti, nedosljednosti i nesuglasja između zakonskih akata i njihove stvarne provedbe u školama vidljive su već iz samog poimanja obavezne nastave. Iako je Zakonom zamišljena provedba obaveze osmogodišnje nastave započeta školske godine 1930./1931., ona se u većini slučajeva, naročito u seoskim sredinama, nije mogla provoditi, nego je primjenjivano načelo postupnosti čega je zakonodavac bio svjestan od samog početka. U §158. Zakona o narodnim školama naglašeno je kako će se obavezna osmogodišnja nastava izvoditi postupno. To je praktički značilo da je većina školskih obveznika stala na razini završene četverogodišnje narodne osnovne škole, što je zadugo u narodnoj svijesti ostalo kao „pučkoškolsko obrazovanje”. Tako je pojam nekadašnje niže pučke škole u biti poistovjećen s četverogodišnjom narodnom osnovnom školom. Tada je teoretski došlo i do ukidanja, odnosno preobražaja opetovnice kao produžne škole i njeno postupno pretvaranje u razrede viših narodnih škola s redovnom nastavom. Da ta praksa što prije zaživi, propisano je da se opetovni razredi pretvore u više razrede narodnih škola sa skraćenom nastavom. Međutim, u nekim regijama sjeverozapadne Hrvatske uvođenje osmogodišnje školske obveze u postojećim infrastrukturnim i materijalnim uvjetima (nedostatak prostora i radnog materijala) gotovo uopće nije bilo moguće ostvariti.⁶²⁶ Prema statističkim podacima, zapisima u školskim Spomenicama i statističkim izvješćima školskih nadzornika u razdoblju 1929. – 1941. osnovnoškolska obveza djelomično se podudarala sa zakonskim propisima s izraženim načelom postupnosti preobrazbe pučke škole u osnovnu četverogodišnju narodnu školu i s polaganom preobrazbom opetovnice u višu narodnu školu. Međutim, potonja u martinskeškoj školskoj praksi nije zaživjela jer je većina učenika nakon završenog četvrtog razreda ostajala na obiteljskom poljoprivredom imanju, a tek rijetki zatražili svjedodžbu prevodnicu kojom su se upisivali u više narodne škole u Sisku, Zagrebu ili drugdje.⁶²⁷

⁶²⁵ *Spomenica za Državnu narodnu osnovnu školu u Lijevoj Luki 1931. – 1975.*, Arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves, str. 6v-7.

⁶²⁶ Vidi, u: Jagić, str. 214.

⁶²⁷ Vidi: *Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah opće pučke škole u Martinskoj Vesi počam od šk. god. 1880./81. do šk. god. 1941./42.*, Arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves, za razdoblje 1929. – 1941. godine.

Na predavanju održanom 21. kolovoza 1938. na XVIII. Glavnoj skupštini Jugoslovenskog učiteljskog udruženja u Zagrebu Sigismund Čajkovac u prvom dijelu pod nazivom „Stanje naše osnovne nastave” istaknuo je zaostalost hrvatske i općenito jugoslavenske osnovne prosvjete. Kao glavne razloge navodi preopterećenost škola brojem učenika te kratak i prerani period usvajanja znanja u najranijoj mladosti:

*Naše četverogodišnje školovanje uzrokom je naše zaostalosti, našega siromaštva.*⁶²⁸

Čajkovac smatra da djeca u dobi od šest do dvanaest godina života nisu dovoljno sazrela i brzo zaboravljaju stečeno znanje te predlaže da se ta obaveza produži barem do četrnaeste godine života. On zastupa mišljenje da su znanja koja dijete stekne u doba puberteta dugotrajnija i postojanija:

Osim našega četverogodišnjega školovanja vidimo još i druge neprilike. Koliko su nam škole pretrpane. U mnogima je pred jednim učiteljem po stotinu i više učenika. U takvim prilikama nema govora o valjanu radu i uspjehu, a o modernom takvom uzgajanju i obrazovanju ni govora! Koliki su zaseoci udaljeni po 4 i više kilometara od pojedine škole. Putevi loši ili ih nema, i kod lijepa vremena djeca teško u školu dolaze, a kako je u vrijeme kiše, oluje, blata, zime?! Naravska stvar: polazak loš, uspjeh slab. Kolike su škole koje nemaju ni najpotrebnijih nastavnih sredstava! Valjan i maran učitelj traži, zaklinje vlasti, da se ganu prema školi, ali često bez uspjeha. U takvim eto prilikama, događa se kod nas što je valjda samo naš specijalitet. Školovani analfabetizam! Jest, contradictio in adjecto! Škola i analfabetizam zajedno! Stvar čudna, nečuvena, ali istinita! Išli su u školu po više godina, pače i četiri, i naučili čitati, ali im nije bio razvijen interes za čitanje, stoga su čitanje zapustili i za nekoliko godina zaboravili. Koji je tome razlog? Moderna psihologija dokazuje da kvaliteta djetetova znanja nije onakva kao kod odrasla čovjeka. Ono prima znanje, ustanovljuje ga, ali ako to znanje ponavljanjem, produbljivanjem, proširivanjem ne donese do dobi puberteta, onda ga malo pomalo nestane. Nestaje ga u jačoj mjeri nego što odrasli zaboravljaju stečeno znanje. Kod nas djeca bivaju otpušтана iz škole još prije vremena puberteta. Posljedica toga opaža se ne samo kod naših školovanih analfabeta nego uopće kod naše mladeži već iza nekoliko godina kako su ostavili školu. Uvjeren sam da se je svaki od vas u mnogoj prilici začudio, a donekle i ražalostio, kad je sreo svojega negdašnjeg odličnog đaka u dobi od 15 do 16 godina i vidio da je u moralnom pogledu krenuo stranputicom, a znanje koje je imao, nestalo je. Da, to su česti primjeri na koje je svaki učitelj naišao u svome životu. I zamišljao se: Kako to da je svega nestalo kod toga mladića, u kojeg sam stavljao velike nade?

⁶²⁸ Čajkovac, Sigismund, „Osmogodišnje školovanje”, predavanje na XVIII. glavnoj skupštini Jugoslovenskog učiteljskog udruženja u Zagrebu 21. kolovoza 1938., u: Kolar-Dimitrijević, Mira (2017.): *Sigismund Čajkovac, pionir osnovnoškolskih reformi i posavske krajiške zadruga*, Povijesno i športsko društvo Hrvatski sokol Vinkovci, Vinkovci, str. 209.

*Odgovor nam daje moderna psihologija svojim konstatacijama da se u život nosi samo ono znanje, ona uvjerenja, oni nazori, ona etička načela koja dijete ima u dobi puberteta. Ova teška činjenica stavlja na državnu vlast težak imperativ, a taj je - da se školovanje naše mladeži imade poslije 4 godine produžiti, ako nećemo da naš narod bude u svakom pogledu inferiorniji ne samo od kulturnijih naroda Zapada, nego i od svih koji nas okružuju.*⁶²⁹

Čajkovac, dakle, upravo u tradicionalno krivo odabranom periodu za stjecanje obaveznog osnovnog znanja vidi glavni razlog visokog postotka nepismenosti hrvatskog i jugoslavenskog društva u cjelini, iznoseći podatak o 44,61% nepismenih u Kraljevini Jugoslaviji.⁶³⁰ Na kraju tog prvog dijela predavanja iznosi podatke o gornjoj granici životne dobi pohađanja nastave u razvijenim državama svijeta te dolazi do poražavajućeg podatka kako je Jugoslavija od svih njih na posljednjem mjestu:

*Na našu kulturnu sramotu moramo priznati da sa svojim školovanjem stojimo među posljednjim kulturnim narodima. Kod nas se školovanje svršava s navršenom desetom ili jedanaestom godinom, prema tome je li dijete počelo školu polaziti sa šestom ili sa sedmom godinom. Zaista je prerano u toj dobi dijete puštati u život bez daljega školovanja! Da vidimo kako u tom pogledu stoji kod ostalih kulturnih naroda. Na prvom mjestu su nekoje države Sjedinjenih Država Amerike u kojima svršava obvezatno školovanje s osamnaestom godinom. U nekojima od tih država svršava sa šesnaestom godinom... Do 15. godine traje školovanje u Kanadi, Norveškoj, Rusiji i u nekim kantonima Švicarske pa u nekim dijelovima Velike Britanije. Do 14. godine traje obvezatno školovanje u golemoj većini evropskih država: u Belgiji, Francuskoj, Njemačkoj, bivšoj Austriji, Čehoslovačkoj, Danskoj, Litavskoj, Estonskoj, Finskoj, Švedskoj, Poljskoj, Rumuniji, Bugarskoj, zatim u državama vanjskih kontinenata koje hoće da u prosvjeti drže korak s Evropom. To su Brazilija, Paragvaj, Australija, Nova Zelandija i Japan. Do 13. godine traje školovanje u Albaniji, Luksemburgu i Panami. A do 12. godine u zemljama južne Evrope: Grčkoj, do prije kratkog vremena u Italiji, zatim u Portugalu, Španiji, Ugarskoj i - u Jugoslaviji u kojoj i do 11., ako dijete pođe u školu od 6 godina.*⁶³¹

⁶²⁹ Isto, str. 210-211.

⁶³⁰ Isto, str. 211.

⁶³¹ Isto, str. 212.

Tablica 22. Kretanje broja učenika Narodne dječjačke osnovne škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1929. – 1941. godine

(Izvori: 1.) HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 56-60v.; 2.) HŠM, 37 203, Odjel za prosvjetu Banovine Hrvatske. Izvješća škola za šk. god. 1938./1939., Martinska Ves; 3.) HŠM, 37 202, Dokumentacija o školama – Martinska Ves, Anketni upitnik iz školske godine 1939./1940.

Školska godina	Razredi					Opetovnica		Viša narodna škola
	I.	II.	III.	IV.	V.	I.	II.	III.
1928./1929.	26	35	22	4	4	9	11	
1929./1930.	38	23	32	15	2	9	3	
1930./1931.	38	32	24	22	14	6	4	2
1931./1932.	37	32	35	18	18	18		
1932./1933.	22							
1933./1934.	14							
1934./1935.	13							
1935./1936.	22							
1936./1937.	28	16	16	15				
1937./1938.	26	19	16	12				
1938./1939.	25	17	20	10				
1939./1940.	25	30	23	16	11			
1940./1941.	27							

- Napomena: za prazna polja u tablici nema podataka.

Analizom tablica 22 i 23 vidljivo je da su škole u Martinskoj Vesi do školske godine 1932./1933. bile ustrojene kao peterorazredne, a postojale su i opetovnice. Nakon školske godine 1931./1932. uslijedio je vidljivi pad broja učenika u obje škole zbog novootvorene škole u Luki Lijevoj. Nedosljednosti u vođenju statističkih podataka, uslijed kojih nedostaju podaci o broju učenika u razdoblju 1931. – 1936., nisu vidljive samo u školskim Spomenicama, nego i u nadzorničkim izvješćima pa i na službenim obrascima. Primjerice, obrazac „Statistički podaci” u koji su upisivani podaci za Dječjačku i Djevojačku školu u školskoj godini 1939./1940. u 11. pitanju o broju polaznika sadrži tablicu sa samo šest razreda, što ne odgovara ni starom ni novom kriteriju trajanja osnovnoškolske naobrazbe.⁶³²

⁶³² Vidi, u: HŠM, 37 202, *Dokumentacija o školama – Martinska Ves, Anketni upitnik iz šk. god. 1939./1940.*

Tablica 23. Kretanje broja učenica Narodne djevojačke osnovne škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1929. – 1941. godine

(Izvori: 1.) *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 64-92.; 2.) HŠM, 37 203, Odjel za prosvjetu Banovine Hrvatske. Izvješća škola za šk. god. 1938./1939., Martinska Ves; 3.) HŠM, 37 202, Dokumentacija o školama – Martinska Ves, Anketni upitnik iz školske godine 1939./1940.; 4.) HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Ispitna izvješća I. – V. r. 1900. – 1942., knj. br. 125-133.)

Školska godina	Razredi					Opetovnica		Viša narodna škola
	I.	II.	III.	IV.	V.	I.	II.	III.
1928./1929.	32	28	17	5	-	14	4	
1929./1930.	40	25	21	15	2			
1930./1931.	48	28	21	23	7	7		
1931./1932.	22	23	16	11	7			
1932./1933.	20	20	23	15				
1933./1934.			21	22				
1934./1935.	10	22	24	18				
1935./1936.	14	20	10	18				
1936./1937.	14	20	10	18				
1937./1938.	17	10	18	8				
1938./1939.	24	16	12	23				
1939./1940.	25	22	16	12	13			
1940./1941.	16	18	20	14				

- Napomena: za prazna polja u tablici nema podataka.

Školska godina je u razdoblju 1929. – 1941. trajala deset mjeseci, počevši u pravilu 1. rujna misnim slavljem u župnoj crkvi i Zazivom Duha Svetoga, a završivši najčešće 28. lipnja svečanim misnim slavljem s himnom Tebe Boga hvalimo i čitanjem postignutih rezultata („redova”) svakog učenika, odnosno učenice.⁶³³ Izuzetak je bila školska godina 1929./1930. kada je nastava u Djevojačkoj školi započela 15., a u Dječjačkoj 16. rujna s napomenom kako je te godine uređivan Školski zakon pa su administrativni poslovi nalagali odgodu redovitog početka školske godine.

Pohađanje redovne nastave u prva četiri razreda bilo je relativno dobro i zadovoljavajuće uz iznimne godine kada su zbog nemara odmjeraivane i kazne, ali bez uspjeha. Opetovnica je pak vrlo slabo i nemarno pohađana, što je ostalo samo na konstataciji jer se nikakve mjere

⁶³³ Usp. s §55. Zakona o narodnim školama.

poboljšanja po tom pitanju nisu poduzimale. Pred kraj razdoblja, točnije školske godine 1940./1941., čak je i pohađanje V. razreda bilo toliko zanemareno da je dolazio u pitanje njegov opstanak.⁶³⁴

Nemarno pohađanje nastave bio je opći problem svih osnovnih škola u Hrvatskoj jer se stanoviti dio roditelja uporno tome opirao. Usprkos učiteljskim prijavama i opomenama, kazne (globe) za to nikada nisu utjerivane niti polučile željene rezultate pa se takove roditelje nije ni moglo efikasno prisiliti da djecu šalju u školu.⁶³⁵

Obavezno osmogodišnje školovanje ostalo je u biti nerealizirano jer država nije osigurala uvjete za njegovu provedbu pa se školska obveza do 1941. svodila na nižu četverorazrednu narodnu školu⁶³⁶ s malobrojnim primjerima onih koji su nastavili daljnje školovanje, pogotovo iz seoskih sredina kakva je bila Martinska Ves.

Školska obuka u ovom je razdoblju bila cjelodnevna⁶³⁷ s dužim podnevnim odmorom. Nastava je ujutro počinjala u 8, a završavala u 12 sati. Nakon toga uslijedila je pauza za ručak do 13 sati, a potom ponovno nastava do 16 sati. Budući da školska kuhinja nije postojala, učenici iz Martinske Vesi odlazili bi kući na ručak, a djeca iz Trebarjeva Desnog i Trebarjeva Lijevo išla bi k njima ili pak ostajala u školi, blagujući hranu koju su im roditelji ujutro pripremili. Tako su si donosili pečeni ili kuhani krumpir, komadiće mesa, jabuke, kruške i suhe šljive.⁶³⁸

17.9. Učenici

Školski zakon predvidio je da se u prvi razred narodne osnovne škole upisuju sva sposobna muška i ženska djeca koja su navršila sedam godina. Ta zakonska obveza predstavljala je novinu jer je po starom Zakonu školska obveza počinjala s navršenom šestom godinom života.⁶³⁹ Upis učenika vršio je mjesni Školski odbor na temelju liječničkog pregleda i davanja mišljenja je li dijete sposobno, odnosno, zdravo, kako bi normalno pohađalo školu.

⁶³⁴ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 92.

⁶³⁵ *Spomenica za Državnu narodnu osnovnu školu u Lijevoj Luki 1931. – 1975.*, arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves, str. 3v.

⁶³⁶ Batinić, Štefka (2003.): „Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću”, u: *Analiza povijest odgoja*, vol. 2, Zagreb, str. 51-53.

⁶³⁷ HŠM, 37 202, *Dokumentacija o školama – Martinska Ves, Anketni upitnik iz šk. god. 1939./1940.*

⁶³⁸ Usmeno svjedočanstvo Katice Vrban i Ane Horvat.

⁶³⁹ Vidi §56. *Zakona o narodnim školama*.

Od redovitog upisa u školu bila su oslobođena ona djeca koja zbog tjelesnih oštećenja nisu mogla samostalno pohađati ni pratiti nastavu, duševno zaostala i ona koja su bolovala od zaraznih bolesti. U iznimnim slučajevima od te obveze bila su oslobođena krajnje siromašna djeca i ona koja nisu bila zbrinuta od strane školske općine financijskom potporom iz mjesnog školskog fonda. Sva upisana djeca bila su dužna redovito pohađati nastavu, a za svaki izostanak bili su odgovorni roditelji ili staratelji koji su ga u roku tjedan dana morali opravdati. Opravdani razlozi za izostanak bili su: bolest, smrt člana obitelji, elementarna nepogoda (poplava, oluja, snježna mećava) ili privremena isključenost zbog sanitarnih propisa. Svaki izostanak mimo nabrojanih razloga smatrao se neopravdanim i za njega su bile predviđene kazne u obliku opomena ili novčanih kazni roditeljima ili starateljima. Novčane kazne iznosile su 10-20 dinara po izostalom danu, no te su kazne vrlo rijetko primjenjivane iz razloga što zbog siromaštva kažnjenih nisu od njih mogle biti naplaćene, a najčešći su neopravdani izostanci i nastajali iz razloga velikog siromaštva pojedinih obitelji koje nisu slale djecu u školu jer im nisu mogli priuštiti ni najnužniju odjeću i obuću.⁶⁴⁰ Kako bi pomogao i barem malo ublažio bijedu i siromaštvo pojedinih učenika, martinskoški župnik Karlo Gručić svake je godine od svog dolaska na župu 1918. godine inicirao priređivanje predstave povodom božićnih i uskrasnih blagdana kako bi se među ostalom djecom i njihovim roditeljima prikupila određena svota novca i od toga kupile potrebne stvari siromašnim učenicima (odijela, kaputići, cipele, čizmice i dr.). Školske godine 1929./1930. utemeljio je društvo *Dobrotvor* za potpomaganje siromašne školske mladeži:

*Izabran je njegov privremeni odbor, a pravila su sastavljena prema pravilima istoimenoga društva iz Krapine i poslana nadležnim oblastima na odobrenje. Čim ista budu odobrena pristupit će se intenzivnijem radu ovoga humanoga i nadasve u ovome kraju potrebnoga društva.*⁶⁴¹

Od tada je društvo Dobrotvor redovito godišnje organiziralo božićne predstave i fašničke zabave koje su bile iznimno dobro posjećene pa se uvijek skupio

*uistinu lijepi prilog za ublaženje bijedne školske dječice.*⁶⁴²

Društvo Dobrotvor već je od samog svog početka bilo vrlo aktivno. Na božićnoj predstavi održanoj 14. prosinca 1930. zarađeno je 305 dinara, čime je kupljeno pet odijela za dječake i

⁶⁴⁰ Usp. §61. Zakona o narodnim školama s Napomenom u 15. pitanju, u: HŠM, 37 202, Dokumentacija o školama – Martinska Ves, Anketni upitnik iz šk. god. 1939./1940.

⁶⁴¹ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Spomenica [1852] 1875. – 1932., str. 57.

⁶⁴² Isto, str. 60.

deset kaputića („cabajki”) za djevojčice. Sitnije darove dobila su i sva marljiva školska djeca, školski odbornici, općinski činovnici i nastavnici. Na dobrotvornoj zabavi priređenoj 20. prosinca 1931. zarađeno je 200 dinara, čime su dvanaestorici dječaka kupljeni kaputi, odijela, opanci, hlače i šalovi, a djevojčicama devet kaputića i šest kapa. Najposjećenija od svih, koja je ujedno donijela i najveću dobit, bila je fašnička zabava održana 7. veljače 1932. u gostionici Dragutina Ariha u Martinskoj Vesi Desnoj. Tom prigodom postavljen je „luk sreće” i upriličen ples, a zabava u svakom slučaju uspjela iznad očekivanja. Čista dobit iznosila je 900 dinara.

Predstave i zabave uvijek su realizirane zajedničkom aktivnošću učenika i nastavnika obiju škola što se vidi iz zapisa časne sestre učiteljice Gonzage Perić:

*Dne 13. prosinca 1931. djeca ove škole zajedno sa dječacima imala su predstavu u korist siromašne djece. Na taj dan bila su sva siromašnija djeca ove kao i dječake škole obdarena dobrotom mjesnog društva „Dobrotvor” potrebnim odijelom. Kape i šalove za tu djecu isplele su same učenice ove škole.*⁶⁴³

Slika 38. Učenice I. i II. razreda Državne narodne ženske škole u Martinskoj Vesi s časnim sestrama učiteljicama Jadvigom Zec (lijevo) i Gonzagom Perić (desno) te župnikom Karlom Gruičićem 1931. godine; privatni posjed

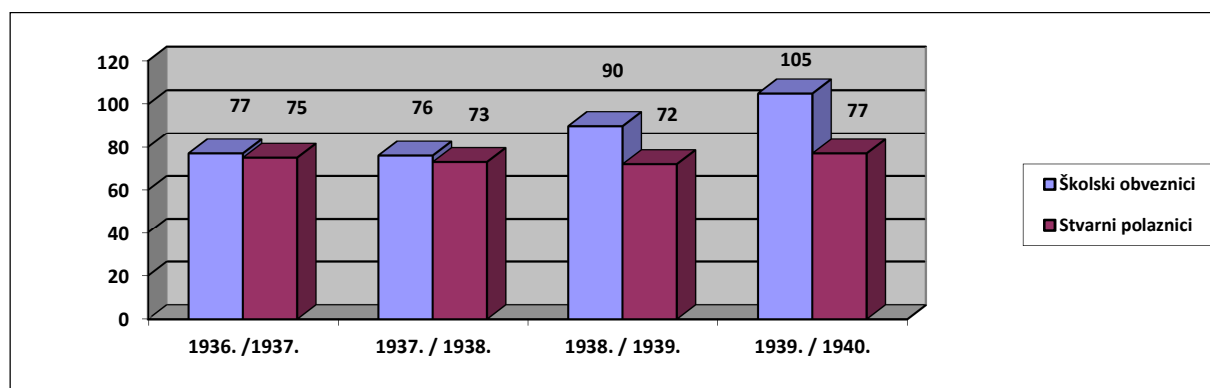
⁶⁴³ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 72.

Odnos između broja školskih obveznika, upisanih („uškolanih”) i stvarnih polaznika varirao je od godine do godine. Prema podacima Dječake škole za školsku godinu 1936./1937. bilo je 77 obveznika, od kojih je 75 bilo upisano i redovito pohađalo nastavu, dok su dvojica bila neupisana. Školske godine 1937./1938. bilo je 76 školskih obveznika, od kojih je 73 bilo upisano i redovito pohađalo nastavu,⁶⁴⁴ što upućuje na zaključak kako se u razdoblju 30-ih godina XX. stoljeća taj odnos izjednačio, što je predstavljalo veliki pomak u odnosu na prijašnja razdoblja s velikim razlikama između broja obveznika i upisanih. No, upis djeteta u školu i u ovom razdoblju nije bio garancija njegova svakodnevnog pohađanja nastave jer ih pojedini roditelji jednostavno nisu htjeli slati.⁶⁴⁵

Tablica 24. Odnos broja školskih obveznika, upisanih i stvarnih polaznika Dječake i Djevojačke škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1936. – 1940. godine

(Izvori: 1.) HŠM 37 203, Odjel za prosvjetu Banovine Hrvatske. Izvješća škola za šk. god. 1938./1939., Martinska Ves; 2.) HŠM, 37 202, *Dokumentacija o školama – Martinska Ves*, Anketni upitnik iz šk. god. 1939./1940.)

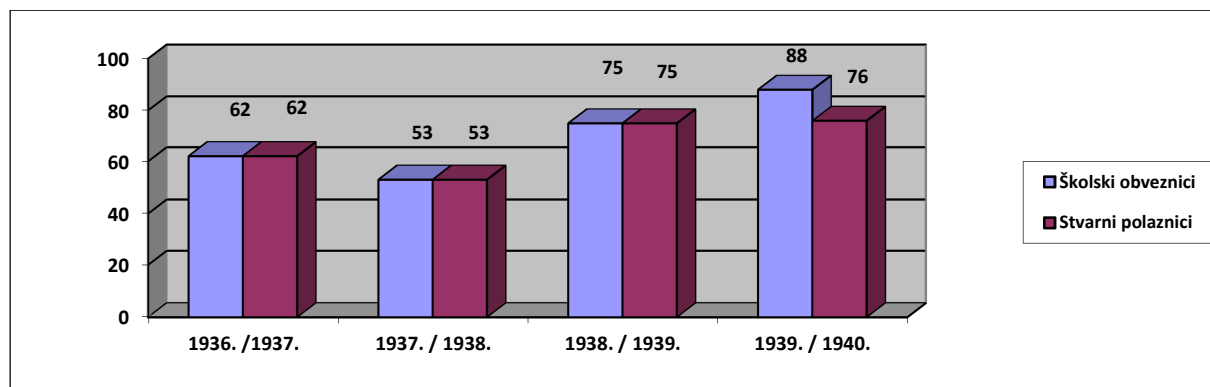
Školska godina	Dječaka škola			Djevojačka škola		
	Školski obveznici	Upisani ("uškolani")	Stvarni polaznici	Školski obveznici	Upisani ("uškolani")	Stvarni polaznici
1936./1937.	77	77	75	62	62	62
1937./1938.	76	76	73	53	53	53
1938./1939.	90	90	72	75	75	75
1939./1940.	105	105	77	88	88	76

Grafikon 3. Odnos broja školskih obveznika i stvarnih polaznika Državne osnovne dječake škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1936. – 1940. godine
(Izvor: Tablica 24.)

⁶⁴⁴ HŠM 37 203 Odjel za prosvjetu Banovine Hrvatske. Izvješća škola za šk. god. 1938./1939., Martinska Ves

⁶⁴⁵ *Spomenica za Državnu narodnu osnovnu školu u Lijevoj Luki 1931. – 1975.*, Arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves, str. 7v.

Grafikon 4. Odnos broja školskih obveznika i stvarnih polaznika Državne osnovne djevojačke škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1936. – 1940. godine
(Izvor: Tablica 24.)

Napredak učenika u učenju i vladanju ocjenjivao se dva puta tijekom školske godine i to krajem prvog polugodišta u siječnju te na kraju školske godine krajem lipnja. Uspjeh učenika u pojedinim predmetima ocjenjivao se ocjenama: „odličan” (5), „vrlo dobar” (4), „dobar” (3), „slab” (2) i „rđav” (1).⁶⁴⁶ Na kraju školske godine učenicima su još uvijek podjeljivani tzv. „redovi”, odnosno javna priznanja o uspjehu. Po već ustaljenom običaju najizvrsniji učenici dobivali su „prvi red s odlikom”, vrlo dobri i dobri „prvi red”, oni koji su zadovoljili propisane ispite „drugi red”, a oni koji nisu zadovoljili „treći red”. Ovi posljednji upućivani su na ponavljanje razreda. Najboljim učenicima za nagradu su dijeljene knjige koje su ujedno služile i kao daljnja stimulacija za održavanje dobrog školskog uspjeha i marljivosti. Vladanje učenika ocjenjivalo se ocjenama: „odlično”, „vrlo dobro”, „dobro” i „loše”.

Upis učenika u viši razred narodne osnovne škole automatski se vršio na kraju školske godine na temelju ocjene općeg uspjeha. Pri tome se nije izdavala nikakva pismena potvrda. Prebacivanje učenika iz jedne narodne osnovne škole u drugu ili pak upis u višu narodnu školu vršio se putem izdavanja *svjedodžbe prevodnice*.⁶⁴⁷ U višu narodnu školu učenici su se mogli upisati nakon završene četverogodišnje osnovne škole te steći opće obrazovanje i osnovna znanja iz poljoprivrede, obrta i trgovine. Nakon završenog II. razreda više narodne škole učenik se mogao upisati u zanatsku školu, a s navršenih četrnaest godina u srednju školu. Učenik se tijekom obaveznog osnovnoškolskog obrazovanja mogao ispisati iz škole u slučaju obolijevanja od neizlječive bolesti ili ako zbog kasnijeg upisa ili ponavljanja razreda

⁶⁴⁶ Vidi §63. *Zakona o narodnim školama*.

⁶⁴⁷ Vidi: *Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah Opće pučke škole u Martinskoj Vesi počam od šk. god. 1880./81. do šk. god. 1941./42.*, Arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves, za razdoblje 1929. – 1941. godine, u rubrici „Opazke”.

mladić navrši šesnaest, a djevojka petnaest godina. Sve ove zakonske odredbe bile su primjenjivane i u martinskoveškim školama.

Tjelesno kažnjavanje učenika bilo je zabranjeno, osim u slučaju grubljih prekršaja poput tučnjave, krađe ili ustrajanja u lošem ponašanju. Ali i tada se moralo paziti da se učeniku ne nanese teže tjelesne ozljede pa je kao kazna bilo dozvoljeno samo šibanje.⁶⁴⁸ Ono se primjenjivalo po stražnjici, ali i po dlanovima (tzv. „packe”). Međutim, tjelesno kažnjavanje nerijetko se primjenjivalo i kao kazna za neznanje te poticaj da se neki nastavni sadržaji što brže nauče. U Djevojačkoj školi u Martinskoj Vesi časne sestre učiteljice su, primjerice, pribjegavale kažnjavanju „klečanja” na kukuruzu u kutu učionice.⁶⁴⁹ Učenice bi zbog određenog neznanja morale klečati neko kratko vrijeme na izruljenom kukuruzu, nakon čega su se vraćale na svoje mjesto u učionici. Taj oblik kažnjavanja popularno se zvao „klečajne v rešte”.⁶⁵⁰ Katica Vrban sjeća se kako ju je jednom zgodom časna sestra učiteljica zbog neznanja poslala u malu sobu, tzv. "samicu", koja je služila kao svojevrsna kaznionica u kojoj su kažnjene učenice morale provesti neko vrijeme. Učiteljica je na nju nakon nastave posve zaboravila pa je tek nakon čišćenja i pregleda svih školskih prostorija prije zaključavanja školske zgrade puštena kući. Nakon toga više nikada nije završila u samici.

Tablica 25. Uspjeh učenica Državne osnovne djevojačke škole u Martinskoj Vesi na godišnjem ispitu po školskim godinama u razdoblju 1929. – 1939. godine

(Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Ispitna izvješća djevojačke pučke škole I. – IV. r. 1900. – 1942.*, knj. br. 121-134.)

Školska godina	Ukupno učenica	Uspjeh na godišnjem ispitu				Neispitanih
		Prvi red s odlikom	Prvi red	Drugi red	Treći red	
1929./1930.	80	24	34	10	2	10
1930./1931.	100	36	44	4	2	14
1931./1932.	78	4	60	4	-	10
1932./1903.	79	19	51	4	-	5
1933./1934.	43	16	14	3	-	10
1934./1935.	74	6	53	-	-	15
1935./1936.	Nema podataka					
1936./1937.	60	2	48	1	-	9
1937./1938.	53	5	44	1	-	3
1938./1939.	73	2	63	3	1	4

⁶⁴⁸ Vidi §67. *Zakona o narodnim školama*.

⁶⁴⁹ Bio je to, u stvari, općerašireni običaj kažnjavanja diljem sjeverozapadne Hrvatske.

⁶⁵⁰ Usmeno svjedočanstvo Katice Vrban i Ane Horvat.

Iz tablice 25 vidljivo je kako je većina učenica Djevojačke škole u razdoblju 1929. – 1939. postizala vrlo dobar i dobar uspjeh („prvi red”). Od školske godine 1931./1932. opaža se pad broja učenica zbog otvaranja nove osnovne škole u Luki Lijevoj.

17.10. Suradnja s roditeljima

Učitelji obiju škola sazivali su povremene roditeljske sastanke na kojima su raspravljali o uspjehu i vladanju učenika. Prema usmenim svjedočanstvima na roditeljske sastanke, kako za mušku, tako i za žensku mladež, u pravilu su dolazile majke jer se to smatralo njihovom, a ne očevom brigom i dužnošću. Tako su u Djevojačkoj školi časne sestre učiteljice za majke čak osnovala *Materinsko društvo sv. Ane*, čime su ih još više nastojale povezati sa školom i crkvom. U tu svrhu izvezle su i zastavu toga društva (vidi sliku 39.), koja je nošena na procesijama za vrijeme crkvenih svečanosti, naročito na početku i kraju školske godine. Na roditeljskim sastancima učiteljice su, uz teme o učenju i vladanju, razgovarale i raspravljale s majkama i o praktičnim poslovima u kućanstvu te ih poticale na dodatnu brigu za djecu i muža, njegovanje starih i bolesnih itd.⁶⁵¹

O prisutnosti majki u životu školske i crkvene zajednice svjedoči zapis kako je prilikom posvete novoizgrađenog samostana sestara milosrdnica u Martinskoj Vesi 1. studenog 1930. uz župnika Karla Gruičića i Djevojačkog društva Presvetog Srca Isusova, bilo prisutno i Materinsko društvo.⁶⁵² Isto tako, djeca su u školi redovito slavila Majčin dan kada su

*pozdravljala prisutne majke deklamiranjem prigodnih pjesmica.*⁶⁵³

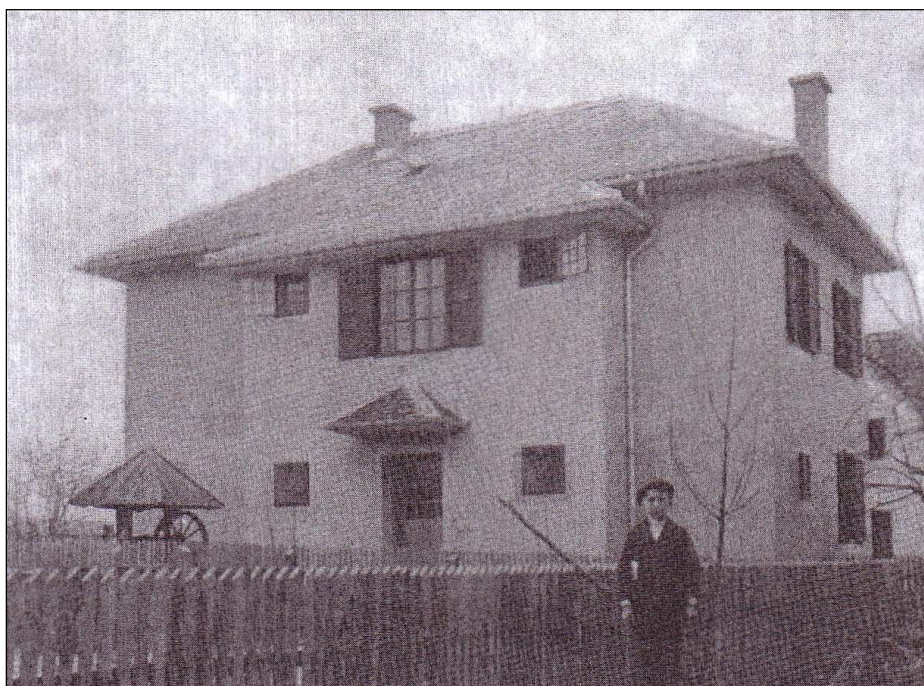
⁶⁵¹ Briga za bolesne i potrebite je, uostalom, bilo i temeljno poslanje sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog.

⁶⁵² *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 70.

⁶⁵³ Isto, str. 87. (zapis za školsku godinu 1937./1938.)

Slika 39. Zastava Materinskog društva sv. Ane; crkva sv. Martina biskupa u Martinskoj Vesi

Slika 40. Samostan sestara milosrdnica u Martinskoj Vesi izgrađen 1930. god.; Arhiv družbe sestara milosrdnica, Zagreb

17.11. Učitelji

Školski zakon iz 1929. tretirao je sve učitelje državnih narodnih škola kao državne činovnike koji imaju sva prava formulirana u *Zakonu o činovnicima i ostalim službenicima građanskog reda* iz 1931. godine. To je uključivalo pravo na stan ili stanarinu i ogrjev.⁶⁵⁴ Kao takvi, bili su obavezni čuvati i idejno učvršćivati režim te davati primjer građanske, vjerske, političke i kulturne tolerancije. To je praktički značilo njihovu društvenu izolaciju jer ih je bilo koja inicijativa, naročito politička, mogla dovesti u konfrontaciju s režimom. Na taj ih se način držalo u pokornosti i slijepoj ili prisilnoj odanosti prema državnoj ideologiji. Osim što su izvodili nastavu u prva četiri razreda narodne osnovne škole, mogli su biti zaposleni i kao upravni školski organi kod vlasti⁶⁵⁵ i prosvjetnih ustanova.

Učitelji su po naravnom slijedu službe bili privremeni i stalni. To znači da je svaki od njih najprije imao status privremenog učitelja nakon što je završio državnu učiteljsku školu i položio učiteljski ispit zrelosti, učiteljski diplomski ispit, višu pedagošku školu ili završio

⁶⁵⁴ Vidi §84. *Zakona o narodnim školama*.

⁶⁵⁵ Sreski i banovinski školski nadzornici.

studij pedagogije na Filozofskom fakultetu.⁶⁵⁶ Za stjecanje statusa stalnog učitelja kandidat je morao položiti praktični učiteljski ispit nakon dvogodišnjeg uspješnog službovanja u osnovnoj školi, a sami daljnji zakonski propisi nalagali su nužnost polaganja učiteljskog ispita u roku od četiri godine jer je u protivnom učitelj ostao bez prava daljnjeg obavljanja službe.⁶⁵⁷ Postavljanje, premještanje i umirovljenje učitelja vršio je ministar prosvjete svojim ukazima. Najmlađi učitelj, odnosno onaj s najmanje godina radnoga staža, obavezno je morao najprije službovati u manjim seoskim školama kako bi gradacija u unapređenju i postavljanju na bolja radna mjesta tijekom radnog vijeka bila izraženija i stimulativnija. Primjerice, učiteljska služba u trgovištima mogla se dobiti s najmanje pet, a u gradovima s najmanje osam godina uspješnog rada. U većim gradovima u kojima su postojali fakulteti učitelj se mogao zaposliti tek s dvanaest godina službe.

Premještanji učitelja vršeni su razmjerno često, u pravilu na kraju školske godine, ne samo prema potrebi pojedine škole, već i prema političkoj podobnosti. Naročito su bili pooštreni nakon uvođenja diktature 1929. kada se od kotarskih načelnika zahtijevalo da krajem svakog mjeseca ministru unutrašnjih poslova dostavljaju izvještaje o stanju prosvjetnih prilika na svom području, naročito u pogledu rada učitelja te kulturno-prosvjetnih društava i ustanova.⁶⁵⁸ Ministar prosvjete imao je ekskluzivno pravo bez ikakvog objašnjenja i odgovornosti premjestiti bilo kojeg učitelja u bilo koju školu u državi, ako se za to ukazala potreba. To ministrovu pravo omogućilo je razne manipulacije i zloupotrebe nad učiteljima koji su se osjećali vrlo nesigurno i nezaštićeno, što je svakako djelovalo na smanjenje njihove volje i radne aktivnosti, a često smjeralo i na otvorenu pobunu zbog prijevremenog umirovljenja povezanog s neslaganjem sa službenom prosvjetnom politikom.⁶⁵⁹

⁶⁵⁶ Vidi §71. *Zakona o narodnim školama*.

⁶⁵⁷ Vidi §72. *Zakona o narodnim školama*.

⁶⁵⁸ Jagić, str. 137.

⁶⁵⁹ Franković, str. 345.

Prepis

MINISTARSTVO PROSVETE
KRALJEVINE
Srba, Hrvata i Slovenaca
Odeljenje za osnovnu nastavu

ON Br. 55331

27 augusta 1937 god.
B e o g r a d

DEKRET

Na osnovu čl. 71 Zak. o činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskoga reda

P r e m i j e š t a v a m

na osnovnu školu u Martinskoj Vesi, srez Sisak, oblasti zagrebačke, s pravima činovnika 5 grupe II kategorije 1. stepena osnovne plate ZLATANA ČOPA, učitelja u Palanjaku, srez Sisak, oblasti zagrebačke, činovnika iste grupe, kategorije i stepena, po potrebi službe.

M. P.

Po ovlaštenju
Ministra prosvete
Pomoćnik
Magarašević s. r.

Da je prepis vjeran svome originalu tvrdi:

M. P.

Po naredbi
Načelnika Odeljenja za Osn. Nast.
i narodno prosvetivanje
Referent
Potpis

Broj 10851

ex 1927

Ovime se uredovno potvrđuje, da je ZLATAN ČOP službu na osnovnoj školi dječjačkoj u Martinskoj Vesi u svojstvu privremenog učitelja dana 11 septembra 1927 nastupio, jer je od 1- 10 septembra 1927 imao dopust za polaganje definitive.

Sresko poglavarstvo
u Sisku, dne 13 oktobra 1927
Sreski poglavar:
Kr. odsječ. savjet.
Potpis

M. P.

Da je ovaj prepis vjeran svome originalu tvrdi:

U Donjem Miholjcu, dne 15 siječnja 1942

Upravitelj škole:

Slika 41. Dekret o imenovanju Zlatana Čopa za učitelja u Martinskoj Vesi iz 1927. g.;
HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 60.

Učitelja je na dužnost u školi uvodio upravitelj ili predsjednik mjesnog Školskog odbora.⁶⁶⁰

Osim spomenutih prava Zakonom su bile propisane i dužnosti učitelja. Morali su odgajati djecu po pedagoškim načelima i poučavati ih u nastavnim predmetima do 28 sati tjedno, uredno voditi školske knjige,⁶⁶¹ nepristrano ocjenjivati učenike i voditi ih u crkvu na bogoslužja prilikom školskih svečanosti i velikih crkvenih blagdana, izvještavati upravitelja ili Školski odbor o učeničkim izostancima, surađivati s roditeljima u vidu održavanja roditeljskih sastanaka, zamjenjivati odsutne nastavnike, pohađati učiteljske tečajeve i predavanja u svrhu stručnog usavršavanja, raditi na narodnom prosvjećivanju i dr.⁶⁶² Ukoliko su zanemarivali svoje obaveze, nad njima su primjenjivani disciplinski propisi. Tako su mogli biti kažnjeni opomenom, ukorom, gubitkom plaće od tri dana do tri mjeseca, premještajem u drugo mjesto bez naknade selidbenih troškova, otpuštanjem iz službe bez gubitka stečenih prava u slučaju povratka u službu, otpuštanjem iz službe s gubitkom nekih ili svih stečenih prava te umirovljenjem bez umanjenja ili s umanjenom mirovinom.⁶⁶³ Opomenu učitelju mogao je izreći upravitelj, opomenu i ukor sreski načelnik, gubitak plaće do petnaest dana banovinski školski nadzornik, a sve ostale kazne samo ministar prosvjete. Kažnjavanja učitelja iz godine u godinu bivala su sve stroža i drastičnija, a kulminirala su *Uredbom o disciplinskoj odgovornosti školskih nadzornika i nastavnika narodnih škola*, koju je 1936. godine donio ministar prosvjete Dobrovoje Stošović.⁶⁶⁴ Njime se duboko zadiralo i u nastavnikov privatni izvanškolski život jer je smatrano da odvijanje cjelokupnog učiteljeva života mora služiti interesima i ugledu struke.⁶⁶⁵ Kazne su bile predviđene za neurednost⁶⁶⁶ u obliku pisanog ukora ili novčane kazne, a disciplinski kažnjiva djela poput nemarnog vršenja dužnosti, nedopuštene kritike nadređenih, primanja mita, nečovječnog postupanja s učenicima i kolegama, nemoralnog vladanja, zaduživanja i dr., mogla su biti kažnjavana zaustavljanjem napredovanja, premještajem na drugo radno mjesto, umirovljenjem ili otpuštanjem iz službe. Upravitelj škole mogao je opomenuti učitelja zbog neredovitog dolaska na posao ili izazivanje konfliktne situacije s ostalim kolegama, nesavjesnog vođenja razredne evidencije, nepropisnog obilježavanja državnih praznika i sl.

⁶⁶⁰ Vidi §77. *Zakona o narodnim školama*.

⁶⁶¹ Matične knjige, razredne knjige i upisnice.

⁶⁶² Vidi §78. *Zakona o narodnim školama*.

⁶⁶³ Vidi § 88. *Zakona o narodnim školama*.

⁶⁶⁴ Lavrnja, Dušan (ur.): *Registar-indeks Prosvetnog glasnika za 1936. godinu – ukazi, uredbe, pravilnici, pravila, rešenja, odluke i raspisi Ministarstva prosvete*, Štampa državne štamparije Kraljevine Jugoslavije, Beograd, str. 624-632.

⁶⁶⁵ Isto, §2.

⁶⁶⁶ Disciplinski istup.

Nad učiteljima je neprestance vršena kontrola prosvjetne hijerarhije sreskih i banovinskih školskih nadzornika putem ocjenjivanja pa je mogućnost njihova kažnjavanja, ali i pohvala za karijeriste, stalno bila prisutna. U skladu sa svojim ovlastima te u okviru brige za razvoj školstva, nadzornik je bilježio svoj stručni sud o učiteljevom radu, vladanju i općenitoj predanosti poslu te na temelju tih karakteristika najkasnije do 1. srpnja tekuće godine formirao svoju konačnu ocjenu. Temeljem tog široko postavljenog dijapazona učiteljskih dužnosti te višestrukih tumačenja i pogleda na pojedine situacije, neminovno je dolazilo do subjektivnih i često krivo interpretiranih činjenica. Ocjenama „nedovoljan” (2) i „rđav” (1) ocjenjivani su učitelji čiji rad u nekom svom segmentu nije zadovoljavao te naštetio ugledu škole ili odgojno-obrazovnom procesu.⁶⁶⁷ Oni nastavnici koji su dvije godine dobivali nedovoljnu ili rđavu ocjenu otpušteni su iz službe. Na ocjenu „rđav” (1), „nedovoljan” (2) i „dobar” (3) učitelj je imao pravo žalbe, dok na ocjenu „vrlo dobar” (4) nije. Jedino je ocjena „odličan” (5) omogućavala učitelju prijelaz u viši platni razred, što znači da je njegovo materijalno stanje ovisilo o nadzornikovoju ocjeni.⁶⁶⁸ Općoj ocjeni učitelja pridonosila je i njihova angažiranost u pogledu provedbe državne ideje integralnog jugoslavenstva, odanosti kralju i dinastiji Karađorđevića u vidu organizacije proslave državnih praznika, posebice Dana ujedinjenja i kraljeva rođendana, a što se nastojalo zabilježiti i istaknuti naročito u školskim ljetopisima. Naredbom ministarstva prosvjete od 26. ožujka 1928. kotarskim i oblasnim školskim nadzornicima te prosvjetnim inspektorima pooštren je rad zbog preblagog odnosa prema učiteljima i školama.⁶⁶⁹

Iako je u načelu postojala ravnopravnost spolova među učiteljskim osobljem, *Zakon o narodnim školama* na više ga mjesta poništava na štetu žena. I dok se u §75. naglašava da u osnovnoj školi mogu predavati učitelji i učiteljice bez obzira na spol učenika, već u 2. stavku toga paragrafa stoji kako

*u višoj narodnoj školi valja nastojati i gde god je to moguće provesti s obzirom na broj učenika i učiteljskih lica, da učitelji poučavaju mušku, a učiteljice žensku mladež.*⁶⁷⁰

Nadalje, u 3. točki šestog poglavlja pod nazivom „Prava nastavnika” stoji kako učiteljica udana za neučitelja ne može dobiti stan u naturi. Kako bi se izbjegla provedba te klauzule

⁶⁶⁷ Vidi §104. Zakona o narodnim školama.

⁶⁶⁸ Jagić, str. 198.

⁶⁶⁹ Isto, str. 136.

⁶⁷⁰ Vidi §75. Zakona o narodnim školama.

§84., često se događalo da u jednoj školi službuje učiteljski bračni par, što je u razdoblju 1929. – 1941. bio slučaj s učiteljima Dječjačke škole u Martinskoj Vesi.

Lesko
GRADSKO NAČELSTVO U S I S K U.

K broju *12469.*

I z v j e š t a j

o ocjeni rada.....*Čop Zlatana*.....učitelja/ice/
u.....*Martinskoj Vesi*.....za školsku godinu 1930/31.
Ocjenjen po sreskom školskom nadzorniku.....*13. june*.....1931.
sa ocjenom.....*velo dobar*.....

Sisak,.....*21.*.....septembra 1931.

Sreski školski nadzornik:
Mil. Bonarić

Slika 42. Izvještaj o ocjeni rada učitelja Zlatana Čopa iz 1931. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 60.

Neravnopravnost među spolovima vidljiva je i u §113. Školskog zakona, gdje stoji kako u muškim školama upravitelj uvijek treba biti učitelj, dok u mješovitim može biti i učiteljica.

Učiteljska stvarnost i svakodnevnica u Martinskoj Vesi odvijala se u skladu s navedenim zakonskim propisima, ali po svemu sudeći, bila je puno blaža u odnosu na druga mjesta i krajeve. Naime, kažnjavanja učitelja i provođenje disciplinskih propisa od strane školskih nadzornika nisu nigdje zapisana, a učitelji-kroničari u školskim Spomenicama obiju škola obavezno bilježe posjete sreskog i banovinskog školskog nadzornika te ističu njihovo zadovoljstvo učiteljskim radom, kao i relativno dobre ocjene kojima su bili nagrađeni. Tako ravnajući učitelj Dječjačke škole piše kako je u školskoj godini 1930./1931.

*školu i obuku inspicirao sreski školski nadzornik g. Milutin Rešković dva puta i to 24. januara i 13. juna 1931. Oba puta bio je sa uspjehom zadovoljan te je konačno oboje nastavnika ocijenio s vrlo dobrom ocjenom.*⁶⁷¹

Nadzornik Rešković ističe i zadovoljstvo sa stanjem Djevojačke škole 8. veljače 1932.:

*Danas sam pregledao državnu osnovnu školu u Martinskoj Vesi (djevojačku). I i II. r. obučava učiteljica ss. Gonzaga Perić, koja vodi i upravu škole, a III., IV. i I. r. više narodne škole ss. Jadviga Zec. Polazak škole je marljiv, disciplina dobra. Obuka je cjelodnevna. Nastavnice su vršile svoju dužnost osobito marljivo i savjesno. U III. i IV. razredu obrađena je lijepo zemljopisna i povijesna nastava, dočim su pismene radnje u obadva odjelenja lijepe i uredne. Pjevanje u ovom odjelenju je osobito njegovano.*⁶⁷²

Ravnajuća učiteljica Djevojačke škole časna sestra Bogumila Zajiček za školsku godinu 1928./1929. navodi pak kako je

*na 14. lipnja pregledao ovu školu gospodin sreski nadzornik Ivan Migić, te su obadvije učiteljice ocijenjene s odličnim uspjehom,*⁶⁷³ što je vidljivo iz njegovog originalnog izvještaja:

Dana 14. VI. 1929. pregledao sam državnu osnovnu školu u Martinskoj Vesi (djevojačko odjelenje) na kojoj službuju u I. i II. god. s. Albertina Mlinar, stalna učiteljica, a u III.-V. god. s. Bogumila Zajiček, stalna učiteljica. Našao sam polazak škole vrlo marljiv, poredak i čistoću uzornu, a disciplinu odličnu. Obje nastavnice su redovnice sv. Vinka, starije, sa veoma opsežnim pedagoško-didaktičnim iskustvom

⁶⁷¹ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 59.

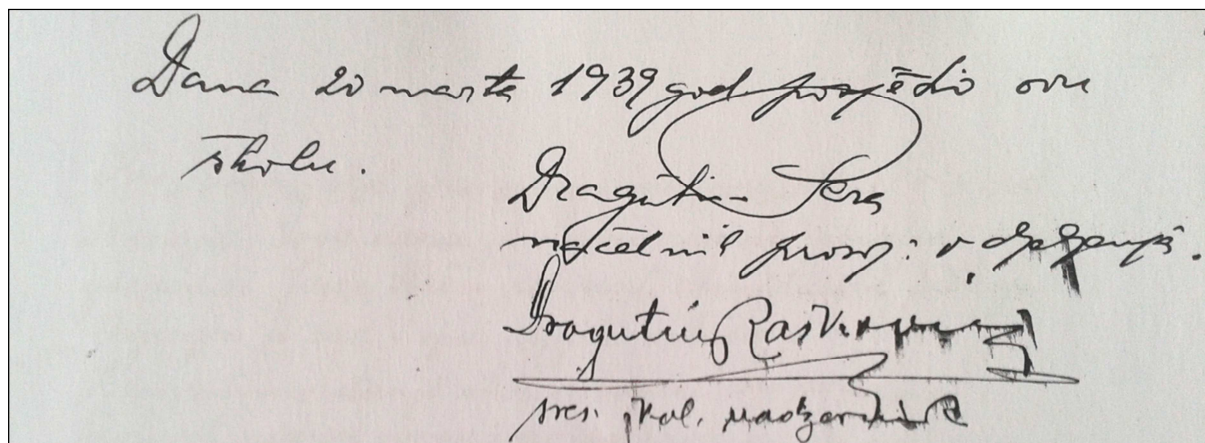
⁶⁷² HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Kontrolna knjiga 1901. – 1959.*, str. 28.

⁶⁷³ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 65.

*i silnom marljivošću, rade u svojim odjelenjima po postojećim propisima bez ikakova prigovora, pa su postigle obje odličan uspjeh. Uprava škole vodi se točno i uredno.*⁶⁷⁴

Nešto kasnije ravnajuća učiteljica časna sestra Gonzaga Perić za školsku godinu 1933./1934. ističe kako je

*Dne 16. siječnja 1934. posjetio školu sreski školski nadzornik Milutin Rešković i kao obično bio zadovoljan s radom nastavnica i sa znanjem učenica.*⁶⁷⁵

Slika 43. Potpis Dragutina Perca, načelnika Prosvjetnog odjeljenja Savske banovine i Dragutina Raškovića, sisačkog sreskog školskog nadzornika u Spomenici Državne narodne ženske škole u Martinskoj Vesi 1939. godine; Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog

Prilikom svakog inspeksijskog dolaska sreskog i banovinskog školskog nadzornika, a povremeno i referenata Ministarstva prosvjete, učitelji su nastojali urediti školu i dodatno disciplinirati učenike kako bi cjelokupno stanje škole na njih ostavilo što bolji dojam. Katica Vrban sjeća se da su sve učenice cijelo vrijeme nadzornikove prisutnosti u učionici morale stajati, a ne sjediti, kako bi tim činom očitovale poštovanje prema njemu. On bi se neko vrijeme znao zadržati u učionici ispitujući učenice, a zatim u pratnji nastavnica prošetati i obići sve prostorije u školskoj zgradi:

⁶⁷⁴ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Kontrolna knjiga 1901. – 1959.*, str. 24.

⁶⁷⁵ Isto, str. 77.

*Danas sam pregledao ovu djevojačku državnu narodnu školu na kojoj obučavaju časne sestre učiteljice i to: u I. i II. razredu Perić s. Gonzaga, a u III. i IV. raz. Matijević s. Leonila. Preduzeto je sve gradivo po naučnom planu, te je preduzeto gradivo potpuna dječja svojina. Obje sestre učiteljice rade predano. Djeca su čista, uredna i pažljiva. Dječji samo radovi su uredni iz stvarne građe. Obje se služe u svom radu odličnim savremenim metodama. Nacionalna povijest je potpuna svojina djece, a sudovi o pojedinim povijesnim događajima jesu pravilni i logični. Polaz škole je odličan. Školska zgrada je u povoljnom stanju. Opći uspjeh u oba odjelenja odličan.*⁶⁷⁶

*Danas sam pregledao rad na ovoj školi i zatekao na dužnosti u I. odjelenju s. Perić Gonzagu, upraviteljicu. U odjelenje upisano 40, a prisutno je bilo 36 učenica. Sva nastavna građa je preduzeta po planu i programu. Nastavnica obrađuje gradivo po principu savremene pedagogije i prema logičkom zaključivanju uz veliku aktivnost učenika. Razredni ciljevi su potpuno postignuti. Ista nastavnica vodi upravu škole u potpunom redu. U II. odjelenju je s. Leonila Matijević, koja obučava III. i IV. razred. U odjelenje upisano 35, a prisutno 29 učenica. U ovom odjelenju preduzima se gradivo točno po programu i zahtjeva moderne pedagogije. Odgojna strana učenica je u oba odjelenja u svakom pogledu na visini. Preduzeto gradivo odgovara školskoj dobi i postalo je dječja svojina. Administracija se vodi u redu. Školski odbor se brine za školu. Obe nastavnice žive sa narodom u potpunom skladu, pa u selu uživaju velik ugled.*⁶⁷⁷

Kako bi ostavili dojam odanosti i vjernosti državi i simbolima državne vlasti, učitelji su u Spomenicama obavezno isticali praznikovanje i prisustvovanje bogoslužjima na dan ujedinjenja, 1. prosinca, kao i na kraljev i prinčev rođendan, 17. prosinca i 6. rujna:

*Dne 6. septembra 1929. imala su djeca praznik kao na dan rođenja Njegovog Visočanstva princa Petra. Taj su dan djeca išla u crkvu... Na dan 1. decembra imala su djeca opet prosto jer je bio državni praznik kao Dan ujedinjenja te je opet školska mladež prisustvovala sv. misi i zahvalnici. Isto smo imali državni praznik 17. decembra na dan rođenja Njegovog Veličanstva kralja Aleksandra I. Karađorđevića, kralja Jugoslavije. Isto su djeca prisustvovala svečanoj zahvalnici.*⁶⁷⁸

⁶⁷⁶ Izvještaj referenta Ministarstva prosvjete Josipa Stažića prilikom završnog pregleda Djevojačke škole u Martinskoj Vesi na kraju šk. god. 1937./1938., 31. svibnja 1938.; vidi, u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Kontrolna knjiga 1901. – 1959.*, str. 35.

⁶⁷⁷ Zapisnik sreskog školskog nadzornika Dragutina Raškovića prigodom njegova prvog pregleda Djevojačke škole u Martinskoj Vesi, 22. studenog 1938., vidi, u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Kontrolna knjiga 1901. – 1959.*, str. 36-37.

⁶⁷⁸ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 66-67.

Već otprije spomenuta i opisana zgoda kraljevog kumstva devetom djetetu seljaka Ivana Plavca iz Željeznog Desnog od 9. studenog 1930. zacijelo je morala ostaviti dubok dojam na sve nadzornike koji su čitali ta izvješća u školskim Spomenicama, iz čega vjerojatno djelomično i proizlaze dobre ocjene učitelja obiju škola.⁶⁷⁹

Nastavu u Dječjačkoj školi izvodili su svjetovni učitelji i učiteljice koji su imali i status bračnog para (vidi tablicu 26).

Tablica 26. Učitelji i učiteljice Državne dječjačke narodne osnovne škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1929. – 1941. godine

(Izvori: 1.) HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 56-60v.; 2.) HŠM 37 203, Odjel za prosvjetu Banovine Hrvatske, Izvješća škola za šk. god. 1938./1939., Martinska Ves; 3.) HŠM, 37 202, *Dokumentacija o školama – Martinska Ves, Anketni upitnik iz šk. god. 1939./1940.*; 4.) HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika – Zagreb)

Ime i prezime učitelja/ce	Razdoblje službovanja po odjelima	
	I. i II. razred	III. i IV. razred
Zlatan Čop		1927. – 1932.
Katarina Kovačić	1929. – 1932.	
Josip Octenjak		1932. – 1933.
Juraj Jurman		1932. – 1936.
Nada Jurman	1932. – 1936.	
Petar Davidović		1935. – 1939.
Katica Davidović	1936. – 1939.	
Gaston Hedžet		1939. – 1940.
Emilija Hedžet	1939. – 1940.	
Eugen Gorupec		1940. – 1943.

U Djevojačkoj školi poučavale su časne sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskog (vidi tablicu 27).

⁶⁷⁹ Usp. *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 66. i HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 58-58v.

Tablica 27. Časne sestre učiteljice Državne djevojačke osnovne škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1929. – 1941. godine

(Izvor: *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 66-67.)

Ime i prezime učiteljice	Razdoblje službovanja po odjelima	
	I. i II. razred	III. i IV. razred
Albertina Mlinar	1928. – 1929.	
Bogumila Zajiček	1929. – 1931.	
Jadviga Zec		1930. – 1934.
Gonzaga Perić	1931. – 1939.	
Leonila Matijević	1939. – 1940.	1934. – 1939.
Marija Marta Topolčić		1939. – 1941.
Kanizija Črnilec	1940. – 1941.	

I dok crkvene osobe (redovnice) koje su obavljale učiteljsku službu nisu podlijevale premještajima i opširnim inspekcijskim izvještajima, svjetovno učiteljstvo jest, što se vidi po podacima o školi i nastavnicima Dječačke škole. Oni su sadržavali brojna pitanja vezana uz učiteljev identitet tako da se na temelju toga vrlo brzo mogao stvoriti njegov profil, primjerice: prezime i ime nastavnika, naznaka očeva imena, obiteljsko ime i prezime udatih, godina i mjesto rođenja, narodnost, državljanstvo, vjeroispovijest, bračno stanje, ime žene/muža, zanimanje žene/muža, boravište, ime djece, dan i godina rođenja djece, prvo postavljanje i dan nastupa u učiteljsku službu, grupa, odluka, ukaz o grupi plaćevnog razreda, periodična povišica, odluka o periodskoj povišici, stečeno pravo isplate periodske povišice, primanje doplatka, odlikovanje, razred skupoće i prekid službe.⁶⁸⁰

Svjetovni učitelji su prema zakonu uživali stan u naravi, gospodarske zgrade i vrt. Prema podacima o Dječačkoj školi i nastavnicima za školsku godinu 1936./1937. upisano je kako se učiteljski stan sastoji od dviju soba dimenzija 5x4,5x3m, kuhinje i smočnice. Površina stana za učiteljice bila je identična učiteljevu. Uz stanove postojala je zajednička štala u kojoj su se nalazila dva svinjca i kokošinjca. Površina učiteljskog vrta iznosila je 0,0988 ha, cjepilnjaka 0,6172 ha i livade 2,2880 ha koje su zajednički dijelili učitelj i učiteljica.⁶⁸¹

⁶⁸⁰ HŠM 37 203, Odjel za prosvjetu Banovine Hrvatske, Izvješća škola za šk. god. 1938./1939., Martinska Ves

⁶⁸¹ Isto

17. 12. Izvanškolski rad učitelja i briga za narodno prosvjećivanje

Učitelji su uz redovnu nastavu morali prema Zakonu obavljati i izvanškolski rad koji se sastojao od narodnog prosvjećivanja i širenja pismenosti među odraslima, organiziranja kulturnih ustanova, organiziranja i pomaganja zemljoradničkih zadruga, čuvanja narodnog zdravlja, suzbijanja alkoholizma, osnivanja i rada u narodnim knjižnicama i čitaonicama u svrhu popularizacije književnosti, rada u organizacijama koje su širile svijest o narodnom jedinstvu i vjerskoj snošljivosti itd.⁶⁸² Ipak, od svih navedenih izvanškolskih aktivnosti, od učitelja se ponajviše očekivao angažman oko narodnog prosvjećivanja, što je vlastima bilo vrlo bitno kako bi se nepismenost u državi iskorijenila ili svela na najmanju moguću mjeru.⁶⁸³ Zakon o narodnim školama je u 11. poglavlju „Narodno prosvjećivanje” (§153-157.) posvetio tome naročitu pažnju, obvezavši sve osobe do 25. godine života, koje su u razdoblju školske obveze od 7. do 11. godine života ostale bez školskog obrazovanja, na pohađanje tečajeva za odrasle i nepismene. Takvi tečajevi morali su postojati u svim seoskim narodnim školama.⁶⁸⁴ Učitelji, koje je zapala ova obveza, svoju su redovnu nastavu u vrijeme trajanja tečajeva izvodili poludnevno, tj. prije podne. Te državne inicijative nisu dale vidljivijih rezultata zbog preopterećenosti učitelja školskim i svakovrsnim drugim obvezama, ali i zbog slabog odaziva stanovništva.

Iz dostupnih izvora za školstvo u Martinskoj Vesi u razdoblju 1929. – 1941. nigdje nije vidljivo niti je dana naznaka postojanja takvih analfabetskih tečajeva za odrasle.

17.13. Povezanost škole i vjerskog života u Martinskoj Vesi

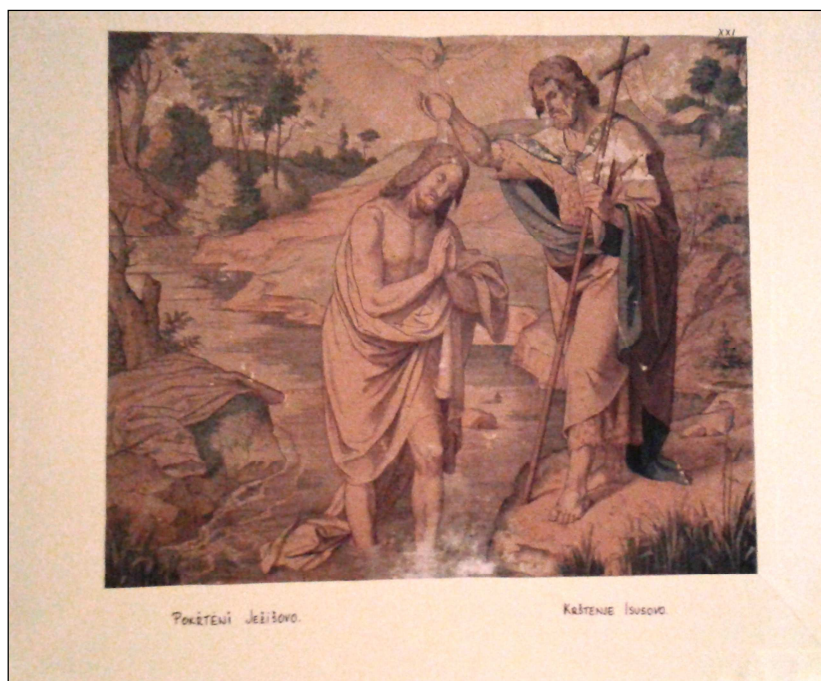
Vjeronauk je kao školski predmet bio glavna poveznica između školskog i vjerskog života na nivou cijele države pa tako i u Martinskoj Vesi. U nastavnom planu i programu iz 1929. i 1933. vjerska nastava bila je na listi predmeta na prvome mjestu. U §43. Školskog zakona naglašeno je da je vjerska nastava obavezna za sve priznate vjeroispovijesti na području Kraljevine Jugoslavije. Upravo je putem nje razvijana tolerancija među jugoslavenskim narodima s ciljem učvršćivanja narodnog jedinstva budući da je netrpeljivost među njima

⁶⁸² Vidi 3. stavak §98. Zakona o narodnim školama.

⁶⁸³ U Hrvatskoj je 1931. bilo 42,56%, a 1940. godine 42,3% nepismenih; vidi, u: Franković, str. 317. i 344.

⁶⁸⁴ Za žene su, uz poduku opismenjavanja, organizirani i tečajevi za domaćice, a za muškarce dodatni privredno-zadružni tečajevi.

ponajviše izvirala iz vjerskih razloga i tradicija koje sa sobom povlače.⁶⁸⁵ Vjeronauk su mogli predavati učitelji samo ako su bili iste vjeroispovijesti kao i učenici. Gdje takvih učitelja nije bilo, predavali su ga svećenici koje je imenovao ministar prosvjete. Plaću za to dobivali su u vidu nagrade od mjesnih crkvenih vlasti. Školski vjeronauk bio je usko povezan s prakticiranjem obaveznog i zakonom propisanog prisustvovanja bogoslužju. Učenici rimokatoličke vjere tako su bili dužni s učiteljima svake nedjelje i blagdana prisustvovati misnom slavlju, a za blagdane Božića, Uskrsa i Tijelova obavezno se ispovjediti i pričestiti te posebno pripremiti za tijelovsku procesiju. Sve ove vjerske aktivnosti i njihovo redovito prakticiranje učiteljima i učenicima bilo je moguće samo uz odobrenje i sudjelovanje školske uprave.

Slika 44. Zidna vjeronaučna slika korištena u školi 30-ih godina XX. stoljeća; Arhiv župe sv. Martina biskupa, Martinska Ves

Iako je država zakonskim propisima na stanoviti način nastojala odvojiti Crkvu od škole, to je u praksi bilo slabo provedivo. Ministar prosvjete je, doduše, propisivao nastavni plan i

⁶⁸⁵ Ravnajuća učiteljica Djevojačke škole časna sestra Gonzaga Perić zapisala je kako je 27. siječnja 1937. na dan sv. Save časna sestra učiteljica Leonila Matijević pripremila učenicima prigodno predavanje o njemu, a iza toga su učenice deklamirale pjesmice i pjevale narodne pjesme; vidi, u: *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 83. Proslava dana sv. Save kao najvećeg srpskog sveca bila je obavezna od siječnja 1929. s objašnjenjem razvijanja vjerske tolerancije. No, bio je to u stvari još jedan u nizu pokazatelja otvorene srbizacije jugoslavenskog društva nakon uvođenja diktature.

program za vjeronauk, ali zabrana članstva u vjerskim udruženjima zbog eventualnog razvijanja vjerske nesnošljivosti ili protivljenja državnom i narodnom jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca⁶⁸⁶ nailazila je na negodovanje katoličkog svećenstva.

Slika 45. Naslovnica članske iskaznice Bratovštine kršćanskog nauka iz 1935. godine; privatni posjed

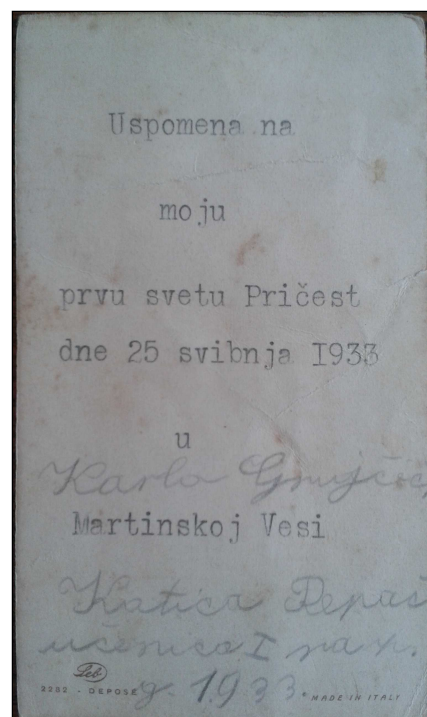
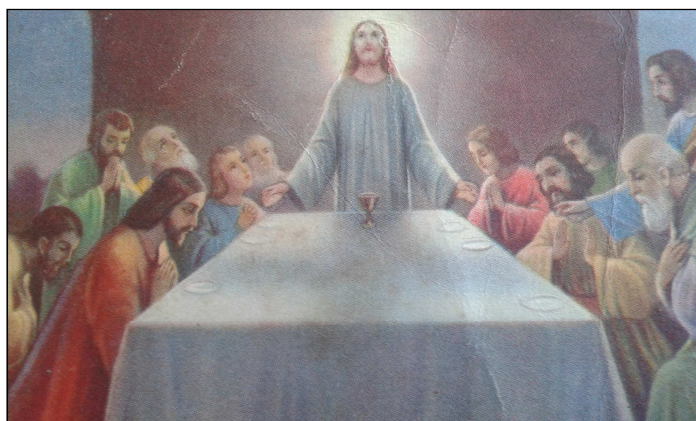
Povezanost školstva u Martinskoj Vesi s mjesnom župnom zajednicom i u ovom je razdoblju bila bogata i slojevita. Prema statističkim podacima u razdoblju 1936. – 1940. sva školska mladež bila je rimokatoličke vjeroispovijesti.⁶⁸⁷ Svaka školska godina započela je misnim slavljem i zazivom Duha Svetoga, a završavala misnim slavljem s blagoslovom i himnom Tebe Boga hvalimo. Učenici su svake nedjelje i blagdana prisustvovali misama, a ženska mladež i svakoga dana, na što su ih poticale časne sestre učiteljice. Župničku službu i poučavanje vjeronauka do 19. siječnja 1938. vršio je župnik Karlo Gručić kada je imenovan kanonikom Prvostolnog kaptola zagrebačkog. Na njegovo mjesto dolazi novi župnik Ivan

⁶⁸⁶ Vidi §68. Zakona o narodnim školama.

⁶⁸⁷ HŠM 37 203, Odjel za prosvjetu Banovine Hrvatske, Izvješća škola za šk. god. 1938./1939., Martinska Ves

Fabečić. Prema usmenim svjedočanstvima, kao i prema službenim zapisima, Karlo Gruičić bio je vrlo aktivan u župi i vrlo omiljen u školi. Do danas ga najstarije generacije stanovnika župe Martinska Ves pamte kao vrlo revnog i zauzetog vjeroučitelja koji je službu vršio putem katekizma što ga je sâm nabavljao svojoj školskoj mladeži. Uz to, poučavanje je vršio i putem zidnih slika koje su prikazivale pojedine biblijske prizore (vidi sl. 44.). Nakon obrađenog poglavlja uslijedilo je usmeno ispitivanje, a potom bi ponajbolje učenike nagradio svetim sličicama ili usmenom pohvalom. Upravo su te pohvale vrlo pozitivno utjecale na školsku mladež i pridonosile izgradnji njihova samopouzdanja.⁶⁸⁸ Osim što je 1929. utemeljio društvo Dobrotvor za potporu siromašne školske mladeži, 1935. godine osnovao je i *Bratovštinu kršćanskog nauka* u koju je upisivana samo ženska školska mladež. Iako je njeno osnivanje bilo protivno §68. Zakona o narodnim školama, Bratovština je postojala do kraja Gruičićeva župničkog mandata jer su nadležne školske vlasti očito procijenile da svojim djelovanjem nije bila protivna Zakonu.

Naročita pažnja posvećivana je svečanosti prve pričesti o kojoj se u Spomenici Djevojačke škole svake školske godine nalazi opširan opis, primjerice:

Slika 46. Vers i revers prvopričesničke sličice iz 1933. godine; privatni posjed

⁶⁸⁸ Usmeno svjedočanstvo Katice Vrban i Ane Horvat.

*Na Prvu pričest pristupilo je 21. lipnja 1936. četrnaest učenica ove škole iz I. razreda zajedno sa učenicima i učenicama ostalih seoskih škola ove župe. Svečanost crkvena je bila vrlo ganutljiva. Poslije iste skupila se sva školska mladež u djevojačkoj školi na zajednički zajuttrak što ga prirediše nastavnice uz prinose roditelja. Djeca su tom zgodom u prisutnosti prečasnog gospodina župnika Karla Gruičića te svojih roditelja deklamirala prigodne pjesme. Prečasní g. župnik podijelio im lijepe spomen-sličice. Nakon toga se sa roditeljima veselo vratili svojim domovima.*⁶⁸⁹

Svečanost prve pričesti upriličavana je svake godine u pravilu na spomendan sv. Alojzija Gonzage 21. lipnja koji je čašćen kao zaštitnik školske mladeži⁶⁹⁰ pa je taj dan ujedno tretiran i kao školski praznik.⁶⁹¹ Njegovo štovanje u Martinskoj Vesi, kao i štovanje svete Terezije od Djeteta Isusa, pojavilo se upravo u vrijeme župnika Karla Gruičića čije je freske na svodu svetišta crkve sv. Martina u Martinskoj Vesi, po svemu sudeći, on dao i naslikati (vidi sl. 47.). Francuska svetica Terezija od Djeteta Isusa (1873. – 1897.), znana je u narodu još i kao sveta Mala Terezija zbog intenzivnog duhovnog života kojega je prakticirala u svom kratkom 24-godišnjem životu. Kao takva, stavljena je kao uzor mladima, osobito djevojkama te proglašena zaštitnicom školske mladeži. Proglašena je svetom 1925. godine. Njezino je štovanje zalaganjem časnih sestara bilo naročito prošireno među ženskom mladeži martinskoveške Djevojačke škole, o čemu svjedoči i pjesma časne sestre Bernardine Horvat *Zdravo, Ružo Isusova*, posvećena upravo njoj, u kojoj se eksplicitno zaziva zaštita škola i školske mladeži. Prema usmenim svjedočanstvima ta je pjesma postala svojevrsna himna školske mladeži, a zanimljivost je da se u župnom liturgijskom glazbenom repertoaru zadržala do danas.⁶⁹² Njima su u fresco-tehnici pridruženi i likovi sv. Katarine Aleksandrijske (III. st. – 306. god.), zaštitnice učenika i učenih ljudi, kao i sv. Karla Boromejskog (1538. – 1584.), zaštitnika učenika i siromašnih te osnivača tzv. „nedjeljnih škola”.⁶⁹³ Odabirom tih četiriju svetaca s domenama njihove zaštite i zagovora školske mladeži, očituje se Gruičićeva zauzetost i briga za cjelokupni napredak školske mladeži na duhovnom i materijalom području.

⁶⁸⁹ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 83.

⁶⁹⁰ Alojzije Gonzaga (1568. – 1591.), talijanski svetac koji je unatoč svom kratkom životu (doživio je svega 23 godine) postigao intenzivnu duhovnost. Zbog toga ga je papa Pio XI. proglasio jednim od zaštitnika školske mladeži.

⁶⁹¹ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 87.

⁶⁹² Vidi, u: *Hrvatski crkveni kantual*, Izdalo glazbeno-pjevačko društvo „Vijenac” u Nadbiskupskom bogoslovnom sjemeništu u Zagrebu, Jugoslavenska tiskarna u Ljubljani, Zagreb, 1934., str. 521-522.

⁶⁹³ Vidi, u: Sirovec, Ivan (2007.): *Sveci – 128 životopisa i poruka*, UPT, tisak Kikagraf, Zagreb, str. 217-218. i 235-236.

Osim državnih službenika školski nadzor vršile su i crkvene vlasti. Tako je 14. listopada 1929. zabilježen posjet zagrebačkog biskupa i arhiđakona gorskog dr. Dominika Premuša objema školama u svojstvu inspektora vjeronauka

*koji je znanjem djece bio veoma zadovoljan.*⁶⁹⁴

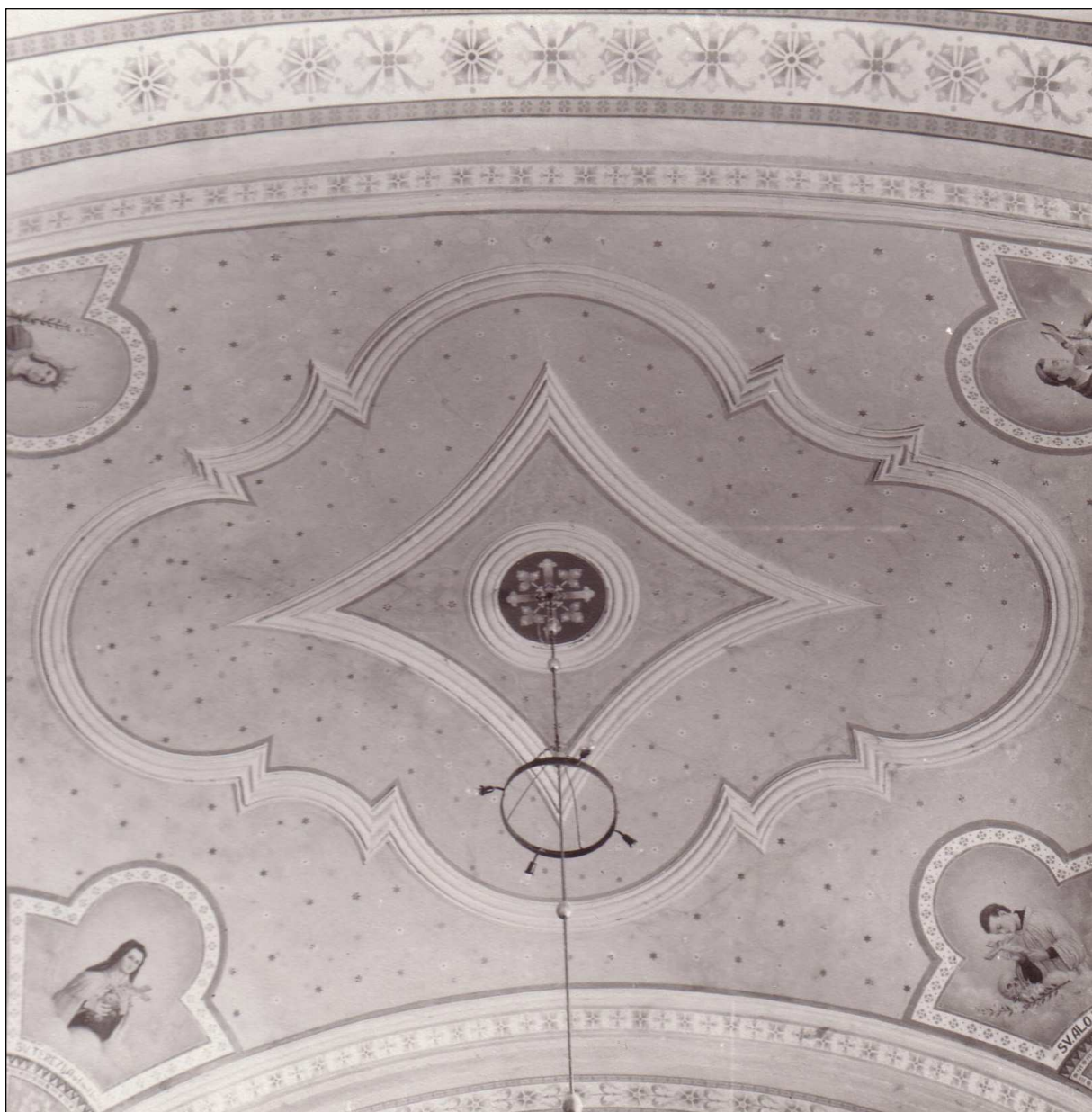
Škole je 12. listopada 1935. posjetio i generalni vikar Zagrebačke nadbiskupije dr. Franjo Salis koji je tih dana u Martinskoj Vesi boravio po službenoj dužnosti kanonske vizitacije župe. Tom prilikom podijelio je i svetu potvrdu, a u školama je, u pratnji domaćeg župnika Karla Gruičića i svećenstva okolnih župa, ispitivao djecu kršćanski nauk te u potpunosti bio zadovoljan naučenim gradivom, naposljetku nagradivši svu djecu sličicama te se upisavši u školsku Spomenicu.⁶⁹⁵

Unatoč sveopćoj materijalnoj i financijskoj krizi koja se osjećala u cijeloj zemlji, a time i u školskom sustavu,⁶⁹⁶ mjere štednje bile su nužne. Već je ukazano na činjenicu osnivanja *Štedionice malih zadrugara* pri Dječjačkoj školi 1931. godine na inicijativu učitelja Branimira Zadrovića. Pri Djevojačkoj školi takva štedionica u razdoblju 1929. – 1941. nije postojala, nego ona karitativne naravi, dotad nepoznata na ovome području. Naime, radi se o štednji za siromašne u Africi. U skladu s crkvenim poslanjem potpomaganja siromašnih i potrebitih u svijetu, u školi je bila postavljena keramička štedna kutija, zvana „šparovec” u obliku crnca („Krajnec”), gdje su se skupljali milodari. Prema usmenim svjedočanstvima, svakim ubacivanjem novčića (dinara ili para) taj antropomorfni mehanizam bi se aktivirao i naklonio, uvijek iznova izazivajući ushićenje prisutne djece. Ova svojedobna školska stvarnost svjedočila je o senzibilizaciji mladeži kako prema siromašnima u vlastitoj životnoj sredini, tako i prema onima u dalekom svijetu. Učenice su dodatno poticane na vršenje dobrih djela prikazivanjem „žrtvica”, odnosno odricanjem od materijalnih dobara u svrhu poticanja duhovnosti. Te žrtvice bilježile su na ceduljice te ih predavale časnim sestrama koje su ih čuvale do kraja školske godine.

⁶⁹⁴ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 57.

⁶⁹⁵ Isto, str. 81.

⁶⁹⁶ Izostanak uplate dvanaestina, nedostatak knjiga i pisaćeg materijala.

Slika 47. Freske s prikazima svetaca-zaštitnika školske mladeži: sv. Terezije od Djeteta Isusa, sv. Alojzija Gonzage, sv. Katarine Aleksandrijske i sv. Karla Boromejskog na svodu svetišta crkve sv. Martina biskupa u Martinskoj Vesi (fotografija iz 1961. godine); Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

18. PROSVJETNA POLITIKA BANOVINI HRVATSKE

18.1. Organizacija Banske vlasti i Odjela za prosvjetu

Nakon pada Vlade Milana Stojadinovića na izborima 1938. godine, knez Pavle odredio je Dragišu Cvetkovića za novog predsjednika Jugoslavenske vlade sastavljene 5. veljače 1939., čime je rješavanje hrvatskog pitanja ušlo u završnu, treću fazu razvoja u sklopu monarhističke Jugoslavije. Pregovori između Dragiša Cvetkovića i Vladka Mačeka rezultirali su dogovorom obje strane 26. kolovoza 1939., poznatog pod nazivom *Sporazum Cvetković – Maček*, što je rezultiralo osnivanjem *Banovine Hrvatske*.⁶⁹⁷ Donošenjem *Uredbe o Banovini Hrvatskoj*⁶⁹⁸ 9. rujna 1939., konačno su stvoreni uvjeti za preuređenje Kraljevine Jugoslavije. Time je Banovina Hrvatska dobila znatnu autonomiju u sklopu Kraljevine Jugoslavije. Kako bi preduhitрили eventualno neprihvatanje postignutog sporazuma od strane Narodne skupštine, Namjesništvo ju je raspustilo. Tri dana kasnije, 29. kolovoza 1939. u Zagrebu je ratificiran postignuti Sporazum.⁶⁹⁹ Prema spomenutoj *Uredbi o ustrojstvu Banske vlasti*, u nadležnost Banovine Hrvatske ubrajali su se poslovi poljoprivrede, industrije, trgovine, šuma, rudnika, socijalne politike, narodnog zdravlja, fizičkog odgoja, pravde, prosvjete i unutarnje uprave. Namjesništvo je za bana imenovalo dr. Ivana Šubašića koji je bio odgovoran vladaru i Saboru Banovine Hrvatske. Nakon definiranja autonomnih poslova banske vlasti, ustrojeni su njeni odjeli i imenovani odjelni predstojnici.⁷⁰⁰ Jedan od odjela bio je i *Odjel za prosvjetu* s odjelnim predstojnikom prof. Izidorom Škorjačem,⁷⁰¹ čija je nadležnost bila organizacija školstva.⁷⁰² Kraljevsko je namjesništvo 28. studenoga 1939. donijelo *Uredbu o prenosu prosvete s države na Banovinu Hrvatsku* kojom je određeno da poslovi izrade zakonskih osnova o načelima prosvjetne politike za cijelu državu ostaju u nadležnosti Ministarstva prosvete Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije, a ostali školsko-upravni poslovi i školski

⁶⁹⁷ Banovina Hrvatska prostirala se na 65 456 km² na čijem je području živjelo 4 024 602 stanovnika. U njenom sastavu našle su se dotadašnje Savska i Primorska banovina te kotarevi Dubrovnik, Šid, Ilok, Derventa, Gradačac, Brčko, Travnik i Fojnica, čime je prostorno okupljen najveći dio hrvatskog etničkog teritorija. Izuzetak su bila sjevernojadranska područja koja je Italija držala pod okupacijom.

⁶⁹⁸ *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 1940.*, Tisak Zaklade tiskare Narodnih novina u Zagrebu, Zagreb, 1940., str. 3.

⁶⁹⁹ Perić, Ivo (2007.): „Školski normativni akti i stanje školstva u Banovini Hrvatskoj 1939. – 1941.”, u: *Analiza povijesti odgoja*, vol. 6, Hrvatski školski muzej, Zagreb, str. 58.

⁷⁰⁰ Ustrojeno je jedanaest odjela s odjelnim predstojnicima.

⁷⁰¹ Vidi: *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 1940.*, str. 2.

⁷⁰² Vidi: „Uredba o prijenosu poslova prosvjete sa države na Banovinu Hrvatsku”, od 6. prosinca 1939., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 1-2, Zagreb, 1940., str. 69-72.

normativni akti poput naredbi, odluka, odobrenja, uputa, obavijesti i natječaja za sve odgojno-obrazovne ustanove ulaze u domenu nadležnosti Banovinske uprave.⁷⁰³ *Naredbom o Unutarnjem uređenju Banske vlasti* od 1. prosinca 1939., koju je potpisao ban Ivan Šubašić, ustrojen je Odjel za prosvjetu s pet odsjeka:

- 1.) Glavni odsjek,
- 2.) Odsjek za organizaciju nastave,
- 3.) Odsjek za srednje škole,
- 4.) Odsjek za narodne škole i
- 5.) Odsjek za seljačku prosvjetu.⁷⁰⁴

U *Naredbi o djelokrugu Odjela za prosvjetu Banske vlasti*, izdanoj 11. prosinca 1939.,⁷⁰⁵ određeno je da Odsjek za organizaciju nastave u svom sastavu ima tri pododsjeka:

- a) Opći nastavni pododsjek,
- b) Pododsjek za organizaciju nastave u srednjim školama i
- c) Pododsjek za organizaciju nastave u narodnim školama.

Opći nastavni pododsjek imao je najširi spektar djelovanja u koje je ubrajano obavljanje općih nastavno-pedagoških poslova pučkih i srednjih škola (metode školske obuke i odgoja, promicanje pedagoške znanosti, provođenje anketa, pisanje izvještaja o stanju školstva, propisivanje odredbi o socijalnoj skrbi i zdravstvenoj zaštiti školske mladeži, sastavljanje propisa za izvanškolski prosvjetni rad narodnih i srednjih škola i dr.). Odsjek za narodne škole sastojao se od personalno-administrativnog i računskog pododsjeka.⁷⁰⁶ Svi školski zakoni, propisi, okružnice, natječaji, službene obavijesti i statistički izvještaji o stanju školstva i prosvjete koje je donosio Odjel za prosvjetu bili su tiskani i objavljivani u glasilu *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, na koji su bile pretplaćene sve odgojno-obrazovne ustanove u Banovini Hrvatskoj.⁷⁰⁷ Ovakve opsežne administrativne pripreme u pogledu efikasnije organizacije prosvjete i školstva bile su nužne jer su

*mnoge naše prosvjetne ustanove i zavodi zapali u velike teškoće.*⁷⁰⁸

⁷⁰³ Izdavali su ih ban, podban ili predstojnik Banovinskog Odjela za prosvjetu.

⁷⁰⁴ *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 1-2, Zagreb, 1940., str. 69.

⁷⁰⁵ Isto, str. 86-91.

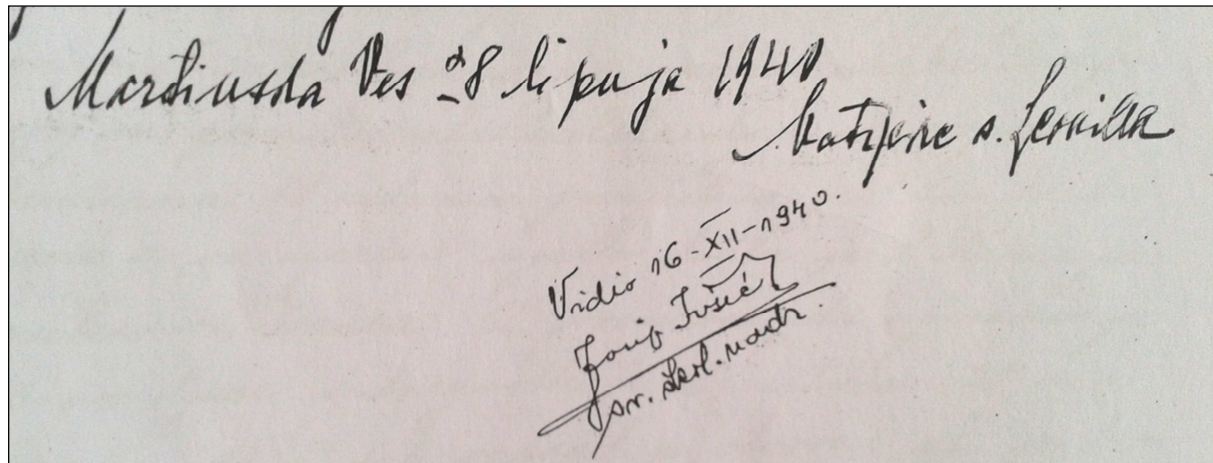
⁷⁰⁶ *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 1940.*, str. 4.

⁷⁰⁷ Prvi broj toga glasila izašao je 29. veljače 1940. kao dvobroj.

⁷⁰⁸ *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 1940.*, str. 25.

Međutim, hrvatski su učitelji uspostavom Banovine Hrvatske bili puni optimizma i polagali nade u povoljniju društveno-političku situaciju, a time i prosvjetnu politiku:

*Otada se vodi drukčija prosvjetna politika što se osjeća i u školi i školskom radu.*⁷⁰⁹

A photograph of a handwritten document. At the top, it says 'Martinska Ves 28. lipnja 1940.' followed by a signature 'Katarina s. Jernić'. Below this, there is a circular stamp that reads 'Vidiš 16-XII-1940.' and a signature 'Josip Ivšić' with 'Dr. Šk. načr.' written below it.

Slika 48. Potpis Josipa Ivšića, sisačkog sreskog (kotarskog) školskog nadzornika u Spomenici Državne ženske narodne škole u Martinskoj Vesi 1940. godine; Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog

Dvadesetgodišnja srbijanska hegemonija ostavila je negativne posljedice na hrvatsko školstvo, a prosvjetna politika vođena neefikasno i suprotno od stvarne potrebe naroda. Narodne škole po svom broju i broju odjela ni izdaleka nisu bile dostatne, postojeće školske zgrade u čitavoj Banovini bile su dosta zapuštene, a država nije davala nikakvu novčanu pomoć općinama za izgradnju novih. Nepismenost je prepoznata kao gorući problem i jedan od bitnih faktora koji su kočili napredak Hrvatske, a pokrenute inicijative za njeno iskorjenjivanje poistovjećivane s „narodnim preporodom”. Na još uvijek visok postotak nepismenih ukazivale su i statističke organizacije *Seljačke sloge* koje su od 1935. godine sustavno radile na opismenjavanju seljaka.⁷¹⁰ Uspostavom Banovine Hrvatske povećali su se izgledi za poboljšanje prosvjetnih prilika u Hrvatskoj. Jedan od najutjecajnijih pedagoga u to doba, dr. Sigismund Čajkovac, na svom predavanju u Hrvatskom učiteljskom domu, održanom 29. prosinca 1939., predložio je reformu školskog sustava i iznio temeljna načela za novi školski zakon. Pritom je ponavljao svoje teze o potrebi povećanja obavezne naobrazbe te

⁷⁰⁹ *Spomenica za Državnu narodnu osnovnu školu u Lijevoj Luki 1931. – 1975.*, Arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves, str. 7v-8.

⁷¹⁰ Franković, str. 344.

razvoja prosvjetne politike koja bi se ubuduće trebala razvijati u duhu ideologije braće Radić.⁷¹¹

18.2. Odras stanja narodnih škola u Banovini Hrvatskoj na narodne škole u Martinskoj Vesi

Školske godine 1939./1940. u Banovini Hrvatskoj u 99 kotareva ili srezova bilo je 2 899 narodnih škola sa 7 520 odjeljenja.⁷¹² U njima je radilo 7 485 učitelja i učiteljica. Od 442 699 školskih obveznika školu nije pohađalo 54 133 ili 12,2%.⁷¹³ Jedna narodna škola prosječno je obuhvaćala prostor od 26,6 km² s 1 388 stanovnika. Od svih vrsta škola i stupnjeva obrazovanja, najveća briga i zamišljene reforme bile su usmjerene na narodne škole koje su svojim osnovnim obrazovanjem obuhvaćale najveći dio stanovništva, u prvom redu seljaka. Iako je Školski zakon iz 1929. propisivao obvezno osmogodišnje školovanje, u praksi ta odluka gotovo da i nije primjenjivana jer je većina učenika pohađala samo obaveznu četverogodišnju školu što je, u stvari, smanjilo razinu prijašnjeg pretežito petogodišnjeg nižeg pučkoškolskog obrazovanja s pridruženim dvogodišnjim opetovnim školama.⁷¹⁴ No i za tu vremenski smanjenu školsku obuku nedostajalo je oko 1 150 novih škola i 80 učitelja. Narodne škole, za koje se ponovno počeo neslužbeno rabiti stari naziv *pučke škole*,⁷¹⁵ Zakonom iz 1929. godine dobile su naziv *državne narodne škole*, a nakon uspostave Banovine Hrvatske ban Ivan Šubašić ih je svojom odlukom od 30. srpnja 1940. preimenuvao u *narodne škole*.⁷¹⁶ Međutim, ta odluka očito nije naišla na brzu i široku primjenu zbog kratkoće postojanja Banovine Hrvatske i administrativne nejedinstvenosti u pogledu usuglašenosti službenih školskih dokumenata poput pečata, razrednih imenika i ispitnih izvještaja jer su na spomenutim dokumentima i dalje korišteni različiti nazivi za četverogodišnje osnovne škole. Primjerice, dokument *Statistički podaci o školama za školsku godinu 1940./1941.* ovjeren je pečatima obiju martinskoveških škola s natpisima: *Državna osnovna dječjačka škola u Martinskoj Vesi* i *Državna narodna ženska škola u Martinskoj Vesi*,

⁷¹¹ Batinić, Štefka (2003.): *Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću*, str. 53-54.

⁷¹² Perić, *Povijest Hrvata*, str. 125.

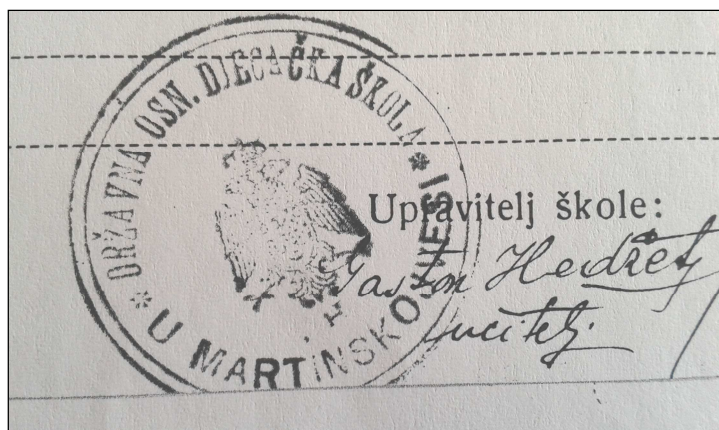
⁷¹³ Perić, *Školski normativni akti i stanje školstva u Banovini Hrvatskoj 1939. – 1941.*, str. 63.

⁷¹⁴ Daljnje četiri godine narodne škole, tzv. *višu narodnu školu* pohađalo je tek 8% učenika i to većinom u gradovima; vidi, u: Leček, Suzana i Petrović-Leš, Tihana (2010.): *Znanost i svjetonazor – etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939. – 1941.*, Znanje, Zagreb, str. 29.

⁷¹⁵ Prema usmenim svjedočanstvima Katice Vrbanić i Ane Horvat, u svijesti seljaka i svakodnevnom komuniciranju rabio se pojam *pučka škola*, a njen službeni ekvivalentni naziv *narodna škola* u Martinskoj Vesi nije se ukorijenio.

⁷¹⁶ „Službeni naziv pučkih škola u Banovini Hrvatskoj”, odluka br. 58520-II-1940, od 30. VII. 1940., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 8, Zagreb, 1940., str. 589.

Srez Sisak, Banovina savska (vidi slike 49. i 50.), unatoč izdanom rješenju Odjelnog predstojnika Izidora Škorjača o jedinstvenoj uporabi i natpisima na pečatima pučkih škola.⁷¹⁷ Isto tako, u zaglavlju naslovnice ispitnog izvještaja za školsku godinu 1939./1940.⁷¹⁸ (sl. 52.) stoji naziv škole *Državna osnovna ženska škola u Martinskoj Vesi*, a kod razrednog imenika Djevojačke škole za školsku godinu 1940./1941.⁷¹⁹ (sl. 51.) stoji naziv *Državna narodna osnovna ženska škola u Martinskoj Vesi*. Iz ove administrativno-pravne nedorečenosti može se izvesti zaključak kako je u pravilu u zaglavljljima službenih dokumenata četverogodišnjih narodnih osnovnih škola trebalo zajedno koristiti pojmove *narodna* i *osnovna* jer su se prema Zakonu o narodnim školama iz 1929. narodne škole dijelile na osnovne škole (četverogodišnje; dakle, prvi, drugi, treći i četvrti razred) i više narodne škole (za djecu koja su završila osnovnu školu pa do navršene četrnaeste godine života).⁷²⁰

Slika 49. Pečat Državne osnovne dječjačke škole u Martinskoj Vesi iz razdoblja Banovine Hrvatske; HŠM 37 202 Dokumentacija o školama – Martinska Ves, Anketni upitnik iz šk. god. 1939./1940.

⁷¹⁷ Vidi: „Štampilje pučkih škola u Banovini Hrvatskoj”, rješenje br. 41939-II-1940., od 12. lipnja 1940., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 6, Zagreb, 1940., str. 425-426.

⁷¹⁸ Vidi: Ispitni izvještaj III., IV. i V. razred za šk. god. 1939./1940., u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Ispitna izvješća Djevojačke škole I. – IV. r. 1900. – 1942.*, knj. br. 136.

⁷¹⁹ Vidi: Razredni imenik I. i II. razreda za šk. god. 1940./1941., u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Razredni imenici Djevojačke škole I. – IV. r. 1916. – 1945.*, knj. br. 47.

⁷²⁰ Vidi i usp.: §7. i 8. Zakona o narodnim školama iz 1929. g.

Slika 50. Pečat Državne ženske narodne škole u Martinskoj Vesi iz razdoblja Banovine Hrvatske; HŠM 37 202 Dokumentacija o školama – Martinska Ves, Anketni upitnik iz šk. god. 1939./1940.

18.3. Odnos broja školskih obveznika i polaznika te inicijative za osnivanjem novih vrsta seoskih škola

Rad u postojećim narodnim školama odvijao se u otežavajućim okolnostima nerazmjera između broja školskih obveznika i polaznika, nedostatku novih školskih zgrada i zapuštenosti postojećih te neefikasnoj raspodjeli učitelja pa su i njihove glavne reforme išle za rješavanjem tih problema. Ponajprije se nastojalo „uškolati” svu djecu, a troškove održavanja narodnih škola s općina prebaciti na Bansku vladu. Kako bi se taj proces ubrzao, ona je 1940. godine donijela odluku da se otvori stotinu *pomoćnih škola* po selima u kojima velik broj djece nije bio upisan u školu. Te pomoćne škole zamišljene su kao dvogodišnje škole u kojima bi se nastava odvijala kroz šest mjeseci u godini. U njima bi djeca uz vjeronauk učila samo čitati, pisati i računati, a idealni učitelji bili bi seljaci uzornog vladanja. Takva „idealna” seljačka škola, koja bi odgovarala prilikama i potrebama sela, nadahnjivala se vizijama i mislima dr. Antuna Radića, no sve poduzete inicijative nisu dale većeg rezultata. Kako bi bili stvoreni uvjeti za konačno donošenje zakona o obaveznom osmogodišnjem školovanju što je dr. Sigismund Čajkovac već odavno isticao, ban Šubašić je 19. rujna 1940. donio Naredbu i o osnivanju seoskih produžnih škola.⁷²¹ Njihovi zagovornici isticali su kako seljak nužno treba šire obrazovanje od postojećega u narodnim osnovnim školama kako bi stekao šire znanje o

⁷²¹ Vidi: „Naredba o seoskim produžnim školama”, br. 78376-II-1940., od 19. rujna 1940., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 9, Zagreb, 1940., str. 741-742.

gospodarstvu u skladu sa suvremenim tržištem i gospodarskom politikom. U tu svrhu pokrenuto je i pitanje obnove školskih vrtova o kojima su, prema mišljenju stručnjaka, dotadašnje prosvjetne vlasti vodile premalu brigu. Oni su učenicima trebali služiti kao vježbalište u voćarstvu i povrćarstvu s novom inicijativom osnivanja pčelinjaka u njima. Banska vlast nastojala je u svakom kotaru osnovati po jedan uzorni vrt koji bi služio kao primjer drugima.⁷²²

Tablica 28. Odnos broja školskih obveznika i stvarnih polaznika Državne osnovne dječake škole i Državne narodne ženske škole u Martinskoj Vesi školske godine 1939./1940.

(Izvor: HŠM, 37 202, *Dokumentacija o školama – Martinska Ves, Anketni upitnik iz šk. god. 1939./1940.*)

Školska godina	Broj školskih obveznika		Broj upisanih		Od upisanih, školu nikako ne polaze	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž
1939./1940.	105	88	105	88	28	12

18.4. Školske zgrade

Nedugo po osnivanju Banska je vlada izdvojila 25 milijuna dinara za dovršetak ili popravak većeg broja školskih zgrada, čime su stvorene osnovne materijalne pretpostavke za nesmetano odvijanje osnovnoškolske nastave na najvećem području Banovine Hrvatske.⁷²³ Pomoć za popravak zgrade molile su 443 škole, ali zbog manjka financijskih sredstava pomoć su dobile 192 škole u 73 kotara. Među njima bile su i narodne škole u Martinskoj Vesi koje je u listopadu 1939. posjetio ban Ivan Šubašić prilikom svog službenog posjeta Martinskoj Vesi. Tom prilikom posjetio je i pregledao obje škole

*i dao pet hiljada dinara da se popravi krov na obima školama. Krov je bio tako trošan da se za kišnog vremena teško držala obuka – kiša je padala kroz strop i tekla po cijeloj školi.*⁷²⁴

⁷²² „Obnova i uređenje školskih vrtova”, naredba br. 71747-II-1940., od 21. listopada 1940., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 10, Zagreb, 1940., str. 841-843.

⁷²³ Leček, Petrović-Leš, *Znanost i svjetonazor*, str. 30.

⁷²⁴ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 90.

Banovina Međimurje
 Srez Luč
 Školska općina Martinska Ves
 Drž. narodna*) pučka osn. škola Šk. 95

V. Radio 16. X. 1940.
 J. J. J. J. J.
 Dr. St. St. St.

Razredni imenik

učenica 1. i II. razreda
 u školskoj godini 1940/41

Pregled učenika Enrica i Marija

Mjesec	Tečajem mjeseca je			Po vjeroispovijesti bilo je								Po narodnosti bilo je						Po uspjehu bilo je					Po vladanju bilo je								
	Na početku mjeseca bilo je	izostalo	umrlo	Na kraju mjeseca bilo je	pravoslavni	rimokatolika	grko-katolika	staro-katolika	evangelika	muslimana	moisijevaca	ostalih vjeroispovijesti	Jugoslovena	Čehoslovaka	ostalih Slovena	Nijemaca	Mađara	Rumunja	ostalih narodnosti	odličnih	vrlo dobrih	dobrih	slabih	nedovoljnih	neodoljivih	vrlo dobrih	dobrih	slabih	nedovoljnih		
Septembar	21			21									21																		
Oktoibar	21	3	1	18									18																		
Novembar	18			18									18																		
Decembar	18			18									18																		
Januar	18			18									18																		
Za I. polug.																				2	5	5	3			1	5				
Februar	16	1		15									15																		
Mart	16			16									16																		
April	16			16									16																		
Maj	16			16									16																		
Juni	16			16									16																		
Godišnje																				3	5	5	2			3	5				

*) muška, ženska ili mješovita.

Obrasc 7.

Izdaje Naklada školskih knjiga i tiskarica Šavske banovine Zagreb, Vodnikova ulica br. 1.
 Tiskar Zaklade tiskare Narodnih Novina, Prankopanska 25, Zagreb.
 Potisak zabranjen.

Slika 51. Naslovnica razrednog imenika I. i II. razreda iz šk. god. 1940./1941.; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Ispitna izvješća Djevojačke škole I. – IV. r. 1916. – 1945., knj. br. 47.

Drž. osnovna škola u *Ženska Martinskoj Vesi*

Ispitni izvještaj

o napretku učenica *III, IV i V* godišta

u

I. i II. polugodištu školske godine 1939/40

Pregled učenica za školsku godinu 1939/40

Polugodište	Na početku polugodišta bilo	Tijekom polugodišta izostalo	Tijekom polugodišta umrlo	Tijekom polugodišta pridobilo	Na svršetku polugodišta bilo	Po vjeroispovijesti						Opći red				Neispitanih	Privatista	Na svršetku prošle školske godine bilo	Na svršetku ove školske godine bilo	Prema prošloj godini bilo je	
						rimokatolič	istočno-pravoslavnih	grkokatolič	evangel.	prvi s odlikom	prvi s odlikom	drugi s odlikom	treći s odlikom	više za	manje za						
I. polugodište	16	2	.	.	14	14	5	8	1	2
II. polugodište	13	4	.	.	9	9	5	1	3	1
III. polugodište	12+1	12+1	12+1
IV. polugodište	14	.	.	.	14	14	4	5	5	.	2
V. polugodište	9	1	.	.	8	8	4	3	1	.	4
VI. polugodište	12+1

Potpisi:

Za I. polugodište:

Za II. polugodište:

Slika 52. Obrazac ispitnog izvještaja iz šk. god. 1939./1940.; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Ispitna izvješća Djevojačke škole I. – IV. r. 1900. – 1942., knj. br. 136.

18.5. Učitelji

Glavni problem učiteljstva bio je njihov brojčani nedostatak, razmještaj i unapređenje.⁷²⁵ Nakon uspostave Banovine Hrvatske manji broj hrvatskih učitelja koji je bio raspoređen diljem Kraljevine Jugoslavije uspio se školske godine 1939./1940. vratiti na hrvatski teritorij. Prvi potez nove Banske vlade bio je preuzimanje svih zatečenih učitelja na području Banovine i stavljanje njihovih mandata na raspolaganje. U narodnim školama većina je učitelja preuzeta, a tek manji broj premješten, otpušten ili umirovljen. To je bilo nužno jer je Banovina Hrvatska nastala u mjesecu kolovozu, a već je u rujnu trebala započeti nova školska godina. Premještanji su nastavljeni idućih mjeseci, no veći dio uslijedio je tek iduće 1940./1941. školske godine. Do ljeta 1940. svi su dobili nova imenovanja i reguliran status pa je od njih 7 600 unapređenje dobilo čak 3 000, čime je Banska vlast željela dati važnost njihovoj struci i radu.⁷²⁶ Već po samom osnutku Banovine Hrvatske osjetio se nedovoljan broj učitelja pa se pribjeglo njihovu racionalnijem razmještaju. Vodeći se principom da na jednog učitelja ide 50 – 100 đaka, njihov nedostatak djelomično je riješen, no unatoč tome, u školskoj godini 1939./1940. još je oko 510 razrednih odjela diljem Banovine bilo bez učitelja. Ban je u tu svrhu 19. prosinca 1939. izdao i odluku po kojoj su se studenti Filozofskog fakulteta i maturanti srednjih škola mogli zaposliti kao honorarni učitelji u narodnim školama kako bi se nastava mogla odvijati u što većem opsegu.⁷²⁷ Tako ih je još dodatno zaposleno 141, ali neprestanom fluktuacijom (premještaj u druge banovine, odlazak u mirovinu) te otvaranjem novih odjela, definitivno je nastala potreba za čak 800 novih učitelja.

Godine 1939. u Dječjačkoj školi u Martinskoj Vesi došlo je do promjene učitelja. Dotadašnji bračni par Petar i Katica Davidović premješten je, a nasljeđuju ih Gaston i Emilija Hedžet. U Djevojačkoj školi časna sestra učiteljica Gonzaga Perić morala je ostaviti učiteljsku službu jer je navršila pedeset godina rada u školi. U taj spomen, kao i u spomen pedeset godina njenog redovništva, služena je u kolovozu 1940. u crkvi sv. Martina svečana sveta misa zahvalnica, nakon koje je sestra Gonzaga podijelila mnoštvo spomen-sličica (vidi sl. 54.). Na njeno mjesto dolazi nova časna sestra Marija Marta Topolčić. Časna sestra Leonila Matijević, koja

⁷²⁵ *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 1940.*, Tisak Zaklade tiskare Narodnih novina u Zagrebu, Zagreb, 1940., str. 41.

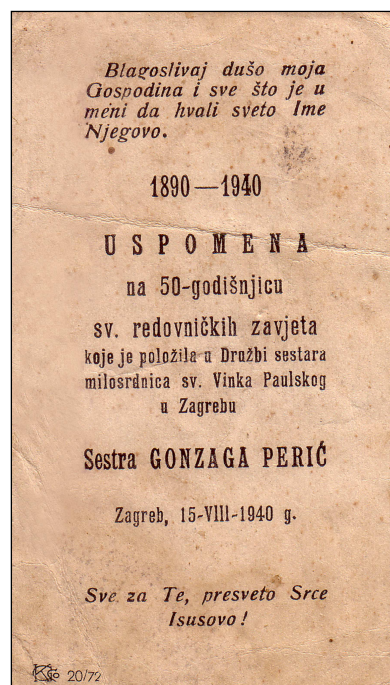
⁷²⁶ Usp. Leček, Petrović-Leš, *Znanost i svjetonazor*, str. 26. i *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 1940.*, str. 41.

⁷²⁷ „Honorarni učitelji na pučkim školama”, odluka od 19. prosinca 1939., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 1-2, Zagreb, 1940., str. 110-111.

je od 1934. vršila učiteljsku službu, premještena je 1940., a na njeno mjesto dolazi časna sestra Kanizija Črnilec (vidi tablicu 27).

Slika 53. Časna sestra učiteljica Marija Marta Topolčić i župnik Ivan Fabečić s učenicama Djevojačke škole u Martinskoj Vesi 1941. godine; privatni posjed

Slika 54. Vers i revers spomen-sličice na 50. godišnjicu redovničke i učiteljske službe časne sestre Gonzage Perić; privatni posjed

Tijekom školske godine 1939./1940. sreski školski nadzornici dva puta su pohodili i pregledali obje škole. Prvu inspekciju 30. listopada 1939. izvršio je nadzornik Dragutin Rašković,⁷²⁸ a drugu Josip Ivšić 19. lipnja 1940., osvrnuvši se na povoljno materijalno i odgojno-obrazovno stanje Djevojačke škole na kraju školske godine, uz pohvalu časnih sestara i davanje najveće ocjene za njihov rad:

Pri današnjem završnom pregledu ove škole našao sam na radu Matijević s. Leonilu, koja obučava I. i II. r. djevojčica. Nastavnica je obradila opširno nastavni plan. Kod stvarne obuke djeca opisuju samostalno na postavljena pitanja i stekla su zaokruženo znanje o preduzetom gradivu. Općenito je nastavnica utvrdila logično zaključivanje tako, da je naučeno znanje postalo njihovom duševnom svojinom. Čitanje je u tehnici i naglasku svladano, a čita se s razumijevanjem. Račun uz primijenjene zadatke teče glatko. Pismene i risarske radnje su uredne. Pjevanje je skladno. U odjelenju postoji red i čistoća pa se nastavnica ocjenjuje sa „odličan”. U drugom odjelenju III. i IV. r. obučava s. Topolčić Marija. U tom je odjelenju gradivo preduzeto prema nastavnom planu i programu. Metodom koncentracije obradila je nastavnica gradivo iz povijesti, zemljopisa i prirodnopisa i sve povezala uzročnom vezom. Jezična nastava preduzeta je opširno i utvrđena. Kod računske obuke valja više utvrditi mjere uz primijenjene zadatke. Pismene radnje odaju samostalan rad te su brojne i uredne. Isto tako i risarske. Pjevanje je skladno primijenjeno uz ritmičke vježbe, što osobito uzgojno djeluje na dječju psihu. Kako je prema gornjem potpuno postignut željeni cilj, nastavnica se ocjenjuje sa „odličan”.⁷²⁹

U školskoj godini 1940./1941. pedagoško-informativni pregled obiju škola dvaput je izvršio sreski školski nadzornik Josip Ivšić i to 16. prosinca 1940. i 17. lipnja 1941. O radu Djevojačke škole krajem prvog polugodišta zapisao je sljedeće:

Na radu sam našao učiteljicu Črnilec s. Kaniziju, koja obučava I. i II. razred i Topolčić s. Mariju Martu, koja obučava III. i IV. raz. U oba odjelenja preduzeto gradivo obrađeno je po savremenim principima metode. Učenice prate rad sa interesom i razumijevanjem. Obje su nastavnice spremne i predano se posvećuju s ljubavlju djeci, što povoljno odgojno djeluje na konačni uspjeh. Pismene radnje kao i risarske provode se po planu i programu. Na školi se goji pjesma uz gimnastičke igre. Administracija se vodi točno i uredno. Prostorije škole su čiste.⁷³⁰

⁷²⁸ Usp. *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 92. i HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Kontrolna knjiga 1901. – 1959.*, str. 39.

⁷²⁹ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Kontrolna knjiga 1901. – 1959.*, str. 40.

⁷³⁰ Isto, str. 41.

18.6. „Etnologizacija” školstva i poučavanje u narodnom duhu

Uz opisane zahvate koji su težili preobrazbi postojećih u novi tip narodne škole, nužni su bili i reformni zahvati u pogledu preobrazbe „učiteljske gospode” u „narodne učitelje”. Stoga se od njih tražilo i očekivalo da rade u novom „narodnom” duhu, a da im se to omogući, mnogim školama podijeljena su *Sabrana djela* dr. Antuna Radića.⁷³¹ Tako je utemeljenjem *Odsjeka za seljačku prosvjetu* nova prosvjetna politika Banovine Hrvatske stavila težište zadaće narodne škole na narodno prosvjećivanje, vodeći se njegovim mislima i autoritetom. U djelokrug tog Odsjeka ulazilo je podizanje seljačkih škola, proučavanje, čuvanje i promicanje narodne seljačke kulture, iskorjenjivanje nepismenosti, popularizacija seljačke književnosti, otvaranje domaćinskih škola i tečajeva i dr.

Za uspješno vršenje tog zadatka Banska je vlast usko surađivala sa Seljačkom slogom kao najutjecajnijom seljačkom organizacijom, kojoj je čuvanje i promicanje seljačke narodne kulture bio jedan od glavnih ciljeva. Njene prosvjetne akcije u narodnom duhu sastojale su se od širenja pismenosti,⁷³² izdavanja *Hrvatske enciklopedije*⁷³³ te uređenja i tiskanja školskih knjiga za narodne škole. Pred učitelje je postavljen zahtjev temeljitog poznavanja naroda i narodne kulture kao preduvjeta njihova uspješnog rada u narodnim školama seoskih sredina:

*Proučava se život naroda hrvatskoga i njegova kultura pa se uvodi i pisanje Etnografske spomenice prema uputama Dra Antuna Radića, učitelja hrvatskoga naroda.*⁷³⁴

U tu svrhu ban je izdao i naredbu o vođenju *Etnografske spomenice*,⁷³⁵ čiji je cilj bio sabiranje cjelokupne građe o narodnom životu dotičnoga kraja.⁷³⁶ Učiteljima je preporučeno da građu sabiru po predlošku Radićeve *Osnove za sabiranje građe o narodnom životu*,⁷³⁷ a predviđeno je da će vođenje Etnografske spomenice nadzirati kotarski školski nadzornici. Učitelji

⁷³¹ *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 1940.*, str. 41.

⁷³² „Predavanje učenicima o narodnoj akciji Seljačke sloge za širenje pismenosti”, raspis br. 64173-II-1940., od 6. listopada 1939., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 1-2, Zagreb, 1940., str. 133-134.

⁷³³ „Dan Hrvatske enciklopedije”, odredba br. 24255-II-1940., od 15. ožujka 1940., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 3, Zagreb, 1940., str. 228-229.

⁷³⁴ *Spomenica za Državnu narodnu osnovnu školu u Lijevoj Luki 1931. – 1975.*, Arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves, str. 8.

⁷³⁵ „Etnografska spomenica u pučkim školama”, naredba br. 6118-II-1940., od 24. siječnja 1940., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 1-2, Zagreb, 1940., str. 145-146.

⁷³⁶ U kreiranju Etnografske spomenice ključnu ulogu odigrali su etnolozi Milovan Gavazzi, Slava Kovač, Branimir Bratanić i dr. Upute za njeno vođenje izdao je odjelni predstojnik Izidor Škorjač; vidi: „Upute za vođenje Etnografske spomenice”, raspis br. 77524-II-1940., od 11. rujna 1940., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 9, Zagreb, 1940., str. 767-768.

⁷³⁷ Antun Radić izdao je 1897. svoju *Osnovu za sabiranje građe o narodnom životu* i time udario temelje modernoj hrvatskoj etnološkoj znanosti.

gradskih sredina bili su oslobođeni njenog vođenja, ali su morali čitati etnološku literaturu i pratiti smotre seljačke kulture te ih bilježiti u svoje školske Spomenice. Te aktivnosti uklapale su se u postojeću ideologiju kako inteligencija mora proučavati narod, a ne poučavati ga, kako bi s njime mogla surađivati kao s ravnopravnim subjektom.⁷³⁸ Etnologija je tako za vrlo kratko vrijeme postala nacionalna znanost i glavni posrednik između modernog i tradicijskog svijeta,⁷³⁹ u velikoj mjeri proživši školstvo Banovine Hrvatske. Sve to rezultiralo je potpuno drukčijim odnosom prema selu i seoskoj kulturi, čime je ono podignuto na razinu nacionalne i državne kulture te predstavljalo krunu svih dotadašnjih prosvjetnih nastojanja oblikovanih u radićevskom duhu.

Nekoliko dana prije donošenja izmjena i dopuna nastavnog plana i naučnih osnova za narodne osnovne škole, točnije 2. studenog 1940., Odjel za prosvjetu Banske vlasti izdao je *Upute za poučavanje u narodnom duhu i metodičke napomene* u kojima je istaknuto da nije dosta da školska mladež dobro upozna svoj narod i domovinu, nego ih treba i naučiti ljubiti i cijeniti:

*Najveći će uspjeh nastave u narodnom duhu biti, ako školsku mladež prožme uvjerenje kako je najviši cilj inteligenta, da svoj život posveti upoznavanju naroda i odanoj službi njemu.*⁷⁴⁰

Jedno od bitnih sredstava poučavanja u narodnom duhu bile su školske knjige, udžbenici i čitanke, koje su trebale biti modificirane prema novim kriterijima. Zbog toga su proučene sve dotadašnje školske knjige za narodne škole te odabrane i prerađene one koje su najviše odgovarale „novom duhu”. Tako su čitanke od I. do IV. razreda autorâ Sigismunda Čajkovca, Vladimira Nazora, Stjepana Bosanca i Stjepana Ratkovića temeljito prerađene i banovom Odlukom od 7. lipnja 1940. odobrene kao privremene školske knjige. Osim njih, odobrene su i početnice autorâ Zlatka Špoljara, Ive Pejakovića i Sigismunda Čajkovca, čitančica Zlatka Špoljara, računska početnica Ivana Pejakovića te računica za III. i IV. razred Pere Horvata i Žige Bere.⁷⁴¹ Učvršćenje „narodnog duha” u školama nije provedeno samo kroz formalnu nastavu i nastavne predmete, nego su njime bile prožete i sve ostale školske aktivnosti poput proslava i obilježavanja raznih godišnjica. Konstatirano je da pitanje školskih proslava u narodnim školama nije bilo u skladu s hrvatskim narodnim duhom pa je i to moralo biti

⁷³⁸ Leček, Petrović-Leš, *Znanost i svjetonazor*, str. 33.

⁷³⁹ Isto, str. 26.

⁷⁴⁰ „Upute za poučavanje u narodnom duhu i metodičke napomene”, br. 85392-II-1940., od 2. studenog 1940., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 11, Zagreb, 1940., str. 888-890.

⁷⁴¹ *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 1940.*, Tisak Zaklade tiskare Narodnih novina u Zagrebu, Zagreb, 1940., str. 42.

uređeno. Primjer za to je uvođenje spomendana smrti dr. Antuna Radića 10. veljače,⁷⁴² proslave rođendana braće Radić 11. lipnja,⁷⁴³ a banovom Naredbom od 27. studenoga 1940. ustanovljena je i *Nagrada braće Radića*⁷⁴⁴ u znak trajnog spomena i zahvalnosti hrvatskoga naroda. Nagrada je bila namijenjena nagrađivanju znanstvenih radova i umjetničkih ostvarenja na osnovi i u duhu samonikle hrvatske narodne kulture, a za donošenje odluka o najboljima formirane su dvije tročlane komisije.

Iz svega dosad navedenog vidljivo je da je u vrijeme Banovine Hrvatske narodna kultura u potpunosti poistovjećena sa seljačkom kulturom. To se nazire u raspisu odjelnog predstojnika Izidora Škorjača pod nazivom *Proslava spomendana u mjesecu veljači*,⁷⁴⁵ u kojem je određeno obilježavanje spomendana smrti biskupa Josipa Jurja Strossmayera (4. veljače), Antuna Radića (10. veljače) i Matije Gupca (15. veljače). Praksom i zakonom željelo se u svim narodnim i srednjim školama uvesti obilježavanje ovih hrvatskih velikana s prigodnim povijesno-biografskim predavanjima i tumačenjem njihovih zasluga oko promicanja hrvatske kulture te nastojanja i borbe za socijalnu pravdu i priznanje ljudskog dostojanstva seljacima.

Dio ovih naredbi i okružnica našao je odjeka i u narodnim školama u Martinskoj Vesi. Školske godine 1939./1940., svega tri tjedna nakon donošenja okružnice o proslavi rođendana braće Radić, u Spomenici Djevojačke škole zapisano je:

*Dne 11. lipnja proslavili smo rođendan braće Radića.*⁷⁴⁶

Time je školstvo opet instrumentalizirano i podređeno političkim interesima, u ovom slučaju hrvatskim, a autonomija Banovine Hrvatske vrlo jasno očitovana baš u prosvjeti, kako uz razvijanje nacionalne svijesti, tako i u razvijanju suodnosa školstva i društvenih struktura koje su njegovale hrvatsku kulturu i tradiciju. U anketnom upitniku za narodne osnovne škole u Banovini Hrvatskoj u školskoj godini 1939./1940. za obje škole u Martinskoj Vesi iskazano je da su po pitanju narodnosti svi učenici „Hrvati 100%”. Bilo je to bitno drukčije od prijašnjih

⁷⁴² „Proslava smrtnoga dana dra Antuna Radića dne 10. veljače”, okružnica br. 6021-II-1940., od 24. siječnja 1940., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 1-2, Zagreb, 1940., str. 147-149.

⁷⁴³ „Proslava rođendana braće Radića”, okružnica br. 44856-II-1940., od 24. svibnja 1940. u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 5, Zagreb, 1940., str. 370-372.

⁷⁴⁴ „Naredba o nagradi braće Radića”, br. 106796-II-1940., od 27. studenoga 1940., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 11, Zagreb, 1940., str. 881-883.

⁷⁴⁵ „Proslava spomendana u mjesecu veljači”, raspis br. 118769-II-1940., od 14. siječnja 1941., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 12, Zagreb, 1940., str. 962-963.

⁷⁴⁶ *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 90.

godina kada je u anketnim upitnicima iskazivana stopostotna „jugoslavenska” narodnost.⁷⁴⁷ Školskoj je mladeži ponovno bilo dozvoljeno biti članovima vjerskih društava, dok je Zakon o narodnim školama iz 1929. (§68.) to izričito zabranjivao. U Spomenici Djevojačke škole u Martinskoj Vesi za školsku godinu 1940./1941. stoji zapis kako je dio djevojčica bio članicama društva *Male križarice*, čija je svrha bila poticanje pobožnosti i priređivanje školskih priredbi.⁷⁴⁸

18.7. Nastavni plan i program

Novi nastavni plan za narodne škole donesen je početkom studenoga 1940. na osnovi Nastavnog plana i Naučne osnove za narodne osnovne škole iz 1933. godine. Prosvjetni organi nastojali su da se hrvatski nacionalni osjećaji i simboli koji su ranijih desetljeća bili potiskivani ponovno počnu njegovati ponajviše putem nastavnih predmeta Zemljopisa i Povijesti pa su značajnije promjene i nastupile samo u nastavi tih dvaju predmeta, koji su već 1939. promijenili nazive u Narodna povijest (istorija) s najznamenitijim događajima iz opće povijesti i Zemljopis naše države s osnovnim poznavanjem drugih zemalja.⁷⁴⁹ To je regulirano propisom od 6. studenoga 1940. pod nazivom *Izmjena i dopuna nastavnog plana i Naučne osnove za narodne osnovne škole*.⁷⁵⁰ Tome je prethodilo donošenje uredbe pod nazivom *Upute za poučavanje u narodnom duhu i metodičke napomene* od 2. studenog 1940. u kojoj je, između ostaloga, naglašeno kako je poučavanje zemljopisa i povijesti važno provoditi u narodnom duhu s obzirom na prirodne i društvene datosti i okolnosti. Za metodički pristup obradi zemljopisnih i povijesnih sadržaja i njihova poučavanja u narodnom duhu, stoji:

Zemljopis i povijest neka se također poučava s naročitim obzirom na socijalne prilike, socijalnu strukturu i razvitak naroda. U zemljopisu i u povijesti, pogotovu u našoj, valja pažnju obratiti i seljaštvu. U narodnoj povijesti posljednjih decenija neka se prikažu i braća Radići i seljački pokret. U zemljopisu se ne smiju geografske činjenice i podaci pojedinih zemalja, dakle njihova orografija, hidrografija, klima, flora, demografska i privredna statistika i topografija, nabrajati bez veze, nego

⁷⁴⁷ Vidi, u: HŠM, 37 202, *Dokumentacija o školama – Martinska Ves, Anketni upitnik iz šk. god. 1939./1940.*

⁷⁴⁸ Vidi, u: *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine*, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, str. 92.

⁷⁴⁹ Vidi: Razredni imenik I. i II. razreda za šk. god. 1940./1941., u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Razredni imenici Djevojačke škole I. – IV. r. 1916. – 1945.*, knj. br. 47.

⁷⁵⁰ Vidi: „Izmjena i dopuna Nastavnog plana i Naučne osnove za narodne osnovne škole”, propis br. 89004-II-1940., od 6. studenog 1940, u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 11, Zagreb, 1940., str. 898-900.

*valja uvijek iznositi međusobni utjecaj i korelaciju geografskih faktora, a naročito vezu prirodnih, gospodarskih, i socijalnih prilika. U našem zemljopisu, napose u prikazu Banovine Hrvatske, nastavnik će nastojati, da pobliže opiše i narodni život u glavnim našim krajevima. Pri tome ima dosta prilike za primjenu etnografije, naime za prikaz tipa naselja i kuća, seljačkoga gospodarenja i porodice, seljačke nošnje i kulture u različitim krajevima. Tako seljaštvo može u zemljopisu naše domovine doći dio onoga izražaja, koje mu pripada po njegovoj stvarnoj vrijednosti. I činjenice iz povijesti i zemljopisa stranih zemalja treba što više primjenjivati na lični život učenika i našega naroda, pa valja uspoređivati prilike iz prošlosti u stranim narodima s našim suvremenim prilikama i sa životom našega naroda, kako bi učenici što bolje razumjeli na samo prošlost nego i svoje doba i svoj narod.*⁷⁵¹

U zemljopisu je izmijenjena *Naučna osnova za III. razred* u smislu upoznavanja Banovine Hrvatske po zaokruženim zemljopisnim cjelinama (krajevima) tako da se najprije obrađuje ona prirodna cjelina u kojoj je škola, a onda se prelazi na susjedne i srodne cjeline s naglaskom na njihove najznačajnije prostorne aspekte. Tu se u prvom redu trebalo osvrnuti na narodni život i kulturu u međuovisnosti s prirodnim prilikama.

Cilj naučne osnove za povijest u III. razredu bilo je razvijanje razumijevanja prošlosti kroz teme iz povijesti Hrvata i Srba:

1. Povijest škole na temelju školske Spomenice i usmene predaje,
2. Povijest mjesta na temelju zabilježaka i usmene predaje o povijesnim Spomenicima u mjestu i osobama iz prošlosti,
3. Povijest zavičaja,
4. Narodni običaji i vjerovanja u vezi sa vjerom Hrvata i Srba prije pokrštenja,
5. Mitološke crtice o Perunu, caru Trajanu, vješticama, vilama, vukodlacima i sl.,
6. Avari i priča o dolasku Hrvata i Srba,
7. Ljudevit Posavski i borba Hrvata za oslobođenje od Franaka,
8. Sv. Ćiril i Metod,
9. Kralj Tomislav i Dmitar Zvonimir,
10. Mongoli u Hrvatskoj,

⁷⁵¹ Vidi, u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 11, Zagreb, 1940., str. 895.

11. Kulin-ban,
12. Sv. Sava,
13. Knez Lazar,
14. Muhamed,
15. Karađorđe,
16. Život seljaka u prijašnja vremena (kmetovi, plemići – u vezi s plemićkim dvorcima i gradovima. Na to se nadovezuju saznanja o Matiji Gupcu te Antunu i Stjepanu Radiću).⁷⁵²

Naučna osnova za povijest u IV. razredu kao glavni cilj istaknula je upoznavanje s glavnim događajima i prilikama iz prošlosti Srba, Hrvata i Slovenaca s osobitom pažnjom na život naroda u različitim povijesnim razdobljima. Obrada toga gradiva bila je predviđena kroz 24 teme:

1. Seoba Slavena na jug,
2. Primanje kršćanstva i prve slavenske knjige (opat Martin, Ivan Ravenjanin, sv. Ćiril i Metod, glagoljica),
3. Hrvatski vladari narodne krvi (Trpimir, Tomislav, Petar Krešimir, Zvonimir),
4. Posljednji hrvatski kralj narodne krvi i biranje kralja iz kuće Arpadovića,
5. Ustoličenje slovenskog vojvode na Gosposvetskom polju,
6. Srpski vladari narodne krvi (Stevan Nemanja, car Dušan, knez Lazar),
7. Bosanski kralj Stjepan Tvrtko,
8. Pad Bosne,
9. Primanje islama,
10. Izbor Habsburgovaca za hrvatske kraljeve,
11. Nikola Šubić Zrinski,
12. Seljačka buna u Hrvatskoj i život seljaka u to doba,
13. Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan,
14. Oslobođenje hrvatskih krajeva od Turaka,

⁷⁵² „Izmjena i dopuna nastavnog plana i Naučne osnove za narodne osnovne škole”, naredba br. 89004-II-1940., od 6. studenoga 1940., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 11, Zagreb, 1940., str. 899.

15. Dubrovnik kao nezavisna državica,
16. Pобољшanje života seljaka u vrijeme Marije Terezije i Josipa II.,
17. Obnavljanje političkog i kulturnog života kod Srba (Karadžorđe, Obrenović, Vuk Stefanović-Karadžić),
18. Ban Jelačić i ukidanje kmetstva,
19. Hrvatski narodni preporod,
20. Josip Juraj Strossmayer i Ante Starčević,
21. Balkanski ratovi,
22. Prvi svjetski rat i stvaranje Jugoslavije (kralj Petar I., kralj Aleksandar I.,
kralj Petar II.),
23. Antun i Stjepan Radić,
24. Vlatko Maček i osnivanje Banovine Hrvatske.⁷⁵³

Odjel za prosvjetu Banske vlasti Banovine Hrvatske osnovao je i niz stručnih komisija za izradu izmjena i dopuna nastavnog programa te pisanja novih udžbenika za Hrvatski jezik, Zemljopis i Povijest. Većina tih reformi nije provedena zbog sve prisutnijeg ratnog stanja koje se približavalo Kraljevini Jugoslaviji, uslijed kojeg se 6. travnja 1941. i službeno raspala, a time ujedno i Banovina Hrvatska prestala postojati.

Tablica 29. Uspjeh učenica Ženske narodne škole u Martinskoj Vesi na godišnjem ispitu po školskim godinama u razdoblju 1939. – 1941. godine

(Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Ispitna izvješća Djevojačke pučke škole I. – IV. r. 1900. – 1942.*, knj. br. 135-137.)

Školska godina	Ukupno učenica	Uspjeh na godišnjem ispitu				Neispitanih
		Prvi red s odlikom	Prvi red	Drugi red	Treći red	
1939./1940.	88	9	58	-	-	21
1940./1941.	71	11	53	3	-	4

⁷⁵³ Isto, str. 899-900.

Analizom podataka o uspjehu učenika na godišnjem ispitu u razdoblju 1939. – 1941. vidljivo je kako ih je većina postigla zadovoljavajuće rezultate postigavši „prvi red” uspjeha. Opći uspjeh („red”) izražavao se kao: „odličan” (5), „vrlo dobar” (4), „dobar” (3), „slab” (2) i „rđav” (1).

18.8. Izvanškolski rad učitelja i seljačka prosvjeta

Izvanškolski rad učitelja narodnih škola bio je u uskoj vezi s inicijativom Seljačke sloge oko seljačke prosvjete i smanjivanja nepismenosti. Drugim riječima, zakonski su bili obavezni raditi i na narodnom prosvjećivanju.⁷⁵⁴ Iako je ta obaveza ranijih godina zbog preopterećenosti redovnom nastavom, ali i nepovoljne društveno-političke situacije bila nemotivirajuća, ipak je od školske godine 1939./1940. zbog političkog obrata pozitivna promjena bila uočljiva. Nova vlast istinski je pristupila narodnom prosvjećivanju brojčano dominantnijeg seoskog stanovništva, za razliku od ranije uprave koja mu je pristupila više formalistički i deklarativno sa slabim ili gotovo nikakvim učinkom. Naredbom bana Šubašića od 24. siječnja 1940. pokrenuti su analfabetski tečajevi po selima i gradovima u kojima su u pravilu poučavali učitelji narodnih škola, a glavna zadaća obuke bila je nepismene naučiti čitati, pisati i računati do 1000 te usvojiti osnove iz zemljopisa i povijesti. Kao priručna knjiga odobrena je *Abecedarka* Rudolfa Hercega i *Bukvar* Pere Mihajlovića. Po svršetku tečaja priređivani su završni ispiti na kojem je polaznik ocijenjen općom ocjenom „zadovoljio” ili „nije zadovoljio”.⁷⁵⁵ Na ovu Naredbu nadovezana je nova Naredba o osnutku zasebnog Banskog odbora s ciljem dodatnog širenja prosvjete i organiziranja akcija za iskorjenjivanje nepismenosti putem prosvjetnih predavanja i izdavanja pučkih knjiga. Ta, široko postavljena narodna akcija koju je uz Banski odjel za prosvjetu podupirala i *Seljačka sloga*, *Klub ABC*, *Hrvatsko kulturno društvo Napredak* i *Seljačko kolo*, polučila je određene rezultate pa je isticano kako su u samo dvije godine na analfabetskim tečajevima čitati i pisati naučila 1 892 polaznika.⁷⁵⁶ U izvještaju odjelnog predstojnika za prosvjetu prof. Izidora Škorjača pod nazivom *Akcija za pobijanje nepismenosti*, iznesen je kratki osvrt o uspješnoj akciji za opismenjavanje stanovništva te jasan poziv učiteljima

⁷⁵⁴ To je još bilo regulirano Zakonom o narodnim školama iz 1929. (vidi §82.)

⁷⁵⁵ „Naredba o analfabetskim tečajevima po selima i gradovima”, br. 6117-II-1940., od 24. siječnja 1940., u *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 1-2, Zagreb, 1940., str. 105-107.

⁷⁵⁶ *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 1940.*, Tisak Zaklade tiskare Narodnih novina u Zagrebu, Zagreb, 1940., str. 48.

*da se ove godine pridruže ovoj narodnoj akciji kako bi se zajedničkim radom veliki postotak analfabeta što više snizio.*⁷⁵⁷

Istaknut je i veliki entuzijazam te uspjeh pokrenute akcije, naročito u opismenjavanju žena, čiji je postotak nepismenosti bio dvostruko veći od muške populacije. Posljednja inicijativa po tom pitanju bilo je izdavanje Naredbe o seoskim narodnim produžnim školama⁷⁵⁸ kojom se učenicima nastojalo za još četiri godine produžiti školovanje, u slučaju njihove nezainteresiranosti za daljnje školovanje u višoj narodnoj ili srednjoj školi.

Zbog nedostatka povijesnih izvora akcije za iskorjenjivanje nepismenosti u razdoblju 1939. – 1941. na području Martinske Vesi do sada nisu poznate.

⁷⁵⁷ „Akcija za suzbijanje nepismenosti”, raspis br. 73456-II-1940., od 4. rujna 1940., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 8, Zagreb, 1940., str. 591-592.

⁷⁵⁸ „Naredba o seoskim produžnim školama”, br. 78376-II-1940., od 19. rujna 1940., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 9, Zagreb, 1940., str. 741-742.

19. ZAKLJUČAK

Razvoj osnovnog školstva u Martinskoj Vesi u razdoblju 1874. – 1941. prošao je kroz tri osnovne faze oblikovane trima Školskim zakonima koji su utjecali na školstvo šireg područja sjeverozapadne Hrvatske donesenih 1874., 1888. i 1929. godine. Poticaj osnivanju ove seoske škole kao i niza drugih sličnih u Hrvatskoj polovicom XIX. stoljeća, točnije 1852. godine, bio je promijenjen odnos prema seljačkom društvenom sloju i početak ukidanja feudalnih društvenih odnosa. Iako povijesni podaci upućuju i na ranije prosvjetne inicijative na tom području, organizirani oblici školstva omogućeni su tek donošenjem zakonskih obrazovnih regulativa formuliranih u Mažuranićevu Zakonu o pučkim školama i preparandijama 1874. godine. Od tada počinje i sustavno praćenje školskog života kroz školske Spomenice čiji zapisi predstavljaju okosnicu rekonstrukcije djelovanja škole. Početna nastojanja oko organizacije lokalnog školskog sustava u vidu materijalne podrške lokalne političke zajednice, uključivanja u školsku obvezu što većeg broja školskih sposobnjaka, uređenja školskog prostora i osiguranja učiteljskog osoblja, kretala su se u krugu općenitih težnji i borbi hrvatskoga školstva u težnji za svojim autonomnim razvitkom. Prema zakonskim formulacijama škola u Martinskoj Vesi ustrojena je kao opća pučka škola javnog karaktera čiji je teret financiranja preuzela školska Općina. Najvažnije tijelo koje je upravljalo školom i predstavljalo most između školske vlasti i političke Općine bio je Školski odbor sastavljen od vijećnika čija je funkcija bila časna i besplatna. Viša tijela školskih vlasti, županijska i zemaljska, putem nadzorništva vršila su provedbu odgojno-obrazovnog procesa, a njihova redovita polugodišnja inspekcija bila je zalog provedbe zakona i usklađivanja školstva s vladajućom politikom.

Iako je Školskim zakonom 1874. godine Katoličkoj Crkvi oduzet njen dotadašnji isključivi nadzor nad školstvom, ona je i dalje u velikoj mjeri vršila svoj utjecaj na njega putem vjeronauka kao najvažnijeg školskog predmeta kojega su predavali svećenici i redovnici katehete te inspekcijom škola od strane viših crkvenih vlasti. Općenito, u cijelom razdoblju druge polovice XIX. stoljeća sekularizacija školstva bila je dominantna tema njegova preustroja, a u svjetovnim krugovima, napose artikuliranim na učiteljskim skupštinama, imperativ i mjerilo njegova napretka i modernizacije. Međutim, u Martinskoj Vesi primjetan je ne samo izostanak tih tendencija, nego štoviše, jačanje crkvene struje osobito izražene u osnivanju Djevojačke pučke škole od strane kanonika dr. Andrije Jagatića i djelovanjem časnih sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog kao učiteljica. Poticaj tim crkvenim

aktivnostima treba tražiti u organizaciji i zaključcima prvog Hrvatskog katoličkog kongresa održanog u Zagrebu 1900. godine.

Kroz XIX. stoljeće brojčano stanje učenika spram broja učitelja bilo je višestruko neizdrživo, predstavljajući ne samo problem u kvalitativnom prijenosu znanja, nego i u njenoj fizičkoj izvedivosti. Da bi se to prevladalo, bilo je potrebno više učiteljskog osoblja. Do 1876. u Martinskoj Vesi jedini učitelj bio je Ivan Kovačić koji je uz to obavljao i dužnost ravnajućeg učitelja. Tada je na dužnost nastupila prva učiteljica Vladka Karakaševa čije je zapošljavanje ukazivalo na raskidanje patrijarhalnih poimanja o učiteljskom pozivu kao isključivo muškoj društvenoj domeni. Učiteljstvo se u čitavom periodu austro-ugarskog obrazovnog sustava neprestano borilo za svoja prava u vidu povećanja plaća, prava uživanja učiteljskog stana, dijela školskog vrta i dr. Budući da su tretirani kao državni činovnici od početka školske zakonodavne djelatnosti, napose nakon donošenja tzv. Khuenova školskog zakona 1888. godine, bili su podložni manipulacijama od strane državnih organa vlasti na spolnoj osnovi, premještanjem uvjetovanim dekretima te prisilnim favoriziranjem službene državne politike, u čemu se ogleda njihov potpuni podložnički položaj.

Stanovito nazadovanje hrvatskoga školstva prouzročeno političkom nestabilnošću Austro-Ugarske Monarhije početkom XX. stoljeća nastojalo se kompenzirati širenjem prosvjete među narodom te eksperimentiranjem s novim nastavnim metodama i njihovim naglašavanjem načela zornosti, doživljaja i iskustvenosti s ciljem postizanja uravnoteženosti između stjecanja znanja i postizanja većeg odgojnog efekta nastave. U tu svrhu izvršene su reforme naučne osnove te pomaknuto njezino težište s ponavljanja i učvršćivanja teoretskih znanja prema praktičnom obrazovanju, što je za dječake realizirano dodatnom obukom iz gospodarstva u školskom vrtu, a za djevojčice usvajanjem brojnih vještina u obavljanju kućanskih poslova. To je bilo u skladu s tzv. teorijom odgojne nastave utemeljenoj na Herbartovu pedagoškom sustavu kojega je pedagog Stjepan Basariček dodatno razradio i prilagodio hrvatskim prilikama. Njegove teorije i nastojanja s godinama bit će prevladane i zamijenjene tzv. *Školom rada* za koju su se zalagale nove generacije prosvjetnih djelatnika poput Antuna Radića, Davorina Trstenjaka i ostalih.

Školstvo u Martinskoj Vesi na prijelazu stoljećâ obilježio je određeni otpor seljaka prema školstvu, smatrajući ga suvišnim, gotovo gubitkom vremena, u usporedbi s nužnom potrebom dječje radne snage na poljima i domaćinstvima te preživljavanjem u još uvijek neriješenim imovinsko-pravnim pitanjima oko podjele vlastelinske zemlje, otplate sve većih državnih

poreza i njihove pravne nezaštićenosti. Nužnost obrazovanja kao jedini mogući izlazak iz „tame” neznanja te društvene afirmacije seljaka uočila su i tumačila braća Antun i Stjepan Radić kao kreatori i nositelji seljačke politike. Njihova nastojanja oko pretvaranja seljaštva iz objekta u punopravni politički subjekt podrazumijevala su multidisciplinarno djelovanje na kulturnom, obrazovnom i političkom polju te tražila prilagođavanje ukupne hrvatske politike potrebama i mogućnostima seljaka. Tim su postulatima braća Radić, i sami završivši opću pučku školu u Martinskoj Vesi, dali ovdašnjem školstvu dodatnu afirmaciju i poticaj. Što se kvalitete obrazovanja tiče, ona je u Martinskoj Vesi s vremenom sve više rasla, osobito nakon rasterećenja jedinstvene Opće pučke škole razdvajanjem na Dječачku i Djevojačku nižu pučku školu 1900. godine. Tendencija rasterećenja i smanjenja broja učenika bila je prisutna kroz gotovo čitav promatrani period XX. stoljeća od 1900. – 1941. kada je na teritoriju martinskoveške školske Općine osnovano nekoliko manjih nižih pučkih škola: 1909. u Setušu, 1917. u Željeznom Desnom, 1920. u Mahovu i 1931. godine u Luki Lijevoj. Dodatni naponi utrošeni su na osvješćivanje roditelja u pogledu nužnosti obrazovanja, ponekad i metodom prisile, kao i s borbom oko suzbijanja zaraznih bolesti poput difterije, šarlaha, ospica, hripavca, tuberkuloze, gripe i dr. Austro-ugarski školski sustav izražavao je dodatnu skrb prema učvršćivanju znanja na najnižem pučkoškolskom stupnju obrazovanja osnivanjem i ustrajanjem na opetovnim školama koje su u Martinskoj Vesi zaživjele i preživjele čak i godinama nakon propasti te države 1918. godine.

Raspadom Austro-Ugarske i ulaskom u novu državnu zajednicu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Hrvatska je izgubila autonomiju koju je uživala u pogledu organizacije školstva. Nova državna ideologija težila je za ostvarivanjem duhovnog i političkog jedinstva svih naroda u vidu integralnog jugoslavenstva te nametnula potpuni državni centralizam. Ukidanjem povijesnih hrvatskih granica i Zemaljske vlade Hrvatskoj su nametnute unitarističke nacionalno-jezične tendencije u iskonstruiranoj paroli „jednog troimenog naroda s tri plemena” u pozadini koje je stajala prikrivena velikosrpska hegemonija. U takvim društveno-političkim uvjetima hrvatsko školstvo je nazadovalo jer više nije bilo u domeni banske samouprave, nego direktno podložno Ministarstvu prosvete u Beogradu. Ukupna prosvjetna politika nastojala se nivelirati na čitavom teritoriju Kraljevine SHS, ali prema dotadašnjem srbijanskom prosvjetnom modelu. No zbog nezainteresiranosti vladajuće oligarhije, političke nestabilnosti i prečestog mijenjanja ministara prosvjete, uslijed čega se njihovo rukovodstvo i prosvjetna politika koju su protežirali nije ni imala prilike provesti u djelo, u Hrvatskoj su još cijelo desetljeće na snazi bili školski zakoni iz doba Austro-Ugarske

sve dok koncem 1929. nije donesen Zakon o narodnim školama. Tim novim školskim zakonom, kojim je školska mladež instrumentalizirana u svrhu veličanja narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca te vjernosti i odanosti kralju i dinastiji Karađorđevića, posve je javno nametnuta srbizacija prosvjete i školstva upotrebom ekavice, srpskih riječi, jezičnih konstrukcija i ćirilice pisma, što će biti prisutno do uspostave Banovine Hrvatske. Međutim, gorući problemi poput nedovoljnog broja narodnih škola, iskorjenjivanja nepismenosti i podizanja opće razine pismenosti, potisnuti su u drugi plan i bili u neskladu s preuranjenim i ambicioznim planovima uvođenja osmogodišnjeg obaveznog obrazovanja, koji se u praksi nisu provodili, nego je sve i dalje ostalo na razini četverogodišnjih narodnih osnovnih škola.

Tridesetih godina XX. stoljeća među hrvatskim pedagogima i teoretičarima škole ponovno dolazi do novih gibanja i preispitivanja starog herbartovskog pedagoškog sustava koji konačno postepeno biva napušten zahvaljujući pobornicima *Nove škole* i *Škole rada* poput Jure Turića, Saliha Ljubunčića, Josipa i Mate Demarina i dr. Iako su ti novi pedagoški pravci zahtijevali ulaganje znatnih materijalnih sredstava za svoju provedbu zbog sveopće ekonomske krize to nije bilo moguće. U konačnici su ipak potisnuli „herbartovštinu” i nazreli mogućnost modernizacije školstva kroz primjenu novih nastavnih metoda te individualne i grupne oblike rada. To je dovelo do iskazivanja vlastite kreativnosti u nastavi kroz slobodniji odgoj i potaknulo razvoj samostalnog mišljenja, ali zbog nepostojanja konkretnog nastavnog plana i programa, kao i otpora s vrha, njihova primjenjivost u praksi bila je vrlo ograničena. Ovakvi pristupi modernizaciji školstva u Hrvatskoj nisu mogli naići na veću primjenu zbog ozračja državnog nasilja i diktature te slabe motiviranosti učiteljstva kao i nezadovoljavajućeg odnosa vlasti prema njima. Tek uspostavom Banovine Hrvatske i dobivanjem veće političke autonomije unutar Kraljevine Jugoslavije, hrvatsko školstvo ponovno dobiva veći polet i zamah. Kako je prosvjeta potpala pod nadležnost Banske vlasti, domaće zakonodavstvo počelo je aktivnije provoditi nužne prosvjetne reforme u vidu smanjivanja i iskorjenjivanja nepismenosti otvaranjem novih narodnih škola, no sada s uvelike promijenjenim odnosom prema seljaštvu, što je predstavljalo veliki društveni pomak u odnosu na prethodna razdoblja. Osiguravši mu prioritetni status, Odjel za prosvjetu Banske vlasti Banovine Hrvatske efikasno je i u suradnji s nekim seljačkim organizacijama, u prvom redu Seljačkom slogom, provodio opismenjavanje hrvatskoga sela, čime su ideje braće Radić nakratko u potpunosti zaživjele i konačno naišle na svoju punu primjenu.

Jugoslavenska unitaristička politika s dominantnim srpskim obilježjima očitovala se i u školstvu u Martinskoj Vesi neprestanim ponavljanjem parola o državnom i narodnom jedinstvu, veličanju kralja i dinastije Karađorđević te obilježavanjem rođendana kraljevske obitelji kao školskih praznika. Kroz nastavni plan i program, kao i samu organizaciju trajanja školske godine, provlačila se srbijanska narodna tradicija u vidu obilježavanja rođendana sv. Save, proslave Vidovdana i dr., a kontrolori njihove redovite godišnje provedbe bili su sreski i banovinski školski nadzornici. Ovdasnje školstvo u razdoblju 1918. – 1929. obilježila je odvojena odgojno-obrazovna djelatnost po spolovima kao i veliki utjecaj lokalne katoličke župne zajednice te klera i redovništva. Mjesni župnik još je uvijek imao značajnu ulogu u organizaciji školstva, ne samo kao vjeroučitelj, nego i kao predsjednik Školskog odbora, dok je časnim sestrama povjeren odgoj ženske mladeži u potpunosti obilježen strogom duhovnošću i izrazitim vjerskim pečatom. Nadalje, svaka je školska godina započinjala i završavala vjerskim obredima, a svjetovni učitelji i školska mladež bili su obavezni prisustvovati misnim slavljinama u vrijeme velikih blagdana i svetkovina. Izraziti utjecaj na ovu zajednicu imao je dugogodišnji župnik Karlo Gruičić, koji je mladež obiju škola nastojao što tješnje povezati s Crkvom brojnim školskim inicijativama, katehezom i igrokazima te iskazivanjem solidarnosti sa siromašnima osnivanjem Društva za potporu siromašne školske mladeži.

Položaj učiteljstva u ovom se razdoblju u materijalnom smislu nije bitnije promijenio u odnosu na austro-ugarsko doba zbog vrlo niskih plaća jedva dostatnih za život. To je dovelo do općeg nezadovoljstva učiteljskim pozivom i kroničnog nedostatka broja učitelja pa su u Martinskoj Vesi, kao i u brojnim drugim školama, učiteljsku dužnost obnašali već umirovljeni učitelji. Iako je s novom državom od 1918. u Hrvatskoj općenito nastupilo razdoblje česte promjene učitelja zbog političke, vjerske i druge nepodobnosti, na promatranom području nije bilo tih tendencija pa je odgojno-obrazovni rad bio posve stabilan i odvijao se u kontinuitetu. Što se tiče omjera učenika i učitelja, on je postepeno bivao sve podnošljiviji zbog već rečenog rasterećenja i osnivanja nekoliko manjih narodnih škola na teritoriju martinskoveške školske Općine. No, bilo je to daleko od idealnog omjera, a zbog nepovoljnih financijskih prilika i nedostataka osnovnih nastavnih sredstava i pomagala, učiteljstvo je i dalje često zapadalo u stanje malodušnosti. Hrvatsko školstvo je oduzimanjem autonomije 1918. godine puno teže moglo kontrolirati i sankcionirati neredovito pohađanje nastave, a dodatni izgovori za njeno izbjegavanje bili su opća skupoća i porast siromaštva. Još uvijek je bila uočljiva činjenica veće uškolanosti muške od ženske djece, što je bio rezultat stoljetnih tradicionalnih odnosa u

patrijarhalnom seoskom okruženju, ali gotovo osamdesetpostotno pohađanje nastave od ukupnog broja školskih obveznika bio je ipak zadovoljavajući postotak martinskoveških škola i sasvim u prosjeku škola sjeverozapadne Hrvatske.

Nakon donošenja Zakona o narodnim školama 1929. Dječaćka niža pučka škola promijenila je naziv u *Državna narodna škola u Martinskoj Vesi*, a Djevojačka niža pučka škola u *Državna ženska narodna škola u Martinskoj Vesi*. Iako je bilo zamišljeno da sve dotadašnje pučke škole postepeno prijeđu na osmogodišnje obavezno školovanje pretvarajući opetovne razrede u više razrede narodnih škola, to u Martinskoj Vesi nije bilo izvedeno, nego su do kraja promatranog razdoblja škole ostale na razini obavezne četverogodišnje osnovne škole. Isti slučaj bio je i s opetovnom školom koja je Školskim zakonom bila ukinuta, ali je u praksi ona ovdje i dalje postojala, iz čega se nazire lokalna školska specifičnost koja je na širem području sjeverozapadne Hrvatske bila više pravilo nego iznimka. Hijerarhizirani nadzor nad školama od strane sreskih i banovinskih školskih nadzornika nastavljen je i u daljnjem periodu tridesetih godina XX. stoljeća. Izostanak trzavica s političkim predznakom omogućio im je miran i nesmetan razvoj, a učiteljima dodjeljivanje visokih ocjena za njihov rad. Preuzimanjem brige oko financiranja seoskih državnih narodnih škola od strane Banovinske uprave 1936. godine u objema martinskoveškim školama primjećuje se veća aktivnost zbog mogućnosti nabave školskog inventara, nastavnih sredstava i pomagala, alata za obradu školskog vrta, nabavu knjiga te realizacije izdataka za školske proslave, izlete i ekskurzije.

U čitavom razdoblju monarhističke Jugoslavije primjetan je značajan pad smrtnosti školske mladeži koji je kasnih tridesetih godina sveden na minimum i izolirane slučajeve. To je u prvom redu bio rezultat aktivne brige o zdravlju učenika i učitelja, čemu je svakako pridonijela činjenica redovitog godišnjeg cijepljenja i liječničkog pregleda te od 1927. godine postojanja ljekarne u Martinskoj Vesi. Teorijske postavke *Nove škole* i *Škole rada* u razdoblju 1929. – 1941. našle su punu punu primjenu u organizaciji brojnih izleta i ekskurzija u Sisak te okolna sela. Uz to, intenzivirana je pouka za dječake u školskom vrtu, kao i broj sati praktičnoga rukotvornog rada za djevojčice, što upućuje na zaključak o trajnoj aktualizaciji ovdašnje nastave i praćenju odgojno-obrazovnih trendova. Teoretski je moguće izvesti i zaključak kako je navedenim aktivnostima sâmo školovanje postalo atraktivnije, što je bio jedan od mogućih razloga rasta broja redovitog pohađanja nastave od ukupnog upisanog broja školskih sposobnjaka i daljnijega smanjivanja otpora roditelja. Suradnja s njima, napose s majkama, dobila je i svoj službeni oblik u vidu osnivanja *Materinskog društva* koje su vodile časne sestre učiteljice.

Uspostavom Banovine Hrvatske hrvatska narodna kultura u potpunosti je poistovjećena sa seljačkom, a zakonom i praktičnim primjerima željelo se u svim narodnim školama uvesti obilježavanje hrvatskih velikana zaslužnih za podizanje ukupnog statusa seljaštva u hrvatskom društvu, između ostalih Antuna i Stjepana Radića. Tako su oni u zapisu Spomenice Dječjačke narodne škole u Martinskoj Vesi konačno zadobili odgovarajuće vrednovanje u pučkoj školi koju su svojedobno pohađali.

Sve navedeno prikazuje kontinuitet školstva u Martinskoj Vesi u razdoblju 1874. – 1941. te njegov razvoj u skladu s austro-ugarskim i jugoslavenskim školskim zakonima. Njihove provedbe omogućile su mu nesmetani razvoj s djelomičnim odstupanjima od zadanih zakonskih normativa, oblikujući se prema vlastitim lokalnim potrebama i specifičnostima.

20. IZVORI I LITERATURA

20.1. Izvori

Arhivsko gradivo

Arhiv Družbe sestara milosrdnica, Zagreb

1. *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941.*
2. *Osobnici časnih sestara*
3. *Životopisi časnih sestara*

Arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves

1. *Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah obće pučke škole u Martinskoj Vesi počam od šk. god. 1880./1881. do šk. god. 1941./1942.*
2. *Spomenica za Državnu narodnu osnovnu školu u Lijevoj Luki 1931. – 1975. god.*

Državni arhiv Sisak

1. HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Glavni imenik 1900. – 1944. god.*
2. HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Ispitna izvješća I. – V. razreda 1900. – 1942. god.*
3. HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Kontrolna knjiga 1901. – 1959. god.*
4. HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932. god.*
5. HR-DASK-145: Niža pučka škola u Palanjku, *Spomenica škole 1859. – 1947.*

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

Fondovi:

(147) Savska banovina, Prosvjetno odjeljenje – Zagreb (1929-1939.)

(159) Banovina Hrvatska, Odjel za prosvjetu – Zagreb (1939-1941.)

(1.890.3) Personalije prosvjetnih djelatnika – Zagreb

Hrvatski školski muzej

Fondovi:

1. HŠM 37 202, Dokumentacija o školama – Martinska Ves, anketni upitnik iz šk. god. 1939./1940.
2. HŠM 37 203, Odjel za prosvjetu Banovine Hrvatske, Izvješća škola za šk. god. 1938./1939., Martinska Ves

Nadbiskupski arhiv Zagreb

1. *Matica umrlih svećenika Zagrebačke nadbiskupije, Matica I. (1788-1911.),* Nadbiskupski arhiv, Zagreb

Matični ured Martinska Ves/ Sisak

1. *Matica umrlih od 1896. do 1919. godine u Župi sv. Martina biskupa u Martinskoj Vesi,* Matični ured Martinska Ves/ Sisak

Župni arhiv Martinska Ves

1. *Status animarum – Martinska Ves Desna, Martinska Ves Lijeva, Luka Lijeva i Željezno Lijevo 1896. – 1941.*

2. *Stanje duša – desna obala, 1850. – 1930.*

Izvještaji, naredbe, statistike i zakoni

1. *Akcija za suzbijanje nepismenosti, Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu, I./1940., br. 8, Zagreb, 1940., 591-592.*
2. *Dan Hrvatske enciklopedije, Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu, I./1940., br. 3, Zagreb, 1940., 228-229.*
3. *Etnografska spomenica u pučkim školama, Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu, I./1940., br. 1-2, Zagreb, 1940., 145-146.*
4. *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske, 1939. – 26. VIII. 1940., Tisak Zaklade tiskare Narodnih novina u Zagrebu, Zagreb, 1940.*
5. GOLLNER, Julije, *Posebni koledar i šematizam pučkih škola i učiteljskog osoblja u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji za prostu godinu 1903., Tečaj II., Vlastita naklada, Zagreb, 1902., 83.*
6. *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije, 1903. – 1917. god., Izdala Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, Trošak i naklada Kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb*
7. *Naredba od 8. rujna 1875. ob upravi pučkih školah u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Tiskara Narodnih novinah, Zagreb, 1875.*
8. *Naredba od 24. kolovoza 1875., br. 2949, kojom se izdaju naukovne osnove za obće pučke i gradjanske škole u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Tiskara Narodnih novinah, Zagreb, 1875.*
9. *Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, od 15. srpnja 1889., br. 7189, kojom se izdaje propis ob izpitih za učiteljsku službu na nižih pučkih školah, Službeni glasnik, Zagreb, 1889.*

10. *Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, od 25. rujna 1889., br. 9 951, kojom se za pučke škole u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji izdaju ustanove "ob polazu škole", Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm. vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu, Godina 1889., Tiskara Ignatza Granitza, Zagreb, 1889., 78.*
11. *Naredba Ministarstva prosvete od 18. aprila 1921. o držanju predavanja o otadžbini u svim školama, Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Povjereništva za prosvjetu i vjere, Godina 1921., Tisak kr. zemaljske tiskare, Zagreb, 1921., 145-148.*
12. *Naredba o analfabetskim tečajevima po selima i gradovima, Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu, I./1940., br. 1-2, Zagreb, 1940., 105-107.*
13. *Naredba Visoke kralj. hrv.-slav.-dalm. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, od 13. prosinca 1895., br. 17 667, kojom se izdaje Naučna osnova za niže pučke škole, Službeni glasnik kralj. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu, Godina 1895., Tisak Ignatza Granitza, Zagreb, 1895.*
14. *Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Povjereništva za prosvjetu i vjere, od 6. lipnja 1921., br. 11 684, kojom se izdaje za školsku upotrebu kompozicija himne „Bože pravde”, Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Povjereništva za prosvjetu i vjere, Godina 1921., Tisak kr. zemaljske tiskare, Zagreb, 1921., 192-193.*
15. *Naredba o nagradi braće Radića, Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu, I./1940., br. 11, Zagreb, 1940., 881-883.*
16. *Naredba o seoskim produžnim školama, Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu, I./1940., br. 9, Zagreb, 1940., 741-742.*
17. *Naučne osnove za niže i više pučke škole u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Službeni glasnik kralj. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu, Godina 1890., Tisak Ignatza Granitza, Zagreb, 1890.*
18. *„Obnova i uređenje školskih vrtova”, Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu, I./1940., br. 10, Zagreb, 1940., 841-843.*

19. „Odlikovani izložitelji iz školske struke”, *Napredak – školski časopis za sve učitelje, odgojitelje i prijatelje mladeži*, Brzotiskom Dragutina Albrechta, Zagreb, 1864., 313-314.
20. „Predavanje učenicima o narodnoj akciji Seljačke sloge za širenje pismenosti”, *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 1-2, Zagreb, 1940., 133-134.
21. „Proslava rođendana braće Radića”, *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 5, Zagreb, 1940., 370-372.
22. „Proslava smrtnoga dana dra Antuna Radića dne 10. veljače”, *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 1-2, Zagreb, 1940., 147-149.
23. „Proslava spomendana u mjesecu veljači”, *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 12, Zagreb, 1940., 962-963.
24. *Registar-indeks Prosvetnog glasnika za godinu 1930., ukazi, uredbе, pravilnici, pravila, rešenja, odluke i raspisi Ministarstva prosvete*, Štampa državne štamparije Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1930., 1322.
25. „Slavlje učiteljstva grada Siska i Podžupanije sisačke”, *Napredak – školski časopis za sve učitelje, odgojitelje i prijatelje mladeži*, Brzotiskom Dragutina Albrechta, Zagreb, 1864., 455-457.
26. „Službeni naziv pučkih škola u Banovini Hrvatskoj”, *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 8, Zagreb, 1940., 589.
27. „Statistički podaci o stanju pučkoga školstva u Hrvatskoj i Slavoniji na svršetku šk. god. 1917./1918.”, *Službeni glasnik kr. hrv.-slav. zem. vlade, Povjereništva za prosvjetu i vjere*, od 30. lipnja 1920., komad VIII., str. 269., godina 1920., Tisak kr. zemaljske tiskare, Zagreb, 1920.
28. „Statistički podaci o stanju pučkoga školstva u Hrvatskoj, Slavoniji i Međimurju krajem šk. god. 1918./1919.”, *Službeni glasnik kr. hrv.-slav. zem. vlade Povjereništva za prosvjetu i vjere*, od 15. travnja 1921., komad VII., str. 99., godina 1921., Tisak kr. zemaljske tiskare, Zagreb, 1921.

29. „Statistički podaci o stanju pučkoga školstva u Hrvatskoj, Slavoniji i Međimurju na svršetku šk. god. 1919./1920.“, *Službeni glasnik pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, Odjeljenja za prosvjetu i vjere*, od 31. svibnja 1922., komad IX., str. 165., godina 1922., Zaklada tiskare Narodnih novina, Zagreb, 1922.
30. „Statistički podaci o stanju pučkoga školstva u Hrvatskoj, Slavoniji i Međimurju na svršetku šk. god. 1920./1921.“, *Službeni glasnik pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, Odjeljenja za prosvjetu i vjere*, od 15. studenog 1923., komad XIX., str. 337., godina 1923., Tisak zaklade tiskare Narodnih novina, Zagreb, 1924.
31. *Školski i nastavni red za pučke učione u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Tiskara Narodnih novinah, Zagreb, 1875.
32. *Školski kalendar za godinu 1898./1899. za profesore, učitelje srednjih zavoda, viših i nižih pučkih škola sa potpunim šematizmom školstva Hrvatske i Slavonije, potpunim upisnikom i nužnim skrižaljka*, Tiskara i naklada Lavoslava Hartmanna, Zagreb, 83.
33. „Štampilje pučkih škola u Banovini Hrvatskoj“, *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 6, Zagreb, 1940., 425-426.
34. „Trideset i peta godišnjica Djevojačke škole u Martinskoj Vesi“, *Naš vjesnik – mjesečni list Družbe sestara milosrdnica*, prosinac/1935., Arhiv Družbe sestara milosrdnica, Zagreb, 177-178.
35. „Upute za poučavanje u narodnom duhu i metodičke napomene“, *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 11, Zagreb, 1940., 888-890.
36. „Uredba o prijenosu poslova prosvjete sa države na Banovinu Hrvatsku“, *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 1-2, Zagreb, 1940., 69-72.
37. „Zakon o Glavnom prosvetnom savetu od 2. jula 1931. godine“, *Prosvetni glasnik*, Beograd, 1931.
38. *Zakon o narodnim školama u Kraljevini Jugoslaviji od 5. decembra 1929. god.*, Tisak i naklada knjižare St. Kugli, Zagreb, 1930.

39. *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Narodna tiskarna dra Ljudevita Gaja, Zagreb, 1874.

40. *Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Tisak Ignatza Granitza, Zagreb, 1888.

Novine i časopisi

1. Anali za povijest odgoja (Zagreb)
2. Arhivski vjesnik (Zagreb)
3. „Cris” – časopis povijesnog društva Križevci (Križevci)
4. Dom (Zagreb)
5. Časopis za suvremenu povijest (Zagreb)
6. Ekološki glasnik (Zagreb)
7. Gospodarski list (Zagreb)
8. Hrvatske novine (Sisak)
9. Katolički list (Zagreb)
10. Napredak (Zagreb)
11. Naš vjesnik (Zagreb)
12. Obzor (Zagreb)
13. Radovi zavoda za hrvatsku povijest (Zagreb)
14. Senjski zbornik (Senj)
15. Školski prijatelj (Zagreb)

Službene novine i glasnici

1. Prosvetni glasnik, Beograd
2. Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb
3. Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu, Zagreb

Školski udžbenici

1. *Početnica za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji*, Naklada školskih knjiga i tiskarica Oblasne samoupravne Oblasti zagrebačke, Zagreb, 1929.

20.2. Literatura

Članci

1. BATINIĆ, Štefka, „Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću”, *Anali za povijest odgoja*, vol. 2, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2003., 49-71.
2. BOBAN, Branka, „Rezultati dosadašnjih istraživanja o Antunu i Stjepanu Radiću”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, 1994., 255-270.
3. BOBAN, Branka, „Stjepan Radić – opus, utjecaj, dodiri”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, 1989., str. 147-210.
4. BUTURAC, Lojzo, „Počeci osnovnoga školstva u Sisku”, *Tkalčić – godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 7./2003., Zagreb, 2003., 251-264.
5. ČAJKOVAC, Sigismund, „Osnovna načela novoga školskog zakona”, *Napredak – naučno-pedagoška smotra*, Izdaje Hrvatski pedagoško-književni zbor, br. 8-9/1928., tečaj LXVIII, Štamparija i litografija C. Albrecht, Zagreb, 1928., 209-215.
6. GAĆINA-ŠKALAMERA, Sonja, „Zakon o pučkim školama i preparandijama u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine, sto četrdeseta obljetnica

- Hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju”, *Anali za povijest odgoja*, vol. 13, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2014., 99-133.
7. GRUIČIĆ, Karlo, „Župa Martinska Ves nekoć i danas”, *Hrvatske novine*, br. 44, Sisak, 1944., 2.
 8. KLAJČ, Franjo, „Školski zapt”, *Školski prijatelj – časopis za promicanje pučkoga školstva*, Narodna tiskarna dra Ljudevita Gaja, Zagreb, 1868., 2-8.
 9. KRIŽANIĆ, Nada, „Pučko školstvo u Sisku do 1945. godine”, *Arhivski vjesnik*, godište 40. (1997.), Zagreb, 1997., 199-223.
 10. LJUBUNČIĆ, Salih, „Pedagogija u Hrvata od 1918. do 1938. god.”, *Pedagoška Jugoslavija 1918. – 1938.*, Pedagoška biblioteka Jugoslovenskog učiteljskog udruženja, Štamparija „Privrednik”, Beograd, 1939., 30-46.
 11. MATICKA, Marijan, „Proučavanje razvoja poljoprivrede i ekonomsko-socijalnog položaja seljaštva u Hrvatskoj 1918. – 1941. godine u našoj poslijeratnoj literaturi”, *Časopis za suvremenu povijest*, br. I/1974., Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1974., 71-94.
 12. OGRAJŠEK-GORENJAK, Ida, „Reforma obrazovnog sustava kao jedno od ključnih društvenih pitanja XIX. stoljeća”, *Radovi Zavoda za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 39, br. 1, Zagreb, 2007., 57-96.
 13. PERIĆ, Ivo, „Školski normativni akti i stanje školstva u Banovini Hrvatskoj (1939. – 1941.)”, *Anali za povijest odgoja*, vol. 6, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2007., 55-67.
 14. RAGUŽ, Mirko, „Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji”, *Senjski zbornik*, br. 37, Senjsko muzejsko društvo – Gradski muzej Senj, Senj, 2010., 87-98.
 15. RAGUŽ, Mirko, „Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji”, *Senjski zbornik*, br. 41-42, Senjsko muzejsko društvo – Gradski muzej Senj, Senj, 2015./2016., 465-488.
 16. SREMIĆ, Domagoj, „Odras kulturno-prosvjetnih nastojanja župnika Vilima Švelca na društveno-gospodarske prilike u Župi Martinska Ves u razdoblju od 1857. do 1871.

godine”, *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci*, god. XIII., br. 1/2011., Križevci, 2011., 253-259.

17. SREMIĆ, Domagoj, „Doprinos kanonika Andrije Jagatića odgojno-obrazovnim nastojanjima u Zagrebačkoj i Vrhbosanskoj nadbiskupiji na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće s odrazom na Župu Martinska Ves”, *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci*, god. XV., br. 1/2013., Križevci, 2013., 31-39.
18. SREMIĆ, Domagoj, „Utjecaj Antuna Radića na afirmaciju seljaštva u Narodnom pokretu 1903. godine”, *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci*, god. XV., br. 1/2013., Križevci, 2013., 102-110.
19. ŽUPAN, Dinko, „Utjecaj Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji”, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2002., 282.

Enciklopedije i leksikoni

1. ANIĆ, Vladimir i suradnici, *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, I-XII. sv., EPH i Novi Liber, Zagreb, 2004.
2. BARIĆ, Joško i suradnici, *Hrvatski biografski leksikon*, VI. sv., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2005.
3. VUJIĆ, Antun i suradnici, *Hrvatski leksikon*, I. i II. sv., Naklada Leksikon, Zagreb, 1996.

Katalozi

1. BATINIĆ, Štefka, GAĆINA-ŠKALAMERA, Sonja, *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849. – 2009.*, Hrvatski školski muzej, 2009.
2. KRAGULJAC, Božena, *220 godina škola u Sisku*, Gradski muzej Sisak, Sisak, 2001.

3. ŽEGOR, Snježana, *Od početnice do slovnice – iščitavanje školskih udžbenika i priručnika*, Državni arhiv u Sisku, Sisak, 2013.
4. ŽEGOR, Snježana i KUŠANIĆ, Nela, *Školske spomenice*, Državni arhiv u Sisku, Sisak, 2015.
5. ŽUPAN, Dinko, *Biti učenik u Hrvatskoj u dugom 19. stoljeću*, Hrvatski institut za povijest u suradnji s Hrvatskim školskim muzejom, Zagreb, 2017.

Knjige

1. ADAMČEK, Josip i suradnici, *Bune i otpori*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1985.
2. AGIČIĆ, Damir, *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće*, Ibis grafika, Zagreb, 2000.
3. ALILOVIĆ, Ivan, *Dr. Ante Radić – velikan hrvatske kulture*, HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1979.
4. BARBARIĆ, Anamarija i ostali, *Seljačke obiteljske zadruge: izvorna građa za 19. i 20. st.*, Etnološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Otvoreno sveučilište, Zagreb, 1992.
5. BASARIČEK, Stjepan, *Pedagogija. II. dio: obće obukoslovje*, Naklada Hrvatskog pedagoškog-književnog zbora, Zagreb, 1882.
6. BINIČKI, Josip, *Učiteljsko pitanje u Hrvatskoj*, Tisak C. Albrechta, Zagreb, 1910.
7. BUDAK, Neven, STRECHA, Mario, KRUŠELJ, Željko, *Habsburzi i Hrvati*, Srednja Europa, Zagreb, 2003.
8. CUVAJ, Antun, *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, I. – XI. sv., Tisak Kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb, 1907. – 1913.
9. DIMIĆ, Ljubodrag i suradnici, *Ministarstvo prosvete i ministri 1918. – 1941.*, Pedagoški muzej Beograd, Beograd, 2000.

10. FRANKOVIĆ, Dragutin i suradnici, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958.
11. GROSS, Mirjana, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1981.
12. GROSS, Mirjana, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850. – 1860.*, Globus/Zagreb i Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1985.
13. GROSS, Mirjana, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*, Novi liber i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996.
14. GROSS, Mirjana, SZABO, Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina XIX. stoljeća*, Globus nakladni zavod, Zagreb, 1992.
15. HARTMANN, Stjepan, *Školski zakon od 14. listopada 1874. i od 31. listopada 1888. ili školsko pitanje u nas*, Tisak Dioničke tiskare, Zagreb, 1893.
16. HREN, Karlo i suradnici, *Hrvatski crkveni kantual*, Jugoslavenska tiskarna u Ljubljani, Zagreb, 1934.
17. IVELJIĆ, Iskra, *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*, Leykam international, Zagreb, 2010.
18. IVŠIĆ, Milan, *Razvitak hrvatskoga društva u drugoj polovici XIX. stoljeća*, Tisak „Tipografije” d.d., Zagreb, 1936.
19. JAGIĆ, Suzana, *Prosvjetna politika u osnovnom školstvu Hrvatskoga zagorja 1918. – 1941.*, neobjavljeni doktorski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2012.
20. KIRIN, Josip, *Uređenje pučke nastave u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji sa naputkom o školskoj administraciji*, Troškom i nakladom K. Matice, Zagreb, 1897.
21. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Sigismund Čajkovac, pionir osnovnoškolskih reformi i posavske krajiške zadruga*, Povijesno i športsko društvo Hrvatski sokol Vinkovci, Vinkovci, 2017.

22. KORENIĆ, Stjepan, *Prvi hrvatski katolički sastanak*, Tiskara C. Albrechta (Jos. Wittasek), Zagreb, 1900.
23. KOVAČ, Miroslav, *Hrvatski posavac*, Areagrafika, Zagreb, 1994.
24. KOVAČIĆ, Matija, *Od Radića do Pavelića*, Knjižnica Hrvatske revije, München-Barcelona, 1970.
25. KUJUNDŽIĆ, Nedjeljko, *Pedagogija braće Radić*, Školske novine, Zagreb, 1990.
26. KULUNDŽIĆ, Zvonimir, *Stjepan Radić*, Naklada Hrvatske kulturne zajednice, Zürich, 1978.
27. KULUNDŽIĆ, Zvonimir, *Živi Radić*, Nezavisno autorsko izdanje, Zagreb, 1971.
28. LEČEK, Suzana, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, Srednja Europa, Zagreb, 2003.
29. LEČEK, Suzana, PETROVIĆ-LEŠ, Tihana, *Znanost i svjetonazor. Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939. – 1941.*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.
30. LOVRENČIĆ, Rene, *Geneza politike „novog kursa”*, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1972.
31. MACAN, Trpimir, *Povijest hrvatskoga naroda*, Školska knjiga, Zagreb, 1999.
32. MAČEK, Vladko, HERCEG, Rudolf, *Sabrana djela dr. Antuna Radića*, tiskara Seljačke sloge, Zagreb, 1936.
33. MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije (hrvatski pogled)*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2009.
34. MIJATOVIĆ, Anđelko i suradnici, *Stjepan Radić – politički spisi, govori i dokumenti*, Biblioteka Dom i svijet, Zagreb, 1995.
35. MURGIĆ, Božidar, *Život, rad i misli dra Ante Radića*, Hrvatska politička biblioteka, Tiskara Danica, Zagreb, 1937.
36. PAUL, Tessa, *Sveci – ilustrirana svjetska enciklopedija*, Leo commerce, Rijeka-Zagreb, 2011.

37. PAVLIČEVIĆ, Dragutin, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruge*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010.
38. PERIĆ, Ivo, *Antun Radić*, Biblioteka Povjesnica, Dom i svijet, Zagreb, 2002.
39. PERIĆ, Ivo i suradnici, *Hrvatska povijest od 1918. do danas*, III. sv., Školska knjiga, Zagreb, 2007.
40. PEŠUT, Dragutin, *Župa Martinska Ves*, Tiskara Škalcer, Zagreb, 1993.
41. PREDAVEC, Josip, *Selo i seljaci*, I. knjiga, Socijalna biblioteka, Zagreb, 1934.
42. RADIĆ, Antun, *Osnova za sabiranje građe o narodnom životu*, JAZU, Zagreb, 1897.
43. RADIĆ, Antun, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, II. sv., JAZU, Zagreb, 1897.
44. RADIĆ, Stjepan, *Hrvatski pokret 1903.*, Allegheny (Pennsylvania), 1903.
45. RADIĆ, Stjepan, *Spomenica braće Radić – Stjepan Radić*, Naklada prof. Stjepan Radić, Zagreb, 1990.
46. ROGLIĆ, Josip i suradnici, *Geografija Hrvatske*, I. sv., Školska knjiga, Zagreb, 1974.
47. SILLOBOD BOLSSICH, Mihael, *Arithmetika horvatszka*, Typis Antoni Reiner, Inclyti Regni Croatiae Typographi Privilegiati, Zagrabiae, 1758.
48. SIROVEC, Ivan, *Sveci – 128 životopisa i poruka*, U pravi trenutak, Zagreb, 2007.
49. SLUKAN-ALTIĆ, Mirela, *Povijesni atlas gradova, II. svezak – Sisak*, HDA i DASK, Tisak Zrinski, Čakovec, 2003.
50. SREMIĆ, Domagoj, *Župa Martinska Ves*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007.
51. STOJANOVIĆ, Mijat, *Sgode i nesgode moga života*, Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2015.
52. STRECHA, Mario, *Mi smo Hrvati i katolici...*, *Prvi hrvatski katolički kongres 1900.*, Golden marketing-Tehnička knjiga i FF press – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2008.

53. STRIŽIĆ, Ivan, *Hrvatski portreti*, DoNeha, Zagreb, 1996.
54. ŠIDAK, Jaroslav i suradnici, *Povijest hrvatskoga naroda 1860. – 1914.*, Školska knjiga, Zagreb, 1968.
55. ŠIŠIĆ, Ferdo, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1975.
56. ŠTIVIĆ, Imbro, *Život i djelo braće Radić*, Mala knjižnica Seljačke sloge, Magnus, Slavonski Brod, 2003.
57. TOMINOVIĆ, Blaž, *Razvoj školstva u Gorama (1772. – 2010.)*, Matica hrvatska u Petrinji, Petrinja, 2010.
58. VRAČIĆ, s. Berislava, KOVAČIĆ, s. Alfonzina, *Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga s kućom maticom u Zagrebu 1845. – 1995.*, I. sv., Družba sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga, Zagreb, 1996.
59. VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena, *Stanovništvo Banske Hrvatske. Demografska slika Banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena od 1850. do 1910.*, Educa, Zagreb, 2009.
60. *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925. – 1925. prigodom proslave 1000. godišnjice Hrvatskoga kraljevstva*, Tisak i oprema Hrvatskog štamparskog zavoda, Zagreb, 1925.
61. ŽUPAN, Dinko, *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868. – 1918.)*, Učiteljski fakultet u Osijeku, Osijek-Slavonski Brod, 2013.
62. ŽUPAN, Dinko, *Pučko školstvo u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića*, magistarski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2002.

Zbornici

1. RADIĆ, Antun, „Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu”, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, II. sv., JAZU, Zagreb, 1897.
2. SREMIĆ, Domagoj, „Doprinos Crkve i Zagrebačkog kaptola razvoju pučkoga školstva na području Siska i okolice u 19. i početkom 20. stoljeća”, *Kaptolski Sisak 1215. – 2015.*, Zbornik radova sa skupa "Kaptolski Sisak 1215. – 2015." održanoga u Sisku, 19. rujna 2015. godine, Ekološki glasnik, Sisak, 2017.

21. PRILOZI

Prilog 1. Učitelji i učiteljice Opće pučke škole (1874. – 1888.), Niže pučke škole (1888. – 1900.), Niže dječačke i Niže djevojačke pučke škole (1900. – 1929.), Državne narodne/osnovne dječačke i Državne narodne/osnovne ženske/djevojačke škole (1929. – 1940.) te Narodne dječačke i Narodne ženske/djevojačke škole u Martinskoj Vesi (1940. – 1941.)

Sama narav učiteljskog poziva te činjenica da su bili državni službenici, učiteljima je donosila određeni ugled i intelektualnu superiornost spram ostalog stanovništva u mjestu službovanja. Međutim, njihova materijalna situacija često je bila tako loša i bijedna da se po kvaliteti i načinu života gotovo nisu razlikovali od ostalih. Iako su svoj posao i društveni status smatrali plemenitim, u stvarnosti društvo na njih nije tako gledalo. Život učitelja odvijao se u granicama teških uvjeta rada zbog velikog broja školskih obveznika i nedostataka školskih prostorija, nesređenih i oskudnih materijalnih prilika (jedno od njih je i stambeno pitanje), malih plaća te neprestane selidbe uslijed čestih premještaja. Položaj učitelja bio je gotovo nepromijenjen u objema državnim tvorevinama, Austro-Ugarskoj i Kraljevini SHS (od 1929. u Kraljevini Jugoslaviji) jer su ih, primjerice, i Školski zakon iz 1874., kao i Naredba Ministarstva prosvjete iz 1920. smatrali državnim činovnicima podložnima interesima države. To je vlastima omogućavalo prekomjernu manipulaciju, a često i zadiranje u građanska prava (zabrana okupljanja na određenim mjestima, udaja učiteljica i dr.). Unatoč statusu državnih službenika učiteljima ciljano nije osiguravan stalan smještaj ni posao, upravo kako bi se njima lakše upravljalo i prisiljavalo u djelovanju prema interesima vladajućeg režima i službene državne politike.

Od učitelja se u pravilu očekivalo mnogo u minimalnim materijalnim i društvenim okolnostima. Osim održavanja redovite nastave i opetovnice, bili su opterećeni i raznim izvanškolskim radom poput dodatnih predavanja prosvjetno-poljoprivrednog sadržaja, održavanjem raznih tečajeva iz voćarstva i vinogradarstva, sudjelovanjem na gospodarskim izložbama, priređivanju priredbi humanitarnog karaktera itd. Učiteljice su dodatno bile aktivne u vođenju i poučavanju ženskog ručnog rada. Učiteljstvo je također imalo obavezu stručnog usavršavanja sudjelovanjem i predavanjima na učiteljskim skupštinama, a većina ih je bila članovima učiteljskih društava.

Zbog teških uvjeta rada, loše materijalne situacije i opće iscrpljenosti uslijed navedenih aktivnosti, učitelji su često obolijevali i koristili bolovanja. U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu postoji fond *Personalije prosvjetnih djelatnika* u kojima se nalaze personalni dosjei

***Učitelji i učiteljice Opće pučke škole i Niže pučke škole u Martinskoj Vesi u razdoblju
1874. – 1900. godine***

(Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959.,
Spomenica [1852] 1875. – 1932., str 1-26.)

Ime i prezime	Godina rođenja	Mjesto rođenja	Vjera	Bračno stanje	Broj djece	Razdoblje službovanja
Ivan Kovačić	1830.	Obrež kod Sv. Ivana Zeline	RKT	oženjen	nepoznato	1874. – 1895.
Vladka Karakaš (Putarek)	1851.	Bruvno	RKT	udana	nepoznato	1876. – 1895.
Ivan Benković	1874.	Kašina	RKT	oženjen	4	1895. – 1900.
Viktorija Radović	-	-	-	-	-	1895. – 1896.
Marija Časka	-	-	-	-	-	1896. – 1899.
Katarina Kovačić	1866.	Martinska Ves Desna	RKT	neudana	-	1895. – 1900.

gotovo svih učitelja koji su djelovali na području Hrvatske od 1918. godine,⁷⁵⁹ a analizom njihovih podataka evidentno je da je svaki učitelj prosječno pet puta koristio bolovanje tijekom svog radnog vijeka. Osim ze potrebe službe, jedan od bitnih razloga čestih premještaja na nova radna mjesta bile su i samoinicijativne molbe učitelja zbog teških uvjeta rada u pojedinim školama. Sve je to u konačnici rezultiralo slabim uspjehom školskih obveznika. Seoske škole bile su dodatno neatraktivne jer su bile udaljene od gradskih središta, što je učiteljima onemogućavalo ili značajno otežavalo daljnje školovanje vlastite djece u gimnazijama i ostalim srednjim školama. Primjerice, umirovljeni učitelj iz Topolovca Vatroslav Bohorčić bio je prisiljen podnijeti molbu za premještajem iz Martinske Vesi u Sisak

⁷⁵⁹ Vidi: HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*

iako je tamo proboravio samo godinu dana. Taj je postupak opravdavao radi lakšeg školovanja svoje djece.⁷⁶⁰

Iza 1918. godine često se događalo da učitelji nakon umirovljenja ponovno budu pozvani u službu na vlastitu molbu, a najčešći razlog za to bile su niske mirovine. Već je *Zakonom o državnim činovnicima* iz 1923. propisano da učitelj, kao i svaki državni službenik, već sa pet godina službe može ići u mirovinu, ali za puni iznos mirovine trebalo je odraditi 35 godina službe, što je Zakonom o narodnim školama iz 1929. u § 87. točno i propisano. Učitelji su, dostigavši tu brojku, tek tada u pravilu podnosili molbe za „stavljanje u mir”, odnosno odlazak u mirovinu. Međutim, kod državnih službenika, pa tako i kod učitelja, široki raspon od 5 do 35 godina službe ostavljao je režimu prostora za razne manipulacije i razračunavanja s neistomišljenicima i režimski nepodobnima pa se često događalo da su bili umirovljeni radi režimske „više” sile kao neka vrsta disciplinske mjere.⁷⁶¹ Međutim, to se službeno nastojalo prikazati kao umirovljenje „po vlastitoj molbi”, ali je već promjenom Vlade ili samo ministra prosvjete, prisilno umirovljeni ponovno bio vraćen na posao. Kako bi redovito imale uvid u rad svakog pojedinog učitelja tijekom školske godine, vlasti su vršile nadzor njihova cjelokupnog života i rada uz pomoć školskih nadzornika. Pritom su pojedini učitelji dobivali pohvale i unapređenja, a neki su bili izloženi oštrim ocjenama, čestim premještajima pa čak i spomenutim prijevremenim umirovljenjem. Slučaj učitelja Petra Davidovića potvrđuje upravo takav strog postupak vlasti koje su ga u 34 godine rada premještale ukupno petnaest puta.⁷⁶² Razumljivo je da je to učiteljima uvelike otežavalo njihov privatni život u pogledu sklapanja brakova i podizanja djece, no unatoč tome većina ih se odlučivala vezati za bračnog partnera istog (učiteljskog) staleža, što je pak ženama uvelike olakšavalo ostvarivanje i zadržavanje stečenih prava i statusa učiteljice. Kao primjer iz martinskoveške Dječjačke pučke škole ističu se učiteljski bračni parovi Juraj i Nada Jurman, Gaston i Emilija Hedžet te Petar i Katarina Davidović. Neki su učitelji dobivali pravo povratka u službu nakon umirovljenja zbog nedostatka učiteljskog kadra, o čemu govori slučaj Katarine Kovačić koja je 1925. nakon umirovljenja u Gorjanima kod Đakova ponovno vraćena u službu Ukazom kralja Aleksandra

⁷⁶⁰ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 54v.

⁷⁶¹ Jagić, str. 137.

⁷⁶² Vidi: Dosje učitelja Petra Davidovića, rubrika „Podaci o službovanju”, u: HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut 65.

I. od 1. travnja 1926. u svojstvu stalne učiteljice u Martinskoj Vesi i tamo djelovala do konačnog umirovljenja (penzioniranja) 30. studenog 1932. godine.⁷⁶³

Odanost državi i režimu bio je bitan preduvjet opstanka i napretka u učiteljskom zvanju. Osim obaveznog sudjelovanja u proslavi državnih praznika popraćenih prisustvovanjem svečanim misama, učitelji su u školskim Spomenicama redovito izvještavali o proslavama povodom državnih praznika, rođendana kraljevskog para i dr., što im je priskrbilo dodatne simpatije školskih nadzornika koji su sve te aktivnosti bilježili te im na taj način omogućavali napredovanje. Naime, prema jugoslavenskom Zakonu o državnim činovnicima iz 1931. godine, učitelji osnovnih škola mogli su od deset položajnih grupa (platnih razreda) napredovati do VI. grupe, a uz ispunjavanje određenih uvjeta poput godina staža, pozitivnih ocjena rada, nekažnjavanja i minimuma bolovanja, bitan element napredovanja činili su nadzornički izvještaji o učiteljevoj odanosti državi i režimu.⁷⁶⁴ Tako se 1918. godine promjenom državnog okvira i političke situacije ništa bitnije nije promijenilo u pogledu dužnosti poslušnosti učitelja državi i monarhu, dapače, situacija je ostala posve ista. Dok je u Austro-Ugarskoj do samog pada Monarhije veličan kult kraljice Elizabete i kralja Franje Josipa I. kroz obilježavanje njihovih rođendana i godišnjica smrti misnim slavljinama i bilješkama u školskim Spomenicama, u Kraljevini SHS to je isto činjeno u pogledu kraljevskog para Aleksandra I. i Marije Karađorđević te princa Petra II.

Od 1918. godine državna je uprava za svakog učitelja vodila personalni dosje na ćirilici i latinici koji je sadržavao sljedeće podatke: ime i prezime službenika, datum i godinu rođenja, narodnost, vjeru, zavičajnost (državljanstvo), položaj u državnoj službi (kategorija i grupa; mjesto službovanja), podatke o ženidbi i udaji, podatke o djeci, podatke o uzdržavanim osobama, imovinsko stanje, podatke o obiteljskim srodnicima koji su u učiteljskom zvanju, služba u vojsci (za muškarce), služba u ratu (za muškarce), odlikovanja, podatke o školskoj i stručnoj spremi, podatke o polaganju državnog stručnog ispita, znanje stranih jezika, podatke o vlastitim književnim i umjetničkim ostvarenjima, odsustva i bolovanja, godišnje ocjene školskih nadzornika te podatke o prijelazu na viši stupanj osnovne plaće i napredovanje po grupama. Unosom svih ovih podataka dobio se cjelokupni profil svakog učitelja i učiteljice.

⁷⁶³ Usp. HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 52. i HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut 184.

⁷⁶⁴ Ocjena rada učitelja bila je propisana Zakonom o narodnim školama od 5. prosinca 1929. Samo je ocjena „odličan” omogućavala napredovanje u viši platni razred.

Iz podataka o svjetovnim učiteljima Dječачke pučke škole vidljiv je nešto veći broj muškog (14) od ženskog (8) učiteljskog kadra. Većina ih je bila oženjena i udana, a učiteljski bračni parovi u većoj su mjeri bili prisutni 30-ih godina XX. stoljeća. Broj djece u učiteljskim obiteljima prosječno je iznosio 2,7. Većina učitelja bila je rimokatoličke vjere,⁷⁶⁵ a zabilježen je jedan slučaj prelaska na starokatoličku vjeru.

⁷⁶⁵ HDA, 01.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 23., 184., 121., 60., 391., 438., 413., 385., 119., 187., 423., 108., 65., i 269. O nekim učiteljima i učiteljicama u ovom fondu nema nikakvih podataka.

Učitelji i učiteljice Dječjačke škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1900. – 1941. godine

(Izvori: 1.) HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str 1-26.; 2.) HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika – Zagreb)

Ime i prezime	Godina rođenja	Mjesto rođenja	Vjera	Bračno stanje	Broj djece	Razdoblje službovanja
Ivan Benković	1874.	Kašina	RKT	Oženjen	4	1900. – 1907.
Katarina Kovačić	1866.	Martinska Ves Desna	RKT	Neudana	-	1900. – 1905. i 1926. – 1932.
Anka Raubach	Nema podataka	Nema podataka	-	Nema podataka	Nema podataka	1902. – 1907.
Alojza Hauser	Nema podataka	Nema podataka	-	Nema podataka	Nema podataka	1907.
Milan Venko	1887.	Voloder	RKT	Oženjen	3	1907.
Mihovil Telišman	1883.	Farkašić	RKT	Oženjen	3	1908. – 1914. i 1916. – 1920.
Terezija Vlašić	Nema podataka	Nema podataka	RKT	Nema podataka	Nema podataka	1907. – 1923.
Toma Štromar	1895.	Petrinja	RKT	Oženjen	11	1914. – 1915.
Gilda Donadini	Nema podataka	Nema podataka	Nema podataka	Nema podataka	Nema podataka	1915.
Ivan Hangi	1891.	Badljevin	RKT	-	-	1921.
Pavao Krapinec	1899.	Bregi kod Koprivnice	RKT	Oženjen	1	1921. – 1922.
Ljubomir Vranko	1902.	Svetice kod Karlovca	RKT	Oženjen	5	1922. – 1925.
Josipa Petračić	Nema podataka	Nema podataka	RKT	Udana za učit. Franju Zezulu	1	1925. – 1926.
Franjo Zezula	1903.	Rovišće kod Križevaca	RKT	Oženjen	1	1925.
Vatroslav Bohorčić	Nema podataka	Nema podataka	RKT	Oženjen	2	1927.
Zlatan Čop	1905.	Sisak	RKT	Oženjen	-	1927. – 1932.
Josip Octenjak	1903.	Gračnica kraj Kutine	RKT	Oženjen	2	1932. – 1933.
Petar Davidović	1890.	Svračica kod Gline	RKT	Oženjen	1	1935. – 1939.
Katarina Davidović	1893.	Sv. Juraj Trnje kod Preloga	RKT	Udana	1	1936. – 1939.
Gaston Hedžet	1911.	Oglej (Slovenija)	RKT	Oženjen	1	1939. – 1940.
Emilija Hedžet	1911.	Sisak	RKT	Udana	1	1939. – 1940.
Eugen Gorupec	1907	Doboj (BiH)	RKT	Oženjen	4	1940. – 1941.

Biografije učitelja i učiteljica

Kao izvori za sastavljanje biografije svakog pojedinog učitelja i učiteljice poslužile su školske Spomenice Dječjačke i Djevojačke pučke škole u Martinskoj Vesi, fond *Personalije prosvjetnih djelatnika* Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu te fond *Osobnici časnih sestara* Arhiva Družbe sestara milosrdnica u Zagrebu. Učitelji i učiteljice predstavljeni su kronološkim slijedom.

Učitelji i učiteljice Dječjačke škole

IVAN KOVAČIĆ

Ivan Kovačić bio je prvi učitelj Opće pučke škole u Martinskoj Vesi. Iako je njegov status potvrđen Školskim zakonom iz 1874. godine, iz Spomenice škole saznaje se da je *pravim* učiteljem u Martinskoj Vesi imenovan Dekretom Nadzorništva pučkih učiona Sisačkoga kotara od 18. ožujka 1855., koji je sastavio i potpisao martinskoveški župnik i podarhiđakon Stjepan Tolvajčić u svojstvu nadzornika pučkih škola Sisačkoga kotara. Službu je počeo vršiti 1. travnja iste godine.⁷⁶⁶ Kovačić je rođen 10. lipnja 1830. u selu Obrež kod Svetog Ivana Zeline.⁷⁶⁷ Prije dolaska u Martinsku Ves službovao je u Lupoglavu i Posavskim Bregima kod Ivanić-Grada. Već na samom početku karijere prosvjetne vlasti uočile su ga kao savjesnog i revnog učitelja, a te je odlike pokazivao do svog umirovljenja 1895. godine. U Martinskoj Vesi službovao je punih četrdeset godina, provevši tamo i ostatak svoga života. Bio je oženjen domaćom djevojkom Marom rođ. Tumpak, no nema podataka o tome jesu li imali djece. Umro je 30. listopada 1910. od starosti u 80. godini života. Pokopan je na župnom groblju u Martinskoj Vesi, a sprovodne obrede vodio je mjesni župnik Franjo Lovrec. Danas se ne zna točna lokacija njegova groba jer je materijalni trag (spomenik) zagubljen ili uništen.

⁷⁶⁶ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica* [1852] 1875. – 1932., str. 1v.

⁷⁶⁷ Ovaj je podatak učitelj Ivan Kovačić sam o sebi napisao; vidi, u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica* [1852] 1875. – 1932., str. 3v. Međutim, u Matici umrlih župnik Franjo Lovrec zapisao je da je rođen u selu Topolcu kraj Svetog Ivana Zeline; vidi, u: *Matica umrlih od 1896. – 1919. godine u Martinskoj Vesi*, str. 188., Matični ured Martinska Ves/Sisak

VLADKA PUTAREK rođ. KARAKAŠ

O Vladki Karakaš nema podataka osim zapisa u školskoj Spomenici. Rođena je 18. prosinca 1851. u ličkom mjestu Bruvnu. Prije nego je započela svoju učiteljsku službu u Martinskoj Vesi, radila je kao učiteljica u Brestovcu. Dekretom Vladina Odjela za bogoštovlje i nastavu od 4. listopada 1876. imenovana je prvom učiteljicom u Martinskoj Vesi sa svim pripadajućim učiteljskim povlasticama i raspoređena za poučavanje u I. i II. razredu. Udala se za općinskog pisara Mirka Putareka, a učitelj Ivan Kovačić navodi ju 1885. godine u školskoj Spomenici pod muževim prezimenom Putarek.⁷⁶⁸ Vladinom Naredbom od 30. rujna 1895. premještena je i imenovana učiteljicom Niže pučke škole u Kraljevčanima.

IVAN BENKOVIĆ

Ivan Benković rođen je 18. veljače 1874. u Kašini, Zagrebačka oblast. Po narodnosti je bio Hrvat, a po vjeri rimokatolik. Potječe iz obitelji u kojoj se cijenilo učiteljsko zvanje jer su mu brat Zvonimir i sestra Anđela također bili učitelji. Završio je četiri razreda pučke škole i šest razreda Kraljevske gimnazije u Zagrebu. Mušku učiteljsku školu u Zagrebu pohađao je u razdoblju 1889. – 1892., položivši ispit zrelosti. Iza završenog školovanja odmah je stupio u službu te je postavljen za namjesnog učitelja pri Višoj pučkoj školi u Ogulinu, a 1893. za privremenog učitelja pri Nižoj pučkoj školi u Novom Mjestu kraj Sv. Ivana Zeline. Definitivni ispit za učiteljsku službu, popularno zvan i *definitiva*, položio je 24. travnja 1895. Te iste godine, Dekretom Odjela za bogoštovlje i nastavu od 30. listopada, pridijeljen je Općoj pučkoj školi u Martinskoj Vesi i imenovan tamošnjim pravim učiteljem. Za ravnajućeg učitelja te škole unaprijeđen je 24. listopada 1899. godine. Dekretom od 27. siječnja 1907. premješten je u Nižu pučku školu u Dugom Selu, a zatim u Palanjek. Školski nadzornici ocjenjivali su ga s vrlo dobrim i odličnim godišnjim ocjenama. Benković je bio dva puta oženjen. Prva supruga zvala se Milka rođ. Peška s kojom je imao dva sina. U župnoj matici nalazi se podatak kako mu je prvi sin Ivan Evangjelista 1896. umro pri porodu. Drugi sin Ivan doživio je tek dva dana starosti. Naime, rođen je 28. siječnja, a umro već 30. siječnja 1898. Dan kasnije, tj. 31. siječnja, Benkoviću umire prva supruga Milka.⁷⁶⁹ U Spomenici škole naveo je kako su mu supruga i dijete umrli od šarlaha.⁷⁷⁰ Godinu dana kasnije, tj. 25. studenoga 1899., ponovno se oženio i to učiteljicom Marijom Časkom, s kojom je imao

⁷⁶⁸ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 14v.

⁷⁶⁹ *Stanje duša – desna obala 1850. – 1930.*, župni arhiv u Martinskoj Vesi

⁷⁷⁰ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 24v.

četvero djece.⁷⁷¹ Ona je kao učiteljica u Pučkoj školi u Martinskoj Vesi službovala u razdoblju 1896. – 1898. godine.

Učitelj Ivan Benković (fotografija iz 1925. god.); HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 23.

Za učitelja Ivana Benkovića navodi se da se služio njemačkim jezikom te da je bio vješt u orguljanju i vođenju pjevačkih zborova.⁷⁷² Svoju orguljašku službu vrlo je savjesno obavljao i ozbiljno shvaćao što potvrđuju i njegovi zapisi u školskoj Spomenici iz kojih je vidljivo da mu je do toga bilo naročito stalo:

*Tijekom mjeseca studenoga potaknuo učitelj misao, da se goji crkvena i svjetska pjesma višeglasno. U početku sakupljeno bi što odraslijih djevojaka, što mladića i muževa, koji su u izvanškolsko vrijeme poučavani. Već se o Božiću pjevalo u mješovitom sboru i kvartetu. Svijuh članova bilo do 40. Nu narod, ubrojivši to u novotariju, opirao se protiv toga, te vidimo, gdje o božićnim blagdanima htjede nekolicina učitelju i pjevačima zabraniti ulaz na pjevalište. Upravitelj župe umirio ljude, razložio im ljepotu i milinu skladne pjesme, te od toga vremena nikoga ne vidimo, koji bi bio protiv toga. Broj pjevača snizio se na 10 muškaraca, koji redovito pohađaju teoretsku i praktičnu obuku u pjevanju.*⁷⁷³

⁷⁷¹ Vidi, u: HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 23., „Službenički list”, 4. rubrika „Da li je ženjen” i 5. rubrika „Djeca”.

⁷⁷² HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 23., „Službenički list”, 14. rubrika „Znanje stranih jezika i druga naročita znanja i vještine”.

⁷⁷³ Zapis za šk. god. 1895./1896., u: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 23.

*Dne 17. srpnja služio u ovoj crkvi svoju prvu misu mladomisnik g. Mirko Dovranić, sin Đure, školskog odbornika i posjednika iz Lijeve Luke. Toj mladoj misi prisustvovalo mnogo svijeta, kanonik g. Krapac te okolišnje činovništvo i svećenstvo. Sv. misu uzveličao vještim sviranjem g. Franjo Dugan, poznati organista iz Zagreba, a pjevanje izvađao seljački pjevački sbor u Martinskoj Vesi na veliko iznenađenje.*⁷⁷⁴

Učitelj Ivan Benković umirovljen je 3. studenog 1936. godine.

MARIJA ČASKA

Marija Časka rođena je 3. veljače 1875.⁷⁷⁵ U Nižu pučku školu u Martinskoj Vesi pridijeljena je Dekretom, a službovanje je započela 1. rujna 1896. godine.⁷⁷⁶ Prije toga bila je učiteljica u Velikim Bastajama kod Daruvara. U Martinskoj Vesi radila je do 1. listopada 1897. kada Dekretom na njezino mjesto dolazi nova učiteljica Katarina Kovačić.

KATARINA KOVAČIĆ

Katarina Kovačić stupila je u službu učiteljice Pučke škole u Martinskoj Vesi 1897. godine.⁷⁷⁷ Rođena je 1. studenoga 1866. u Martinskoj Vesi. Prema narodnosti bila je Hrvatica rimokatoličke vjere. Nije bila udana. Obrazovanje je započela u rodnoj Martinskoj Vesi, završivši četiri razreda Opće pučke škole u razdoblju 1. listopada 1874. – 30. srpnja 1879. godine. Nakon toga, od 1881. – 1885. polazi četiri razreda Više djevojačke škole časnih sestara milosrdnica u Zagrebu gdje upisuje i završava trogodišnju Učiteljsku žensku školu. U srpnju 1888. položila je učiteljski ispit na istoimenoj samostanskoj učiteljskoj školi za privremeno i stalno vršenje učiteljske službe. Svoj radni vijek provela je u brojnim školama:

- 1891. postaje namjesnom, a zatim i pravom učiteljicom u Ludini
- 1895. premještena je u svojstvu prave učiteljice u Josipdol; premještaj u Klinča Sela, također u svojstvu prave učiteljice
- 1897. – 1905. stječe status prave učiteljice u Martinskoj Vesi
- 1905. postavljena najprije namjesnom, a onda i pravom učiteljicom u Marinbrodu
- 1909. imenovana pravom učiteljicom u Viduševcu

⁷⁷⁴ Isto, str. 23v.

⁷⁷⁵ *Stanje duša – desna obala 1850. – 1930.*, župni arhiv u Martinskoj Vesi

⁷⁷⁶ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 23v-24.

⁷⁷⁷ Isto, str. 24.

- 1916. poslana na zamjenu u Bučičko Taborište kod Gline; premještena u svojstvu prave učiteljice u Gorjane kod Đakova
- 1925. umirovljena; 20. prosinca premještena iz Gorjana u Prelošćicu kod Siska
- 1. travnja 1926. uspostavljena u svojstvu stalne učiteljice u Martinskoj Vesi
- 30. studenoga 1932. konačno trajno umirovljena

Školski nadzornici pretežno su ju ocjenjivali ocjenom „dobar” i „vrlo dobar”.⁷⁷⁸

Učiteljica Katarina Kovačić; HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 184.

Učitelj Vatroslav Bohorčić u školskoj se Spomenici o Katarini Kovačić vrlo pohvalno izrazio:

*Slušao sam ju predavajuć djeci u I. i II. razredu kako brižljivo i pomno ističe pred djecom kod svake discipline i gdje god može lijepu nauku prema Bogu i bližnjemu. Pa i ako je već u odmakloj dobi službujuć naime blizu 35 godina, još je uvijek u obuci svjež a neumorna, a glavno joj je svojstvo dobro i plemenito srce. Iskrena joj hvala kao kolegici.*⁷⁷⁹

⁷⁷⁸ HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 184.

⁷⁷⁹ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, zapis za školsku godinu 1927./1928., str. 54v.

ANKA RAUBACH

O učiteljici Anki Raubach postoje samo zapisi u Spomenici Dječачke škole pa se može rekonstruirati tek početak i kraj njezine učiteljske službe u Martinskoj Vesi. Odredbom Kraljevske županijske oblasti u Zagrebu stupila je u službu 16. svibnja 1902. u svojstvu namjesne učiteljice,⁷⁸⁰ a odredbom Kraljevske zemaljske vlade od 9. svibnja 1907. premještena je zbog bolesti.

ALOJZA HAUSER

Učiteljica Alojza Hauser u Dječачkoj školi u Martinskoj Vesi djelovala je vrlo kratko, od 2. siječnja do 1. travnja 1907. u svojstvu zamjene učiteljice Anke Raubach koja je bila na višemjesečnom bolovanju.⁷⁸¹

MILAN VENKO

Milan Venko rođen je 28. ožujka 1887. u Voloderu. Kraljevsku mušku učiteljsku školu pohađao je u Zagrebu u razdoblju 1902. – 1906. Godine 1908. osposobljen je za samostalnu učiteljsku službu u nižim pučkim školama, a godinu dana kasnije i za učitelja u višim pučkim školama. Godine 1906. službovao je kao namjesni učitelj u Križevcima i Oborovu. Dekretom Kraljevske županijske oblasti u Zagrebu od 9. veljače 1907. postavljen je namjesnim učiteljem u Martinskoj Vesi gdje boravi do početka kolovoza iste godine.⁷⁸² U svojstvu privremenog, a zatim i pravog učitelja, službovao je u Letovaniću (1907. – 1909.). U razdoblju 1909. – 1914. djelovao je u svojstvu pravog učitelja pri Visokoj pučkoj školi u Ogulinu, a zatim 1914. godine u vježbaonici Državne muške učiteljske škole u Zagrebu. Godine 1932. trajno je namješten za učitelja u Zagrebu, a 1938. dodijeljen na rad Kraljevskoj banskoj upravi. Umirovljen je 1943. godine. Školski nadzornici ocjenjivali su ga vrlo dobrim i odličnim godišnjim ocjenama.⁷⁸³ Bio je oženjen Irenom rođ. Leskovar s kojom je imao troje djece.

⁷⁸⁰ Isto, str. 29.

⁷⁸¹ Isto, str. 34.

⁷⁸² Isto, str. 34-34v.

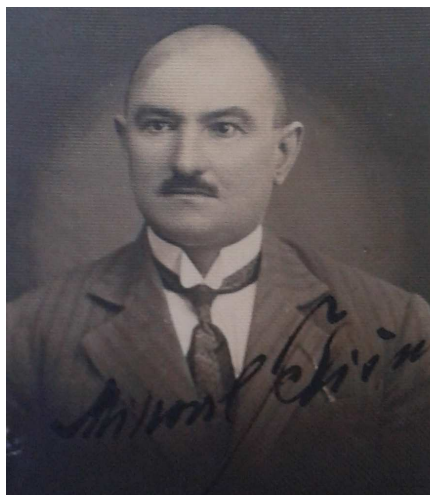
⁷⁸³ HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 413.

Učitelj Milan Venko; HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 413.

MIHOVIL TELIŠMAN

Mihovil Telišman rođen je 21. rujna 1883. u Farkašiću. Nižu pučku školu pohađao je u rodnom mjestu u razdoblju 1890. – 1894., Višu pučku školu u Sisku (1894. – 1898.), a Učiteljsku školu u Zagrebu s ispitom zrelosti (1898. – 1902.). Ispit za učiteljsku službu u nižim pučkim školama položio je u Zagrebu 1904. godine s odličnim uspjehom. Od 1902. – 1905. službovao je u svojstvu privremenog i pravog učitelja u Orlima. Dekretom Kraljevske zemaljske vlade od 2. kolovoza 1907. premješten je u Nižu dječjačku pučku školu u Martinsku Ves,⁷⁸⁴ a godinu dana kasnije imenovan tamošnjim ravnajućim učiteljem.

Učitelj Mihovil Telišman; HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 391.

⁷⁸⁴ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 34v.

U Martinskoj Vesi djelovao je u dva perioda. Prvi se period odnosi na razdoblje 1908. – 1914. godine. Austro-ugarskom objavom rata 28. srpnja 1914. pridijeljen je vojnom zapovjedništvu u Zagrebu.⁷⁸⁵ Godine 1916. oslobođen je daljnje vojne službe (drugi period) te se vraća natrag u Martinsku Ves gdje ostaje do 30. prosinca 1920. kada na vlastitu zamolbu biva premješten u Nižu dječjačku pučku školu u Sisku Starom.⁷⁸⁶ Godine 1926. imenovan je tamošnjim ravnajućim učiteljem, a 1928. postavljen za vršitelja dužnosti sreskog školskog nadzornika za Srez Sisak zbog savjesnog obavljanja svojih dužnosti što su školski nadzornici odreda prepoznavali redovito ga ocjenjujući s godišnjom ocjenom „odličan”.⁷⁸⁷ Prema današnjim svjedočanstvima starijih osoba Mihovil Telišman bio je uzoran i predan učitelj, a o njemu su u župnoj Matici i Spomenici Dječjačke škole zapisana pohvalna zapažanja:

*Vrlo savjestan učitelj, dobar prijatelj svećenstva, požrtvovan otac pućanin i zato obljubljen od naroda.*⁷⁸⁸ (...)

*Službovao je na ovoj školi 13 godina sa učiteljicom Terezijom Vlašić, koja mu i ove retke namjenjuje. Bio je uzoran učitelj, vjeran prijatelj, dobar kolega, pa ga je sve čestito i pošteno štovalo i žalilo njegov odlazak. Njemu u počast priredio je njegov prijatelj, ove župe revan župnik vlč. g. Karlo Gručić na 5. prosinca 1921. sa školskom mladeži oprosnu predstavu. Lijepim riječima oprostio se u ime svoje i čestitih župljana s njime. U ime školske mladeži pako Branko Car, učenik IV. g. i Gašpar Markovčić, učenik V. g. Ovoj slavi prisustvovalo je okolišno učiteljstvo sa školskom mladeži: Milan Fekeža iz Setuša, Ljubica Janušić iz Mahova i Anka Dovranić iz Željezna.*⁷⁸⁹

Bio je oženjen Ankom rođ. Nakić s kojom je imao četvero djece.

TOMA ŠTROMAR

Toma Štromar rođen je 11. prosinca 1895. u Petrinji, a umro 27. travnja 1936. u Zagrebu. Niže pučkoškolsko obrazovanje, „malu” realnu gimnaziju, kao i Mušku učiteljsku školu, završio je u Petrinji, položivši ispit zrelosti 1914. godine. Stručni učiteljski ispit, *definitivu*, položio je također u Petrinji 1916. godine. U Zagrebu je pohađao Višu pedagošku školu u razdoblju 1920. – 1922., a viši tečaj Više pedagoške škole od 1926. – 1928. godine, položivši diplomski ispit.

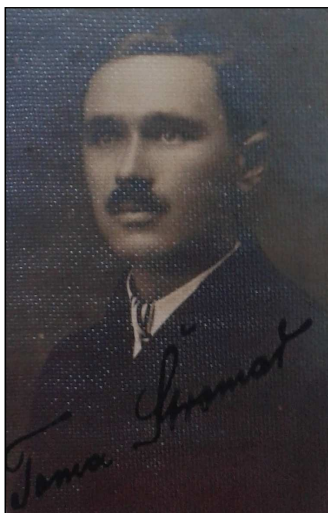
⁷⁸⁵ Isto, str. 42.

⁷⁸⁶ Isto, str. 48v.

⁷⁸⁷ HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 391.

⁷⁸⁸ *Status animarum – Martinska Ves Desna, Martinska Ves Lijeva, Luka Lijeva i Željezno Lijevo 1896. – 1941.*, selo Martinska Ves Desna, kbr. 73, župni arhiv u Martinskoj Vesi

⁷⁸⁹ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 48v.

Učitelj Toma Štromar; HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 385.

Odmah po završetku Učiteljske škole postavljen je za namjesnog učitelja u Martinskoj Vesi, otpisom Kraljevske županijske oblasti u Zagrebu od 25. kolovoza 1914., broj 19 239.⁷⁹⁰ Nedugo potom, 16. siječnja 1915., postavljen je za privremenog učitelja u Šišincu, a status tamošnjeg stalnog učitelja stječe 1917. Iste godine premješten je u Pokupsko. Godine 1922. pridijeljen je Višoj pučkoj školi u Šurčinu kraj Zemuna, a 1923. imenovan pravim učiteljem tamošnjih viših pučkih škola. Godine 1925. premješten je u Državnu građansku školu u Đakovu, odakle već 1926. odlazi u Zagreb radi nastavka studija. Godine 1928. postavljen je za predavača u Učiteljskoj školi u Osijeku, a 1930. u Kastvu. Konačno je 1932. premješten u Državnu učiteljsku školu u Zagrebu gdje djeluje do svoje smrti 1936. godine. Bio je oženjen Anom rođ. Štimac s kojom je imao jedanaestero djece.⁷⁹¹

IVAN HANGI

Ivan Hangi rođen je 26. svibnja 1891. u Badljevini kod Daruvara. Službovao je kao učitelj u Sarajevu, Velikim Zdencima, Martinskoj Vesi, Sunji, Sisku i Zagrebu. Dana 24. veljače 1921. imenovan je učiteljem u Martinskoj Vesi, službeno nastupivši na tu dužnost 1. travnja iste godine.⁷⁹² Međutim, već 6. srpnja Povjereništvo za prosvjetu i vjere na vlastitu ga je molbu

⁷⁹⁰ Isto, str. 42.

⁷⁹¹ HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 385.

⁷⁹² HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 48v-49.

premjestilo u Sunju.⁷⁹³ Umirovljen je 1945., ali je ponovno preuzet u službu na zagrebačkim osnovnim školama u razdoblju 20. studenog 1945. – 15. lipnja 1947.⁷⁹⁴

PAVAO KRAPINEC

Pavao Krapinec rođen je 10. ožujka 1899. u Bregima kraj Koprivnice. Realnu gimnaziju završio je u Koprivnici, a Učiteljsku školu u Zagrebu 1920. godine. Definitivu je 1923. položio na Učiteljskoj školi u Petrinji, a tečaj Više pedagoške škole završio 1927. u Zagrebu. Otpisom Povjereništva za prosvjetu i vjere od 13. rujna 1921. postavljen je za privremenog učitelja u Martinskoj Vesi⁷⁹⁵ gdje boravi do 27. kolovoza 1922. kada biva premješten u Nižu pučku školu u Velikoj Gorici.⁷⁹⁶

Učitelj Pavao Krapinec; HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 187.

Godine 1923. imenovan je stalnim učiteljem osnovnih škola, a 1928. stalnim učiteljem građanskih škola. Službovao je u građanskim školama u Đurđevcu, Bakru, Rogatici (BiH), Bileći (BiH), Dubrovniku i Varaždinu. Godine 1946. otpušten je iz učiteljske službe. Školski nadzornici ocjenjivali su njegov rad prosječnim ocjenama („zadovoljava”, „dobar” i „vrlo dobar”). Bio je oženjen Ankom rođ. Kaviček s kojom je imao jedno dijete.⁷⁹⁷

TEREZIJA VLAŠIĆ

O učiteljici Tereziji Vlašić u fondu Personalija prosvjetnih djelatnika Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu nema podataka pa se zbog toga njezino djelovanje u Martinskoj Vesi može

⁷⁹³ Isto, str. 49.

⁷⁹⁴ HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 119.

⁷⁹⁵ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 49.

⁷⁹⁶ Isto, str. 50.

⁷⁹⁷ HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 187.

rekonstruirati jedino kroz zapise u Spomenici Dječake škole. Učiteljica Vlašić u Martinsku Ves dolazi Dekretom Kraljevske zemaljske vlade od 9. svibnja 1907., zamijenivši bolesnu učiteljicu Anku Raubach. Prije toga službovala je u Kapeli.⁷⁹⁸ Kroz šesnaest godina učiteljskog rada, tj. do 1923., poučavala je u I. i II. razredu, a u vrijeme Prvog svjetskog rata kada su učitelji bili pozivani u vojsku, preuzela je kompletno poučavanje svih učenika. Uz to, povjerena joj je i uprava Dječake škole. Krajem školske godine 1923./1924. na vlastitu je želju umirovljena. Na inicijativu Školskog odbora, a u znak zahvalnosti za dugogodišnji odgojno-obrazovni rad u Martinskoj Vesi, tadašnji učitelj Ljubomir Vranko u kratkim je crtama u školskoj Spomenici prikazao njezino djelovanje:

*Terezija Vlašić zagrebačko je dijete i svršivši učiteljsku školu veoma dobrim uspjehom polazi na selo da uzgaja našu djecu, od koje treba da budu poštteni i marljivi ljudi. Tešku dužnost koju je uzela na svoja leđa, vršila je s ljubavlju. Ta ljubav spram djece, samoprijegor i nesebičnost dala joj je energiju, kojom je i u najtežim časovima odnijela pobjedu. Veći dio godina svojeg službovanja dala je gđa Vlašić Martinskoj Vesi. Tu nije radila samo u školi, već je nastojala da joj rad proдре u selo u domove. Bila je voditeljicom majkâ. Majka prva uzgaja dijete... Za uzgoj djece potrebno je i znanje majci, a to znanje dobivale su majke od svoje učiteljice.*⁷⁹⁹

LJUBOMIR VRANKO

Ljubomir Vranko rođen je 28. ožujka 1902. u Sveticama kod Karlovca. Niže pučkoškolsko obrazovanje stekao je u rodnim Sveticama, a niže gimnazijsko obrazovanje u Zagrebu. U razdoblju 1917. – 1921. pohađao je Učiteljsku školu u Čakovcu, položivši ispit zrelosti. Praktični učiteljski ispit također je položio u Čakovcu s dobrim uspjehom. Kao učitelj najprije je počeo službovati u Vagancu 1921. godine, a Naredbom Pokrajinske uprave Odjeljenja za prosvjetu i vjere od 23. kolovoza 1922. na vlastitu je molbu premješten u Dječaku školu u Martinsku Ves.⁸⁰⁰ U razdoblju 6. rujna 1923. – 24. travnja 1924. pozvan je na odsluženje vojnog roka, a nakon toga ponovno od 1. svibnja 1924. počinje redovito vršiti svoje učiteljske dužnosti. Dana 21. prosinca 1924. imenovan je pravim učiteljem u Martinskoj Vesi gdje u tom svojstvu djeluje do 12. srpnja 1925. kada je, ponovno, na vlastitu molbu premješten u Osnovnu školu Sv. Juraj u Trnju kod Preloga. Godine 1929. premješten je po potrebi u Legrad te konačno 1940. u Koprivnicu gdje djeluje do svog umirovljenja. Školski nadzornici

⁷⁹⁸ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 34v.

⁷⁹⁹ Isto, str. 51.

⁸⁰⁰ Isto, str. 50.

ocjenjivali su ga odličnim godišnjim ocjenama. Ljubomir Vranko bio je oženjen Emilijom rođ. Schulteis s kojom je imao petero djece.⁸⁰¹

Učitelj Ljubomir Vranko; HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 423.

JOSIPA PETRAČIĆ

Josipa Petračić započela je učiteljsku službu u Martinskoj Vesi 6. travnja 1925. prema Naredbi ministra prosvjete od 17. ožujka iste godine.⁸⁰² U statusu privremene učiteljice preuzela je poučavanje I. i II. razreda, zamijenivši učiteljicu Katarinu Kovačić koja je umirovljena. Odmah po dolasku u Martinsku Ves razboljela se od čireva što je pogodovalo njenom skorašnjem premještanju u Dapce 25. ožujka 1926.⁸⁰³ Na njeno mjesto ponovno je došla tada već umirovljena učiteljica Katarina Kovačić. Učiteljica Petračić udala se 16. listopada 1926. za učitelja Franju Zezulu koji je te godine počeo službovati u Martinskoj Vesi.

FRANJO ZEZULA

Franjo Zezula rođen je 8. siječnja 1903. u Rovišću kod Križevaca. Niže razrede gimnazije završio je u Donjogradskoj gimnaziji u Zagrebu, a više razrede Kraljevske realne gimnazije u Bjelovaru. Kraljevsku mušku učiteljsku školu završio je u Zagrebu, položivši 1922. godine ispit zrelosti. Praktičan učiteljski ispit za učiteljsku službu na pučkim školama položio je u Čakovcu s odličnim uspjehom. Njegovo prvo radno mjesto bilo je u Nižoj pučkoj školi u Dubravi kod Bjelovara kamo je 1922. godine poslan dekretom kao namjesni učitelj. Godinu dana kasnije imenovan je tamošnjim privremenim učiteljem. Dekretom ministarstva prosvjete

⁸⁰¹ HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 423.

⁸⁰² HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 51v.

⁸⁰³ Isto, str. 52.; učitelj Franjo Zezula u spomenici je krivo naveo godinu 1925., umjesto 1926.

od 13. srpnja 1925. postavljen je za privremenog učitelja u Martinskoj Vesi⁸⁰⁴ gdje je službovao do 23. prosinca 1926. Nakon toga, premješten je u svojstvu privremenog učitelja u Radovan kod Varaždina, a 1928. u Osnovnu školu u Sv. Petar Čvrstec kod Križevaca. Školski nadzornici ocjenjivali su ga vrlo dobrim godišnjim ocjenama („dobar”, „vrlo dobar” i „odličan”). Franjo Zezula oženio se učiteljicom Josipom rođ. Petračić u crkvi sv. Lovre u Petrinji i s njom je imao jedno dijete.⁸⁰⁵

Učitelj Franjo Zezula; HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 438.

VATROSLAV BOHORČIĆ

Vatroslav Bohorčić nastupio je na dužnost učitelja u Martinskoj Vesi 15. svibnja 1927. temeljem Ukaza kralja Aleksandra I. od 28. ožujka iste godine.⁸⁰⁶ Prije toga službovao je u Nižoj pučkoj školi u Kamanju (Kotar Karlovac) u razdoblju 1903. – 1906.,⁸⁰⁷ u Nižoj pučkoj školi u Bukevju (Kotar Velika Gorica) u razdoblju 1907. – 1917.⁸⁰⁸ te od 1917. – 1927. u Pučkoj školi u Topolovcu (Kotar Sisak) kada je privremeno umirovljen. Učiteljsku službu u Martinskoj Vesi vršio je u razdoblju 15. svibnja – 3. rujna 1927., istovremeno obnašajući i dužnost ravnajućeg učitelja. Nakon toga premješten je u Nižu pučku školu u Palanjku kraj Siska. Tamo je službovao do 29. kolovoza 1933., a nakon toga trajno je umirovljen

⁸⁰⁴ Isto, str. 52.

⁸⁰⁵ HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 438.

⁸⁰⁶ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 53v.

⁸⁰⁷ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije*, 1903. – 1906. god., Izdala Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, Trošak i naklada Kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb.

⁸⁰⁸ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije*, 1907. – 1917. god., Izdala Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, Trošak i naklada Kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb

(penzioniran).⁸⁰⁹ U Spomenici Dječjačke pučke škole u Martinskoj Vesi zapisao je vrlo pohvalne dojmove o Martinskoj Vesi kao mjestu te o životu i radu obiju tamošnjih škola.⁸¹⁰

ZLATAN ČOP

Zlatan Čop rođen je 6. travnja 1905. u Sisku. Višu pučku školu završio je u Sisku, a Realnu gimnaziju i Učiteljsku školu u Petrinji, položivši ispit zrelosti 1923. godine. Državni stručni ispit, odnosno definitivu, položio je također u Petrinji 1927. godine. Višu pedagošku školu pohađao je u Zagrebu u razdoblju 1932. – 1934., na kojoj je i diplomirao 1935., specijaliziravši se za predavanje Zemljopisa, Povijesti i Hrvatskoga jezika. Godine 1924. postavljen je za privremenog učitelja u Podhumu kraj Rijeke, a 1926. na vlastitu molbu premješten u Nižu pučku školu u Palanjkju kod Siska. Na službenu dužnost učitelja Dječjačke škole u Martinskoj Vesi nastupio je 11. rujna 1927.⁸¹¹ Tu ga je dočekalo promaknuće u svojstvo stalnog učitelja jer je nedugo prije toga položio definitivni ispit. U Martinskoj Vesi djeluje do sredine 1932. godine kada uzima jednogodišnji dopust radi studija na Višoj pedagoškoj školi u Zagrebu. Nakon toga, 1934. upućen je na rad u Građansku školu u Vrgorcu, a 1940. biva premješten za vršitelja dužnosti upravitelja Građanske škole u Donjem Miholjcu. Zlatan Čop jedan je od rijetkih učitelja koji se aktivno bavio književnim radom, objavljujući svoje pjesme i radove u časopisu *Vijenac*. Najznačajnije su mu pjesme: „Vijenac” (1926.), „Mladost” (1929.) i „Jadranska Vila” (1931.). Nadzorničke ocjene njegova godišnjeg učiteljskog rada varirale su od „dovoljan” do „odličan”. Čop je bio oženjen dva puta, najprije Zorom rođ. Matijević od koje se rastao 1933., a nakon toga učiteljicom Jagicom rođ. Kliskić od 1939. godine.⁸¹²

⁸⁰⁹ HR-DASK-145: Niža pučka škola u Palanjkju, knj. 198., *Spomenica škole 1859. – 1947.*, str. 120.

⁸¹⁰ Vidi: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 53v-54v.

⁸¹¹ Isto, str. 55.

⁸¹² HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 60.

Učitelj Zlatan Čop; HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 60.

JOSIP OCTENJAK

Josip Octenjak rođen je 2. veljače 1903. u Gračenici kraj Kutine. Gornjogradsku gimnaziju i Kraljevsku učiteljsku školu završio je u Zagrebu, položivši definitivu 1926. godine. U Bjelovaru je 1922. djelovao kao namjesni učitelj, a kao privremeni učitelj u Malom Trojstvu 1923. i Krapju 1925. godine. Za upravitelja potonje škole postavljen je 1931., no već je dekretom od 12. prosinca 1932. premješten po potrebi službe u Martinsku Ves gdje službuje do 3. ožujka 1933. Nakon toga premješten je u Voloder gdje je 1940. postavljen upraviteljem Narodne škole. Školski nadzornici većinom su ga ocjenjivali vrlo dobrim i odličnim godišnjim ocjenama. Godine 1923. oženio se Marijom rođ. Čavlak s kojom je imao dvoje djece. Zabilježeno je da je bio vješt u sviranju na orguljama.⁸¹³

Učitelj Josip Octenjak; HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 269.

⁸¹³ HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 269.

PETAR DAVIDOVIĆ

Petar Davidović rođen je 17. travnja 1890. u Svračici kod Gline. Pučku školu, gimnaziju i Učiteljsku školu završio je u Petrinji, položivši ispit zrelosti 1911. godine. Kao učitelj službovao je u čak petnaest škola: 1911. imenovan je namjesnim, 1912. privremenim, a 1913. stalnim učiteljem u Setušu kraj Siska; 1914. službuje u Potcrkavlju kraj Požege, 1919. u Divuši kraj Dvora, 1922. u Zaboku, 1925. u Novim Karlovcima, 1926. u Šestinama, 1929. u Katoličkom Selištu kraj Kutine i u Ludini, 1932. u Svetom Martinu pod Okićem, 1933. u Začretju, 1935. u Martinskoj Vesi, 1939. u Zagrebu, 1941. u Korenici i u Ivanovcima kraj Valpova. Umirovljen je 1945. godine. Školski nadzornici ocjenjivali su ga s vrlo dobrim i odličnim godišnjim ocjenama. Godine 1921. oženio se učiteljicom Katarinom rođ. Kovačević s kojom je imao jedno dijete.⁸¹⁴

Učitelj Petar Davidović; HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 65.

KATARINA DAVIDOVIĆ

Katarina Davidović (rođ. Kovačević) rođena je 13. studenog 1893. u mjestu Sveti Juraj Trnje kod Preloga. Građansku školu završila je u Varaždinu, a Učiteljsku školu u Zagrebu, položivši 1912. godine ispit zrelosti. Osposobljujući ispit (definitivu) položila je 1922. u Učiteljskoj školi u Karlovcu. Kao i njezin suprug Petar Davidović, službovala je u čak trinaest škola: 1912. dekretom je imenovana učiteljicom u Velikom Grđevcu, 1913. u Velikoj Barni kod Grubišnog Polja i Fuki kod Vrbovca, 1915. u Divuši, 1922. u Zaboku, 1925. u Novim Karlovcima kod Zemuna i Šestinama kod Zagreba, 1929. u Katoličkom Selištu kraj Kutine i u Ludini, 1932. u Svetom Martinu pod Okićem, a 1935. u Začretju, Martinskoj Vesi i Zagrebu.

⁸¹⁴ HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 65.

Umirovljena je 1940. godine s pravima državnih činovnika. Školski nadzornici ocjenjivali su ju s vrlo dobrim i odličnim godišnjim ocjenama.⁸¹⁵

Učiteljica Katarina Davidović; HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 65.

GASTON HEDŽET

Gaston Hedžet rođen je 5. rujna 1911. u Akvileji (Italija). Praktični učiteljski ispit položio je 1934. u Petrinji. Godine 1933. postavljen je za učitelja u Mahovu kraj Siska, a po molbi je premješten u obližnju Martinsku Ves i tamo službovao u razdoblju 23. lipnja 1939. – 22. kolovoza 1940. kada je premješten u Smerovišće kod Samobora. Godišnje ocjene njegova rada varirale su od „dobar” do „odličan”. Vjenčan je 23. svibnja 1938. s učiteljicom Emilijom rođ. Uzelac u crkvi sv. Martina biskupa u Martinskoj Vesi.⁸¹⁶

Učitelj Gaston Hedžet; HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 121.

⁸¹⁵ Isto

⁸¹⁶ HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 121.

EMILIJA HEDŽET

Emilja Hedžet rođ. Uzelac rođena je 24. studenog 1911. u Sisku. Državnu realnu gimnaziju završila je u rodnom gradu, a Učiteljsku školu u Petrinji. Praktični učiteljski ispit položila je 1933. godine. U razdoblju 1936. – 1939. službovala je u Željeznom Desnom, a u Martinskoj Vesi 26. lipnja 1939. – 22. kolovoza 1940. Nakon toga, premještena je u Smerovišće kraj Samobora. Školski nadzornici ocjenjivali su njezin rad vrlo dobrim i odličnim godišnjim ocjenama. Godine 1938. u Martinskoj Vesi udala se za učitelja Gastona Hedžeta s kojim je imala jedno dijete.⁸¹⁷

Učiteljica Emilija Hedžet; HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 121.

⁸¹⁷ Isto

EUGEN GORUPEC

Eugen Gorupec rođen je 10. srpnja 1907. u Doboju (BiH). Realnu gimnaziju završio je u Slavonskom Brodu, a četverogodišnju učiteljsku školu u Banja Luki 1929. godine. Praktični učiteljski ispit položio je 1935. u Zagrebu. U razdoblju 1929. – 1937. službovao je u Vinagori, a 1937. – 1940. u Starom Grabovcu kraj Novske. Godine 1940. prema potrebama službe premješten je u Martinsku Ves gdje djeluje do 1943. kada je premješten u Dubravicu kod Klanjca. Umirovljen je 1947. godine. Školski nadzornici redovito su ocjenjivali njegov godišnji rad vrlo dobrim ocjenama. Od 1932. bio je oženjen Terezijom rođ. Vukina s kojom je imao četvero djece. O njemu je još zabilježeno da govori njemački jezik i svira violinu.⁸¹⁸

Učitelj Eugen Gorupec; HDA, 1.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 108.

⁸¹⁸ HDA, 1.890.3, *Personalije prosvjetnih djelatnika*, kut. 108.

Časne sestre učiteljice Djevojačke škole

Svi podaci o časnim sestrama učiteljicama koji slijede preuzeti su iz fonda *Osobnici časnih sestara i Životopisi sestara* u Arhivu Družbe sestara milosrdnica (ADSM) u Zagrebu. Treba napomenuti da su sestre predstavljene kronološkim redom, a podaci o nekima nisu pronađeni ni sačuvani.

AKVILINA ČUIĆ

Akvilina Čuić, civilnog imena Helena, rođena je 12. listopada 1856. u Bukovici kod Tomislavgrada. U samostan je stupila 20. rujna 1879. Po zvanju je bila učiteljica. U Martinskoj Vesi službovala je u razdoblju 1900. – 1906. Umrula je 4. veljače 1946. godine.⁸¹⁹

EUGENIJA RANDIĆ

Eugenija Randić, civilnog imena Anna, rođena je 22. srpnja 1876. u Ravnoj Gori. Redovničke zavjete položila je 15. kolovoza 1900. U Martinskoj Vesi službovala je u razdoblju 1900. – 1903. Umrula je 1904. godine.⁸²⁰

AURORA CAR

Aurora Car, civilnog imena Cecilia, rođena je 1. srpnja 1875. u Đurđevcu. Redovničke zavjete položila je 15. kolovoza 1895. U Martinskoj Vesi službovala je u razdoblju 1904. – 1905. Umrula je 1914. godine.⁸²¹

TOBIJA KUŠTER

Tobija Kušter, civilnog imena Rozalija, rođena je 7. lipnja 1866. u Ivancu. U samostan je stupila 2. listopada 1884. Po zvanju je bila učiteljica. U Martinskoj Vesi službovala je u razdoblju 1906. – 1907. Umrula je 2. lipnja 1947. godine.⁸²²

AUGUSTINA POSAVEC

Augustina Posavec, civilnog imena Veronika, rođena je 9. siječnja 1873. u Bikovcu kraj Varaždina. U Družbu sestara milosrdnica stupila je 1. listopada 1888., a vječne zavjete

⁸¹⁹ ADSM, *Osobnik* sestre Akviline Čuić

⁸²⁰ ADSM, *Osobnik* sestre Eugenije Randić

⁸²¹ ADSM, *Osobnik* sestre Aurore Car

⁸²² ADSM, *Osobnik* sestre Tobije Kušter

položila 12. srpnja 1920. Kao učiteljica službovala je u Sarajevu, Zlataru, Ivancu, Zagrebu, Martinskoj Vesi (u razdoblju 1906. – 1909.), Zvorniku i Mostaru. Umrla je 27. veljače 1972. u samostanu Lužnica kraj Zaprešića, a pokopana na zagrebačkom Mirogoju.⁸²³

Učiteljica Augustina Posavec; Arhiv Družbe sestara milosrdnica, Osobnici časnih sestara

VIRGILIJA ŠIMIĆ

Virgilija Šimić, civilnog imena Marija, rođena je 1859., a umrla 1943. godine. Školski nadzornici bilježe ju kao revnu i savjesnu učiteljicu koja se isticala dobrotom i jednostavnošću.⁸²⁴ U Martinskoj Vesi službovala je u razdoblju 1909. – 1910. godine.

VIKTORIJA IVANIŠEVIĆ

Viktorija Ivanišević, civilnog imena Katarina, rođena je 23. ožujka 1873. u Kozaricama kod Lipovljana. U Družbu sestara milosrdnica stupila je 8. travnja 1893., a vječne zavjete položila 31. kolovoza 1920. Kao učiteljica službovala je u pučkim školama u Ivancu, Požegi, Daruvaru, Livnu, Zlataru, Martinskoj Vesi (u razdoblju 1910. – 1912.), Mostaru, Dolcu, Banja Luki, Lovrečini, Velikom Bukovcu i Vinici te u Građanskoj školi u Zagrebu (Josipovac). Umrla je u Zagrebu 30. listopada 1946. godine.⁸²⁵

⁸²³ ADSM, *Osobnik* sestre Augustine Posavec

⁸²⁴ ADSM, *Životopis* sestre Virgilije Šimić

⁸²⁵ ADSM, *Osobnik* sestre Viktorije Ivanišević

BONAVENTURA BALAŠKO

Bonaventura Balaško, civilnog imena Jelena, rođena je 11. travnja 1890. u Velikom Bukovcu kraj Ludbrega. U Družbu sestara milosrdnica stupila je 2. rujna 1906., a vječne zavjete položila 29. kolovoza 1920. Kao učiteljica službovala je u Martinskoj Vesi (u razdoblju 1911. – 1916.), Mariji Bistrici, Sinju i Zlataru. Umrula je 7. listopada 1974. godine.⁸²⁶

Učiteljica Bonaventura Balaško; Arhiv Družbe sestara milosrdnica, Osobnici časnih sestara

KORDULA PELIKAN

Kordula Pelikan, civilnog imena Julija, rođena je 27. veljače 1868. u Daruvaru, a umrla 1933. u Zagrebu. U Družbu je stupila 29. rujna 1885. Privremene zavjete položila je 1. rujna 1889., a vječne 29. kolovoza 1920. Kao učiteljica službovala je u Travniku, Zagrebu, Sinju, Požegi, Brčkom, Banja Luki, Praputnjaku, Rasinji, Martinskoj Vesi, Vinici, Daruvaru i Velikom Bukovcu. Izvještaji ju opisuju kao sabranu, šutljivu i mukotrpnu, a kao učiteljicu radinu, neumornu i požrtvovnu.⁸²⁷ U Martinskoj Vesi djelovala je u razdoblju 1912. – 1913. godine.

VEREKUNDA PAVEC

Verekunda Pavec, civilnog imena Marija, rođena je 3. ožujka 1877. u Đurđevcu, a umrla 1937. u Požegi. Privremene zavjete položila je 15. kolovoza 1900., a vječne u kolovozu 1920.

⁸²⁶ ADSM, *Osobnik* sestre Bonaventure Balaško

⁸²⁷ ADSM, *Životopis* sestre Kordule Pelikan

Iako slabog zdravlja, službu učiteljice vršila je u više mjesta: u Požegi, Travniku, Banja Luki, Zagrebu i Martinskoj Vesi. Školski nadzornici ocjenjivali su ju kao odličnu nastavnicu koja je uvijek s učenicima postupala mirno i strpljivo.⁸²⁸ U Martinskoj Vesi djelovala je u razdoblju 1913. – 1914. godine.

GRACIOZA STRMECKI

Gracioza Strmecki, civilnog imena Ana, rođena je 3. ožujka 1875. u Sušici kod Bizeljskog (Slovenija). U Družbu sestara milosrdnica stupila je 4. rujna 1894., a prve zavjete položila 15. kolovoza 1899. Kao učiteljica službovala je u Mariji Bistrici, a potom u Martinskoj Vesi u razdoblju 1914. – 1917. Umrula je 25. ožujka 1952. godine.⁸²⁹

KARITAS MIHALIĆ

Karitas Mihalić, civilnog imena Eva, djelovala je kao učiteljica u Oriovcu, Tomislavgradu i Martinskoj Vesi u razdoblju 1908. – 1938. godine. U vrijeme Prvog svjetskog rata vršila je samaritansku službu njegujući ranjenike. U izvještajima za nju stoji napisano da je čitav život djelovala tiho i mirno, posebice se skrbeći za siromašne. Umrula je 26. siječnja 1945. godine.⁸³⁰ U Martinskoj Vesi djelovala je u razdoblju 1916. – 1917. godine.

GONZAGA PERIĆ

Gonzaga Perić, civilnog imena Antonija, rođena je 13. lipnja 1869. u Aurisini kod Trsta (Italija). U Družbu sestara milosrdnica stupila je 29. rujna 1885., a prve zavjete položila 31. kolovoza 1896. Kao učiteljica službovala je u mnogim školama: u Sinju, Rasinji, Travniku, Oriovcu, Praputnjaku, Đurđevcu, Zagrebu, Mostaru, Sarajevu, Martinskoj Vesi, Supetru i Velikom Bukovcu. U Djevojačkoj pučkoj školi u Martinskoj Vesi djelovala je u dvama razdobljima: 1917. – 1922. i 1931. – 1939., poučavajući u I. i II. razredu. Prema usmenom

⁸²⁸ ADSM, *Životopis* sestre Verekunde Pavec

⁸²⁹ ADSM, *Osobnik* sestre Gracioze Strmecki

⁸³⁰ ADSM, *Životopis* sestre Karitas Mihalić

svjedočanstvu Katice Vrban i Ane Horvat u učiteljskoj osobnosti Gonzage Perić istovremeno su se ispreplitale strogoća, pravednost i strpljivost. Umrula je 27. ožujka 1954. godine.⁸³¹

Učiteljica Gonzaga Perić; Arhiv Družbe sestara milosrdnica, Osobnici časnih sestara

AGNETA ILIČIĆ

Agneta Iličić, civilnog imena Ružica, rođena je 26. rujna 1892. u Ljubuškom. Redovničke zavjete položila je 15. kolovoza 1916. U Martinskoj Vesi službovala je u razdoblju 1919. – 1920. Umrula je 1925. godine.⁸³²

LEONILA MATIJEVIĆ

Leonila Matijević, civilnog imena Matija, rođena je 24. veljače 1884. u Karlobagu. U Družbu sestara milosrdnica stupila je 22. kolovoza 1899., a prve zavjete položila 15. kolovoza 1905. Kao učiteljica službovala je u Sinju, Šibeniku, Ivancu, Požegi, Vinici, Zlataru, Livnu, Martinskoj Vesi i Brčkom. U Martinskoj Vesi djelovala je u dvama razdobljima: 1920. – 1921. i 1934. – 1940. Umrula je 29. travnja 1960. godine.⁸³³

⁸³¹ ADSM, *Osobnik* sestre Gonzage Perić

⁸³² ADSM, *Osobnik* sestre Agnete Iličić

⁸³³ ADSM, *Osobnik* sestre Leonile Matijević

Učiteljica Leonila Matijević; Arhiv Družbe sestara milosrdnica, Osobnici časnih sestara

SERAFIJA ZAPLATIOĆ

Serafija Zaplatić, civilnog imena Dragica, rođena je 2. studenog 1899. u Krapini. U Družbu sestara milosrdnica stupila je 3. kolovoza 1917., a prve zavjete položila 12. rujna 1919. Kao učiteljica službovala je u Vinici, Martinskoj Vesi (u razdoblju 1921. – 1922.), Sinju, Sarajevu, Ivancu, Supetru i Ljubuškom. Umrula je u Zagrebu 18. rujna 1948. godine.⁸³⁴

Učiteljica Serafija Zaplatić; Arhiv Družbe sestara milosrdnica, Osobnici časnih sestara

⁸³⁴ AD SM, *Osobnik* sestre Serafije Zaplatić

EMA HRUPEC

Ema Hrupec, civilnog imena Jalžica, rođena je 3. travnja 1898. u Kapeli kraj Ludbrega. U Družbu sestara milosrdnica stupila je 3. kolovoza 1918., a vječne zavjete položila 15. kolovoza 1924. Kao učiteljica službovala je u Martinskoj Vesi (u razdoblju 1922. – 1923.), Oriovcu, Dolcu, Gradecu i Velikom Bukovcu. Umrula je u Zagrebu 13. lipnja 1982. godine.⁸³⁵

Učiteljica Ema Hrupec; Arhiv Družbe sestara milosrdnica, Osobnici časnih sestara

DESIGNATA MLINAR

Designata Mlinar, civilnog imena Regina, rođena je 19. kolovoza 1877., a umrla 10. listopada 1941. godine. Djelovala je kao učiteljica u Lovrečinu i Martinskoj Vesi. Školski nadzornici opisivali su ju kao revnu i savjesnu učiteljicu. Posebnu pozornost kod obrazovanja djevojčica već od I. razreda posvećivala je ručnom radu (pletenje, heklanje), izradi praktičnih predmeta ukrašenih narodnim vezom i risanju (crtanju).⁸³⁶

⁸³⁵ ADSM, *Osobnik* sestre Eme Hrupec

⁸³⁶ ADSM, *Životopis* sestre Designate Mlinar

BOGUMILA ZAJIČEK

Bogumila Zajiček, civilnog imena Jelisava, rođena je 16. listopada 1882. u Strážnicama (Moravska, Češka Republika). U Družbu sestara milosrdnica stupila je 28. kolovoza 1901., a prve zavjete položila 15. kolovoza 1907. Kao učiteljica službovala je u Brčkom, Mostaru, Zlataru, Požegi, Martinskoj Vesi (u razdoblju 1923. – 1929.), Livnu, Ljubuškom i Derventi. Umrula je 15. prosinca 1951. u Zagrebu.⁸³⁷

Učiteljica Bogumila Zajiček; Arhiv Družbe sestara milosrdnica, Osobnici časnih sestara

LUCILLA KRALJIĆ

Lucilla Kraljić, civilnog imena Eva, rođena je 22. prosinca 1873. u Dubovici kraj Ludbrega. U Družbu sestara milosrdnica stupila je 9. rujna 1891. Po zvanju je bila učiteljica zabavilja. U Pučkoj školi u Martinskoj Vesi službovala je u razdoblju 1924. – 1928. kao učiteljica I. i II. razreda. Umrula je 5. srpnja 1946. u Zagrebu.⁸³⁸

JADVIGA ZEC

Jadviga Zec, civilnog imena Lucija, rođena je 8. listopada 1909. u Dolcu, općina Travnik. U Družbu sestara milosrdnica stupila je 6. kolovoza 1927., a prve zavjete položila 16. kolovoza 1929. Kao učiteljica službovala je u Martinskoj Vesi (u razdoblju 1930. – 1934.), Ivancu, Daruvaru, Zagrebu, Livnu, Bugojnom, Banja Luki, Travniku i Sarajevu. Družbu je napustila 3. srpnja 1956. godine.⁸³⁹

⁸³⁷ ADSM, *Osobnik sestre Bogumile Zajiček*

⁸³⁸ ADSM, *Osobnik sestre Lucille Kraljić*

⁸³⁹ ADSM, *Osobnik sestre Jadvige Zec*

KANIZIJA ČRNILEC

Kanizija Črnilec, civilnog imena Angela, rođena je 15. ožujka 1903. u Naklu (Slovenija). U Družbu sestara milosrdnica stupila je 12. kolovoza 1921., a vječne zavjete položila 16. kolovoza 1926. Kao učiteljica službovala je u Vinici, Velikom Bukovcu, Ivancu i Martinskoj Vesi (u razdoblju 1940. – 1945.). Prema usmenom svjedočanstvu Katice Vrban i Ane Horvat sestra Kanizija ostala je upamćena kao žena niskog rasta, vrlo stroga u odgojno-obrazovnom procesu, ali istodobno pravedna te puna radosti i poleta. Umrula je 26. travnja 2002. u Zagrebu.⁸⁴⁰

Učiteljica Kanizija Črnilec; Arhiv Družbe sestara milosrdnica, Osobnici časnih sestara

Analizom dostupnih dokumenata o navedenim časnim sestrama koje su kao učiteljice službovale u Djevojačkoj školi u Martinskoj Vesi, može se izvesti zaključak kako ih je većina ovdje djelovala vrlo kratko zbog čestih premještaja Vrhovnog poglavarstva Družbe kojem su podlijegale. Po tom pitanju može se izvršiti paralelna analiza fluktuacije svjetovnog i crkvenog učiteljskog osoblja. Iako okolnosti rada u školi nisu bile glavni razlog njihova premještaja, nego njegovanje zajedništva u samostanima i rad na duhovnu dobrobit zajednice u koje su poslane, česti premještaja ponekad su morali nužno odražavati i slabiju kvalitetu odgojno-obrazovnog rada časnih sestara zbog neprestane prilagodbe i stresa koji su ih pratili, kao i svjetovno učiteljsko osoblje. Oskudnost arhivskih podataka po pitanju obavljanja učiteljske dužnosti sestara u razdoblju 1900. – 1941. ukazuje na činjenicu kako one od strane državnih vlasti nisu bile u ravnopravnom položaju sa svjetovnim učiteljima, prvenstveno po pitanju neuređenosti primanja državne plaće (grupa plaćevnog razreda, periodična povišica, prekid službe, odlikovanja i dr.), ali i po pitanju vođenja njihovih službenih dokumenata (osobni podaci, podaci o školovanju i stručnom usavršavanju, inspekcijski izvještaji, mišljenja

⁸⁴⁰ ADSM, *Osobnik sestre Kanizije Črnilec*

i odluke i sl.). Iako je time očitovana autonomija crkvenih osoba i poslova u odnosu na svjetovnu organizaciju, upravo su školstvo i obrazovanje bile djelatnosti u kojima su se svjetovni i crkveni utjecaji međusobno preklapali i prožimali. Usmena svjedočanstva, uz navedene konkretne statističke i personalne podatke, svjedoče o bogatoj odgojno-obrazovnoj djelatnosti i duhovnom nasljeđu kojima su časne sestre milosrdnice zadužile školstvo u Martinskoj Vesi i cjelokupnu tamošnju društvenu zajednicu, kao jedno od malobrojnih manjih mjesta u kojima je osnovno školstvo dvostruko više napredovalo u vidu dječjačke i djevojačke škole u odnosu na ostala mjesta iste veličine u Hrvatskoj. Već je učitelj Vatroslav Bohorčić daleke 1927. godine uočio veliku odgojno-obrazovnu važnost djelovanja milosrdnih sestara u Martinskoj Vesi, zapisavši u Spomenicu Dječjačke škole sljedeće:

*Kolikim opet marom rade naše neumorne pčelice časne sestre! Mi smo sretni, da imade ovih marnih radilica u našoj domovini! Nema institucije gdje se radi o prosvjeti narodnoj bilo na polju higijene, a da ne sudjeluju tiho, skromno, ali vazda uspješno. Vidi se to očito i u ovoj župi, gdje djeluju na svemu, što je lijepo i plemenito. Koga da ne veseli svaka uredba i osobe koje takvu uredbu provadjaju na korist i procvat našeg dragog naroda. Iskrena im hvala, a od Boga plaća!*⁸⁴¹

Taj predani odgojno-obrazovni rad časnih sestara do kraja Drugog svjetskog rata bit će prisutan i u svijesti posavskog stanovništva kroz čitavo XX. stoljeće, usmjerivši brojne mlađe generacije, napose ženskog stanovništva, na vrijednost i duhovno nasljeđe sestara koje su one svojim zalaganjem svjedočile i živjele.

⁸⁴¹ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica* [1852] 1875. – 1932., str. 54-54v.

**Časne sestre učiteljice Djevojačke škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1900. – 1941.
godine**

(Izvori: 1.) ADSM, *Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941.*, 2.) ADSM, *Osobnici časnih sestara*)

Redni broj	Ime i prezime	Razdoblje službovanja
1.	Akvilina Čuić	1900. – 1906.
2.	Eugenija Randić	1900. – 1903.
3.	Kanizija Bolteković	1903. – 1904.
4.	Aurora Car	1904. – 1905.
5.	Tobija Kušter	1906. – 1907.
6.	Placida Kovačev	1908. – 1911.
7.	Augustina Posavec	1906. – 1909.
8.	Virgilija Šimić	1909. – 1910.
9.	Viktorija Ivanišević	1910. – 1912.
10.	Bonaventura Balaško	1911. – 1916.
11.	Kordula Pelikan	1912. – 1913.
12.	Verekunda Pavec	1913. – 1914.
13.	Gracioza Strmecki	1914. – 1917.
14.	Karitas Mihalić	1916. – 1917.
15.	Gonzaga Perić	1917. – 1922. i 1931. – 1939.
16.	Blanka Kvaternik	1917. – 1918.
17.	Imelda Benko	1918. – 1919.
18.	Agneta Iličić	1919. – 1920.
19.	Leonila Matijević	1920. – 1921. i 1934. – 1940.
20.	Serafija Zaplatić	1921. – 1922.
21.	Ema Hrupec	1922. – 1923.
22.	Designata Mlinar	1923. – 1924.
23.	Bogumila Zajiček	1923. – 1931.
24.	Lucilla Kraljić	1924. – 1928.
25.	Albertina Mlinar	1928. – 1929.
26.	Jadviga Zec	1930. – 1934.
27.	Kanizija Črnilec	1940. – 1945.
28.	Marija Marta Topolčić	1939. – 1942.

Prilog 2. Utjecajni pedagozi i prosvjetni djelatnici u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u razdoblju 1874. – 1941. godine

Dio učitelja i pedagoga koji su djelovali u razdoblju 1874. – 1941. svojim se radom i zalaganjem posebno istaknuo i utjecao na dinamiku razvoja odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj. Većina ih je bila okupljena u Hrvatskom pedagoško-književnom zboru osnovanom 1871. godine kao krovnoj organizaciji hrvatskih učitelja koja je jedina neprekinuto djelovala kroz čitavo promatrano razdoblje. U ovom poglavlju opisani su i navedeni abecednim redom.

STJEPAN BASARIČEK

Stjepan Basariček rođen je 1848. u Ivanić-Gradu, a umro 1918. godine u Zagrebu. Jedan je od osnivača i predsjednika Hrvatskog pedagoško-književnog zbora te utemeljitelj pedagogijske teorije u Hrvatskoj. Suradivao je u izradi Školskih zakona iz 1874. i 1888. godine te pisanju nastavnih *Osnova*. Pokrenuo je *Pedagogijsku enciklopediju* te suradivao u časopisu *Napredak* i *Knjižnici za učitelje Hrvatskog pedagoško-književnog zbora*. Svoja teoretska pedagoška razmatranja praktično je primjenjivao kao profesor pedagogije na Učiteljskoj školi u Zagrebu. Bio je pristaša Herbartova pedagogijskog sustava, kojega je u kasnijim fazama svojega djelovanja nastojao osuvremeniti novim spoznajama i primjenama iz pedagogije i psihologije. Najznačajnija djela su mu: *Teorija pedagogije ili nauk ob uzgoju* (1876.), *Kratko izkustveno dušoslovje* (1877.), *Povijest pedagogije* (1881.), *Obća nauka ob obuci* (1882.), *Posebna nauka ob obuci* (1884.) i dr.⁸⁴²

ANTUN CUVAJ

Antun Cuvaj jedan je od najistaknutijih hrvatskih učitelja na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Rođen je 1854. u Ivanskoj kraj Bjelovara, a umro 1927. godine u Zagrebu. Završio je Gospodarsko učilište u Križevcima, a zatim Učiteljsku školu u Petrinji. Položivši ispit za učitelja građanske škole, postaje nastavnik i ravnatelj Muške građanske škole u Sisku u kojoj 1884. godine otvara prvu školsku radionicu u kojoj su dječaci učili likovno oblikovanje, izrađivali nastavna pomagala i igračke te vršili popravke istih. Zbog priklonjenosti Khuenovu režimu nastojao je s čelnih pozicija oslabiti učiteljski otpor novim školskim zakonima i propisima. To je rezultiralo stalnim usponom njegove karijere i imenovanjem za zemaljskog školskog nadzornika osnovnih škola 1887. godine. Za predsjednika Hrvatskog pedagoško-

⁸⁴² Vujić, *Hrvatski leksikon*, I. sv., str. 71.

književnog zbora imenovan je 1900. kada je svečano otvorio i Hrvatski školski muzej.⁸⁴³ Osim obnašanja niza uglednih funkcija u vrhovima učiteljskih društava, napisao je i objavio brojne članke, brošure i knjige od kojih se ističu: *Risanje u pučkoj školi* (1879.), *Rieč o zabavištih* (1880.), *Naše građanske škole* (1880.), *Ručni rad i pedagogija* (1884.), *Školska radionica sisačka* (1884.), *Zemljopisna obuka u III. razredu* (1884.) i dr.⁸⁴⁴ Antun Cuvaj hrvatsko je školstvo trajno zadužio svojom dotad najopsežnijom građom o povijesti školstva objavljenom u jedanaest svezaka pod nazivom *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do godine 1913.*⁸⁴⁵

SIGISMUND ČAJKOVAC

Sigismund Čajkovac rođen je 2. svibnja 1876. u Prkovicima kraj Vinkovaca, a umro 17. listopada 1962. u Zagrebu.⁸⁴⁶ Nakon studija Povijesti i Zemljopisa na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisuje doktorat i stječe ga 1913. godine obranom disertacije na temu *Seljačka zadruge u slavonskoj Posavini*.⁸⁴⁷ Iako prvi učitelj u Hrvatskoj s doktoratom, prolazio je sve redovite stupnjeve u učiteljskoj službeničkoj formaciji kao i ostali učitelji. Vršio je dužnost zemaljskog školskog nadzornika, profesora i ravnatelja Učiteljske i Više pedagoške škole u Čakovcu i Zagrebu te načelnika u Ministarstvu prosvjete. U razdoblju 1920. – 1941. u više je navrata bio predsjednik Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora. Bio je glavni urednik časopisa *Napredak* (1934. – 1942.) koji je u međuratnom razdoblju slovio kao najznačajniji i najutjecajniji pedagoški list u Hrvatskoj te urednik za pedagogiju i školstvo u *Hrvatskoj enciklopediji*. Autor je mnogobrojnih stručnih i znanstvenih članaka (*Osnovna načela novoga školskog zakona*), studija (*Kako da uklonimo analfabetizam*, *Logički i psihološki momenti u obuci*), knjiga i udžbenika za osnovne i srednje (učiteljske) škole. Posebno su važne njegove čitanke koje je uređivao preko dvadeset godina u kojima je spretno uvrštavao sadržaje iz hrvatske povijesti i narodne baštine, smanjujući tako utjecaj srpskih radikala na osnovno školstvo cjelokupne Kraljevine.⁸⁴⁸ Nakon uspostave Kraljevine SHS intenzivno se bavio pitanjem temeljite reforme obaveznog osmogodišnjeg školstva, a plan za njegovu provedbu iznio je 1927. na glavnoj sjednici Hrvatskog pedagoško-književnog zbora.⁸⁴⁹ Njegov entuzijazam oko reformnih nastojanja u prosvjeti i školstvu prepoznao je i Stjepan Radić koji

⁸⁴³ Franković, str. 203.

⁸⁴⁴ Isto, str. 265.

⁸⁴⁵ Vujić, I. sv., str. 204.

⁸⁴⁶ Kolar-Dimitrijević, str. 11.

⁸⁴⁷ Vujić, I. sv., str. 207.

⁸⁴⁸ Kolar-Dimitrijević, str. 138.

⁸⁴⁹ Franković, str. 310.

ga je kao ministar prosvjete 1926. angažirao oko izrade novoga školskog zakona za osnovne škole. Na taj je način ostvarivana puna prosvjetna i politička suradnja između Radića i Čajkovca pretvorena u jedinstvenu energiju čija je zadaća bila uspostaviti efikasnu prosvjetu na temeljima škole vezane uz rad i privredu kako bi mogla osposobljavati učenike za život i u konačnici poboljšati sveukupni život naroda.⁸⁵⁰ Povezano s tim reformama, Čajkovac od godine 1928. počinje objavljivati seriju članaka u *Napretku* pod skupnim nazivom *Teorijska pedagogija*.⁸⁵¹ Nakon donošenja Zakona o narodnim školama 1929. godine, nastavio je pedagoško djelovanje intenzivno se zalažući za osmogodišnju osnovnu školu. Davao je prijedloge i poticaje *Radnoj školi* i *Novoj školi*, smatrajući kako škola mora imati praktičnu ulogu u svakidašnjem životu, ističući pritom veliku ulogu mjesnih učitelja u poučavanju djece i savjetovanju roditelja kako živjeti i raditi.⁸⁵² Iako umirovljen 1936., nastavlja pisati prijedloge i razmatranja u vezi reforme osnovnoga školstva, a kao istaknuti član Hrvatske seljačke stranke vraća se svom prvotnom interesu za rad zadruga i zadružnog života.⁸⁵³

MATE DEMARIN

Mate Demarin rođen je 1899. u Medulinu, a umro 1992. u Zagrebu. Školovao se u Arbanasima i Kastvu. Diplomirao je 1957., a doktorirao 1965. na Zagrebačkom sveučilištu. Kao istaknuti pedagoški djelatnik surađivao je i objavljivao u pedagoškim časopisima *Učiteljski list*, *Napredak*, *Učitelj*, *Narodna prosvjeta* i *Dom i škola*. Jedan je od najistaknutijih predstavnika *Škole rada*, u svrhu koje je napisao djelo *Idejne komponente radne škole* (1936.).⁸⁵⁴ Kako bi se od učenika formirala obrazovana ličnost, naglašavao je da je u nastavi potrebno razvijati principe rada, samorada, doživljavanja i slobode. Od ostalih njegovih važnijih djela ističu se *Praktični primjeri radne obuke* (1939.), *Ideje Stjepana Radića u reformi školstva* (1940.) i dr.⁸⁵⁵

⁸⁵⁰ Kolar-Dimitrijević, str. 134.

⁸⁵¹ Isto, str. 141.

⁸⁵² Isto, str. 136-137.

⁸⁵³ Isto, str. 134.

⁸⁵⁴ Franković, str. 360.

⁸⁵⁵ Vujić, I. sv., str. 240.

MARIJA FABKOVIĆ

Marija Fabković rođena je 1833. u Pragu, a umrla 1915. u Zagrebu. U Pragu je završila osnovnu i učiteljsku školu. Postavši članicom Sokolskog društva, čitav je radni vijek promicala važnost tjelovježbe u odgojno-obrazovnom sustavu, po čemu je u Hrvatskoj prednjačila. Upoznavši svog budućeg supruga Skendera Fabkovića, odselila se zajedno s njim u Hrvatsku službujući kao učiteljica u Virovitici, Karlovcu i Zagrebu.⁸⁵⁶ Na prvoj Hrvatskoj općoj učiteljskoj skupštini 1871. istaknula se u diskusijama zajedno s Marijom Jambrišak u kojima je tražila ravnopravan odnos između učitelja i učiteljica. U širem pedagoškom životu Hrvatske postala je poznata po činjenici što je bila jedina žena među osnivačima Hrvatskog pedagoško-književnog zbora.

SKENDER FABKOVIĆ

Skender Fabković rođen je 1826. u Samoboru, a umro 1905. u Krapini. Gimnazijsko obrazovanje završio je u Zagrebu, a Pedagogiju, Filozofiju i Teologiju u Pragu. Kao učitelj službovao je u Virovitici, Karlovcu, Rijeci i Zagrebu.⁸⁵⁷ Već u mladosti oduševio se za ilirske ideje koje će utjecati na razvoj njegova domoljublja što ga je razvijao u društvu s vodećim osobama hrvatskoga društva toga doba: Franom Kurelcem, Franjom Račkim, Eugenom Kvaternikom, Antom Starčevićem i dr. U odgojno-obrazovnom djelovanju najznačajnijeg podupiratelja našao je u osobi Ivana Filipovića s kojim je vodio i usmjeravao učiteljski pokret sve do umirovljenja 1885. godine. Godina 1871. bila je najznačajnija u Fabkovićevoj karijeri jer je na prvoj Općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini održao referat pod nazivom *Kako da se prema dobro uređenoj pučkoj školi imaju urediti učiteljišta?*, predlažući da osnovna škola u svojoj biti mora nositi isključivo nacionalno obilježje, uz opaske o povećanju opsega učiteljskog obrazovanja i osnivanju svjetovne ženske učiteljske škole. Nadalje, Fabković je 1871. sudjelovao u osnivanju Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, a konačno je preveo i *Didaktiku* glasovitog češkog pedagoga Jana Amoša Komenskog. Nakon donošenja prvog Školskog zakona, sastavljen je 1875. novi nastavni plan i program koji je, između ostaloga, nalagao i izradu novih školskih knjiga. Zemaljska vlada taj je zadatak povjerila članovima HPKZ-a, a Fabković je tada napisao čitanku za II. razred te slovnički (gramatički) dodatak za ostale čitanke.⁸⁵⁸ Svoje članke objavljivao je u časopisu *Napredak* kojemu je u razdoblju

⁸⁵⁶ Isto, str. 337.

⁸⁵⁷ Isto, str. 337.

⁸⁵⁸ Franković, str. 199.

1866. – 1873. bio i glavni urednik. Zbog naglašenog domoljublja postao je nepoćudan Khuenovu režimu koji ga je 1885. prisilno umirovio, doživjevši time istu profesionalnu sudbinu kao i njegov kolega Ivan Filipović.

IVAN FILIPOVIĆ

Ivan Filipović svojim intenzivnim zalaganjem za napredak školstva u drugoj polovici XIX. stoljeća spada u red najznačajnijih prosvjetnih djelatnika. Oduševljeni ilirac i domoljub, nastojao je novim zakonima unaprijediti dotad inertno i podređeno hrvatsko školstvo koje je bilo sputavano tuđinskom vladavinom, često nailazivši na prepreke zbog svojih ideja i inicijativa. Rođen je 1823. u Velikoj Kopanici, a umro 1895. u Zagrebu. Osnovnu školu pohađao je u rodnom mjestu i u Vinkovcima, gdje je završio gimnaziju. Nakon toga završio je viši pedagoški tečaj u Srijemskoj Mitrovici i time osposobljen za učitelja niže realke. Kao učitelj službovao je u Vinkovcima, Novoj Gradiški, Zagrebu i Požegi. Njegovu veliku zauzetost i predanost poslu uočile su više prosvjetne vlasti pa je 1875. imenovan županijskim školskim nadzornikom Zagrebačke županije. Još kao školarac oduševio se ilirskim idejama te postao protagonist nacionalnih osjećaja u hrvatskom školstvu pišući pjesme, novele i članke za listove *Zora dalmatinska*, *Danica*, *Narodne novine*, *Slavenski jug*, *Pozor*, *Neven* i *Napredak*. U Zagrebu je 1852. napisao pjesmu „Domorodna utjeha” koja je objavljena u *Nevenu* zbog koje je osuđen na šest mjeseci zatvora. U zatvoru piše svoje *Pedagoške iskrice*, a zbog knjiga *Tobolac* (1850.) i *Zagrebački koledar* (1852.) dolazi u sukob s crkvenim vlastima.⁸⁵⁹ Potkraj Bachova apsolutizma 1859. godine s Mijatom Stojanovićem i ostalim učiteljima pokreće školski časopis *Napredak* koji je postao jedan od najutjecajnijih pedagoških časopisa XIX. stoljeća. Na Osnivačkoj skupštini Učiteljske zadruge 1865. u Zagrebu poveo je inicijativu za sastavljanje *Ustava pučke škole u trojednoj kraljevini*, kojemu je isto vrijeme parirala Vukovićeva crkvena inačica *Osnova zakona za pučke učione*. Na osnovi ovih dvaju prijedloga Zemaljska vlada je 1870. sastavila *Zakonsku osnovu o ustrojstvu narodnih škola*⁸⁶⁰ koja je postala temeljem nove zakonske osnove i poslužila za izradu Mažuranićeva prvog Školskog zakona. Zapažen je i Filipovićev rad oko organizacije i provedbe prve Opće hrvatske učiteljske skupštine 1871. godine po uzoru na Njemačku opću učiteljsku skupštinu održanu u Beču godinu dana ranije. Njegovim zalaganjem pokrenut je i *Vjesnik I. obće hrvatske učiteljske skupštine* kao prilog *Napretku*. Zalažući se za tzv. „slobodnu školu” oslobođenu tuđinskih utjecaja i crkvenih zabrana, pozivao je Srbe i

⁸⁵⁹ Isto, str. 111.

⁸⁶⁰ Isto, str. 127.

Crnogorce da zajedno s Hrvatima rade na južnoslavenskoj uzajamnosti.⁸⁶¹ Održavanje prve Hrvatske opće učiteljske skupštine bilo je uvod u osnivanje Hrvatskog pedagoško-književnog zbora 30. rujna 1871., kojemu je i Ivan Filipović značajno pridonio, pišući i uređujući nakon toga list *Prosvjeta*.⁸⁶² U njemu se zalagao da osnovna škola nosi dominantno svjetovni karakter, još jednom osporavajući crkvenim krugovima uplitanje u organizaciju školstva. Nakon donošenja prvog Školskog zakona 1874., poveo je inicijativu za održavanjem druge Hrvatske opće učiteljske skupštine koja je i održana 25. – 27. kolovoza iste godine u Petrinji na kojoj je objasnio najvažnije točke i tekovine novoga zakona, zauzevši ipak umjereni pravac prema liberalnim idejama i Crkvi.

Godine 1886. Filipović je prilikom održavanja prve Opće skupštine Saveza hrvatskih učiteljskih društava proslavio svoju 45. godišnjicu javnog djelovanja, a tom prilikom učitelji su mu predali zahvalnicu i utemeljili zakladnicu koja je nosila njegovo ime, a iz koje se ubuduće financiralo nagrađivanje istaknutih pedagoških djelatnika. Svojim zalaganjem i stavovima Filipović je sve više postao nepoćudan Khuenovu političkom režimu koji ga je prije donošenja novoga Školskog zakona 23. kolovoza 1887. godine prisilno umirovio.⁸⁶³ Od tada do 1894. uređivao je *Književnu smotru*. Zbog iznimnog značenja Filipovićeve odgojno-obrazovne djelatnosti oplemenjene domoljubljem, rodoljubljem i nastojanjima oko podizanja nacionalne kulture u Hrvatskoj je 1964. godine utemeljena Državna nagrada *Nagrada Ivan Filipović* koja se do danas dodjeljuje za doprinos obrazovanju na svim razinama.

MARIJA JAMBRIŠAK

Marija Jambrišak rođena je 1847. u Karlovcu, a umrla 1937. u Zagrebu. Osnovnu školu i dvogodišnju učiteljsku preparandiju završila je u Zagrebu. Kao učiteljica službovala je u samostanu uršulinki u Krapini i Varaždinu nakon čega odlazi na studij u bečki *Paedagogium*. Nakon studija predavala je u Višoj djevojačkoj školi u Zagrebu. Jedna je od malobrojnih žena koja je sudjelovala na raspravama prve Opće hrvatske učiteljske skupštine⁸⁶⁴ na kojima je osporavala časnim sestrama milosrdnicama sposobnost da kao nastavnice ženske učiteljske škole odgajaju učiteljice za uloge u svjetovnom društvu te predlagala da se osnuje državna ženska učiteljska škola s četiri razreda. Bio je to uvod u osnivanje Zagrebačkog ženskog liceja 1891. godine kao prve državne ženske škole u Austro-Ugarskoj Monarhiji na kojoj je u

⁸⁶¹ Isto, str. 133-134.

⁸⁶² Vujić, I. sv., str. 345.

⁸⁶³ Franković, str. 175.

⁸⁶⁴ Isto, str. 132.

razdoblju 1892. – 1912. Jambrišak predavala Metodiku, Zemljopis, Povijest i Pedagogiju.⁸⁶⁵ Bila je suradnica časopisa *Slavenski pedagog* i *Prosvjeta* u kojima je objavljivala članke o važnosti obrazovanja ženske mladeži u hrvatskom društvu na prijelazu stoljeća. Godine 1884. postala je članicom Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, a istaknula se i kod prikupljanja priloga za gradnju Hrvatskog učiteljskog doma u Zagrebu. Najznačajnija su joj djela: *O ženskom uzgoju* (1892.), *Znamenite žene iz priče i poviesti* (1885.) i *O pristojnom vladanju* (1895.)

JOSIP KIRIN

Josip Kirin rođen je 1855. u Samoboru, a umro 1940. u Zagrebu. Od 1873. – 1891. službovao je kao učitelj u Mariji Bistrici, a zatim u Muškoj učiteljskoj školi (preparandiji) u Zagrebu. Kao aktivan sudionik pedagoških nastojanja druge polovice XIX. stoljeća obavljao je niz dužnosti, poput članstva i predsjednika Ispitnog povjerenstva za pučke učitelje, tajnika i predsjednika HPKZ-a i Saveza hrvatskih učiteljskih društava. Uz Antuna Cuvaja bio je glavni inicijator uređenja i otvaranja Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu. Godine 1908. imenovan je županijskim školskim nadzornikom Zagrebačke županije. Osim suradništva u Pedagoškoj enciklopediji puno je pisao u *Napretku* i *Smilju* u kojima je raspravljao o školskoj disciplini, praktičnoj primjeni modernih načela u zavičajnoj nastavi, sadržaju i značaju čitanki, ulozi školske knjižnice itd. Autor je prve pjesmarice za pučke škole (1882.) te prvog pregleda povijesti školstva u Hrvatskoj i Slavoniji s naglaskom na razvitak hrvatskog pučkog školstva (1886.).⁸⁶⁶ Kao logična nadopuna toga djela ističe se njegov priručnik *Uređenje pučke nastave u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* tiskan 1897. godine u Zagrebu.

VJEKOSLAV KOŠČEVIĆ

Vjekoslav Košćević rođen je 1866. u selu Palanjku kod Siska, a umro 1920. u Zagrebu. Kao zagrebački učitelj dolazio je u izravan dodir s novim pedagoškim strujanjima prema kojima je oblikovao vlastite pedagoške ideje u smjeru afirmacije slobode djeteta i prirodnog razvoja njegovih interesa oslobođenih svih društvenih pritisaka. To njegovo shvaćanje pojma slobode biološki je ukorijenjeno u svakom pojedincu te bitno različito od pojma slobode i slobodne škole kako ju je shvaćao i propagirao Davorin Trstenjak.⁸⁶⁷ Stoga je Košćević percipiran kao glavni predstavnik pedocentrizma na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Prema Herbartovu

⁸⁶⁵ Vujić, I. sv., str. 531.

⁸⁶⁶ Franković, str. 260.

⁸⁶⁷ Isto, str. 270.

sustavu i uniformiranoj školi formalnih stupnjeva obrazovanja odnosio se vrlo kritički, ustajući protiv njemačke pedagogije koja je u to doba dominirala Hrvatskom, što je dodatno potvrđivao zastupajući ideje *Škole rada* i umjetničkog odgoja. Pokrenuo je list *Preporod* u kojem je popularizirao svoje ideje, a surađivao je i u dječjem časopisu *Smilje*. Košćevićeva najznačajnija djela su: *Naša pedagogija* (1895.), *Nekoliko opazaka o razvoju* (1899.) i *Škola s pomoću rada ili novovjeke ideje o reformi školstva* (1912.).⁸⁶⁸

SALIH LJUBUNČIĆ

Salih Ljubunčić (1890. – 1964.) bio je profesor Učiteljske škole u Zagrebu i Više pedagoške škole u Sarajevu. Jedan je od najvećih zagovornika *Radne škole* čija je poimanja razrađivao u mnogim pedagoškim knjigama i časopisima. O problemima osnovne škole pisao je u raspravi *Naše škole u ogledalu naših suvremenih prilika i potreba*. Zajedno s Danetom Trbojevićem osnovao je 1934. Uzgojno-prosvjetnu sekciju Sociološkog društva u Zagrebu, a iste godine pokrenuo i izlazak *Biblioteke škole rada*. Svojim djelima pridonio je značajnom odmaku od pasivne herbartovštine, ustrajući na aktivnom učenju i samostalnom stjecanju znanja. Kao najviši cilj njegova djelovanja prepoznat je humanističko-etički odgoj pojedinca. Od njegovih pedagoških djela ističu se: *Davorin Trstenjak, Pedagogija u Hrvata 1918. – 1938. i Psihologija u Hrvata*.⁸⁶⁹

LJUDEVIT MODEC

Ljudevit Modec rođen je 1844. u Križevcima, a umro 1897. u Zagrebu. Učiteljsku školu završio je u Pragu, a kao učitelj službovao je u Višoj djevojačkoj školi i u vježbaonici učiteljske škole u Zagrebu. U razdoblju 1874. – 1890. obavljao je dužnost ravnatelja Učiteljske škole (muške preparandije) u Zagrebu, a od 1890. – 1893. Učiteljske škole u Petrinji. Jedan je od osnivača Hrvatskog pedagoško-književnog zbora te u dva navrata njegov predsjednik (1884. – 1887. i 1889. – 1890.). Uz Mijata Stojanovića i Ivana Filipovića glavni je pokretač lista *Napredak*, čijim je glavnim urednikom bio u razdoblju 1874. – 1895. i u kojem je objavio niz članaka. Sudjelovao je na prvoj Općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini u Zagrebu s referatom *Koja je svrha pučkoj školi u sadašnjem vijeku i kako da se prema tome urede njezini vanjski odnosi?*⁸⁷⁰ Pred samo donošenje prvog Školskog zakona izabran je u povjerenstvo koje je trebalo izraditi nove čitanke prilagođene duhu hrvatskoga naroda jer su

⁸⁶⁸ Vujić, II. sv., str. 629.

⁸⁶⁹ Isto, str. 45.

⁸⁷⁰ Franković, str. 132.

prijašnje prevedene s njemačkog jezika i tiskane u Beču. Nove čitanke nisu naišle na odobravanje crkvenih krugova jer su po njihovu mišljenju bile lišene vjerskog sadržaja. Nakon što je 1866. Ivan Filipović predložio HPKZ-u pokroviteljstvo nad izdavanjem *Pedagogijske enciklopedije*, Ljudevit Modec izabran je i u njeno uredništvo, čime se svrtava u red najagilnijih pedagoških djelatnika druge polovice XIX. stoljeća.

MIJAT STOJANOVIĆ

Mijat Stojanović spada u red najznačajnijih hrvatskih pedagoških djelatnika XIX. stoljeća. Rođen je 1818. u Babinoj Gredi, a umro 1881. u Zagrebu. Pučku školu završio je u rodnom selu, a gimnaziju u Vinkovcima gdje je stekao učiteljsko zvanje. Službovao je kao učitelj u raznim krajiškim školama po Slavoniji i Srijemu (Bosanski Šamac, Velika Kopanica, Županja, Srijemski Karlovci, Zemun) te kao krajiški kotarski školski nadzornik u Karlovcu, Ogulinu i Gospiću.⁸⁷¹ Stojanović pripada krugu hrvatskih preporoditelja okupljenih oko ilirskog pokreta gdje je zapažena njegova djelatnost na nacionalnom osvješćivanju krajišnika, borbi za sjedinjenje Vojne Krajine s Civilnom Hrvatskom i propagiranju sloge između Hrvata i Srba. Prvi je od učitelja koji je 1848. bio izabran u Hrvatski sabor u funkciji izaslanika Brodske pukovnije.⁸⁷² Suradivao je u listovima *Danica ilirska* i *Narodne novine*. Jedan je od glavnih osnivača Hrvatskog pedagoško-književnog zbora i njegov predsjednik u razdoblju 1878. – 1881., kao i jedan od pokretača lista *Napredak*. Sudjelovao je na prvoj Hrvatskoj općoj učiteljskoj skupštini s temom *Da narodna škola zadovoljiti može, kako ima biti njezino unutarnje ustrojstvo?*, a na trećoj Hrvatskoj općoj učiteljskoj skupštini 1878. u Osijeku vršio je dužnost potpredsjednika skupštine. Osim u *Napretku*, objavljivao je i u pedagoškom listu *Slavenski pedagog* u kojem mu je 1872. objavljen članak *Popularna predavanja*.

Osim školskom i pedagoškom djelatnošću, Stojanović se istaknuo i kao književnik. Suradivao je u dječjem časopisu *Smilje*, a objavio je i zbirke namijenjene školskoj mladeži pod nazivom *Pučke pripoviedke* (1867.), *Šala i zbilja* (1879.) i *Narodne pripoviedke* (1879.) koje su rezultat prikupljanja narodne usmene predaje. Njegov cjelokupni književni opus nastao je, dakle, pod utjecajem usmene književnosti koju je neumorno skupljao, namijenivši je poučavanju i obrazovanju puka. Zato je i pisan razumljivim hrvatskim narodnim jezikom u kojem je izražen narodni folklor, težnja za prosvjećivanjem, poboljšanjem higijene, modernizacijom poljoprivrede i dr., a to sveobuhvatno i razgranato polje interesa donijelo mu

⁸⁷¹ Isto, str. 95-96.

⁸⁷² Vujić, II. sv., str. 481.

je veliki ugled među učiteljskim staležom njegova vremena. Od ostalih Stojanovićevih djela ističu se romantičarsko-poučna pripovijest *Dragojević* (1882.) te putopisi *U slikama iz domaćega života slavonskoga naroda i prirode* (1857.) i *Slike iz života hrvatskoga naroda po Slavoniji i Srijemu* (1881.). Iako podvojenih stavova o pitanju ograničenog utjecaja Crkve nad školstvom, Stojanovićeva religioznost nikada nije bila upitna. Bio je članom crkvenog *Društva sv. Jeronima* koje mu je izdavalo djela od kojih je najpoznatije *Pijanac*.⁸⁷³

O životu i radu Mijata Stojanovića, kao i njegovim razmišljanjima i stavovima, detaljno se može iščitati i analizirati u njegovu autobiografskom dnevniku *Sgode i nesgode moga života*, kojega su 2015. za publiciranje priredili Dinko Župan, Stanko Andrić i Damir Matanović.⁸⁷⁴ U njemu su opisane mnoge zgode iz njegova učiteljskog života koje obiluju poukama i poslovicama izvrsno interpoliranim u tekst, što sve može poslužiti za sveobuhvatniju studiju i rekonstrukciju života tipičnog hrvatskog učitelja XIX. stoljeća. Primjerice, o svom odnosu s ljudima, odgovornosti prema učiteljskom zvanju i domoljublju, piše:

*Tko samnom dobro i liepo, i ja s'njim, a tko se mene kloni, od mene bježi i kano zazira, onoga ostavljam u miru, neka ide svojim putem, kako ga razum i srdce uči, a ja hodim svojom stazom bez ikakvog jeda u srcu, jerbo nisam rada ogorčavati mržnjom i zlobom svoj život. Mene vode, može mi svatko vjerovati, moje dužnosti učiteljskoga moga uzvišenoga zvanja mirno i tiho po stazi života i ljubav domorodna, koju gojim u srcu za našu knjigu, za rod i dom.*⁸⁷⁵

O međuučiteljskim odnosima te odnosima škola – Crkva, kaže:

*Službene su moje okolnosti glede na drugove, s kojima služim sada prilične, premda izmedju nas sviuh nema one prave iskrenosti i bratimske sloge i ljubavi, koja bi nas imala vezati kao članove jednoga tiela, u jednom zavodu, koga je jedna zadaća, jedna uzvišena svrha, za kojom valja da težimo – obća pučka naobraženost. Osobito g. župnik rimo-katolički ... ne uvažava ni pučku učionicu ni učitelje onako, kako mislim da bi dužan bio, ako želi, da se izmedju pučke učionice i izmedju crkve, kao najglavnijih faktora obće pučke prosvjete uzdrži sloga i suglasje, kako bi moguće bilo, da crkva učionicu a učionica crkvu u jednoj velikoj svrhi, za kojom obodvie težiti dužne su, svojski podupiraju i podpomažu.*⁸⁷⁶

⁸⁷³ Franković, str. 160.

⁸⁷⁴ Stojanović, Mijat (2015.): *Sgode i nesgode moga života*, Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod

⁸⁷⁵ Isto, str. 145.

⁸⁷⁶ Isto, str. 144.

Stojanović svoju duboku religioznost, sveprisutnu u njegovu učiteljskom životu, izražava riječima:

*Moje skromno učiteljsko djelovanje u pučkoj učionici vidi nebeski otac, koga jutrom i večerom, moleć mu se, zazivam u pomoć, da neuzkrati svoj blagoslov, bez koga neima uspjeha.*⁸⁷⁷

*Učiteljev trud plaća i nagradjuje Bog, a ne svet.*⁸⁷⁸

*U svemu se može čovjek prevariti, u rodjenom rodu, u bratu i prijatelju, u susjedu i znancu, samo u Bogu ne, jerbo je sam Bog vječna istina, a svi ljudi ili pomalo lažu u znanju, hotimice, il' u neznanju, privareni sjenkom ili zavedeni strastimi; odtud se valjda i kaže, kako sam već čuo više putah i od prijatelja i od puka: Svi ljudi laže, sam Bog istina.*⁸⁷⁹

O iskušenjima u svom učiteljskom pozivu te osobnom zadovoljstvu, progovara:

*I u učionici uživao sam veselih i ugodnih časovah. Kad su mi moji učenici bili pozorni, pažljivi, poslušni, te napredovali u onome, što sam jim predavao, srdce mi je plivalo u radosti, ako mi se kresilo od veselja, blaženo čuvstvo nadimalo mi je grudi, radio sam oduševljen višjim čuvstvom uzvišenoga svoga zvanja, i kadgod sam kao učitelj bio strpljiv, užežen iskrenom ljubavju prama svojim učenicom, bijaše mi lak trud, laka muka odgojivanja i obučavanja, sve je teklo mirnim tekom, kao što teče bistar potočić vijugajući se zelenom i šarenom livadom izmedju celine, grmja i cvieća. Dakako, nebijaše uvijek tako, nego sam u učionici imao i gorkih, težkih, dosadnih časovah. Učitelj je izvržen mnogoj napasti i dosadi od strane svojih starešina, od strane dječjih roditeljah i napokon od strane svojih učenikah.*⁸⁸⁰

No u obće, reći mogu, bio sam dosad kroz cieli svoj život zadovoljan u toliko, u koliko sam bio uvijek zabavljen poslom, i gojio smirene želje u srdcu, a pružao se, koliki mi kad bijaše pokrivač. Bijaše na putu života i zapriekah, puno dosade i napasti, dosta nevolje i nedoskutice i zle sreće, kadšto upravo očevidnog nedatka i nesreće. Nikad nisam izgubio pouzdanje u Boga; zapriekah nisam se plašio – "S milim Bogom na trista djavolah!" te sam se pučke poslovice držao pri zaprieki. U dosadi držao sam se strpljivosti "Strpljen, spašen!" veli poslovica; u nedostatku i nesreći nisam nikad brezposlen skrstio ruke, pak kukao kao sinja kukavica, nego se držao poslovice: "Pomozi si, čovječe, sam, i Bog će ti pomoći! Bog daje težaku, a ne ležaku, i rataru, a ne bezposličaru!" i "Gdje je marve, tu i štete!"

⁸⁷⁷ Isto, str. 144.

⁸⁷⁸ Isto, str. 115.

⁸⁷⁹ Isto, str. 111.

⁸⁸⁰ Isto, str. 113.

*Kadšto me je i sa one strane udarila otrovna strijeljica usried jedna srдца, odkud sam se takovome kolaču najmanje mogao nadati. Odkud bi valjalo, da sunce uvijek grije, i odonud pokadšto tuča bije.*⁸⁸¹

JOSIP ŠKAVIĆ

Josip Škavić rođen je 1881. u Sisku, a umro 1940. u Zagrebu. Bio je urednik niza pedagoških časopisa poput *Napretka*, *Smilja* i dr. u kojima je objavio brojne članke iz pedagoške teorije i prakse. Sudjelovao je i u izradi nastavnih planova i programa te nacрта Školskog zakona. U svojim pedagoškim razmatranjima bio je izrazito konzervativan i sklon prakticiranju samo prokušanih pedagoških metoda, a svako uvođenje novih načina smatrao je opasnim i nepotrebnim jer su narušavali učvršćeni pedagoški sustav utemeljen na herbartovštini. Ona je, prema njemu, na ovim prostorima evoluirala u jedinstven pedagoški sustav, poprimivši jedinstvena obilježja.

DAVORIN TRSTENJAK

Davorin Trstenjak rođen je 1848. u Krčevinama u Sloveniji, a umro 1921. u Zagrebu. Gimnazijsko obrazovanje stekao je u Varaždinu, a Učiteljsku školu završio u Zagrebu. Kao učitelj službovao je u pučkim školama u Karlovcu, Kostajnici i Gospiću.⁸⁸² Autor je brojnih knjiga i članaka u stručnim pedagoškim časopisima i listovima, kao što su *Napredak*, *Hrvatski učiteljski dom*, *Slobodna misao*, *Smilje*⁸⁸³ i dr. Priklanjao se novim pedagoškim pravcima i strujanjima, a napose filozofskim pravcima pozitivizmu i evolucionizmu, nasuprot kojega su stajali tradicionalno usmjereni pedagozi odani starom Herbartovu pedagoškom sustavu na čelu sa Stjepanom Basaričekom. Zbog pojačanog političkog pritiska na učiteljstvo, na trećoj Općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini održanoj od 4. do 6. rujna 1878. u Osijeku istaknuo se referatom u kojemu je iznio stav kako političko djelovanje učitelja mora biti u skladu s interesom naroda, ali izvan škole. Trstenjak je sudjelovao u izradi čitanki za pučke škole po novoj nastavnoj osnovi, nakon što je stara osnova iz 1895. doživjela veliku kritiku od strane liberalnog učiteljstva zbog ispuštanja *stvarne nastave* (Prirodopisa, Zemljopisa i Povijesti). Zapažen je ostao i njegov govor na skupštini Saveza hrvatskih učiteljskih društava održanoj 1911. godine u Zagrebu zbog teškog materijalnog stanja hrvatskih učitelja, nakon čega su ovi stupili u štrajk koji je, nažalost, među građanstvom i političarima primljen vrlo rezervirano. Njegovo najznačajnije djelo je *Slobodna škola*, objavljeno 1908. godine kao izraz izrazito

⁸⁸¹ Isto, str. 111.

⁸⁸² Vujić, II. sv., str. 588.

⁸⁸³ Franković, str. 203.

liberalnog svjetonazora, u kojem se zalaže za školu oslobođenu od pritiska Crkve i države.⁸⁸⁴ Davorin Trstenjak bio je aktivni član Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, koji mu je objavljivao brojne knjige za djecu i mladež. Njegovi članci u *Napretku* i *Nastavnom vjesniku* obiluju reformnim nastojanjima da nastava osposobi učenika za život i rad. Propašću Austro-Ugarske Monarhije i uspostavom Kraljevine SHS 1918. godine, dio hrvatskih učitelja koji je dotad bio učlanjen u Savez hrvatskih učiteljskih društava počeo je pokazivati tendencije za suradnjom s ostalim učiteljskim organizacijama u novoosnovanoj južnoslavenskoj državi, odvojivši se i osnovavši povjerenstvo centraliziranog *Jugoslovenskog učiteljskog udruženja* sa sjedištem u Beogradu, kojemu se priklonio i sâm Trstenjak, zajedno s Josipom Škavićem, Antunom Tunklom i ostalima.

JAGODA TRUHELKA

Jagoda Truhelka rođena je 1864. u Osijeku, a umrla 1957. u Zagrebu. Završivši Učiteljsku školu u Zagrebu, službovala je kao učiteljica u Osijeku na Ženskom liceju u Zagrebu, Višoj djevojačkoj školi u Gospiću, Ženskoj učiteljskoj školi u Sarajevu te kao ravnateljica Više djevojačke škole u Banja Luki.⁸⁸⁵ Suradivala je u pedagoškim časopisima *Napredak*, *Školski vjesnik* i *Uzgajatelj*, a kao književnica u *Vijencu* i *Nadi*, pišući romane i pripovijetke s dominantnom tematikom žene, prikazujući ju u potpuno novom svjetlu od dotadašnjih stereotipa. U svom pedagoškom radu isticala je ljubav prema hrvatskom jeziku, pridajući mu središnje mjesto u nastavi uz stalnu kontrolu usmenih i pismenih vježbi i zadataka. Također, smatrala je da učiteljev govor i izražavanje moraju biti potpuno primjereni i prilagođeni djeci koju se poučava, a to je podrazumijevalo učiteljevo poznavanje stupnja njihova psihološkog razvoja. U odgojno-obrazovnom smislu Truhelkin najvredniji opus posvećen je djeci (*Tugomila*, 1894.; *Vojača*, 1899.; *U carstvu duše*, 1910.; trilogija *Zlatni danci*, 1919. i dr.), što ju svrstava među najznačajnije književnice za djecu u modernoj i suvremenoj hrvatskoj povijesti.

JURE TURIĆ

Jure Turić (1861. – 1944.) bio je pedagoški pisac i književnik te jedan od najznačajnijih pristaša *Škole rada*. U tu svrhu napisao je djela *Metodika škole rada* i *Radom gojeni elementi čovječstva*. Zalagao se za reformu seoskih narodnih osnovnih škola, objavivši 1937. godine svoj plan o „Dvanaestogodišnjoj školi za seljački stalež”. Taj utopijski plan u praksi bio je

⁸⁸⁴ Isto, str. 268.

⁸⁸⁵ Vujić, II. sv., str. 588-589.

neprovediv iz više razloga. Prvenstveno, zbog duljine trajanja (dvanaest godina!), dok je obrazovno težište vrlo usko postavljeno u smislu pripremanja seljačke djece samo za poljoprivredno zanimanje. Svih ostalih aspekata društvenih aktivnosti seljačka su djeca, prema Turiću, jednostavno trebala biti lišena. Ovakvi odgojno-obrazovni prijedlozi nipošto nisu pripomogli kulturnoj i političkoj emancipaciji seljaka, nego su svjesno ili nesvjesno nastojali degradirati sve što je u svrhu seljačke narodne prosvjete do tada postignuto. Primjerice, list *Seljački svijet* u svojim je traženjima otišao tako daleko da je tražio da se selo rastereti materijalnih izdataka oko narodnih škola, predlažući da djeca kroz tri godine samo zimi redovito idu u školu, a učitelj da im bude pismeni muškarac u selu. Četvrtu i petu godinu nastavu bi pak pohađali kod pravog učitelja. Kao uporište takvim idejama donekle je pridonio i §12. Zakona o narodnim školama koji je djeci viših narodnih škola predvidio mogućnost prilagođavanja trajanja redovne školske obuke u zimskim mjesecima od studenog do ožujka, a skraćeni oblik u ostalim mjesecima zbog njihove pomoći za vrijeme poljskih radova.⁸⁸⁶

⁸⁸⁶ Usp. Ljubunčić, Salih: „Pedagogija u Hrvata od 1918. do 1938. godine”, u: Majstorović, R. (1939.): *Pedagoška Jugoslavija*, Pedagoška biblioteka Jugoslovenskog učiteljskog udruženja, Štamparija „Privrednik”, Beograd, 1939., str. 33. i Magovac, Božidar (ur.): *Seljački svijet – list za hrvatske seljake*, br. 5, Zagreb, 1935.

Prilog 3. Svećenici i crkveni dobrotvori pučkih škola u Martinskoj Vesi

Svećenici su u razdoblju 1874. – 1941. imali veliki utjecaj na razvoj hrvatskog školstva i intenzitet oblikovanja života škole lokalnih sredina. Župnici i upravitelji župe vršili su ulogu mjesnog školskog nadzornika, a pritom je važan bio i njihov ugled i utjecaj te financijska moć kojima su potpomagali škole u vidu njihova osnivanja, darivanja zemljišta i ostalih materijalnih dobara, u prvom redu knjiga, zatim organiziranja i vjerskog poučavanja školske mladeži te skrbi za primjerenu materijalnu opremljenost učenika s krajnjim ciljem njihova duhovnog usmjeravanja i životne povezanosti s Crkvom. U Martinskoj Vesi niz svećenika na različit je način doprinijelo boljitku škole i razvoju opće pismenosti – od Stjepana Tolvajčića kao utemeljitelja Pučke učione 1852. godine, Vilima Švelca, Jurja Matosovića, Maksimilijana Šnapa, Ante Abjanovića, Martina Dogše, Franje Lovreca, Karla Gruičića pa sve do Ivana Fabečića s kojim završava promatrano razdoblje u jeku Drugog svjetskog rata. U ovom poglavlju opisani su i navedeni abecednim redom.

KARLO GRUIČIĆ

Karlo Gruičić rođen je 8. kolovoza 1882. u Dugoj Resi, a umro 1948. u Zagrebu. Za svećenika je zaređen 15. srpnja 1906. godine. Prije dolaska u Martinsku Ves službovao je u Martijancu, Vinagori, Krapinskim Toplicama i Krapini. Od 1915. – 1918. boravio je na ratištima diljem srednje i jugoistočne Europe, djelujući kao vojni dušobrižnik. Župom Martinska Ves upravljao je u razdoblju 1918. – 1938., a u svom 20-godišnjem mandatu napravio je mnogo dobra zbog čega ga se stariji župljani i danas rado sjećaju i s poštovanjem o njemu govore.⁸⁸⁷ Dana 14. travnja 1918. zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer imenovao ga je župnikom u Martinskoj Vesi:

*Upraviteljem župe imenovan bi iz rata nadošli vojni svećenik Karlo Gruičić. Već u prvi mah osvoji srca župljana, koji su išli posebnom deputacijom k nadbiskupu, da ga imenuje župnikom, što on doskora i učini. Novi župnik bude izabran predsjednikom školskog odbora, a svakom zgodom pokazuje, koliko mu je na srcu prosvjetni boljitak povjerenog mu stada.*⁸⁸⁸

Godine 1921. osnovao je Djevojačko društvo Presvetog Srca Isusova koje je okupljalo žensku mladež, a 17. srpnja iste godine svečano je blagoslovio barjak Društva koji do danas postoji i

⁸⁸⁷ Usmeno svjedočanstvo Katice Golob i Katice Vrbanić.

⁸⁸⁸ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 47.

predstavlja jednu od najvećih dragocjenosti koje Župa Martinska Ves posjeduje. Godinu dana kasnije ustanovio je i Zakladu Presvetog Srca Isusova koja je financijski potpomagala potrebe istoimenog društva.

Barjak Djevojačkog društva Presvetog Srca Isusova iz 1921. godine; privatni posjed

Kao domoljub i rodoljub Gruičić je osnovao Crkveno križarsko društvo koje je okupljalo mladež, a u svrhu jačanja i produbljivanja vjere među članovima i u narodu općenito. Za to društvo sastavio je i križarsku himnu koju je Katica Golob, kao članica, po sjećanju kazivala. Godine 1925. Gruičić je dao podići kapelicu Gospe Lurdske blizu ulaza crkve sv. Martina u Martinskoj Vesi u spomen na 1000. obljetnicu Hrvatskoga kraljevstva (925. – 1925.). Nakon tragične pogibije hrvatskih zastupnika u beogradskoj Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928., dao je podići novo betonsko raspelo na središnjem prostoru martinskoveškog groblja na čijem je postolju, prema svjedočanstvu Katice Vrbanić, bio uklesan natpis u spomen Stjepanu Radiću i ostalim stradalim hrvatskim političarima.

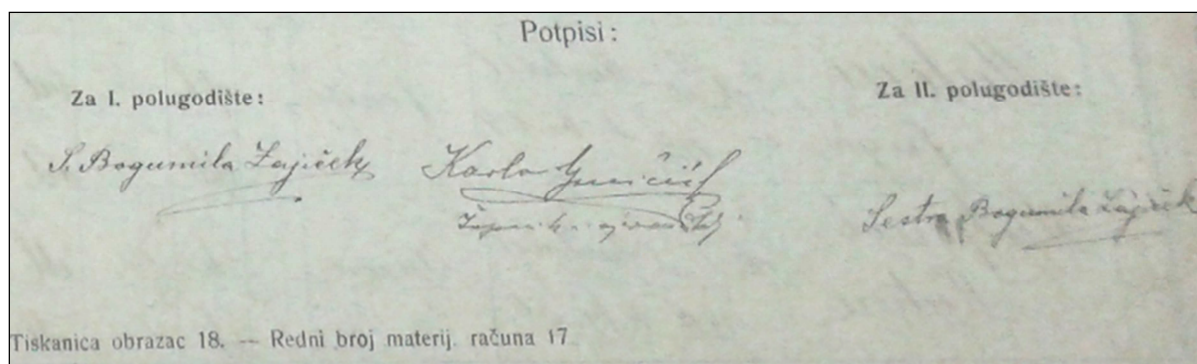
Župnik Karlo Gruičić puno je vremena posvećivao djeci i školskoj mladeži za koje je pisao pjesmice i razne prigodne igrokaze koje su izvodili na školskim svečanostima. Posebice je to došlo do izražaja nakon što je 1930. osnovao društvo *Dobrotvor* čiji su članovi redovito

priredivali božićne i fašničke zabave s ciljem prikupljanja novčanih priloga u svrhu potpomaganja siromašne školske mladeži.⁸⁸⁹ Katica Golob i Katica Vrban sjećaju se Gruičićeve zauzetosti u školi i revnog poučavanja vjeronauka, što je zabilježeno i u Spomenici Dječjačke škole:

*Vjeronauk je savjesno podučavao domaći župnik i dekan preč. gospodin Karlo Gruičić. 14. listopada 1929. posjetio je školu presvijetli gospodin biskup dr. Dominik Premuš i obavio inspekciju iz vjeronauka, te je sa znanjem djece bio veoma zadovoljan.*⁸⁹⁰

U slučajevima prezauzetosti župničkim obavezama Katicu Golob znao je zadužiti da umjesto njega u razredu čita poneki odlomak ili lekciju iz katekizma, napomenuvši učenicama kako će o obrađenom gradivu biti ispitane sljedeći nastavni sat pa je bojazan i strah od ispitivanja polučila apsolutnu disciplinu u razredu.

Karlo Gruičić bio je vrlo omiljen, kako među običnim pukom, tako i među učiteljima i predstavnicima mjesne i oblasne vlasti. Učitelj Vatroslav Bohorčić u školskoj je Spomenici za šk. god. 1926./1927. o njemu napisao vrlo pohvalne riječi:

Potpis Karla Gruičića kao župnika i vjeroučitelja na ispitnom izvješću III., IV. i V. razreda Niže djevojačke pučke škole u Martinskoj Vesi, šk. god. 1926./1927.; privatni posjed

Gospodin Karlo Gruičić uzoran je svećenik, zauzet za svako djelo, koje oplemenjuje dušu i srce. Eno ga vidimo u nedelju kod rane sv. mise, pa kod poldanje i večernjice. Pred večernjicu ili poslije poučaje djevojke, pa i momke lijepom skladnom pjevanju i mješovitom zboru. Eno ga tamo opet vodi glavnu riječ u zadružnom domu, priučavajuć narod na zadrugarstvo i na štednju, pa i njegovom pobudom

⁸⁸⁹ Isto; usp. str. 57, 57v, 58v, 59, 59v, 60.

⁸⁹⁰ Isto, str. 57.

*sazidan je na župnom zemljištu ljep i ukusan Zadružni dom. Eno ga opet dva put tjedno po svim školama svoje župe na katekizaciji, a kod propovjedi kako umno i duhovito znade davati pouke, kojima je svrha, da upozori narod na ovu ili onu opasnost, koja mu prijeti duševnom i tjelesnom životu. Sav njegov mar dopro je i do viših crkvenih poglavica, pa je imenovan Dekanom. Od moje pako strane budi mu iskrena hvala za sva djela, a osobito za ona kod malenih koja je upriličio 29. lipnja 1927. godine kod proslave 75. godišnjice opstanka ove škole. Nisam vrstan, da to sve opišem, kako to zaslužuje uložena za to trud, još će to sve njegovim marom biti štampano i raspačano u narod, da i kasnijim pokoljenjima bude na uzor i spomen rad dobrog pastira ove župe. Živio ga Bog još mnogo godina čelična i zdrava na korist milom našem narodu!*⁸⁹¹

ANDRIJA JAGATIĆ

Dr. Andrija Jagatić rođen je 1850. godine u Luki Desnoj. Pučku školu polazio je u Martinskoj Vesi u razdoblju 1858. – 1862., a gimnaziju i bogosloviju u Zagrebu. Godine 1875. zaređen je za svećenika, a kao mladi klerik najprije je službovao u Nadbiskupskom svratištu u Požegi te kao suplent na tamošnjoj gimnaziji. Godine 1877. u Zagrebu preuzima dužnost glavnog urednika *Katoličkog lista* koju obnaša sve do 1882. kada ga je vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler imenovao vrhbosanskim kanonikom u suglasju sa zagrebačkim nadbiskupom Josipom Mihalovićem. U Sarajevu je bio aktivan oko uređivanja *Glasnika Srca Isusova* te je uz samog nadbiskupa svojim brojnim teološko-pastoralnim djelima odigrao veliku ulogu u procesu nacionalno-političkog oblikovanja bosanskohercegovačkih Hrvata. Godine 1896. na poziv zagrebačkog nadbiskupa Jurja Posilovića ponovno dolazi u Zagreb i preuzima dužnost generalnog superiora Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog. Od pape Lava XIII. dobio je visoko odlikovanje i titulu apostolskog protonotara zbog iznimnih zasluga na području odgoja i obrazovanja u Vrhbosanskoj nadbiskupiji. Vrativši se u Zagreb, nastavio je obavljati visoke crkvene dužnosti, no istodobno je bio blizak običnom puku, često gostujući po crkvama i župama kao propovjednik i vjeroučitelj. Njegova svestrana zauzetost nije zaobišla ni župu ni školu u Martinskoj Vesi, kojoj se nastojao odužiti osnivanjem Djevojačke pučke škole kojoj je namijenio zakladu te u njoj postavio učiteljice časne sestre milosrdnice, darovavši im svoju obiteljsku kuću za budući samostan te oveće zemljište na kojem je već 1900. godine izgrađena zgrada Djevojačke pučke škole. Umro je u Zagrebu 24. svibnja 1901. i pokopan na groblju Mirogoju.

⁸⁹¹ Isto, str. 54.

FRANJO LOVREC

Franjo Lovrec rođen je 1874. u Preseki kraj Murskog Središća, a umro 1918. u Martinskoj Vesi. Župom Martinska Ves upravljao je u razdoblju 1909. – 1918, u vrijeme kada su se od martinske škole odvojile škole u Setušu (1909.) i Željeznom Desnom (1917.). Župnik Lovrec redovito je podučavao vjeronauk u sve četiri škole na teritoriju župe, unatoč drugim duhovnim i gospodarskim poslovima.⁸⁹² Dana 17. rujna 1911. obje martinske škole posjetio je zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer prigodom dijeljenja svete potvrde i kanonske vizitacije župe:

*Lijepim riječima obodrio je mladež na napredak, darovao joj knjižica, krunica i lijepih sličica, a ujedno odredio, da se pet učenika ove učione imade začlaniti u društvu sv. Jeronima o njegovu trošku.*⁸⁹³

Iz ovog učiteljskog izvještaja vidljivo je kako su visoki gosti poput nadbiskupa Bauera, osim inspekcijskih razloga, školu posjećivali da bi učenike nagrađivali materijalnim darovima i učlanjenjem u kulturne organizacije od državnog značaja radi promocije njihova djelovanja među pukom, što su također smatrali dobrotvornim gestama.

JURAJ MATOSOVIĆ

Juraj Matosović vršio je dužnost župnika u Martinskoj Vesi u razdoblju 1877. – 1884. Odmah po dolasku istakao se revnošću u vršenju duhovne službe te zauzeo za dobrobit škole.⁸⁹⁴ Uz župničku službu obavljao je i dužnost mjesnog školskog nadzornika te županijskog zastupnika. Na skupštinama je često govorio i skretao pozornost na narodne potrebe, posebice na području školstva. Karlo Gruičić ga u svojim povijesnim crticama o povijesti Župe Martinska Ves, uz župnika Tolvajčića i Švelca te uz kanonike Mikovića i Jagatića, ubraja među njene najveće dobrotvore.⁸⁹⁵

⁸⁹² Sremić, *Župa Martinska Ves*, str. 106.

⁸⁹³ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 39.

⁸⁹⁴ Isto, str. 9-9v.

⁸⁹⁵ Gruičić, Karlo (1944.): „Župa Martinska Ves nekoć i danas”, u: sisački tjedni list *Hrvatske novine*, br. 42/1944., Gradski muzej Sisak, Sisak

ISPITNO IZVJEŠĆE

o napretku učenica II III I godišta

I. i II. poljeću školske godine 1912/13

Pregled učenica za školsku godinu 1912/13

Poljeće	Izveštaj poljeća	Izveštaj poljeća	Izveštaj poljeća	Izveštaj poljeća	Izveštaj poljeća	Izveštaj poljeća	Po vjeroispovijesti					Opći red				Prema prošloj godini
							grčki	srpski	katolički	pravoslavni	evangelj	prvi	drugi	treći	četvrti	
I.	36	28	21	35	28	21	36	27	21	36	27	5	28	2	1	1
II.	35	28	21	35	28	21	36	27	21	36	27	5	28	2	1	1
III.	35	28	21	35	28	21	36	27	21	36	27	5	28	2	1	1
IV.	35	28	21	35	28	21	36	27	21	36	27	5	28	2	1	1

Potpisi:

Za I. poljeće:

Za II. poljeće:

Sestra Hordula Velikanj
učiteljica

Tiskovna formula 18. — Redni broj materij. računa 45.

Sestra Hordula Velikanj
učiteljica

Potpis župnika Franje Lovreca kao mjesnog školskog nadzornika i vjeroučitelja na ispitnom izvješću I., II. i III. razreda Niže djevojačke pučke škole u Martinskoj Vesi u šk. god. 1912./1913.; privatni posjed

IVAN MIKOVIĆ

Ivan Miković rođen je 1814. u Martinskoj Vesi Desnoj, a umro 1882. u Zagrebu. Pučku školu završio je u Petrinji, gimnaziju u Zagrebu, Logiku u Pečuhu, Filozofiju u Sabariji, a Teologiju u Zagrebu. Na dužnosti kapelana bio je u Bjelovaru, a zatim postao administratorom župe u Kravarskom. Godine 1851. prisegao je za Župu Ludina gdje je postao podarhidakon (podjašprišt). Godine 1864. imenovan je i instaliran za kanonika Prvostolnog kaptola zagrebačkog te postao dijecezanskim školskim nadzornikom. Kao nadzornik kaptolskih dobara i upravitelj sisačkih crkvenih posjeda izrazio je domoljubnu gestu inzistirajući da se od godine 1870. kaptolski Zapisnik piše hrvatskim umjesto latinskim jezikom.

Kako bi se odužio rodnom mjestu te pripomogao tamošnjem školstvu, Miković je 1878. dao određenu svotu novca za izradu svilenog školskog barjaka. Martinskoveški Školski odbor na sjednici održanoj 19. veljače iste godine odaslao mu je zbog toga pismenu zahvalnicu:

Prečastni gospodine kanoniče!

S ugodnom radošću doznao je ovomjestni školski odbor, da je prečastnost Vaša sjetiv se svog rodnog mjesta, pomisliti blagoizvoljela i na školu našu, darovav joj u ime podpore za nabavu školskog barjaka znatniju svotu novaca; čega radi je odbor ovaj, nemogavši odoljeti srcu vrh ovoga plemenitoga čina, u sjednici svojoj od dne 19. veljače t. g. jednoglasno zaključio Preč. Vašoj najtopliju zahvalnicu izraziti. Dočim se ova najvruća zahvalnost od strane ovog odbora najsmjernije izražuje; neće se ujedno zaboraviti preporučiti mladeži, koja će se pod barjak ovaj sakupljati, da se za svog visokog dobrotvora za stalno zdravlje i blagoslov božji Svevišnjemu pomoli. Dopustit će napokon smjernost Preč. Vaše da se ovaj plemeniti Vaš čin za vječnu uspomenu u spomenicu školsku stavi.⁸⁹⁶

Školske godine 1880./1881., točnije 8. ožujka 1881., kanonik Miković namijenio je martinskeškoj školi *vječnu zakladu* koju je poslao župniku i mjesnom školskom nadzorniku Jurju Matosoviću. Riječ je o zadužbini u obliku imanja (kuća, čardak, kuharna, štagalj, štala te 7 rali i 679 hvati pripadajućih oranica i sjenokoša) što ga je kupio u Martinskoj Vesi Lijevoj i ostavio na upravljanje mjesnom župniku i Općinskom odboru. Od 3/5 prihoda s toga imanja namijenjeno je financiranju svetih misa za pokoj njegove duše i duše njegovih roditelja, 1/5 za potrebe župne crkve sv. Martina, a 1/5 za potrebe martinskeške pučke škole.⁸⁹⁷ Školski odbor sastao se 31. ožujka 1881. kako bi raspravljao o rečenoj zakladnici te ju konačno odobrio i o tome obavijestio Kraljevsku podžupaniju u Sisku. Za njeno konačno uživanje bio

⁸⁹⁶ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 9v-10.

⁸⁹⁷ Isto, str. 11-11v.

je potreban pismeni pristanak Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade. Međutim, rasprava o zakladi u Vladi odužila se sve do školske godine 1888./1889.⁸⁹⁸ kada ju je svojim otpisom od 8. lipnja 1889. odobrila, a Kotarska oblast u Sisku 18. lipnja iste godine martinskoveški Školski odbor o tome pismeno obavijestila.⁸⁹⁹

STJEPAN TOLVAJČIĆ

Stjepan Tolvajčić rođen je 10. rujna 1796. u selu Bobovcu Župe Rozga u Hrvatskom zagorju. Za svećenika je zaređen 1820., a župnikom u Martinskoj Vesi imenovan 1830. na prijedlog ljubljaničkog grofa i župnog pokrovitelja (kolatora) Kajetana Erdödyja.⁹⁰⁰ Osim revnog vođenja župe, Tolvajčić je inicirao otvaranje pučke škole u Martinskoj Vesi, o čemu svjedoči prijepis teksta tadašnje školske Zakladnice. U njoj je Tolvajčić, između ostaloga, tituliran i kao nadglednik pučkih učiona sisačkoga kotara i ravnatelj martinskoveške narodne škole.⁹⁰¹ Iz povijesnih vrela saznaje se da je po tadašnjem školskom sustavu župnik ujedno obnašao i funkciju ravnatelja škole. Prije dovršetka školske zgrade župnik Tolvajčić dao je urediti jednu sobu u svojoj žitnici pretvorivši je u učionicu:

*Škola bila je sa župnim uredom od svog početka u toliko spojena, što je mjestni župnik pa tadanjem sistemu bio ravnateljem iste... župnik Stjepan Tolvajčić nemogav naći primjerene prostorije za školu, odpusti napokon kao za nuždu dok se nova zgrada školska sagrađi, sobicu u svojoj žitnici (hambaru) koja mu inače za pivnicu služaše, dade ju o svom trošku popoditi i potrebite školske klupe praviti.*⁹⁰²

Župnik Tolvajčić umro je u Martinskoj Vesi 10. prosinca 1856. i sahranjen u cintoru (crkvenom dvorištu) na južnoj strani crkve (vidi sl. 81.):

*Pokopao ga je sisački župnik, podarhiđakon i začastni kanonik Franjo Šloiznig u prisuću svega kotarskog svećenstva i mnoštva naroda.*⁹⁰³

Prilikom proslave 75. obljetnice osnutka škole 1927. godine tadašnji martinskoveški župnik Karlo Gruičić dao je obnoviti grob, a općinski načelnik Stjepan Repač obvezao se u ime Općine i Školskog odbora brinuti za njegovo održavanje. Ta je obaveza prelazila i na sve buduće općinske načelnike, no s vremenom je ona zaboravljena, a grob prepušten zaboravu. U

⁸⁹⁸ Isto, str. 16v.

⁸⁹⁹ Isto, str. 17v.

⁹⁰⁰ Sremić, *Župa Martinska Ves*, str. 95.

⁹⁰¹ HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., *Spomenica [1852] 1875. – 1932.*, str. 1.

⁹⁰² Isto, str. 2v.

⁹⁰³ Gruičić, Karlo (1944.): „Župa Martinska Ves nekoć i danas”, u: sisački tjedni list *Hrvatske novine*, br. 40/1944., Gradski muzej Sisak, Sisak

najnovije vrijeme zalaganjem Verice Pleše, ravnateljice Osnovne škole Braća Radić u Martinskoj Vesi, prilikom obilježavanja 160. obljetnice školstva u Martinskoj Vesi 2012. godine, na tom grobu položeni su vijenci i zapaljena svijeća te od tada postoji inicijativa da se on primjereno uredi i pločom označi kao počivalište utemeljitelja mjesne škole.

***Grob Stjepana Tolvajčića – svećenika i utemeljitelja Pučke škole u Martinskoj Vesi;
privatni posjed***

Lapisnik

obice pucike uicem u Marten,
skajvce po nivoitance p^r. Lstik obz
sa poram... Listopreca 1875.

Prilog 5. Početak Zakladnice narodne učione u Martinskoj Vesi od 8. lipnja 1853. god.;
Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959.,
Spomenica [1852] 1875. – 1932.

1.

Spomenica 1852.

otie pučke škole u Martinskoj Vesi

Škola u Martinskoj Vesi na desnoj obali Save utemeljena je ugovorom od godine 1852. Rasko, se ove iz istog ugovora u prepisu vidi:

Pokriv. Zakladnica narodne učione u Martinskoj Vesi. Mi na mjestu g.o. B. poduzetima, isavjetnog i. R. Bot. perovoja Susip Gregorić Mat. nadstelnik pučkih pučana i pravatelj narodne škole Martinske, rešile Stjepan Tolvačić, obine Tetuš glavni, Vukoslav Gorup, iste obine tajnik Vladimir Dedeković i zakleti starijine Gr. ga Matijasec iz Martinske Vesi son Raj. Save, Tomio Šimpr iz Martinske Vesi son Raj. Save, Ivo Justić iz Keljerna, Gjula Špiri, Šancec iz Lute, Gjula Matijasec iz Trebarjeva son Raj. Save, Mato Buić iz Trebarjeva son Raj. Save, Mato Marušić iz Mahora, Stev. Magjerić iz Tetuša, svim kojim se dobili obina, mijen dojeno tvrdu ova da u Martinskoj Vesi godine 1852. dne 23. meseca prosinca, duxamo jedinica i u njoj uvažiti prvom potrebu narodne provrete, puled pruć pjele i jedno dušne provrije, kupljama pojedno obinara Tetuških, na temelju škole se saflave od godine 1845. u smislu narodne visote i. R. hrvatsko-slavonske škole oblate od 18. lipnja 1851. b. i. R. zaključimo i ustanovimo

- 1) Kupnju Martinske škole sastojicu iz selah Martinske Vesi, Lutha Trebarjevo, Mahora, Tetuša, Ljubljani Keljerno utemeljuje se na sedam pučana u Martinskoj Vesi kao štohom mjestu ove kupe.
- 2) Kupljama se obrećuje svom trošku dovoljno prostora za školu, kupnja pojedno pristojim stanom za učitelja iz tvrdog gradiva polag opivre po političkoj oblati u spravaumljenju za i. R. zem. graditeljstvom izradjene i odobrene po oblati i na isti način ne samo pučanicu svim potrebnim školstkim političkom providiti, nego također i školstku kupnju, kad potreba popravljati.
- 3) Plaća učitelja pojedno mjestnog orguljara ovim malo prije naznačena bezplatna stan, opredjeljuje se u godišnjih tri sto forinti srebra u gotovom novcu, ova plaća ima se u obinosti poraz uračunati, i prate svake godine u proračun obinosti potrebi i uvrstiti u porezom, ujedno pobrati i iz obinosti blagajne učitelja u njega, u namiru u mjesečnim poslovima ujedno odbrojiti.

Prilog 6. Korice Glavnog imenika (matice) školskih sposobnjaka Opće pučke škole u Martinskoj Vesi od šk. god. 1880./81. do šk. god. 1941./42.;

Izvor: Arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves

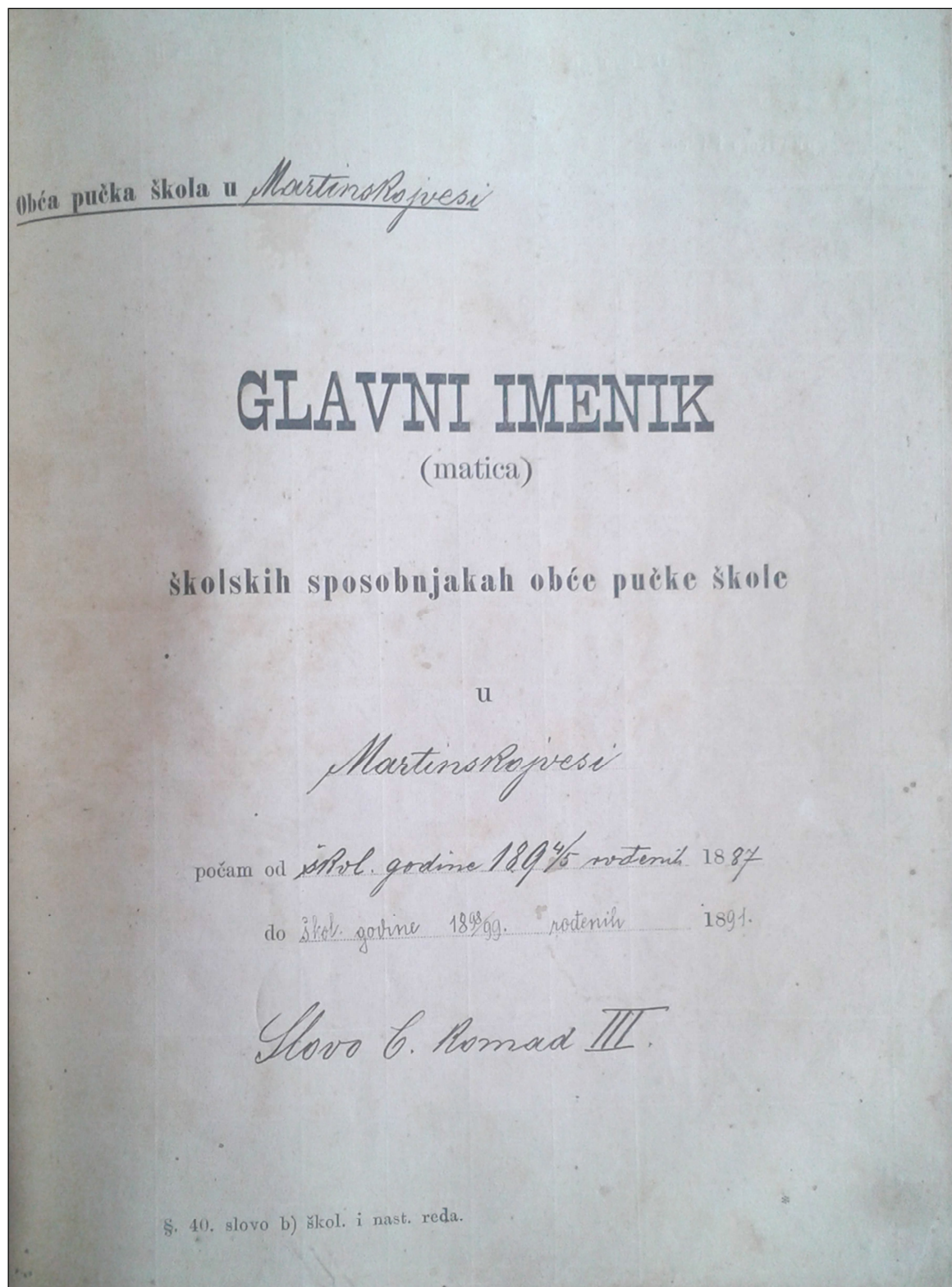
Prilog 7. Korice Glavnog imenika (matice) školskih sposobnjaka Djevojačke pučke škole u Martinskoj Vesi od 1900. – 1944. god.;

Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola Martinska Ves, [1852] 1875. – 1959, Glavni imenik 1900. – 1944. god.

**Prilog 8. Početna Matica školskih sposobnjaka Opće pučke škole u Martinskoj Vesi u:
„Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah Obće pučke škole u Martinskoj Vesi
počam od šk. god. 1880./81. do šk. god. 1941./42.”;**

Izvor: Arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves

Prilog 9. Matica školskih sposobnjaka Niže pučke škole u Martinskoj Vesi u: „Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah Obće pučke škole u Martinskoj Vesi počam od šk. god. 1880./81. do šk. god. 1941./42.”;

Izvor: Arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves

Niža pučka škola u *Martinskoj-vesi*

GLAVNI IMENIK
(matica)

školskih sposobnjaka niže pučke škole

u
Martinskoj-vesi

počev od šk. godine *1890/1900.* rod. *1892.*
do *18*

Slavo D. komad II.

Formular 7.

Prilog 10. Početak Matice Dječjačke pučke škole u Martinskoj Vesi od 1900. godine u:
„Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah Opće pučke škole u Martinskoj Vesi
počam od šk. god. 1880./81. do šk. god. 1941./42.”;

Izvor: Arhiv Osnovne škole Braća Radić, Martinska Ves

Učenika (Učenice)				Otac ili sestrinac		Stanoje			O p a z k e									
Tekuci broj	prezime i ime	vjera	godina i dan rođenja	domovina	rođno mjesto	Ime	znajući	kod	u ulici	kućni broj	Kad je postao spo- sobnim za polaziti školu?	Kad je počeo polaziti školu?	Kad je otpušten iz škole?	Uzrok otpusta	Kad je počeo polaziti općevnu?	Kad je otpušten iz općevnice?	O p a z k e	
16	Jure cerna	1892	1892. 10. 10.	Škrljevo	Škrljevo	Jure	znajući		Škrljevo	1899	1899	1899	1899					
17	Radica Juro	"	1893	"	Škrljevo	Radica	"											
18	Stjepan Jovanović	1894	1894. 10. 10.	"	Škrljevo	Stjepan	znajući											
19	Jure Jovanović	"	"	"	Škrljevo	Jure	"											
20	Stjepan Juro	"	"	"	Škrljevo	Stjepan	"											
21	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
22	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
23	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
24	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
25	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
26	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
27	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
28	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
29	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
30	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
31	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
32	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
33	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
34	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
35	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
36	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
37	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
38	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
39	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
40	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
41	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
42	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
43	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
44	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
45	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
46	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											
47	Radica Juro	"	"	"	Škrljevo	Radica	"											

Prilog 11. Matica školskih sposobnjaka Djevojačke pučke škole u Martinskoj Vesi u: „Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah Obće pučke škole u Martinskoj Vesi počam od šk. god. 1880./81. do šk. god. 1941./42.”;

Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola Martinska Ves, [1852] 1875. – 1959, Glavni imenik 1900. – 1944. god.

Niža pučka ^{djevoj.}škola u Martinskoj vesi

GLAVNI IMENIK

(matica)

školskih sposobnjaka niže pučke ^{djevoj.}škole

u *Martinskoj vesi*

počev od *1. listopada* 18*90*

do _____

Formular 7.

**Prilog 12. Fotografija starog samostana časnih sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog u
Martinskoj Vesi iz 1900. god.;**
Izvor: Arhiv Družbe sestara milosrdnica, Zagreb

Prilog 13. Zapis o otvaranju i posveti nove zgrade Dječake pučke škole u Martinskoj Vesi 29. rujna 1901.;

Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Spomenica [1852] 1875. – 1932.

Posveta nove škole obavljena je svečanim načinom uz gruvanje prazni-
 gija dne 29. rujna 1901. God toga svečanoga čina prisustvovali su sljedeća
 gospoda:

Benjamin
 k. r. št. pristojnik

Martin Dogaš
 žup. i mj. št. nač.

Jan Benstovitch
 sav. učitelj

Katarina Horacich
 učiteljica

Juan Horacich
 bivši sav. učitelj

Stefan Bistkovic

Stjepan Ljubić
 obinovi načelnik

Juan Ljubić
 opć. školski

Ljubo Ljubić

Milko Mlinarić
 Ljubo Mlinarić

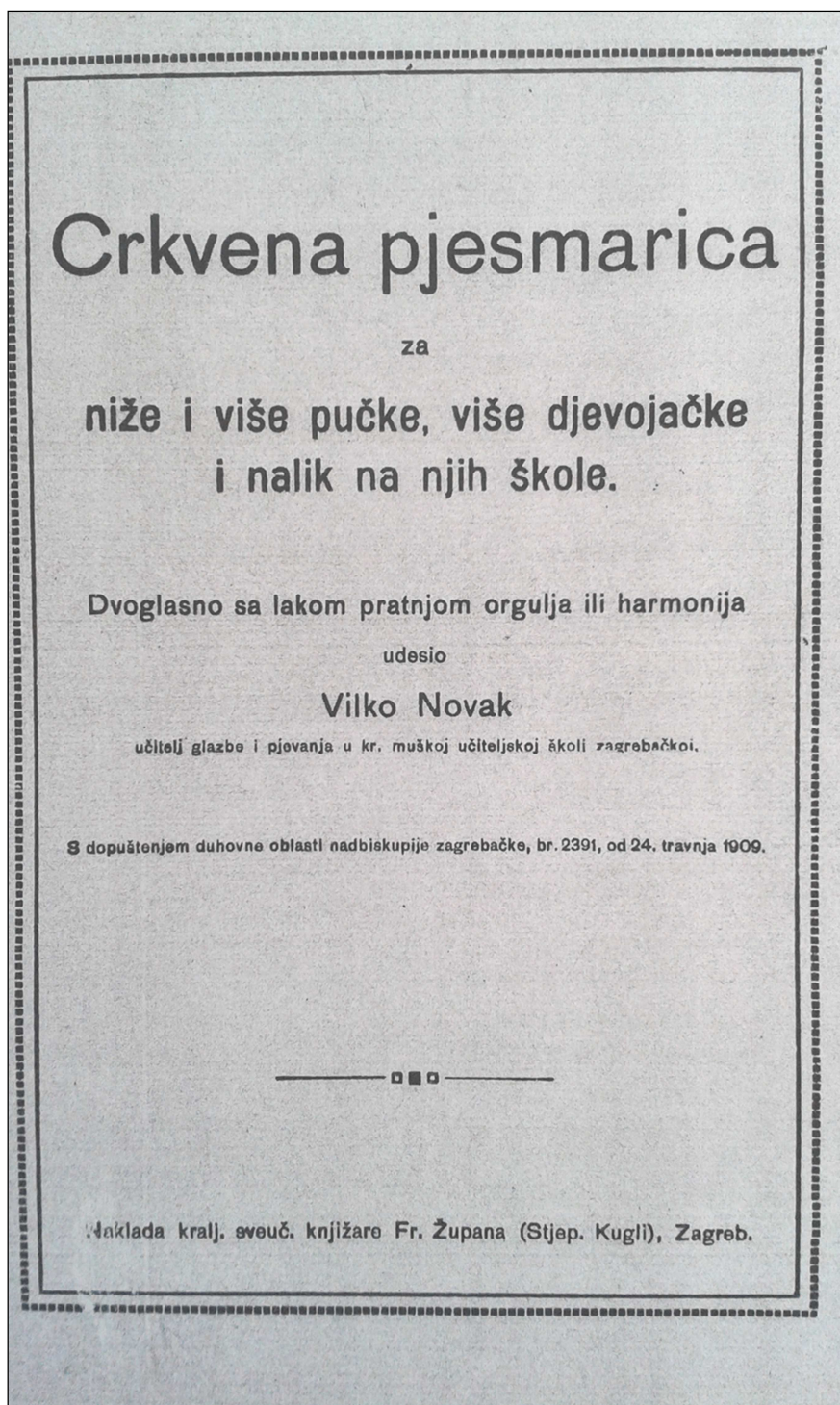
Sestra Ignacija Krič
 učiteljica

Sestra Eugenija Ramić
 učiteljica

Matej Brel
 Ljubo Brel

Prilog 14. Naslovnica Novakove pjesmarice za niže djevojačke pučke škole iz 1909. godine;

Izvor: Arhiv Župe sv. Martina biskupa u Martinskoj Vesi

**Prilog 15. Crtice o vremenskim prilikama i prirodnim pojavama u Martinskoj Vesi;
Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959.,
Spomenica [1852] 1875. – 1932.**

Šk. god. 1876./1877.

Te godine 1876. na dne 12. prosinca u ½ 1 sat poslije polnoći oćutio se je ovdje jak no kratak potres i to tako, da se je činilo da će se škola srušiti. Ove godine bile su i velike poplave, osobito u mjesecu studenom.

(zapisao: Ivan Kovačić, učitelj)

Šk. god. 1880./1881.

Ove školske godine na dne 9. studena bijaše ovdje jak valovit potres u ¾ 8 satij jutrom, koji je 10 do 15 sekunda trajati mogao. Svietiljke i tezovi na uri uzljuljale se u sobi, pokućstvo ružilo, ko što i kuruz na tavanu i krov strašno škripao. Potres je taj poćinio mnogo štete u domovini našoj, naroćito u glavnom gradu Zagrebu, gdje se je potres kroz godinu dana, ćas jaće, ćas slabije ponavljao... Iste školske godine 1881. na 5. srpnja udario je grom oko 1 sat noćom u crkveni krov, koj je poćeo pram jutra i gorjeti, no brzom i odvažnom pomoći župljana naroćito: Mate Šterca, Ive Zagorca, Marka Mikliša i Josipa Matijašća iz Martinske Vesi Desne bude vatra na brzo ugašena.

(zapisao: Ivan Kovačić, učitelj)

Šk. god. 1894./1895.

Školska ova godina, naroćito zimski i dva proljetna mjeseca bijahu najnepovoljniji u ovih 40 godina učiteljevanja moga i to radi vanredne mećave i vode te bolesti difterije, koja je redala od sela do sela redomice po ćitavoj ovoj župi, od koje bolesti pomrije mnogo djece medju kojima i troje školske mladeži. Bijaše dakle ova školska godina po napredak škole veoma nepovoljna.

(zapisao: Ivan Kovačić, učitelj)

Šk. god. 1900./1901.

Dne 2. siječnja 1901. zamrznula se Sava, te po tomu djeca iz lijeve obale nijesu mogla dolaziti u školu do 22. siječnja, kada je led okopnio.

(zapisao: Ivan Benković, učitelj)

Šk. god. 1908./1909.

Za rana već pritisla silna zima. Na dan sv. Martina zapao skoro pô metra dubok snijeg. Taj se dugo održa, poslije nešto popusti, al opet na novo zapadne, tako da je narod govorio: "Ove godine imademo 3 zime". Sve do u kasno proljeće bilo je snijega, što je vrlo zlo za narod, jer ne bijaše paše, a u štali ni mrvica sijena. Vodostaj rijeke Save bio je tako čitavu zimu malen, da je prevoz jedva mogao ići, a neko vrijeme nije ni vozio. To je bilo vrlo teško, osobito za školsku mladež, koja se je morala uz životnu pogibao u čamcu prevažati. Školski, a i svi susjedni bunari bjehu bez vode. Narod je morao piti vodu iz Save. Ovako malenog vodostaja ne pamte ljudi već mnogo godina... Koliko je bila prošla godina sušna, toliko je ova močvarna, malo koji dan prođe bez kiše. Vrtovi i voćnjaci, koji su bili lani puni svakovrsnim plodom, stoje sada pusti i goli. Nesretna gamad, gusjenice uništiše sve. Sav rad, sav napor da se unište nije pomogao, jer ih je bilo na milijarde. Inače je vegetacija dosta povoljna, što se tiče ostalih plodina, pak ima nade da će biti godina dobra.

(zapisao: Mihovil Telišman, učitelj)

Šk. god. 1909./1910.

Dana 8. listopada oko 11 sati prije podne iznenadio nas je žestoki potres. Mladež je bila sva u školi, ali osim malo straha nesreće nije bilo nikakove. Isti se ponovio u nedelju 10. X. u 7 sati ujutro dva puta, ali opet hvala Bogu bez nesreće, dočim u drugim krajevima osobito u Pokuplju, gdje mu je bilo ishodište, načinio je mnogo štete. Pred sam Božić dobismo drugog nemilog gosta, ali dosta običnog u ovom kraju – veliku vodu. Pripovijedaju ljudi, da već odavna nijesu zapamtili ovakova vodostaja, pa je sva sreća, da je voda najrapidnije rasla, inače da je to bilo po noći, bilo bi još veće nesreće u samim selima, ovako si je voda našla put izvan sela, te je u našoj općini na pet mjesta provalila nasip. Žitelji sela Mahovo nijesu mogli čitavog Božića u crkvu, a isto tako ni školska mladež nije nekoliko dana predavanja polazila. U opće cijela ova zima bila je sasna mokra i kišovita. Na nebeskom svodu pojavila se u mjesecu siječnju zvijezda repača, o kojoj narod mnogo priča i razne joj nesreće pripisuje. Po

nauci dr. Otona Kučere, glasovitog hrvatskog astronoma, ista zvijezda jest skitalica (vagabund), koja se iz dalekog svemira doklatila u naše nebo i to u veliku blizinu sunca, pak joj se i pripisuje utjecaj na temperaturu naše zemlje. Vidjevala se gotovo čitavi mjesec, dok nije opet velikom brzinom otputovala u svemir. 28. siječnja pojavio se opet u 1 sat u noći potres, koji se je uz manje trešnje kroz više dana opetovao. U mjesecu svibnju pojavio se Halleyev komet, te je 18. svibnja naša zemlja prošla kroz njegov rep. Isti se vidi svakih 75 godina.

(zapisao: Mihovil Telišman, učitelj)

Šk. god. 1914./1915.

Dne 15. veljače 1915. zadesila je od poplave Martinsku Ves i sva susjedna sela golema nesreća. Nabujala Sava na više mjesta podrovala nasipe i razlila se. Najviše stradala je Martinska Ves Desna i Luka Lijeva... Nije bilo obuke tri dana, dok nije vode oko škole nestalo i peć u jednoj sobi postavljena.

(zapisala: Terezija Vlašić, učiteljica)

Šk. god. 1916./1917.

U drugoj polovici mjeseca siječnja započela žestoka zima i zapao veliki snijeg, kojeg se i stariji ljudi jedva sjećaju. Školska djeca gotovo kroz tri tjedna iz daljih sela škole polazila nijesu.

(zapisala: Terezija Vlašić, učiteljica)

Šk. god. 1925./1926.

Polovicom mjeseca studenoga 1925. stradala je Posavina od silne poplave, koja je uništila mnogo zgrada, a neki su i životom platili. U općini Martinska Ves najviše je stradalo selo Trebarjevo Desno, jer je pukao obrambeni nasip i cijelo selo bilo je pod vodom, te su ljudi morali tjerati stoku u susjedno selo. U godini 1926. bile su dvije poplave; jedna koncem srpnja, a druga početkom kolovoza. Mnogo su stradali poljski usjevi, a napose oni u nizinama. Livade propale su gotovo sve, te su ove godine u ovim krajevima ljudi u gospodarstvu mnogo stradali.

(zapisao: Franjo Zezula, učitelj)

Šk. god. 1928./1929.

Ove godine harala je tako ljuta zima, kakovu ni starci ne pamte. Bilo je dana, kada je žive jednostavno nestalo u jabučici toplomjera. Sava se je zamrznula tako, da se je moglo preko nje čak i blagom prelaziti. Niti su mlinovi radili, niti je skela vozila. Preko mjesec polazila su u školu samo djeca iz Martinske Vesi Desne. Naravno, da je obuka stajala radi toga na mrtvoj točki. Sa strane vlasti bila je škola, kao i sve ostale škole, zatvorena od 12. pa do 22. veljače.

(zapisao: Zlatan Čop, učitelj)

**Prilog 16. Crtice o vremenskim prilikama u Martinskoj Vesi;
Izvor: Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine,
Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog**

Šk. god. 1914./1915.

Na žalost cijelog ovog kraja nastala je 14. veljače tolika povodnja, da su i isto školske sobe bile u vodi, koja je i silne štete nanijela gotovo svakomu. Radi toga bila je prekinuta obuka gotovih osam dana za školsku mladež u istom selu, dočim djeca iz dalnjih sela nijesu mogla u školu gotovo mjesec dana.

(zapisala časna sestra Gracioza Strmecki, učiteljica)

Šk. god. 1916./1917.

Pošto je ove godine vladala neobična, strašna zima, zato je te zime školska mladež izgubila potpuna 4 mjeseca obuke. Nakon te krute zime nastala je silna žega, da gotovo se sve osušilo, kao što je u zimi sve pozeblo, pa i isto mnogo drveće se osušilo radi prevelike i preoštre zime. Tako da će ta cijela godina ostaviti nemilu, nezaboravnu uspomenu.

(zapisala: časna sestra Gracioza Strmecki, učiteljica)

Šk. god. 1918./1919.

U studenom je Sava silno narasla, te na dva mjesta prodrila cestu, te djeca iz Luke Lijeve jedno osam dana nijesu mogla u školu, a tako isto djeca iz Mahova neidu s istoga razloga.

(zapisala: časna sestra Gonzaga Perić, učiteljica)

Šk. god. 1928./1929.

Poslije Nove godine nastala je velika zima do -23°. Snijeg je bio visok 1m. Sava je bila smrznuta sve do sv. Matije, poradi toga je bio polazak škole slab.

(zapisala: časna sestra Bogumila Zajiček, učiteljica)

Šk. god. 1937./1938.

Radi velike vode bio je polazak škole dosta otežčan i djeca nisu mogla preko Save doći u mjesecu listopadu.

(zapisala: časna sestra Gonzaga Perić, učiteljica)

Šk. god. 1938./1939.

Do polovice svibnja bilo vrijeme povoljno, nu od onda učestale kiše i prolomi oblaka, te Sava počela naglo rasti, a 24. svibnja bila pogibao najveća da se razlije. Međutim, nepoznata ruka učinila otvor na nasipu kod sela Veleševac i Ruča, Sava prodrila, poplavila šumu, livade i polja s protivne strane. Uz to, nabujala je i šumska voda Odra i poplava učinila silnu štetu usjevima. Obuka doduše nije bila prekinuta, ali pojedine učenice iz Martinske Vesi Lijeve i Maloga Trebarjeva nisu mogle dolaziti u školu. U školu i to u sobu I. i II. razreda podvirivala voda kroz pod tri dana, radi tzv. podvirice.

(zapisala časna sestra Gonzaga Perić, učiteljica)

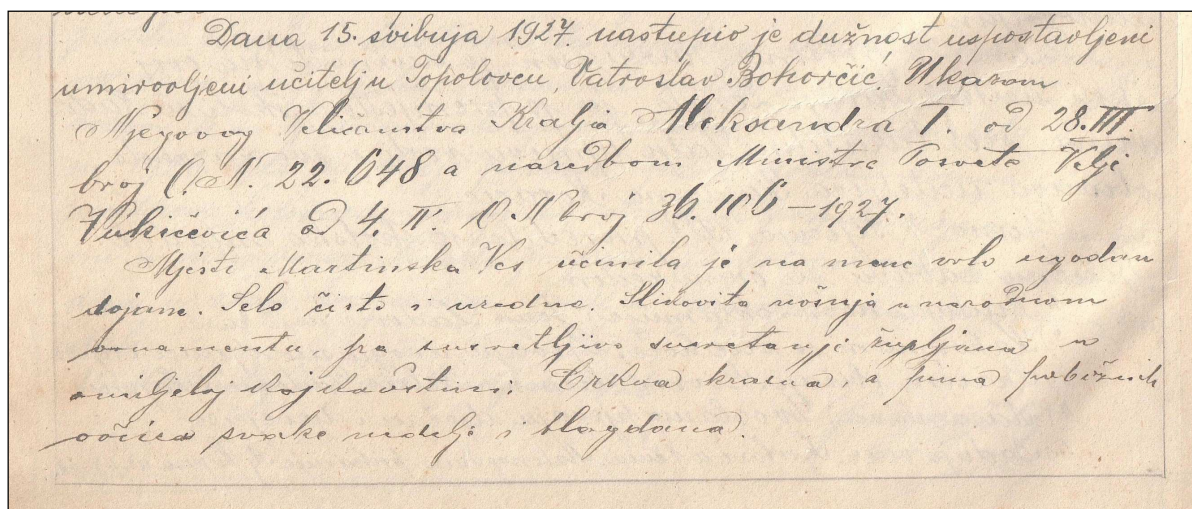
Šk. god. 1939./1940.

U siječnju i veljači bio je manjkav polazak škole radi oštrem zime. Sava je bila dulje vremena zaleđena i djeca sa lijeve strane Save nisu nikako išla. Nekoliko odvažnijih je išlo i preko leda na Savi u školu.

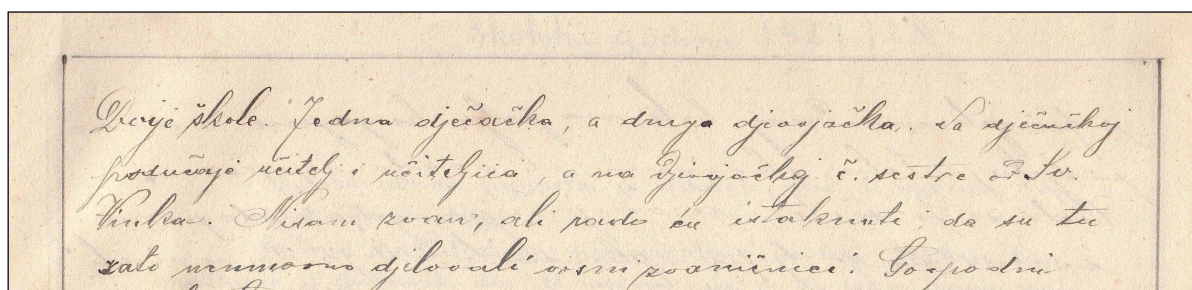
(zapisala: časna sestra Leonila Matijević, učiteljica)

Prilog 17. Dojmovi učitelja Vatroslava Bohorčića upisani u Spomenicu Niže dječake pučke škole u Martinskoj Vesi prilikom stupanja na dužnost u Martinskoj Vesi 15. svibnja 1927. godine;

Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Spomenica [1852] 1875. – 1932.

Dana 15. svibnja 1927. nastupio je dužnost uspostavljeni
umirovljeni učitelj u Topolovcu Vatroslav Bohorčić. Nakon
Mnogogov. Veličanstva Kralja Aleksandra I. od 28. III.
broj (L.N. 22. 048 a naredbom Ministra Prosvete Veli
Vukobratović od 4. IV. L.N. broj 36. 106 – 1927.

Dvije škole. Jedna dječjačka, a druga djevojačka. Na dječjačkoj
podučuje učitelj i učiteljica, a na djevojačkoj č. sestre Sv.
Vinka. Nisam zvan, ali rado ću istaknuti da su tu
zato neumorno djelovali vrsni zvaničnici. Gospodni

Prijepis:

...Mjesto Martinska Ves učinila je na mene vrlo ugodan dojam. Selo čisto i uredno. Slikovita nošnja u narodnom ornametu, pa susretljivo susretanje župljana u omiljenoj kajkavštini. Crkva krasna, a puna pobožnih ovčica svake nedjelje i blagdana. Dvije škole. Jedna dječjačka, a druga djevojačka. Na dječjačkoj podučuje učitelj i učiteljica, a na djevojačkoj č. sestre Sv. Vinka. Nisam zvan, ali rado ću istaknuti da su tu zato neumorno djelovali vrsni zvaničnici...

18.a) Potpis nadbiskupa Jurja Posilovića u Spomenici Opće pučke škole u Martinskoj Vesi; Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Spomenica [1852] 1875. – 1932.

Školotna ova godina, naročito zimski i dva prolećna meseca
bijahu najneповољнији u ovih 40 godina nasteljevanja moga i to
zadi vanredne mećave i vode te bolesti difterije, koja je redala
od sela do sela redomine po čitavoj ovoj župi, od koje bolesti pomri
je mnogo djece medju kojima i troje škol. mladeri. Bijaše dakle
ova školotna godina po napredak škole veoma nepovoljna.
Kr. kuranijstička škol. nadzornik g. Mihovil Pleše inspicirao je ovu školu
na 21. travnja.

18.b) Potpis Armina Pavića, predstojnika Zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu i Antuna Cuvaja, zemaljskog školskog nadzornika 1902. godine u Spomenici Niže dječjačke pučke škole u Martinskoj Vesi;
Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Spomenica [1852] 1875. – 1932.

7/vi. 1902.

Armin Davis
predložnik zem. kata za bogorovce i nastava

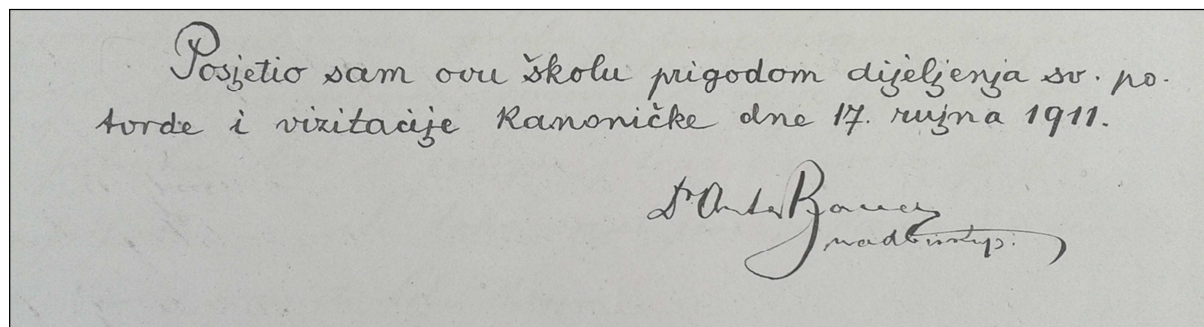
Ant. Luvaj
zem. šol. nadz.

Ofgacnik
N. kul. pos.

Navedeni visodi gosti posjetili su ovu školu nenadano, te su prisustvovali

18.c) Potpis zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera u Spomenici Niže dječjačke pučke škole u Martinskoj Vesi 1911. godine;

Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Spomenica [1852] 1875. – 1932.

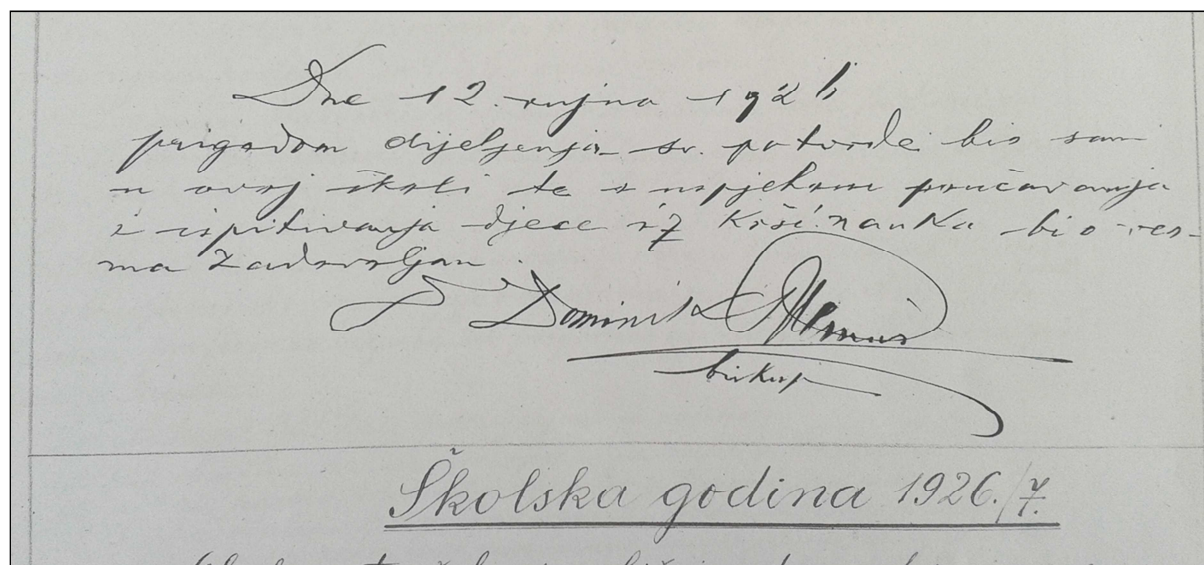

Posjetio sam ovu školu prigodom dijeljenja sv. poto-
torde i vizitacije Kanoničke dne 17. rujna 1911.

Antun Bauer
nadbiskup.

18.d) Potpis zagrebačkog biskupa dr. Dominika Premuša u Spomenici Niže dječjačke pučke škole u Martinskoj Vesi 1926. godine;

Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Spomenica [1852] 1875. – 1932.

Dne 12. rujna 1926
prigodom dijeljenja sv. poto-
torde bio sam
u ovoj školi te s uspjehom poučavanja
i ispitivanja djece iz Kršćanske bio-ves-
ma zadovoljan.

Dominik Premuš
biskup

Školska godina 1926./27.

Prilog 19. Rješenje učitelju Ljubomiru Vranku o razvrstavanju u položajne grupe glede obračuna plaće iz 1924. god.

Izvor: HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 423.

XVI-4

MINISTARSTVO PROSVJETE
KRAJ SRBA HRVATA I SLOVENACA
ON¹ br.10.253
25. II. 1924 god.
Beograd.

R E Š E N J E

G. Vranko Ljubomir, stalni učitelj Martinska Ves, Sisak, Zagreb, odlukom Velikog komiteta Ministara, prema odredbi čl. 224, 226 i 229 Zakona o činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskog reda od 31. jula 1923. god, razvrstava se po Zakonu u petu grupu druge kategorije, sa 60 % = 1.152. din. položajne plate.

Vreme službe za osnovnu platu računa mu se: svega 1. god., pa mu prema tome, pripada sada I. stepen osnovne plate 3000 din, na godinu, i 1.200 din godišnje stanarine .

O ovome se izvještava g. Vranko, s tim da mu po čl. 228 Zakona o čin. pripada pravo žalbe Državnom Savjetu o roku od 30 dana po saopštenj u ovog rešenja

Po naredbi Ministra prosvjete
Načelnik odjeljenja za osnovnu nastavu
Jov, Dj. Jovanović, v.r.

Da je ovaj prepis vjeran svome originalu tvrdi
po naredbi Ministra prosvjete
šef odsjeka za statistiku
M Rabrenović, v.đ.

Da je ovaj prepis vjeran svome originalu tvrdi
u Kopivnici, 30. IV. 1942.
školski nadzornik
m.đ.
K. Rabrenović

Prilog 20. Prijepis svjedodžbe osposobnice Mihovila Telišmana za učiteljsku službu na nižim pučkim školama iz 1939. god.

Izvor: HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 391.

8

Broj: 107

S V J E D O D Ž B A O S P O S O B N I C A

za učiteljsku službu na nižim pučkim školama.

Gospodin Telišman Mijo iz Parkašića u Hrvatskoj rođen dne 21 rujna 1883. rimo_katoličke vjeroispovijesti, izučivši višu pučku školu u Sisku 1894/5 _ 1897/8 polazio je godine 1898/9_ 1901/2 kr. mušku učiteljsku školu u Zagrebu te je dne 27 lipnja 1902(2) dobio svjedodžbu zrelosti s odlikom za niže pučke škole.

Službovavši zatim kao privremeni učitelj u Orlima šk.god. 1902/3 i 193/4 podvrgao se u mjesecu rujnu 1904 pred potpisanim ispitnim povjerenstvom osposbljujućemu ispitu za učiteljsku službu na nižim pučkim školama.

Prema uspjehu toga ispita proglašuje se gospodin Telišman Mijo osposobljenim s odlikom za samostalnu učiteljsku službu na nižim pučkim školama.

Pošto je gospodin Telišman Mijo za vrijeme svoga obrazovanja na učiteljskoj školi uživao potporu od 720 K. iz zemaljskih sredstava obvezan je, da još 8 godina učiteljuje na pučkim školama u Hrvatskoj i Slavoniji.

U Zagrebu dne 13 rujna 1904

Kr.ispitno povjerenstvo za učiteljsku službu na nižim pučkim školama.

Iv. Hengi v.r. izaslanik orkvene oblasti	Karlo Matica v.r. ravnatelj ispitnog povjerenstva Stjepan Basariček v. r. član ispitnog povjerenstva.
---	--

Za točan prepis jamči:

U Sisku dne... 20. lipnja 1939.....

Sreski školski nadzornik:

Raikov

Prilog 21. Program proslave 1100. godišnjice rođenja sv. Ćirila 1927. godine

Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Spomenica [1852] 1875. – 1932.

Dana 13. veljače proslavila je mladež obiju škola tisućstotu godišnjicu rođenja sv. Ćirila ovim redom:

1. *Poganin traži Krista*. Pjesma o sv. Kristoforu; deklamira Josip Dadović
2. *Slavenski Dioskuri (sv. Braća)*; deklamira Martin Novković, uč. V. razreda
3. *Težak život misionara*; deklamira Mato Mračić, uč. V. razreda
4. *Pjesma u čast sv. Braći*; pjevaju prisutni s djecom
5. *Dolazak Hrvata* (povijesno-narodni prikaz u 1 činu); složio Karlo Gruičić, župnik
6. *Skiptikonsko predavanje o misijama u Africi i Aziji*; drži dr. Ivo Huljenić, profesor iz Zagreba, uz pripomoć g. Rubina i g. Vukovića, gimnazijalaca iz Zagreba

Prilog 22. Program dobrotvorne priredbe za potporu siromašne školske mladeži 1930. godine

Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Spomenica [1852] 1875. – 1932.

Školsko društvo *Dobrotvor* za potpomaganje siromašne školske mladeži priredilo je zaslugom svojega predsjednika župnika g. Karla Gruičića dana 14. prosinca 1930. zabavu sa sljedećim rasporedom:

1. *Proslov*; govori Jagica Mikliš, učenica II. razreda
2. *Bog se brine sirotama*; Marica i Janica Jagatić
3. *Brat i seka*; deklamira Stevo Malović, V. razred
4. *Isus i vinograd*; dvoglasno pjevaju djevojčice
5. *Tratinčice*; deklamira Katica Mikliš, III. razred
6. *Dimnjačar*; prikazuje Joso Jurišanec, V. razred
7. *Brat i seka*; Marica Jagatić, III. razred
Mala Zdenka; Milka Horgač, III. razred
Prsti; Katica Vrban, III. razred
8. *Marija i sunašce*; dvoglasno pjevaju djevojčice
9. *Mali Pero u zatvoru*; Mato Buić, III. razred
Pero trči iz zatvora; Joso Brlečić, IV. razred
Pero kod kuće; Stevo Hrđek, III. razred
10. *Zagonetke u razgovoru*; Mara Šarec i Mara Malović, IV. razred
11. *Strpljivo nosi svoj križ* – alegorija.
Putnik: Tomo Dinćec, V. razred
Pjesnik: Milka Jagatić, V. razred
Anđeo: Jana Jagatić, IV. razred
12. *Isuse premili*; dvoglasno pjevaju djevojčice
13. *Molba svetom Nikoli u nebo*. Nikolinska priča (napisao Mladen Širola).
Otac: Stevo Repač, V. razred
Mati: Štefa Šepec, V. razred
Vlatko: Joso Miković, IV. razred

Zlatica: Marica Tumpak, V. razred

Ankica: Ankica Šepec, III. razred

Sveti Nikola, anđeli, patuljci i krampus.

Prilog 23. Program dobrotvorne zabave 1931. god.

Izvor: HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Spomenica [1852] 1875. – 1932.

Školsko društvo *Dobrotvor* priredilo je zabavu dana 20. prosinca s ovim rasporedom:

1. *Pozdrav*; M. Hrđek, II. razred
2. *Dobro došli!*; pjevaju J. Dinčir i M. Malović, I. razred
3. *Na telefonu*; J. Miković, V. razred
4. Z. J. Jovanović; *Oda praznoj kesi*
5. *Karišik narodnih pjesama*; učenici III. i IV. razreda
6. *Pepek pri telefonu.*
7. *Oj na Božić!*; J. Hrđek, IV. razred
8. K. Kolesarić: *Dječja radost* – igrokaz
9. Dijelenje darova.

Prilog 24. Program obilježavanja 35. godišnjice postojanja Djevojačke škole 1935. god.
Izvor: Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine,
Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog i „Naš vjesnik”-
mjesečni list Družbe sestara milosrdnica, prosinac/1935., Arhiv samostana sestara
milosrdnica sv. Vinka Paulskog, Zagreb

Dana 11. studena 1935. proslavila je Djevojačka škola svoju tridesetpetgodišnjicu. Tom zgodom su djeca sa bivšim učenicama izvela lijep igrokaz.

I. dio:

- 1) *Proslov*; govori Janica Jagatić, bivša učenica
- 2) *Divne slasti*; pjevaju učenice III. i IV. razreda
- 3) *Iz povijesti Djevojačke škole*; govori Karlo Gruičić, župnik i dekan
- 4) *Karišik narodnih pjesama*; svira domaći tamburaški zbor
- 5) *Dijalog o proslavi*; razgovaraju učenice Anica Radić i Milka Brlić
- 6) *Našoj školi*; pjevaju učenice III. i IV. razreda

II. dio:

- 7) *Kad mlada srca gore* – igrokaz u 1 činu
- 8) *Tebe Boga hvalimo* (živa slika)
- 9) *Lijepa naša domovina* – pjevaju svi

Prilog 25. Program priredbe za Martinje 1940. god.

Izvor: Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog

Za Martinje davale su članice društva *Male Križarice* uspjeti priredbu jer je sv. Martin zaštitnik župe. Program je bio ovaj:

- 1) Pozdrav
- 2) Pjevanje: *Jesen je draga, Mlado đaće i Hrvatske su dične goričice*
- 3) Deklamacije: *Đacima* i *Molitva*
- 4) *Šala i smijeh* – deklamacija uz pjesmu, kolo i gimnastičke kretnje
- 5) Deklamacije: *Sve to stvori dobri Bog, Bože, Tebi hvala i Nada*
- 6) *Dijete i anđeo* – pjevanje
- 7) *Konac, konac, luknjice kratke* – pjevanje uz vježbu
- 8) *Stotinjarka* – šaljiva igra u 1 činu
- 9) Križarska himna

22. POPIS SLIKA (ŠKOLSKI ARHIV, DRŽAVNI ARHIV, SAMOSTANSKI ARHIV, ŠKOLSKE SPOMENICE, PRIVATNI POSJED)

Slika 1. Mijo Šilobod-Bolšić, župnik u Martinskoj Vesi u razdoblju 1751. – 1760., autor Arithmetike horvatszke; A. Cuvaj, Građa za povijest školstva, sv. I.....	36
Slika 2. Arithmetika horvatszka – matematički priručnik iz 1758. god.; pretisak – privatni posjed	37
Slika 3. Naslovnica školske Spomenice u Martinskoj Vesi iz 1874. godine; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Spomenica [1852] 1875. – 1932.....	48
Slika 4. Potpis župnika Stjepana Tolvajčića (1830. – 1856.), prvog ravnatelja Opće pučke škole u Martinskoj Vesi te nadglednika pučkih škola u Sisačkom kotaru; župni arhiv u Martinskoj Vesi	50
Slika 5. Tractatus Paedagogiae s potpisom župnika Vilima Švelca (1857. – 1871.) i pečatom Opće pučke škole u Martinskoj Vesi za čiju je knjižnicu darovao mnoštvo vlastitih knjiga; župni arhiv u Martinskoj Vesi	52
Slika 6. Pečat Opće pučke škole u Martinskoj Vesi; župni arhiv u Martinskoj Vesi.....	64
Slika 7. Zgrada učiteljskih stanova u Martinskoj Vesi izgrađena 1859. godine; privatni posjed	65
Slika 8. Dr. Antun Radić (1868. – 1919.); Murgić, Život rad i misli dr. Ante Radića, Zagreb	81
Slika 9. Dr. Andrija Jagatić (1851. – 1900.) – osnivač Djevojačke škole milosrdnih sestara sv. Vinka u Martinskoj Vesi. Pastoralni centar „Dr. Andrija Jagatić”, Martinska Ves	109
Slika 10. Naslovnica i početna stranica Spomenice Djevojačke škole u Martinskoj Vesi; Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog	110
Slika 11. Zgrada Djevojačke škole u Martinskoj Vesi izgrađena 1900. godine; privatni posjed	114
Slika 12. Zgrada Dječjačke škole u Martinskoj Vesi izgrađena 1901. godine; privatni posjed	115
Slika 13. Obrazac imenika iz šk. god. 1916./1917.; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Razredni imenici Djevojačke škole I. – IV. r. 1916. – 1945.....	136

Slika 14. Naslovnica obrasca ispitnog izvješća iz šk. god. 1900./1901.; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Ispitna izvješća Djevojačke škole I. – IV.r. 1900. – 1942.....	137
Slika 15. Stjepan Radić, ministar prosvjete u razdoblju 17. studenoga 1925. – 15. travnja 1926.; privatni posjed.....	161
Slika 16. Potpis oblasnog školskog inspektora Mihovila Juga u Spomenici Niže dječačke pučke škole u Martinskoj Vesi 1928. godine; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Spomenica [1852] 1875. – 1932.....	165
Slika 17. Svjedodžba osposobnica Ljubomiru Vranku za učiteljsku službu na nižim pučkim školama iz 1924. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 423.	171
Slika 18. Dekret o imenovanju Ljubomira Vranka pravim učiteljem Niže pučke škole u Martinskoj Vesi iz 1924. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 423...	173
Slika 19. Razglednica Martinske Vesi iz 1927. godine; privatni posjed.....	174
Slika 20. Učitelj Mihovil Telišman i učiteljica Terezija Vlašić s učenicima Niže dječačke pučke škole u Martinskoj Vesi 1920. godine; privatni posjed	177
Slika 21. Spomen-bista braće Radić u Trebarjevu Desnom podignuta 1937. godine (rad kipara Roberta Frangeša Mihanovića); privatni posjed	185
Slika 22. Pečat Državne narodne dječačke škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1929. – 1939.; HŠM 37 203 Odjel za prosvjetu Savske banovine, Izvješća škola za šk. god. 1938./1939., Martinska Ves	196
Slika 23. Pečat Državne narodne ženske škole u Martinskoj Vesi u razdoblju 1929. – 1939.; HŠM 37 203 Odjel za prosvjetu Savske banovine, Izvješća škola za šk. god. 1938./1939., Martinska Ves	197
Slika 24. Zakletva sisačkog sreskog školskog nadzornika Milutina Reškovića kralju Petru II. Karađorđeviću i državi iz 1934. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 325.....	201
Slika 25. Diploma o državnom ispitu Ivanu Filkoviću za zvanje sreskog školskog nadzornika iz 1934. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 92.....	202
Slika 26. Rješenje Ministarstva prosvete o postavljanju Dragutina Raškovića za sreskog školskog nadzornika sreza sisačkog, 1938. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 321.	203
Slika 27. Odluka Komisije za ocjenu službenika Kraljevske banske uprave Savske banovine iz 1937. godine o ocjeni rada sreskog školskog nadzornika Milutina Reškovića za 1936. godinu; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 325.	204

Slika 28. List za ocjenu učitelja Franje Zezule iz 1931. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 438.	205
Slika 29. Izvještaj o ocjeni rada učiteljice Katarine Kovačić iz 1931. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 184.	206
Slika 30. Kalendar iz 1939. godine s porukom poticanja štednje; privatni posjed	209
Slika 31. Štedna knjižica Hrvatske seljačke zadruge u Martinskoj Vesi; župni arhiv u Martinskoj Vesi	210
Slika 32. Obrazac ispitnog izvještaja iz šk. god. 1932./1933.; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Ispitna izvješća Djevojačke škole I. – IV. r. 1900. – 1942., knj. br. 127.	217
Slika 33. Početnica za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji iz 1929. god.; privatni posjed ...	219
Slika 34. Naslovnica razrednog imenika I. i II. razreda iz šk. god. 1933./1934.; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Ispitna izvješća Djevojačke škole I. – IV. r. 1916. – 1945., knj. br. 34.	222
Slika 35. Razredni imenik I. i II. razreda iz šk. god. 1933./1934.; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Ispitna izvješća Djevojačke škole I. – IV. r. 1916. – 1945., knj. br. 34.	223
Slika 36. Naslovnica dvojezičnog i dvopisamskog razrednog imenika I. i II. razreda iz šk. god. 1934./1935.; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Ispitna izvješća Djevojačke škole I. – IV. r. 1916. – 1945., knj. br. 34.	225
Slika 37. Naheklani obrub „zaslena” nastao u sklopu nastavnog predmeta Ručni rad u razdoblju 1935. – 1936. godine (detalj); privatni posjed	226
Slika 38. Učenice I. i II. razreda Državne narodne ženske škole u Martinskoj Vesi s časnim sestrama učiteljicama Jadvigom Zec (lijevo) i Gonzagom Perić (desno) te župnikom Karlom Gruičićem 1931. godine; privatni posjed	236
Slika 39. Zastava Materinskog društva sv. Ane; crkva sv. Martina biskupa u Martinskoj Vesi	241
Slika 40. Samostan sestara milosrdnica u Martinskoj Vesi izgrađen 1930. god.; Arhiv družbe sestara milosrdnica, Zagreb	242
Slika 41. Dekret o imenovanju Zlatana Čopa za učitelja u Martinskoj Vesi iz 1927. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 60.	244
Slika 42. Izvještaj o ocjeni rada učitelja Zlatana Čopa iz 1931. g.; HDA, 01.890.3, Personalije prosvjetnih djelatnika, kut. 60.	247

Slika 43. Potpis Dragutina Perca, načelnika Prosvjetnog odjeljenja Savske banovine i Dragutina Raškovića, sisačkog sreskog školskog nadzornika u Spomenici Državne narodne ženske škole u Martinskoj Vesi 1939. godine; Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog	249
Slika 44. Zidna vjeronaučna slika korištena u školi 30-ih godina XX. stoljeća; Arhiv župe sv. Martina biskupa, Martinska Ves	254
Slika 45. Naslovnica članske iskaznice Bratovštine kršćanskog nauka iz 1935. godine; privatni posjed	255
Slika 46. Vers i revers prvopričesničke sličice iz 1933. godine; privatni posjed.....	256
Slika 47. Freske s prikazima svetaca-zaštitnika školske mladeži: sv. Terezije od Djeteta Isusa, sv. Alojzija Gonzage, sv. Katarine Aleksandrijske i sv. Karla Boromejskog na svodu svetišta crkve sv. Martina biskupa u Martinskoj Vesi (fotografija iz 1961. godine); Institut za povijest umjetnosti, Zagreb.....	259
Slika 48. Potpis Josipa Ivšića, sisačkog sreskog (kotarskog) školskog nadzornika u Spomenici Državne ženske narodne škole u Martinskoj Vesi 1940. godine; Kronika škole i zavoda ss. milosrdnica u Martinskoj Vesi 1900. – 1941. godine, Zagreb, Arhiv samostana sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog	262
Slika 49. Pečat Državne osnovne dječjačke škole u Martinskoj Vesi iz razdoblja Banovine Hrvatske; HŠM 37 202 Dokumentacija o školama – Martinska Ves, Anketni upitnik iz šk. god. 1939./1940.....	264
Slika 50. Pečat Državne ženske narodne škole u Martinskoj Vesi iz razdoblja Banovine Hrvatske; HŠM 37 202 Dokumentacija o školama – Martinska Ves, Anketni upitnik iz šk. god. 1939./1940.....	265
Slika 51. Naslovnica razrednog imenika I. i II. razreda iz šk. god. 1940./1941.; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Ispitna izvješća Djevojačke škole I. – IV. r. 1916. – 1945., knj. br. 47.....	267
Slika 52. Obrazac ispitnog izvještaja iz šk. god. 1939./1940.; HR-DASK-144: Osnovna (pučka) škola u Martinskoj Vesi [1852] 1875. – 1959., Ispitna izvješća Djevojačke škole I. – IV. r. 1900. – 1942., knj. br. 136.....	268
Slika 53. Časna sestra učiteljica Marija Marta Topolčić i župnik Ivan Fabečić s učenicama Djevojačke škole u Martinskoj Vesi 1941. godine; privatni posjed	270
Slika 54. Vers i revers spomen-sličice na 50. godišnjicu redovničke i učiteljske službe časne sestre Gonzage Perić; privatni posjed	270

23. ŽIVOTOPIS

Domagoj Sremić rođen je 17. ožujka 1979. u Sisku. Osnovnu školu (općeobrazovnu i glazbenu) te opću gimnaziju završio je u Sisku, a srednju glazbenu školu teoretskog smjera u Zagrebu. Godine 2003. diplomirao je povijest i geografiju na Filozofskom i Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu na temu *Geografske karakteristike sela Sisačke Gornje Posavine od Setuša do Desnog Željeznog*. Od tada je zaposlen u Gimnaziji Sisak na mjestu profesora Zemljopisa i Povijesti, a u razdoblju 2006. – 2012. godine predavao je Povijest i u Osnovnoj školi Braća Radić u Martinskoj Vesi. Uz odgojno-obrazovni rad aktivno sudjeluje kao predavač na znanstvenim i stručnim skupovima povjesničara baveći se povijesnim istraživanjem svojega zavičaja koje je 2007. godine objavio u monografiji *Župa Martinska Ves*, kao i u više brošura i članaka u povijesnim časopisima. Suraduje s Povijesnim društvom Križevci u čijem časopisu *Cris* objavljuje svoje članke. Od 2013. godine doktorand je na Poslijediplomskom doktorskom studiju moderne i suvremene hrvatske povijesti u europskom i svjetskom kontekstu na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a glavni je predmet njegova proučavanja povijest hrvatskoga školstva i kulture u XIX. i XX. stoljeću. Oženjen je i ima jednu kćerku.

Znanstvena i stručna bibliografija

Objavljeni radovi:

1. *Povijesnica Osnovne škole Ivana Kukuljevića u Sisku – 40. godišnjica rada*, OŠ Ivana Kukuljevića Sisak, Sisak, 2004. (monografija)
2. *Župa Martinska Ves*, Interprint, Zagreb, 2005. (brošura)
3. „Bitka pod Siskom 1593. godine”, u: *Meridijani – časopis za zemljopis, povijest, ekologiju i putovanja*, br. 99, studeni 2005., godina XII., str. 52-53., Agencija za komercijalnu djelatnost, Zagreb, 2005. (članak)
4. *Župa Martinska Ves*, Kršćanska sadašnjost, tiskara A. G. Matoš, Samobor, 2007. (monografija)
5. „Župa Martinska Ves i župnik Mihael Šilobod (1751. – 1760.)”, u: Jembrih, Alojz (ur.): *Mihalj Šilobod i njegovo djelo* (zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog 6. studenoga 2008. godine u Svetoj Nedelji), Samoborski muzej, Samobor, 2009., str. 30-45. (izvorni znanstveni rad)

6. „Posjet Povijesnog društva Križevci Trebarjevu Desnom i Sisku u povodu obljetnice smrti Stjepana Radića”, u: *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci*, god. X., br. 1/2008., str. 262. (osvrt)
7. *Devedeset godina Gimnazije Sisak*, Tisak Kontis i Grafika Hrašće, Sisak, 2009. (brošura)
8. „Nastanak Arithmetike Horvatszke i razvoj Župe sv. Martina biskupa u Martinskoj Vesi u vrijeme župnika Mije Šiloboda-Bolšića 1751. – 1760.”, u: *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci*, god. XI., br. 1/2009., str. 48-51. (stručni članak)
9. „Uzroci izbijanja Prve posavske bune (1653. – 1659.) i uloga Ivana Zakmardyja u njezinu dokumentiranju”, u: *Kršćanska baština i plemstvo u Hrvatsko-mađarskoj pograničnoj regiji* (brošura međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Križevcima i Kalniku, 16. i 17. listopada 2010. godine), Tiskara Horvat – Bjelovar, Križevci i Kalnik, 2010., str. 66. (sažetak predavanja)
10. „Uzroci izbijanja Prve posavske bune (1653. – 1659.) i uloga Ivana Zakmardyja u njezinu dokumentiranju”, u: *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci*, god. XII., br. 1/2010., str. 188-194. (pregledni članak)
11. „Odraz kulturno-prosvjetnih nastojanja župnika Vilima Švelca na društveno-gospodarske prilike u Župi Martinska Ves u razdoblju od 1857. do 1871. godine”, u: *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci*, god. XIII., br. 1/2011., str. 253-259. (izvorni znanstveni članak)
12. „Doprinos kanonika Andrije Jagatića odgojno-obrazovnim nastojanjima u Zagrebačkoj i Vrhbosanskoj nadbiskupiji na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće s odrazom na Župu Martinska Ves”, u: *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci*, god. XV., br. 1/2013., str. 31-39. (izvorni znanstveni rad)
13. „Utjecaj Antuna Radića na afirmaciju seljaštva u Narodnom pokretu 1903. godine”, u: *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci*, god. XV., br. 1/2013., str. 102-110. (stručni rad)
14. „Društvene i teološke odrednice Rimokatoličke Crkve u Hrvatskoj u jeku društveno-političkih previranja 1971. godine”, u: *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci*, god. XVI., br. 1/2014., str. 65-76. (pregledni članak)
15. „Poslanice zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera u vrijeme Prvog svjetskog rata”, u: *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci*, god. XVII., br. 1/2015., str. 155-161. (pregledni rad)

16. „Političko djelovanje dr. Antuna Radića”, u: Lukić, Zorislav i Petrić, Hrvoje (ur.): *110 godina Hrvatske seljačke stranke* (zbornik radova), Matica hrvatska – Povijesno društvo Križevci – Zaklada braće Radić, Zagreb, 2015., str. 113-124. (stručni rad)
17. Delić, Katica (2017.): *Hrvatsko pjevačko društvo „Jeka” Hrvatska Dubica*, Narodna knjižnica i čitaonica „Ivo Kozarčanin”, Hrvatska Dubica, Hrvatska Dubica, 2017. (recenzija knjige)
18. „Doprinos Crkve i Zagrebačkog kaptola razvoju pučkog školstva na području Siska i okolice u 19. i početkom 20. stoljeća”, u: Kekez, Hrvoje i Grgić, Stipica (ur.): *Kaptolski Sisak 1215. – 2015.* (zbornik radova sa skupa „Kaptolski Sisak 1215. – 2015.” održanoga u Sisku 19. rujna 2015. godine), Sisak, 2017., str. 131-147. (prethodno priopćenje)
19. *Pjesme i plesovi koji se izvode u Martinskoj Posavini*, Kulturno-umjetničko društvo "Martinčani", Martinska Ves, tiskara Karika Sisak, Martinska Ves, 2018. (povijesno istraživanje i vokalna obrada pjesama i napjeva)
20. Brodarec Krčmar, Ivan (2018.): *Memoari 1914. – 1921.*, Državni arhiv u Sisku, Sisak (izrada kazala mjesta)

Izlaganja na znanstvenim skupovima i javnim predavanjima

1. *Župa Martinska Ves i župnik Mihael Šilobod (1751. – 1760.)*, izlaganje na znanstvenom skupu *Mihalj Šilobod i njegovo djelo* održanom 6. studenoga 2008. u Svetoj Nedelji
2. *Uzroci izbijanja Prve posavske bune (1653. – 1659.) i uloga Ivana Zakmardyja u njezinu dokumentiranju*, izlaganje na međunarodnom znanstvenom skupu *Kršćanska baština i plemstvo u Hrvatsko-mađarskoj pograničnoj regiji* održanom 16. i 17. listopada 2010. u Križevcima i Kalniku
3. *Povijest školstva u Martinskoj Vesi*, izlaganje na Svečanoj akademiji povodom obilježavanja 160. obljetnice školstva u Martinskoj Vesi održanoj 11. lipnja 2012. u Martinskoj Vesi
4. *Odraž kulturne djelatnosti i utjecaja dr. Antuna Radića na društvenu afirmaciju seljaštva u Narodnom pokretu 1903. godine*, izlaganje na znanstvenom skupu *Narodni pokret i njegovo nasljeđe* održanom 29. studenoga 2013. u Križevcima

5. *Antiratne poslanice zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera*, izlaganje na znanstvenom skupu *Zagreb u Prvom svjetskom ratu* održanom 16. i 17. prosinca 2014. u Zagrebu u organizaciji Grada Zagreba i Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
6. *Doprinos Crkve i Zagrebačkog kaptola razvoju pučkog školstva na području Siska i okolice u 19. i početkom 20. stoljeća*, izlaganje na znanstvenom skupu *Kaptolski Sisak 1215. – 2015.* održanom 19. rujna 2015. u Sisku
7. *Političko i kulturno djelovanje dr. Antuna Radića*, izlaganje na javnom predavanju povodom predstavljanja zbornika *110 godina Hrvatske seljačke stranke* održanom 10. ožujka 2016. u Petrinji u organizaciji Povijesnog društva Križevci, Gradske organizacije HSS-a Petrinja i Matice hrvatske
8. *Devedeseta obljetnica Lipanjskih žrtava*, izlaganje o životu i radu Stjepana Radića na javnom predavanju povodom obilježavanja 90. obljetnice atentata na Stjepana Radića i ostale zastupnike HSS-a u beogradskoj Narodnoj skupštini održanom 20. lipnja 2018. u Trebarjevu Desnom pod pokroviteljstvom *Kulturnog centra Braće Radić* Sisačko-moslavačke županije
9. *Bitka kod Gvozdanskog 1578. godine*, javno predavanje o okolnostima i posljedicama hrvatsko-osmanske bitke iz XVI. stoljeća, održano 29. listopada 2018. u Državnom arhivu u Sisku pod pokroviteljstvom *Interpretacijskog centra baštine Banovine* Sisačko-moslavačke županije
10. *Okolnosti i kontroverze oko nastanka i opstanka Države SHS*, izlaganje na javnom predavanju povodom obilježavanja stote obljetnice govora Stjepana Radića u Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba, sažetog u sintagmi "*Gospodo! Još nije prekasno! Ne srljajte kao guske u maglu!*", održanom 22. studenoga 2018. u *Kulturnom centru Braće Radić* u Trebarjevu Desnom pod pokroviteljstvom *Kulturnog centra Braće Radić* Sisačko-moslavačke županije